MEHMET PERİNÇEK • ARDA DDABAŞI

STAMBULSKİE NOVOSTİ'de JÖN TÜRK DEVRİMİ

Türkiye'de Çıkan İlk Rusça Gazete

KAYNAK YAYINLARI

MEHMET PERİNÇEK • ARDA ODABAŞI

STAMBULSKİE NOVOSTİ'de
JÖN TÜRK DEVRİMİ

– Türkiye'de Çıkan İlk Rusça Gazete –

Kaynak Yayınları No: 674

ISBN: 978-975-343-803-2

1. Basım: Eylül 2013

Sayfa Tasarım
Güler Kızılelma

Kapak Tasarım
Nihal Sevim

Baskı ve Cilt
Pasifik Ofset Ltd. Şti.
Cihangir Mah. Güvercin Cad. No:3/1
Baha İş Merkezi A Blok Kat: 2
34310 Haramidere/İstanbul
Tel: 0212 412 17 77 Sertifika No: 12027

© Bu kitabın yayın hakları Analiz Bas. Yay. Tas. Gıda Ticaret ve Sanayi Ltd. Şti.nindir.
Eserin bütün hakları saklıdır. Yayınevinden yazılı izin alınmadan kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

ANALİZ BASIM YAYIN TASARIM GIDA
TİCARET VE SANAYİ LTD. ŞTİ.
Galatasaray, Meşrutiyet Caddesi Kardeşler Han No: 6/3 Beyoğlu 34430 İstanbul
www.kaynakyayinlari.com • iletisim@kaynakyayinlari.com
Tel: 0212 252 21 56-99 Faks: 0212 249 28 92

MEHMET PERİNÇEK, 19 Eylül 1978'de İstanbul'da doğdu. Faik Reşit Unat İlkokulu'nu ve Cağaloğlu Anadolu Lisesi'ni bitirdi. Burs alarak Rusya Federasyonu'nda Nijniy Novgorod'da 35 No.lu lisede okudu. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun oldu. İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nde araştırma görevlisi olarak göreve başladı. 2005-2006 öğretim yılında Moskova Uluslararası İlişkiler Devlet Enstitüsü (Üniversitesi)'nde (MGİMO(U)), 2010-2011 öğretim yılında Moskova Devlet Üniversitesi Asya ve Afrika Ülkeleri Enstitüsü'nde misafir araştırma görevlisi olarak çalıştı.

On seneyi aşkın süredir Rus-Sovyet devlet arşivlerinde "Türk-Sovyet İlişkileri" ve "Ermeni Meselesi" üzerine araştırmalar yapıyor. Bu konular üzerine birçok makalesi var. *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri/Sovyet Arşiv Belgeleri'yle, Boryan'ın Gözüyle Türk-Ermeni Çatışması, Rus Devlet Arşivlerinden 150 Belgede Ermeni Meselesi, Avrasyacılık/Türkiye'deki Teori ve Pratiği, Türk-Rus Diplomasisinden Gizli Sayfalar* ve *Sovyet Devlet Kaynaklarında Kürt İsyanları* başlıklı altı kitabı yayımlandı. Yabancı dilde Rusça, Almanca, Farsça ve Azeri Türkçesi olarak dört kitabı daha çıktı. Ayrıca çalıştığı konular üzerine önemli kitapları yayıma hazırladı. Diğer taraftan güncel Türk dış politikası üzerine çalışmalar yapıyor.

Bu konular üzerine sempozyumlarda ve uluslararası konferanslarda tebliğler sundu, Türkiye'de ve yurtdışında konferanslar verdi. TRT'de, özel ve yabancı televizyonlarda birçok programa katıldı.

Rusçadan Türkçeye çevirdiği kitap ve şiir yayınları da bulunuyor. Rusça, Almanca ve İngilizce biliyor.

ARDA ODABAŞI, 6 Ağustos 1973'te İstanbul'da doğdu. Gazi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler bölümünden mezun olduktan sonra, yüksek lisansını Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi İletişim Bilimleri anabilim dalında "Televizyon ve Siyasal Propaganda" başlıklı teziyle tamamladı. Aynı anabilim dalında, "II. Meşrutiyet Dönemi Basın ve Fikir Dünyasında Genç Kalemler Dergisi" başlıklı teziyle 2006 yılında doktora derecesini aldı. İletişim Bilimleri doktoru olan Odabaşı, bir dönem *Bilim ve Ütopya* dergisinde genel yayın yönetmenliği görevini yürüttü. Çeşitli dergilerde çok sayıda makalesi yayımlanan Odabaşı'nın uluslararası ve ulusal bildirileri, ansiklopedi maddeleri, kitap sunuşları ve eleştirileri bulunmaktadır. *Osmanlı'da Sosyalizm Türkçülük ve İttihatçılık -Rasim Haşmet Bey-* adlı kitabı, 2012 yılında Sosyal Bilimler Araştırması alanında Yunus Nadi Ödülü'nü kazanmıştır. Odabaşı, ağırlıklı olarak Türk devrim, düşünce ve basın-yayın tarihi, İttihat ve Terakki Cemiyeti ve II. Meşrutiyet Dönemi üzerine çalışmaktadır.

İngilizce ve Osmanlıca bilen Odabaşı, evli ve bir çocuk babasıdır.

MEHMET PERİNÇEK • ARDA ODABAŞI

STAMBULSKİE NOVOSTİ'de JÖN TÜRK DEVRİMİ

- Türkiye'de Çıkan İlk Rusça Gazete -

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR 13

ÖNSÖZ 15

GİRİŞ

CELALETTİN KORKMASOV VE *STAMBULSKİE NOVOSTİ*

Siyasete İlgisi 23
Paris'te Öğrenim 24
Dağıstan'a Dönüş ve 1905 Devrimi 27
Yeniden Paris ve Jön Türklerle Tanışma 28
İstanbul'da 29
Türkçüler ile Temas ve Türk Derneği 33
Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın Kuruluşu 35
İstanbul Rehberi 36
Stambulskie Novosti 37
Son Kez Paris'te 48
Ekim Devrimi ve Doğu Halkları Kurultayı 51
TKF ile İlişkiler 53
Türk Heyetleriyle Temaslar 55
Moskova Antlaşması'nın İmzalanması 57
Korkmasov'un Gizli Görevi 58
1926 Türkoloji Kongresi 58
Son Yılları ve Ölümü 60
Mariya Skokovskaya ve Sovyet Askeri İstihbaratı 60

I. BÖLÜM

İÇ SİYASET ve REFORMLAR

Jön Türk Devrimi ve 1908-1909'un Siyasi Bilançosu 67
31 Mart Olayı 82
Dönemin Ruhunu Yansıtan Kitaplar 91
Batılıların Gözünden Yeni Türkiye 97
Halk ve Reformlar 103
Meclis, Anayasal Değişiklikler ve Hükümetler 109
Jurnaller ve Jurnalciler 125

Nazırların Seyahatleri ve Jön Türklerin Halkçılığı 129
Siyasi Partiler 139
Milliyetler Meselesi 145
Ordu 157
Ekonomi ve Maliye 168
Hicaz Demiryolu 178
Hukuk ve Adli Reformlar 184
Eğitim 194

II. BÖLÜM
ULUSLARARASI DURUM VE KRİZLER

1908 Devrimi ve Avrupa 205
Makedonya Sorunu 212
Bulgar ve Sırp Kralların İstanbul Ziyaretleri 228
Girit 232
Arnavutluk 242
Arap Vilayetleri (Yemen ve Bağdat) 255
Bir Fransız Gazetecinin Değerlendirmeleri 267
Mısır'da Millî Hareket 268
Dış Ticaret 274

III. BÖLÜM
TOPLUMSAL HAYAT

Ramazan ve Bayram 283
Dans Eden Dervişler (Mevleviler) 294
Kadın Sorunu 298
Öğretmenler 304
Mekteb-i Sultani (Galatasaray Lisesi) Krizi 306
Efsanevi Eşkıya: Çakırcalı Mehmet Efe 310
Cuma Selamlığı 313
Kurban Bayramı 317
Çırağan Sarayı Yangını 319
Bir Boğaz Gezisi ve Eski İstanbul 322
Sokak Köpekleri 327
Kadın ve Aile 329
Şirinskiy'in Kaleminden İstanbul'un Haletiruhiyesi 334
İTC Kulüpleri ve Gece Dersleri 338
Göçmen Sorunu 344

IV. BÖLÜM
EDEBİYAT, SANAT, BİLİM ve BASIN

Türk Edebiyatından Örnekler ve Türk Edipleri 353
Tiyatro ve Tiyatro Edebiyatı 364
Tevfik Fikret ve Osmanlı Milli Marşı 373
Dilde Reform Çalışmaları ve Türk Edebiyatı 375
Osmanlı Sanatı 381
İstanbul'da Rus Sergi Gemisi 385
Topkapı Sarayı 389
Tarih-i Osmanî Encümeni ve Mecmuası 390
Bir Kadın Gezginin Türkiye Notları 391
Osman Hamdi Bey, Osmanlı Müzesi ve Türk Resim Sanatı 393
Basın ve Gazetecilik 401

SONUÇ 415

EKLER

EK 1: *Stambulskie Novosti*'nin Fihristi 425
EK 2: *Stambulskie Novosti*'nin Ruhsat Alımına İlişkin Arşiv Belgeleri 435
EK 3: Celalettin Korkmasov'un Türkçe (Osmanlıca) Makaleleri 437
EK 4: Rus Tanıkların Gözünden 1908 Devrimi, Olaylar ve İnsanlar 459

KAYNAKÇA 511

DİZİN 531

KISALTMALAR

age	: Adı geçen eser
agm	: Adı geçen makale
akt.	: Aktaran
AVPRF	: Rusya Federasyonu Dış Politika Arşivi
bkz.	: Bakınız
BEO	: Babıâli Evrak Odası
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
c.	: Cilt
câ. ve mu.	: Câmi' ve muharriri/muharrirleri
câ. ve mü.	: Câmi' ve mürettibi
çev.	: Çeviren
der.	: Derleyen
DH.MKT	: Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi
GARF	: Rusya Federasyonu Devlet Arşivi
haz.	: Hazırlayan
İTC	: İttihat ve Terakki Cemiyeti
karş.	: Karşılaştırınız
mu.	: Muharriri
RGASPİ	: Rusya Toplumsal Siyasal Tarih Devlet Arşivi
s.	: Sayfa
top.	: Toplayan
ty.	: Tarih yok
vd.	: Ve devamı

ÖNSÖZ

1908 Jön Türk Devrimi, İttihat ve Terakki Cemiyeti ve liderleri, son dönemde sadece Türkiye'de değil, dünya gündeminde de farklı vesilelerle tartışılır hale geldi. Sadece tarih alanında değil, güncel siyasi tartışmalar da Jön Türkler konusuna gelip dayanmaya başladı. Hatta Jön Türklere karşı tavır, karşıt dünya görüşlerini ve fikirleri birbirinden ayıran temel ayraçlardan biri oldu.

Biz kitabımızda, Jön Türkleri bugünden bakarak değil de o dönemde Rusya'dan İstanbul'a gelmiş devrimcilerin, 1909-1910 yıllarında Rusça olarak çıkardıkları *Stambulskie Novosti* (İstanbul Haberleri) gazetesinin gözüyle ele alacağız.

Dağıstan kökenli Rusyalı bir devrimci olan Celalettin Korkmasov, Paris'te okuduğu yıllarda tanıştığı Jön Türklerin davetiyle 1908 Devrimi'nden hemen sonra geldiği İstanbul'da *Stambulskie Novosti*'yi çıkarır. İstanbul'dan ayrıldıktan sonra da gerek Türk devrimcilerle gerek Kurtuluş Savaşı liderleriyle birçok kez yolu kesişecek ve Sovyet devletinde önemli görevler üstlenecek olan Korkmasov, gazetesinde 1908 Devrimi ile sonrasındaki gelişmeleri, İttihat ve Terakki liderlerini ve politikalarını, devrimin toplumsal, kültürel hayat üzerindeki etkilerini işlemiştir.

İleriki sayfalarda hayat hikâyesini okuduğunuzda göreceğiniz gibi, (Rus, Avrupa ve Türk olmak üzere) üç büyük dünya kültürünü ve siyasetini yakından tanıyan, ayrıca sosyalist dünya görüşüne sahip olmakla birlikte dönem açısından tipik olduğu üzere Türkçü fikirlerden de etkilenen Korkmasov, yaşanan gelişmeleri gazetesinde derinlemesine, çok yönlü bir şekilde ele almıştır. Diğer bir deyişle, *Stambulskie Novosti*'de 1908-1910 yılları Türkiye'sinin genel bir portresini bulmak mümkündür.

Stambulskie Novosti'nin önemli özelliği, bir ilk olmasıdır: Hem Türkiye'de çıkmış ilk Rusça süreli yayındır hem de Rusya dışında Doğu'da çıkan ilk Rusça gazetedir.

O dönemde Çarlık Rusya'sında gerek resmi gerekse gayriresmi olarak "Konstantinapol" ismi kullanılmasına ve başka hiçbir yerde rastlanmamasına rağmen, gazetenin adında "İstanbul"un tercih edilmesi, bir başka önemli ayrıntıdır.

Türkiye'ye ve 1908 Devrimi'ne büyük bir sempatiyle yaklaşan gazetede Rus ve Rusya kökenli yazarların yanında, İttihatçı şahsiyetler de yazılar kaleme almışlardır. Bunların başında da Korkmasov'un dostu ve gazetenin sorumlu müdürü olan Ahmet Cevat Emre gelmektedir.

Dışarıdan bir gözle dönemin Türkiye'sine tanıklık eden *Stambulskie Novosti*, varlığını borçlu olduğu 1908 Jön Türk Devrimi'nin dünya çapındaki önemini ve etkisini ortaya koymaktadır.

*
* *

Söz konusu dönemin araştırılması ve Türk-Rus basın tarihleri açısından eşsiz bir kaynak olmasına karşın, ne Türkiye'de ne de Rusya'da *Stambulskie Novosti*'yle ilgili ayrıntılı bir bilimsel çalışmaya rastlanmaktadır.

Türkiye'de neredeyse hiç tanınmıyor dense yeridir. Kendi döneminde Osmanlı basınına yansıyan bazı kısa haberleri bir tarafa bırakacak olursak, Korkmasov'u yakından tanıyan ve yıllar sonra kaleme aldıkları hatıralarında ondan ve eşi Skokovskaya'dan bahseden tanıklar bile, *Stambulskie Novosti*'den hiç söz etmemişlerdir. Türkiye'de değil bilimsel bir çalışma, gazetenin adı bile neredeyse hiç anılmamıştır.[1] "Türkiye'de yabancı dilde basın" konusunun işlendiği çalışmalarda dahi, Türkiye'de çıkan ilk Rusça gazetenin bilinmediği görülmektedir.[2]

---

1 Verdiği bilgi çok sınırlı olmakla birlikte, bir istisna olarak Sefer Berzeg anılmalıdır. Sefer E. Berzeg, *Kafkasya Bibliyografyası*, Chiviyazıları Yayınevi, İstanbul, Nisan 2005, s.201; Sefer E. Berzeg, *Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti 1917-1922. Sovyet Karanlığına Girerken*, c.3, Birleşik Kafkasya Derneği, İstanbul, Ocak 2006, s.337.

2 Örneğin 1984 yılında İstanbul Üniversitesi'nde düzenlenen ilgili bir sempozyumda, Türk matbuatının kıdemli isimlerinden Ziyad Ebüzziya'nın, Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk Rusça gazetenin 1916'da Trabzon'da çıktığı (hatalı) bilgisini verdiği görülmektedir. Bkz. Ziyad Ebüzziya, "Osmanlı

Rusya cephesinde durum daha iyicedir. Sınırlı sayıda tarihçi (örneğin A. A. Alimov,[3] A. D. Jeltyakov,[4] V. İ. Şpilkova, P. D. Racabova, Y. İdrisov, A. C. Korkmasov, A. İ. Osmanov, M. A. Abdullayev, M. D. Butayev, K. M. Aliyev) *Stambulskie Novosti*'ye ya atıfta bulunmuş ya gazeteden bahsetmiş ya da doğrudan gazeteyi konu almıştır. Ancak, bunların çoğu da Celalettin Korkmasov'un yaşamöyküsü ele alınırken yapılan değinmelerdir. Konu, kitap boyutunda hiç çalışılmamıştır.

Moskova'dan Prof. Elfine Sibgatullina'ya ait, *Stambulskie Novosti*'nin bütününün değilse de gazetede yer verilmiş Türk edebiyatı örneklerinin ele alındığı iki makale, hem Rusça hem de Türkçe yayımlanmış olmak bakımından özel olarak anılmalıdır. *Stambulskie Novosti* üzerine Türkçede tek ciddi kaynak, Sibgatullina'nın yakın tarihli bu iki makalesidir.

Dolayısıyla çalışmamız, hem Türkiye'de hem de Rusya'da bu konuda kitap hacmindeki ilk örnektir. *Stambulskie Novosti*'nin bu denli geniş kapsamda, diğer bir deyişle, bütünüyle değerlendirildiği başka bir çalışma yoktur.

Gazetenin tüm sayılarına Moskova'daki Rusya Tarihi Halk Devlet Kütüphanesi'nde ulaştık ve eksiksiz her sayfasının kopyasını aldık. Kitabımızda *Stambulskie Novosti*'de çıkmış bütün makaleler istisnasız olarak, "İç Siyaset ve Reformlar", "Uluslararası Durum ve Krizler", "Toplumsal Hayat" ve "Edebiyat, Sanat, Bilim ve Basın" başlıkları altında sınıflandırılarak ele alınmıştır. Konuların iç içe geçtiği makaleler, bütünlüğü bozmamak için bölünmemiş, ağırlığın olduğu başlığın altında incelenmiştir.

İmparatorluğu'nun Türkçe Dili Dışındaki Basını", *Türkiye'de Yabancı Dilde Basın "La Presse de Langue Etrangére en Turquie (16-17-18 Mayıs 1984)*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1985, s.41.

3 Tespit edebildiğimiz kadarıyla *Stambulskie Novosti*'ye ilk atıf yapan, tarihçi A. A. Alimov'tur. Çalışmasında gazetenin 1910 yılında çıkan 19 numaralı nüshasından Dr. Nâzım'ın sözlerini aktarmıştır. Bkz. A. A. Alimov, "Revolyutsiya 1908 Goda v Turtsii", *Probujdenie Azii. 1905 God i Revolyutsii Na Vostoke*, OGİZ-SOTsEKGİZ, Leningrad, 1935, s.44.

4 Gazeteyi doğrudan ele alan ilk isim ise, "'Stambulskie Novosti' Gazetesinin Işığında Türkiye'nin İç Durumu" başlıklı makalesiyle Rus Türkolog Prof. A. D. Jeltyakov olmuştur. A. Jeltyakov, "Vnutrennoe Polojenie Turtsii v Osveşenii Gazeti 'Stambulskie Novosti'", *Tyurkologiçeskiy Sbornik*, Leningrad, 1978.

Bununla birlikte, gazetenin düzenli bölümlerinden "Osmanlı Basınından Özetler" ve haftalık olayların satırbaşlarının verildiği "Kronoloji", belirli bir özgünlük taşımadığından kitabın kapsamından hariç tutulmuştur. Yine gazetenin düzenli bölümü olan "Parlamento" sayfasından ise sadece dikkat çekici bölümler aktarılmıştır. Bunlar dışında ele alınmayan bir metin yoktur.

Kitabın yazımı sırasında tanıştığımız, Celalettin Korkmasov'un torunu olup dedesi ve *Stambulskie Novosti*'yle ilgili çalışmaları da bulunan tarihçi Anatoliy Korkmasov, bize aile arşivini açmış ve sözlü olarak önemli bilgiler vererek kitaba ciddi katkılar sağlamıştır. Ayrıca Rus devlet arşivlerinden de konuya dair belgeler temin edilmiştir. Bunlar yanında, değişik dönemlerde Osmanlı ülkesinde bulunmuş Rusların kitaplarından ve hatıralarından faydalanılmıştır. Bu kaynaklar kitabın ilgili kısımlarında değerlendirildiği gibi, dönemin Rus tanıklarının gözlemlerinden "Ekler" bölümünde geniş bir seçki de yapılmıştır. Birçoğu Türkiye'de ilk kez aktarılan bu eserler, 1908 Devrimi incelemeleri açısından gayet zengin birer kaynaktırlar. Bunlar haricinde, Sovyet döneminde yapılan tarih araştırmaları ve güncel eserler de çalışmamızı desteklemek amacıyla kullanılmıştır.

Araştırmanın Türkiye ayağında ise, *Stambulskie Novosti*'nin de bir parçası olduğu 1908-1910 dönemi Osmanlı matbuatı (gazeteler, dergiler, yıllıklar, kitaplar, risaleler) kapsamlı şekilde değerlendirilmiş, Osmanlı devlet arşivlerinden, meclis zabıt cerideleri gibi kimi resmi evraktan, bir kısmı *Stambulskie Novosti* ve/veya Celalettin Korkmasov ile doğrudan ilişkili olan dönem tanıklarının hatıralarından yararlanılmıştır.

Çalışmamızın amacı, Jön Türk Devrimi'ni bütün yönleriyle incelemek değil, Rusyalı devrimcilerin önde gelen Türk aydınlarıyla birlikte çıkardıkları *Stambulskie Novosti*'nin gözünden dönemi anlatmak ve bu bağlamda tamamlayıcı bilgiler sunmaktır. O nedenle, *Stambulskie Novosti* yazarlarının yorumlarına dair -biz bunlara katılsak da katılmasak da- kendi değerlendirmelerimize yer vermedik. Sadece "Sonuç" bölümünde genel bir fotoğraf çekmeye çalıştık. Bununla birlikte, söz konusu yazılarda maddi hatalar söz konusu ise, dipnotlarda bunlara işaret ettik.

Çalışmamızda bir yandan *Stambulskie Novosti*'nin gözünden Jön Türk Devrimi Türkiye'sinin kapsamlı bir tablosu sunulurken, öte yandan da Türkiye'de ve Rusya hariç Doğu'da çıkmış ilk Rusça gazete kendi tarihsel ve toplumsal bağlamına oturtularak tanıtılmıştır. *Stambulskie Novosti*'nin ve dolayısıyla o yıllarda İstanbul'da bulunan Rusyalı devrimcilerin bağlantılarının (takip ettikleri, alıntılar yaptıkları, görsel malzeme aktardıkları yayınlar; ilişki içinde bulundukları kimseler ve örgütler vs.) mümkün olduğunca gün ışığına çıkarılmasına çalışılmıştır. Hem gazeteyi kendi tarihsel bağlamına doğru yerleştirmek hem de *Stambulskie Novosti*'de bahsi geçen konuların daha rahat anlaşılmasını sağlamak için, sözü edilen konulara dair genel ve tamamlayıcı bilgiler verilmiştir. Metnin akışını (gazetenin kendi söylemini) mümkün olduğunca kesmemek adına bu tür bilgiler ve ilgili kaynaklar daha çok dipnotlarda sunulmuştur.

Kitabın sonuna ("Ekler" bölümüne), *Stambulskie Novosti*'nin genel manzarasının topluca görülmesini ve içeriğinin daha kolay takip edilebilmesini sağlamak bakımından, gazetede çıkan yazıların bir indeksi konulmuştur. Ayrıca gazetenin ruhsat alımına ilişkin Osmanlı arşiv belgeleri hem orijinal görüntüleri hem de transkripsiyonlarıyla aynı yerde bulunacaktır. Bunlara Korkmasov'un Osmanlı matbuatında Türkçe çıkmış -ve bugüne dek transkripsiyonu yapılmamış- yazılarını da eklemek gerekir. Kitabın çeşitli bölümlerinde yer verilen ve Korkmasov'un birçoğu aile arşivinden edinilmiş fotoğrafları da Türkiye'de ilk kez yayımlanmaktadır.

1700 ile 1918 yılları arasında Rusya'da, günümüz miladi takvimini 13 gün geriden takip eden Jülyen Takvimi kullanıldığından, *Stambulskie Novosti*'deki tarihler eski takvime göredir. Kitabın ana metninde miladi tarihler parantez içinde verilmiştir. *Stambulskie Novosti* nüshalarına atıf yapılan dipnotlarda ise, ana kaynağa (yani *Stambulskie Novosti*'ye) bağlı kalınarak, gazete üzerindeki eski takvime göre olan tarihler kaydedilmiştir.

Kitaptaki alıntılar, tersi belirtilmedikçe *Stambulskie Novosti*'den yapılmıştır. Bununla birlikte, Rusçaya çevrilmiş ama orijinali Osmanlıca olan metinlerden alıntı yapılırken, orijinal

kaynak esas alınmıştır. Metinde sadeliği korumak için, makalelere ilişkin genel bilgiler, aktarımların başında ve ana metinde verilmiş, makalenin tam künyesi ise aktarımların sonunda dipnot olarak sunulmuştur.

Çalışmada kullanılan görsel malzeme çoğunlukla *Stambulskie Novosti*'den aktarılmıştır. Gazeteden alınan görsel malzemeye *(Stambulskie Novosti)* kaydı düşülmüş, diğer kaynaklar da ayrıca belirtilmiştir.

Son olarak; kitabın hazırlanmasındaki her türlü katkılarından ötürü başta Anatoliy Korkmasov olmak üzere, Moskova Devlet Üniversitesi Asya ve Afrika Ülkeleri Enstitüsü Müdürü Prof. M. S. Meyer'e, Pavel Şlıkov'a, Ali Muhiddin'e, Eldar Abbasov'a, Marina Aleksiyevna Mazurova'ya, P. Kaştan'a, Fırat Arslan'a, Ebru Cengiz Koç'a ve Ebru Odabaşı'na teşekkür etmeyi borç biliriz.

Mehmet Perinçek
19 Şubat 2013, Silivri 1 No.lu Cezaevi

İ. Arda Odabaşı
19 Şubat 2013, Göztepe

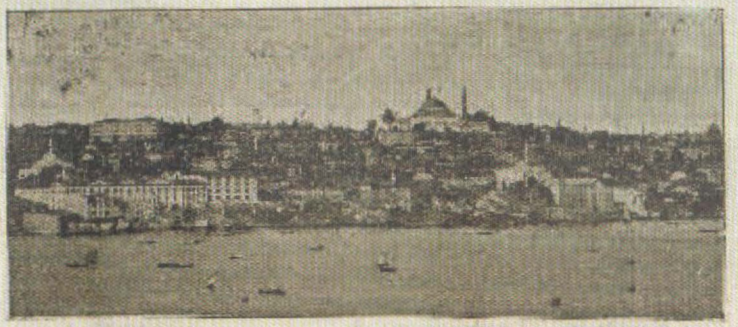
РИ
С 76

ГОДЪ 1 ПЯТНИЦА 23 ОКТЯБРЯ 1919. № 1

СТАМБУЛЬСКІЯ НОВОСТИ

ЕЖЕНЕДѢЛЬНАЯ ИЛЛЮСТРИРОВАННАЯ ГАЗЕТА

ВЫХОДИТЪ ПО ПЯТНИЦАМЪ

ЗОЛОТОЙ РОГЪ (Стамбулъ).

БИБЛІОТЕКА
М. 19[illegible]

ЦѢНА ОТДѢЛЬНАГО НОМЕРА:
для ГРЕЦІИ 30 коп. для РОССІИ — 25 коп.

АДМИНИСТРАЦІЯ и РЕДАКЦІЯ:
ТУРЦІЯ — Constantinople.
ГРАМОВСКАЯ КУРЬЕР

Dağıstan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Devrim Komitesi Başkanı
Celalettin Korkmasov.
Tımurhan Şura, Aralık 1921.
(Anatoliy Korkmasov Arşivi).

GİRİŞ

CELALETTİN KORKMASOV VE *STAMBULSKİE NOVOSTİ*

Kumuk Türklerinden olan Celalettin Aselderoviç Korkmasov, 1 Ekim 1878[1] tarihinde Dağıstan'ın Timurhan Şura (bugünkü Buynaksk) bölgesinde Kumtorkale (şu an Korkmaskale) köyünde dünyaya geldi. Köklü bir aileden gelen Korkmasov'un dedesi Molla Mustafa, Şeyh Şamil'in yanında savaşmış, bu sebeple Sibirya'ya sürgün edildikten sonra 1859'da kurşuna dizilmişti. İnatçılığı ve kahramanlığıyla nam salan Molla Mustafa'ya o dönemde "Korkmaz" lakabı takılmıştı. Babası Aselder Korkmasov ise parlak bir kariyeri olmasına rağmen Çarlık iktidarının zorbalığını protesto etmek için yüzbaşılıktan istifa etmişti.

Siyasete İlgisi

Celalettin Korkmasov, devrimci fikirlerle ilk olarak lise yıllarında tanışmıştır. Korkmasov'un devrim mücadelesinde uzun yıllar omuz omuza savaştığı arkadaşlarından P. İ. Kovalev, Korkmasov'un lise döneminde güncel yakıcı sorunlara yanıt aradığı edebiyata büyük ilgi duyduğunu, öğrenciler arasında sıkça çıkan ateşli tartışmalara katıldığını, kardeşlik ve eşitlik fikrini taşıyan, ülkesine ve halkına yürekten bağlı yaşıtlarından oluşan yasadışı bir grubun üyesi olduğunu, dergi çıkarttığını belirtir.[2]

---

1 Korkmasov'un hayatıyla ilgili atıf yaptığımız kimi kaynaklarda, 1877 yılı verilmektedir.

2 P. İ. Kovalev'in Korkmasov'la ilgili hatıraları, *Dağıstan Cumhuriyeti Merkez Devlet Arşivi'nde (TsGA RD)* fond R-175, liste 3, dosya 199 numaralarıyla kayıt altındadır.

En fazla felsefi meselelere ilgi duymuştur. Tanrının varlığını sorgulamaya başlamıştır. İçinde yer aldığı grupta idealizmden nihilizme kaymakta, nihilizm üzerinden determinizmin, materyalizmin etkisi altına girmektedir.

Otobiyografisinden[3] ve diğer kaynaklardan anlaşıldığı üzere, Korkmasov'un eğitime ve bilgiye susuzluğu lise kütüphanesinin sınırlarını aşar. O dönemde Shakespeare, Diderot, Byron, Marx, Lasalle, Mihaylovskiy, Turgenyev, Pisarev gibi yazarların yanı sıra, Gertsen, Belinskiy, Dobrolyubov, Çernişevskiy, Nekrasov gibi Rus devrimci-demokratların eserlerini de okur.

Korkmasov, 1897 yılında bir nihilist olarak liseyi bitirdikten sonra, öğrenci cemiyetlerinde faal olarak yer aldığı Moskova Devlet Üniversitesi'nin fen bilimleri fakültesine girer. Burada devrimci yayınlar sayesinde siyasi ufku genişler. Kovalev'in ifadesiyle, üniversite idaresiyle sık sık çatışması ve polis gözetimi, amaçlarına erişmek konusunda genç Celalettin'i şüpheye düşürür ve bu sebeple engellerin daha az olduğu yurtdışında okumaya karar verir.

Paris'te Öğrenim

Bunun üzerine Korkmasov, 1898 sonbaharından itibaren öğrenimini Paris'te Sorbonne Üniversitesi'nin fen bilimleri fakültesinde sürdürür. Ancak onun ilgisi, doğanın kanunlarından çok toplumların gelişim yasalarına yöneliktir.

Korkmasov, bu dönemde özellikle Batı'da yaygın olan anarşizmden etkilenir. P. A. Kropotkin'le kişisel olarak tanışmış, onun etkisiyle anarko-komünist olmuştur. Ancak hiçbir örgüte veya gruba katılmaz. Amacı anlamak ve öğrenmektir. İlerleyen süreçte sosyalist fikirleri yavaş yavaş olgunlaşmaya başlar. Korkmasov, o dönemi şöyle anlatmaktadır:

> "O zaman Paris'teki kamuoyu tamamen Dreyfus davasıyla meşguldü. Bu hareket beni de içine aldı. Sırasıyla toplum adamlarıyla, sosyalistlerle, anarşistlerle tanıştım, Fransa'nın burjuva rejimine karşı savaşan çevrelere

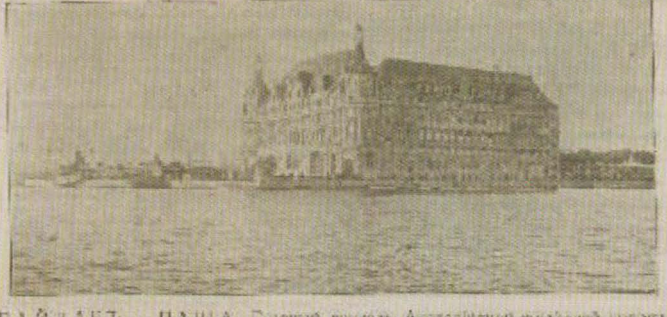
3 Bkz. *Rusya Toplumsal Siyasal Tarih Devlet Arşivi (RGASPİ)* fond 17, liste 100, dosya 6659.

ГОДЪ 1 ПЯТНИЦА 13 НОЯБРЯ 1919. № 4

СТАМБУЛЬСКІЯ НОВОСТИ

ЕЖЕНЕДѢЛЬНАЯ ИЛЛЮСТРИРОВАННАЯ ГАЗЕТА

ВЫХОДИТЪ ПО ПЯТНИЦАМЪ

ГАЙДАРЪ — ПАША. Главный вокзалъ Анатолійской желѣзной дороги

ПОДПИСНАЯ ЦѢНА

ЦѢНА ОТДѢЛЬНАГО НОМЕРА

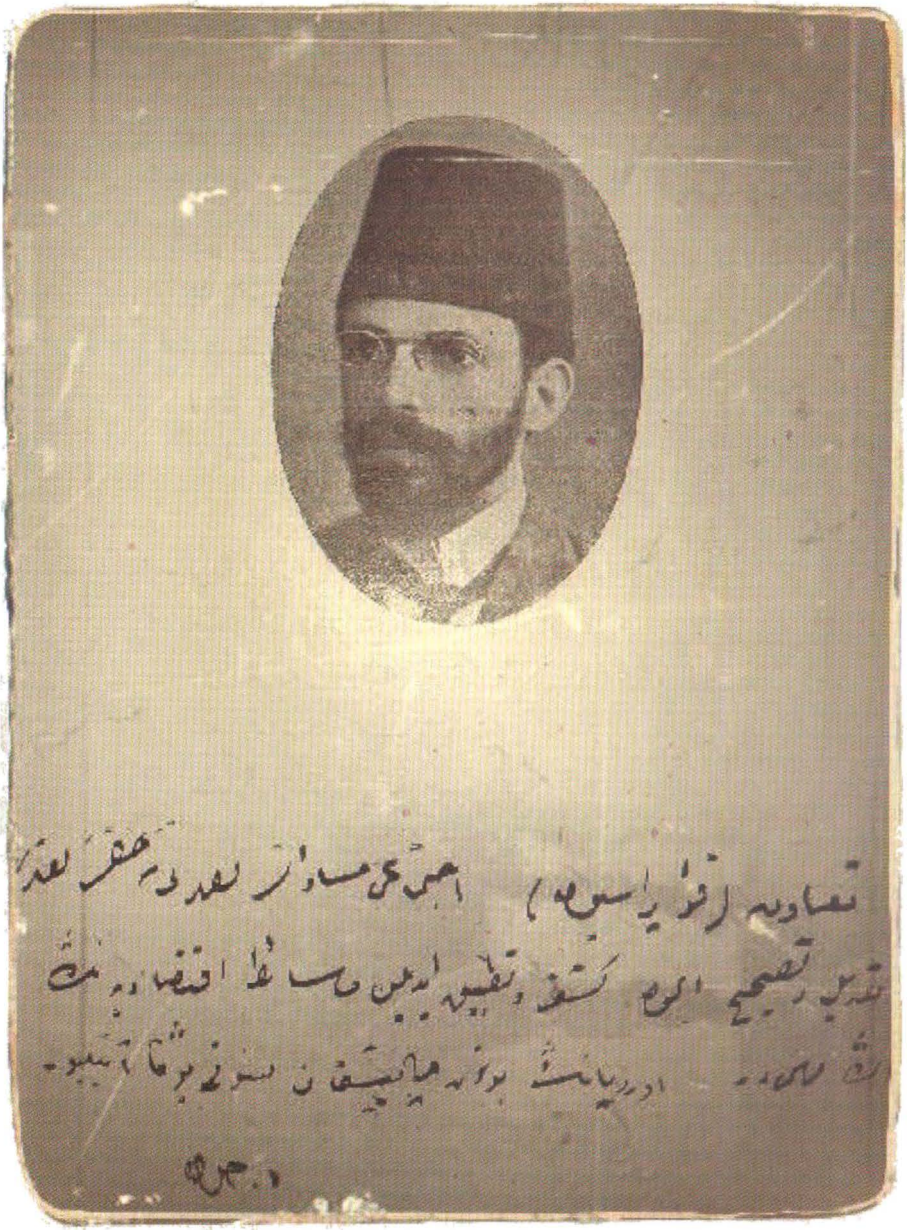
Для желающихъ печатать объявленія и болѣе чѣмъ одинъ разъ — особые условія по соглашенію съ редакціей.

АДМИНИСТРАЦІЯ и РЕДАКЦІЯ

ТУРЦІЯ — Constantinople

„СТАМБУЛЬСКАЯ КУРСАЯ" — ПЕРА, ВИА ЮРЪ-ЯЛЫ

БИБЛІОТЕКА ИМПЕРАТОРСКАГО

Ahmet Cevat (Emre) Bey *(Nevsal-i Milli)*.

girdim ve bilincim tamamen materyalizme ve sosyalizme döndü."[4]

Korkmasov 1899 yılında ağır maddi zorluklar nedeniyle son sınıftayken okulu bırakır ve memleketine geri döner. 1902'de Paris'e tekrar gelecektir. Bu sefer Sosyal Bilimler Yüksek Okulu'na girer. O günleri otobiyografisinde şu sözlerle anmaktadır:

"Doğa bilimlerini bıraktım ve Sosyoloji ve Antropoloji Yüksek Okulu'na girdim. 1930'a kadar antropoloji, sosyoloji ve sosyalizm meseleleri üzerinde çalışmaya devam ettim. Toplumsal-siyasal hayatım, sosyalizmin ve sendikalizmin damgasını vurduğu çevrelerde geçti."[5]

Birçok araştırmacı, Korkmasov'un aynı dönemde Paris'te bulunan Lenin'le tanışıklığının da bu yıllara dayandığını belirtmektedir. Korkmasov, Lenin'in ekonomik meseleler üzerine verdiği derslere katılmıştır.

Korkmasov, ileriki yıllarda evleneceği ve *Stambulskie Novosti*'yi birlikte çıkaracağı Mariya Skokovskaya ile de bu dönemde tanışmıştır.

Dağıstan'a Dönüş ve 1905 Devrimi

Korkmasov, 1903 yılında annesinin ölümü üzerine Dağıstan'a geri döner. Devrimci fikirlerini pratikte sınamak için artık Rusya'da uygun bir ortam da vardır. İleriki yıllarda *Stambulskie Novosti*'nin sayfalarında sıkça gündeme gelecek olan kadın meselesi ve aydınlanma konusunda çıkışlar yapar. Toplantının birinde, "Mollalar istesinler veya istemesinler, toprak ve kadın meselelerini devrim kendine göre çözecektir" diyecektir.

1905 Devrimi'nin başlamasıyla Dağıstan'da sosyal demokratlar arasında yoğun faaliyet yürütür; köylü hareketinin liderleri arasında yer alır. Korkmasov, bu süreçte birkaç kez tutuklanmasına rağmen toplumsal hareketin baskısı sayesinde serbest bırakılır.

4 *RGASPİ* fond 17, liste 100 dosya 6659.
5 *RGASPİ* fond 17, liste 100 dosya 6659.

Bununla birlikte, 1906 yılında "zararlı siyasi faaliyet, yerel ahaliyi vergi ödememeye kışkırtma ve iktidara karşı gelme" suçlamalarıyla bir kez daha tutuklanır ve iki yıllık sürgün cezasına çarptırılır. Bu ceza, söz konusu süre boyunca Rusya İmparatorluğu topraklarına geri dönmemek şartıyla yurtdışında mülteci yaşamaya çevrilir. Bunda Paris'ten birlikte geldiği ilk eşi Fransız Charlotte'un devlet nezdindeki girişimleri de önemli rol oynamıştır. Böylece Korkmasov, Rusya'dan, Türkiye'den ve diğer ülkelerden siyasi mültecilerin merkezi konumunda bulunan Paris'e 1907 yılında geri döner.

Yeniden Paris ve Jön Türklerle Tanışma

Korkmasov, Paris'te kendini sosyalist hareketin ve işçi hareketinin içinde bulur. Fransız Sosyalist Partisi'nin lideri Jean Jaurès, Jules Guesde gibi Fransa'nın ve diğer ülkelerin ilerici siyasi ve toplumsal önderleriyle temasa geçer. Kovalev'in hatıralarına göre, burada Mustafa Suphi'yle karşılaşır; birlikte kütüphaneye giderler. Mustafa Suphi'ye 1905 yılında cereyan eden Rus devrimci hareketinin karakterini anlatır, onu Marksizmle tanıştırır.[6] Korkmasov ve Mustafa Suphi, yıllar sonra (Eylül 1920'de) Bakû'deki Doğu Halkları Kurultayı'nda birlikte çalışacaklardır. Her ikisi de kurultay divanına seçileceklerdir.

Diğer yandan Korkmasov, Sorbonne'da birlikte okuduğu liseden arkadaşı Raşit Han Kaplanov'la yakın dostluk kurar. Korkmasov bu sefer sosyal bilimler fakültesine kayıt olmuştur.

Ancak Korkmasov'un o dönemki yaşamını etkileyecek en önemli gelişme, Paris'teki Jön Türk temsilcileriyle tanışmasıdır. Rusya'nın Paris Maslahatgüzarı Neklyudov, Korkmasov'un da yakın durduğu Rus anarşistleriyle Jön Türklerin bir yakınlaşma içine girdiklerini tespit etmiştir.[7] Burada Alman sos-

6 İstibdat yıllarında Paris'e giden ve Paris Siyasal Bilimler Okulu'nda yüksek öğrenim gören Mustafa Suphi, Temmuz 1908 Devrimi'nden bir buçuk yıl sonra (1910'da) İstanbul'a dönecektir. Yurtdışında iken İttihatçı *Tanin* gazetesinin muhabirliğini yapmıştır. "Mustafa Suphi Bey", *Nevsal-i Millî*, 1330, 1. sene, câ. ve mü. T. Z., Artin Asadoryan ve Mahdumları Matbaası, Dersaadet, s.193.

7 *Rusya Federasyonu Dış Politika Arşivi (AVPRF)* fond (Kantselariya), (1908), dosya 105, yaprak 291'den akt. Yuriy Aşatoviç Petrosyan, *Sovyet Gözüyle Jöntürkler*, çev. Mazlum Beyhan ve Ayşe Hacıhasanoğlu, Bilgi Yayınları, İstanbul, Nisan 1974, s.256-257.

yal-demokrasisi, Rus Marksizmi ve Rus devrimci hareketi temel tartışma konularıdır. Öte yandan, Korkmasov'un Aralık 1907'de Paris'te düzenlenen 2. Jön Türk Kongresi'ne katılıp katılmadığına dair elde bir bilgi bulunmamaktadır.[8]

İstanbul'da

Korkmasov, kendisinin verdiği bilgiye göre, Temmuz 1908'de Meşrutiyet'in ilanından sonra bir grup Türk devrimciyle birlikte devrime katılmak üzere İstanbul'a gelir. Yanında eşi Mariya Skokovskaya, Sorbonne Üniversitesi'ni yeni bitirmiş olan Raşit Han Kaplanov ve onun eşi O.Y. Arşon da bulunmaktadır. Kaplanov ve Arşon'un Paris'teki düğününde Korkmasov'la birlikte, Raşit Han'ın amcası Ahmet Saib ve Jön Türk liderlerinden Ahmet Rıza Bey de bulunmuştur.[9]

Çarlık polis ve jandarma istihbaratının raporları, Korkmasov'un Meşrutiyet ilan edildikten sonra İstanbul'da İttihat ve Terakki Partisi'nin çalışmalarında yer aldığını kaydetmektedir. O sıralarda Dr. Bahattin Şakir ve Dr. Nâzım Beylerle dostluk kuran Korkmasov,[10] Bahattin Şakir Bey'in yönetiminde çıkan, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin resmi yayın organı *Şûrâ-yı Ümmet* gazetesinde makaleler kaleme almıştır.

---

8 Bkz. Patimat Camalutdinovna Racabova, *Celal ed-Din Korkmasov – Vidnıy Obşestvennıy, Politiçeskiy Deyatel i Publitsist*, Dissertatsiya Na Soiskanie Uçenoy Stepeni Kandidata İstoriçeskih Nauk Dagestanskogo Gosudarstvennogo Universiteta, Mahaçkala, 2004, s.53-70, 75, 97; A. İ. Osmanov, "Celal-Ed-Din Korkmasov – Vıdayuşiysya Gosudarstvennıy i Obşestvennıy Deyatel", *D-E. A. Korkmasov (K 130-letiyu So Dnya Rojdeniya)*, Rossiyskaya Akademiya Nauk, Dagestanskiy Nauçnıy Tsenter, İnstitut İstorii, Arheologii i Etnografii, Moskva, 2009, s.12-17; G. Ş. Kaymarazov, "O Jizni i Deyatelnosti Celal-Ed-Dina Korkmasova", *age*, s.75-76; M. A. Abdullayev, "Sotsialnıe İdealı i Vozzreniya Celal-Ed-Dina Korkmasova", *age*, s.81; K. M. Aliyev, "Taynı Biografii Celala Korkmasova", *age*, s.129.

9 Akdes Nimet Kurat, isim zikretmemekle birlikte, "Rus ihtilâlci ve yazarlarından bazı kimselerin Türk ihtilâlinin nasıl seyrettiği ve başarı kazandığını yerinde öğrenmek için İstanbul'a geldikleri ve 'İttihat Terakki'nin ileri gelenleri ile temas ettikleri dahi biliniyor" diye yazmaktadır. Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990, s.149.

10 *Stambulskie Novosti*'yi birlikte çıkaracakları Ahmet Cevat (Emre) Bey ile Korkmasov'u tanıştıran da Bahattin Şakir Bey'dir. Ahmet Cevat Emre, *İki Neslin Tarihi*, Hilmi Kitabevi, İstanbul, 1960, s.152.

"Avrupa'da Tahsil" başlığını taşıyan bu yazı dizisinin ilk bölümü, 15 Aralık 1908 günü çıkan nüshada yayımlanmıştır.[11]

İstanbul'da Korkmasov'un imzasına rastlanan bir diğer yayın da Korkmasov ile aynı dönemde *Şûrâ-yı Ümmet* yazarı olan ünlü şair Cenap Şahabettin'in kardeşi Osman Fahri Bey'in çıkardığı çocuk dergisi *Arkadaş*'tır.[12]

Korkmasov'un İstanbul'a birlikte geldiği arkadaşı ve hemşerisi Raşit Han Kaplanov, Hüseyin Cahit (Yalçın) Bey'in yönetiminde çıkan İttihatçı *Tanin* gazetesinde çalışmıştır.[13] Ahmet Cevat Emre de Raşit Han Kaplanov'la İstanbul'da tanıştığını, onu Korkmasov'un yanında gördüğünü yazar.[14] Raşit Han Kaplanov'un amcası ve aynı zamanda eski Jön Türklerden olan Ahmet Saib Bey'in[15] bir makalesi ile bir fotoğrafının *Stambulskie Novosti*'de yayımlandığı, kitabın ilerleyen bölümlerinde görülecektir.

Bu dönemde Korkmasov'un tanıştığı kişiler arasında, Enver Bey'in (Enver Paşa) amcası Halil (Kut) Bey/Paşa da bulunmaktadır.[16]

Korkmasov, İstanbul'da eşi Mariya Skokovskaya ile birlikte bir pansiyon açar. Farklı ülkelerden ilerici mülteci aydınların

11 *Şûrâ-yı Ümmet*, 7. sene, no. 71-140 (2 Kânunuevvel 1324/15 Kânunuevvel 1908), s.5-6. Ahmet Cevat Emre'nin verdiği bilgiye göre, Korkmasov'un *Şûrâ-yı Ümmet* için hazırladığı makaleleri eşi Mariya tashih edip beyaza çeker. Ahmet Cevat Emre, s.152.

12 Stambulskie Novosti Rus Gazetesi Sermuharriri Celalettin Korkmasov, "Mektep Cevelânları", *Arkadaş*, c.1, no. 14 (15 Temmuz 1326), s.417-419. Yine bir şair olan Osman Fahri Bey'in "Ameleler" başlıklı şiirinde emekçiler yüceltilir. İşçi sınıfının emeklerinin karşılığını alamaması, sosyal haklarının verilmediği, çalışamayacak duruma gelenlerin aileleriyle birlikte sefalete terk edilmeleri işlenir. "Bu şiir, devri için yenidir ve marksist tesirle yazılmıştır." Zeynep Kerman, *Osman Fahri – Hayatı ve Şiirleri*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988, s.19-20, 96-97. Racabova, Korkmasov'un aynı dönemde Alman basınında da yazılar yazdığını belirtmektedir. Patimat Camalutdinovna Racabova, s.98.

13 Muhittin Birgen, *İttihat ve Terakki'de On Sene, İttihat ve Terakki Neydi?*, c.1, haz. Zeki Arıkan, Kitap Yayınevi, İstanbul, Mart 2006, s.132; Muhittin Birgen, *İttihat ve Terakki'de On Sene, İttihat ve Terakki'nin Sonu*, c.2, haz. Zeki Arıkan, Kitap Yayınevi, İstanbul, Nisan 2006, s.737.

14 Ahmet Cevat Emre, "1920 Moskova'sında Türk Komünistler", *Milli Azadlık Savaşı Anıları*, TÜSTAV Yayınları, İstanbul, Mart 2006, s.48.

15 1908 Devrimi'nden sonra İstanbul'da çıkardığı *Sancak* gazetesinin künyesinde Ahmet Saib Bey'in ismi, "Kaplanzade Ahmet Saib" şeklinde geçmektedir.

16 Dr. Rıza Nur, *Moskova-Sakarya Hatıraları*, 2. basım, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1993, s.82.

kaldığı pansiyonu bir siyaset okuluna çevirir. Burada farklı güncel meseleler üzerine dersler verilir. Pansiyon, devrimci ve sosyalist fikirlerin yayılmasında, Rusya ve Avrupa'daki sosyalist hareketlerin pratiğinin tartışılmasında önemli bir araç olur.[17]

Korkmasov gibi devrimci fikirlere sahip olan Mariya Skokovskaya, Polonyalı aristokrat bir aileden gelmektedir. Leh devrimcisi olan babası, Çarlık rejimi tarafından Sibirya'ya sürgüne gönderilmiştir. Korkmasov ile Skokovskaya 1900'de tanışmışlardır. 1907-1915 yılları arasında resmi nikahlıdırlar. Skokovskaya, İstanbul'da pansiyonda Fransızca dersleri verir. Hatta bu derslerin ilanları sık sık *Stambulskie Novosti* sayfalarında yer almıştır. Skokovskaya sayesinde Fransızcasını geliştirenlerden biri de Ahmet Cevat (Emre) Bey'dir ve hatta çocuklarına da Skokovskaya'dan ders aldırmayı düşünmüştür.[18] Aşağıda hatıralarından bahsedeceğimiz Cafer Seydahmet Kırımer, Korkmasovların pansiyonunda kalan ve Skokovskaya'dan Fransızca dersi alan bir diğer isimdir.[19]

Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin üyelerinden olan ve 1905 Devrimi'nin bastırılmasıyla Türkiye'ye iltica eden Abiş Aliyev, anılarında, Korkmasov'un Aksaray'da mobilyalı bir daire tuttuğunu, Rusya'dan gelen siyasi mültecilerin burada kaldığını ve Korkmasov'un bu dairede sıkça dersler verdiğini anlatmaktadır.[20]

Ahmet Cevat Emre de "Fransızca konuşan" ve kendisinin de dahil olduğu bu "dostluk çevresi" hakkında bilgi verir: Öğretmen Okulu'na (Darülmuallimin) çok yakın bir iç sokak içinde, temelleri bile çürümüş eski bir tahta konak tutmuş olan Skokovskaya, burada Korkmasov ile birlikte "bir kolaj hayatı" yaşamaktadır. Bu eski ev, bir yarı entelektüel kolonisi halindedir. Oda oda, büyükleri manav sandıkları ile ikiye hatta üçe bölün-

17 M. A. Abdullayev, s.82; P. D. Racabova, "Pravda Straı Gor", *D-E.A. Korkmasov (K 130-letiyu So Dnya Rojdeniya)*, s.141.

18 Ahmet Cevat Emre, *İki Neslin Tarihi*, s.152-153.

19 Cafer Seydahmet Kırımer, *Bazı Hatıralar*, Emel Türk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı, İstanbul, 1993, s.69.

20 A. S. Gaciyev, "İz İstorii Obşestvenno-politiçeskoy i Filosofskoy Mısli v Dagestane (N. Batırmurzayev, D. Korkmasov, M. Dahadase)", *Uçenıe Zapiski İİYL (seriya istoriçeskaya)*, no. 11 (1963), s.84-85'ten akt. Patimat Camalutdinovna Racabova, *Celal ed-Din Korkmasov – Vidnıy Obşestvennıy, Politiçeskiy Deyatel i Publitsist*, s.72; K. M. Aliyev, s.132.

müş, mümkün olduğu kadar çok adam yerleştirilmiştir. Skokovskaya'nın 70'lik annesi de onlarla birlikte yaşamaktadır.

Ahmet Cevat Emre'nin anlatımına göre, kendisi, kira bedelini ödemede güçlük çeken Skokovskaya'nın kefili olmuştur ve bu bedeli ev sahibi Süreyya Bey'e ara sıra o ödemiştir. Yine kendi ifadesiyle, bu para yardımı, söz konusu çevreden sağladığı manevi menfaatlere nispetle hiç hükmündedir. En büyük istifadesi Skokovskaya ile Fransızca konuşmak, güncel politik ve pedagojik meseleleri Korkmasov ve Skokovskaya ile Fransızca tartışabilmektir.

Ahmet Cevat Emre, bazı ilginç anekdotlar da aktarır. Mesela sokakta yan yana gittikleri bir gün Ahmet Cevat düşünmeden yere tükürdüğünde, Skokovskaya onun yüzüne bakıp "Siz de mi?" demiş, inkılâpçı bir aydının sokağı kirletmede gösterdiği laubaliliğe şaşmıştır.

Ahmet Cevat Bey'in dayısı ailesiyle birlikte İstanbul'a göç ettiğinde, ailenin şehre yerleşmesine Skokovskaya yardımcı olmuştur.[21]

II. Meşrutiyet yıllarında İstanbul'a öğrenim için gelen Kırım Türklerinden Cafer Seydahmet Kırımer, 1910 yılında Korkmasovlar ile tanışmış ve onların pansiyonunda yaşamıştır. Kırımer hatıralarında; Korkmasov, fikirleri, ilişkileri ve çevresi hakkında ayrıntılı bilgi vermiştir:

> "1910'da İstanbul'da iki mühim şahsiyetle tanıştım. Bunlardan biri, Şimalî Kafkasya Türklerinden Celâl Korkmazof'tu. Rusçası, Fransızcası mükemmel olan Celâl Bey, Rusya Türklerinin sol fikirli, sosyalist inkılâpçılarından idi. Divanyolu'nun arka sokaklarından birinde bir pansiyon açmıştı. Refikası, Lehistan asilzadelerinden ve Leh istiklâli için Sibirya'ya nefyedilen ailelerden birinin kızı idi ve Celâl Bey'den daha esaslı olarak ilmî hazırlığı vardı. İlk defa olarak, Celâl Bey, bana, bizim meşrutiyet hareketini tenkit etmiş, bunun içtimaî bir inkılâp olmadığını, İttihatçıların halkçılığı anlamadıklarını izah etmişti.
>
> Biz, o sıralarda, onunla pek yakınlaşamamıştık. Çünkü o, her fırsatta, din aleyhinde fikirler ileri sürüyordu.

21 Ahmet Cevat Emre, s.151-154. Emre'nin hatıratında *Stambulskie Novosti*'den hiç söz edilmemesi dikkat çekmektedir.

Ben, ona bir yardım olsun düşüncesiyle, pansiyonunda bir oda tutmuş ve refikasından Fransızca ders almaya başlamıştım. Ecnebi bir dilin bilinmesi lüzum ve zaruretini bana en iyi anlatan bu hanım olmuştu. Onlar fevkalâde sıkıntı ve zaruret içinde geçiniyorlardı. Celâl Bey, Paris'teki ikametinden beri bizim Genç Türklerle ahbap idi. İstanbul'a geldiğinde Bahattin Şakir ve Doktor Nâzım Beyler (Şûrayı Ümmet) gazetesinde kendisine iş vermek istediler, Türkiye'de kooperatif hareketi hakkında onun tasavvurlarını tahakkuk ettirmeyi vadettiler. Fakat, Celâl Bey, umumî siyasî yol meseleleri üzerinde kendileriyle anlaşamadığından, hiçbir işe girmedi, pansiyonuyla, geçimiyle didindi."[22]

Kırımer'in 1910 yılında İstanbul'da tanıştığını söylediği ikinci önemli şahsiyet ise, ünlü Kazan Tatar aydınlarından Ayaz İshakî'dir ve Ayaz İshakî de Korkmasovların pansiyonunda oda tutmuştur.[23]

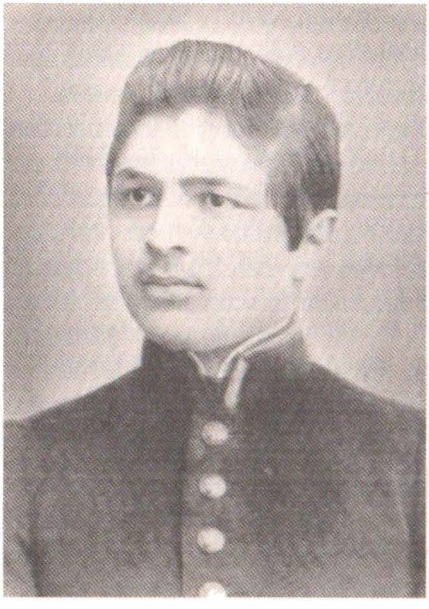
Kırımer'in Çarlık aleyhine yazıp 1911'de bastırdığı broşürü Rus sefaretine jurnalleyen ve böylece İstanbul'dan Paris'e kaçmasına sebep olan kişi, ara sıra Korkmasov'un pansiyonuna gelen Azeri gazeteci Mehmet Şahtatinskiy'dir. Yine Kırımer'in deyişiyle, "Celâl ve refikası ona acırlardı fakat ona itimatları olmadığı hareketlerinden sezilirdi".[24]

Türkçüler ile Temas ve Türk Derneği

Korkmasov, İstanbul'da özellikle Rusya'dan gelmiş olan Türkçülerle temas halindedir. Paris yıllarından tanıdığı Yusuf Akçura, pansiyonunda kalan Ayaz İshakî bunlardan önde gelenlerdir. Korkmasov ve Akçura, Paris yıllarından birbirlerini tanımaktadırlar. "20. yüzyıl iki büyük buluşla başlar: Coğrafya biliminde kutupların bulunması; tarihte, Türklerin" diyen Albert Sorel, ikisinin de Sorbonne'da hocası olmuştur.[25]

Korkmasov, Türkiye'de Türk milliyetçiliği esasına dayanarak kurulan ilk örgüt olan Türk Derneği'nin kurucuları arasında yer

22 Cafer Seydahmet Kırımer, s.69.
23 Cafer Seydahmet Kırımer, s.70.
24 Cafer Seydahmet Kırımer, s.74-76, 79-80.
25 K. M. Aliyev, s.131.

Raşit Han Kaplanov

Ayaz İshakî

almıştır. Türk Derneği, 1908 yılının Aralık ayında İstanbul'da Yusuf Akçura, Necip Asım (Yazıksız) ve Veled Çelebi'nin öncülüğünde; Ahmet Mithat Efendi, Emrullah Efendi, Bursalı Tahir Bey, Boyacıyan Agop Efendi, Arif Bey, Akyiğitoğlu Musa Bey, Fuat Raif Bey, Rıza Tevfik Bey, Ferit Bey (Ahmet Ferit Tek) ve -Akçura'nın deyişiyle- Korkmazoğlu Celal (Celalettin Korkmasov)'un katıldıkları bir toplantıyla kurulmuştur.[26]

Bununla birlikte, ilerleyen aylar ve yıllarda Korkmasov'un Türk Derneği üyeliğinin sürmediği anlaşılmaktadır. Nitekim Türk Derneği'nin aynı isimdeki yayın organı *Türk Derneği* dergisinin 1909 yılının Eylül ayında çıkan 3. sayısında verilen üye listesinde, Korkmasov'un adı geçmemektedir.[27]

Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın Kuruluşu

Korkmasov'un, Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın kuruluşuna doğrudan katıldığı, 10 Eylül 1910'da Hürriyet Matbaası'ndaki kurucu kongrede hazır bulunduğu iddia edilmiştir. Dönemin tanıklarından G. Z. Aliyev'e göre, Fırka'nın kuruluşunda Korkmasov'la iyi dost olan Fransız Sosyalist Partisi'nin lideri Jean Jaurès'in yardımları olmuştur.[28] Bu iddialara karşın, Korkmasov'un Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın kuruluşuna doğrudan katıldığına ilişkin tatmin edici bir kanıt bulunmamaktadır.[29]

26 Akçuraoğlu Yusuf, "Türkçülük", *Türk Yılı 1928*, top. Akçuraoğlu Yusuf, Yeni Matbaa, İstanbul, 1928, s.435. 1928'de yayımlanan bu yazısında Akçura, Korkmasov için, "Bugün Şimali Kafkas Cumhuriyetlerinden birinde komiserdir" şeklinde açıklamada bulunmuştur.

27 "Bugün Türk Derneği'nde Aza Bulunan Zatlar Şunlardır", *Türk Derneği*, yıl 1, no. 3 (1327 Hicri), s.104.

28 G. Z. Aliyev, *Turtsiya v Period Pravleniya Mladoturok (1908-1918 gg.)*, İzdatelstvo "Nauka", Moskva, 1972, s.173-174, 346; K. M. Aliyev, s.132; A. D.-E. Korkmasov, "Relikviya Peterburgskogo Professora (Ştrihi K Biografii Celal-Ed-Dina Korkmasova)", *D-E. A. Korkmasov (K 130-letiyu So Dnya Rojdeniya)*, s.165.

29 Osmanlı Sosyalist Fırkası için bkz. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, c.1, s.278-293; Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, c.1, s.44-57; Münir Süleyman Çapanoğlu, *Türkiye'de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi*, Pınar Yayınevi, İstanbul, 1964. Örneğin İbrahim Yalımov, "14 Eylül 1910 tarihli *Sabah* gazetesinde yer alan bir haberc" atıfta bulunarak, parti kurucuları arasında Korkmasov'u da saymıştır. İbrahim Yalımov, "1876-1923 Döneminde Türkiye'de Bulgar Azınlığı ve Sosyalist Hareketin Gelişmesi", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik*

Bununla birlikte, Korkmasov'un İstanbul'daki faaliyetlerini yakından takip eden Çarlık polis istihbaratı, 1912 Temmuz'una ait bir belgede Korkmasov'un Rusya Müslüman devrimcilerinden oluşan oldukça geniş bir sosyalist grubu olduğunu rapor etmektedir.[30]

23 Aralık 1912 tarihlî başka bir Çarlık istihbarat raporunda ise, Korkmasov'un Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın görevlendirmesiyle denizciler arasında yasadışı faaliyet yürüttüğü belirtilmektedir. Rapora göre Korkmasov, Karadeniz Denizcileri Birliği'nin üyesidir ve bir grev hazırlığının planlanmasında yer almaktadır. Grevin 1913 baharında ilan edilmesi ve o zamana kadar grevin yürütülmesi için gereken 1000 rublenin toplanması öngörülmektedir.[31]

Otobiyografisinde Korkmasov, o dönemden, "1910 yılının başında Jön Türklerden ayrıldım. Türk, Bulgar, Rus vd. sosyalistlerin oluşturduğu bir grupla sosyalist bir grup kurduk ve bağımsız faaliyet yürüttük" şeklinde bahsetmektedir.[32]

İstanbul Rehberi

İstanbul yıllarında Celalettin Korkmasov, Mariya Skokovskaya'yla birlikte ilk Rusça "Resimli İstanbul ve Civarı Gezi Rehberi"ni hazırlamıştır. Gezi rehberinin 1912 yılına ait ilk baskısına ulaşamadık. Görebildiğimiz ikinci baskı, 1919 yılında Babok ve Oğlu Yayınevi (Babok i Sın, Kamondo Caddesi, 8, Galata)[33] tarafından yayımlanmıştır.[34]

(1876-1923), der. Mete Tunçay ve Erik Jan Zürcher, çev. Mete Tunçay, 3. basım, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s.152. Ancak, *Sabah* gazetesinin ne 14 Eylül 1910 ve ne de 27 Eylül 1910 (yani 14 Eylül 1326) tarihli nüshalarında -değil Korkmasov- Osmanlı Sosyalist Fırkası'na dair herhangi bir haber bulunmaktadır. Bir diğer örnek: Korkmasov'un partinin faal unsurları arasında yer aldığını Noviçev'den akt. Süleyman Nuri, *Çanakkale Siperlerinden TKP Yönetimine – Uyanan Esirler*, TÜSTAV Yayınları, İstanbul, Haziran 2002, s.318.

30 G. Ş. Kaymarazov, s.76; K. M. Aliyev, s.132.

31 Bkz. A. G. Gaciyev, "Calalutdin Korkmasov", *Bortsı Za Vlast Sovyetov v Dagestane*, Mahaçkala, 1987, s.174'ten akt. Patimat Camalutdinovna Racabova, s.74; K. M. Aliyev, s.132.

32 *RGASPİ* fond 17, liste 100, dosya 6659.

33 Galata'da Kamondo Sokağı'nın bugünkü adı, Felek Sokak'tır.

34 Babok ve Oğlu'nun İstanbul'daki Rus diasporasıyla yakın ilişki içinde olduğu anlaşılmaktadır. Beyaz Rusların İstanbul'da kaldıkları dönemde kaleme aldıkları bazı kitaplar, Babok ve Oğlu Matbaası'nda (Imprimerie Babok et Fils) basılmıştır. Örnekler için bkz. *The "Farewell" Almanac*, Imprimerie

Dört yüz sayfayı aşan gezi rehberinde Türklerin Orta Asya'dan başlayarak o döneme kadarki tarihi, Türkiye'nin coğrafyası, etnik yapısı, ekonomisi, eğitim sistemi, edebiyatı, sanatı, tiyatrosu, siyasi hayatıyla ilgili ayrıntılı anlatımlar mevcuttur. Farklı gezi programı önerilerinin yanında saraylar, müzeler, tarihi anıtlar, camiler, doğal güzellikler tek tek anlatılmaktadır. Rehber, İstanbul ve çevresi dışında, deniz ve tren yoluyla gidilebilecek Ankara, İzmir, Kütahya, Afyon, Bursa, İzmit gibi şehirleri de kapsamaktadır. Rehberde birçok ilan bulunmaktadır.

Rehberi hazırlarken Korkmasov ve Skokovskaya'nın *Stambulskie Novosti*'de yayımlanan yazılardan faydalandıkları, hatta bu yazıların bir kısmına rehberde aynen yer verdikleri anlaşılmaktadır.[35]

Korkmasov'un İstanbul yıllarında rehberlik yaptığı da görülmektedir.[36] Aşağıda belirteceğimiz üzere, *Stambulskie Novosti*'de bu yönde çıkan ilanların ona ait olduğu düşünülmelidir.

Stambulskie Novosti

Korkmasov'un İstanbul yıllarına damgasını vuran en önemli çalışması ise, *Stambulskie Novosti* (İstanbul Haberleri) gazetesini yayımlaması olmuştur. Korkmasov'un gerek gazeteyi çıkarmaktaki ve gerekse *İstanbul Rehberi*'ni hazırlamasındaki amaç, Doğu'daki devrime ilgiyi uyandırmaktır.[37]

Stambulskie Novosti'yi çıkarmak için ilk resmi girişimler, 31 Mart Olayı'ndan az önce gerçekleştirilmiştir. Gazetenin yayımlanması için gerekli ruhsatın alımına ilişkin girişim, itfaiye alayı taburunda tabip kolağası olan İsmail Kemal Bey tarafın-

---

L. Babok&Fils, Constantinople, [1924]; *Les Russes Sur Le Bosphore*, Imprimerie L. Babok&Fils, Constantinople, 1928. "Rehber"in 1919'da ikinci kez basılması, bu sırada (1917 Ekim Devrimi sonrasında) İstanbul'da Rus nüfusun artışıyla ilintili olsa gerektir.

35 D. Korkmas, M. Skokovskaya, *Putevoditel Po Kostantinapolyu i Yego Okrestnostyam*, 2. basım, İzdatelstvo Babok i Sın, Konstantinapol, 1919.

36 Patimat Camalutdinovna Racabova, s.97.

37 *RGASPİ* fond 17, liste 100, dosya 6659.

dan Mart – Nisan 1909'da yapılmıştır.[38] Tabip Kolağası İsmail Kemal Bey'in istibdat devrinde Avrupa'ya firar etmiş olması muhtemeldir.[39] Dolayısıyla bir Jön Türk olan İsmail Kemal Bey'in Korkmasov ile tanışıklığı bu dönemden olabilir.

Herhalde 31 Mart karışıklıkları nedeniyle bu ilk girişim sonuçsuz kalmıştır. *Stambulskie Novosti*'nin ilk sayısı bundan 7 ay kadar sonra, 6 Kasım (eski takvime göre 23 Ekim) 1909'da yayımlanacaktır. Toplam 33 sayı çıkan gazetenin son sayısı 17 Haziran 1910 tarihlidir ve tirajı Mayıs 1910'da bini bulacaktır.

Stambulskie Novosti'nin başredaktörü Celalettin Korkmasov; sorumlu müdürü ise, İttihatçıların o sıralarda matbuat alanında öne çıkan isimlerinden Ahmet Cevat (Emre) Bey'dir. 1909 Temmuz'unda yürürlüğe giren matbuat kanununa göre, her süreli yayının bir sorumlu müdürü olması ve sorumlu müdürlerin Osmanlı vatandaşı olmaları gerekmektedir.[40] Daha yukarıda da belirtildiği gibi, *Şûrâ-yı Ümmet* gazetesinde çalışmakta olan Ahmet Cevat Bey ile aynı gazeteye makaleler yazan Korkmasov'u tanıştıran da *Şûrâ-yı Ümmet*'in başında bulunan ünlü İttihatçılardan Bahattin Şakir Bey'dir.

Türkiye'de yayımlanan ilk Rusça gazetenin sorumlu müdürü olan Ahmet Cevat Emre, Girit'in Resmo kasabasındandır. Tüccardan Sakallızade Hasan Hulki Efendi'nin oğlu olup, Ağustos 1294'de (Ağustos/Eylül 1878) doğmuştur. İlk ve orta okulu Girit'te bitirdikten sonra İstanbul'a gelmiş ve Kuleli Askeri İdadisi'ne girmiştir. Harbiye Mektebi'ne birincilikle geçen Ahmet Cevat, siyasi faaliyetleri dolayısıyla Mayıs 1313'te (Mayıs/Haziran 1897) idam mahkûmiyetiyle, 78 arkadaşıyla beraber Trablusgarp'a sürgün edilmiştir. "Şeref Kurbanları" olarak anılan bu siyasi sürgünlerin arasında yer alan Ahmet Cevat Bey, 1314 Haziran'ında (Haziran/Temmuz 1898) II. Abdülhamit ile Avrupa'daki Jön Türkler arasında varılan anlaşma sonucu,

38 *BOA. DH.MKT.* 2788/62; *BOA. DH.MKT.* 2762/93. Bu arşiv belgelerinin orijinalleri ve transkripsiyonları, kitabın ekler bölümünde görülebilir.

39 Seraskerin imzasını taşıyan 13 Kânunuevvel 1322 (26 Aralık 1906) tarihli bir arşiv belgesinde, tabip kolağası Kemal Bey'in firarından bahsedilmekle birlikte, aynı kişi olup olmadığı kesin olarak tespit edilememektedir. İlgili arşiv belgesi için bkz. *BOA. BEO.* 3053/228913.

40 Server R. İskit, *Türkiye'de Matbuat Rejimleri*, Ülkü Matbaası, İstanbul, 1939, s.707.

diğer mahkûmlarla beraber tahliye edilmiştir. Trablusgarp'ta geçirdiği yıllarda zamanının büyük kısmını okumaya, araştırmaya ve tercümeye hasrettiği gibi, arkadaşlarıyla birlikte bir de özel okul kurmuş, ziraat ve sabun imaliyle de uğraşmıştır.

1908 Devrimi'nin ardından İstanbul'a dönen Ahmet Cevat, gazeteciliğe başlamıştır. 31 Mart Olayı'na (Nisan 1909) kadar *Şûrâ-yı Ümmet* gazetesinde yazarlık yapmış, ayrıca *Siper-i Sâika* gazetesini çıkarmıştır. 31 Mart günlerinde İttihatçı kimliği nedeniyle *Siper-i Sâika* isyancılar tarafından saldırıya uğramış ve öldürülme tehlikesi altındaki Cevat Bey de saklanmak zorunda kalmıştır. 31 Mart'tan sonra *Hürriyet* isimli gazeteyle birleşen *Siper-i Sâika, Siper-i Sâika-i Hürriyet* başlığı altında kısa bir süre daha çıkmıştır.

Stambulskie Novosti'nin yayın hayatına girdiği sırada (Kasım 1909'da) Ahmet Cevat Bey *Sabah* gazetesinde çalışmaktadır. Ayrıca, 1909 Eylül'ünde Darülmuallimin (erkek öğretmen okulu) Satı Bey tarafından yeniden düzenlenirken, Ahmet Cevat Bey de öğretmen kadrosuna atanmıştır.[41]

Gerek Korkmasov gerekse Ahmet Cevat, *Stambulskie Novosti*'de sık sık yazmışlardır. Çoğu zaman isimlerinin baş harfleri olan "D.K." ve "A.D."[42] kısaltmalarını (rumuzlarını) imza olarak kullanmışlardır. Gazetede geçen "Mahzoun" imzası da Ahmet Cevat'ın kullandığı bir takma ad olabilir.[43] Korkmasov'un eşi M. V. Skokovskaya ise, "M. S-iy." rumuzunu kullanmıştır. Yine *Stambulskie Novosti*'de görülen "Meryem" imzası Skokovskaya'ya ait olabilir.[44] Gazetenin yazı kadrosunda Rusların ve Rusyalı Türklerin yanı sıra, Türkiyeli aydınlar da yer almışlardır. Esas olarak özgün makalelerin yayımlandığı *Stambulskie Novosti*'de Osmanlı basınında çıkan bazı yazıların Rusça çevirilerine de yer verilmiştir.

---

41 Ahmet Cevat Emre'nin hayatı hakkında verilen bilgi için şu kaynak esas alınmıştır: "Ahmet Cevat Bey", *Nevsal-i Millî*, 1. sene, câ. ve mü. T. Z., Artin Asadoryan ve Mahdumları Matbaası, Dersaadet, 1330, s.333. Ayrıca bkz. Ahmet Cevat Emre, s.3-147; İ. Arda Odabaşı, "31 Mart Vakası'nda Basına Yönelik Şiddet", *Müteferrika*, no. 35 (Yaz 2009), s.91-114.

42 Rusça, okunduğu gibi yazılan bir dil olmakla birlikte, istisnai olarak "C" sesi, "D" ve "J" harflerinin yan yana gelmesiyle ifade edilmektedir. Dolayısıyla "Celalettin" ve "Cevat" isimlerinin baş harfi "D" olmaktadır.

43 3. bölümde "Kadın Sorunu" alt başlıklı kısma bkz.

44 1. bölümde "Dönemin Ruhunu Yansıtan Kitaplar" alt başlıklı kısma bkz.

Stambulskie Novosti, ilk sayısında "Yayın Kurulu" imzasıyla "Okurlara" başlıklı bir bildiri (çıkış yazısı) yayımlamıştır. Bu metin, gazetenin farklı sayılarında zaman zaman ufak değişikliklerle yeniden yer bulacaktır. Gazetenin çıkarılma amacının ve hedeflerinin ortaya konulduğu bu metnin tamamı şöyledir:

"Stambulskie Novosti Yayın Kurulu, çağdaş[45] Türkiye'nin geçirdiği karmaşık ve kendine özgü evrimi doğru, tam ve bütün yönleriyle aydınlatmak amacını önüne koymuştur.

Doğu'nun yeniden doğum süreci, her yönüyle ilginçtir. Bugüne kadar Doğu hayatının münferitliği, onun yavaş ve doğal ilerleyişini gizledi.

Türkiye'yle ilgili bütün genel kabul gören yargıları beklenmedik ve parlak bir şekilde çürüten son olayların etkisiyle Rusya'da ve her yerde Türkiye'ye olan ilgi epeyi arttı.

Bununla birlikte İstanbul'da bu ilgiyi doyuracak Rusça çıkan tek bir organ yok. Stambulskie Novosti Yayın Kurulu, bu boşluğu olabildiğince en iyi şekilde doldurmayı öngörmektedir.

Stambulskie Novosti, Türk düşününde ve hayatındaki önemli gelişmelere işaret edecek ve onları aydınlatacaktır. Gazete, okuyucuları Türkiye'nin düşünsel, siyasal, iktisadi ve toplumsal evriminin gelişimi ve yönelimiyle tanıştıracaktır.

Doğu'daki tarihsel olayların özünü daha derin ve taraflsız kavramak ve onun kültürel temelleriyle iç bağlarını daha doğru kurmak için Stambulskie Novosti Yayın Kurulu, Doğu'nun önde gelen simalarıyla ve Türk basınının, siyasetinin, edebiyatının ve sanatının tanınmış temsilcileriyle şimdiden işbirliği içine girmiştir.

Zengin ve özenli illüstrasyon seçimleriyle Stambulskie Novosti, Doğu'nun yaşamını en özgün görünümleriyle ortaya koymaya ve okur için daha açık ve ilgi çekici hale getirerek metinleri canlandırmaya çabalayacaktır."[46]

45 İlk sayıdaki metinde bu kelime yoktur.

46 "K Çitatelyam", *Stambulskie Novosti*, no. 1 (23 Ekim 1909), s.2.

СОДЕРЖАНІЕ:

1. Къ Читателямъ.
2. Политическій отдѣлъ. — ДЖЕЛАЛЕДДИНЪ.
3. Вѣстникъ. — ЕФРЕМЪ БЕЙ.
4. Комитетъ „Единенія и Прогресса“ и отдѣлъ національностей. — ДЖАВАТЪ БЕЙ.
5. Какъ мы должны благодарить. — АХМЕДЪ САИДЪ БЕЙ.
6. Романсъ и баллада въ Стамбулѣ. — М. С-въ.
7. Младотурецкіе министры на отдыхѣ. — М. НЕЖДАНОВЪ.
8. Отдѣлъ печати и краски.
9. Иллюстраціи.

КЪ ЧИТАТЕЛЯМЪ.

Предпринимая изданіе еженедѣльной иллюстрированной газеты

"СТАМБУЛЬСКІЯ НОВОСТИ",

Редакція ставитъ своей задачей освѣщать вѣрно, полно и всесторонне сложную и своеобразную эволюцію, переживаемую Турціей.

Пробудившееся возрожденіе Востока интересуетъ во всѣхъ отношеніяхъ. До сихъ поръ крайняя обособленность восточной жизни скрывала ея медленное и естественное движеніе впередъ.

Подъ вліяніемъ послѣднихъ событій, такъ неожиданно давшихъ блестящее опроверженіе всѣмъ общепринятымъ сужденіямъ о Турціи, интересъ къ ней въ Россіи, какъ и повсюду, значительно усилился.

Между тѣмъ въ Константинополѣ нѣтъ ни одного органа на русскомъ языкѣ, который удовлетворялъ бы этому интересу. Редакція „Стамбульскихъ Новостей“ предполагаетъ возможно лучше пополнить этотъ пробѣлъ.

„Стамбульскія Новости“ будутъ отмѣчать и освѣщать наиболѣе выдающіяся проявленія турецкой мысли и жизни. Газета будетъ знакомить читателей съ развитіемъ и направленіемъ умственной, политической, экономической и общественной эволюціи Турціи.

Для того, чтобы глубже и безпристрастнѣе захватывать сущность происходящихъ на Востокѣ историческихъ событій, и вѣрнѣе установить ихъ внутреннюю связь съ культурными началами, Редакція „Стамбульскихъ Новостей“ уже заручилась сотрудничествомъ выдающихся знатоковъ Востока и наиболѣе видныхъ представителей турецкой прессы, политики, литературы и искусства.

Богатымъ и тщательнымъ выборомъ иллюстрацій „Стамбульскія Новости“ постараются изобразить жизнь Востока въ ея наиболѣе оригинальныхъ проявленіяхъ и оживить текстъ, дѣлая его болѣе рельефнымъ и интереснымъ для читателей.

РЕДАКЦІЯ.

N. B. СО ВТОРОГО НУМЕРА БУДЕТЪ ПЕЧАТАТЬСЯ ФЕЛЬЕТОНЪ: „МАТЬ РАИКА“, повѣсть ХАЛИДЕ ЭДИБЪ ХАНУМЪ, выдающейся турецкой писательницы, а также ещё новые отдѣлы: ОБЗОРЪ КНИГЪ и ХРОНИКА.

Stambulskie Novosti'nin "Okurlara" başlıklı çıkış yazısı.

Stambulskie Novosti "resimli haftalık gazete" olarak anılmakla birlikte içerik, boyut (tabloid), mizanpaj ve çıkış periyodu açısından "dergi" türüne daha yakındır. Kapağı dahil 16 sayfadır. Ancak gazetenin ikinci yılındaki 21 ve 22. sayıları -kendi ifadeleriyle "ellerinde olmayan sebeplerden" dolayı- birlikte yayımlandığı için, bu birleşik sayı 24 sayfadır. İçerik açısından da daha çok "fikir dergisi" niteliği gösteren *Stambulskie Novosti*'de haberden çok, geniş değerlendirme yazılarına ve makalelere yer verilmiştir.

Stambulskie Novosti'nin bir diğer önemli özelliği, her sayısında Türk edebiyatından roman, öykü, şiir vb. çevirileri sunmasıdır. Çevirilerin kimin elinden çıktığı belirtilmemekle birlikte, gazete ekibinin yaptığı anlaşılmaktadır.

Stambulskie Novosti'nin sürekli bölümleri veya sütunları da vardır. "Parlamento" bölümünde Osmanlı Meclisi'nde yaşanan tartışmalar, kabul edilen yasalar her hafta canlı bir şekilde aktarılır. "Osmanlı Basınından Özetler"de başta Jön Türk basınından olmak üzere Ermeni, Rum ve İstanbul'daki yabancı basından önemli görülen makalelerden seçkiler yer almıştır. "Kronoloji" bölümünde, o hafta yaşanan olaylar satırbaşları halinde verilir. 5. sayıdan itibaren de "Ticaret Haftası" başlığı altında, tarım ürünlerinden metallere, kömürden deriye kadar Türkiye'ye ithal ve Türkiye'den ihraç edilen malların miktarı konusunda bir tablo yayımlanır.

Gazetenin 18. sayısının son sayfasında, *Stambulskie Novosti*'de o ana kadar çıkmış bütün makalelerin dizinine yer verilmiştir.

Haftalık bir yayın olan *Stambulskie Novosti*, cuma günleri çıkmıştır.[47] Bunun tek istisnası, Kurban Bayramı'na denk gelmesi sebebiyle cumartesi günü yayımlanan 1909 yılı 8. sayısıdır.

Stambulskie Novosti'nin idare ve yazı kurulu merkezinin (yani idarehanesinin) adresi, "Ağa Hamam Cad., No: 35, Pera-İstanbul" olarak belirtilmiştir. Basıldığı yer ise önceleri "Kuledibi, No: 9, Galata" adresinde bulunan; sonra ise "Kumbaracı Sokak, No: 105"e taşınan Rus Matbaası'dır (Russkaya Tipografiya/Imprimerie Russe).[48]

47 O dönemde tatil günü cuma olduğundan, günümüzün pazar gününe denk gelmektedir.

48 Bilindiği üzere, İstanbul'da bugün de Rus Konsolosluğu binasının ana cephesi İstiklal Caddesi'ne, bir cephesi de Kumbaracı Yokuşu'na bakmaktadır. Matbaa, konsolosluğun çok yakınındadır.

Gazetenin fiyatı, Türkiye'de 60 para, Rusya'da ise 20 kopektir.[49] Bir senelik abone bedeli 80, 6 aylığı 40, 3 aylığı 25 kuruştur. Rusya ve yurtdışı için ise 8, 4 ve 2,50 ruble olarak belirlenmiştir. Gazetede abone olunacak yerler de belirtilmiştir: Gazetenin idarehanesi, Pera Otto Keil Kitapçısı (Pera Caddesi -bugünkü İstiklal Cad.-, 457)[50] ve Libraire Française (Passage Oriental, 6) İstanbul'daki üç abone noktasıdır. Rusya'daki abonelik merkezleri de şehir şehir ilan edilmiştir.

Stambulskie Novosti, Türkiye dışında Karadeniz ve Hazar limanları üzerinden başta Petersburg, Moskova, Bakû, Kazan, Kiev, Odesa, Yalta, Taşkent, Kokand (Fergana) olmak üzere çok geniş bir alanda dağıtılmaktadır. Ayrıca Sofya, Paris ve Londra gibi Avrupa şehirlerine de ulaşmaktadır.[51]

Stambulskie Novosti, aldığı ilan bakımından her geçen sayıda zenginleşmiştir. İlan tarifesine göre 2. sayfada, yani iç kapakta 8 puntoluk harfle satırı 5 kuruş (40 kopek), son sayfada ise 2,50 kuruştur (20 kopek). Ayrıca daha büyük boyutta ve bir kereden fazla ilan vermek isteyenler için, yayın kuruluyla görüşerek özel şartlar uygulanabileceği belirtilmiştir.

Gazeteye hem Türkiye'den hem de Rusya'dan birçok ilan verilmiştir. İstanbul'da Rus malları satan dükkânlar, Çerkez İttihat ve Teavün Cemiyeti[52], dişçiler, masörler, tiyatrolar, turistlere yönelik rehberlik hizmeti verenler, Fransız piyangosu, Kokand'daki (Fergana) kitapçı, Los Angeles'ta çıkan Rusça gazete *Velikiy Okean* (Büyük Okyanus), Tiflis'ten, Bakû'den yayıncılar bunlardan bazılarıdır.

Stambulskie Novosti daha yayın hayatına girmeden önce Osmanlı basınında duyurularına rastlanır.[53] Hatta bir süre son-

---

49 100 kopek 1 rubledir.

50 Otto Keil, 20. yüzyıl başlarında Pera'nın en ünlü kitapçılarından ve yayıncılarındandır.

51 A. D. Jeltyakov, "Gazeta 'Stambulskie Novosti' o Politike Mladoturok v Natsionalnom Voprose (1909-1910 gg.)", *D-E. A. Korkmasov (K 130-letiyu So Dnya Rojdeniya)*, s.167; M.D. Butayev, "Celal-Ed-Din Korkmasov - Vıdayuşiysya Jurnalist i Publitsist", *age*, s.105; A. İ. Osmanov, s.18.

52 1908 yılı Ağustos ayı başında kurulan cemiyetle ilgili olarak bkz. G. V. Çoçiyev, *Severokavkazskie (Çerkesskiye) Organizatsii v Turtsii (1908-1923 gg.)*, İPO SOİGSİ, Vladikavkaz, 2009, s.26-57.

53 "Yakında şehrimizde Rusça bir gazete dahi neşrolunacaktır. Mezkûr gazete Kafkasya'daki ahali-i İslamiyye ile Türkiye'deki Müslümanlar arasında

ra hem Rusça hem Türkçe yayımlanacağı bildirilir.[54] Gazetenin ilk sayısının çıkışı da ilgi uyandırır. Ahmet Cevat Bey'in o sırada çalışmakta olduğu *Sabah* gazetesindeki haber, *Stambulskie Novosti*'nin hem kadrosunun hem de çıkarılma amacının belirtilmesi bakımından kaydedilmelidir:

> "Stambulskiye Novasti yani İstanbul Havadisi namıyla Rusça bir mecmua-i üsbûiyye intişara başlamıştır. Resmolu Ahmet Cevat Bey'in taht-ı idaresinde ve münevver-ül-efkâr Kafkasyalılardan Celalettin Bey ve zevce-i muhteremesinin iştirak-i tahririyle çıkan bu refikimizin maksadı Devlet-i Osmaniye'yi en hakiki surette Rus halkına tanıttırmaktan ibarettir. Bu refik-i cedidimizi tebrik ve devam-ı muvaffakiyetini halisane temenni eyleriz."[55]

Stambulskie Novosti'nin ikinci sayısında yayın kurulu, gösterilen sıcak ilgiden dolayı Osmanlı basınına ve İstanbul'daki yabancı basına teşekkür eder. Çizdikleri programı en iyi şekilde uygulamak için bütün çabalarını harcayacaklarını belirtir. Gazetenin 8. sayısında ise, *Stambulskie Novosti*'nin çıkışına yönelik olumlu tepkilerinden dolayı Rusya'daki Müslüman basınına teşekkür edilir.

Gazetenin 2. sayısından itibaren sıkça yapılan duyurulardan biri de "Yayın kurulu okuyucularından Türkiye'deki ve bütün Avrupa devletlerindeki yaşam koşulları, eğitim, ticaret ve sanayi hayatıyla ilgili bütün bilgileri paylaşmasını rica eder" şeklindedir.

---

mevcut olan münasebatın samimiyetini temine çalışacaktır. Bazı Rus kadınları da bu gazetenin umur-ı tahririyyesine iştirak edeceklerdir." "Rusça Gazete", *Yeni Gazete*, 2. sene, no. 429 (23 Teşrinievvel 1325/5 Teşrinisani 1909), s.3.

54 "Önümüzdeki Perşembe günü şehrimizde Rus lisanıyla bir gazete neşrolunacaktır. Gazeteyi Kafkasya erbab-ı kaleminden (Korkmaz) namında bir muharrir tesis edip Rus tebaasından bir iki de muharrireler bulunacak ve biraz sonra da hem Rusça ve hem de Türkçe olarak intişar edecektir." "Rusça Gazete", *Tanin*, 2. sene, no. 422 (23 Teşrinievvel 1325/5 Teşrinisani 1909), s.3.

55 "Stambulskiye Novasti", *Sabah*, 21. sene, no. 7228 (25 Teşrinievvel 1325/7 Teşrinisani 1909), s.3. İlerleyen aylarda *Stambulskie Novosti*'nin bazı nüshalarının duyurularına da gazetelerde rastlanacaktır. 8 ve 10. nüshaların duyuruları için bkz. "Âsâr-ı Münteşire: İstanbulskiye Novasti", *Sabah*, 21. sene, no. 7280 (16 Kânunuevvel 1325/29 Kânunuevvel 1909), s.4; "Âsâr-ı Münteşire", *Sabah*, 21. sene, no. 7291 (27 Kânunuevvel 1325/9 Kânunusani 1910), s.4.

روسجه غزته

اوكزده‌كى پنجشنبه كونى شهرمزده روس لسانيله برغزته نشر اولنه‌جقدر .

غزته‌يى قفقاسيه ارباب قلمندن (قورقاز) نامنده بر محرر تأسيس ايدوب روس ترجمه‌سندن برايكى ده محرره‌لر بولنه‌جق ويرآنى صوكره‌ده هم روسجه وهم‌ده تركجه اولهرق انتشار ايده‌جكدر .

Stambulskie Novosti'nin *Tanin* gazetesinde çıkan duyurusu.

ستامبولسكيا نووستى

ستامبولسكيا نووستى يعنى استانبول حوادثى نامیله روسجه بر مجموعهٔ اسبوعيه انتشاره باشلامشدر . رسمولى احمد جواد بكك تحت اداره‌سنده و منور الافكار قفقاسيه‌ليلردن جلال الدين بك وزوجهٔ محترمه‌سنك اشتراك تحريريله چيقان بو رفيقمزلك مقصدى دولت عثمانيه‌يى اك حقيقى صورتده روس خلقنه طانتديرمقدن عبارتدر . بو رفيق جديدمزى تبريك و دوام موفقيتنى خالصانه تمنى ايلرز .

Stambulskie Novosti'nin *Sabah* gazetesinde çıkan duyurusu.

Türkiye'de Rusça bir gazetenin çıkışı doğal olarak İstanbul'daki Rus Büyükelçiliği'nin de dikkatini çekmiştir. 31 Ekim 1909 ve 21 Kasım 1909 tarihlerinde Rus Büyükelçisi N. V. Çarıkov,[56] Dışişleri Bakanı A.P. İzvolskiy'e gönderdiği raporlarda, Rus tebaasından Celalettin Korkmasov'un "Stambulskie Novosti" isimli bir gazete çıkardığını, bunun İstanbul'da bütün zamanların ilk Rusça gazetesi olduğunu belirtir. Gazetenin siyasal nitelikte olmadığını, kültürel amaçlar güttüğünü ifade eden Çarıkov, Korkmasov'u ılımlı görüşlere sahip ve çok yetenekli biri olarak betimler.

Çarıkov, gazetenin çıkışında büyükelçiliğin veya konsolosluğun bir katkısı olmadığını, sadece ilk sayısı çıkmadan önce Korkmasov'un kendisini ziyaret ederek izin istediğini yazar. Büyükelçiye göre gazetenin yayımlanması şüphesiz kültürel bir başarıdır ve "ortak programımız" olarak tanımladığı kültürel ve ekonomik başarılar zemininde Türkiye'yle yakınlaşmayı sağlayacaktır. Rapora gazetenin 30 Ekim (12 Kasım) tarihli sayısı da eklenmiştir.[57]

İleriki dönemde Rus Dışişleri Bakanı Sazonov da *Stambulskie Novosti*'yi "ülke (Rus) basınının seçkin organı" şeklinde nitelendirecektir.

Gazete, Rus İçişleri Bakanlığı'nın din işleriyle ilgili dairesinin ilgi alanına da girmiştir. Daire, 8 (21) Nisan 1910 tarihli ya-

56 Çarıkov, dışişleri bakanı yardımcısıyken devrimden tam bir yıl sonra bu göreve gelmiştir. "Makedonya ve Boğazlar uzmanı" olarak bilinmektedir. Sevimli ve cemiyetçi kişiliğiyle tanınmıştır. Akdes Nimet Kurat, s.141, 144, 156-158, 169. 1911 sonbaharından 1912 sonbaharına kadar İstanbul'da kalan Rus kadın gazeteci Ariadna Tırkova, Çarıkov'u Türkofil (Türksever) olarak tanımlar. Tırkova'nın anlatımına göre Çarıkov, Jön Türklerle dostane ilişkiler kurmak için çok çaba harcamıştır. O da büyük saygı görmüştür. Çarıkov'un 1911 ilkbaharında görevden alınması Jön Türkler arasında endişelere yol açmış ve Rusya'nın politika değişikliği olarak algılanmıştır. Onun yerine Girs gelecektir. Bkz. Ariadna Tırkova, *Staraya Turtsiya i Mladoturki*, Tipografiya B. M. Volf'a, Petrograd, 1916, s.48-49. 26 Ocak 1909 tarihinden I. Dünya Savaşı'nın ilk zamanlarına kadar Rusya'nın askeri (deniz) ataşeliğini yapan A. N. Şeglov ise, Çarıkov'u Türklere karşı uyanık davranmamakla eleştirmiştir. Bkz. V. Şeremet, *Bosfor. Rossiya i Turtsiya v Epohu Pervoy Mirovoy Voyni Po Materialam Russkoy Voyennoy Razvedki*, Tehnologiçeskaya Şkola Biznesa, Moskva, 1995, s.29-32. 1890-1893 yılları arasında İstanbul Büyükelçiliği'nin birinci sekreterliğini de yapan Çarıkov'un hatıraları için bkz. N. V. Tcharykow, *Glimpses Of High Politics Through War and Peace 1855-1929*, The Macmillan Company, New York, 1931.

57 Raporlar için bkz. *AVPRF* fond 151 (Politarhiv), liste 482, dosya 3073, yaprak 43 ve fond 149 (Turetskiy Stol) 1909, dosya 6891, yaprak 2.

zıda İstanbul'daki büyükelçiliğe gazetenin kaç adet basıldığını ve başka dillerde yayımlanıp yayımlanmadığını sorar.[58]

Ancak, Çarlık rejiminin *Stambulskie Novosti*'ye olumlu bakışı kısa bir süre içinde değişecektir. Rusya Maliye Bakanlığı, gazetenin ülkeye gümrük resmi ödemeden sokulması talebini reddeder.[59]

1910 Haziran'ında ise, İçişleri Bakanlığı, *Stambulskie Novosti*'nin Rusya'ya girişini yasaklar. Sebep olarak, *Stambulskie Novosti*'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun gücü ve kültürel gelişimi hakkında abartılı yayın yapması gösterilir.[60] Gazetenin devrimci fikirleri yaymasının da bu kararda etkisi olduğunu söylemek gerekir.

Bunun yanında, Rusya Büyükelçiliği, Hariciye Nazırı Rıfat Paşa'ya, İstanbul'daki Rus mülteci grubunun siyasi faaliyetlerine son verilmesi ve gazetenin kapatılması konusunda baskı yapmıştır.[61] Aynı dönemde Rus hükümeti, Türkiye'den başka "zararlı" yayınların da Rusya'ya sokulmasını engellemek için çeşitli önlemler almıştır. Örneğin İçişleri Bakanı P. A. Stolıpin 1910'da Dışişleri Bakanı S. D. Sazonov'dan, diğer bir Rusya göçmeni olan Abdürreşid İbrahimov'un (Abdürreşid İbrahim) İstanbul'da çıkardığı *Teârüf-i Müslimin* dergisinin kapatılması için Türk hükümetine baskı yapılmasını talep etmiştir.[62]

Stambulskie Novosti mali olarak da zor günler geçirir ve 1910 yılının Haziran ayında yayın hayatı son bulur. Çarlık polis istihbaratının 1913 yılındaki bir raporuna göre, gazete Rus Büyükelçiliği'nin talebi üzerine kapatılmıştır.[63]

Rus Büyükelçiliği, Korkmasov üzerindeki yakın takibini sürdürmeye devam eder. Korkmasov'u pansiyonunda sık sık ziyaret eden *Şark-ı Rus* gazetesinin yayıncısı Mehmet Şahtahtinskiy'in büyükelçiliğe rapor verdiği sonradan ortaya çıkmıştır.

---

58 *AVPRF* fond 149 (Turetskiy Stol) 1909, dosya 6891, yaprak 15.

59 *AVPRF* fond 149 (Turetskiy Stol) 1909, dosya 6891, yaprak 6.

60 *AVPRF* fond 149 (Turetskiy Stol) 1909, dosya 6891, yaprak 19.

61 Patimat Camalutdinovna Racabova, s.75; K. M. Aliyev, s.132-133.

62 *Rusya Tarih Devlet Arşivi (RGİA)* fond 821, liste 133, dosya 469, yaprak 88-89'dan akt. Alfina Sibgatullina, *Kontakti Tyurok-Musulman Rossiyskoy i Osmanskoy İmperiy Na Rubeje XIX-XX vv*, İzdatelstvo "İstok", Moskva, 2010, s.196.

63 Belge, torun Anatoliy Korkmasov'un arşivinde bulunmaktadır.

Tiflis Bölgesi Jandarma İdaresi Müdürü'nün raporunda, *Stambulskie Novosti*'nin kapanmasından sonra Korkmasov'un eşiyle birlikte Fransızca dersleri vermeye başladığı ifade edilmektedir. Raporda Skokovskaya'yla ilgili olarak, İrkutsk'a kayıtlı olduğu, liseyi bitirdikten sonra Paris'te üniversiteye gittiği ve devrimci faaliyetlerinden dolayı Rusya'dan ayrılmak zorunda kaldığı bilgilerine yer verilmektedir.[64]

Celalettin Korkmasov'un bugün Moskova'da yaşayan ve 2011 yılında görüştüğümüz torunu Anatoliy Korkmasov bize, *Stambulskie Novosti*'nin Türk hükümeti tarafından doğrudan kapatıldığına dair kesin bir bilginin bulunmadığını belirtmiştir. Aynı şekilde, Türk hükümetinin ne Korkmasov'u ne de gazetesini baskı altında tuttuğunu ifade etmektedir. Torun Korkmasov'a göre Celalettin Korkmasov, üst düzey Jön Türk yöneticileriyle iyi ilişkileri sayesinde, Rus hükümetinin baskısından dolayı Türk makamlarından gelebilecek bazı önlemleri önceden haber almış ve bunun üzerine gazetenin yayımını durdurmuş olabilir. Dolayısıyla Türk hükümetinin resmi olarak *Stambulskie Novosti*'yi kapattığına dair bir veri bulunmamaktadır.[65] Anatoliy Korkmasov, Celalettin Korkmasov'u bilgilendirmiş olabilecek isimler arasında memleketlisi Ahmet Saib Kaplan'ı ve Ahmet Rıza'yı saymıştır.

Torun Korkmasov'a göre, *Stambulskie Novosti* yayın hayatından çekildikten sonra Korkmasov'un İstanbul'da kalmaya devam etmesi ve siyasi faaliyetlerini sürdürmesi, Türk hükümeti tarafından herhangi bir baskıya maruz kalmadığının diğer bir göstergesidir.

Son Kez Paris'te

Ancak İstanbul'da kalmayı tehlikeli gören Korkmasov, eşi Mariya Skokovskaya'yla birlikte 1912 yılının sonunda Paris'e döner ve Sorbonne'da hukuk fakültesine devam eder.[66]

64 Patimat Camalutdinovna Racabova, s.74-75.

65 Osmanlı arşivlerinde de böyle bir belgeye rastlamadığımızı belirtelim.

66 Ahmet Cevat Emre'nin anlatımına bakılırsa, Korkmasov Paris'e eşi olmadan gitmiş, Skokovskaya bir süre daha İstanbul'da kalmıştır. Hatta Ahmet Cevat 1913'te Paris'e gittiğinde, Skokovskaya'nın vermiş olduğu adresle Korkmasov'u bulmuştur. İstanbul'a döndüğünde ağır şekilde hasta olun-

Cafer Seydahmet Kırımer (solda).

Paris'te komşusu olan Cafer Seydahmet Kırımer, Korkmasov ve Skokovskaya'nın bu dönemleri hakkında da hatıralarında ayrıntılar aktarmıştır.

Kırımer'e bakılırsa Korkmasov bu sırada "sol sosyalistlikten anarşistliğe geçmişti". Gene de aralarındaki fikir farklılıklarına rağmen Korkmasov'a saygı ve sevgi duyuyordu: "Aramızdaki bu fikir farklarına rağmen ben, Celâl'in inkılâpçılığını takdir ediyor, bütün hayatını mefkûresine vakf etmiş olmasından onu hürmetle seviyordum."

Kırımer'e göre, hayattaki en büyük düsturu başkalarına faydalı olmak olan Skokovskaya, eşi Celal'den daha geniş malumatlı ve çok asil bir terbiyeye sahip bir kimsedir. Karı kocanın araları, özel nedenlerin yanı sıra, fikir ayrılıkları nedeniyle de açılmaya başlamıştır. Kırımer'in deyişiyle, "Mari sosyal demokrat fırkası esaslarına sadık kalıyor, Celâl'in anarşistliği ise haddini aşıyordu".

Balkan Savaşı'nda Korkmasov, "Türkiye'nin haksız hücuma uğramış olmasından müteessirdi"r. "Fakat o aynı zamanda, Balkanlıların askerlerini de emperyalist devletlere ve kendilerinin mel'un hükümet makinelerinin tazyiki ile harbe sürüklenmiş olmalarını ileri sürerek onlara da" acımakta "ve bütün dünyanın kurtuluşunun yalnız emperyalizmin yıkılmasile değil, devlet makinesinin de parçalanmasile kaabil olacağı hakkındaki kanaatini" savunmaktadır.[67]

Birinci Dünya Savaşı'nın arifesinde Kırımer, Korkmasov ile daha uzun görüşmelerde ve çekişmelerde bulunmaktadır. Zaten birçok toplantıya birlikte gittiklerinden, her mevzu üzerine münakaşa etmektedirler. Büyük bir savaşın yaklaşmakta olması dolayısıyla artık Rusya'da devrimci faaliyetlerin yükselmesi ihtimali kuvvetlendiğinden, "Celâl de anarşist fikirlerini ideal tanımakla beraber buna geçmenin mümkün olamayacağını kabulle devlet makinesini komünistlerin ellerine almalarını" dilemektedir. Kırımer "inkılâpçı sosyalistlerin" (Sosyalist

ca, onu Taksim'deki Fransız hastanesine Skokovskaya yatırmıştır. Ahmet Cevat Emre, s.169, 178.

67 Ahmet Cevat Emre, Balkan Savaşı sırasında Paris'te Korkmasov'u ziyaret etmiştir. Korkmasov, Pantheon civarında, hiç boşaltmadığı bir çatı arası odada oturmaktadır. Ahmet Cevat, Balkan Savaşı ile ilgili olarak Fransız sosyalist lider Jaurès ile de görüşür. Ahmet Cevat Emre, s.169-170.

Devrimciler), Korkmasov ise Bolşeviklerin başarısını temenni etmektedir.[68]

Korkmasov, otobiyografisinde o dönemi şu şekilde anlatır:

> "Önceden olduğu gibi Rus mültecilerle bazı bağlarım olsa da hayatım esas olarak Parisli sosyalistlerin ve anarşistlerin arasında geçti. Hukuk eğitimine ve Rus devrimci hareketini takibe çok zaman ayıramadım."[69]

Ekim Devrimi ve Doğu Halkları Kurultayı

Celalettin Korkmasov, Şubat Devrimi'nin ardından 1917 Mayıs'ında Dağıstan'a geri döner. Dönüş yolunda tren garında karşılaştığı bir arkadaşına, "Birçok devrim gördüm, Rusya'da olanları duyunca, hemen buraya koştum. Amacım, gücüm ve imkânlarım yettiğince bu rezilliğin ve düzensizliğin saltanatına karşı gelmek" diyecektir.[70] *Musavat* gazetesi, sosyalist liderin gelişini selamlarken, onun Türkiye'deki faal çalışmalarından ve *Stambulskie Novosti*'den de bahsetmiştir.[71]

Fransa'dan Kafkasya'ya geçerken Korkmasov, Mayıs ayında Moskova'da toplanan Rusya Müslümanları Kongresi'nde Kırımer'i bulmuştur. Korkmasov eski dostuna, pek yakın bir zamanda Bolşeviklerin Rusya'nın mukadderatını kesin bir şekilde ellerine alacaklarını, Bolşeviklerle işbirliği yapması gerektiğini söylemiş ve kabul ederse onu Merkezi Bolşevik Komitesi ile anlaştırma teklifinde bulunmuştur. Kırımer bu teklifi kabul etmemiş, Korkmasov da oradan ayrılmıştır.[72]

Korkmasov Ekim Devrimi'ne katılır. Kayıtlarda 1917 yılından itibaren parti üyesi olduğu belirtilmektedir. Dağıstan'da Sovyet iktidarının kurulmasında önemli rol oynar. İçsavaş yıllarında üst düzey görevlerde bulunur. Beyaz Ruslar ondan "Lenin'in yakın arkadaşı" diye bahsetmektedir. Korkmasov'un o süreçte Lenin'le yazıştığı, arşiv belgelerine de yansımıştır. Korkmasov, Dağıstan'da Sovyet iktidarının kurulmasındaki hizmetlerin-

68 Cafer Seydahmet Kırımer, s.93-95, 110, 114.
69 *RGASPİ* fond 17, liste 100, dosya 6659.
70 Patimat Camalutdinovna Racabova, s.76-77.
71 A. İ. Osmanov, s.19.
72 Cafer Seydahmet Kırımer, s.177.

den dolayı madalyayla taltif edilecektir. 11 Nisan 1920'de yeniden Dağıstan Devrim Komitesi'nin, ardından da Dağıstan Halk Komiserleri (Bakanlar) Kurulu'nun başkanlığına seçilecektir. Bu görevini Moskova'ya çağrıldığı 1932 yılına kadar sürdürür.[73]

Korkmasov'un yolu Türk devrimcilerle bu sefer Kafkaslar'da kesişecektir. Türkiye Komünist Fırkası (TKF) kurucularından ve ilk Merkez Komitesi üyelerinden Süleyman Nuri (Bolşevik Süleyman), 1919'da Korkmasov'un emri altında Bolşevik saflarda çarpışmalara (Kafkaslar'ın Sovyetleştirilmesine) katılmış, yine Korkmasov'un yönetiminde bazı görevler üstlenmiş ve sonraki yıllarda kaleme aldığı hatıralarında Korkmasov'dan sık sık söz etmiştir.[74]

II. Meşrutiyet döneminde Türk Derneği üyesi ve Türk Ocakları kurucularından olan Dr. Fuat Sabit (Ağacık) Bey, Erzurum Kongresi sonrasında Mustafa Kemal'in isteğiyle Bolşeviklerle ilişki kurmak üzere Sovyetlere gönderilmiştir.[75] Emel Akal'a göre Dr. Fuat Sabit, İstanbul'dan tanıdığı eski arkadaşı, şimdi Dağıstan'ın önde gelen Kızıl Ordu komutanlarından Korkmasov'a Dağıstan'da rastlamıştır. Yine Akal'a göre, Bolşevik Korkmasov, Dr. Fuat Sabit'in Bolşevizm'e sempati duymasındaki etkenlerin başında gelse gerektir.[76] Ali Birinci'ye göre de Dr. Fuat Sabit'in Dağıstan'da Korkmasov ile çalıştığı muhakkak ise de buna dair bir kaynak elde edilememiştir. Bu çalışmaların hep gizli yeraltı faaliyetleri olduğuna dikkati çekmek gerekir.[77]

Korkmasov, Komintern (Komünist Enternasyonal) tarafından 1 Eylül 1920'de Bakû'de toplanan Doğu Halkları Kurultayı'nda etkin görev alır. Başkanlık divanına seçilenler arasında, Celalettin Korkmasov ile birlikte Mustafa Suphi de

73 Patimat Camalutdinovna Racabova, s.77-85, 96.

74 Süleyman Nuri, s.226 vd.

75 Kâzım Karabekir'in deyişiyle "bu zat mükemmel bir komünist olmuş"tur. Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimizde Enver Paşa ve İttihat - Terakki Erkânı*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1990, s.20.

76 Emel Akal, "Türkiye Komünist Partisi'nde Dr. Fuat Sabit Fraksiyonu ve Süleyman Nuri Faktörü", *1920-21'ler Türkiyesi ve Mustafa Suphi'lerin Dönüşü*, TÜSTAV Yayınları, İstanbul, Haziran 2005, s.133.

77 Ali Birinci, *Tarihin Gölgesinde - Meşâhir-i Meçhûleden Birkaç Zât*, Dergâh Yayınları, İstanbul, Şubat 2001, s.212.

vardır.[78] Kurultaya Dr. İbrahim Tali Bey başkanlığında TBMM heyeti ve Enver Paşa da katılmıştır.

Korkmasov kurultayda yaptığı konuşmada, İttihatçıların Ekim Devrimi sonrası Kuzey Kafkasya'da oynadığı rolü eleştirir ve Enver Paşa'nın ilk Jön Türklerin ideallerini unuttuğunu belirtir.[79]

Korkmasov birçok dil bildiğinden, kurultayda yapılan konuşmaların özellikle Türkçeye çevirisinde de görev almıştır.

Kurultay sonucunda Komintern'e bağlı olarak çalışmak üzere Doğu Halkları Propaganda ve Harekât Konseyi oluşturulmuştur. Konseye Neriman Nerimanov, Şalva Eliava, Mihail Pavloviç, Sergo Orconikidze gibi isimlerin yanında Korkmasov, TKF'den İsmail Hakkı ve Süleyman Nuri ile Bahattin Şakir Bey de seçilir.[80]

TKF ile İlişkiler

Korkmasov, 10 Eylül 1920'de yine Bakû'de toplanan Türkiye Komünist Fırkası'nın (TKF) Birinci Kongresi'ne katılmış ve orada bir tebrik konuşması yapmıştır.[81] Korkmasov kongrede, "Köylüler Arasında Çalışmak" gündem maddesinin tartışıldığı oturumda 1908 Devrimi'ne de değinerek şunları kaydetmiştir:

> "Köylüler arasında yaşamayan, çalışmayan Komünistlere Komünist denilemez ve her fırka kartını cebine sokan da Komünist sayılamaz. Köylü içinde yaşamamak fikriyle fırkaya dahil olmuş varsa, onlar aldıkları vesikaları iade etsinler, bu işin ehli olmadıklarını ispat etsinler. Böyle yaparlarsa namuslarını muhafaza etmiş olurlar, bunun aksi namussuzluktur, dolandırıcılıktır. Bizim yapacağımız inkılâp, Genç Türk İnkılâbına benzemez. Biz köhne dünyayı yıkıyoruz ve halkın, köylünün menfaatine elverişli taze dünya dikeceğiz. (...)

78 Yavuz Aslan, *Birinci Doğu Halkları Kurultayı (1-7 Eylül 1920 - Bakû)*, Kaynak Yayınları, İstanbul, Ekim 2007, s.50.

79 Konuşmanın tam metni için bkz. *Birinci Doğu Halkları Kurultayı – Bakû 1920 (Belgeler)*, 3. basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, Şubat 1999, s.80-84.

80 Yavuz Aslan, s.174-177.

81 Kongre zabıtları için bkz. *Türkiye Komünist Fırkası'nın Birinci Kongresi*, Türkiye Komünist Fırkası Neşriyatından, Bakû, 1920'den akt. Mete Tunçay, s.492-538.

Ahmet Cevat (Emre) Bey 1920'lerde
(*Milli Azadlık Savaşı Anıları*, Mete Tunçay Arşivi).

Son sözüm: Aziz yoldaşlarım: Siz Komünistler, eğer şehirlerde kalıp rahat yaşamak ve köylülere uzaktan bakmak isterseniz maksadınıza vasıl olamazsınız. Siz köylüleri kendinizden uzak görürseniz köylüler de sizi kendilerinden uzak görürler. Mutlaka köylere gidip, köy halkını görmek ve anlamak lâzımdır."[82]

Mustafa Suphi ve Süleyman Nuri'den başka, 10 yıl önce *Stambulskie Novosti*'yi birlikte çıkardıkları Ahmet Cevat Emre de TKF üyesi olarak bu kongrede bulunmuştur.

1921 yılında Sovyetler Birliği'nde muhakeme altına alınan Ahmet Cevat'ı, Moskova'da karşılaştığı eski dostu Korkmasov, yaptığı şahitlikle kurtarmıştır.[83]

Korkmasov, TKF'nin Birinci Kongresi'nden kısa bir süre sonra, Ekim ayında Dağıstan'da Denikin'in Beyaz Ordularına karşı mücadele için toplanan bir kongreye, TKF temsilcisi İsmail Hakkı'yı da çağırmıştır. İsmail Hakkı, kongrede bir konuşma yapmıştır.[84]

Türk Heyetleriyle Temaslar

Korkmasov, o dönemde Türk-Sovyet ilişkilerinin kurulmasında ve geliştirilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Dağıstan kökenli Sovyet devrimcisi Korkmasov, Ağustos 1920'de Lenin'in talimatıyla Sovyet Rusya'nın Ankara Büyükelçiliği'nin danışmanlığına atanır ama Türkiye'ye gitmez.

Kafkasya'da görev yaptığı dönemde bölgeye gelen TBMM heyetleriyle görüşmelerde bulunur; iki ülkenin Kafkas meselesinin çözümünde pay sahibi olur. 1920 Nisan'ında Dağıstan üzerinden Moskova'ya geçmekte olan Halil Paşa heyetini Orconikidze'yle birlikte kabul eder.[85]

Enver Paşa'nın amcası Halil (Kut) Paşa, Korkmasov'un görüştüğü kişiler arasındadır. Eylül 1920'de Bakû'de Gürcistan ve

82 *Türkiye Komünist Fırkası'nın Birinci Kongresi*'den akt. Mete Tunçay, s.535.

83 Ahmet Cevat Emre, "1920 Moskova'sında Türk Komünistler", *Milli Azadlık Savaşı Anıları*, s.73-74.

84 Patimat Camalutdinovna Kacabova, s.120.

85 A. Korkmasov, "Kak Bıl Podpisan Pervıy Sovyetsko-Turetskiy Dogovor", *Yoldaş*, 24 Mart 2006, s.12.

Ermenistan üzerine müşterek bir harekât planlamış ve bu konuda Bolşevik yetkilileri ikna etmek üzere, Enver Paşa'nın da o sırada bulunduğu Moskova'ya birlikte gitmişlerdir.[86] Halil Paşa anılarında, Korkmasov'un Baha Sait'le birlikte yanına geldiğini ve oldukça saygılı bir tarzda şunları söylediğini kaydetmiştir:

"Paşam, yeğeniniz Nuri Paşa neticesiz bir dayanma içindedir, elindeki kuvvetlerin inisiyatifini kaybetmek üzeredir ki daha fazla dayanırsa kendisi katledilerek ortadan kaldırılacaktır, bu duruma lütfen müdahale buyurunuz."

Halil Paşa, "Siz biraz zaman tanıyınız, ben gidip kendisi ile görüşeceğim" cevabını verecektir. Halil Paşa, ertesi gün dediğini yapacak ve Nuri Paşa'yı ikna edecektir.[87]

Korkmasov, Moskova tarafından Taşnak Ermenistan hükümetiyle görüşmeler yapmak üzere de görevlendirilmiştir. Görüşmelerin konusu, Ermenistan'la Türkiye arasındaki arabuluculuğun şartları olmuştur. Bu görüşmeler sonucunda Türklerle temas edilecektir.[88]

Korkmasov'un aynı dönemde görüştüğü isimler arasında, Şimali Kafkas Cemiyeti'nin girişimi ve Mustafa Kemal'in de onayıyla Kafkaslar'a bir kurulla gönderilen Mustafa Butbay da vardır. Butbay, hatıralarında Korkmasov'u bölgede "seçkin ve sözünü yürütür kimseler"den olarak tanımlar ve görüşmeyi şöyle anlatır:

> "Lâvaşe'ye vardığımız günün akşamı Celâl Bey'i, konuk olduğumuz eve davet ettik. Silahlı iki Dağlı ile geldi. Kendisi yanımıza girdi. Buyruğundakiler dışarıda kaldılar, nöbetçilik vazifesini ifa ettiler. Şahsımıza güvenemedikleri meydanda idi. Bu güvensizliğin nedeni de Nuri Paşa ve buyruk altındakilerin ve bilhassa Kâzım Bey'in Bolşevikler hakkındaki şiddeti idi. Bundan ötürü de Bolşeviklerin Kafkasya'daki Osmanlı subayları hakkında genelde bir güvensizliğin yaygınlığı doğaldı. Bu genel

86 Kâzım Karabekir, s.45-46, 62.

87 M. Taylan Sorgun, *Bitmeyen Savaş Kütulamare Kahramanı Halil Paşa'nın Anıları*, 7 Gün Yayınları, İstanbul, 1972, s.321.

88 Sovyet Dışişleri Halk Komiseri G. V. Çiçerin'in Sovyet Rusya'nın Ermenistan'daki elçisi Legran'a 8 Kasım 1920 tarihli "gizli" ibareli telgrafı için bkz. *RGASPİ* fond 64, liste 1, dosya 21, yaprak 219.

kanıyı değiştirmek ve hiç olmazsa Kâzım Bey hakkındaki hasım olma durumunu azaltmak amacıyla bazı fikir ve düşüncelerimi ileri sürdüm. Bu fikir ve düşüncelerim iyi etki yapmadı. Kâzım Bey'in adını duyunca yorgun vücudunu doğrultarak ateşli bir bakış fırlattı. Kâzım Bey hakkındaki güvensizliğin ve gücenikliğin ortadan kalkmayacağını söylerken dışarıda bir meydanlığa kurulmuş olan darağacını göstererek bu uğursuz sehpayı kuran odur ve onun için koruyup bekletiyorum, dedi.
Kâzım Bey'in hareketlerinin kişisel olduğunu ve bundan asla Şimalî Kafkasyalı Türk subaylarının sorumlu olamayacaklarını söyleyerek bu konuyu kapadım, zaten konuyu açtığımıza da pişman olmuştum. Asıl amacımız olan mesele hakkındaki fikir ve düşüncelerinin ne merkezde olduğunu sordum. Şimalî Kafkasya Cumhuriyeti'ni -bir Kafkasyalı olmak dolayısıyla- arzu ettiğini fakat önce düşmanın Kazakları savmak ve atmak gerektiğini ve ondan sonra bağımsızlık meselesine gelineceğini ileri sürdü. Yani demek istiyordu ki 'ancak Bolşevikler Kafkasya'ya egemen olduktan sonra bağımsızlık meselesinin oylaşımının yapılabileceğini' söylemek istiyordu."[89]

Butbay, Korkmasov'la ilgili değerlendirmesini ise şu satırlarla ifade etmiştir:

"Celâl Korkmazof ırkan Tatar'dır. Aşırı bir Bolşeviktir. Kendisiyle görüştüğüm gece, üzerindeki büyük mavzer tabancası ile el bombasını taşıyamayacak kadar hasta idi. Bütün bağımsızlıklar ve büyük devrimler bu gibi ülkücülerin yenilmez azim ve kararından doğmamış mıdır? Ülküsünün peşini bırakmayacak kadar bir irade sahibi idi."[90]

Butbay ve yanındaki heyet (Aziz Meker ve İsmail Berkok), ileriki günlerde Korkmasov ile birkaç sefer daha Timurhan bölgesinde görüşecektir.[91]

89 Mustafa Butbay, *Kafkasya Hatıraları*, 2. basım, TTK Yayınları, Ankara, 2007, s.22.
90 Mustafa Butbay, s.23.
91 Mustafa Butbay, s.33-34.

Moskova Antlaşması'nın İmzalanması

Korkmasov'un Türk-Sovyet ilişkileri açısından en önemli görevi, 16 Mart 1921'de Moskova Antlaşması'nın imzalanmasıyla son bulan Moskova Konferansı'na Sovyet Rusya'yı temsilen katılmasıdır. Sovyet heyetine Dışişleri Halk Komiseri Çiçerin başkanlık etmiştir. Korkmasov ise, Bütün Rusya Merkez Yürütme Kurulu üyesi olarak heyette yer almıştır.[92] Tarihi antlaşmanın altında Sovyet tarafı adına bu iki ismin imzası vardır. TBMM heyetinin başında ise Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşek) bulunmuştur.[93]

Korkmasov'un Gizli Görevi

Korkmasov, ilerleyen yıllarda gizli bir görev için "Melioranskiy" adıyla yeniden Avrupa'ya gidecektir. Bu görev çerçevesinde ilk önce Roma'da Benito Mussolini'yle ardından da Paris'te, üniversite yıllarında sosyalist çevrelerden tanıdığı Fransız hükümetinin başı Edouard Herriot'yla görüşecektir. Görüşmelerin ana gündemi, bu ülkelerin SSCB'yi tanımasıdır. Bu ülkeleri İsveç, Norveç, Danimarka, Yunanistan, Meksika vd. takip eder. 1924 yılında SSCB, artık tamamen tanınmıştır.[94]

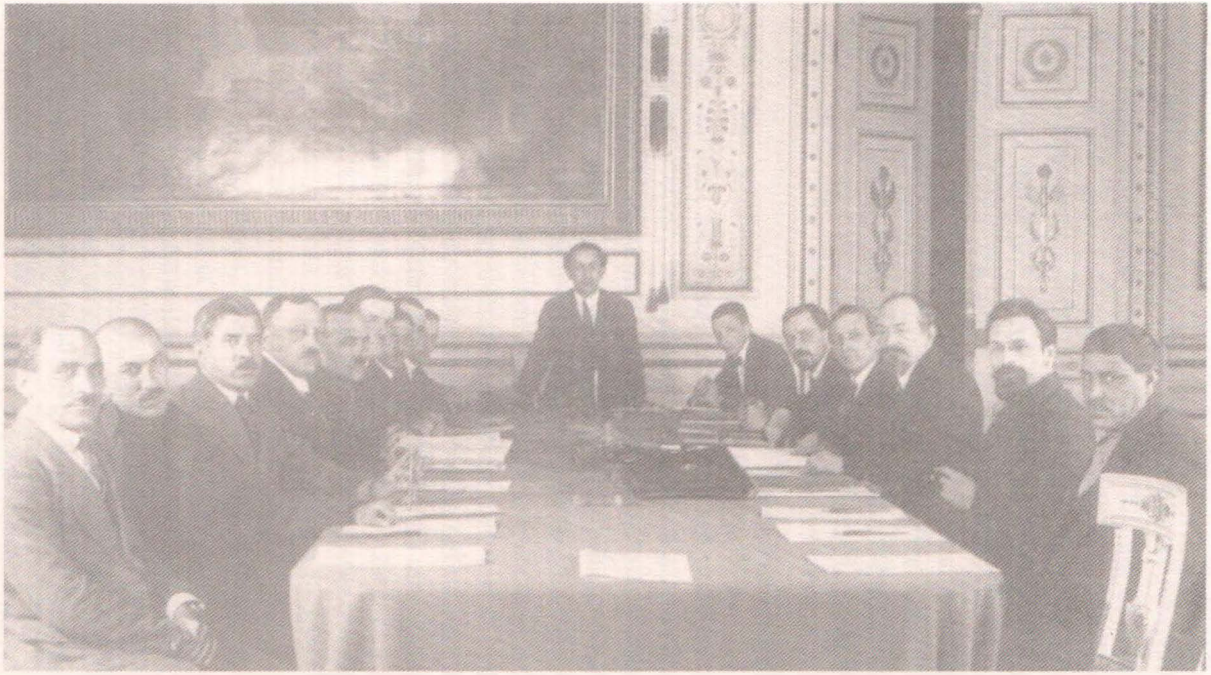
1926 Türkoloji Kongresi

Korkmasov, SSCB'deki Türk cumhuriyetlerinin Arap alfabesinden Latin alfabesine geçişinde de önemli rol oynamıştır. Korkmasov, bu konuyu daha 1922 yılından itibaren Dağıstan'da dile getirmektedir. Sonuç olarak 26 Şubat 1926 günü Bakû'de toplanan Türkoloji Kongresi bu kararı almış ve hayata geçir-

92 Konferansın 10, 12, 14 ve 16 Mart tarihli oturumlarının tutanakları için bkz. *Azerbaycan Cumhuriyeti Siyasi Partiler ve Toplumsal Hareketler Devlet Arşivi* fond 609, liste 1, dosya 94, yaprak 41-67'den akt. *Azerbaycan-Türkiye Münasibetleri 1920-1922*, Azatam, Bakı, 2002, s.34-77.

93 Hatıralarındaki anlatımı ve antlaşma metni için bkz. Yusuf Kemal Tengirşek, *Vatan Hizmetinde*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981, s.145 vd., 277-282.

94 Konuyla ilgili bkz. A. Korkmasov, "Melloranskiy ili Taynı Biografii Celala Korkmasova (İz İstorii Taynoy Diplomatii i Razveddeyatelnosti Sekretnıh Slujb)", *Novoe Delo*, no. 4-13 (2004).

Korkmasov, Türk-Rus Dostluk Antlaşması'nın imza töreninde.
(Ali Fuat Paşa, Yusuf Kemal Bey, Rıza Nur Bey sol tarafta; G. V. Çiçerin.
C. A. Korkmasov, L. M. Karahan, A. V. Sabanin, D. T. Florinskiy sağ tarafta.) Kremlin, 16 Mart 1921.

miştir. Korkmasov, söz konusu kongreyi düzenleyen isimlerin başında gelmektedir. Divan kuruluna seçilir ve kongrenin eş-başkanı olur.[95]

Kongreye Türkiye'den de Fuat Köprülü'nün başkanlığında bir heyet katılmıştır. Türkiye'nin Latin alfabesine geçişinde bu kongrenin payının olduğunu söylemek yanlış olmaz. 12 Mart 1926 tarihli *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde, Türkiye'nin Latin alfabesine geçmesi gerektiği, Birinci Türkoloji Kongresi'nin buna dair çağrıda bulunduğu ve bu sese kulak verilmesinin önemi vurgulanır.[96]

Korkmasov, 1928 yılında kurulan Bütün Birlik Merkez Alfabe Komitesi'nde (VTsKNA SSSR) M.İ. Kalinin'in yardımcılığını da yapacaktır.[97]

Son Yılları ve Ölümü

Korkmasov, uzun dönem Dağıstan SSC Halk Komiserleri Kurulu'nun başkanlığını yaptıktan sonra, 1931-1937 yıllarında Moskova'da bulunur. Buradaki en önemli görevi, SSCB Merkez Yürütme Kurulu bünyesindeki Milliyetler Konseyi'nde yapar. Korkmasov, Kızıl Bayrak nişanıyla da taltif edilmiştir.

1937 yılında tutuklanıp yargılandıktan sonra itibarı iade edilir. 4 Ekim 1939 tarihinde hayatını kaybeder. Torun Anatoliy Korkmasov, Celalettin Korkmasov'un yargılama sonucunda ölüm cezasına çarptırıldığını ve cezanın hemen infaz edildiğini iddia etmektedir. Buna göre Korkmasov'un ölüm tarihi 27 Eylül 1937, iadeiitibar tarihi Ocak 1957'dir.[98]

95 M. Y. Mirzabekov, "Korkmasov i Problemı Kulturnogo Stroitelstva v Dagestane", *D-E. A. Korkmasov (K 130-letiyu So Dnya Rojdeniya)*, s.100-102; S. H. Akbiyev, "Na Grebne Kulturnogo Vozrojdeniya", *age*, s.208-210. Ayrıca kongreyle ilgili arşiv belgeleri için bkz. *Rusya Federasyonu Devlet Arşivi (GARF)* fond R-5402, liste 1, dosya 109, yaprak 1-83.

96 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetler'le Görüşmeleri*, 2. basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, Mart 2007, s.211.

97 İ. A. Kerimov, "Posledniy Ekzamen", *D-E. A. Korkmasov (K 130-letiyu So Dnya Rojdeniya)*, s.114.

98 Patimat Camalutdinovna Racabova, s.93-96.

Mariya Skokovskaya ve Sovyet Askeri İstihbaratı

Celalettin Korkmasov'un torunu Anatoliy Korkmasov'un bize şifahen verdiği bilgiye göre, Korkmasov 1917'de Rusya'ya döndüğünde, artık boşanmış olduğu eşi Skokovskaya Paris'te kalmıştır. İkili Paris'te 1908 yılında evlenmiş ve 1915'te ayrılmışlardır. Korkmasov, ülkesine geri döndükten sonra üçüncü eşi Natalya Dmitriyevna Partshverovaya'yla evlenecektir.

Sovyet askeri istihbarat kaynakları, Skokovskaya'nın o döneminin perde arkasını ortaya koymaktadır. Skokovskaya, 1921 yılından itibaren Sovyet askeri istihbaratının [İşçi Köylü Kızıl Ordusu Karargâhı İstihbarat Dairesi. Daha sonra ismi Devlet İstihbarat İdaresi (GRU) olacaktır] Paris'teki yasadışı istasyonunda çalışacaktır. Kısa bir dönem istasyon şefi S. P. Uritskiy'in yardımcılığını yapar. Uritskiy, 1935-37 yıllarında Sovyet askeri istihbaratının birinci adamı olacaktır.

Skokovskaya, Paris'teki görevini oldukça başarıyla yerine getirir. 1923-24 yıllarında İtilaf Devletleri'nin Yüksek Karargâhı'nın planları hakkında Moskova'ya düzenli olarak bilgi geçmeye başlar. Hatta 1924 yılının başında Skokovkaya'nın da içinde bulunduğu ekip, İngiltere ve Fransa genelkurmay temsilcilerinin Beyaz Rus Ordularının komutanlarıyla yaptıkları toplantının tutanaklarını ele geçirir.

Leh kökenli olan Skokovskaya, 1924'te askeri istihbarat ağının dağılmış olduğu Varşova'ya gönderilir. Oradaki tüm casusluk ağının başına geçer. Çekici ve ilginç bir kadın olan Skokovskaya, kısa bir süre içinde gerek Polonyalı subayların, gerekse de Varşova'nın diplomatik çevrelerinin dikkatini çeker. Herkes onun büyüsüne kapılmıştır.

Ancak Skokovskaya, Varşova'daki Sovyet Büyükelçisi P. L. Boykov'un kurbanı olur. Kadınlara ve eğlenceye düşkün olan Boykov, Skokovkaya'nın peşinden ayrılmaz hale gelmiştir. Skokovskaya, Sovyet elçisinin bu aşırı ilgisinin istihbarat ağını açığa çıkartacağını anlayınca Moskova'ya birçok kez telgraf geçer. Merkezin Boykov'u uyarması ve kendisini ondan kurtarmasını ısrarla talep eder.

Sonunda Skokovskaya'nın korktuğu başına gelmiştir. Boykov'un Skokovskaya'ya aşırı ilgisi, Leh karşı istihbara-

tının dikkatini çekmiştir. Skokovskaya, 1926 Temmuz'unda Polonya iktidarı tarafından tutuklanır. Beş sene kürek cezasına çarptırılır.

Bu durum, Komünist Partisi Merkez Komitesi'ne ve bizzat Stalin'e iletilir. Boykov, Merkez Denetim Kurulu'nun kararıyla partiden ihraç edilir ve Polonya'daki görevinden alınır. Ancak Boykov'u başka bir trajik son beklemektedir. Boykov, 1918 yılında Yekaterinburg'da görev yaparken Çar ailesinin öldürülmesi olayına katılmıştır. Tam görevden alınacağı sıralarda Boykov, Çar ailesinin öldürülmesiyle ilgili olan herkesi ortadan kaldırma hedefini benimsemiş olan bir Rus mülteci grubu tarafından suikasta uğramış ve hayatını kaybetmiştir. Bu olayın ardından, politik nedenlerle Parti'nin Merkez Denetim Kurulu'nun kararı hayata geçirilmez. Boykov'un naaşı büyük bir törenle Moskova'ya getirilir ve Kremlin'in duvarına gömülür.

Skokovskaya, cezasını tamamladıktan sonra 1931'de SSCB'ye döner. Kürek mahkûmiyeti sırasında sağlığı fena halde bozulduğu için sivil göreve geçer. 21 Şubat 1933'te Kızıl Bayrak Nişanı'yla taltif edilir. 19 Ekim 1937'de kurşuna dizilir.[99]

99 A. İ. Kolpakidi, D. P. Prohorov, *İmperiya GRU. Oçerki İstorii Rossiyskoy Voyennoy Razvedki*, c.1, OLMA-PRESS, Moskva, 1999, s.100-101, 120; *age*, c.2, s.95, 384; *Oni Rukovodili GRU*, Veçe, Moskva, 2010, s.103, 141.

ГОДЪ I ПЯТНИЦА, 20 НОЯБРЯ 1909. № 5

СТАМБУЛЬСКІЯ НОВОСТИ

ЕЖЕНЕДѢЛЬНАЯ, ИЛЛЮСТРИРОВАННАЯ ГАЗЕТА

ВЫХОДИТЪ ПО ПЯТНИЦАМЪ

ДОЛМА БАХЧЕ. Резиденція султана Магомета V

ПОДПИСНАЯ ЦѢНА

для ТУРЦІИ: . . . . . 5 р. въ годъ

" РОССІИ и ЗАГРАНИЦЫ: . . . . . 8 " "

ЦѢНА ОТДѢЛЬНАГО НОМЕРА:

для ТУРЦІИ — 10 пара. для РОССІИ — 20 коп.

Цѣна объявленій:

Для желающихъ печатать большія объявленія и болѣе чѣмъ одинъ разъ особыя условія по соглашенію съ редакціей.

АДМИНИСТРАЦІЯ и РЕДАКЦІЯ:

ТУРЦІЯ — Constantinople.

„СТАМБУЛЬСКІЯ НОВОСТИ" — Pera, rue Agha Hamam, 55

Korkmasov, Sorbonne'da öğreciyken. Paris, 15 Ekim 1898.

I. BÖLÜM

İÇ SİYASET VE REFORMLAR

Türkiye'de yayımlanan ilk Rusça gazete *Stambulskie Novosti*'nin en dikkat çeken özelliklerinden biri, Türkiye gündemini bir "yabancı" veya bir "turist" gözüyle yüzeysel değil, gayet yakından ve derinden takip etmesidir. Üstelik sadece habercilik veya betimleme düzleminde kalınmayarak Osmanlı İmparatorluğu'nun en önemli sorunları ve dönem kamuoyunu meşgul eden gündem maddeleri gazetede tahlil edilmiş, yorumlanmıştır. Bunda yerli yazarların payı olduğuna şüphe bulunmamakla birlikte, kaleme aldıkları metinlere bakınca Rus ya da Türk kökenli olup Türkiyeli olmayan yazarların da Türkiye'ye bigâne olmadıkları anlaşılmaktadır.

Stambulskie Novosti'de 1908-1910 yılları Türkiye'sinin genel bir panoramasını bulmak mümkündür. 1908 Devrimi, devrimin alaşağı ettiği II. Abdülhamit rejimi, Jön Türkler/İttihatçılar, hürriyet kahramanları, 1908-1910 yıllarının diğer siyasi ve toplumsal gelişmeleri, Batılı tanıkların devrimci Türkiye'ye ilişkin gözlemleri, 31 Mart Olayı, Mebusan Meclisi, anayasal ve hukuki düzenlemeler, milliyetler meselesi, ekonomik durum, ordu, eğitim, basın-yayın hayatı ve benzeri konular gazetede işlenmiştir.

Jön Türk Devrimi ve 1908-1909'un Siyasi Bilançosu

Stambulskie Novosti'nin 23 Ekim 1909 (bugünkü takvime göre 6 Kasım 1909) tarihli 1. sayısının ilk yazısı Celalettin Korkmasov'a aittir.[1] "Celalettin" imzasıyla yayımlanan bu yazı, "Siyasi Bilanço" başlığını taşımaktadır.

Korkmasov yazısına, genç Türkiye'nin siyasi evrim yolunda ileriye doğru yeni bir adım attığını belirterek başlar. Parlak zaferden, yani 1908 Devrimi'nden sonra Birinci Selanik

1 Dipnotlarda gazetedeki yazılara atıfta bulunulurken gazetenin üstündeki eski tarihler belirtilecektir.

Kongresi'yle İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC) yasal zemine geçmiştir. 1909'da iktidarı tamamen ele geçirdiğinde[2] ise, İkinci Selanik Kongresi toplanmış ve siyasi program kültürel programa dönüşmüştür. Osmanlı basını ve dış basın, bu önemli gelişmeyi Türkiye'de yaşamın barış ve inşa dönemine girişi olarak selamlamışlardır.[3] O dönemden beri İttihat ve Terakki, dikkatini devlet işlerine çevirmiş ve kendini neredeyse tamamen halka, kültürel ve milli çalışmaya adamıştır.

Korkmasov, bu tespitlerinin ardından II. Abdülhamit devrinden kalan mirası değerlendirir:

> "Abdülhamit'in çürümüş mutlakıyet rejiminden Jön Türklere kalan miras, düzensizlik ve hemen hemen anarşidir. 'Devlet içinde devlet' bu sistemin iç ve dış politikasının temelini oluşturmuştur. Jön Türklerin böyle bir Ortaçağ düzenine karşı çıkışı, daha önce Batı'da ve Uzakdoğu'da olduğu gibi milli ve özgürlükçü bir hareket şeklinde olmalıydı. Bu yeni prensiplere dayanan anayasal rejimin sağlamlaşması Komite'nin[4] faaliyetlerinin temelinde yatıyordu."

Korkmasov'a göre Türkiye'nin uluslararası durumunda da olumlu anlamda önemli değişiklikler olmuştur. Avrupa, Jön Türklerin programını amaca uygun bulup kabul etmiştir.[5] Gümrük tarifesinin yükseltilmesi, son borçların koşulları, Makedonya üzerinden denetimin kaldırılması, Osmanlı İmparatorluğu'nun dış politikasındaki büyük gelişmeye işaret etmektedir.[6] Daha bir sene önce Türkiye'ye bir av gibi bakan

2 31 Mart Olayı'nın (Nisan 1909) bastırılmasından sonraki durum kastedilmektedir.

3 İTC'nin 1908 ve 1909 kongreleri hakkında bilgi için bkz. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, c.1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, s.60, 96-98, 113-116; *age*, c.3, İstanbul, 2000, s.283-286, 298.

4 İttihat ve Terakki Cemiyeti kastedilmektedir.

5 Avrupa'nın 1908 Devrimi'ne ve Jön Türklere bakışı konusu için 2. bölüme bkz.

6 Gümrük vergisinin bu sırada (Kasım 1909) henüz yükseltilmemiş olduğu, bunun arzulandığı ve hükümetin bu yönde adımlar attığı belirtilmelidir. Meşrutiyet hükümetleri gümrük tarifesini hep yükseltmek istemiş, bu yönde girişimlerde bulunmuş ama yabancı devletlerin (düvel-i muazzamanın) engellemeleri ile karşılaşmışlardır. [Bunun tam da aynı günlerde eleştirildiği iki başmakale için bkz. Hüseyin Cahit, "Gümrükler", *Tanin*, 2.

bütün devletler, artık onunla yakınlaşma çabası içindedir. Korkmasov, dış politikadaki bu değişimin altında yatan itici gücü şöyle açıklar:

> "Türkiye'nin dış ilişkilerindeki bu değişim, iç politikasındaki dönüşümle bire bir bağlantılıdır. Eski Türkiye teokratik bir devletti; ırk ve din ayrımı onu parçalara bölüyordu ve sadece zor gücü onun sağlam olmayan birlikteliğini koruyordu. Tarihsel evrim, Jön Türklerin önüne kolay olmayan bir görev koydu: Bu dağınık yapının çağdaş, ulusal bir hukuk devletine dönüştürülmesi. Anayasayla geçen ilk yıl, etkin önlemlerin alınmasıyla bu meselenin çözümünün çok da uzakta olmadığını ummamıza izin vermektedir. İlk yasama dönemi kendi adına göstermiştir ki mebuslar, devletin bekası ve gelişmeye yönelik yeniden doğuşu için ortak çalışmanın gerekliliğini açık şekilde anlamıştır ve bu çalışma, imparatorluğun Müslüman ve gayrimüslim unsurlarının aşılamaz engeliyle karşılaşmayacaktır."

Korkmasov, yürütmenin en az yasama organı kadar bu başarıda rol oynadığını belirterek bazı örnekler verir: Sivil ve askeri idarenin eski öğelerden köktenci bir şekilde temizlenmesi; askeri rütbelerin sıkı ve adil bir şekilde gözden geçirilmesi; gayrimüslimlerin askerlik muafiyetinin kaldırılması ve kültürel gelişim haklarının tanınması; devletin ekonomik durumunda yaşanan fark edilir iyileşme...

Ancak, Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi ufkundaki karanlık noktaların hepsi ortadan kalkmış değildir. Avrupa'ya siyasi ve ekonomik bağımlılık, çözülemeyen Girit ve Mısır meseleleri, Jön Türklerin çalışmasını frenlemektedir.[7] Diğer taraftan, yeterince kapsayıcı bir milli bilincin bulunmayışı,

---

sene, no. 437 (7 Teşrinisani 1325/20 Teşrinisani 1909), s.1; "Bütçemiz ve Gümrük Rüsumu", *Yeni Gazete*, 2. sene, no. 433 (27 Teşrinievvel 1325/9 Teşrinisani 1909), s.1.] İttihatçı hükümet ilk kez 1914'te gümrük duvarlarını yükseltecektir. yüzde 11 olan ithalat vergisi 1914'te yüzde 15'e, 1915'te yüzde 30'a çıkarılacaktır. Muharrem Öztel, *II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Maliyesi*, Kitabevi, İstanbul, 2009, s.128-129.

7 Girit, Mısır, Balkanlar, Arnavutluk, Yemen gibi uluslararası krizler ve iç isyanların *Stambulskie Novosti*'de değerlendirilişi 2. bölümde görülecektir.

Müslüman kitlelerin geri kalmışlığı, Hıristiyan unsurların birtakım güvensizlikleri Jön Türklerin işini zorlaştırmaktadır.

Korkmasov'a göre iyimserliğe veya kötümserliğe kapılmadan Türkiye gerçeği ve Jön Türkler tarafından yapılanlar dikkatlice analiz edilmeli, bu zorlukların aşılabilir olduğu ve Osmanlı İmparatorluğu'nu tam bir yeniden doğuştan alıkoyamayacağı bilinmelidir.

Son cümlelerinde Korkmasov, Türkiye'nin geçmişle bağını kararlı bir şekilde kopardığını, İttihat ve Terakki'nin bu yeni dönemde imparatorluğun ilerlemesinde büyük bir rol oynayabileceğini belirtir. Bu mütevazı ilerleme belki pek fark edilmeyebilir fakat parlak ve fırtınalı siyasi devrimlerin koşullarını yaratmakta, bu faaliyet insanların ve hayatın derinliklerinde ilerlemektedir.[8]

Benzer bir "bilanço", *Stambulskie Novosti*'nin ileriki sayılarında da çıkarılacaktır. Eski Rus takvimine göre yeni yılın ilk (1/14 Ocak 1910 tarihli) sayısında, 1908 Devrimi sonrası gelişmelerin muhasebesi yapılır. "Osmanlı" imzalı ve "1908-1909" başlıklı yazıda, geçen senenin olaylar bakımından zengin olduğu, bu olayların Osmanlı tarihinin parlak sayfalarına geçeceğine şüphe bulunmadığı vurgulanır.

Yazara göre Osmanlı devriminin görevleri, anayasanın ilanıyla sınırlı değildir. Buna anayasal ilkelerin güçlendirilmesini, parlamenter sistemin günün gereklerine cevap verecek şekilde özgürce gelişmesinin garanti altına alınmasını da eklemek gerekir. Kurnaz, ikiyüzlü bir sultanın, istibdadın ve köleliğin egemenliğindeki bir atmosferle barışık yaşamış nazırların (bakanların) bulunduğu bir ortamda bu görevi başarmak kolay değildir.[9] Nitekim 1908 Devrimi'nin ardından ilk tartışmalar da anayasal ilkelerden patlak vermiştir. Kimilerine göre mutlakıyet kalmalı, iktidar sadece -Yeniçeriler zamanında olduğu gibi- despotik hükümdarın elinden tam yetkili vezire (sadrazama) geçmelidir. Bu amaçla yeni nazırlar atanmış ve

8 Celalettin, "Politiçeskie İtogi", *Stambulskie Novosti*, no. 1 (23 Ekim 1909), s.3-4.

9 II. Meşrutiyet'in ilk kabinelerinin üyeleri (bakanlar) çoğunlukla eski rejim ricalindendir. İlk hükümetlerin başında da Sait ve Kamil Paşalar gibi eski sadrazamlar vardır. Bunlar yeni rejime ayak uydurmakta güçlük çekmişlerdir.

bütün iktidar yalnızca hükümdara karşı sorumlu olan vezirin elinde toplanmıştır. Bu despotik eğilim sadrazamlık makamında bulunmuş olan Sait ve Kamil Paşaları bitirmiştir.

"Osmanlı" imzalı yazar, 31 Mart'a giden süreçte Kamil Paşa'nın, basit bir emirle harbiye ve bahriye nazırlarını değiştirmek istediğine dikkat çekerek devam eder. Bu girişim Jön Türk basını tarafından eleştirilmiş ve "hükümet darbesi" olarak değerlendirilmiştir. Mebusan Meclisi, Kamil Paşa hakkında verilen gensoru nedeniyle olağanüstü oturumda toplanmıştır. Kamil Paşa bu oturuma gelmemiş ve mebusların uyanıklığını Abdülhamit kurnazlığıyla aşmak istemiştir. Basit bir mektup göndererek gensorunun birkaç günlüğüne ertelenmesini talep etmişse de meclis bu oyuna gelmemiş, halk gönderdiği telgraflarla meclisin bu enerjik hareketini desteklemiştir. Sonuç olarak hükümdar ve sadrazam, milletin gücü karşısında geri adım atmak zorunda kalmış, anayasa bir kez daha kurtarılmıştır.[10]

Ardından, 31 Mart Ayaklanması da hükümetin[11] gözleri önünde hazırlanmıştır. Yürütmenin bu zaafı affedilemezdir. Sonradan ortaya çıkmıştır ki olayın temel sebebi askerlerin cahilliğidir ve ayrıca para da az rol oynamamıştır. Sultanın askerlere ne kadar para dağıttığını tespit etmek zordur ama bu olgu şüphesizdir. 31 Mart karşısında Selanik ve Rumeli, Osmanlı özgürlüğünü korumak için yeniden ayağa kalkmıştır. Başkent ilk kez imparatorluğun bütün unsurlarının ortak bir amaç uğruna birleştiğini görmüştür.[12]

---

10 13 Şubat 1909'da güvenoyu alamayan Kamil Paşa kabinesi düşmüştür. Kamil Paşa, Türkiye tarihinde Meclis tarafından güvensizlik oyu ile düşürülen ilk sadrazamdır. 31 Mart'a uzanan bu krizin ayrıntıları için bkz. Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat Terakki*, 2. basım, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, Kasım 1998, s.158-162; Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki 1908-1914*, çev. Nuran Yavuz, 7. basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, Ekim 2007, s.53-56; Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, c.3, s.72-75. Dönemin Türkiye'de görev yapan Rus diplomatlarından Mandelştam, Kamil Paşa'yı "İngiliz sever" olarak tanımlar ve düşüşünün İngiltere'de Jön Türklere karşı soğuma yarattığını ifade eder. A. N. Mandelştam, *Mladoturetskaya Derjava. İstoriko-Politiçeskiy Oçerk*, Tipo-litorg. T-va İ. N. Kuşnerev, Moskva, 1915, s.41. Benzer bir görüş için 2. bölümde 12. dipnota bkz.

11 Kamil Paşa hükümeti yerine kurulan Hüseyin Hilmi Paşa hükümeti.

12 31 Mart Olayı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Sina Akşin, *Şeriatçı Bir Ayaklanma 31 Mart Olayı*, 3. basım, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, Kasım 1994. Ayaklanmanın *Stambulskie Novosti*'de geniş şekilde ele alındığı az ileride görülecektir.

Karşıdevrimin korkunç günlerinde entrikacı sultandan kurtulmanın gerekliliği gibi hayırlı bir fikir doğmuştur. İdari teşkilatın her alanında kısmi temizlik de yapılmıştır. Ancak bazı kurumlar, eski rejime bağlı kimselerin elinde kalmıştır. Sadrazam Hilmi Paşa'nın[13] en büyük hatası, bu büyük irtica hareketini öngörememesidir. Diğeri ise, istibdat dönemi sadrazamlarından Ferit Paşa'nın kabineye alınmasıdır. Bu hatalar kabinede değişikliğe gidilmesini gerektirmiş, böylece Jön Türklerin Talat, Cavit, Necmettin Beyler gibi en taze güçleri hükümete girmiştir.[14]

Yazar, başkentteki gerici ayaklanmayla aynı zamanda Adana'da da kanlı olaylar baş gösterdiğine dikkat çeker. İstibdat rejiminin ikiyüzlü savunucularının elinde yoğunlaşmış olan merkezi ve yerel yönetimin dikkatsizliği ve zayıflığı bir taraftan; cehalet, fanatizm ve iki unsurun kibri diğer taraftan kardeş kavgasını ateşlemiş, milletin yüreği kan ağlamıştır. Başkenti gericilikten daha yeni temizlemiş olan genç ve ilerici kuvvetler, Adana'daki duruma da hemen hâkim olmuş ama bu sefer oldukça trajik sonuçlara yol açan kötülüklerin ancak bir kısmı düzeltilmiştir.[15]

13 Dönemin Rus Büyükelçisi Çarıkov, Hilmi Paşa'yı Makedonya'daki reformların mükemmel müfettişi, Alman tesirinden tamamen uzak ve İngiltere, Fransa ve Rusya ile işbirliğine hazır bir kişi olarak tanımlamıştır. N. V. Tcharykow, *Glimpses Of High Politics Through War and Peace 1855-1929*, The Macmillan Company, New York, 1931, s.275.

14 Haziran 1909'da Cavit Bey maliye nazırı, Ağustos'ta Talat Bey -İTC aleyhtarı Ferit Paşa'nın yerine- dahiliye nazırı olmuşlardır. Hilmi Paşa kabinesine adliye nazırı olarak giren Necmettin Molla Bey, İTC sempatizanıdır. Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat Terakki*, s.243; Feroz Ahmad, s.75-76; Tarık Zafer Tunaya, s.87-88. Manyasizade Refik Bey sayılmazsa, Cavit ve Talat Beyler kabineye giren ilk İttihatçılar olmuşlardır. Bunun önemine dair bkz. Hüseyin Cahit Yalçın, *Siyasal Anılar*, 2. basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, Haziran 2000, s.200, 203.

15 31 Mart günlerinde Adana'da patlak veren kanlı olaylar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Yusuf Sarınay ve Recep Karacakaya, *1909 Adana Ermeni Olayları*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2012; *Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi – II. Meşrutiyet Olayları (1908-1909)*, haz. Bayram Kodaman ve Mehmet Ali Ünal, TTK Yayınları, Ankara, 1996, s.66-129, 205-209. Olayları incelemek üzere oluşturulan dört kişilik heyetin üyelerinden Yusuf Kemal (Tengirşek) Bey'in konuyla ilgili hatıraları için bkz. Yusuf Kemal Tengirşek, *Vatan Hizmetinde*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981, s.116-120.

Jön Türkler, içten bir şekilde Ermeni ve diğer Hıristiyan ve Müslüman unsurlara eşit haklara sahip vatandaşlar gözüyle bakmaktadır. Dolayısıyla bu durum büyük üzüntü yaratmıştır. Bunun yanında, sorumlular gerekli cezalara çarptırılmıştır.

Artık iktidarda, ülkeyi yönetmeye layık olan Hakkı Bey'in başında bulunduğu insanlar vardır.[16] Bu durum yazarda, idarenin her alanında ciddi iyileşmelerin olacağı beklentisini doğurmuştur. Ancak, zor bir süreçten geçilmektedir: Girit, Balkanlar, Yemen, gümrükler, kapitülasyonlar gibi sorunlar sıradadır.[17]

Derginin ilk sayısında yer verilen diğer bir önemli yazı ise, Ahmet Saib Bey'in "Anayasaya Nasıl Ulaştık?" başlıklı uzun incelemesidir. Metnin girişinde gazetenin yayın kurulu yazarla ilgili bilgi verir: Jön Türklerin önemli simalarından, tanınmış gazeteci ve tarihçi Ahmet Saib Bey, Mısır'da Jön Türklerin yayın organı *Sancak*'ı ve daha sonra da Ahmet Rıza Bey ile birlikte *Şûrâ-yı Ümmet*'i çıkarmıştır. Türkiye tarihi üzerine *Vaka-i Sultan Abdülaziz*, *Tarih-i Sultan Murat Han-ı Hâmis*, *Abdülhamit'in Evâil-i Saltanatı*, *Son Osmanlı Rus Muharebesi* gibi birçok önemli eseri vardır.[18] O dönemde Sultan V. Mehmet'in inisiyatifiyle kurulan tarih enstitüsünün (Tarih-i Osmanî Encümeni'nin) de üyesidir.[19] Ahmet Saib Bey'in yazısının devam edeceği belirtilmekle birlikte, sonraki sayılarda

16 Hilmi Paşa'nın istifası sonrasında, Ocak 1910'da kabineyi kuran yeni sadrazam İbrahim Hakkı Paşa'nın fotoğrafı, yazının sonuna eklenmiştir. Aynı fotoğraf bu sıralarda Türkçe basında da görülür. Örneğin bkz. *Resimli Kitap*, c.3, no. 16 (Kânunusani 1325), s.271; *Servet-i Fünûn*, c.38, no. 971 (31 Kânunuevvel 1325), (ilave sayfa).

17 Osmanlı "1908-1909", *Stambulskie Novosti*, no. 1 (1 Ocak 1910), s.3-4.

18 Ahmet Bedevi Kuran, Mısır'da mücadele veren Jön Türklerden söz ederken, Ahmet Saib Bey'i şöyle tanıtır: "Mısır Fevkalâde Komiseri Ahmed Muhtar Paşa'nın yaveri iken vazifesini terkederek, mücadele kasdiyle 'Sancak' gazetesini neşre başlamıştı. Namuslu, sebatkâr ve gayretli bir şahsiyettir. Aslen Kafkasyalı idi." Ahmed Bedevî Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele*, Baha Matbaası, İstanbul, 1956, s.269. *Stambulskie Novosti* çevresine yakın olduğu anlaşılan Ahmet Saib Bey'in hayatı, gazetesi *Sancak* ve eserlerinin listesi için bkz. Tülay Ercoşkun, "Ahmed Saib ve Sancak Gazetesi", *Kebikeç*, no. 26 (2008), s.97-144. Ayrıca 4. bölüme bkz.

19 Tarih-i Osmanî Encümeni ve yayın organı, *Stambulskie Novosti*'deki başka yazılarda konu edilmiştir. 4. bölüme bkz.

arkası gelmemiştir. Gazetede ayrıca Ahmet Saib Bey'in fotoğrafına da yer verilmiştir.[20]

Ahmet Saib Bey ilk olarak, bu yazıyı yazma gerekçesini açıklar. Ünlü tarihçi-gazeteciye göre, yakın geçmişe atılacak üstün körü bir bakış ile Türk Devrimi'nin karmaşık mekanizmasını örten perde kaldırılabilir. Temmuz İhtilali'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi fizyonomisini nasıl bu kadar çabuk ve kararlı bir şekilde değiştirdiğini açıklığa kavuşturmak, geleceğin tarihçilerinin işidir. Ancak, gözlerinin önünde sergilenen bu muhteşem dramanın oyuncuları ve izleyicileri olarak tarihçilere bu zor görevde yardım etmeleri, ham olsa da veriler sunmaları ve en önemlisi, daha hiçbir yazar tarafından değinilmemiş olan bu devrimin bazı yönlerini aydınlatmaya hizmet edecek hiçbir şeyin saklanmaması gerekmektedir. Yazar, kendi anılarını ve yargılarını olabildiği kadar kısa ve kesin bir şekilde anlatmaya çalışacağını belirtir.[21]

Ahmet Saib Bey'in ifadesiyle, Türkiye tarihiyle biraz da olsa ilgilenen herkes, hiçbir ülkede en üst iktidara karşı devrimin bu kadar kolay patlak vermeyeceğini bilir. 19. yüzyıl buna örnektir:

> "Bu yüzyılda hükümranlık sürmüş altı sultandan dördü devrimle alaşağı edilmiş ve sadece ikisi (Sultan Mahmut ve Sultan Abdülmecid) ölene kadar tahtta kalmıştır. Bence Türk tarihinin kendine mahsus bu fırtınalı gidişatının sebepleri İslam'ın özgün şartlarından kaynaklanmakta ve bunun ayrıntıları ve özellikleri tam olarak anlaşılmamaktadır. Avrupalıları şaşkına çeviren bu keskin çelişkileri ve beklenmeyen ihtilalleri anlayabilmek için Türk olmak, yani bütün bu süreçleri Müslüman kalbi ve aklıyla değerlendirmek ve bir nevi manevi dünya-

20 Bu kitabın ilerleyen sayfalarında yeri geldikçe görüleceği üzere, *Stambulskie Novosti* görsel malzeme ihtiyacını esas olarak Osmanlı Türk basınından sağlamıştır. Ahmet Saib Bey'in fotoğrafına ise, dönemin -görebildiğimiz- süreli yayınlarında rastlayamadık. Dolayısıyla anılan fotoğraf ilk kez *Stambulskie Novosti*'de basılmış olabilir.

21 Ahmet Saib Bey, bir süre sonra (1910 sonu veya 1911 başlarında) basılacak olan *Tarih-i Meşrutiyet ve Şark Mesele-i Hâzırası* başlıklı kitabında, 1908 Devrimi'ni ve 1908-1910 yıllarındaki gelişmeleri ele almıştır. Ahmet Saib, *Tarih-i Meşrutiyet ve Şark Mesele-i Hâzırası*, Necm-i İstikbal Matbaası, Dersaadet, 1328.

ДЕПО И МАГАЗИНЪ
РУССКИХЪ ТОВАРОВЪ
АДЖИ ЭМИРЪ АСАНЪ
БЕКИРОВЪ
Мейданчикъ, противъ новой отто-
манской почты въ Константинополѣ.
№ 14 Стамбулъ.

Единственное въ Константинополѣ
депо Разсыпнаго Чаю марки
„ДВА ЯКОРЯ"
Губкина—Кузнецова въ Москвѣ.
Представительство новоизобрѣтен-
ныхъ нагрѣвательныхъ угленъ или
опиротъ, патентованныхъ самоваровъ
„ПАРИЧКО"
Бр. Шехлятъ и К° въ Тулѣ и чайныхъ
приборовъ разныхъ русскихъ фабрикъ.
Депо русскихъ религіозныхъ газетъ.
Продажа оптомъ и въ розницу.
Цѣны безъ конкурренціи и безъ
запроса.
Тамъ-же принимается представитель-
ство на разные русскіе товары для
всей Турціи.

Требуются Агенты
для сбора подписки и объявленій для
газеты „Стамбульскія Новости".
Просятъ писать въ редакцію.

Bureau Général de Placement
Okdjimoussa Tramway Djadessi
Appartement Psalty, 42 premier étage
GALATA.

ОТКРЫТА ПОДПИСКА
на (Еженедѣльную, Прогрессивную, Полити-
ческую, Литературную и научно-популярную
газету
„ВЕЛИКІЙ ОКЕАНЪ"
ИЗДАВАЕМУЮ
РУССКИМЪ НАРОДНЫМЪ УНИВЕРСИТЕТОМЪ ВЪ
ЛОСЪ АНЖЕЛЕСЪ, КАЛ. подъ редакціей
А. И. Щербака.
УСЛОВІЯ ПОДПИСКИ:
1 ГОДЪ 6 МѢС. 3 МѢС. 1 мѣс.
Въ Лосъ Анжелесѣ—4 д. 50 с. — 80 с. —40 с. —15 с.
Въ Сѣв. Шт., Канадѣ и 5 д. 1 д. 60 с. 20 с.
Мексикѣ
За границу 7 д. 50 с. 1 д. 25 с. 80 с. 35 с.
По перемѣнѣ адреса посылается 10 с. Деньги
посылаются почтовыми или жел. орд.
Вся корреспонденція и подписка на газету
направляется по адресу:
Russian Peoples University 513 Turner str. Los Angeles, Cal.

Агентъ по сбору объявленій
для газетъ и журналовъ Кав-
каза, Закавказья, Туркестан-
ской области и Персіи.
ГЕОРГІЙ НИКОЛАЕВИЧЪ ЯКОВЛЕВЪ
принимаетъ объявленія также для
ежемѣсячной иллюстрированной
газеты
„СТАМБУЛЬСКІЯ
НОВОСТИ"
издающейся въ Константинополѣ.
Желающіе пользоваться его услу-
гами благоволятъ обратиться:
въ г. Баку, Карантинная ул.,
д. № 9
Агенту по пріему объявленій
ГЕОРГІЮ НИКОЛАЕВИЧУ
ЯКОВЛЕВУ
Телефонъ 16—93.

Gérant responsable AHMED DJEVAD. Главный Редакторъ ДЖЕЛАЛЕДДИНЪ КОРКМАСЪ.
„РУССКАЯ ТИПОГРАФІЯ" ул. Кумбарджи, 105. „IMPRIMERIE RUSSE" rue Koumbaradji, 105.

Stambulskie Novosti'den bir ilan sayfası.

sına girmek gerekir. Ancak o zaman bu tarihi olayların iç bağlantılarını ve sebeplerini anlamak ve takip etmek mümkündür."

Ahmet Saib Bey bu iddiasını daha da açmak amacıyla Osmanlı sultanlarının tarihini ve Müslüman kitlelerinin onlara yönelik tavrını hatırlatarak incelemesini sürdürür. 1908 Temmuz Devrimi'ne kadar İstanbul'u ziyaret eden bütün Avrupalılar, saltanatın ihtişamını görüp, Türk devletinin başındaki kişinin rolü hakkında tamamen yanlış fikirlere kapılmışlardır. Avrupa'da halkın gözünde sultanın neredeyse yarı tanrı olduğu kanısı adım adım yerleşmiştir. Yüzeysel bir inceleme sonucunda sultan iktidarının sınırsız olduğu ve halkın da ona Tanrı gibi taptığı düşünülmektedir.[22] Ancak, bütün bu düşünceler, tarihsel gerçekliğe ve İslam'ın ruhuna aykırıdır. Türk halkı hiçbir zaman sultanı kutsal bir varlık olarak görmemiştir; şüphesiz onun iktidarını kabullenmiş ve ondan çekinmiştir fakat sultan dini ve dünyevi hakkaniyet yolundan saparsa, halkın nefreti kaçınılmaz surette onu damgalamakta, bu nefret kine dönüşmekte ve sultanın indirilmesi meselesi karara bağlanmaktadır. Türkler, sultanı devletin en üst düzey yetkilisi olarak görmüşler ve görmektedirler. Ne zaman bu yetkili kendine bağlanan umutları boşa çıkarırsa, millet onu doğumla geldiği o makamdan azletmeyi görev bilir. Yazara göre Türkiye'de bu kadar sık devrim olmasının ve sultanlar için her zaman kötü bitmesinin sebeplerinden biri budur.

Türk halkı, Avrupa'daki veliaht sistemine karşı güçlü bir önyargı beslemiştir. Onun için tahta sultanın oğlunun ya da Osmanlı ailesinin başka bir üyesinin oturması arasında fark yoktur. Aileden birinin başa geçmesi yeterlidir. Ancak, Temmuz Devrimi'nden sonra bu mesele anlamını tümüyle yitirmiştir. Öyle ki anayasaya göre sultan, devlet idaresine çok az karışabilmektedir. Diğer yandan Türk halkı, bu noktada hiçbir değişiklik arzu etmemektedir.

22 "Abdülhamit, şu sınıf ve toplumsal gruplara dayanıyordu: 1) Türk feodalleri; Arap, Kürt, Arnavut ve diğer feodal liderler. 2) Vakıflarla bağlantılı olan Müslüman ruhban sınıfı. 3) Çok uluslu komprador ticaret burjuvazisi ve tefeciler." H. Gabidullin, "Problemı Mladoturetskoy Revolyutsii", *Revolyutsionnıy Vostok*, no. 3 (1934), s.158.

Yazar, yukarıda anlattıklarından anlaşılacağı üzere, halkın hükümdara sadakatinin Avrupa'dan tamamen farklı bir karakter taşıdığını belirtir. Türkiye'de "İnanç, Kral ve Vatan" şiarı kesinlikle bilinmemektedir. Son döneme kadar sultanın tahta çıkışında halk, hükümdara bağlılık yemini etmemiştir. Abdülhamit, böyle bir yemin geleneğini yerleştirmeye çalışmış ama bu yeni uygulama büyük hoşnutsuzlukla karşılaşmıştır. Vatanseverliğin hızlı bir yükselişte olduğu o dönemde "devlet için", "millet için", "din için" ve "vatan için" sloganları çok revaçtayken, hiçbir vatansever şarkıda, halka yönelik bildiride "sultana bağlılık" teması yoktur. Türklerin anlayışına göre sultanın da her sıradan vatandaş kadar ülkenin kudreti ve yüceliğinde çıkarı vardır; sadece konumu diğerlerinden daha üsttedir. Vatanın birinci dereceden hizmetkârı olan sultan, Osmanlı tabiiyetinden herkesin izlediği amacı takip etmektedir.

Bu sebeplerden dolayı Türk sultanlarının tahttaki durumu hiçbir zaman sağlam olmamıştır. Akıllı ve adaletli bir yönetim gösterdiklerinde çevrelerinde saygı toplamışlardır. Tam tersi durumda ise, halk içinde homurdanmalar başlar ve bu süreç tahttan indirmeye kadar gider.

Ahmet Saib Bey, bu genel değerlendirmelerin ardından özel olarak II. Abdülhamit'i ele alır. Abdülhamit, ilginç bir tip olarak tarihçilerin dikkatini çekmektedir. Son gelişmeler, Abdülhamit'in hayatı ve psikolojisiyle ilgili ayrıntılarla daha yakından tanışma fırsatı vermiştir. Abdülhamit'in normal bir insan olmadığı tartışmasızdır. Büyük korkulara sahiptir ve bazen bu korkular deliliğe kadar varmaktadır.[23] Abdülhamit, çıplak olmadığı sürece yatak odasına kadın sokmamaktadır çünkü silahı saklayıp onu uykusunda öldürmelerinden korkmaktadır.

---

23 II. Abdülhamit hakkında, o dönemi yaşayanların kaleme aldığı genişçe bir literatür mevcut olup, II. Abdülhamit'in ruhen "hasta" olduğu sıkça dillendirilir. Mesela Ali Canip Yöntem'e göre, II. Abdülhamit bir "monomane", bir sinir hastasıdır. "Hâlâ bazılarımızca 'dâhi' diye propaganda edilen Abdülhamit (...) bir 'manyak'tı!" Ali Canip Yöntem, "Abdülhamit Nasıl Bir İnsandı?!...", *Yakın Tarihimiz*, c.3, no. 27 (30 Ağustos 1962), s.20-22; Ali Canip Yöntem, "Her Yönü ile Abdülhamid", *Yakın Tarihimiz*, c.3, no. 29 (13 Eylül 1962), s.65-67. Ahmet Cevat Emre'ye göre, Abdülhamit'e "zeki" veya "dâhi" demek büyük bir küfürdür. II. Abdülhamit, "milleti, vatanı batıran ahmak bir müstebitten başka bir şey değildir". Ahmet Cevat Emre, *İki Neslin Tarihi*, Hilmi Kitabevi, İstanbul, 1960, s.198.

Yıldız Sarayı'nda birçok gizli yatak odası vardır. Bu odaların kapıları öyle ustalıkla gizlenmiştir ki bilmeyen biri hareme girse asla bulamayacaktır. Sultan, devamlı tabanca taşımaktadır. Bu yüzden, bilindik bir sebep olmadan veya izin almadan dikkatsizce ona yaklaşanların sonu kötü olmuştur. Otuz yıllık hükümranlığı döneminde madalya verdiği zaman saygılarını göstermek için ayaklarına kapanan iki subayı vurup öldürmüştür. Bu devrik padişah, korkusundan geceleri uyumamakta, ancak havanın aydınlanmasıyla yatağa girmektedir.

Yazar, Abdülhamit'le ilgili bu örnekleri verdikten sonra kendinden beklenmeyen cesur davranışlar içinde bulunduğunu da ekler. Mesela deprem ve kendisine yönelik (1905'teki bombalı) suikast sırasında soğukkanlılığını kaybetmemiş, hatta çevresindekileri yatıştırmaya bile çalışmıştır.

Abdülhamit, vücudunda hiçbir operasyon yapılmasına izin vermemiştir. Hastalığı ne olursa olsun cerrahi müdahale yapılmadan iyileştirilmesini istemiştir. Bir keresinde İstanbul'un en iyi cerrahı Ömer Paşa'dan, çok acı çektiği çıbanını bıçak kullanmadan kesmesini istemiştir. Tabii Ömer Paşa bunu yapamayacaktır fakat çıban, sonunda kendiliğinden patlar, doktor ödüllendirilir. Abdülhamit daha sonra tesadüfen Ömer Paşa'nın bu basit operasyonu ustalıkla eline gizlediği neşterle yaptığını öğrenir. Abdülhamit'in kin duygusunda sınır yoktur; doktoru unvanından ve malvarlığından mahrum bırakır, onu kederden ve zor iklim şartlarından dolayı hayatını kaybettiği Arabistan'a sürer. Türkiye'nin en iyi tıpçılarından biri böyle ölmüştür.[24]

Yazara göre, Abdülhamit'in sıkça ciddi şekilde delirdiği dönemler olmuştur. Onun yerinde sıradan bir insan olsa, çoktan tımarhaneye kaldırılacaktır. Zehirleneceğini düşünerek birçok kez kendi mutfağından yemek yemeği reddetmiştir. Böyle kritik anlarda, tam olarak güvendiği tek kişi olan sütannesine dışarıdan yumurta, yağ ve ekmek aldırıp, sahanda yumurta yaptırmıştır. Tabii ki, hazırlanırken kendisi de yanında bulunmaktadır. Abdülhamit'in günlerce böyle beslendiği olmuştur.

Ahmet Saib Bey, Abdülhamit'in kişiliğiyle ilgili örnekler vermeyi sürdürür. Bir cuma günü Abdülhamit selamlığa çık-

24 Burada akla ilk olarak ünlü tıpçı Besim Ömer (Akalın) Paşa gelse de sözü edilen kişi o olamaz çünkü kendisi 1940'ta vefat etmiştir.

mayı kesin olarak reddetmiştir. Bilmek gerekir ki yüzyıllardan beri sultanlar gelenek halinde her cuma halkın içine çıkıp camiye gitmektedir. İkna etmeye çalışsalar da öldürüleceğini düşünen sultan, fikrini değiştirmez. Bunun üzerine maiyetinden biri Abdülhamit'e yaklaşık olarak şunları söyler: "Padişahım! Tabii ki gitmeyebilirsiniz ama bilin ki halk sizi selamlıkta görmediği vakit yarım saat içinde İstanbul'da devrim patlak verir. Sizin öldüğünüzden emin olurlar ve hiçbir şey onları tersine inandıramaz." Abdülhamit, bu uyarıdan sonra geri adım atmış ve istemeye istemeye selamlığa gitmiştir.[25]

Yazar, Abdülhamit'in kişisel hayatından bazı anekdotlar anlattığını belirtir, sonraki sayıda yönetim sistemine geçiş yapacağını ifade ederek bölümü sonlandırır.[26] Ancak, yukarıda belirttiğimiz gibi, ilerleyen sayılarda yazının devamı gelmeyecektir.

Stambulskie Novosti, II. Abdülhamit'e İttihat ve Terakki Komitesi tarafından gönderilen 30 Nisan 1324 (13 Mayıs 1908) tarihli[27] ültimatomun Rusça metnini yayımlamıştır.[28] Belgenin orijinalinde "Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti Merkez-i Umumi-i Haricîsi", Rusça metinde ise "İttihat ve Terakki Merkez Komitesi" imzası bulunmaktadır.[29]

---

25 İstibdat rejimine karşı yıllarca mücadele vermiş eski Jön Türklerden Ahmet Saib Bey'in, II. Abdülhamit'e ilişkin anlatımında abartılı ve doğruluğu fazlasıyla şüpheli noktalar bulunduğu söylenebilir. Sultan Hamit etrafında uluslararası düzeyde bir dedikodu/rivayet furyasının oluştuğu tarihsel bir gerçektir. Bununla birlikte, hastalık derecesinde vehimli olduğu ve bu aşırı vehmin de davranışlarını olumsuz olarak yönlendirdiği iyi bilinmektedir. Ahmet Saib Bey'in anlatımı da dikkat edilirse, sabık padişahın hastalıklı (suikast korkusu, kalabalık korkusu gibi) korkuların pençesinde bulunuşuna ilişkindir. Önemli bir örnek olması bakımından, Abdülhamit'in uzun süre en yakınındaki kişilerden ve padişaha muhalif de olmayan mabeyin başkâtibi Tahsin Paşa'nın anlatımına bkz. Tahsin Paşa, *Abdülhamit – Yıldız Hatıraları*, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, İstanbul, 1931, s.12-13, 27-28.

26 A. S., "Kak Mı Dobıli Konstitutsiyu", *Stambulskie Novosti*, no. 1 (23 Ekim 1909), s.7-10.

27 *Stambulskie Novosti*'de bu tarih yanlış bir şekilde "15 Mayıs 1908" olarak verilmektedir.

28 "Ultimatum Komiteta 'Yedinenie i Progress' Abdul-Gamidu", *Stambulskie Novosti*, no. 21-22 (21-28 Mayıs 1910), s.6-7.

29 Ültimatom, İTC'ye ilişkin vesikalar tefrika eden *Haftalık Şûrâ-yı Ümmet*'in 30 Aralık 1909 tarihli nüshasında yayımlanmıştır: "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti - Huzur-ı Şahanelerine", *Haftalık Şûrâ-yı Ümmet*, 8. sene,

Ültimatom, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin padişaha yönelik hiçbir kişisel garez ve husumet beslemediği ifade edilerek başlar. Cemiyet'in şikâyeti, II. Abdülhamit'in 7 Zilhicce 1293'teki nutkunda[30] ilan ettiği, bir kişinin veya dar bir grubun müstebitçe tahakkümünden doğan kabahatlerden ve suiistimallerdendir. Abdülhamit bu konuşmasında, Kanun-ı Esasi'nin hilafete, Osmanlı saltanatının hukukuna ve Osmanlıların eşitlik ve özgürlüğüne uygun olduğunu onaylamıştır. Cemiyet'in amacı da Kanun-ı Esasi'nin hayata geçirilmesidir.

Bu kutsal amaca ulaşmak adına Cemiyet, her fedakârlığı göze almıştır ve diğer Osmanlı partileriyle de birleşmiştir. Padişah emin olmalıdır ki bütün millet de bu fikir ve emelde birlik halindedir.

Eğer Abdülhamit, kendine sadık görünen birkaç menfaatperest hainin ihbarlarını dinlemeye devam eder, onların sözleriyle Millet Meclisi'nin tekrar açılmasını bir müddet daha ertelerse, memlekette kanlar dökülecektir ve saltanatın bu yüzden büyük tehlikelere maruz kalacağı anlaşılmaktadır. İttihat ve Terakki Cemiyeti kan dökülmesi taraftarı değildir ama milletin genel arzusuna karşı gelindiği takdirde dökülecek kan, şu son senelerde Yemen, Rumeli, Girit'te dökülen kanlar gibi beyhude olmayacaktır. Bununla birlikte bu kan vatandaş kanı, muazzez İslam kanı olduğundan, her damlası Cemiyet için pek kıymetlidir. Bu kanın dökülmesine meydan vermemek ise, II. Abdülhamit'in elindedir. Bu da ancak Kanun-ı Esasi'nin tekrar uygulamaya konulmasıyla gerçekleşir.

Cemiyet, saltanatın haklarını ve çıkarlarını hiçbir zaman milletin hakları ve çıkarlarından ayırmamıştır. Kanun-ı

---

no. 201 (17 Kânunuevvel 1325), s.2-3. Çevriyazısı için bkz. "Şurâ-yı Ümmet'ten Seçmeler", *Tarih ve Toplum*, no. 121 (Ocak 1994), s.44-45. Belgenin Fransızca biraz eksik bir tercümesi, "Ultimatum du Comité 'Union et Progrès' à Abdul-Hamid" başlığı altında, Fransız *Correspondance d'Orient* gazetesinin 15 Mayıs 1910 tarihli nüshasında çıkmıştır. M. Şükrü Hanioğlu, *Preparation For A Revolution - The Young Turks, 1902 - 1908*, Oxford University Press, New York, 2001, s.264, 469. Tarihlere ve başlıklara bakılacak olursa, *Stambulskie Novosti*'deki Rusça tercümenin, Fransızca metinden yapıldığı tahmini yürütülebilir. Burada, Rusçası ile karşılaştırarak Türkçe metni esas alıyoruz.

30 23 Aralık 1876'da Kanun-ı Esasi'nin (I. Meşrutiyet'in) ilanı sırasındaki nutku kastedilmektedir.

Esasi'nin yürürlüğe konulması, padişahın hukuk ve haysiyetine maddi ve manevi asla halel getirmeyecek ve hatta şanının büyümesine büyük bir dayanak olacaktır.

Cemiyet, son teşebbüsünden, yani bu mektuptan da bir sonuç alamadığı takdirde gerçekleşecek devrim neticesinde dökülecek kandan mevcut idarenin şiddetle sorumlu olacağını ifade eder. Dolayısıyla sorumluluk padişahtadır.

Stambulskie Novosti'de hayatı ve faaliyetleri ele alınan isimlerden biri, Enver Bey'dir.[31] Yazıyı kaleme alan İsmail Bey'e göre, askeri bir karakter taşıyan, askeri öğeler tarafından gerçekleştirilen Osmanlı Devrimi, mutlaka askeri kahramanlar ortaya çıkarmalıydı. Bu kahramanlar parlak yazarlar, derin düşünce adamları ve hatta hatip değillerdi. Onlar sadece, tehlike altındaki vatanı koruyan ateşli vatanseverler, seleflerinin planladığı hareketin pratik uygulayıcıları olarak ortaya çıktılar. Bunlardan biri de Enver Bey'di. Sakin ve düşünceli bir kişiliğe sahip olan Enver Bey, ülkenin kurtuluşu için anayasanın ilanını zorunlu görmüştü.

Enver Bey'in hayatını ve yurtseverliğini anlatan İsmail Bey, geleneklerin hoş görmemesine rağmen evlerin, bakkalların, en fakir kahvehanelerin duvarlarında onun portrelerinin asılı olduğunu belirtir. Yazıda Enver Bey'in, "Osmanlı özgürlük kahramanı" altyazılı bir fotoğrafı da kullanılmıştır.[32]

18 (31) Aralık 1909 tarihli *Stambulskie Novosti*'de, Müşir Ethem Paşa'nın –daha önce *Servet-i Fünûn* dergisinde birkaç

---

31 İsmail Bey, "Enver Bey", *Stambulskie Novosti*, no. 7 (4 Aralık 1909), s.11-12. Rusya'nın İstanbul'da askeri (deniz) ataşeliği görevini yürüten A. N. Şeglov, yakından tanıdığı Enver Paşa için şunları yazmıştır: "Herkes Enver Paşa'nın sadece fikir alanında değil, idari işlerde de tartışmasız şaşırtıcı yeteneklerini kabul ediyor. Çevik, atik ve kararlarını doğrudan alan bu adam, belirlediği amaca ulaşmak için hiçbir şeyin karşısında geri adım atmıyor. Her türlü cüretkâr adıma ve hileye başvurabilir." V. Şeremet, *Bosfor. Rossiya i Turtsiya v Epohu Pervoy Mirovoy Voyni Po Materialam Russkoy Voyennoy Razvedki*, Tehnologiçeskaya Şkola Biznesa, Moskva, 1995, s.104.

32 "Hürriyet kahramanı" olması dolayısıyla Enver Bey, aynı Niyazi Bey gibi, II. Meşrutiyet'in ilk yıllarının en "görünür" ve "görselleşmiş" kişilerinden biridir. Onun resminin bulunduğu afişler, kartpostallar, mendiller, bardaklar, sigara kâğıtları, sigara tabakaları ve benzeri hatıra objeler, onun suretinde oyuncaklar üretilmiştir. Değişik fotoğrafları matbuatta sık sık görünür. *Stambulskie Novosti*'de yer verilen fotoğrafın daha önceki baskısı için bkz. *Şehbal*, no. 8 (15 Temmuz 1325), s.146.

kez çıkmış–[33] büyük bir fotoğrafıyla ölüm haberine yer verilmiştir. Kahire'de öldüğü bildirilen Türk mareşalinin kısa biyografisinde, 31 Mart Ayaklanması günlerinde sultan tarafından harbiye nazırlığı görevine davet edilen Ethem Paşa'nın, soğukkanlılığı, yurtseverliği ve yeni rejime sadakatiyle gericiliğin bastırılmasını sağladığı belirtilir.[34]

31 Mart Olayı

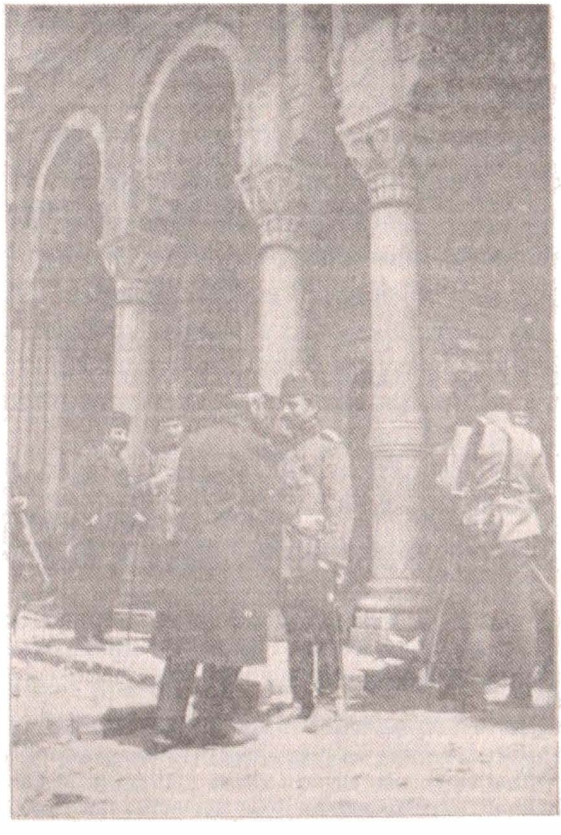
31 Mart Olayı, *Stambulskie Novosti*'nin genişçe ele aldığı konulardan biridir. Çeşitli yazılardaki değinmeler dışında, gazetenin 16 (29) Nisan 1910 tarihli 16. sayısı esas olarak 31 Mart Olayı'na ayrılmıştır.[35] Bu sayıda 31 Mart ile ilgili birçok fotoğrafa yer verilmiştir. Kapakta, Taksim'in ele geçirilmesinden sonra Niyazi Bey ve arkadaşlarının Taksim Kışlası önünden geçişlerinin fotoğrafı bulunurken; iç sayfalarda Niyazi Bey, silah arkadaşları ve Niyazi Bey'in meşhur geyiğinin toplu bir fotoğrafı; -gazetenin kendi ifadesiyle- gericilerin tutuklanışı; Enver Bey'in Taksim Kışlası'nda babasıyla buluşması; Mahmut Şevket Paşa; isyan sırasında öldürülen Lazkiye mebusu Arslan Bey; ayrıca V. Mehmet'in tahta çıkışı (cülusu) dolayısıyla Konya'da düzenlenen dua töreni fotoğrafları yer bulmuştur.[36]

33 *Servet-i Fünûn*, c.14, no. 343 (25 Eylül 1313), s.84; *Servet-i Fünûn*, c.36, no. 933 (2 Nisan 1325), s.354; *Servet-i Fünûn*, c.38, no. 968 (10 Kânunuevvel 1325), s.88.

34 "Ethem Paşa", *Stambulskie Novosti*, no. 9 (18 Aralık 1909), s.8. Sağlık problemleri dolayısıyla tedavi ve hava değişimi için bulunduğu Kahire'de 17 Aralık 1909 günü vefat eden ve 25 Aralık'ta İstanbul'da cenaze merasimi yapılan Âyan Meclisi üyesi Müşir Gazi Ethem Paşa, 31 Mart günlerinde Tevfik Paşa hükümetinde harbiye nazırlığı yapmıştır ama onu kamuoyu nezdinde asıl itibarlı kılan şey, başkumandan olarak görev aldığı 1897 Türk-Yunan Savaşı'ndaki askeri zaferleridir. Ölüm haberi ve cenaze töreni basında (özellikle 18-26 Aralık günkü nüshalarda) geniş yer bulmuş, hakkında yazılar, başmakaleler, nekrolojiler yayımlanmıştır. 31 Mart Olayı sırasındaki tutumu, Abdurrahman Şeref Efendi tarafından anlatılır. Bkz. Abdurrahman Şeref, "Ethem Paşa Merhumun Son Hizmeti", *Sabah*, 21. sene, no. 7277 (13 Kânunuevvel 1325/26 Kânunuevvel 1909), s.1.

35 Ayaklanmanın ve bastırılışının birinci yıldönümü dolayısıyla gazete ve dergiler özel yayımlarda bulunmuşlardır ki *Stambulskie Novosti* de bunlardan biridir.

36 31 Mart'ın bastırılmasından sonra ve ilk yıldönümünde özellikle resimli dergilerde (fotoğraf, resim, çizim vb.) çok sayıda görsel malzemeye yer verilmiştir. *Stambulskie Novosti*'dekiler bunlardan aktarılmış olmalıdır. Nite-

Встрѣча Энверъ бея съ его отцомъ у казармы Таксимъ 11 апрѣля 1909 г.

31 Mart günlerinde Enver Bey babasıyla Taksim Kışlası'nda
(Stambulskie Novosti).

Konuyla ilgili ilk yazı, *Stambulskie Novosti*'nin "Osmanlı" imzasını kullanan yazarına aittir. "31 Mart'tan 14 Nisan'a"[37] başlıklı makale şu satırlarla başlar:

> "Her milletin hayatında birden çelikleştiği, olgunlaştığı, geçmişle hesaplaştığı ve yeni bir hayata başladığı kararlı anlar vardır. 31 Mart-14 Nisan arasındaki günler, Türkiye için böyle anlardı. Genç Osmanlı milleti, gerçekten güçlenerek, Abdülhamit'in karanlık istibdadına karşı zafer kazanarak ağır krizden çıktı, köleliğin son zincirlerinden kurtuldu."

Yazara göre kanlı 31 Mart olayları, kaba içgüdüleriyle hareket eden ve karanlık güçler tarafından kışkırtılan cahil kitlelerin ne derece ölümcül bir körlüğe vardıklarını göstermiştir. Eski rejim zamanında ezilen, cefa çeken halk, bir tiranı savunmak için ayağa kalkmıştır. Ama tabii ki örgütlü, tek bir ruha sahip, özgürlüğü ve gerçeği savunmaya hazır olan ordu, her türlü idealden yoksun, sultanın uşaklarının kışkırtmalarıyla sadece Abdülhamit'in altınları için hareket eden[38] insanların dağınık isyanını bastırmıştır.

Bu olaylar, bilinçli ve aydın azınlık için devrimci fikirleri halk kitlelerine kavratmanın ve benimsetmenin kolay olmadığını ortaya koymuştur. Meşrutiyetçi fikirler halk arasında hâlâ

---

kim aynı fotoğraflar *Resimli Kitap*'ın 8, 9 ve 10 numaralı, *Şehbal*'in 4 ve 5 numaralı nüshalarında görülebilir. Bunlar arasında sadece Mahmut Şevket Paşa'nın fotoğrafı *Servet-i Fünûn*'un 973 ve 986 numaralı nüshalarında çıkmıştır.

37 Rumî takvime göre ayaklanma 31 Mart 1325'te (13 Nisan 1909) başladığı için "31 Mart" şeklinde adlandırılagelmiştir. Yine eski takvime göre, Hareket Ordusu'nun İstanbul'a girişi 11 Nisan 1325 (24 Nisan 1909) günü, II. Abdülhamit'in tahttan indirilişi ise 14 Nisan 1325 (27 Nisan 1909) günü gerçekleşmiştir. Başlıktaki ve yazıdaki "14 Nisan" ibaresi bu nedenledir.

38 "*Sultan Abdülhamîd* bu hâdiseye medhali olmadığına dâir te'mînât-ı kat'iyye veriyor idi. Lâkin şerî'at askeri Osmanlı ve İngiliz altınları bozdurarak faytonlarla gezmekte ve lokantalarda ve birahânelerde alabildiğine masraf etmekde olup bu altınların *Yıldız* hazînesinden başka mahreci mutasavver değil idi. Husûsiyle *Avrupa* bankalarından o günlerde bir iki milyon liranın *Yıldız*'a getirildiği şâyi' olup bu şâyi'a askerin yedinde İngiliz altınları bulunmakla te'eyyüd eyliyor idi." *Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi*, s.21. Ayaklanmanın dış dinamiklerinin vurgulandığı bir çalışma için bkz. Doğan Avcıoğlu, *31 Mart'ta Yabancı Parmağı*, Bilgi Yayınevi, Ankara, Temmuz 1969.

yaygın değildir ve içinde yeni rejim düşmanlarının her zaman kolayca sömürebileceği özellikler barındırmaktadır.

Yazar, yeni rejimin önündeki engelleri şöyle sıralar:

> "Abdülhamit'in indirilmesiyle onun kişiliğinde gerici güçler ana desteğini kaybetse de kolayca mağlup edilemeyecek kuvvetli bir müttefik daha vardır. Bu müttefik, halk kitlelerinin hazin durumudur: Bilinç geriliği ve bitmez tükenmez maddi yoksunluk. Bunun çarpıcı kanıtı, Dağlık Arnavutluk'taki son olaylardır. Tüm imparatorluk, millet için değerli yıldönümlerini kutlarken[39] oradan kan akıyor, yoksulluğun ve gerici içgüdülerin dürtüklediği talihsiz nüfus, meşruti rejime karşı ayaklanıyor. İyisi mi niye olduğunu bilmeden."[40]

Stambulskie Novosti'nin "Osmanlı" imzasını kullanan yazarı, 31 Mart'tan çıkan temel dersi de dile getirir:

> "Bu anlamda Nisan olayları, gerçekten muazzam tarihi bir rol oynadı. Meşruti rejimin, dışarıdan gelecek bütün güçlü düşmanlardan daha tehlikeli iç düşmanlarının olduğunu anlamasını sağladı. Bu düşmanla Jön Türk hükümeti, bütün aydın sınıflar, düşünen Türkiye'nin tümü ara vermeksizin, her gün kararlı reformlar, halkın aydınlatılması ve siyasi eğitimi yoluyla mücadele etmek zorundadır."

Yazar, Temmuz Devrimi'nin 11 (24) Nisan'da İstanbul'un kontrol altına alınması ve 14 (27) Nisan'da Abdülhamit'in tahttan indirilmesiyle tamamlandığını belirtir. Kurtuluş ordusunun[41] zaferi, milletin gelişimi ile halkların ve bireylerin

---

39 1908 Devrimi'nin yıldönümü (10/23 Temmuz Hürriyet Bayramı) ile 31 Mart'ın bastırılışının yıldönümü (11/24 Nisan - o dönemde "11 Nisan İnkılâbı" olarak anılır) kastedilmektedir.

40 *Stambulskie Novosti*'nin yayın hayatında olduğu dönemde Arnavutluk'ta isyanlar vardır ve bu konu gazetede sık sık ele alınmıştır. 2. bölüme bkz.

41 İsyanı bastıran Hareket Ordusu için o dönemde "hürriyet ordusu", "kurtuluş ordusu", "meşrutiyet ordusu", "Rumeli ordusu", "Makedonya ordusu" gibi adlandırmalar sıkça yapılmıştır. "Kurtuluş ordusu", daha çok Avrupalıların kullandığı tabirdir. Bu orduya "Hareket Ordusu" adının verilmesi, Mustafa Kemal (Atatürk) Bey'in fikridir. Sina Akşin, *Şeriatçı Bir Ayaklanma 31 Mart Olayı*, s.66; Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, Doğan Kardeş Matbaacılık, İstanbul, 1969, s.57.

insancıl bir şekilde yaşaması için gerekli olan tam özgürlüğün şartlarını tesis etmiştir. Türkiye'nin diğer devletler arasında hedeflediği yeri alması ancak böyle mümkündür. Yazara göre olaylar, halkı asırlık kış uykusundan uyandırmakta, onları mücadeleye ve özellikle emek vermeye zorlamaktadır. Genç Türkiye'nin tüm geleceği emeğe ve sadece emeğe bağlıdır.[42]

Stambulskie Novosti'nin daimi yazarlarından Nejdanov da aynı sayıda 31 Mart Olayı'na dair gözlemlerini kaleme almıştır. Rus yazar, tanık olduğu[43] olayları "Yakın Geçmişten Sahneler" başlığı altında sunar:

> "Osmanlı milletinin tarihinde 31 Mart acı bir gün olarak kalacaktır! Gericilikten, halk kitlelerinin içinde uyuklayan karanlık güçlerin birden patlamasından daha korkunç ne olabilir? Bir vatanseverin, özgürlüğü ve mutluluğu için yaşadığı, düşündüğü ve derin acılar çektiği aynı halkın başka bir evladının elinden ölümünden daha trajik ne olabilir!
>
> Askerler Jön Türk subaylarını öldürüyor! Bu söylenti, korku ve yanlış anlaşılmalara yol açarak sabah erkenden bütün şehri kapladı. Sık sık duyulan iç karartıcı silah sesleri paniği artırdı.
>
> Parlamento binasının önündeki Ayasofya Meydanı'na 30 bin isyancı asker, gürültülü ve rahat durmayan bir kamp gibi yerleşti. Softaların kışkırttığı bu kişiler, bağırarak 'Şeriatın yeniden getirilmesini', kabinenin ve Ahmet Rıza'nın istifasını talep ediyorlar. Dükkânlar kapalı, sivil halk kendi köşesine çekilmiş. Şehirde korku ve ölüm hâkim olmuş.
>
> Muhammet Arslan, parlamentonun kapısının önünde halkın kör öfkesinin kurbanı oluyor. Katiller, bu bahtsızın cesediyle alay ediyor. Kan görüntüsü isyancıları kendinden geçiriyor, Adliye Nazırı onların kurşunlarının hedefi oluyor... Cinayetler dinmiyor... Düşenlerin isimlerini

42 Osmanlı, "Ot 31 Marta Do 14 Aprelya", *Stambulskie Novosti*, no. 16 (16 Nisan 1910), s.3.

43 Yazıda böyle bir ifade geçmemekle birlikte, Nejdanov'un anlatımı ve üslubundan, olaylara tanık olduğu izlenimi doğmaktadır.

sayıyorlar... Askerler, Ahmet Rıza'yı, Cahit Bey'i, Cavit Bey'i ve Jön Türk partisinin önde gelen diğer temsilcilerini arıyorlar."[44]

Nejdanov, kalabalığın daha fazla kurban bulamayarak öfkeyle *Tanin* ve *Şûrâ-yı Ümmet* gazetelerini bastığını, bürolarını darmadağın ettiğini anlatır.[45] Şehirde hayat durmuştur. Kadınlar korkuyla yüzlerini kapatmakta; yabancılar, İstanbul'u terk etmektedir.[46] Sokak ve caddelerde sadece Yıldız hazinesinin altınlarıyla harekete geçmiş olan askerler hüküm sürmektedir. Yazar, tabloyu şöyle tasvir eder:

"Milletin yarasından oluk oluk kan akıyor! Genç Türkiye hayatta kalabilecek mi? Aydınlık ve gerçek, karanlığın, yalanın ve vahşetin bu sefahat âlemine üstün gelebilecek mi? Mithat Paşa'nın acı dolu silueti şehrin üstünde yükseliyor... Özgürlük için cefa çekenlerin listesi uzadıkça uzuyor..."

44 Ayaklanmanın ilk günü isyancılar tarafından öldürülenler arasında, Adliye Nazırı Nâzım Paşa ile (iddiaya göre Hüseyin Cahit Bey'e benzetildiği için) Lazkiye Mebusu Mehmet Arslan Bey de vardır. Öldürülme tehlikesi altındaki İttihatçılar ya saklanmak ya da İstanbul'u terk etmek zorunda kalmışlardır. Mesela Cahit ve Cavit Beyler Selanik'e geçmişlerdir. *Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi*, s.165-167; Sina Akşin, s.60, 64-65. Hüseyin Cahit Bey bu firarı, Ahmet Rıza Bey de İstanbul'da saklanmalarını hatıralarında anlatmışlardır. Bkz. Hüseyin Cahit Yalçın, s.132 vd. ve 167; *Meclis-i Mebusan ve Ayân Reisi Ahmed Rıza Bey'in Anıları*, Arba Yayınları, İstanbul, Temmuz 1988, s.36-37. İstanbul'da kalıp, isyancı askerler tarafından arandığı için saklanmak zorunda kalan İttihatçılardan biri de -6 ay kadar sonra *Stambulskie Novosti*'nin sorumlu müdürü olarak göreceğimiz- Ahmet Cevat (Emre) Bey'dir. Ahmet Cevat Emre, s.134-136.

45 Ayrıntılı bilgi için bkz. İ. Arda Odabaşı, "31 Mart Vakası'nda Basına Yönelik Şiddet", *Müteferrika*, no. 35 (Yaz 2009), s.91-114.

46 31 Mart günlerinde İstanbul'da bulunan Fransız kadın gazeteci Marcelle Tinayre, yabancıların şehri terk etmekte, otellerin boşalmakta olduğunu belirttikten sonra, Pera'da kaldığı otelin gayrimüslim patronlarının hem ayaklanmadan hem de ayaklanmayı bastırma hazırlıklarından kapitalist saiklerle duydukları memnuniyetsizliği dile getirir: "Otelin patronları da aynı düşüncede. Sezonun tam ortasında, bir devrim korkunç bir şey. İki devrim ise, çok fazla; gerçekten fazla." Marcelle Tinayre, *Bir Kadın Gezgin Tinayre'nin Günlüğü Osmanlı İzlenimleri ve 31 Mart Olayı*, çev. Engin Sunar, Aksoy Yayıncılık, İstanbul, Ekim 1998, s.9.

Nejdanov, bu olumsuz havanın nasıl dağılmaya başladığını ise şöyle anlatır:

"Ayastefanos, bir tablo gibi deniz kenarına yayılmıştı. Güneşin altın sarısı ışınlarının altındaki cilveli ama her zaman sakin olan bu yer olağandışı hummalı bir hayat sürmeye başlamıştı.

Asker, subay, gazeteci grupları ateşli bir şekilde konuşuyorlardı. Trenler, başkentten yüzlerce meraklı taşıyordu... Hazırlıksız parlamento binasında Millî Meclis, toplantılarını neredeyse aralıksız sürdürüyor. Ateşli, vatansever konuşmalar birbiri ardına geliyor.[47] Genç Türkiye bu karanlık kabustan uyanıp, ruhuyla ayağa kalkıyor; çevresine bütün özgürlükçüleri, taze kuvvetleri topluyor; son kararlı kavgaya hazırlanıyor.

Uzak tepelerde güzel, renkli bir panoramayla milli ordu yayılmış. Askerlerin süngüleri güneşte parlıyor... Kendi yörelerinin canlı kostümleri içinde çift sıralı kurşunluklarıyla gönüllüler, enerji ve cesaretle soluyor...[48] Beyaz meşruti feslerinin altında yanmış suratları daha da kara gibi... Subaylar diri ve neşeli bir şekilde bir gruptan diğerine geçiyor, askerlere yaşananların özünü anlatıyor.

Bu, Mebusan Meclisi'nin bir işaretiyle hayatlarını memnuniyetle ortaya koymaya hazır olan, halkın özgürlüğünün ve vatanın gerçek koruyucularının kudretli alayıdır."

47 Nejdanov'un burada sözünü ettiği, Mebusan Meclisi ile Âyan Meclisi'nin Ayastefanos'ta (Yeşilköy) "Meclis-i Umumi-i Millî" (Milli Meclis) adı altında toplandığı ve ayaklanmaya karşı açık tavır aldığı günlerdir.

48 Hareket Ordusu sadece askerlerden oluşmamış, çok sayıda sivil gönüllü de bu ordunun saflarında yer almıştır. Sina Akşin, s.75-76, 185-186; İ. Arda Odabaşı, s.105. Yerel kıyafetleri içindeki iki gönüllünün fotoğrafı, *Stambulskie Novosti*'nin 12/25 Mart 1910 tarihli 11. nüshasında kullanılmıştır. Aynı fotoğraf için bkz. *Şehbal*, no. 5 (15 Mayıs 1325), s.90. 31 Mart'ın tanıklarından İngiliz gazeteci Francis McCullagh'ın, içine girdiği Hareket Ordusu'na ilişkin dikkat çekici gözlemleri için bkz. Francis McCullagh, *The Fall of Abd-Ul-Hamid*, Methuen & Co. Ltd., London, 1910, s.193-201. Aynı günlerde Hareket Ordusu'nun ilerlediği istikamet üzerinden İstanbul'a gelen İngiliz Profesör Ramsay, askerlerin ve gönüllülerin ortak ruh halini "Baba Hamit bitti" (Türkçe yazmaktadır) cümlesinin yansıttığını ifade eder. Ayrıca trende birlikte seyahat ettikleri bir İttihatçı ona 1908 Temmuz'unda yaptıkları hatayı anladıklarını ve onu tekrar etmeyeceklerini söylemiştir. Sultanın yaşaması Jön Türklerin ölümü demektir. Birinden biri tarih sahnesini terk etmelidir. W. M. Ramsay, *The Revolution in Constantinople and Turkey*, Hodder and Stoughton, London, 1909, s.24, 48.

Daha sonra yazar, donanmanın karşıdevrim hareketini bastırmak üzere meşruti rejim tarafında yer alması sürecini edebi bir dille uzun uzun anlatır. Donanma milletin emrine mi girecektir, yoksa Yıldız tiranının emriyle özgür Türkiye'nin umudu ve koruyucusu bir avuç insanı top atışına mı tutacaktır? Ayastefanos'a yaklaşan gemiler ölüm mü getirmektedir, kurtuluş mu? Sonunda donanma Milli Meclis'i selamlar. Ordu ve donanma özgürlüğün savunmasında birleşmiştir. Artık hiçbir düşman korkunç değildir.[49]

> "Bununla birlikte başkent, karşıdevrimin ilk günlerinin karanlık karakterini korumaktadır. Farklı farklı söylentiler halkı endişelendirmektedir. Kimileri Hıristiyanlara ve Avrupalılara yönelik kitlesel katliam hazırlığı yapıldığını, başkaları da 40 bin Kürdün Küçük Asya'dan sultanı ve şeriatı korumak üzere yola çıktığını söylemiştir.[50] Yabancılarla ve Hıristiyanlarla dolup taşan gemiler İstanbul'u terk etmektedir."

Ama yine de meşrutiyet ordusunun yaklaştığı hissedilmektedir. Sokaklarda askerlere ve softalara daha seyrek rastlanmaktadır. O cuma Abdülhamit son kez selamlığa çıkacaktır. Görülmemiş bir kalabalık toplanır. Yazara göre insanlar, bunun Abdülhamit'in son cuma selamlığı olduğunu hissetmiş ve bu tarihi olaya tanıklık etmek istemiştir:

49 Bahriye erleri yer yer 31 Martçılara katıldığından, Hareket Ordusu'nun İstanbul kapılarına dayandığı günlerde, donanmanın alacağı tavır büyük kaygı ve merak konusu olmuş ama korkulan gerçekleşmemiştir. Sina Akşin, s.182-183, 192. Donanmanın ilk günlerdeki karışık durumundan bir kesit, Rauf (Orbay) Bey'den naklen anlatılmıştır. Bkz. Kâzım Karabekir, *İttihat ve Terakki Cemiyeti 1896-1909*, 2. basım, Emre Yayınları, İstanbul, Ocak 1995, s.434-441. Rusya'nın İstanbul Büyükelçisi Zinovyev'in konuya yer verdiği 16 (29) Nisan 1909 tarihli raporunun ilgili bölümü için bkz. "Turetskaya Revolyutsiya 1908-1909 gg.", *Krasnıy Arhiv*, no. 45 (1931), s.47.

50 Ayaklanma günlerinde Kürtlerden, II. Abdülhamit'in gerici darbe planlarının bir parçası olarak (Pera'ya çıkacakları söylentisinde olduğu gibi) korkutucu şekilde ve sıkça söz edildiğinden, Fransız gazeteci Tinayre de bahseder. Marcelle Tinayre, s.17. Olayların tanığı İngiliz Profesör Ramsay, Hareket Ordusu'nun İstanbul'a girişinin bir gün dahi ertelenmiş olmasıyla, tarihin en büyük katliamlarından birinin yaşanmış olabileceğini belirtir. W. M. Ramsay, s.95.

"Taburlar, sultanı coşkulu çığlıklarla karşıladılar. Yüzü ölmüş gibi solgun, gözleri dalgındı ve somurtkan, düşmanca bakıyordu. Gözlerinde öfkeli bir ateş parlıyor ve anında sönüyordu. (...) Bütün çabasına rağmen sıska ve vahşi ellerinin titremesini gizleyemiyordu.
Kısa süren duanın ardından geleneksel geçit töreni başladı. Askerler sıra halinde ilerlediler, yüzlerinde anlamsız ve karanlık bir ifade vardı... Abdülhamit, kendine hâkim olmaya çalışıyor ama başaramıyordu. Orada bulunan herkes için o, artık sert, iktidar sahibi bir hükümdar değildi. Can çekişen istibdadın solgun bir tayfı gibiydi. Yeminini bozan sultan ve vatanını satan askerler oyunu kaybettiklerini; Türkiye'nin kaderinin tekrardan yazıldığı o küçük şehrin etrafında toplanan ve her dakika daha da artan o büyük gücün üstesinden ne altının ne yalanın ne ihanetin ne de günahsızların akan kanının gelebileceğini idrak etmişti."

Nejdanov'a göre selamlıkta yaşananlar gereksiz bir komedidir. Millet nezdinde mahkûm olmuş sultandan satılmış taburlara, cahil, karanlık kitlelerin "çok yaşa" çığlıklarına kadar her şey yalandır.[51]

11 Nisan (24 Nisan) şafağında şehir top sesleriyle uyanmıştır. Meşrutiyet ordusu başkentin kapılarına dayanmıştır. Kurtuluş ordusu, Mahmut Şevket Paşa'nın, Enver Bey'in ve Niyazi Bey'in üstün çabalarıyla şehri kontrol altına alır. Vatanın bu üç kurtarıcısı herkesin dilindedir. Her yerde portreleri satılmakta, kadınlar camlardan üstlerine çiçekler dökmek-

51 II. Abdülhamit'in son cuma selamlığı, Hareket Ordusu'nun İstanbul'a girişinden bir gün önce, yani 23 Nisan günü gerçekleşmiştir. O sırada, tahttan indirileceği de dahil olmak üzere, padişah hakkındaki söylentiler ayyuka çıkmış durumdadır. 6 bine yakın asker törende hazır bulunmuş ama başlarında ancak beş-on (yani az sayıda) subayın bulunması padişahın dikkatini çekmiştir. Sina Akşin, s.196. Töreni izleyen İngiliz gazeteci McCullagh'ın anlatımı, özellikle Abdülhamit'in dış görünüşü konusunda Nejdanov'u yeterince doğrulamaktadır. Bkz. Francis McCullagh, s.207-209. Törene katılanın padişahın kendisi değil, dublörü olduğuna dair söylentiyi Tinayre aktarır. Bkz. Marcelle Tinayre, s.23. Orada bulunan Ramsay'in anlattıkları için bkz. W. M. Ramsay, s.91.

tedir.[52] Nejdanov yazısını, II. Abdülhamit'in tahttan indirilip V. Mehmet'in tahta çıkmasıyla yeni bir özgürlük döneminin başladığını belirterek sonlandırır.[53]

Dönemin Ruhunu Yansıtan Kitaplar

Stambulskie Novosti'de zaman zaman kitap tanıtımlarına yer verilmiştir. Seçilen eserler dönemin ruhunu yansıtmaktadır. Gazetenin ikinci sayısında Necip Hacı Bey'in *Geçmişin Dersleri* başlıklı kitabının tanıtımı yayımlanmıştır. Paris Diplomasi Tarihi Derneği'nin üyesi de olan Necip Hacı Bey bu kitabında, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş nedenleri ile milli ve kültürel yeniden doğuşun yollarını incelemektedir.

Necip Bey'e göre çöküşün dış sebeplerinin en başında, Türkler tarafından fethedilen toprakların genişliği ve buralarda yaşayan nüfusun farklı ırklardan oluşması gelmektedir. İlk sultanlar, hâkimiyet alanlarının genişletilmesine çok önem vermiş, ancak oralardaki iktidarlarını pekiştirmek ve hepsini bir devlet organizmasında birleştirmek için az çaba sarf etmişlerdir. Bunda fethedilen topraklardaki Türk unsurun diğer milliyetlere oranla azınlık olması önemli rol oynamıştır.

İç sebeplerden ilki ise fethedenlerin tabi kılınanlara oranla kültürel geriliğidir. Türkler, Bizans'ın kültürel mirasını bir

---

52 Bir başka yabancı tanık, Fransız kadın gazeteci Tinayre şöyle yazar: "Enver ve Niyazi Bey, 'özgürlük kahramanları', hemen her tarafta ikiz gibi yan yana; bu romantik görüntüler, kadın kalplerini etkilemiş olmalı, kartpostal satıcılarına servet kazandırıyor." Marcelle Tinayre, s.32.

53 Nejdanov, "Kartini Nedavnogo Proşlogo", *Stambulskie Novosti*, no. 16 (16 Nisan 1910), s.4-7. Sovyet Türkolog Aliyev, Nejdanov'un bu yazısının bazı kısımlarını yazarın ismini vermeden olayların tanığı sıfatıyla bire bir aktarmaktadır. Kaynak olarak ise *Stambulskie Novosti*'yi değil, Rusya Askeri Tarih Devlet Arşivi'nden bir belgeyi göstermektedir (*RGVİA* fond 2000, dosya 525, yaprak 4-5). Belge, Çarlık Genelkurmayının ana idaresinin koleksiyonundandır. Cezaevi koşullarından dolayı uzun süreler çalıştığımız bu arşivdeki belgeyi kontrol etme imkânımız olmadı. Bu askeri rapor veya belge ya Rus diplomatik çevrelerinin yakından takip ettiği *Stambulskie Novosti*'deki bu yazıyı alıntılamıştır ya da Nejdanov, Rus askeri istihbaratına çalışmaktadır ve bu gözlemlerini ayrıca *Stambulskie Novosti*'nin sayfalarında da değerlendirmiştir. Aliyev'in çalışmasında hiçbir şekilde *Stambulskie Novosti*'den yararlanılmadığını da belirtelim. G. Z. Aliyev, *Turtsiya v Period Pravleniya Mladoturok (1908-1918 gg.)*, İzdatelstvo "Nauka", Moskva, 1972, s.345.

МАГОМЕТЪ V.

Первый Конституционный султанъ

теперь, конечно, просьбы поступятъ придворному фаэтону въ формѣ весьма пространной. Но съ теченіемъ времени, изъ роли могущественнаго богатства матеріи, страшные калифы превращались въ назначенныхъ, ограниченныхъ своею властью султановъ. Внѣшняя ихъ вѣроду, они уже не желали войти съ нимъ въ тѣсное единеніе путемъ общей молитвы но стремились только своимъ ведическимъ религіямъ тѣнью власти. Тефикъ Готье въ нѣсколькихъ удачныхъ штрихахъ даетъ слѣдующій портретъ султана Абдулъ-Меджида на тронѣ:

„Чувствовалось, что этому молодому человѣку, сидящему, какъ богъ на золотомъ тронѣ, не оставалось ничего желать въ жизни; что всѣ его самыя прекрасныя мечты уже превратились въ ощутительную дѣйствительность и что онъ медленно застылъ въ холодномъ одиночествѣ существъ, единственныхъ въ своемъ родѣ." Эти всемогущіе монархи, считающіе себя чуть-ли не полу-богами, видятъ въ своемъ выѣздѣ ту сановную роскошь, которая еще при Абдулъ Меджидѣ, когда вліяніе Европы успѣло значительно умѣрить восточное великолѣпіе, глубоко поражала, какъ мы это видѣли, талантливаго французскаго поэта.

Однако постепенное проникновеніе Европейской культуры дѣлало свое дѣло. Цѣлое поколѣніе выросло и воспиталось съ взглядомъ, обращеннымъ на Западъ. Силой вещей дифференцируясь внутри, жизнь упрощалась въ своихъ внѣшнихъ формахъ. То, что вчера еще казалось необходимымъ, сегодня уже является лишнимъ и безполезнымъ. Для увеличенія своего престижа Абдулъ-Гамидъ пробовалъ сохранить былое величіе султанскаго двора, и никогда ему удавалось поразить непривычнаго къ этимъ зрѣлищамъ европейца. Постоянно

Sultan V. Mehmet Reşat *(Stambulskie Novosti)*.

kenara bırakıp sadece onun gösterişini ve sefahatini almıştır. Değişen tek şey hayat tarzının dış görünüşü olmuştur. Atalarının sade ve mütevazı alışkanlıklarından vazgeçen sultanlar, Bizans sarayının şaşaasını, seremonilerini, haremini benimsemişlerdir.

Sultanların iç politikadaki ikinci hataları ise, geniş ölçüdeki toprakları savaşçılara ve devlet görevlilerine dağıtan feodalizm olmuştur. Bu da içsavaşlara ve devlet organizmasının kanını emen asalaklığa yol açmıştır.

Necip Hacı Bey, kitabında kapitülasyonlar, eğitim, kadın meselesi gibi konuları da ele almıştır.

Yazar, eski zamanlarda zora dayanan sistemin bağışlanabileceği, ancak 20. yüzyılda bunun kabul edilemez olduğunu vurgulamıştır. Temel insan hakları tanınmalı, imparatorluğun unsurları arasında tam eşitlik sağlanmalıdır.

Stambulskie Novosti'ye göre Necip Hacı Bey'in kitabı, ele aldığı konular bakımından Jön Türk düşüncesinin kendi tarihinin felsefi analizinin yardımıyla milli bilinci oluşturduğu cesur bir çıkışıdır.[54]

Sonraki sayıda ise Mithat Paşa'nın anıları[55] tanıtılmıştır. Yazar Meryem Hanım[56] Mithat Paşa'yı "özgürlük savaşçısı" olarak nitelerken, anılarının genç kuşak için mükemmel bir okul olacağını ifade eder. Mithat Paşa, genç kuşaklara çelik iradesi ve bitmeyen enerjisiyle, fikirleri uğruna hayatı boyunca savaşan biri olarak ve ölüm karşısında bile uzlaşmayan kişiliğiyle örnektir. Meryem Hanım'a göre Mithat Paşa, hayatının amacı olarak eski istibdat rejimini yıkmayı ve onun harabeleri

54 "Obzor Knig. 'Uroki Proşlogo'", *Stambulskie Novosti*, no. 2 (30 Ekim 1909), s.13.

55 Mithat Paşa'nın sürgünde bulunduğu Taif Zindanı'nda kaleme aldığı *Tebsıra-i İbret* ve *Mir'ât-ı Hayret* başlıklarını taşıyan iki ciltlik hatıratı 1909'da yayımlanmıştır. Bkz. Mithat Paşa, *Tebsıra-i İbret*, c.1, naşiri Ali Haydar Mithat, Hilal Matbaası, İstanbul, 1325; Mithat Paşa, *Mir'ât-ı Hayret*, c.2, naşiri Ali Haydar Mithat, Hilal Matbaası, İstanbul, 1325.

56 II. Meşrutiyet dönemi matbuatında "Meryem" isminde tanınmış bir kadın yazar yoktur. Tatar Meryem Pataşeva Hanım İstanbul'a Balkan Savaşı sırasında geleceği için, bu yazının sahibinin o olduğuna da ihtimal vermiyoruz. "Meryem" adının Batı dillerindeki karşılığının "Mariya" (ve varyantları) olması dolayısıyla bu kişinin Mariya Skokovskaya olması akla uygun görünmektedir.

üstüne halkın özgürlük binasını kurmayı hedeflemiştir. Mithat Paşa'nın yaşamından ve anılarından kesitler de sunulan yazı şu cümlelerle sonlandırılır:

> "Mithat Paşa'nın mücadele ve ıstırap tarihi, aynı zamanda Osmanlı halkının da mücadele ve ıstırap tarihidir. 24 Temmuz'da Selanik alaylarının Kanun-ı Esasi'yi yeniden yürürlüğe koyan zaferi, Mithat Paşa'nın zaferidir. Dar hücrelerin duvarları arasında katiller, büyük vatanseveri boğabilmişlerdir ama hiçbir şey onun uyandırdığı halkın özgür düşüncesini öldüremez."[57]

Ayrıca Meşrutiyet'in ilanından sonra Ayasofya'da ölüm yıldönümünde Mithat Paşa anısına bir tören düzenlendiği, bütün dinlerin, milletlerin temsilcilerinin bu tarihi mekâna akın ettiği ve büyük bir sessizlik içinde vatanın kurtarıcısının hatırası önünde yerlere kadar eğildiği belirtilmiştir.[58] Yazının içinde "Osmanlı Anayasasının Babası" altyazısıyla Mithat Paşa'nın tam sayfa resmine de yer verilmiştir.[59]

Stambulskie Novosti'nin 4. sayısının kitap tanıtım bölümünde, Resneli Niyazi Bey'in *Hatırat-ı Niyazi yahut Tarihçe-i İnkılâb-ı Kebir-i Osmanîden Bir Sahife* adıyla yayımlanmış hatıraları,[60] "Büyük Osmanlı Devrimi'nin Sayfaları" başlığıyla ele alınmıştır. "Resne Kahramanı Niyazi Bey" altyazısıyla bu

57 Mithat Paşa'nın devrimciliği, bilimsel sosyalizmin kurucuları Marx ve Engels'in yazışmalarına da konu olmuştur. Taner Timur, *Marx-Engels ve Osmanlı Toplumu*, Yordam Kitap, İstanbul, 2012, s.11, 34, 67-73.

58 1 Nisan 1909'da Ayasofya'da Mithat Paşa'nın ruhuna mevlit okutulduğunu belirten Ahmet Cevat Emre, bu etkinliği, 31 Mart öncesinde yükselmekte olan dinci muhalefet karşısında İTC'nin "dinsizlik damgasından temizlenmek için" uğraşması olarak nitelemiştir. Bkz. Ahmet Cevat Emre, s.133. Gerçekte 1 değil, 2 Nisan günü Ayasofya'da İTC tarafından hürriyet şehitleri için mevlit okutulmuş, büyük bir kalabalık toplanmıştır. "Kıraat-ı Menkabe-i Veladet-i Hazret-i Nebevî", *Tanin*, 1. sene, no. 241 (20 Mart 1325/2 Nisan 1909), s.3; "Kıraat-ı Mevlit-i Şerif", *Tanin*, 1. sene, no. 242 (21 Mart 1325/3 Nisan 1909), s.3.

59 Meryem Hanım, "Obzor Knig. Avtobiografiya Midhata Paşi", *Stambulskie Novosti*, no. 3 (6 Kasım 1909), s.11-13. Mithat Paşa'nın bu resmi, dönem basınında sıkça kullanılmış bir görseldir. Örneğin bkz. *Servet-i Fünûn*, c.35, no. 903 (25 Ağustos 1324), s.289 (kapak sayfası); *Resimli Kitap*, c.1, no. 1 (Eylül 1324), s.1; *Bahçe*, no. 9 (16 Eylül 1324), s.1.

60 Kolağası Resneli Ahmet Niyazi, *Hatırat-ı Niyazi yahut Tarihçe-i İnkılâb-ı Kebir-i Osmanî'den Bir Sahife*, Sabah Matbaası, İstanbul, 1326.

ünlü Jön Türk devrimcisinin tam sayfa fotoğrafı da gazetede basılmıştır.[61] Tanıtım yazısını kaleme alan İsmail Kemal Bey,[62] sözlerine şöyle başlar:

> "Kara bulutların Türkiye'nin siyasi ufkunu daha yoğun bir şekilde kapladığı anda, sadece vatanına sevgisi güçlü olan ve onun kurtuluşuna inanan sıradan bir subay, kendisine sadık bir birliğin başına geçti ve onlara Türkiye'nin özgürlüğünü ve yenilenmesini sağlayacak kararlı bir mücadelenin sinyalini verdi.
> Türkiye'nin daha bilinçli kesiminin, Resne kahramanının çağrısıyla birleştiği tarihi günlerdeki olaylar, bizzat onun kitabı *Büyük Osmanlı Devrimi'nin Sayfaları*'nda yazılıdır. Bu kitapta Niyazi Bey, kahraman yoldaşlarıyla birlikte planladıkları siyasal devrimin özünü ortaya koymaya ve açıklamaya çalışmaktadır."

İsmail Kemal Bey, kitapta yazarın bir yandan istibdadın özgür düşünce ve hayatı ezdiğini, diğer yandan da Avrupa'nın Türkiye'ye yakın gelecekteki müdahalesini gözler önüne serdiğini belirtir. Niyazi Bey, eserinde basit ve mütevazı bir anlatımla özgürlük hareketinin gelişimini ve muhteşem sonunu ortaya koymaktadır.[63]

Stambulskie Novosti, ilerleyen sayılarında Niyazi Bey'in anılarını yayımlamaya da girişecektir. Gazetenin son iki sayısında Rusça tefrikasına başlanan *Hatırat-ı Niyazi*, devam edeceği belirtilmesine karşın, gazetenin kapanmasıyla yarıda kesilmiştir.[64]

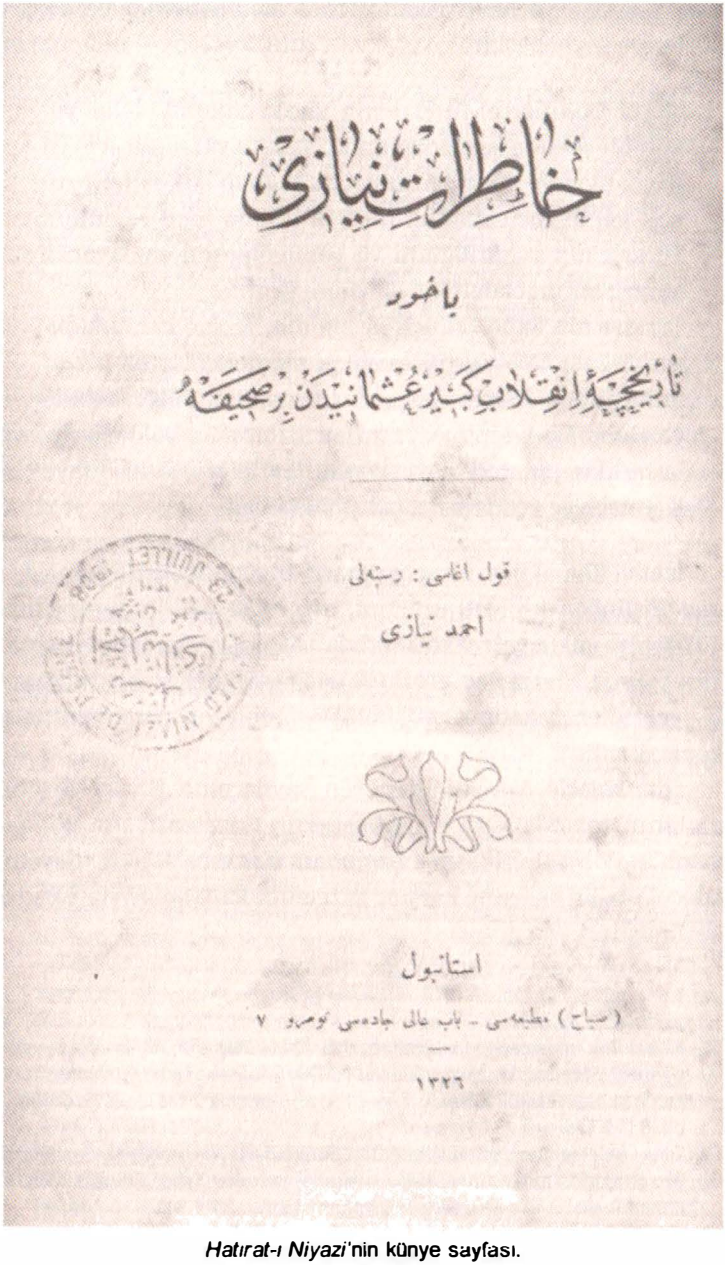
---

61 Niyazi Bey'in de çeşitli fotoğrafları, aynı Enver Bey gibi, matbuatta sık sık görünür. *Stambulskie Novosti*'de yer verilen fotoğrafın daha önceki iki baskısı için bkz. *Resimli Kitap*, c.2, no. 10 (10 Temmuz 1325), s.975; *Şehbal*, no. 8 (15 Temmuz 1325), s.146.

62 Yazıyı kaleme alan İsmail Kemal Bey, *Stambulskie Novosti*'yi çıkarmak için ilk resmi girişimde (ruhsat başvurusunda) bulunan Tabip Kolağası İsmail Kemal Bey olsa gerektir. Giriş bölümüne bkz.

63 İsmail Kemal, "Obzor Knig. Stranitsa Velikoy Ottomanskoy Revolyutsii, soç. Niyazi Beya", *Stambulskie Novosti*, no. 4 (13 Kasım 1909), s.11-13.

64 "Vospominaniya Niyazi Beya", *Stambulskie Novosti*, no. 21 (28 Mayıs 1910), s.16-19; no. 23 (4 Haziran 1910), s.11-12.

خاطرات نیازی

یاخود

تاریخچهٔ انقلاب کبیر عثمانیدن بر صحیفه

قول اغلی : رسنه لی

احمد نیازی

استانبول

(صباح) مطبعه‌سی - باب عالی جاده‌سی نومرو ۷

۱۳۲۶

Hatırat-ı Niyazi'nin künye sayfası.

Stambulskie Novosti'nin 1909 yılının 5. sayısında ise, İbrahim Tabet'in *Şark Meselesinin Pratik Çözümü* başlıklı kitabı tanıtılmıştır.[65]

Yazıda, Türk literatürünün Doğu sorununa değinen eserler bakımından her geçen gün daha da zenginleştiği ifade edilir. Doğulu yazarlar, sadece olguları ortaya koymakla yetinmemekte, sorunun çözümüne ilişkin fikirlerini de ortaya koymaktadırlar.

Gazete, bu tür eserlerden son örnek olarak İbrahim Tabet'in kitabını gösterir. Yazar, hem Doğu'da hem de Batı'da yaşamıştır ve her iki tarafı da iyi tanımaktadır. *Stambulskie Novosti*, İbrahim Tabet'in karşı konulamaz mantığına, ateşli ve karşılıksız yurt sevgisine de dikkat çekmiştir.

Gazetenin anlatımıyla İbrahim Tabet, kitabında Doğu tarihine genel bir bakışın ardından Batı ve Doğu halklarını kıyaslamış, Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşam tarzına ve ihtiyaçlarına cevap verecek anayasanın anahatlarını ele almıştır. *Stambulskie Novosti*, son olarak İbrahim Tabet'in kitabının sonuç bölümünden bazı vurguların altını çizer.[66]

Batılıların Gözünden Yeni Türkiye

Hürriyetin İlanı ile birlikte tüm dünyada devrim Türkiye'sine yönelik ilgi yoğunlaşmış ve bunun sonucu olarak 1908 Devrimi sonrasında ve 31 Mart günlerinde, çoğunluğu Batılı olmak üzere pek çok yabancı gazeteci ve yazar Türkiye'ye gelmiştir. Bunların bir kısmı gözlemlerini ve değerlendirmelerini kitaplaştırmıştır.[67]

---

65 1909'da Beyrut'ta Fransızca olarak basılan kitabın orijinal ismi, *La solution pratique de la question d'Orient*'dir.

66 "Obzor Knig. Praktiçeskoe Razreşenie Vostoçnogo Voprosa, soç. İbragima Tabeta", *Stambulskie Novosti*, no. 5 (20 Kasım 1909), s.12.

67 Bu minvalde Charles Roden Buxton (*Turkey in Revolution*), Edward Frederick Knight (*The Awakening of Turkey*), William Mitchell Ramsay (*The Revolution in Constantinople and Turkey: A Diary*), George Frederick Abbott (*Turkey in Transition*), Paul Farkas (*Staatsstreich und Gegenrevolution in der Türkei*), Francis McCullagh (*The Fall of Abd-ul-Hamid*), Marcelle Tinayre (*Notes d'une voyageuse en Turquie*), Maurice Baring (*Letters From The Near East 1909 and 1912*), Harrison Griswold Dwight (*Constantinople Old and New*), A. Sorrou (*La Jeune Turquie et la Révolution*) gibi isimler ve kitapları anılabilir.

Stambulskie Novosti bu yabancı tanıklıkların bazılarına sayfalarında yer ayırmıştır.[68] Nitekim 8/21 Ocak 1910 tarihli sayıda Macar yazar Dr. Paul Farkas'ın kitabından bir bölüm aktarılmıştır. 31 Mart Olayı sırasında (Mart-Nisan 1909) İstanbul'da bulunan Farkas, bu günleri 1909'da Berlin'de basılan *Staatsstreich und Gegenrevolution in der Türkei* başlıklı kitabında anlatmış, Türkiye'ye ilişkin gözlemlerde ve yorumlarda bulunmuştur. *Stambulskie Novosti*'de sunulan da bu kitabın son bölümüdür.[69]

Gazetede yapılan açıklamada da "Türkiye'de Devlet İhtilali ve Karşıdevrim"[70] başlığıyla sunulan bölümün, Farkas'ın hazırladığı bir broşürün sonuç bölümü olduğu belirtilmiştir. Gazetenin yayın kurulu, yazarın bütün fikirlerine katılmadıklarını ama Doğu'yu yakından tanıyan bu bilimadamının görüşlerini okuyucuya sunmanın gereksiz olmayacağını düşündüklerini yazının sonuna not olarak düşmüştür.

Farkas öncelikle Jön Türklerin düşünce yapısı ve amaçları üzerine bir değerlendirmede bulunur. Ona göre, Osmanlı İmparatorluğu'nun batısında yaşayan Hıristiyan halklar Jön Türk hükümetinin federatif bir sistem kuracağı umudunu beslemektedir ama bu fikir Jön Türklerin çoğuna yabancıdır. Zira Jön Türklerin gayesi daha çok, İtalyan yurtseverleri ateşli bir vatan sevgisi ve özgürlük arzusu etrafında birleştirmek üzere bir araya toplayan "Genç İtalya" hareketine benzemektedir. Çağdaş fikirleri benimsemiş olan eğitimli Türkler, hiç de kozmopolit değildirler. Vatanlarını özgür/bağımsız ve modern görmeyi, Türk halkının parlak gelişimini arzulamaktadırlar. Dini fanatizme eğilimli değillerdir ama İslam'ı milletlerinin ayırt edici özelliği olarak sevmektedirler.

---

68 Marcelle Tinayre için 4. bölüme bkz.

69 Paul Farkas, *Palace Revolution And Counterrevolution In Turkey (March-April 1909)*, İngilizceye çev. Kenneth Kronenberg, The Isis Press, Istanbul, 2005, s.74-77. Aynı bölüm, Osmanlı basınına kısaca yansımıştır. Bkz. "Meşrutiyet-i Osmaniyye Hakkında Mütalaat", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 1. sene, no. 131 (26 Eylül 1325/9 Teşrinievvel 1909), s.9-10.

70 Farkas, İngilizceye "palace revolution" şeklinde çevrilmiş ve Türkçeye "devlet/saray ihtilali/darbesi" şeklinde çevirebileceğimiz "Staatsstreich" kelimesi ile 31 Mart'ı, "Gegenrevolution" (counterrevolution, karşıdevrim) kelimesi ile de isyanın bastırılışını kastetmektedir.

Jön Türkler arasında Avrupa tarzı özgür düşünceye sahip ve ayrıca ultra-çağdaş fikirlere bağlı kişiler vardır. Bu kişilerin çiğ açıklamaları ve yüzeysel eğitimleri Müslüman dünyasının gelişimini az etkilememiştir. Fakat bunlar azınlıktır. Avukat, öğretmen veya subay olsun Jön Türklerin çoğu, fanatizm göstermeden *Kur'an*'a sıkı sıkıya bağlıdır. İttihat ve Terakki'nin çoğu üyesi böyledir. Türkiye'yi çağdaş bir milli devlet haline getirmenin güçlüklerinin çok iyi farkındadırlar ama iddialı bir plan hazırlamışlardır ve bunu başarılı bir şekilde uygulayabileceklerine inanmaktadırlar.

Jön Türkler öncelikle anayasal sistemi sağlamlaştırmayı istemektedirler. İmparatorluğun Hıristiyan unsurları da bunu en az onlar kadar arzulamaktadır. Onların desteğiyle anayasayı -31 Mart karşısında- korumak mümkün olmuştur. Böylece Türkiye, merkezi iktidarı Jön Türkler'in elinde toplanmış meşruti bir devlete dönüşmüştür.

Jön Türkler'e göre şimdiki görevleri, Türk halkının askeri hegemonyasını kültürel hegemonyaya dönüştürmektir. Böyle bir dönüşüm ancak kültürel ve ticari temeller üzerinde olabilir. Hepsinden önce temel halk eğitimine girişilmeli, her vilayet kendi öğretmen okuluna sahip olmalıdır. Doğu aşiretlerinin çocukları Türk milli bilinci içinde eğitilmelidir. Er ya da geç bu çabalar, Doğu'nun Batı'yı etkilemesine fırsat verecektir. O zaman, daha önceden Doğu'nun askeri üstünlüğünde saklı olan imparatorluğun dayanak noktası, Doğu'nun yeni kültürü içerisinde eski yerine yeniden dönecektir. Böylece merkezi otorite (devlet), imparatorluk sınırlarını, kuzeyden ve batıdan gelecek saldırılara karşı koruyabilecektir.

Jön Türkler, Müslüman Doğu'nun desteğini hesaba katmaktadır. Ekonomik programları, imparatorluğun devamlı kapalı kalmış bu bölümünü çağdaş kültüre ve ticarete açmayı hedeflemektedir. Doğu'nun ayağa kaldırılması için hızla planlar uygulanmaktadır. Bölgenin çok verimli kaynakları dolayısıyla bu planlar gerçekçidir.

Bununla birlikte, bu planların önünde bölge nüfusundan kaynaklanan engeller söz konusudur. Doğu'nun cahil Müslüman kitleleri iktidarda bulunan Jön Türklere memnuniyetsizlikle ve hatta biraz nefretle bakmaktadır. Jön Türklerin

imparatorluktaki Hıristiyan unsurlarla işbirliği ve onları Müslümanlarla eşit tutmaları öfke yaratmaktadır. Diğer yandan Müslüman olmaları, bu kitlenin İslami yeniden doğuşa hizmet etmelerini sağlayabilir. Ne var ki Rum, Bulgar ve Arnavutlar da Jön Türkleri milliyetçilikle (şovenizmle) suçlamakta; bunun imparatorluğun bütünlüğü için tehdit oluşturduğunu, ülkenin geleceğini sadece -tam bir ademimerkezileşmeyle birlikte- milletlere verilecek özerkliğin garanti altına alacağını ifade etmektedirler. Jön Türkler, iki tarafın şüphe ve güvensizliği arasında zor bir durumda kalmışlardır. Jön Türkler, bütün bu suçlamalar karşısında sessiz kalmak zorundadır çünkü ne de olsa her açıklama durumu daha kötü bir hale getirebilir. Ancak küçük bir gruptan oluşan aynı fikirdeki takipçilerine dayanarak yollarına devam etmek zorundadırlar.

Jön Türkler, güçlü ve bilinçli milli eğilimler ile kendi milletlerinin ilkel ve karışık tarihsel gelişimi arasında sıkışmışlardır. Bu durumdan çıkabilmek için alternatif bir plan hazırlamışlardır. Ancak şüphe yok ki bu planın uygulanması da imparatorluğun hem doğusu hem de batısında yine aynı problemlerle karşılaşacaktır.

Batı kesiminin bilinçli olarak kendi amaçlarını takip eden (ileri görüşlü) milletleri, bu planın gerçekleştirilmesini engellemeye çabalayacaklardır çünkü Doğu'nun önemini yeniden sağlayacak her gelişmenin kendi milli varlıklarını tehdit ettiğini anlamışlardır. Diğer taraftan, imparatorluğun doğu bölümünün etnik grupları (aşiretler), Jön Türkler için ciddi problemler çıkarmayı sürdüreceklerdir çünkü bunun kendi çıkarlarına olduğunu anlamamaktadırlar. İmparatorluğun batı yarısının her milleti tam özerklik adına savaşacak, doğunun her halkı ise merkezi iktidarı zayıflatmaya uğraşacaktır.

Jön Türkler, ekonomik ve aydınlanmacı (eğitimsel) faaliyetlerinin ilk meyveleri olgunlaşana kadar, hiç rahatsız edilmeden en az yirmi yıl çalışabilmelidirler. Olumlu sonuçlara ulaşabilmek için en az yirmi yıl iktidarı kullanmaları (iktidarda kalmaları) gerekecektir. Sadece ordu onlara iktidarı sağlayabilir. Silahlı kuvvetler çoğu kez gericiliğin aracı olsa da Doğu'da ilericiliğin garantisidir. Eğer ordu, Jön Türk subaylarının kontrolü ve etkisi altında kalmaya devam ederse, bu sonuca ulaş-

mak mümkündür. Böylece son yıllardaki askeri hegemonya, Türk halkının kültürel hegemonyasına dönüşmek adına hizmette bulunabilir. Ülkenin barışçıl yoldan gelişmesinin her savunucusu, bu çözümü ve onu gerçekleştirecek yöntemleri desteklemelidir. Türk ordusunun yeniden yapılandırılması çabaları ancak alkışlanabilir.

Farkas'a göre, Jön Türk Komitesi, ordunun çabaları sayesinde bugün duruma yeniden hâkim olmuştur. Fakat bu askeri restorasyon bile, bu mutsuz grubun başlatmayı umduğu ruh/akıl devriminin ancak kurşun vasıtasıyla elde edilebilecek olması nedeniyle, derin bir trajedi potansiyelini beraberinde getirmektedir. Zaman, bu zaferin insanların mı yoksa ideallerin mi olduğunu söyleyecektir. Gelecek, Jön Türklerin savaşmak zorunda kalacakları yeni zorlukları ve anlaşmazlıkları gösterecektir. Her Osmanlı İmparatorluğu uzmanı bu olayları; bu milli ve insani ilerleme davasını üstlenmiş ama destek görmeyen, şüphelere ve suçlamalara maruz kalan, ölüm tehdidi altındaki insanlara (Jön Türklere) içten bir sempati duyarak izleyecektir. Ve bu ideallere dost olan herkes, onların çabaları için samimi bir sempati beslemelidir.[71]

Jön Türk Devrimi'nin sonuçları ve devrim sonrasındaki genel durum hakkında yerinde incelemeler yapıp bilgi toplamak üzere Fransız Dışişleri ve Milli Eğitim Bakanlıkları tarafından görevlendirilen Fransız gazeteci M. Jean Rodes, *Le Temps* gazetesinin özel muhabiri olarak 1908 Devrimi'nin ardından Türkiye'ye gelmiş, Selanik ve İstanbul'dan sonra Anadolu'yu gezmiş, bir süre Suriye'de kalmış ve bulunduğu yerlerden gazetesine mektuplar göndermiştir. İlkini 21 Eylül'de gönderdiği yazılarında Rodes, yeni Türkiye'nin değişik sorunları üzerine değerlendirmelerde bulunmuştur. Ayrıca, Sadrazam Hilmi Paşa, Dahiliye Nazırı Talat Bey, Maliye Nazırı Cavit Bey, Adliye Nazırı Necmettin Bey, Maarif Nazırı Nail Bey, Maliye Müşaviri Laurent, Adliye Müşaviri Kont Ostrorog gibi yetkililerle, istibdat rejiminin firari paşalarından İzzet Holo ile görüşmeler yapmıştır.[72]

71 Paul Farkas, "Gosudarstvennıy Perevorot i Kontr-Revolyutsiya v Turtsii", *Stambulskie Novosti*, no. 2 (8 Ocak 1910), s.3-5.

72 Rodes'un görevlendirilişi ve *Le Temps*'daki yazıları hakkında bkz. Salih Tunç, "Bir Fransız Gazetecinin Jön Türk Devrimi Sonrası Osmanlı Siyasal

Osmanlı kamuoyunun yakından tanıdığı[73] Rodes'un *Le Temps*'da çıkan bu yazılarının önemli bir kısmı aynen ve/veya kısmen tercüme edilerek Osmanlı basınına aktarılmış, yorumlara ve tartışmalara konu olmuştur.[74] Rodes, 1910 yılının Mart ayında, o zamana dek yaptığı incelemelerini sonuçlandıran bir yazı kaleme almıştır.[75] Söz konusu yazının sonuç bölümü, "Küçük Asya'da" başlığıyla *Stambulskie Novosti*'de de yayımlanır.

Jean Rodes, hükümetin coşkusuyla halkın cahilliği ve geri kalmışlığı arasında uyum sorunu olduğunu ama meşruti rejimi tehdit edebilecek bir hareketliliğin de bulunmadığını belirterek izlenimlerine başlar. Yazarın gözlemlerine göre bu siyasi sessizlik, İttihat ve Terakki'nin bütün bölgelerdeki kuvvetli örgütlenmesinin bir sonucudur. Subaylar ve bürokratlar gizli veya açık bir şekilde komite etrafında toplanmaktadır. Komite, bölgelerde çok yoğun bir eğitim ve aydınlanma faaliyeti yürütmektedir. Bu da yeni kuşakların ilericilik adına yol kat etmesini ve ufuklarını genişletmesini sağlamaktadır. Yeni rejimin zayıf taraflarını burada aramamak gerekir.

Ortamına İlişkin Gözlem ve Değerlendirmeleri", *100. Yılında II. Meşrutiyet - Gelenek ve Değişim Ekseninde Türk Modernleşmesi Uluslararası Sempozyumu*, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul, Haziran 2009, s.527-548.

73 Örneğin o dönemde Rodes'u sık sık eleştirmiş olan Hüseyin Cahit Yalçın'ın yıllar sonra kaleme alınmış hatıralarında Rodes birkaç kez anılır. Bkz. Hüseyin Cahit Yalçın, s.48, 54, 210, 215.

74 Örneğin bkz. "Türkiye'de İdare-i Cedide", *Tanin*, 2. sene, no. 389 (18 Eylül 1325/1 Teşrinievvel 1909), s.2; Hüseyin Cahit, "Bazı Tenkidat", *Tanin*, 2. sene, no. 390 (19 Eylül 1325/2 Teşrinievvel 1909), s.1; "Sadrazam Paşa ile Dahiliye Nazırı Beyefendi'nin Siyaset-i Umumiyye Hakkında Beyanatı", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 1. sene, no. 130 (25 Eylül 1325/8 Teşrinievvel 1909), s.1-2; Hüseyin Cahit, "Mühim Bir Mülakat", *Tanin*, 2. sene, no. 396 (25 Eylül 1325/8 Teşrinievvel 1909), s.1; "Tensikat-ı Adliyye ve Uhûd-i Kadime", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 1. sene, no. 153 (20 Teşrinievvel 1325/2 Teşrinisani 1909), s.4-5; "Islahat-ı Maliye", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 1. sene, no. 164 (31 Teşrinievvel 1325/13 Teşrinisani 1909), s.5-6; D.K. [Diran Kelekyan], "Husumet-i Ecânib", *Sabah*, 21. sene, no. 7331 (5 Şubat 1325/18 Şubat 1910), s.1; "İttihat ve Terakki Kulüpleri", *Sabah*, 21. sene, no. 7331 (5 Şubat 1325/18 Şubat 1910), s.2; "Anadolu Ahvali – 'İttihat ve Terakki' Kulüpleri", *Tanin*, 2. sene, no. 525 (5 Şubat 1325/18 Şubat 1910), s.2; Hüseyin Cahit, "Ecnebiler ve Osmanlılar", *Tanin*, 2. sene, no. 526 (6 Şubat 1325/19 Şubat 1910), s.1; "Firari İzzet ve Mösyö Jean Rodes", *Tanin*, 2. sene, no. 558 (10 Mart 1326/23 Mart 1910), s.3. Ayrıca 75 ve 77. dipnotlara bkz.

75 "Hatalarımız Nerede? Hakikati Görmemekte...", *Yeni Gazete*, 2. sene, no. 553 (26 Şubat 1325/11 Mart 1910), s.1; "Anadolu'da Hâl ve Mevki", *Yeni Gazete*, 2. sene, no. 553 (26 Şubat 1325/11 Mart 1910), s.2-3.

Rodes'a göre Jön Türklerin yüksek idealleri imparatorluğun gerçek koşullarıyla uyuşmamaktadır. Ülkede milli bilincin gelişmesiyle kapitülasyonlara karşı düşmanca bir hareket doğmuştur.[76] Fakat Türk bürokrasisinin ve yargısının içinde bulunduğu durum, en azından yakın bir gelecekte ülkenin çok istediği kapitülasyonların kaldırılmasını gerçekleştirmeye izin vermemektedir. Eğer devletlerin diplomatik rekabeti yoluyla kapitülasyonlar kaldırılırsa, bu durum Avrupalılar için şüphesiz çekilmez olacak, bütün mali ilişkiler imkânsız hale gelecektir.[77]

Türkler, içinde bulundukları durum konusunda yanılmaktadırlar ve gerçekleri görmemektedirler. "Türkler, adalet duygusuna en üst düzeyde sahiptirler", "İslam, demokratik bir toplumu öngörür, hiyerarşi nedir bilmez" ya da "Şu an bizim anayasamız var!" gibi sözlerle gözlerini gerçeklere kapamamalıdırlar.[78]

Halk ve Reformlar

Stambulskie Novosti'nin sayfalarında sıkça rastlanan imzalardan "Osmanlı", 19 Mart (1 Nisan) 1910 tarihli sayıda "Halk

76 Rus konsolos A. İ. Nelidov, Moskova'ya gönderdiği raporunda, 1908 yılının Temmuz günlerinde İstanbul sokaklarının "Her türlü dış müdahaleye son, kapitülasyonlara son!" şiarıyla inlediğini belirtir. "Turetskaya Revolyutsiya 1908-1909 gg.", *Krasnıy Arhiv*, no. 43 (1930), s.40; V. Şeremet, s.86.

77 Rodes, kapitülasyonlar konusunu sık sık gündeme getirmiştir: "Sadrazam Paşa ile Dahiliye Nazırı Beyefendi'nin Siyaset-i Umumiyye Hakkında Beyanatı", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 1. sene, no. 130 (25 Eylül 1325/8 Teşrinievvel 1909), s.1-2; "Tensikat-ı Adliyye ve Uhûd-i Kadime", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 1. sene, no. 153 (20 Teşrinievvel 1325/2 Teşrinisani 1909), s.5; "Asya-yı Sagîr Ahvali", *Tanin*, 2. sene, no. 537 (17 Şubat 1325/2 Mart 1910), s.2; Hüseyin Cahit, "Sathi Nazar Müdekkikler", *Tanin*, 2. sene, no. 538 (18 Şubat 1325/3 Mart 1910), s.1; Jean Rodes'dan akt. Salih Tunç, s.534, 536-539. Çok değil, Rodes'un yazısından yaklaşık beş yıl sonra (Eylül 1914'te) ekonomik ve adli tüm kapitülasyonlar kaldırılacaktır. Kapitülasyonlar, kaldırma girişimleri ve kaldırılmaları hakkında bkz. Mehmet Emin Elmacı, *İttihat Terakki ve Kapitülasyonlar*, Homer Kitabevi, İstanbul, 2005.

78 Jean Rodes, "V Maloy Azii", *Stambulskie Novosti*, no. 10 (5 Mart 1910), s.6-7. Bir örnek vermek gerekirse, adli ıslahattan bahseden Dahiliye Nazırı Talat Bey, Türklerin adalet duygularının oldukça derin olduğu görüşünü ifade etmiştir: "Türk esasen fikr-i adaletle me'lûftur." "Sadrazam Paşa ile Dahiliye Nazırı Beyefendi'nin Siyaset-i Umumiyye Hakkında Beyanatı", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 1. sene, no. 130 (25 Eylül 1325/8 Teşrinievvel 1909), s.2; Jean Rodes'dan akt. Salih Tunç, s.536.

ve Reformlar" başlıklı bir yazı kaleme almıştır. Yazıda ülkenin durumu ve sorunları, halkın yeni rejimin getirdiği yenilikler karşısındaki tutumu, Jön Türk iktidarının görevleri, nasıl bir yol izlemesi gerektiği gibi konular işlenmiştir.

Yazara göre Meşrutiyet hükümeti, bir buçuk senedir halk yaşamının bütün alanlarında bir reformlar sistemi üzerinde çalışmıştır. Bu reformların getirilerini az çok değerlendirmek için her şeyden önce ülkenin bugünkü durumunu ve ayrıca halk kitlelerinin toplumsal gelişimini incelemek gerekir. Diğer bir deyişle, hükümetin bu zor görevinde halk kitlelerinin itici güç mü, yoksa reform ve ilerleme davasını frenleyen atıl güç mü olduğunu açıklığa kavuşturmak gerekmektedir.

Nezaretlerin üzerinde çalıştıkları reformların karakteri değerlendirildiğinde, ülkenin tam bir dağılma içinde bulunduğu sonucuna varılabilir ama gerçeklik bu anlamda her türlü öngörüyü aşmaktadır.

Özellikle Asya Türkiye'si acıklı ekonomik şartlar içinde bulunmaktadır.[79] Orada henüz uygarlığın hiçbir şekilde ulaşmadığı yerler vardır ve buralar hakkında en temel bilgiler bile mevcut değildir. Anadolu'nun birçok bölgesinde bir kilometre dahi şose yol ve hatta yol bile yoktur. Tek yolculuk imkânı deve üzerindedir. 20-30 evlik küçük köyler, kirlilikleri ve fakirlikleriyle insanı hayrete düşürmektedir. Evlerin büyük kısmında soba yoktur ve insanlar büyükbaş hayvanlarla bir odada uyumaktadır. Birçok yerde bataklıklar, iklimi yaşam için olanaksız hale getirmektedir.

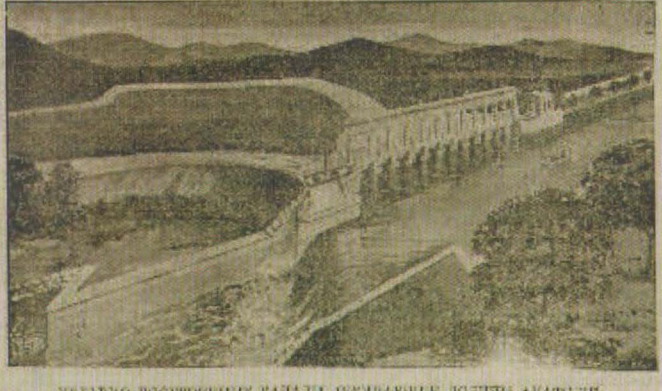
79 II. Meşrutiyet yılları Anadolu'sunun en geniş ve ayrıntılı portresini, *Tanin* gazetesi yazarı İttihatçı Ahmet Şerif Bey sunmuştur. 1909'da başladığı ve 1914'te son bulan Anadolu gezisi boyunca kaleme aldığı gezi mektupları, *Tanin*'de Temmuz 1909'dan 1914 başlarına kadar "Anadolu'da Tanin" başlığı altında yayımlanmıştır. Bu yazıların küçük bir kısmı, 1910'da yine aynı başlıkla kitaplaştırılmıştır. Anadolu'nun 50'den fazla kentini ve kasabasını "muhabir-i seyyar" olarak dört buçuk yıl boyunca gezen Ahmet Şerif Bey mektuplarında, bu yöreler hakkında benzerine kolay kolay rastlanmayacak kadar ayrıntılı (toplumsal, ekonomik, siyasi, kültürel) bilgi sunmuş, II. Meşrutiyet yılları Anadolu'sunun gerçekçi ve aydınlatıcı bir dökümünü ortaya koymuştur. Ahmet Şerif Bey'in yazıları, yayımlandığı dönemde büyük ilgiyle karşılanmıştır. Gezi yazılarının tamamı için bkz. Ahmet Şerif, *Anadolu'da Tanîn*, c.1, haz. Mehmed Çetin Börekçi, TTK Yayınları, Ankara, 1999. *Stambulskie Novosti* yazarı, Ahmet Şerif Bey'in yazı dizisinden faydalanmış olsa gerektir. Nitekim buna dair emareler hiç de az sayılmaz.

ГОДЪ I ПЯТНИЦА, 27 НОЯБРЯ 1909 № 6

СТАМБУЛЬСКІЯ НОВОСТИ

ЕЖЕНЕДѢЛЬНАЯ ИЛЛЮСТРИРОВАННАЯ ГАЗЕТА

ВЫХОДИТЪ ПО ПЯТНИЦАМЪ

НЕДАВНО ПОСТРОЕННЫЕ ВАГОНЫ, ОБСЛУЖИВАЮЩІЕ ЛИНІЮ АНАТОЛІЯ.

ПОДПИСНАЯ ЦѢНА

для ТУРЦІИ: для РОССІИ и ЗАГРАНИЦЫ:

на 1 мѣс. — 80 пар. 1 р.

„ 3 мѣс. — 2 „ 3 „

„ 6 „ — 3 „ 5 „

„ 12 „ — 6 „ 10 „

ЦѢНА ОТДѢЛЬНАГО НОМЕРА:

для ТУРЦІИ — 10 пара, для РОССІИ — 20 коп.

ЦѣНА ОБЪЯВЛЕНІЯМЪ:

стоимость на первой странице — 1 лир. (10 коп.)

„ „ обычной страницѣ — 0,10 „ (1 коп.)

Для желающихъ помѣстить большія объявленія и болѣе чѣмъ одинъ разъ — особое условіе по соглашенію съ редакціей.

АДМИНИСТРАЦІЯ и РЕДАКЦІЯ:

ТУРЦІЯ — Constantinople.

„СТАМБУЛЬСКІЯ НОВОСТИ" — Пера, Бол. Конакъ, Малая, 35

Süleymaniye Camii *(Stambulskie Novosti)*.

Verimli topraklar iyi işlenmemektedir. Bu topraklar ilgisizlikten, tembellikten ya da tarım araçlarının yetersizliğinden dolayı son derece değersizleşmiştir: Anadolu'da 10 dönümü 40 kuruşa, 30 dönümü 60 kuruşa ve hatta 12 dönüm toprağı 20 kuruşa satın almak mümkündür. Sanayinin ise hiçbir şekilde bulunmadığını söylemeye bile gerek yoktur. Bölgenin zenginlikleri, işlenmemiş halde durmaktadır. Bireysel inisiyatiften yoksun, uyuşuk, atıl nüfus, yarı aç bir şekilde yaşamasına yetecek kadar çalışarak, hiçbir tüketim olmadan hayatını sürdürmektedir.

Yağma ve eşkıyalık alıp başını gitmiştir.[80] Köylüler iyice silahlanmadan sürülerini otlatmaya çıkaramamaktadır. Ülkede jandarma vardır ama bırakalım iyi silahlara sahip olmayı, en ilkellerinden bile yoksun durumdadır. Ortaokula eş bir eğitim kurumunun olmamasının yanında, ilkokullarda da öğretmenler çok ağır dayak atmaktadır. Bütün bunlara ek olarak, nüfus frengiden kırılmaktadır. Söz konusu ilkel koşullar içinde bu hastalıkla mücadele etmek mümkün değildir ve her geçen gün daha da yayılmaktadır. Bazı yerlerde doktor varsa, ilaç yoktur. Yazar, tüm bunlara bir de bütün nüfusu kontrolünde tutan zengin ağaların hükümranlığını, eski rejimden kalma satılık devlet memurlarını eklemektedir.

Yazara göre, bu tür olumsuz manzaralar için çok uzak diyarlara gitmeye gerek yoktur. Selanik, Beyrut ve İzmir dışında, başkent de dahil olmak üzere, hiçbir şehirde iyi düzenlenmiş caddeler, posta ve tramvay hizmetleri, kamu kuruluşları bulunmaz.[81] Hepsi de kararlı ve kökten reformları beklemektedir. Yazar, Jön Türklerin temel görevini şu sözlerle ifade eder:

> "Durumun kötülüğü kendisinden kaynaklanmakla beraber, nüfusun uyuşuk, kayıtsız tavrında da yatmakta-

80 II. Meşrutiyet döneminin önemli sorunlarından ve gündem başlıklarından biri olan eşkıyalık, *Stambulskie Novosti*'de bir başka yazıda ele alınmıştır. 3. bölüme bkz.

81 İzmir, Beyrut ve Selanik, Osmanlı İmparatorluğu'nda İstanbul dışındaki iktisadi merkezlerdir. En büyük şehirlerde bile elektrik, su, tramvay gibi tesisler işletmeye oldukça geç açılmıştır. Bu tür kamusal hizmetlerin kuruluş tarihleri için bkz. Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1970, s.41-43.

dır. Asırlık istibdat, nüfusu her türlü kişisel inisiyatiften yoksun cahil kitlelere çevirmiştir. Bu kitleleri Osmanlı İmparatorluğu'nun, haklarının ve yükümlülüklerinin bilincinde olan özgür yurttaşlarına dönüştürmek, işte Jön Türk hükümetinin muazzam önemdeki görevidir!"

Yazarın düşüncesine göre, bu görevi yukarıda belirtilen ekonomik ve toplumsal şartlar içinde yerine getirmek oldukça zordur. Kültürlü, merkezi devletlerde merkezi reformların hayata geçirilmesinde seçimle gelen yerel yönetimler, belediyeler ve ayrıca halkın kendi içindeki dayanışma ve yardımlaşma çok büyük rol oynamaktadır. Türkiye, yerinden yönetim kurumlarıyla hiçbir şekilde tanışmamıştır. Dolayısıyla hükümet bu anlamda bir destek beklememelidir. Ancak, toplumsal hayatın seviyesi bu derece düşük olmasına rağmen, Türk eyaletlerinde seçim ilkesinin kökleri vardır. (Geleneklere göre halk tarafından seçilen kadılardan bahsedilmektedir.) Bu kadılar, ülkeye hizmette bulunma imkânından yoksun durumdadır. Öyle ki bütün yerel iktidar, ağaların elinde toplanmıştır.

Yazarın ifadesiyle, böyle bir yerel yönetim, hükümetin yapacağı reformların önünde ancak engel teşkil edebilir. Fakat hükümet, nüfusun elinden seçim hakkını almamalı, merkezden atanan valinin ve diğer yöneticilerin iktidarını güçlendirmeli ve onlara bu ilkel seçilmiş belediyelerin sıkıca denetlenmesi talimatını vermelidir.[82]

Meşruti hükümet, toplumsal hayatın her alanında yapılacak reformlarla işe başlamalıdır. Ancak bu sayede bir şeyler

82 Dahiliye Nazırı Talat Bey, 1909 yılı Eylül ayı sonlarında kendisiyle mülakat yapan Fransız gazeteci Rodes'a, ademimerkeziyetin söz konusu olmadığını, ancak valilerin yetkilerinin artırılacağını bildirmiştir. "Sadrazam Paşa ile Dahiliye Nazırı Beyefendi'nin Siyaset-i Umumiyye Hakkında Beyanatı", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 1. sene, no. 130 (25 Eylül 1325/8 Teşrinievvel 1909), s.2; Salih Tunç, s.535. Yaklaşık iki sene sonra Türkiye'ye gelen Rus kadın gazeteci Ariadna Tırkova, o dönemde Ermeni milliyetçileri Taşnakların da merkeziyetçiliği savunmaya başladığını yazar. Taşnaklara göre ilk önce herkesin tabi olduğu tek bir kanun hâkim kılınmalı, daha sonra yerel yönetimlerin güçlendirilmesi düşünülmelidir. Taşnaklar, Tırkova'ya bu bakımdan kendilerinin Hürriyet ve İtilaf Partisi'ne oranla, tüm iktidarı hükümetin elinde toplayan Jön Türklere daha yakın olduklarını belirtmişlerdir. Ariadna Tırkova, *Staraya Turtsiya i Mladoturki*, Tipografiya B. M. Volfa, Petrograd, 1916, s.66.

başarılabilir. Cahil kitleler için hangi ihtiyaçların daha zaruri olduğunu söylemek zordur: Okul ya da demiryolu, doktor ya da adil yargıçlar, tarım araçlarının geliştirilmesi ya da halk kütüphaneleri. Yoksulluk, cehalet, vatandaşlık ve insan hakları bilincinden mahrumiyet dışında burada her şeye ihtiyaç vardır.

Eğer Jön Türk hükümeti, bu türden reformlara hızlı ve enerjik bir biçimde girişirse, halk kitlelerinin sempatisini ve desteğini sonsuza dek kazanacaktır. Aksi takdirde homurdanmalar yeniden başlayacak, ilgili yabancı ülkelerin ve feodallerin kör fanatizminin cahil halk kitlelerini kullanması için zemin oluşacaktır. Yazarın son sözleri şöyledir:

> "Türkiye'nin bütün geleceği, hızlı ve derin reformlarda yatmaktadır. Hükümet, normal, sağlıklı toplumsal hayat şartlarını yaratmak zorundadır. Ancak o zaman karmaşık devlet organizması doğru işleyecek ve başarıyla gelişecektir."[83]

Meclis, Anayasal Değişiklikler ve Hükümetler

Hürriyetin İlanı'nın peşi sıra, 31 yıl aradan sonra seçimler yapılmış ve Mebusan Meclisi 17 Aralık 1908'de Ayasofya'daki eski -1877 yılında tatil edilen- meclis binasında toplanmıştır.[84] Meclis'in birinci yasama döneminin ilk toplantı devresi, 21 Ağustos 1909 tarihli oturumla son bulmuştur. Yaklaşık üç aylık tatilin ardından ikinci toplantı devresine, yeni meclis binası olarak belirlenen Çırağan Sarayı'nda, 14 Kasım 1909'da başlanmıştır.[85]

83 Osmanlı, "Naselenie i Reformı", *Stambulskie Novosti*, no. 12 (19 Mart 1910), s.3-4.

84 Kenan Olgun, *1908-1912 Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın Faaliyetleri ve Demokrasi Tarihimizdeki Yeri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2008, s.55-68, 81-94. *Stambulskie Novosti*'nin 1909 yılı 7. nüshasında Mebusan Meclisi'nin açılış merasimi fotoğrafına tam sayfa olarak yer verilmiştir. Aynı fotoğraf için bkz. *Servet-i Fünûn*, c.36, no. 917 (11 Kânunuevvel 1324), s.97 (kapak sayfası); *Resimli Kitap*, c.1, no. 5 (Kânunusani 1324), s.408.

85 *Musavver Salname-i Servet-i Fünûn*, 1. sene, câ ve mu. İsmail Suphi ve Mehmet Fuat, Ahmet İhsan ve Şürekası Matbaacılık Osmanlı Şirketi, İstanbul, 1326, s.119-120, 205. Osmanlı parlamentosu, 1876 Kanun-ı Esasisine göre "Meclis-i Umumi" adıyla kurulmuştur ve iki meclisten oluşmaktadır:

Mebusan Meclisi'nin ikinci toplantı devresinin açılışı, *Stambulskie Novosti* sayfalarında kendine yer bulmuştur. Cemal Bey'in, açılış töreninden sadece beş gün sonra yayımlanan yazısında, Meclis Başkanı Ahmet Rıza Bey'in[86] bir fotoğrafı da kullanılmıştır.[87]

Yazar, üç aylık aradan sonra yasama organının tekrar toplandığını ama mebusların bu arayı dinlenerek geçirmediklerini ifade eder. Kimi, farklı sorunları araştırmak için Avrupa'ya gitmiş; kimi, ülkeyi gezerek halkın ihtiyaçlarıyla yakından tanışmış, parlamentonun çalışmaları hakkında halka izahat vermiş, ihtilalin anlamını anlatmış ve bütün unsurları birliğe, barışa ve işbirliğine çağırmıştır.[88] Halkla doğrudan temas ederek güç toplayan mebuslar, Çırağan Sarayı'nın muhteşem salonunda[89] toplanmak için sabırsızlanmışlardır. İstibdadın karanlık günlerini hatırlatan eski meclis binasını gönül rahatlığıyla terk etmişlerdir. Cemal Bey yeni meclis binası için şöyle yazar:

> "Çırağan'ı meclis binasına çevirme fikri, daha geçen seneden vardı ama Abdülhamit bunu kesin olarak reddetti. Bugün görkemli sultan sarayını mebuslara tahsis ederek V. Mehmet, millete hizmet etmeye hazır olduğunun altını bir kez daha çizdi.[90]

Mebusan Meclisi ve Âyan Meclisi. II. Meşrutiyet döneminde (1908-1918 yılları arasında) üç yasama dönemi (devre-i teşriiye) söz konusudur. 1908-1912 arasındaki birinci yasama dönemi dört toplantı yılını (sene-i içtimaiye) veya devresini kapsar. Tarık Zafer Tunaya, s.213-214.

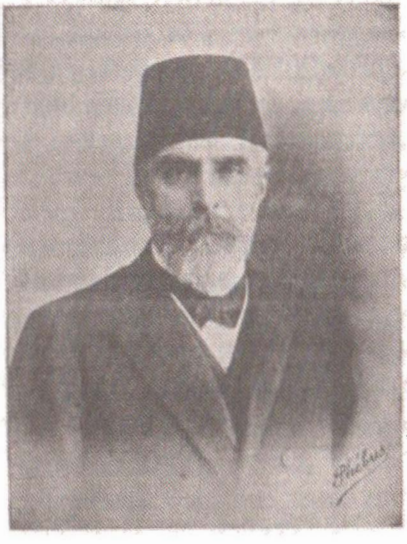
86 Rus Büyükelçisi Zinovyev, 3 (16) Ocak 1909 tarihli raporunda Ahmet Rıza Bey'in haklı olarak saf ve samimi kişiliğiyle tanındığını belirtir. Raporun tamamı için bkz. "Turetskaya Revolyutsiya 1908-1909 gg.", *Krasnıy Arhiv*, no. 44 (1931), s.29-31.

87 Ahmet Rıza Bey'in iyi bilinen bu fotoğrafı dönem yayınlarında sıkça görülür. Bkz. *Servet-i Fünûn*, c.36, no. 922 (15 Kânunusani 1324), s.181; *Resimli Kitap*, c.2, no. 10 (10 Temmuz 1325), s.983; *Şehbal*, no. 16 (15 Teşrinisani 1325), s.308. *Stambulskie Novosti*'nin bu fotoğrafı *Servet-i Fünûn*'dan aktardığı anlaşılmaktadır.

88 Bu tür faaliyetlerin en güzel örneklerinden biri, hem mebus hem de nazır olan Talat ve Cavit Beylerin yurt gezileridir. Aşağıda görüleceği üzere, söz konusu gezi *Stambulskie Novosti*'de müstakil bir yazıda ele alınmıştır.

89 *Stambulskie Novosti*'nin sonraki (4 numaralı) sayısında Çırağan Sarayı'ndaki Mebusan Meclisi salonunun tam sayfa fotoğrafına yer verilecektir. Aynı fotoğraf için bkz. *Servet-i Fünûn*, c.38, no. 963 (5 Teşrinisani 1325), s.8.

90 O sırada mabeyin başkâtibi olarak görevli bulunan Halit Ziya Uşaklıgil'e bakılırsa, gerçekte Sultan V. Mehmet'in, Çırağan Sarayı'nın meclis binası

АХМЕДЪ РИЗА БЕЙ, ПРЕЗИДЕНТЪ ОТТОМАНСКАГО ПАРЛАМЕНТА (Первой и второй сессіи)

тронной рѣчи. Первый Конституціонный монархъ, выражая свои искреннія пожеланія полнаго успѣха въ день открытія второй сессіи Національнаго Собранія, съ особенной силой подчеркивалъ въ своемъ обращеніи къ народнымъ представителямъ настоятельную, жизненную необходимость для Имперіи полнаго слиянія и основныхъ реформъ всѣхъ функцій государственной жизни. „Я былъ счастливъ констатировать во время моего путешествія по провинціямъ, что идея братства все больше и больше объединяетъ различные элементы моей Имперіи. Законъ привлеченія къ отбыванію воинской повинности всѣхъ гражданъ безъ исключенія сыграетъ огромную роль въ этомъ отношеніи и будетъ способствовать усиленію нашей арміи. Я считаю эту реформу одинъ изъ важнѣйшихъ событій въ исторіи нашей національной эволюціи. Наши внутреннія неурядицы въ значительной степени улажены, а съ распространеніемъ просвѣщенія и приложеніемъ повсюду принциповъ конституціоннаго режима, сама возможность ихъ возобновленія будетъ совершенно устранена. Мы должны энергично приняться за рациональную эксплуатацію нашихъ натуральныхъ богатствъ, дѣятельно способствовать развитію торговли и промышленности. Первая сессія вашего Собранія исполнила трудную задачу упроченія началъ и принциповъ Конституціи и возстановленія общаго порядка. Второй сессіи предстоитъ разработать проекты новыхъ законовъ, которые будутъ ей пред-

Mebusan Meclisi Başkanı Ahmet Rıza Bey *(Stambulskie Novosti)*.

Boğazın mavi sularının hemen dibinde kurulmuş, her yeri mermerden yapılmış olan Çırağan Sarayı, muhteşem salonları ve görkemli döşemeleriyle meclis toplantıları için gerçekten uygun çerçeveyi oluşturmakta[91] ve halkın gözünde itibarını daha da büyütmektedir. Sadece bina değil, meclisin havası da değişmiştir. Altındaki sağlam zemini hissetmekte, gelecek günlere güvenle bakmakta ve oturumun açılmasıyla birlikte geçmişle bağlarını kesin olarak koparma ve yeni bir yolda ilerleme kararını ilan etmektedir."

Sultan V. Mehmet'in de katıldığı meclis açılış törenini ayrıntılı bir şekilde anlatan Cemal Bey, Sadrazam Hilmi Paşa'nın okuduğu padişahın konuşma metninden geniş bir bölüm aktarır.[92] Yazar, Mebusan Meclisi'nin birinci toplantı devresiyle yenisi arasındaki farka dikkat çeker: Birinci devrede milletle sultan[93] arasında ciddi bir güvensizlik ortamı oluşmuş, meclis geçmişe bağlı kalanlarla özgürlük ilkelerini savunanlar

olarak kullanılmasını hemen kabul etmesinin daha farklı ve aslında kişisel nedenleri vardır. Bkz. Halid Ziya Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, c.3, Hilmi Kitabevi, İstanbul, 1941, s.82-83. Başmabeyinci Lütfi Simavi Bey'e göre ise, aslında padişah bunu pek istememekle birlikte, Ahmet Rıza Bey'in emrivakisi karşısında kalmıştır. Lütfi Simavi, *Sultan Mehmet Reşat Han'ın ve Halefinin Sarayında Gördüklerim* 1. Kısım, Matbaa-i Osmaniye, 1340, s.88-89.

91 Meclisin açılışından iki ay kadar sonra Çırağan Sarayı'nda büyük bir yangın çıkacak, gerek bu olay ve gerekse genel olarak Çırağan Sarayı, *Stambulskie Novosti*'de ele alınacaktır. 3. bölüme bkz. Çırağan Sarayı'nın meclis binası olarak kullanılmasının uygunluğu konusunda Cemal Bey ile tam aksi fikirde olanlar vardır ve yangın da onları haklı çıkarmış gibidir. *Stambulskie Novosti* çevresine fazla uzak olmayan böyle bir örnek için bkz. Ahmet Saib, *Tarih-i Meşrutiyet ve Şark Mesele-i Hâzırası*, s.139-140, 146.

92 Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa törende "nutk-ı hümayun"u, yani padişahın söylevini okumuştur. Bkz. Lütfi Simavi, s.73-74. Törenin ayrıntıları ile birlikte "nutk-ı hümayun" metni için bkz. "Meclis-i Umumi-i Millî'nin Dün İcra Kılınan Resm-i Küşadında Kıraat Olunan Nutk-ı Hümayun" (ve diğer başlıklar), *Sabah*, 21. sene, no. 7236 (2 Teşrinisani 1325/15 Teşrinisani 1909), s.1-2; "Meclis-i Mebusan-ı Osmanî'nin İkinci Devre-i İçtimaiyyesi - Şanlı Bir Gün", *Tanin*, 2. sene, no. 432 (2 Teşrinisani 1325/15 Teşrinisani 1909), s.3; "Meclis-i Umumi-i Millî'nin Resm-i Küşadı", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 1. sene, no. 166 (2 Teşrinisani 1325/15 Teşrinisani 1909), s.1-2; (çeşitli başlıklar), *Yeni Gazete*, 2. sene, no. 439 (2 Teşrinisani 1325/15 Teşrinisani 1909), s.1-3; "Mebusan Meclisi", *İnkılâp*, no. 18 (7 Teşrinisani 1325), s.281-282.

93 II. Abdülhamit kastedilmektedir.

arasında mücadele alanına dönüşmüştür. Ama artık, ülkenin geleceğini ve özgür gelişimini güvence altına alan yeni rejimin zaferinden söz etmek mümkündür.

Açılış töreninin son bulması ve sultanın meclisten ayrılmasıyla başkan seçimine geçilmiştir. Son dönemde siyasi çevrelerde ve basında İttihatçı blokun birliğinin sarsıldığına ve ciddi anlaşmazlıkların bulunduğuna dair söylentiler dolaşmış, hatta Ahmet Rıza Bey'in meclis başkanlığına seçilemeyeceğine dair şüpheler bile doğmuştur. Ancak, 185 mebustan 164 oy alan büyük vatansever Ahmet Rıza Bey bu sorumlu göreve gelmiştir.[94] Jön Türk partisinin, itibarını düşürmeye yönelik bütün söylentileri susturan bu yeni zaferi, basında sevinçle karşılanmıştır.[95] Dış basın da kendi adına bu seçimi selamlamıştır.[96]

Cemal Bey son olarak, hükümetin tasarılarına değinir. Yürütme ve yasama arasındaki uyum, genç hükümetin otoritesini artırırken iç ve dış politikanın özgürce oluşturulmasını kolaylaştırmaktadır. Bir önceki sene tecrübe okulundan geçen kabine, artık üzerinde çalışılmış belirli bir programa başlayacaktır. Kabinenin tasarıları bir önceki sene olduğu gibi siyasal karakter taşımayacak, ülkenin gelişiminin önünde duran temel sorunları çözecektir.

Cemal Bey, yazısının bundan sonraki kısmında tek tek nezaretlerin kanun tasarıları üzerinde durur.[97] Bütçenin ha-

94 Bir gazete haberine bakılacak olursa, Ahmet Rıza Bey 164 oyu, 185 değil, 200 mebustan almıştır. "Mebusan", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 1. sene, no. 166 (2 Teşrinisani 1325/15 Teşrinisani 1909), s.4. Başka iki haberde, dokuz adayın aldıkları toplam oy miktarı 184'tür ve üç mebus da oy kullanmamıştır. Bkz. "Meclis-i Mebusan'da" *Tanin*, 2. sene, no. 432 (2 Teşrinisani 1325/15 Teşrinisani 1909), s.2; "Meclis-i Mebusan", *Sabah*, 21. sene, no. 7236 (2 Teşrinisani 1325/15 Teşrinisani 1909), s.1-2. Meclis zabıt ceridesine bakılırsa, toplam 180 oy alan altı aday arasında Ahmet Rıza Bey'in oyu 164'tür. *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*, devre 1, içtima senesi 2, c.1, TBMM Basımevi, Ankara, 1985, s.4.

95 94. dipnotta anılan gazete yazılarında bu memnuniyet açıkça görülebilmektedir.

96 Ülkede çeşitli dillerdeki basın da Avrupa basını da bunu Jön Türk fırkasının kesin bir zaferi olarak telakki etmişlerdir. Hüseyin Cahit, "Meclis-i Mebusan'da", *Tanin*, 2. sene, no. 433 (3 Teşrinisani 1325/16 Teşrinisani 1909), s.1.

97 Meclisin birinci toplantı devresinde incelenen ve incelemesi süren kanunların tam listesi için bkz. "Meclis-i Mebusan-ı Osmanî'nin Birinci Devresinin Birinci İçtimaında Tetkik Edilen Kavânîn" ve "Kuvve-i İcraiyye

zırlanması, Osmanlı milliyetiyle, vilayetlerle, halk eğitimiyle, vergilerle, dini mal varlıklarının idaresiyle ilgili kanunlar bunlardan birkaçıdır.[98]

25 Aralık 1909 (7 Ocak 1910) tarihli ve "N. Bey" imzalı yazı, o günlerde yaşanan hükümet krizi sonucunda Hilmi Paşa kabinesinin düşüşünü konu almaktadır. Bu beklenmedik gelişme, Osmanlı kamuoyunda büyük endişe yaratmış, birçok tartışmaya yol açmıştır. Buna karşın yazar, kabinenin düşüşünün sürpriz olmadığını, hatta kurulduğundan beri geçen her gün bunun öngörülebildiğini ve sonuçta kaçınılmaz hale geldiğini vurgular.[99]

Yeni rejim, her ne kadar ülkeyi yönetme sistemlerine, eski ve belirsiz politikalarına güvenmese de eski siyasetçileri devlet hizmetinde tutmak zorunda kalmıştır. Böyle insancıl bir devrimi gerçekleştiren, hiçbir kişisel çıkar peşinde koşmayan insanlar, kendilerine yöneltilebilecek sert eleştirilerden ve kişisel çıkar gütme suçlamasından çekinerek iktidarı ellerine alamamışlardır. Kendini bu devrime en fazla adayan kişiler, bilhassa subaylar, kabineye girememişlerdir. Bu genç ve yetenekli kimseler için daha zamanın geçmesi gerekmektedir.[100]

Tarafından Meclis-i Mebusan'a Tevdi Edilip Henüz Derdest-i Tetkik Olan Kanunlar", *Tanin*, 2. sene, no. 348 (8 Ağustos 1325/21 Ağustos 1909), s.3; "Meclis-i Mebusan-ı Osmanî'nin Birinci Devre-i İçtimaında Tetkik Edilen Kavânîn", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 1. sene, no. 82 (8 Ağustos 1325/21 Ağustos 1909), s.1-2; "Meclis-i Mebusan-ı Osmanî'nin Birinci Devresinin Birinci İçtimaında Tetkik Edilen Kavânîn", *İnkılâp*, no. 6 (15 Ağustos 325), s.93-94. Yeni dönemde çıkarılacak kanunlara "nutk-ı hümayun"da da değinilmiştir.

98 Cemal Bey, "Otkritie Parlamenta", *Stambulskie Novosti*, no. 3 (6 Kasım 1909), s.4-7.

99 Kısa süre önce mecliste ezici çoğunlukla güvenoyu almasına karşın, Hüseyin Hilmi Paşa 28 Aralık 1909'da sadrazamlıktan istifa etmiştir. Hüseyin Hilmi Paşa, istifa yoluyla görevinden ayrılan ilk sadrazamdır. Bu gelişme kısa süreli siyasi bir kriz yaratıp kamuoyunu meşgul etmiş, onun yerine Sadaret makamına 12 Ocak 1910'da İbrahim Hakkı Paşa geçmiştir. Olayın ayrıntıları için bkz. Feroz Ahmad, s.79-80, 89-92; Tarık Zafer Tunaya, s.89-96; Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat Terakki*, s.245-247.

100 Kastedilen, İttihatçılardır. İstanbul'a gelen yabancı gazete muhabirlerinin hemen hepsinin *Tanin*'e sık sık uğradıklarını söyleyen Hüseyin Cahit Yalçın, devrimi yapan İTC'nin iktidarı ele almayışı tuhaflığına doğrudan parmak basanların da ilk önce bu yabancı gazeteciler (örneğin Fransız gazeteci Jean Rodes) olduğunu belirtir. Hüseyin Cahit Yalçın, s.47-50, 207-208. Ayrıca bkz. Hüseyin Cahit, "Mühim Bir Mülakat", *Ta-*

Böylece yeni rejim, yürütme kuvvetini (hükümeti), meşrutiyetten ancak biraz anlayan eski vezirlere bırakmak zorunda kalmıştır. İlk iki vezir (sadrazam) Sait ve Kamil Paşalardan sonra, Hilmi Paşa kabinenin başına geçmiştir. Hilmi Paşa büyük siyasi yeteneklere sahiptir ama Jön Türkler onu ideal bir sadrazam olarak görmemişlerdir. Sadece Cavit, Talat ve Necmettin Beyler gibi bazı nazır değişiklikleriyle durumu idare etmeye çalışmışlardır.[101]

N. Bey, Hilmi Paşa kabinesinin düşmesini ülke açısından bir hükümet krizi olarak değil, parlamentarizmin ileriye doğru gelişiminin mantıksal bir sonucu olarak görmektedir. Hilmi Paşa'nın belki çok büyük hataları yoktur ama İttihatçıların 18 aydır aradığı kişi de değildir. Ayrıca 31 Mart Ayaklanması, Adana olayları, Bağdat ve Rumeli nüfusunun memnuniyetsizlikleri onun zamanında yaşanmıştır.[102]

Stambulskie Novosti'nin 12 (25) Şubat 1910 tarihli 7. sayısında en çok işlenen konu, o sıralarda ülke gündemini fazlasıyla meşgul eden, Damat Ferit Paşa'nın önergesi veya layihasıdır. 31 Mart Ayaklanması'nın bastırılmasından sonra anayasada devrim niteliğinde değişikliklere gidilmiş, yeni düzenin temelini oluşturmak üzere yoğun bir yasama faaliyetinde bulunulmuştur.[103] Âyan Meclisi üyesi Damat Ferit Paşa, 1909 değiş-

nin, 2. sene, no. 396 (25 Eylül 1325/8 Teşrinievvel 1909), s.1. 1911'de Türkiye'de bulunan Rus kadın gazeteci Ariadna Tırkova, 1908 Devrimi'ni gerçekleştiren ekibin genç olmasına dikkat çekerek *Tanin* gazetesi başyazarı Hüseyin Cahit Bey'in şu sözlerini aktarır: "Başka türlü hareket edemezdik. Meclis'teki çoğunluğumuz sadece görüntüdeydi. Felaket az adamımız vardı. Kendimizden olan veya olmayan, her taraftan adam alıyorduk. Bir kişinin üzerinde birkaç yükümlülük vardı. Mehmet Emin Bey, hem Erzurum valisi, aynı zamanda da Bahriye Nazırı'nın sekreteriydi. Sık olarak sorumlu görevlere eski rejimin açık yandaşlarını alıyorduk. Gayet basit çünkü yönetme sanatını bizden iyi biliyorlardı. Memnun muyduk sanıyorsunuz?" Ariadna Tırkova, *Staraya Turtsiya i Mladoturki*, Tipografiya B. M. Volfa, Petrograd, 1916, s.111. İttihatçıların iktidarı doğrudan ele almamalarına ilişkin bir değerlendirme için bkz. Sina Akşin, s.230-233.

101 14. dipnota bkz.

102 N. Bey, "Ministerskiy Krizis", *Stambulskie Novosti*, no. 10 (25 Aralık 1909), s.3-4.

103 Hatta öyle ki anayasa hukukçuları tarafından yeni bir anayasa olarak "1909 Kanun-ı Esasisi"nden söz edilebilmiştir. Bahsi geçen düzenlemeler ve ilgili değerlendirmeler için bkz. Sina Akşin, s.202-208; Feroz Ahmad, s.80-88; Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, 9. basım, YKY, İstanbul, Ekim 2002, s.192-197, 212-214.

şikliklerinden geriye dönüşü talep eden bir önergeyi 15 Şubat 1910'da Âyan Meclisi'ne sunmuş, önerge kamuoyunda yoğun tartışmalara sebep olmuştur.[104]

Stambulskie Novosti'de ilk olarak Ahmet Cevat (Emre) Bey, "Anayasa Değişikliği" isimli başmakalesinde konuyu ele almış ve Damat Ferit Paşa'nın önergesini tartışmıştır.

> "Genç devrimci Türkiye, 1876 Anayasası için uzun süre mücadele etti. Abdülhamit tarafından hediye edilen ve geri alınan anayasa, ancak 30 senelik tiranlıktan sonra 1908 yılında büyük Temmuz zaferinin ardından yeniden ve sonsuza dek ilan edildi.
>
> Anayasa bütün Osmanlı yurtseverlerinin amacının ve çabasının temel nesnesi olsa da ülkenin aldığı siyasi şekil, yenilenen Türkiye'nin fikirsel ihtiyaçlarına tam cevap vermiyordu. Anayasa değişikliği Mebusan Meclisi'ne sunuldu ve ortak bir ruhla kabul edildi; Âyan Meclisi de 1876 Anayasası'yla ilgili değişiklik önerisine bir itiraz göstermedi.
>
> Ancak daha sonra anayasada öngörülen bazı değişiklikler âyanların atanması usulüne dokununca, Âyan Meclisi'nde bu konuda hararetli bir tartışma açıldı. Âyanlardan Damat Ferit Paşa, bu değişikliğe karşı, hatta yeni bir kanun taslağıyla ortaya çıktı. Bu taslak son tahlilde, önceki 1876 Anayasası'na geri dönüşü öngörmektedir."

Ahmet Cevat Bey'in deyişiyle, taslakta ve gerekçelerinde Ferit Paşa, esas olarak diğer kavimlere imparatorluğun kurucusu olan Türklerle eşit bir şekilde milli egemenliğe katılma hakkının verilmesinden şikâyet etmektedir. Ayrıca anayasada padişahın yetki ve haklarının azaltılmasına da "halife" sıfatını taşıyan sultanın 300 milyon Müslüman için kutsallığının bulunduğu, eğer halife de kanunlara tabi olursa bunun bütün Müslüman

104 Özellikle 17-23 Şubat günleri çıkan gazete nüshalarında zengin malzeme bulunmaktadır. Önergeyle ve süreçle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. H. Aliyar Demirci, *İkinci Meşrutiyet'te Âyan Meclisi 1908-1912*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, Mart 2006, s.251-268. Damat Ferit Paşa, Mütareke döneminde sadrazam olduğunda bu önergeyi yeniden gündeme getirecektir. 30 Mart 1919'da ziyaret ettiği Amiral Calthorpe'a sunduğu gizli bir tasarı çerçevesinde Âyan Meclisi'ne sunduğu bu "rapora" da atıfta bulunmuştur. Akt. H. Aliyar Demirci, s.251.

dünyasını incitebileceği gerekçesiyle karşı çıkar. Damat Ferit, diğer taraftan da anayasa değişikliğinin geçmişle bağları tamamen kopardığını belirtmekte ve Âyan Meclisi üyelerinin seçimi ile ilgili değişikliğe ateşli bir şekilde karşı çıkmaktadır.[105]

Damat Ferit Paşa'nın temel itirazlarını böylece sıraladıktan sonra Ahmet Cevat Bey, bunları tek tek ele alır. İlk olarak gayrimüslimlerin milli egemenliğe katılımı meselesine değinir. Yazar, 1876 Anayasası'na göre de Türk olmayan unsurların mebus olabildiklerini ve bu açıdan yeni anayasada herhangi bir değişikliğin söz konusu olmadığını kaydeder. Damat Ferit Paşa'nın esas derdinin başka olduğunu ifade ederek şu tespitte bulunur:

> "Yukarıda söylenenlerden, taslağın sahibinin sadece 1876 Anayasası'nın değiştirilmesinden değil, esas olarak anayasanın varlığından şikâyet ettiği sonucuna varabiliriz. Öyle ki ırk ve din ayrımı gözetilmeksizin bütün vatandaşların veya imparatorluk tebaasının milli egemenliğe katılımı dışında başka bir anayasa olması mümkün değildir. Taslak sahibinin gerekçesinin basit mantığı, bizi bu hüzünlü sonuca varmaya itiyor."[106]

Ahmet Cevat Bey'e göre, Osmanlı Devrimi'nin en önemli noktası, bütün unsurların tam eşitliğini sağlamasıdır. Yaptığı en büyük hizmet budur. Türk veya Müslüman olmayan unsurların milli egemenliğe katılımı olmadığı zaman imparatorluğun varlığı da mümkün olmayacaktır. Aynı şekilde anayasanın ortadan kaldırılması da devleti çöküşe götürecektir.

---

105 Önergenin içeriği basına geniş şekilde yansımıştır. Örneğin bkz. "Kanun-ı Esasi'nin Tadili ve Damat Ferit Paşa Hazretlerinin Layihası", *Sabah*, 21. sene, no. 7330 (4 Şubat 1325/17 Şubat 1910), s.1-2; "Mühim Bir Layiha", *Yeni Gazete*, 2. sene, no. 531 (4 Şubat 1325/17 Şubat 1910), s.1-2; "Damat Ferit Paşa'nın Layihası", *Sabah*, 21. sene, no. 7333 (7 Şubat 1325/20 Şubat 1910), s.1-2; "Kanun-ı Esasi'ye Dair – Damat Ferit Paşa'nın Bir Layihası", *Tanin*, 2. sene, no. 525 (5 Şubat 1325/18 Şubat 1910), s.1-2. Ayrıca bkz. H. Aliyar Demirci, s.251-256, 429-432.

106 Ahmet Saib Bey'e göre, bu dönemde İstanbul'da yalnız idareden değil, hatta meşrutiyetten memnun olmayanlar bile vardır. Meşruti idare yanlısı gerçek hürriyetperverleri şu sırada meyus eden başlıca mesele, o günlerde Damat Ferit Paşa tarafından Âyan Meclisi'ne sunulan meşhur layihadır. Layihanın tetkik edilmeksizin reddedilmesi, Âyan üyelerinin meşrutiyet rejimine muhabbetlerini göstermekte olduğundan, Ahmet Saib Bey onlara teşekkür etmeyi vazife bildiğini belirtir. Ahmet Saib, s.146-148.

Yazar bunun ardından ikinci noktaya, kendi ifadesiyle Müslüman dünyasının dini duygularına geçer. Bütün Müslümanların tabi olduğu eski dönemlerin halifeleri, aynı zamanda sıradan vatandaşlar gibi kanunlara tabi olmuşladır.[107] Bu olgu bir yana, 1876 Anayasası'nda da padişahın kanunlar karşısındaki manevi bağımlılığına işaret edilmiştir. Ahmet Cevat, akla şu sorunun geldiğini belirtir: İzzet veya Fehim gibi figürlerle[108] ülkeyi yöneten Abdülhamit gibilerini mi halife sayacağız, yoksa halk arasındaki en iyi unsurlardan seçilen nazırlarla yönetenleri mi?

Damat Ferit Paşa'yı korkutan parlamentarizm, yetenekli ve milletin güvenini en çok kazanmış kişilerin ülkeyi yönetmesi amacına en uygun ve en güvenli siyasi yönetim şeklidir. Tabii ki her yönetim sisteminin avantajları gibi yetersizlikleri de vardır. Ancak bütün bu sistemler arasında sadece parlamentarizm hepsinden daha tatmin edici olarak karşımıza çıkmaktadır. Ferit Paşa'nın ısrarla atıf yaptığı İngiltere, saf bir parlamenter sistemle yönetilmektedir. Anayasada yapılan bütün bu değişikliler, keyfiliğe yönelmemeleri için hem hükümdarın hem de milletin sınırlarını çizmektedir.

Geçmişle bütün bağların koparıldığı iddiasına gelince; Ahmet Cevat Bey'e göre doğrudur, istibdat rejimini ve tiranlığı destekleyen her şeyle bağları koparmak gerekmektedir. Bununla birlikte, yeni rejim bütün iyi gelenekleri, dini inancı

107 Rus diplomat Mandelştam da bu tartışmalara Jön Türkler üzerine olan kitabında değinmiştir. Damat Ferit Paşa'nın ilgili fikirlerini özetledikten sonra en sert tepkinin Âyan Meclisi üyesi eski şeyhülislam Musa Kâzım Efendi'den geldiğini yazar. Musa Kâzım Efendi, halk egemenliğinin *Kur'an*'dan kaynaklandığını ve Hz. Muhammet'in her zaman kanunlara tabi olduğunu ifade etmiştir. Ona göre bu sebeple, halifenin kendini her türlü kuralın dışında tutmasına izin verilemez. Mandelştam, Âyan Meclisi'nin Damat Ferit Paşa'nın taslağının tartışılmasını dahi reddettiğini de ekler. A. N. Mandelştam, s.19.

108 II. Abdülhamit'in gözdelerinden, dönemin kudretli ama kötü şöhretli ricalinden (mabeyin ikinci kâtibi olup 1908 Devrimi'nden sonra Avrupa'ya kaçan) İzzet Holo Paşa ve (padişahın yaveri, ser-hafiye olup devrimden sonra linç edilen) Fehim Paşa. 1908 Devrimi'nin ardından "enkaz-ı istibdat" veya "hükümet-i Hamidiyye enkazı" olarak anılan bu gibi kimseler hakkında yasal işlem yapılmıştır. "Enkaz-ı İstibdat", *Musavver Nevsal-i Osmanî*, 2. sene - 1326 Sene-i Maliyyesine Mahsus, mu. Ekrem Reşat ve Osman Ferit, Matbaa-i Hayriye ve Şürekası, İstanbul, 1326, s.216-225; "Sabık Hükümet-i Hamidiyye Enkazı", *Musavver Salname-i Servet-i Fünûn*, s.132-136; Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, çev. Ayda Erbal, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, s.179-190.

ve sağlıklı kurumları korumaktadır. Yazar, anayasanın bu temeldeki maddelerinden örnekler verir. Anayasa değişikliğinde bunların hiçbirine dokunulmamıştır.

Yazarın ifadesiyle, tüm bu sayılan nedenler yüzünden, en uygun yönetim şeklini aramak asla Müslüman dünyasını küçümsemek, incitmek olarak değerlendirilemez. Aksine bu çaba, ülkeyi çok yükseklere, ilk halifelerin seviyesine çıkarmaktadır.

Ahmet Cevat Bey son olarak, Âyan Meclisi üyelerinin atanma usulüne değinir. Damat Ferit Paşa, daha II. Abdülhamit zamanında ömür boyu Âyan Meclisi üyeliğine atanmış biri olarak, bu uygulamayı (üyelerin sultan tarafından ömür boyu seçilmesini) savunmaktadır. Âyan Meclisi her zaman ülkenin ayrıcalıklı sınıflarının temsilcilerinden oluşmuştur. Sultan, buraya hep kendi saltanatına bağlı kişileri göndermiştir. Ancak bu kurumun faydası, ülkenin siyasi dengesine ve milli egemenliğe bağlıdır. İşte bu yüzden, Âyan Meclisi üyelerinin üçte birinin Mebusan Meclisi tarafından seçilmesi, anayasa değişikliğiyle uygun görülmüştür.

Bu yeni sistemde, bütün meclisler için gerekli olan muhalefetin oluşması kolaylaşacak, diğer taraftan da üyelerin atanmayıp seçilecek olması onları daha aktif bir faaliyete itecektir. Bu bakımdan Âyan Meclisi üyelerinin ömür boyunca atanmaları usulü, Damat Ferit Paşa'nın şüpheyle yaklaştığı milli egemenlik kavramıyla kıyaslandığında ikincil önemdedir.[109]

Stambulskie Novosti'nin her sayısında düzenli olarak "Parlamento" sütununa yer verilmiştir. II. Meşrutiyet basınında yaygın bir uygulama olan bu sütunda, yasama organının gündemi ve meclis müzakereleri aktarılmıştır.

Ahmet Cevat Bey'in başmakalesinin hemen ardından gelen "Parlamento" sütununda da Damat Ferit Paşa'nın önergesine geniş yer ayrılmıştır. Sütunu kaleme alan kişi, hemen her zaman olduğu gibi "M." rumuzunu kullanan yazardır. Ona göre, sözü edilen önergenin değeri, Ferit Paşa'nın derin fikirlerinden

109 A. D. "Reviziya Konstitutsii", *Stambulskie Novosti*, no. 7 (12 Şubat 1910), s.3-6. Bu makalenin sonunda, yeni kurulan Hakkı Paşa kabinesinin Bahriye Nazırı Halil Paşa'nın fotoğrafına yer verilmiştir. Aynı fotoğraf kısa süre önce Türkçe basında yayımlanmıştır. Bkz. *Resimli Kitap*, c.3, no. 16 (Kânunusani 1325), s.276.

veya konunun ehli olmasından değil, Temmuz Devrimi'nin sonuçlarını yeniden masaya yatırmasından kaynaklanmaktadır.

Yazar, Ferit Paşa'nın anayasa değişikliğiyle ilgili yukarıda anılan eleştirilerini sıralar. Ferit Paşa, Fransa örneğinin, belirli bir siyasi doktrinin dayatılmasıyla yapılan ve milletin tarihine uymayan köklü değişiklikler takip etmenin doğru olmadığını kanıtladığını belirtmiştir. Ferit Paşa'nın fikirleri özetle şöyledir:

Fransa'da anayasa 14 kez değiştirilmiştir. İngiltere ise geçmişten kopmayan evrimsel bir çizgi izlemiştir. Bu da onları yerkürenin yarısının hâkimi yapmıştır. Milletin bugünü ve yarını geçmişindedir. Mutluluğu ve özgürlüğü ise, hükümdar ile yasama organının karşılıklı olarak birbirlerinin hukukuna gösterdikleri saygıya bağlıdır. Milli egemenlik ilkesi, ölümcül sonuçlara yol açabilir. Farklı dine, dile, ırka sahip topluluklar, bu ilkeden hareketle bölücü eğilimler içine girebilir ve imparatorluğun sonunu getirebilir. Bu bakımdan padişah, Âyan Meclisi ve Mebusan Meclisi arasındaki iktidar çok iyi dağıtılmalıdır. Yasama tartışmaları sırasında padişahı yok saymak doğru değildir. Yeni anayasa, onu yapanların fikirlerine göre, Osmanlıların özgürlüğünü ve eşitliğini sağlayacaktır ama bu umutlar boşa da çıkabilir ve imparatorluğun geleceğini tehlikeye atabilir. 1876 Anayasası ülkenin bütün ihtiyaçlarına cevap vermektedir. Sadece 113. maddenin sınırlanması yeterlidir. (113. maddeye göre Osmanlı İmparatorluğu'nun her vatandaşı herhangi bir mahkeme kararı olmaksızın sadece padişahın emriyle sürgün edilebilir.) Âyan Meclisi'yle ilgili yapılan değişiklikler ülkenin ihtiyaçlarına uygun değildir. Önemli görevlerini yerine getirmeleri için Âyan üyeleri, belirli süreliğine değil, eskiden olduğu gibi ömür boyu atanmalıdırlar. Ayrıca Fransa dışındaki bütün ülkelerde olduğu gibi, hükümdar tarafından atanmalıdırlar.

"M." rumuzlu yazar, Damat Ferit Paşa'yı hangi gizli emellerin yönlendirdiğini bilmediklerini fakat olumlu bir tepki bekliyorsa büyük bir hayal kırıklığına uğrayacağına emin olduklarını söyler. Bütün Türk basını ruh birliği içinde, onu yeni rejimin en temel ilkelerini yok etmek arzusuyla suçlayarak, Ferit Paşa'nın önergesini eleştirmektedir.[110]

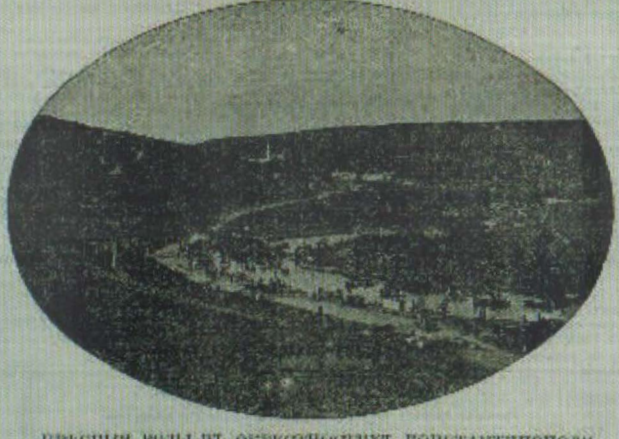
110 Damat Ferit Paşa'nın önergesi, dönem basınında kısa sürede yoğun şekilde tartışılmıştır. Konunun işlendiği başmakalelerden örnekler için bkz. D.

ГОДЪ I ПЯТНИЦА, 4 ДЕКАБРЯ 1909 № 7

СТАМБУЛЬСКІЯ НОВОСТИ

ЕЖЕНЕДѢЛЬНАЯ ИЛЛЮСТРИРОВАННАЯ ГАЗЕТА

ВЫХОДИТЪ ПО ПЯТНИЦАМЪ

ПРѢСНЫЯ ВОДЫ ВЪ ОКРЕСТНОСТЯХЪ КОНСТАНТИНОПОЛЯ.

ПОДПИСНАЯ ЦѢНА

для ТУРЦІИ: на 1 годъ — 80 піастр., на 6 мѣс. — 40 „, на 3 „ — 20 „

для РОССІИ: на 1 годъ — 8 руб., на 6 мѣс. — 4 „, на 3 „ — 2 р. 50 коп.

ЦѢНА ОТДѢЛЬНАГО НОМЕРА:

для ТУРЦІИ — 10 піастр., для РОССІИ — 20 коп.

ЦѢНА ОБЪЯВЛЕНІЯМЪ:

строка петитомъ на второй страницѣ — 5 коп. (40 пара.)

„ „ „ послѣдней страницѣ — 10 коп. (80 пара.)

Для желающихъ печатать большія объявленія и болѣе чѣмъ одинъ разъ — особыя условія по соглашенію съ редакціей.

АДМИНИСТРАЦІЯ и РЕДАКЦІЯ,

ТУРЦІЯ — Constantinople.

„ΣΤΑΜΒΟΥΛΙΚΑ ΝΕΑ“ — 2ème rue Amir Nakas, 35

Korkmasov, Lenin'le Kremlin'deki makamında görüşürken. 12 Şubat 1921.

Millet egemenliği ilkesini öyle ya da böyle reddetmek, anayasanın kendisini reddetmekle birdir. Ayrıca Ferit Paşa'nın geçmişle bağları tamamen koparma suçlaması kesinlikle temelsizdir. Öyle ki Mebusan Meclisi, Mithat Paşa anayasasının ilkelerinin mantıksal gelişimini temel olarak kabul etmiştir.[111]

Gazetenin "Osmanlı Basınından Özetler" bölümünde ise, *İkdam* ve *Tanin* yanında, Damat Ferit Paşa'nın çıkışını eleştiren, Ermeni gazetesi *Puzantiyon*'daki bir makaleye yer verilmiştir. "Teorik Gericilik" başlıklı yazıda, Damat Ferit'in milli egemenlik fikrine inancı olmadığının, meşrutiyet rejimini istemediğinin açıklığa kavuştuğu belirtilir. Abdülhamit gibi birinin tekrar tahta oturmasıyla eski rejimden hiçbir fark kalmayacaktır. Âyan Meclisi, padişahın elinde yeniden millet iktidarını yok eden bir alete dönüşebilecektir. Mesela bir Damat Ferit hükümetiyle, yeni şekil bir Abdülhamit rejiminin kurulması işten bile değildir.[112]

Ertesi sayının "Parlamento" sütununda, Damat Ferit Paşa'nın önergesi işlenmeye devam eder. Âyan Meclisi'nde konuyla ilgili yapılan konuşmalara yer verilir. Tartışmaların yoğunlaştığı nokta milli egemenliktir.[113]

K. [Diran Kelekyan], "Bazı Dakayık-ı İçtimaiyeye Dair – Damat Ferit Paşa Hazretlerinin Layihası", *Sabah*, 21. sene, no. 7330 (4 Şubat 1325/17 Şubat 1910), s.1; Hüseyin Cahit, "Damat Ferit Paşa'nın Layihası", *Tanin*, 2. sene, no. 525 (5 Şubat 1325/18 Şubat 1910), s.1; D.K. [Diran Kelekyan], "Hâkimiyet-i Milliye", *Sabah*, 21. sene, no. 7332 (6 Şubat 1325/19 Şubat 1910), s.1; Ebüzziya, "Âyan-ı Kiramdan Damat Ferit Paşa'nın Kanun-ı Esasi Layihası", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 1. sene, no. 260 (6 Şubat 1325/19 Şubat 1910), s.1; Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi, "Ricat Fikirleri ve Yeni Bir Halet-i Ruhiye", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 1. sene, no. 261 (7 Şubat 1325/20 Şubat 1910), s.1-2. Ayrıca bkz. H. Aliyar Demirci, s.256-263.

111 M., "Parlament", *Stambulskie Novosti*, no. 7 (12 Şubat 1910), s.6-9. Bu sütunun sonunda, yeni (Hakkı Paşa kabinesinin) Maarif Nazırı Emrullah Efendi'nin fotoğrafına yer verilmiştir. Aynı fotoğraf Türkçe basında daha önce de görülür. Örneğin *Servet-i Fünûn* dergisinin 946 ve 973 sayılı nüshalarında benzeri mevcutsa da *Stambulskie Novosti*'nin kaynağı şu olmalıdır: *Resimli Kitap*, c.3, no. 16 (Kânunusani 1325), s.275.

112 "Obzor Ottomanskoy Pressı", *Stambulskie Novosti*, no. 7 (12 Şubat 1910), s.9-10.

113 M., "Parlament", *Stambulskie Novosti*, no. 8 (19 Şubat 1910), s.11-13. 22 Şubat 1910 (9 Şubat 1325) günü Âyan Meclisi'nde yaşanan ilgili tartışma için bkz. *Meclisi Âyan Zabıt Ceridesi*, devre 1, içtima senesi 2, c.1, TBMM Basımevi, Ankara, ty., s.321-327. Ayrıca bkz. H. Aliyar Demirci, s.263-266.

Stambulskie Novosti'nin 1910 yılı Mayıs ayı başında çıkan 17. sayısının ana konusu, Âyan Meclisi ile Mebusan Meclisi arasındaki tartışmadır. Bazı Âyan üyeleri, Mebusan Meclisi'nin anayasada değişiklik yapamayacağını ileri sürmekte, kanuni boşluğa işaret edip böyle bir değişiklik için ayrı bir kurucu meclise (meclis-i müessesan) ihtiyaç duyulduğunu ifade etmektedirler.[114]

Stambulskie Novosti'nin "Mahzoun" (Latin harfleriyle yazılmaktadır) imzasını kullanan yazarı[115] ise, 1876 Kanun-ı Esasi'sine atıf yaparak, Mebusan Meclisi ve Âyan Meclisi'nin üçte iki çoğunluğuyla bu değişikliğin yapılabileceğine işaret eder. Yine de Meclis, kanundaki bu boşluğu gidermek için özel bir çalışma yapmalıdır. Yazara göre bu boşluk ortadan kalkana kadar kurucu iktidar Mebusan Meclisi ile Âyan Meclisi'ndedir.

Diğer bir tartışma konusu da padişahın yetkilerinin sınırlandırılmasıdır.[116] Mahzoun, böyle bir sınırlamanın sultana ve veliahtlarına yönelik bir güvensizlik olarak anlaşılmaması gerektiğini, bunun ileriki süreçte yeni Abdülhamitlerin çıkmamasının bir sigortası olacağını vurgular. Âyan MeSclisi üyelerinin padişah tarafından atanmasına da karşı çıkar. Bu, halk egemenliği ilkesinden vazgeçmek ve aynı zamanda ülkenin kaderinde padişaha büyük bir rol vermek demektir.

Mahzoun, yazısının sonunda, Mebusan Meclisi ile Âyan Meclisi arasındaki bu çatışmanın bir uzlaşmayla sonuçlanmaması durumunda ülkenin ilerlemesinin sekteye uğrayacağını belirtir.[117]

Stambulskie Novosti'nin sayfalarında Âyan Meclisi'yle ilgili "Senato" başlığıyla imzasız kısa bir değerlendirme de yer almıştır:

---

114 Sözü edilen tartışmalar 21 Nisan 1910 (8 Nisan 1326) tarihli oturumda başlamıştır. Bkz. *Meclisi Âyan Zabıt Ceridesi*, devre 1, içtima senesi 2, c.1, TBMM Basımevi, Ankara, ty., s.601-615. 25 Nisan tarihli oturumda da sürer. 116. dipnota bkz.

115 "Mahzoun", kuvvetle muhtemelen Ahmet Cevat (Emre) Bey tarafından kullanılan bir takma isimdir. 3. bölüme bkz.

116 12/25 Nisan tarihli oturumda, bahsin "cumhuriyet"e vardığı söz konusu tartışmalar için bkz. *Meclisi Âyan Zabıt Ceridesi*, devre 1, içtima senesi 2, c.1, TBMM Basımevi, Ankara, ty., s.642-653.

117 Mahzoun, "Senat i Konstitutsiya", *Stambulskie Novosti*, no. 17 (23 Nisan 1910), s.3-4. Sözü edilen tartışmalar ve basına yansıması hakkında bkz. H. Aliyar Demirci, s.216-222.

"Geçen sene çok faal olmayan Osmanlı Senatosu [Âyan Meclisi], kamuoyunun ve basının dikkatini her geçen gün düzenli ve artan çalışmalarına çekmeye başlıyor. Gerek şekilsel gerekse de iç hayatı bakımından senato, parlamentodan [Mebusan Meclisi] keskin bir şekilde ayrılmaktadır. Ceketlerinde madalyalar asılı olan zengin giyimli üst düzey askeri ve sivil yetkililer, tasalanmadan sakin bir şekilde oturumlarını sürdürüyorlar. Birbirlerinin sözlerini kesmeden, konuşmalarına başlarını eğerek nazik bir selamlamayla başlıyor ve bitiriyorlar. Eski nazırlar ise ayağa kalkmadan oturdukları yerden konuşuyorlar. Başkan, oyları neredeyse her zaman kalkan ellere göre basit hesapla topluyor."

Gazete, Âyan Meclisi'nin haftada iki kez toplandığı ve oturumların bir ya da iki saatten fazla sürmediği bilgisini de verir. Oturumlara çoğu zaman izleyici katılmamaktadır. *Stambulskie Novosti*'nin ifadesiyle Âyan Meclisi, her yerde olduğu gibi Türkiye'de de muhafazakârdır. Bu durum ayrıntılara da yansımakta, konuşurlarken birinci tekil şahıs olarak "ben" yerine, "kulunuz, köleniz" ifadelerini kullanmaktadırlar.

Ancak son zamanlarda âyanlar, yoğun bir çalışma içine girmişlerdir. Âyan Meclisi, kararlı bir şekilde Mebusan Meclisi'nin rolünü oynama eğilimi içindedir. Hatta âyanlar, nazırlarla ilgili gensorular vermekte, böylece yürütme erkini kendine biraz daha bağımlı hale getirmeye çalışmaktadır. Gazete, âyanların bu eğilimine örnekler de gösterir.

Buna karşın, kamuoyu ve basın, Âyan Meclisi'nin yönelimine şüpheyle bakmakta ve bu eğilimi iktidarını ve otoritesini güçlendirme amacındaki "yaşlı adamların" diplomatik girişimleri olarak değerlendirmektedir.[118]

Jurnaller ve Jurnalciler

II. Meşrutiyet yıllarının en ilginç gündem başlıklarından birini de eski devirden kalma jurnaller ve jurnalciler oluşturmuştur. 31 Mart Ayaklanması'nın bastırılmasının ardından

118 "Senat", *Stambulskie Novosti*, no. 7 (4 Aralık 1909), s.11.

Yıldız Sarayı Hareket Ordusu tarafından ele geçirilince, sarayda önemli miktarda jurnal bulunmuştur.[119] "Yıldız evrakı" ve özellikle de bu evrakın büyük kısmını oluşturan jurnaller, pek çok söylentiye ve tartışmaya yol açmıştır.[120] Bu tartışmaların en hararetli yaşandığı yerlerden biri de doğal olarak Mebusan Meclisi'dir.

Stambulskie Novosti'nin 27 Kasım (10 Aralık) 1909 tarihli sayısında, Cemal Bey'in kaleme aldığı "Parlamento" sütununda, Mebusan Meclisi'nde jurnalcilerle ilgili olarak yaşanan tartışmalara dikkat çekilir.[121] Mecliste, II. Abdülhamit zamanında 300 sandık jurnalin toplandığı ifade edilmiştir. Yeni rejim, devlet idaresini jurnalcilerden temizlemelidir. Birçok mebus, mevkilerine bakılmaksızın -ister nazır ister mebus olsun- jurnalcilerin isimlerinin ilan edilmesini talep etmektedir.[122]

Stambulskie Novosti'nin 7/20 Mayıs 1910 tarihli sayısında, yine "Parlamento" bölümünde, mebuslar arasındaki ilginç bir tartışmaya yer verilmiştir.[123] Bütçe görüşmeleri sırasında mu-

119 II. Abdülhamit rejiminin merkezi olması ve yıllarca dedikodularla beslenen korkunç imajı nedeniyle büyük merak uyandıran Yıldız Sarayı'nı o günlerde gezenler, her yanın jurnallerle dolu olduğuna tanıklık etmişlerdir. Bkz. Hüseyin Cahit Yalçın, s.190-194; Halid Ziya Uşaklıgil, c.1, s.156-157; c.3, s.26-29. 16 yıl boyunca Rus büyükelçiliğinin baştercümanlığını yapan Mandelştam da "jurnal" kelimesinin Abdülhamit döneminin sembolü haline geldiğini vurgular. Bkz. A. N. Mandelştam, s.4. Dönemin başka bir Rus tanığı P. Tsvetkov, 1910 yılında çıkan "Türkiye ve Abdülhamit" başlıklı makalesinde, devrimden sonra casuslar ordusunun dağıtılmasıyla 30 bine yakın insanın aç kaldığını belirtir. Bkz. P. Tsvetkov, "Turtsiya i Abdul Gamid", *Srednyaya Aziya*, no. 6 (1910), s.8.

120 Jurnalleri tetkik ve tasnif eden komisyonun üyelerinden Asaf Tuğay, konuyla ilgili ilginç ayrıntılar sunduğu kitabında bazı jurnalcilerin isimlerini ve bazı jurnalleri yayımlamıştır. Bkz. Asaf Tuğay, *İbret – Abdülhamid'e Verilen Jurnaller ve Jurnalciler*, Okat Yayınevi, İstanbul, ty. Ayrıca bkz. Faiz Demiroğlu, *Abdülhamide Verilen Jurnaller*, Tarih Kütüphanesi Yayınları, İstanbul, 1955. II. Abdülhamit'in yaklaşık on beş sene başkâtipliğini yapmış olan Tahsin Paşa'nın hatıraları, jurnal hikâyeleriyle doludur. Bkz. Tahsin Paşa, *age.*

121 Sözü edilen tartışmalar, meclisin 29 Kasım 1909 (16 Teşrinisani 1325) pazartesi günkü oturumunda yaşanmıştır. Bkz. *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*, devre 1, içtima senesi 2, c.1, TBMM Basımevi, Ankara, 1985, s.123-153.

122 Cemal Bey, "Parlament", *Stambulskie Novosti*, no. 6 (27 Kasım 1909), s.10-11.

123 Sözü edilen tartışma, 9 Mayıs 1910 (26 Nisan 1326) pazartesi günkü oturumda yaşanmıştır. Bkz. *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*, devre 1, içtima senesi 2, c.5, TBMM Basımevi, Ankara, 1986, s.8-41.

halefetten Arap mebus Şefik El-Müeyyed'in eski ve yeni rejim arasında paralellikler kurması (istibdadı methetmesi) üzerine *Neyyir-i Hakikat* ve *Tanin* gazeteleri, Arap mebusun divan-ı harbe (askeri sıkıyönetim mahkemesine) verilmesini talep etmişlerdir.[124] O da bu iki gazetenin kendisine bazı isnatlarda ve iftirada bulunduğuna dair beyanatta bulunmak üzere mecliste söz almıştır.

Şefik El-Müeyyed, meclis kürsüsünden yaptığı konuşmada, anılan gazetelere tepki göstermiş ve düşünce özgürlüğünün artık parlamentoda bile kaybolmaya başladığını ifade etmiştir. İstibdat taraftarlığı, hafiyelik ve jurnalcilikle suçlanmasıyla ilgili olarak da Âyan ve Mebusan üyelerine ve nazırlara ait ne kadar jurnal varsa hepsinin yayımlanmasını önerir. Arap mebus, kendisinin tam bir düşünce özgürlüğü taraftarı olduğunu belirtmiş ve divan-ı harbe de asıl bu özgürlüğü tehdit edenlerin (yani *Neyyir-i Hakikat* ve *Tanin* sorumlularının) verilmesi gerektiğini savunmuştur.

İttihatçı mebus ve aynı zamanda *Tanin* başyazarı Hüseyin Cahit (Yalçın) Bey, bu konuşmadan sonra kürsüye gelerek Şefik El-Müeyyed'e cevap verir:[125]

> "Efendiler, ne gariptir ki, hürriyet vicdan [hürriyet-i vicdan] hürriyeti efkârdan [hürriyet-i efkârdan] bahs için şu kürsüye çıkanların en evvel kendileri hürriyeti efkâr [hürriyet-i efkâr] ve hürriyeti vicdandan [hürriyet-i vicdandan] korkuyorlar. ... Bir Mebusun burada hürriyeti vicdan [hürriyet-i vicdan], hürriyeti efkâr [hürriyet-i efkâr] sahibi olmaya hakkı vardır da bir Osmanlının, Osmanlı olmak sıfatıyla birtakım jurnalcıların yüzüne karşı 'jurnalcısınız' diye bağırmaya hakkı yok mudur? ... Ben

124 Manastır'da yayımlanan İttihatçı *Neyyir-i Hakikat* gazetesinin Türkiye kütüphanelerinde çok az nüshası mevcuttur ve sözü edilen nüsha da bunlar arasında bulunamamıştır. Bununla birlikte, *Tanin*, yazının bir kısmını *Neyyir-i Hakikat*'ten aktarır. Bkz. "Meclis-i Mebusan-ı Osmanî Müzakeresi ve İzhâr-ı Fikr-i İstibdat Eden Bir Mebus", *Tanin*, 2. sene, no. 602 (23 Nisan 1326/6 Mayıs 1910), s.1. Fakat *Tanin*, Şefik El-Müeyyed'in divan-ı harbe verilmesi talebinde bulunmuş değildir.

125 Gazetede yapılan alıntıları, burada Mebusan Meclisi'nin zabıtlarından aktarıyoruz. 123. dipnota bkz.

Hüseyin Cahit iddia ediyor ki Şefik Elmüeyyet Bey jurnalcidir ve jurnalleri Harbiye Nezaretinde mahfuzdur."[126]

Şefik El-Müeyyed bu sözler üzerine bulunduğu yerden "Yalan söylüyorsun!" diye bağırır. Daha sonra tartışma şöyle gelişir:

Hüseyin Cahit: "Yalnız Şefik Elmüeyyet Bey değil, kendisinin mensup olduğu Fırka[127] âzâsından Yusuf Şetvan Bey de jurnalcidir."[128]

Vartkes Efendi: "Cahit Bey! İspat lâzım."

Hüseyin Cahit: "Efendiler, ben söylediğim sözü ispat edemeyecek olursam buradan istifa eder giderim. (Alkışlar) Fakat rica ederim efendiler. Yusuf Şetvan Bey buraya kabul olunduğu zaman Meclis karar vermiştir, 'İçimizden jurnali çıkacak olanlar Meclisten defedilecekler' diye bir karar verilmiştir. ('Hay hay' sadaları)"

Sosyalist mebus Vartkes, meclisi bütün jurnalleri yayımlamaya davet eder. Şüphe yaratan açıklamaları ve saldırıları ortadan kaldıracak tek yol budur. Sadrazam Hakkı Paşa, 300 sandıktan fazla (350 sandık) jurnal bulunduğunu, bunların arasında birçok resmi belgenin de yer aldığını belirtir. Hükümetin bu konuda henüz kesin bir karar almadığını söyle-

---

126 Şefik El-Müeyyed'in jurnalciliği sabittir. Bkz. Tuğay, s.310. Yakın yıllarda İstanbul'da bulunan Rus kadın gazeteci Tırkova, jurnallerin büyük kısmının, devrimden sonra Jön Türklere katılmış ve o dönemde popüler olan insanlar tarafından yazıldığının konuşulduğunu ifade eder. Politik çevrelerde "jurnalci" kelimesinin en aşağılayıcı sıfat olduğunu ekler. Ariadna Tırkova, s.133.

127 Burada sözü edilen fırka, Şefik El-Müeyyed'in de kurucuları arasında yer aldığı Mutedil Hürriyetperveran Fırkası'dır. Bu parti hakkında 153 ve 158. dipnotlara bkz.

128 "Meşrutiyetin ilânında namlı hafiyelerden en ağır hakarete maruz kalanlardan biri İkinci Abdülhamid devrinde Adliye Müfettişliği yapmış olan Yusuf Şetvan Beydir; İkinci Meclisi Meb'usana Bingazi Meb'usu olarak giren bu zat, Mecliste asabi bir heyecan ile karşılanmış idi; bu arada Biga Meb'usu Arif İsmet Bey tarafından alenen: 'Şetvan Bey namı erbabı namusu tethiş eder, bu unvanın hamiyetli insanlarda müthiş hâtıratı vardır!' diye itham edilen ve bu itham Meclisin alkışlariyle karşılanan Bingazi Meb'usu heyeti umumiyenin kararıyle Meclisten çıkarılmıştı." *İstanbul Ansiklopedisi*, c.1, s.110-111'den akt. Faiz Demiroğlu, s.24. Aynı minvalde bilgi, o dönemde basılan bir risalede de bulunur: Mahmut, *Hafiyelerin Listesi*, 1909, s.56-57. (Risalenin üstündeki basım tarihi -1909- yanlış olmalıdır.)

yen sadrazam, ilgili komisyonun tasnifi bitirmeden jurnallerin yayımlanmalarının mümkün olmadığına işaret eder. Tasniften sonra da bunun gerekli olup olmadığına karar verilecektir.

Birbiri ardına söz alan hatipler fikirlerini açıklarlar. Dersim Mebusu Lütfi Fikri Bey jurnallerin teşhir edilmesine karşı olduğunu, aksi takdirde bu endişeli günlerde arzu edilmeyen bulanıklıklara yol açılacağını belirtir. İttihatçıların lideri Halil Bey,[129] tüm jurnallerin değil, mebuslara ait olanların incelenmesini ve yayımlanmasını savunur. Meclis de bu öneri doğrultusunda karar alır. Mebusların jurnalleri, yine mebuslardan oluşacak bir komisyonun değerlendirmesinden geçecektir.[130] Âyan Meclisi de Mebusan Meclisi'ni örnek alarak üyelerine ait bütün jurnallerin yayımlamasını hükümetten talep etmiştir. Konu, hükümetin gündemindedir.[131]

Nazırların Seyahatleri ve Jön Türklerin Halkçılığı

Stambulskie Novosti'nin sık sık vurguladığı konulardan biri de Jön Türk iktidarının halka inmesi ve halkla bütünleşmesidir. Gazetenin ilk iki sayısında yayımlanan "Jön Türk Nazırları Taşrada" başlıklı yazı dizisi bunun örneklerinden biridir. M. Nejdanov'un yazısında, Dahiliye Nazırı Talat Bey ile Maliye Nazırı Cavit Bey'in 1909 yılının Ekim ayında gerçekleştirdikleri, Eskişehir, Konya ve Ankara'yı kapsayan yurt gezisi ele alınmaktadır. *Stambulskie Novosti* sayfalarında her iki nazırın da fotoğrafı yayımlanmıştır.[132]

---

129 Halil (Menteşe) Bey, Talat Bey'in Dahiliye Nazırı olmasının ardından, Mebusan Meclisi'ndeki İttihatçı parti grubunun (Fırka'nın) başkanlığına geçmiştir. *Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe'nin Anıları*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, Kasım 1986, s.127. Burada kendisinden "lider" olarak söz edilmesi o nedenledir.

130 Karar, yukarıda aktarılan tartışma günü değil, meclisin 11 Mayıs 1910 (28 Nisan 1326) tarihli oturumunda alınmıştır. *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*, devre 1, içtima senesi 2, c.5, TBMM Basımevi, Ankara, 1986, s.97-98. Hüseyin Cahit Bey, ertesi günkü başyazısını bu konuya ve tartışmaya ayıracaktır. Bkz. Hüseyin Cahit, "Meclis-i Mebusan'da Dünkü Hadise", *Tanin*, 2. sene, no. 606 (27 Nisan 1326/10 Mayıs 1910), s.1.

131 M., "Parlament", *Stambulskie Novosti*, no. 19 (7 Mayıs 1910), s.6.

132 Aynı fotoğraflara *Stambulskie Novosti*'den daha önce (ve sonra da) Türkçe basında sıkça rastlanır. Örneğin bkz. *Servet-i Fünûn*, c.37, no. 949 (30 Temmuz 1325), s.200; *Şehbal*, no. 9 (1 Ağustos 1325), s.172; *Şehbal*, no.

Rus yazar, Avrupa basınının bu gezilere sempatiyle yaklaştığını, rasyonel ve aktif siyaset adına kararlı bir adım olarak gördüğünü belirtir. Türk basını da bu konuya çok geniş yer ayırmıştır. Tabiri caizse, genç bakanlar gerçek birer kahraman ilan edilmişlerdir.[133]

Nejdanov, Türkiye'de yeni rejimin kurulmasıyla yoğun bir gezi programının yaşandığına dikkat çeker. Bu gezileri, anayasal ilkelerin sağlamlaştırılmasının ve Avrupa kültürünün benimsenmesinin bir parçası olarak değerlendirir. Yapılan dış gezilerdeki amaç, Türkiye'nin Japonya'yla birlikte örnek aldığı Avrupa'yla yakınlaşmadır. Yurtiçi seyahatleri de halkın maddi-manevi istek ve taleplerini yakından tanımak içindir.

Yazara göre Türkiye, devlet sistemi, toplumsal yapısı, ahlaki ve dini değerleri açısından demokratik fikirleri benimsemek için çok uygun bir zemine sahiptir. Türkiye'de hiçbir zaman, Avrupa'da olduğu gibi, halkla yönetici sınıflar arasına kalın duvarlar ören katı bir hiyerarşik bürokrasi ve ruhban sınıfı olmamıştır. Ancak, sultanların gittikçe artan despotizmi, özellikle de II. Abdülhamit'in istibdadı bu demokratik karakteri değiştirmiştir. Otuz üç sene boyunca sarayından çıkmayan padişah ve onun hizmetkârlarına ve hafiyelerine dönüşmüş olan üst düzey yetkililer kliği, halk kitleleriyle yakın bağlar kurmayı önemsememişlerdir. Halkı sadece vergi alınacak tükenmez bir kaynak olarak görmüşlerdir.[134] Ülkenin siyasi mekanizması İstanbul'da yoğunlaşırken, ekonomik ve kültürel hayat bakımından taşra fakirleşmiştir.

---

10 (15 Ağustos 1325), s.188. Cavit Bey'in fotoğrafının üzerindeki imzaya bakılacak olursa, bu fotoğrafların *Şehbal*'den aktarıldığı anlaşılmaktadır.

133 Gerçekten de Türkçe gazetelerin özellikle 14-21 Ekim (1909) günkü nüshalarında konuyla ilgili çok sayıda habere ve yoruma rastlanır. İttihatçı nazırların Anadolu seyahati, başmakalelere de konu olmuştur. Örneğin bkz. Hüseyin Cahit, "Nazırlarımızın Seyahati", *Tanin*, 2. sene, no. 406 (7 Teşrinievvel 1325/20 Teşrinievvel 1909), s.1; "Nazırların Seyahati – Bedbin Olmayalım!", *İnkılâp*, no. 14 (10 Teşrinievvel 1325), s.209. Türkçe gazetelerde yer bulan yabancı ajans haberlerinden, Avrupa basınının bu seyahate olumlu yönde ilgi gösterdiği öğrenilmektedir. Örneğin bkz. "Nazırlarımızın Seyahati", *Tanin*, 2. sene, no. 404 (3 Teşrinievvel 1325/16 Teşrinievvel 1909), s.1.

134 1908 Devrimi'ni doğuran önemli nedenlerden biri de halkın üzerindeki ağır vergi yüküdür. Devrime giden süreçte 1905-1907 vergi ayaklanmaları için bkz. M. Şükrü Hanioğlu, s.91 vd.; Aykut Kansu, s.35-95.

Nejdanov, Abdülhamit'in tahttan indirilmesinden sonraki süreci şöyle anlatır:

"Sultan V. Mehmet, halkla yakınlaşmanın ilk adımını Bursa seyahatiyle attı.[135] Bu örneği, bahriye ve nafia nazırları takip etti. Evkaf nazırı ise kışın Kudüs'e kadar bir seyahat yapmayı planlıyor. Bütün bu seyahatler dikkat çekti ve toplum ve basın tarafından memnuniyetle karşılandı. Ancak, sadece Jön Türk nazırlarının taşraya yaptığı seyahat tam anlamıyla günün olayı oldu. Bunun sebebi bir yönüyle, sadece Türkiye'de değil, Avrupa'da da büyük popülariteye sahip olan bu nazırların kişiliklerinde yatmaktadır.

Enerji dolu Edirne mebusu Talat Bey, Mebusan Meclisi'ne girmeden önce mütevazı bir telgraf memurudur. Sadece kişisel niteliği ve parlak yetenekleri sayesinde geleceğin siyaset adamı olarak hemen yükseldi ve dahiliye nazırı oldu. Hem Türk hem Avrupa basını onda geleceğin sadrazamını görüyor.[136] Cavit Bey'in de kişiliği daha az ilginç değildir. Siyasal devrim öncesinde Selanik'te kendi maliye okulu vardı.[137] Cavit Bey, Allah vergisi hitabet

135 "Zat-ı şahane tebaasıyla temasta bulunmayı ve memleketini görmeyi arzu buyurduklarından ilk seyahat-i hümayunun saltanat-ı Osmaniye'nin birinci payitahtı olan Bursa'ya icrası takarrür etti." Lütfi Simavi, s.60. 1909 yılının 1-4 Eylül günlerinde gerçekleştirilen ve dönem süreli yayınlarında geniş yer bulan Bursa seyahati hakkında, saray başmabeyincisi Lütfi Simavi'nin ve mabeyin başkâtibi Halit Ziya Uşaklıgil'in anlatımları için bkz. Lütfi Simavi, s.60-62; Halid Ziya Uşaklıgil, c.1, s.121-122. Bu konuda yeni padişahın eskisinden farkını, Ahmet Saib Bey o günlerde şöyle ifade eder: "(...) Abdülhamit uzun süren hükümetinde Yıldız etrafından ayrılmasını hiç de sevmezken Sultan Mehmet Han Hazretleri her gün kendisini millete göstermekten çekinmez oldu. Cülusu müteakip Bursa'yı, İzmit'i ziyaret etti (...)" Ahmet Saib, s.99.

136 Fransız gazeteci Rodes'un benzer değerlendirmesi ile karş. "Sadrazam Paşa ile Dahiliye Nazırı Beyefendi'nin Siyaset-i Umumiyye Hakkında Beyanatı", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 1. sene, no. 130 (25 Eylül 1325/8 Teşrinievvel 1909), s.2; Jean Rodes'dan akt. Salih Tunç, s.534.

137 "Siyasal devrim" ile kastedilen, 1908 Devrimi'dir. Ama Cavit Bey'in bir "maliye okulu" yoktur. Devrimden önce Feyziye Mektebi'nin müdürüdür. Bunun yanında, 1907-1908'de Selanik'teki Romanya Mektebi'nde düzenlenen gece derslerinde gençlere ekonomi ve istatistik dersleri vermiştir. İ. Arda Odabaşı, *Osmanlı'da Sosyalizm Türkçülük ve İttihatçılık -Rasim Haşmet Bey-*, Kaynak Yayınları, İstanbul, Mayıs 2012, s.57-59.

yeteneğiyle fırtınalı Temmuz günlerinde hızla Jön Türk Partisi'nin resmi hatibi oldu ve bütün imparatorluğu gezip halkı yeni rejimin ilkeleriyle tanıştırdı. Kendi şehrinden mebus seçilerek tamamen siyasi faaliyete geçiş yaptı; Cavit Bey tarafından hazırlanan ilk Türk bütçesi, zorlu ve hasta Türk maliyesini yeni ilkelere oturttu ve yetenekli mebus, maliye nazırlığına atandı.[138] İki nazır da İttihat ve Terakki Komitesi'ne üye ve Jön Türk programının sözcüsü ve yürütücüleridir."

Bu satırları takiben Rus yazar, İttihatçı nazırların ziyaret ettikleri Anadolu'nun öneminin altını çizer. Bölge, kısa bir süre önce Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasındaki çatışmaya sahne olmuştur[139] ve gericiliğin güçlü olduğu fakir bir yerdir. Bununla birlikte, bitmek bilmeyen bir insan zenginliğine sahip olan Anadolu'nun toprakları tüm imparatorluğu doyurabilecek kadar verimlidir. Yazar, bunlara ek olarak ormanları ve metaller, taş kömürü gibi yeraltı zenginliklerini de sayar.

Nejdanov'un ifadesiyle Jön Türkler, ülkenin doğusuna, bilhassa Anadolu'ya, devletin askeri hegemonyasını kültürel hegemonyaya dönüştürme planında büyük önem vermektedir. Önceleri Anadolu, askeri üstünlüğe sahipken imparatorluğun dayanak noktasıydı. Şimdiyse Türk milli bilincini geliştirirken, halkın eğitiminde Avrupa reformlarını uygularken, ülkenin genel refahını yükseltirken Jön Türkler, Anadolu Türkiye'sinin yeniden devletin sağlam bir dayanak noktası olmasını, kuzey-

138 Osmanlı Devleti'nde modern anlamda ilk bütçe (veya ilk bütçe kanunu), 1908 Devrimi'nden sonra hazırlanıp Mebusan Meclisi'nce kabul edilen 1325 (1909-1910) bütçesidir. Türkiye'de gerçek anlamda bütçe fikri ve tekniği II. Meşrutiyet döneminde başlamıştır. Muharrem Öztel, s.27-32.

139 31 Mart Ayaklanması günlerinde Adana'da patlak veren olaylar kastedilmektedir. 15. dipnota bkz. Rus gazeteci Tırkova da günlüklerinde Adana olaylarına değinir. Meşrutiyet'in ilanının hemen ardından yaşanan olaylarda düşmanları suçu Jön Türkler üzerine yıkmak istemiştir. Fakat Rus yazara göre bizzat Ermeniler, Adana olaylarının arkasındaki gerçek suçlularla Jön Türklerin her zaman mücadele etmesi gerektiğini görmektedir. Tırkova, Taşnak yayın organı *Azadamart*'ın başredaktörü Vramyan ile yaptığı görüşmeden Vramyan'ın sarf ettiği şu sözleri de aktarır: "Hayır! Hayır! Bu tekrarlanamaz. Adana kırımı, eski rejimin bir kalıntısıdır. İttihatçılar bizzat buna öfkelendiler. Onlar ellerinden gelen her şeyi yaptı." Ariadna Tırkova, s.63, 76.

de ve batıda ülkenin sınırlarını başarıyla koruyabilmesini ummaktadır.

Genç nazırların Anadolu gezisinde Rus yazarın dikkatini çeken diğer bir nokta da ziyaretlerin sade ve gösterişsiz oluşudur. Talat ve Cavit Beyler, zamanlarının çok az kısmını resmi görüşmelere ayırmışlardır. Başarılı Selanik mebusu Cavit Bey, en iyi konuşmalarını şampanya kadehinin ardından değil, küçük şehrin tren garının loş salonlarında, vagonun içinden ya da toplanmış köylülerin arasında sokakta yapmıştır. Nazırlar, vatanları için değerli olan zamanı kaybetmemek için de seyahat zamanı olarak bayramı, yani tatil günlerini seçmişlerdir.[140] Bu, kamuoyunda büyük etki yapmıştır.

İttihatçı liderlerin halkçı karakterini bu şekilde vurgulayan M. Nejdanov, sözlerini şöyle sürdürür:

> "Vagonda geçen bu beş gün boyunca genç vatanseverler[141] çok çalıştı. Eskişehir'i, Konya'yı, Ankara'yı ve arabaların gidebildiği birçok küçük şehir ve köyü ziyaret ettiler. Her yerde halkın sıcak coşkusuyla karşılandılar; halk onları selamladı, teşekkür etti ve her dil ve lehçede ülkenin ihtiyaçlarını anlattı. Şehirlerde yerel yönetimler karşılama törenleri düzenledi; garlarda müzikler çalındı; askerler geçit yaptı, Müslüman ve Hıristiyan okulların öğrencileri yurtsever şarkılar söylediler."[142]

Bu gezide özellikle Konya ziyareti dikkat çekmiştir. Eski ve yeni Türkiye, yani yüzlerce yıllık geleneklerin temsilcileri ile geleceğin öncüleri Konya'da ortak vatanseverlik duygusunda buluşmuşlardır. Talat Bey, düzenlenen ziyafette Mevlevi dervişlerinin başçelebisiyle yan yana otururken, Cavit Bey de çağdaş ilkeler temelinde yeniden doğuşun Türkiye için tarihi bir gereklilik olduğu üzerine en iyi konuşmasını yapmıştır.

Nazırlar, bütün şehirlerde camileri, kiliseleri, sinagogları ve farklı inançlara ait okulları gezmiş, öğrencilerin gördük-

140 16-18 Ekim günlerine denk gelen, 1909 yılı ramazan bayramı. İttihatçı nazırların gezisi 14 Ekim'de başlamış ve bayram tatili sonuna dek beş gün sürmüştür.

141 Talat ve Cavit Beyler kastedilmektedir.

142 Yazının buraya kadarki kısmı için bkz. M. Nejdanov, "Mladoturetskie Ministri v Provintsii", *Stambulskie Novosti*, no. 1 (23 Ekim 1909), s.14-16.

leri iyi eğitimden ve verdikleri akıl dolu cevaplardan şaşkına dönmüşlerdir. Bir Türk okulunu ziyarette, öğrenci korosu Jön Türk liderlerini Marseillaise'i Fransızca söyleyerek karşılamıştır. Çocukların çok iyi Fransızca okuması ve çeviri yapması genç nazırların dikkatini çekmiştir. Hatta Cavit Bey, bilgisine hayran kaldığı bir öğrenciye hatıra olarak altın saatini hediye etmiştir. Sonradan ortaya çıkmıştır ki bölgedeki askeri birliğin subaylarından Şemsettin Bey, bütün boş zamanını çocuklara Fransızca öğretmeye adamış ve gerekli araç gereci kendi imkânlarıyla temin etmiştir.[143] Nejdanov, Türkiye'nin milli doğuşunun garantisi olarak bu yurtseverleri görmektedir. Nazırlar, Anadolu'nun en ücra köşelerinde halkı eğitmek için İttihat ve Terakki Komitesi tarafından gönderilen birçok kültür emekçisiyle karşılaşmışlardır.

Gece vakti olmasına rağmen uzak bölgelerden köylüler, nazırları selamlamaya gelmişlerdir. Birkaç kez de geceleyin Talat ve Cavit Beylerin yolları üzerinde köylü ve yerel yönetim heyetleri müzikli ve ışıklı törenler tertip etmişlerdir. Bunun karşısında nazırlar hemen üzerlerini değişip halkın içine girmişlerdir. Cavit Bey, ateşli ve yurtsever konuşmalar yapmış, bu konuşmalar sıradan halk tarafından çok iyi anlaşılmasa da içtenliğiyle halkın kalbini fethetmiştir. Eski dönemde yaşanan acıların izlerini hâlâ taşımakta olan yüzler gülümsemeye başlamış, yaşlılar ağlamış, yetişkinler çocuklarını vatanın kurtarıcılarıyla tanıştırmıştır.

Nazırların treni her ne kadar saatte 120 km hızla gitse de yol boyunca halkın yoksulluğuna ve acılarına tanık olmuşlardır. Ancak gelecek güzel günlere inançları kesindir. Toplumun ihtiyaçlarını ve halkın yeni rejime bağlılığını kendi gözleriyle

143 Bolvadin redif taburu depo memuru görevinde ve mülazım-ı evvel rütbesinde bulunan Şemsettin Bey'in bu davranışı gazetelerde büyük takdirle karşılanmıştır. Örneğin bkz. Hüseyin Cahit, "Nazırlarımızın Seyahati", *Tanin*, 2. sene, no. 406 (7 Teşrinievvel 1325/20 Teşrinievvel 1909), s.1; Hüseyin Cahit, "Fikr-i Vazife", *Tanin*, 2. sene, no. 407 (8 Teşrinievvel 1325/21 Teşrinievvel 1909), s.1. Şemsettin Bey'in *Yeni Gazete* ve *Tanin*'e gönderdiği mektup da bu gazetelerde yayımlanmıştır. Bkz. Aynı. Şemsettin, "Yeni Gazete Sermuharriri Abdullah Zühtü Bey'e", *Yeni Gazete*, 2. sene, no. 418 (12 Teşrinievvel 1325/25 Teşrinievvel 1909), s.1; "Bir Mektup", *Tanin*, 2 sene, no. 412 (13 Teşrinievvel 1325/26 Teşrinievvel 1909), s.2.

ГОДЪ I — ИЗДАНІЕ 15 ДЕКАБРЯ 1909 — № 8

СТАМБУЛЬСКІЯ НОВОСТИ

ЕЖЕНЕДѢЛЬНАЯ ИЛЛЮСТРИРОВАННАЯ ГАЗЕТА

Выходитъ по Пятницамъ.

Турецкія новости дарятъ цѣлый каѣкъ.

ПОДПИСНАЯ ЦѢНА:

ДЛЯ ТУРЦІИ	ДЛЯ РОССІИ и ЗАГРАНИЦЫ
на 1 годъ 80 піастр.	8 руб.
— 6 мѣс. 40 —	4 —
— 3 — 20 —	2 руб. 50 коп.

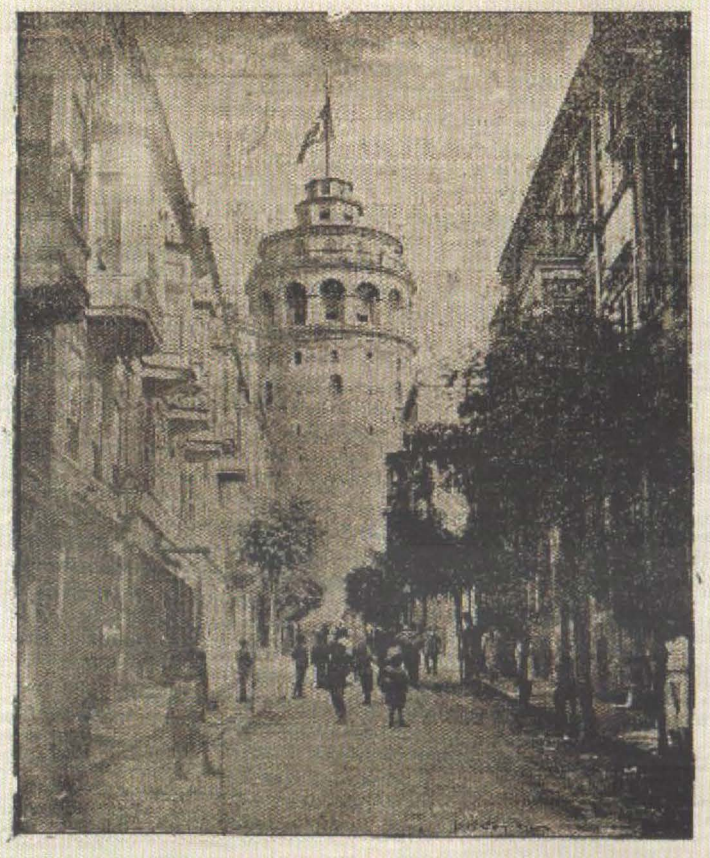
ЦѢНА ОТДѢЛЬНАГО НОМЕРА:
для ТУРЦІИ — 10 пара, для РОССІИ — 20 коп.

ЦѣНА ОБЪЯВЛЕНІЙ:
Страница — 1 руб. — 40 піастр.
½ — 60 коп. — 25 піастр.
¼ — 30 коп. — 15 піастр.

Для иностранныхъ агентствъ большія скидки.
Объявленія принимаются по соглашенію.

АДМИНИСТРАЦІЯ и РЕДАКЦІЯ: „Стамбульскія Новости"
Péra, rue Agha-Hamam N-33. (Перa) Constantinople.

Историческіе памятники Константинополя.

ГАЛАТСКАЯ БАШНЯ.

Построена генуэзцами въ 14-омъ вѣкѣ на высокомъ Галатѣ, служила прежде маякомъ.
Нынѣ же она передѣлана въ пожарный постъ.
Лѣстница въ 143 ступени ведетъ въ круглую залу въ 140 футовъ вышины, изъ
которыхъ открывается роскошный видъ на Константинополь.

Galata Kulesi *(Stambulskie Novosti)*.

gören nazırlar, bu seyahatten çok etkilenmişlerdir. Rus yazar, bu ifadelerini Talat ve Cavit Beylerin *Yeni Gazete*'ye verdikleri demeçle[144] destekler.[145]

İttihatçı olanlar da dahil olmak üzere, nazırlar ilerleyen aylarda da seyahatlere çıkacaklardır.[146] Yaklaşık iki ay sonra yine Nejdanov, "Nazırların Gezileri" başlıklı yazısına şöyle başlar:

> "'Her devrim ülkenin genç kuvvetlerini siyasi arenaya doğru iter; şüphesiz, devlet işlerinin çözümünde gençlerin bu öncü rolünün ilerlemeye etkisi çok büyüktür. Eski kuşak, yeni fikirlere açık değildir, kendinde o gücü bulamamaktadır ve yeni ilkelere uygun olarak gerekli etkiyi gösterememektedir.' Kısa bir süre önce Jön Türklerin bir gazetesi böyle yazdı. Cesaretle söylenebilir ki Türkiye'deki yeni rejim, bu sözleri yaşanmakta olan tarihi anın şiarı olarak aldı. Gerçekten genç Türkiye, bütün idari teşkilatının neredeyse yüzde 50'sini yeniledi; bütün umudunu gençlerin enerjik ve ilerici çalışmasına bağladı.
>
> Özellikle yürütme, bu anlamda geçmişin gelenekleriyle bağlarını koparark tamamen yeni bir yolda ilerliyor. Onun temsilcileri, ülkenin gerçek durumu ve halkın ihtiyaçları hakkında kalemleri [kendilerine bağlı devlet daireleri] ya da mebuslar aracılığıyla bilgilenmekle yetinmiyor, her şeyle bizzat doğrudan temas etmek ve

144 Bu kapsamlı röportaj için bkz. "Mülakat: Dahiliye ve Maliye Nazırlarıyla", *Yeni Gazete*, 2. sene, no. 413 (7 Teşrinievvel 1325/20 Teşrinievvel 1909), s.1-3.

145 M. Nejdanov, "Mladoturetskie Ministri v Provintsii", *Stambulskie Novosti*, no. 2 (30 Ekim 1909), s.7-8.

146 Bu seyahatlerin sadece nazırlara özgü ve yurtiçi ile sınırlı olmadığı belirtilmelidir. Celalettin Korkmasov, *Stambulskie Novosti*'nin artık yayın hayatında bulunmadığı Temmuz 1910'da şöyle yazar: "Senelerden beri hissiyat-ı vataniyye bî-ruh gibi, câmid gibi hareketsiz idi. Fakat, hürriyetle birden bire tuğyan ederek gezmek, dolaşmak, görmek emeli cemiyet-i Osmaniye'nin her sınıfını istila eylemiştir. Madem ki, artık mebuslar, gazeteciler, nazırlar, yani memleketin bütün anasır-ı faaliyeti uzak, yakın seyahatlere çıkıyorlar; genç mekteplileri de, sırf tetebbu maksadıyla gezdirmek, hiç şüphe yok ki hem kendilerinin, hem de vatanın hal ve istikbale ait en mühim ihtiyaçlarındandır." Celalettin Korkmazof, "Mektep Cevelânları", *Arkadaş*, c.1, no. 14 (15 Temmuz 1326), s.419.

halkla daha sıkı temaslar kurmak istiyor. Babıâli'nin yüksek duvarlarından güçlükle dışarı çıkan bakanlar, artık ülkenin derinliklerine ve hatta imparatorluk sınırlarının dışına gidiyor."

Bu girişin ardından Rus yazar, Cavit ve Talat Beylerin ramazan bayramındaki Anadolu seyahatlerinin bunun ilk örneği olduğunu hatırlatır. Kurban bayramı da bu bakımdan iyi değerlendirilmiştir. Gazetede fotoğrafı da basılan Ticaret ve Nafia Nazırı Hallacyan Efendi[147] Rumeli'ye; Cavit Bey ise Balkan ülkelerine gitmiştir.[148] Hallacyan Efendi bulunduğu yerlerde ateşli konuşmalar yapmış, insanları bir millet olmaya, anayasaya bağlılığa çağırmıştır. Halk ile iktidarın işbirliğinin, ülkenin geleceğinin garantisi olduğunu vurgulamıştır.[149]

147 İstanbul Mebusu, Ticaret ve Nafia Nazırı Bedros Hallacyan Efendi'nin aynı fotoğrafı için bkz. *Resimli Kitap*, c.1, no. 5 (Kânunusani 1324), s.420; *Şehbal*, no. 12 (15 Eylül 1325), s.228.

148 20 Aralık (1909) akşamı trenle yola çıkan Hallacyan Efendi, Edirne, Dedeağaç, Selanik, Manastır ve Üsküp'ü ziyaret etmiştir. Gazetelere yansıdığı kadarıyla, seyahatin amacı, bölgenin bayındırlık ihtiyaçlarını yakından görüp incelemek ve demiryolu güzergâhını teftiş etmektir. Beraberinde İstanbul mebusu ve *Tanin* başyazarı Hüseyin Cahit Bey olduğu halde, 21 Aralık günü vapurla yola çıkan Cavit Bey ise, Balkan başkentlerini; Bükreş (Romanya), Sofya (Bulgaristan) ve Belgrad'ı (Sırbistan) ziyaret etmiştir. Cavit Bey'in kendi beyanına bakılırsa, bu seyahatin siyasi amacı yoktur. Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa'nın 28 Aralık'ta istifa etmesi üzerine, seyahatte bulunan nazırlara acele dönmeleri için birer telgraf çekilmiştir. Selanik'te birleşen nazırlar ve beraberlerindekiler, 29 Aralık gecesi oradan özel bir trenle İstanbul'a dönmüşlerdir. Dahiliye Nazırı Talat Bey ise, bayram tatilini Edirne'de geçirmiştir. 24 Aralık Cuma günü gidip, Pazartesi günü dönmüştür. 19 Aralık 1909-3 Ocak 1910 tarihli süreli yayınlarda nazırların seyahatlerine dair geniş bilgi mevcuttur. Burada verdiğimiz bilgiyi *Tanin*, *Sabah* ve *Yeni Tasvir-i Efkâr*'dan aktardık.

149 Nejdanov, "Puteşestviya Ministrov", *Stambulskie Novosti*, no. 9 (18 Aralık 1909), s.9. Hallacyan Efendi'nin yaptığı bu konuşmalar da gazetelere yansımıştır. Bunlardan birinde, mevcut hükümetin "ahalinin hükümeti" olduğunu belirttikten sonra şöyle der: "Artık merkezde oturup da kendi zaman ve saadetlerini, yalnız kendi nefislerini düşünen nazırların devri geçti. Ba'de-mâ ifa-yı vazife edecek olanlar sırf milletvekilleri, millet hizmetkârlarıdır. Ve bu tabir onlar için en şerefli bir tabirdir." "Rumeli Seyahati 3", *Yeni Tanin*, 1. sene, no. 5 (16 Kânunuevvel 1325/29 Kânunuevvel 1909), s.2. Hallacyan Efendi'nin seyahatinin, yeterince "halkçı" bulunmayarak eleştirildiğini belirtelim. Bu eleştiri için bkz. Ahmet Şerif, s.135.

Siyasi Partiler

II. Meşrutiyet, Türkiye'de çağdaş anlamda siyasi partilerin ortaya çıktığı, çok partili rejimin ve siyasi partiler arası mücadelenin başladığı dönemdir.[150] *Stambulskie Novosti* de bu olguya ilgisiz kalmamıştır. Ahmet Cevat Bey'in "Türkiye'de Siyasi Partiler" başlıklı yazısı gazetenin 1909 yılının 4 numaralı sayısında yayımlanmıştır. Ahmet Cevat, yazısına şöyle giriş yapar:

> "Siyasi partiler meselesi, şu anki tarihi anda Türkiye açısından büyük önem taşıyor. Onlardan kaç tane var? Programları ve idealleri ne? Öyle ki her partinin varlık sebebi az ya da çok programına ve ideallerine bağlı."

Ancak Ahmet Cevat'a göre partilerin programlarının analizine geçmek mümkün değildir çünkü partilerin varlığı tartışma konusudur. İçinden çıkılması zor, karman çorman bir kütleyle karşı karşıya kalınmıştır. Yazar, konuyu işlemeyi Müslim-gayrimüslim ayrımı üzerinden sürdürür:

> "Osmanlı parlamentosunda ilk bakışta göze çok büyük çoğunluktaki Müslüman mebuslar ve sınırlı sayıdaki gayrimüslimler çarpmaktadır. Bu en derin, en temel ayrımdır. Bunun kökeni, oluşumu ve adım adım gelişimi, tüm Osmanlı tarihinin gidişatına sıkıca bağlıdır. Yüzyıllar boyunca Müslüman ve Hıristiyan unsurlar, derin toplumsal farklılıklarla birbirinden ayrılmışlardı. Bu ayrımın yasama meclisine taşınmış olması tamamen anlaşılır. Ruhlardaki ve ideallerdeki bu derin ayrışmanın, Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasında altı asırdan fazladır süren tarihin yarattığı ve büyüttüğü bu ayrışmanın bir seferde yok olması mümkün müdür? Bu ayrışma, birçok kez Balkanlar'da bağımsız devletlerin oluşması gibi malum sonuçlar doğuran kanlı ayaklanmalara yol açmıştır. Anayasanın getirdiği yeni yaşamsal ve toplumsal şartlara gelince; onların, yüzyıllardır bozulan bu halkların psikolojisini birkaç ayda düzeltmesi mümkün müdür? Özgürlüğün sönmez ocağı olarak gördüğü

150 II. Meşrutiyet dönemi siyasi partileri için bkz. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, c.1.

> Yunanistan'ı bugüne kadar gerçek anavatanı sayan bir Rum'un hemen ideallerini değiştireceğini ve Yunanistan'a gerektiğinde savaşacağı hasmı olarak bakacağını düşünebilir miyiz? Aynı şüpheler, diğer Hıristiyan milliyetler için de ister istemez akla geliyor."

Ahmet Cevat Bey, bu noktalara dikkat çektikten sonra parlamentodaki diğer bir ayrımın da Müslümanlar içindeki farklı unsurlar arasında söz konusu olduğunu belirtir. Araplar, Türklere karşı açıktan düşmanlık göstermektedir. Diğer yandan Hıristiyan unsurlar arasında da ayrılıklar vardır.

Yazar, siyasi parti kurma hevesinin sadece Türkler arasında görüldüğünü belirtir. Daha geçen sene kurulan Ahrar Fırkası'nın programı özünde Komite ile uyuşmaktadır. Ahmet Cevat'a göre, eğer az sayıdaki üyeleri daha fazla sabır, inat ve siyasi nezaket göstermiş olsalardı parti başarılı olabilecekti. Ancak affedilemez bir düşüncesizlikle itibarlarını sarsmışlar ve saflarını her geçen gün gericilerle doldurmuşlardır.

İttihat ve Terakki Partisi ise, Komite'nin programını tam olarak benimseyen siyasi parti sayılabilecek tek örgüttür. Mecliste farklı unsurların, idealleri birbirinden uzak olsa da birleşme yönünde girişimleri görülmektedir. Yazar, bu partinin her şeyden önce Komite'ye muhalif olacağını düşünmektedir. Ahmet Cevat'ın son sözleri şöyledir:

> "Her halükârda Komite, çalışanlarının saflarını sıklaştırmak, yakın gelecekte kendisinden beklenen ciddi çıkışa hazırlanmak için enerjisini geliştirmeli, bütün taktiklerini, dikkatini ve basiretini ortaya koymalıdır."[151]

Celalettin Korkmasov'un "Partiler Hakkındaki Mesele" başlıklı makalesinde de aynı konu daha geniş bir biçimde tartışılmıştır.[152] İlk bölümü beşinci sayıda yer alan bu yazı dizisinin ikinci bölümü, gazetenin sekizinci sayısında çıkacaktır.

---

151 A. D., "Politiçeskie Partii v Turtsii", *Stambulskie Novosti*, no. 4 (13 Kasım 1909), s.3-4.

152 Dönemin Rus basınında Türkiye'deki siyasi partileri ele alan bir yazı için bkz. A. Ter-Arutyunov, "Politiçeskie Partii v Sovremennoy Turtsii", *Russkaya Mısl*, no. 9 (Eylül 1908).

Korkmasov makalesinde, Türkiye'de gerçek anlamda siyasal partilerin olup olmadığını sorgular.[153] Yazarın ifadesiyle, Türk basını meclisin yeterli verimlilikte çalışamamasının temel sebeplerinden biri olarak siyasal partilerin bulunmayışını görmektedir.[154] Ama basın aynı zamanda, partiler arasındaki farkların siyasal programlarına dayanması, ırksal veya dini temelde ayrı örgütlenmeye gidilmemesi gerektiğini savunmaktadır.[155]

Hükümet ise, meşruti sistemin doğru işlemesinin yaşamsal koşullarından biri olarak gördüğü partilerin kuruluşuna olumlu yaklaşmaktadır. Ancak, siyasi partiler arasındaki mücadelenin meclis dışına taşmaması gerektiğini de eklemektedir.

Kısacası bütün ülke, siyasi hayatı canlandıracak bir manivela olarak görülen siyasi partilerin kurulmasından yanadır. Bu olgu, kelimenin Avrupai anlamında sağlıklı siyasal partilerin Türkiye'de henüz bulunmadığını kanıtlamaktadır. Bununla birlikte, meşrutiyete daha yeni geçmiş olan bu ülkenin siyasal hayatı gözlemlendiğinde, meclisteki ve meclis dışındaki gruplar ve örgütler incelendiğinde, zemininin hazır olduğunu ve yakın bir gelecekte bunun gerçekleşeceğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Korkmasov, anayasal rejime sahip bir ülkede siyasal partilerin ilginç bir şekilde bulunmayışının, Türk tarihinin birçok

153 Korkmasov'un makalesi, 1910 yılının Şubat ayında yayımlanmıştır. 1908 Temmuz'undan bu tarihe kadar kurulan siyasi partilerin sayısı az sayılmasa da bazıları ortadan kalkmıştır. 1908'de kurulan Fedakâran-ı Millet Cemiyeti ve Osmanlı Ahrar Fırkası ile 1909'da kurulan İttihad-ı Muhammediye Fırkası 31 Mart'tan sonra (Nisan 1909) siyasal sahneden silinmişlerdir. Osmanlı Demokrat Fırkası fiilen Şubat 1909, resmen Şubat 1910'da, Mutedil Hürriyetperveran Fırkası Kasım 1909'da, Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası -Paris'te- 1909 yılı sonunda, Ahali Fırkası ise Şubat 1910'da kurulmuştur. 1910 yılı Şubat ayında, İttihat ve Terakki dışındaki siyasal partiler bunlardan ibarettir. Bkz. Tarık Zafer Tunaya, *age.*

154 Bu görüşün savunulduğu ve Korkmasov'un yazısından sadece birkaç gün önce yayımlanmış bir başmakale için bkz. Hüseyin Cahit, "Meclis-i Mebusan Niçin İş Görmüyor?", *Yeni Tanin*, 1. sene, no. 46-515 (26 Kânunusani 1325/8 Şubat 1910), s.1.

155 Benzer görüşün savunulduğu bir başmakale için bkz. D. K. [Diran Kelekyan], "Osmanlılık Düstur-ı Mevcudiyettir", *Sabah*, 21. sene, no. 7254 (20 Teşrinisani 1325/3 Kânunuevvel 1909), s.1. Zaten Ağustos 1909'da çıkarılan Cemiyetler Kanunu'nun 4. maddesine göre, "Kavmiyet ve cinsiyyet esas ve unvanlarıyla siyasi cemiyetler teşkili memnudur." Bkz. "Cemiyetler Kanunu", *Musavver Salname-i Servet-i Fünûn*, (ilave kısmında) s.25. Cemiyetler Kanunu hakkında geniş bilgi için bkz. Kenan Olgun, s.298-338.

genel ve özel şartıyla açıklanabileceği görüşündedir. Ona göre bu durumun sebebini şu anki devrimci geçiş döneminde değil, esas olarak imparatorluğun tarihinde aramak gerekir. Partiler her ülkede siyasal bilincin barometresidir. Özgürlük için daha yeni doğan Türkiye, henüz bu denli gelişmemiştir.

Yazara göre Türkiye, tarihsel evrimi boyunca, Avrupa ülkelerinin tecrübesini yaşadığı şekilde bir feodal sistemle tanışmamıştır. Avrupai, ekonomik ve siyasal sınıf ayrımı yerine, Müslüman-gayrimüslim ayrımına dayanan teokratik bir sistemi temsil etmiştir. Türkiye'yi belki bağımsız grupların bir bütünü olarak görmek mümkündür. Bu bağımsız gruplar, genel devlet hayatıyla birbirlerine bağlı olsalar da diğer taraftan aralarında daha çok dini olmak üzere, ırki temellerde de derin ayrılıklar bulunmaktadır.

Ülke sınırları dışındaki devrimci gruplar da esasen benzer siyasi özelliklere sahip olmuşlar, eski rejim koşullarında siyasal parti seviyesine kadar gelişememişlerdir.

Bununla birlikte, dönemin parlamentosu bir sene öncesiyle kıyaslandığında, ileriye doğru bir adımın atıldığı görülecektir. Daha önce partiler arasındaki tartışmalar kişiselliği (şahsiyatı) aşamazken, partilerin yasallaşmasıyla artık tartışmalar fikirsel boyuta daha çok taşınmaktadır. Partiler tarafından ileri sürülen fikirler, farklı Osmanlı unsurlarının çıkarlarını milletin ve devletin genel çıkarlarıyla daha iyi uzlaştırmaktadır.

Korkmasov'a göre, böylece meşruti rejimi adım adım benimseyen kitleler, kendilerini farklı siyasi partilerde bulacaklardır. Öyle ki bu partileri dini ve ırki ayrımlardan çok farklı fikirler yönetecektir. Aralarındaki mücadele ise, yasal parlamenter bir karakter kazanacaktır. Bu partiler, Osmanlı İmparatorluğu'nun birliği ve meşruti'rejimin dokunulmazlığı ilkelerini benimseyerek yeni rejimin ihtiyaçları ve gelişmesi çerçevesinde üç temel akıma ayrılmaktadır: İttihatçılar, ılımlı liberaller ve demokratlar. Korkmasov, bu akımları tek tek ele alır:

> "İttihatçıların programının köşe taşı Osmanlıcılıktır. Esas olarak Osmanlı milletinin birliğini, genel milli çıkarları ve devletin gelişim amacını takip etmektedirler. Daha önce söylediğimiz gibi ılımlı liberaller, Osmanlı İmparatorluğu'nun birliğini tanımakla birlikte aynı za-

manda imparatorluğu oluşturan farklı kökenden milli unsurların gelişim özgürlüğünü savunmaktadır. Son olarak halkçılardan sosyalistlere kadar farklı akımları kucaklayan demokrat gruplar, esas olarak emekçi nüfusun çıkarlarını savunmaktadır.

Ancak bütün bu siyasi partiler, parlamento içindeki ve dışındaki örgütlenmeleri açısından birbirleriyle eşit olmaktan uzaktır. Aralarında örgütlenme, nicelik ve siyasi önem anlamında ilk sırayı İttihatçılar ya da 'İttihat ve Terakki' almaktadır. Bunlar, kendilerini kültür ve aydınlanma faaliyetlerine adamış olan Komite'nin özerk siyasi temsilcileridir.

Demokratlar, parlamento dışında en iyi örgütlenmiş güçtür. Liberallerin hemen hemen hepsi Mebusan Meclisi üyesidir. Sadece 'İttihat ve Terakki' Partisi aynı zamanda hem yasama meclisinde hem de dışında iyi örgütlenmiştir. Parlamentodaki temsilcilerinin sayısı 157 kişiye[156] kadar varmakta ve parlamentonun büyük çoğunluğunu oluşturmaktadır. Bu parti aynı zamanda, mebuslarından, üyelerinden veya sempatizanlarından meydana gelen yürütme erkinin de temel dayanağıdır."

Yazar, İttihatçıların siyasal program bakımından "ılımlı ilericiler" olarak da tanımlanabileceğini belirtir. Geçen seneye oranla parti ciddi bir dönüşüm geçirmiş, sadece kadroları değil, talimatları da tek tipleşmiştir. Diğer siyasi akımlara daha geniş ve uzlaşmacı bir tavırla yaklaşmaya başlamıştır.[157]

Parlamentoda ikinci sırada ise Ilımlı Liberaller Partisi (Mutedil Hürriyetperveran Fırkası) vardır. Onlar da İttihat ve Terakki gibi geçmiş seneye oranla sola kaymıştır. Bunların büyük çoğunluğu Ahrar Partisi'ne girmiştir. Parlamentodaki temel muhalefet olan bu parti, ne federalizmi ne de ademimerke-

156 *Tanin*, İttihatçı mebusların sayısını 154, *Yeni Tasvir-i Efkâr* ise 160 olarak bildirmektedir. Akt. Tarık Zafer Tunaya, s.271.

157 Dr. Bahattin Şakir Bey, Rus Büyükelçiliği baştercümanı Mandelştam'a, İttihat ve Terakki Partisi'nden çıkmanın "belirli riskler" taşıyacağını ciddi olarak söylemiştir. Mandelştam, İttihat ve Terakki'nin kuruluşuyla ilgili bazı değerlendirmelerde de bulunur: Uzun yıllar boyunca çetelerle savaşan genç Türk subayları, Slav ve Yunan karşıtlarından birçok şey öğrenmişlerdir. Jön Türklerin en önde gelen isimlerinden biri Mandelştam'a, gizli İttihat ve Terakki örgütünün ilk tüzüğünün ve örgütlenmesinin, Türk hükümranlığının ölümüne düşmanı olan Makedonya İç Devrimci Örgütü'nden alındığını ifade etmiştir. A. N. Mandelştam, s.7, 12.

ziyetçiliği savunmaktadır. Buna karşın, taşranın idaresiyle ilgili meselelerde Müslüman olmayan toplulukların ayrıcalıklarını koruyarak farklı öğelerin kültürel-milli özerkliğini benimsemektedir.[158]

Demokrat gruplar ise parlamentoda ciddi bir role sahip değildir. Bunlar arasında yeni kurulan "Halk Partisi"ni (Ahali Fırkası), Bulgar Federatif Halk Partisi'ni ve Ermeni sosyalistleri saymak mümkündür.[159] Bunlar esas olarak işçi ve köylü hakları üzerinde durmaktadır.[160]

Bütün bunların dışında, farklı dünya görüşlerine sahip küçük gruplar hem parlamento içinde hem de dışında mevcuttur.[161]

158 Mutedil Hürriyetperveran Fırkası, II. Meşrutiyet parlamentosu içinde kurulmuş ilk siyasal partidir. Bu parti hakkında bkz. Tarık Zafer Tunaya, s.241-251; Sina Akşin, s.253-254.

159 Ocak 1909'da kurulan Bulgar Federatif Halk Partisi için bkz. Mehmet Hacısalihoğlu, *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918)*, çev. İhsan Catay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Şubat 2008, s.249-251. Ermeni sosyalistler için bkz. Anahide Ter Minassian, "1876-1923 Döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketin Doğuşunda ve Gelişiminde Ermeni Topluluğunun Rolü", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923)*, der. Mete Tunçay ve Erik Jan Zürcher, çev. Mete Tunçay, 3. basım, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s.163-237.

160 Korkmasov'un "demokratlar" hakkında verdiği bilgi fazlasıyla sorunludur. Andığı diğer siyasi oluşumları (Bulgarlar ile Ermenileri) bir yana bırakacak olursak, İttihat ve Terakki'ye karşı muhalefete geçen bir grup mebusun kurduğu Ahali Fırkası'nın tek faaliyet alanının parlamento olduğu belirtilmelidir. Ayrıca bu partinin, bazı "sol" talepler dışında, işçi ve köylü ile herhangi bir ilgisi olduğu da söylenemez. Aksine, hayli muhafazakâr bir partidir. Öyle ki, "Avrupa meclislerindeki ruhban fırkalarına" benzetilmiştir. [Bu son tespit için bkz. Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi, *Muhalefetin İflası*, 2. tabı, Matbaa-i İslamiyye, Kostantiniye, 1331, s.19.] İşin ironik yanı, sosyalist *İştirak* dergisi de Ahali Fırkası'nı "demokrat" bir parti saymış, "Demokrat Fırkası" şeklinde adlandırmış ve tam destek vermiştir. *İkdam* gazetesine göre de bu fırka, "Avrupa'da radikal sosyalist denilen fırka aksamından biridir". Bkz. Tarık Zafer Tunaya, s.266-277; Sina Akşin, s.254-256; "Hayat-ı Meşrutiyet – Ahali Fırkası", *İştirak*, 1. sene, no. 7 (27 Mart 1326), s.106-107. Bu noktada, Korkmasov'un *İştirak* dergisini ve *İkdam* gazetesini yakından takip ettiğini kaydetmekte fayda vardır.

161 D. K., "Vopros o Partiyah", *Stambulskie Novosti*, no. 5 (29 Ocak 1910), s.3-4; no. 8 (19 Şubat 1910), s.3-4. Yazının ilk bölümünün sonunda, o sırada Bağdat valisi ve 6. Ordu kumandanı olan Nâzım Paşa'nın fotoğrafına yer verilmiştir. Fotoğraf, sekiz gün önce yayımlandığı *Servet-i Fünûn* dergisinden aktarılmıştır. Bkz. *Servet-i Fünûn*, c.38, no. 974 (21 Kânunusani 1325), s.177 (kapak sayfası). Nâzım Paşa ile ilgili makale için 2. bölüme bkz.

Partiler konusu gazetenin "Parlamento" sütununda da işlenmiştir. Genel olarak bu sütunu kaleme alan "M." rumuzlu yazar, son dönemde meclis oturumlarının yeni rejimin en samimi taraftarlarında bile memnuniyetsizlik uyandırdığını belirtir. Yazara göre bu memnuniyetsizlik parlamenter rejimin itibarını sarsmakta çıkarı olanlar tarafından dile getirilseydi, doğal olarak dikkat göstermeye gerek olmayacaktı. Fakat Türkiye'nin biricik kurtuluşunu anayasada gören insanlardan bu eleştiriler geldiği için üzerinde durmaya değecektir.

Asırlardır despotizmin hükümranlığında kalmış ülkenin yirmi dört saat içinde baştan yaratılmasını ve İngiltere'yle aynı seviyeye gelmesini beklemek mümkün değildir. Diğer taraftan, eski rejim döneminde toplumsal hayatın tamamen yok olması en çok, köşeli birer programa sahip ciddi siyasi partilerin ortaya çıkmamasına yol açmıştır.

Bu yorum, varlığını sürdüren ya da yeni kurulan partileri görünce paradoksal gözükebilir. Ancak yazar, bireylerin bir araya geldiği belirli bir örgütlenme olan partilerin varlığını inkâr etmediklerini ifade eder. Sorun, var olan partilerin programlarının bulanık ve genel geçer ilkeler içermesidir. Mesela en önemli parti olan İttihatçılar, ırka dayanan düşmanlığı ortadan kaldırmayı ve anayasal rejimi desteklemeyi öngörmektedir. Herkes, böyle bir programın esnekliği konusunda hemfikir olacaktır. Öyle ki böyle bir program, birbirinden derin ve uzlaşmaz bir şekilde ayrılan partileri bile birleştirebilecektir.

"M." rumuzlu yazara göre, kesin ve belirli bir programlarının bulunmayışı, mebusların ve partilerin bir kanun tasarısı karşısında net bir tavır takınmalarını engellemekte, tam bir kaos yaratmaktadır. Bu kaos, şüphesiz, bir süre daha devam edecek, ancak her halükârda sonsuza dek sürmeyecek, fikirlerin billurlaşmasına ve partilerin uygun bir şekil almasına evrilecektir.[162]

Milliyetler Meselesi

Stambulskie Novosti'nin birinci sayısında, "*Sabah* ve *Şûrâ-yı Ümmet* gazetelerinin yazarı" Ahmet Cevat (Emre) Bey'in

162 M., "Parlament", *Stambulskie Novosti*, no. 5 (29 Ocak 1910), s.10-11.

"İttihat ve Terakki Komitesi ve Milliyetler Meselesi" başlıklı makalesi dikkat çekmektedir. Bir sonraki sayıda da sürecek olan bu iki bölümlük yazının girişinde kısa bir açıklama yapılmıştır. Bu açıklamada, *Siper-i Sâika* gazetesinin eski müdürü olan Cevat Bey'in "İttihatçılık" fikrinin sözcüsü olduğu, Türkiye için hayati önem taşıyan bu meselenin tarafsız bir şekilde aydınlatılması için, gazetenin ilerleyen sayılarında farklı görüşlere de yer verileceği belirtilir.[163]

Makalesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun en can alıcı sorunlarından birini[164] konu edinen Ahmet Cevat Bey, ülkede yaşayan farklı kavimlerin, arzulanan birlikten ve dostluk coşkusundan uzak olduklarını belirterek söze girer. Karamsar bir tablo çizen yazar, içteki ayrışmanın vatan için ölümcül olduğundan hareketle önlerinde duran zorlukların nedenlerini gücü yettiği kadar inceleyeceğini belirtir.

Ahmet Cevat'ın deyişiyle Jön Türkler ile diğer milletler arasında karşılıklı suçlamalar baş göstermiştir. İttihatçılar, şovenizm ve asimilasyonla, diğer milletler ise bölücü eğilimlerle suçlanmaktadır. Jön Türkler, Osmanlı vatandaşlarının ortak bir dil bulmasını ve vatana sevgi ve sadakat duyguları temelinde

163 "Giriş" bölümünde de belirtildiği üzere, *Stambulskie Novosti*'nin müdürü Ahmet Cevat Emre, 31 Mart Olayı'na (Nisan 1909) kadar *Şûrâ-yı Ümmet* gazetesinde yazarlık yapmış, ayrıca *Siper-i Sâika* gazetesini çıkarmıştır. Ayaklanma günlerinde İttihatçı kimliği nedeniyle *Siper-i Sâika* saldırıya uğramış ve öldürülme tehlikesi altındaki Cevat Bey de saklanmak zorunda kalmıştır. 31 Mart'tan sonra *Hürriyet* isimli gazeteyle birleşen *Siper-i Sâika*, bir süre *Siper-i Sâika-i Hürriyet* başlığıyla çıkmıştır. *Stambulskie Novosti*'nin yayın hayatına girdiği sırada, Ahmet Cevat Bey *Sabah* gazetesinde çalışmaktadır. "Ahmet Cevat Bey", *Nevsal-i Millî*, 1. sene, câ. ve mü. T. Z., Artin Asadoryan ve Mahdumları Matbaası, Dersaadet, 1330, s.333; Ahmet Cevat Emre, s.107-113, 118-125, 134-135, 145-147; İ. Arda Odabaşı, agm, s.91-114. Emre, 31 Mart'tan az sonra siyasi faaliyetten çekilerek öğretmenlik mesleğine geçtiğini de belirtmiştir. Ahmet Cevat Emre, *Atatürk'ün İnkılap Hedefi ve Tarih Tezi*, Ekin Basımevi, İstanbul, 1956, s.13.

164 "Bütün Meşrutiyet döneminin ayırıcı niteliklerinden birini veren ikinci hareket, milliyet çatışmalarıdır. 31 Mart Olayı patlak verinceye değin bu hareketin ne kadar azgın bir biçim almış olduğunu anlatmıştım. 31 Mart Olayı, bu harekette kısa bir ara dönem oldu. Ama bu o kadar köklü ve temelli bir sorundu ve kaynakları o kadar canlıydı ki hiçbir şeyle önüne geçmeye olanak yoktu." "Meşrutiyet tarihi, (...) Türk'ün unsurlar tufanı içinde boğulmamak için çırpınmasının tarihidir." Hüseyin Cahit Yalçın, s.73, 200-201.

birleşilmesini arzulamaktadır. Diğer milletler ise kendi geçmişlerini, tarihlerini, geleneklerini esas almakta, tarihi görevlerinin ve ideallerinin peşinde koşmaktadır. Yazar, bu milletlerin bu yakıcı duyguları asla yüreklerinden atmayacaklarını vurgular. Eğer bu karşılıklı suçlamaların tümüyle doğru olduğu varsayılırsa, ülkeyi kanlı bir kardeş kavgası beklemektedir.

Somut olgulardan hareket etmek istediğinin altını çizen Ahmet Cevat Bey'e göre Jön Türklerin ideali, imparatorluğu oluşturan unsurların sıkı birliğidir ve onlar, vatanın tek kurtuluş çaresini bu birlikte görmektedir. Süreç, vatansever Jön Türkleri anayasal düzenin kurulması zorunluluğuna götürmüş ve genç, cesur subayların kafasında istibdadın harabeleri üzerinde özgürlük, eşitlik ve kardeşlik fikrini doğurmuştur.[165]

Kurtuluş hareketi parlak bir zaferle sonuçlanmış, 1908'de istibdat rejiminin yıkılmasıyla ülkede karşılıklı sevgi ve kardeşlik hüküm sürmeye başlamıştır. Geçmişteki bütün korkular, kinler, entrikalar unutulmuş ve nihayet bütün milletler el ele vermiştir. Ancak gerçekte bu bir illüzyondur ve Türkiye'nin siyaset sahnesinde milletler arasında yeniden keskin bir kavga sergilenmektedir.[166]

İttihat ve Terakki'ye karşı ilk olumsuz tepki, İstanbul'daki Rum kesiminden gelmiştir. İttihatçılar, millet temeline daya-

165 "(...) Türkiye'de (...) sanayi sadece embriyon halinde bulunuyordu, bu yüzden proletarya sayıca küçük ve güçsüzdü. Türk entelijansiyasının en eğitimli unsurları -öğretmenler, mühendisler vs.- okullarda veya fabrikalarda becerilerini kullanacak imkân bulamamış, orduya geçerek subay olmuşlardı. Bunlardan birçoğu, Batı Avrupa ülkelerinde eğitim görmüş ve oralardaki rejimi tanımışlardı, ülkelerine döndükleri zaman, sadece Türk askerinin cehalet ve sefaleti, bozulmuş devlet düzeni çıkmıştı karşılarına. Bu da içlerini öfkeyle doldurmuştu, böylece subaylar hoşnutsuzluk ve başkaldırının merkezi haline gelmişti." Lev Troçki, *Balkan Savaşları*, çev. Tansel Güney, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, Kasım 2012, s.5-6.

166 Meşrutiyet'in ilanının ardından ilk haftalarda farklı din ve milletten Osmanlı unsurları arasında bir sevgi ve kardeşlik ortamı oluşmuş, "Osmanlıcılık" (Osmanlı yurttaşlığında birleşme) gerçekleşir gibi görünmüştür. Bu olumlu tablo çok kısa sürecek ve seçim sürecinde (Ekim ayından itibaren) son bulacaktır. Feroz Ahmad, "İttihatçıların, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Rum, Ermeni ve Yahudi Cemaatleriyle Olan İlişkileri 1908-1914", *İttihatçılıktan Kemalizme*, çev. Fatmagül Berktay, Kaynak Yayınları, İstanbul, Mart 1996, s.84-87; Mehmet Hacısalihoğlu, s.204-217. Bu sürecin canlı ve çarpıcı bir anlatımı için bkz. Hüseyin Cahit Yalçın, s.69-75.

nan parti kurulmasına karşıdır ve böyle parlak, barışçıl bir devrimden sonra bütün milletlerden eski milli taleplerini unutmalarını beklemektedir. Yazara göre yerel seçimlerin ilk günlerinde İttihatçılar herhangi bir baskıda bulunmak istememiş, olayları kendi seyrinde gelişmeye bırakmıştır. Ancak, bazı bölgelerde vatansever eğilimleri olmayan Rumlar seçimlerden galip çıkmıştır. Bu Rum nüfus, örgütlenerek başka milletlerden olanlara oy vermemek üzere anlaşmıştır. Oysaki diğer seçmenler, Rumlar arasındaki bu mutabakattan habersiz bir şekilde oylarını Rumlara, Ermenilere, Yahudilere, Türklere ayrı ayrı dağıtmıştır. Dolayısıyla Rumlar, seçimlerde büyük üstünlük sağlamıştır.[167]

Böyle bir durum ortaya çıkınca, İttihat ve Terakki sürece müdahil olma kararı almış, Rumların da davet edildiği seçim toplantıları düzenlenmiştir. Fakat Rumlar, bu toplantılarda diğer milletlerin eşit katılım hakkına yanaşmamıştır. Bunun üzerine İttihatçılar, Ermenilerle birlik oluşturarak kalan bölgelerdeki bütün seçimleri kazanmışlardır. Rumlar tam bir hezimet yaşamıştır.

Ahmet Cevat Bey, aynı düşmanca havanın parlamento seçimlerinde de varolduğunu belirtir. Ancak, İttihatçıların adil ve tarafsız tavrı sonucunda Rumlar nüfuslarına orantılı miktarda mebus çıkarır. Yazar, eğer isteseler, İttihatçıların Ermenilerle anlaşarak Rumları parlamentonun dışında bırakabileceklerinin altını çizer. Buna rağmen Rum basını, İttihatçıları hedef alan sert yayınlar yapmış ve onları jakobenlikle suçlamıştır.[168]

31 Mart isyanı sonrası Abdülhamit'in devrilmesiyle ortam biraz rahatlasa da ülkede sular durulmamıştır. Yemen'de iki imamın ve Küçük Asya ve Arnavutluk'taki cahil aşiretlerin

167 Bu anlatımla benzerliği görmek için, o sırada mebusluğa adaylığını koymuş bulunan Hüseyin Cahit Yalçın'ın anlatımı ile karş. Hüseyin Cahit Yalçın, s.73-74.

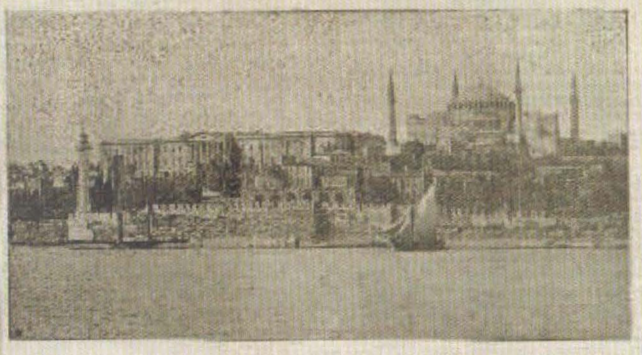
168 1908 seçimleri sürecinde, fiilen Türkleri temsil eden İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Rum cemaati arasında yaşananlar ve ilişkiler için bkz. Feroz Ahmad, s.84-98; Hasan Taner Kerimoğlu, *İttihat-Terakki ve Rumlar 1908-1914*, Libra Kitap, İstanbul, Eylül 2009, s.61-93; Fevzi Demir, *Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri 1908-1914*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, Haziran 2007, s.82-97; Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı (1919-1923)*, Derlem Yayınları, İstanbul, Ekim 2010, s.59-61.

ГОДЪ I ПЯТНИЦА, 18 ДЕКАБРЯ 1909 № 0

СТАМБУЛЬСКІЯ НОВОСТИ

ЕЖЕНЕДѢЛЬНАЯ ИЛЛЮСТРИРОВАННАЯ ГАЗЕТА

Выходитъ по Пятницамъ.

ВИДЪ СТАМБУЛА СЪ МРАМОРНАГО МОРЯ

ПОДПИСНАЯ ЦѢНА:

ДЛЯ ТУРЦІИ	ДЛЯ РОССІИ и ЗАГРАНИЦЫ:
на 1 годъ 80 піастровъ	5 руб.
„ 6 мѣс. 40 „	3 „
„ 3 „ 20 „	1 „ 50 коп.

Цѣна отдѣльнаго нумера:
для ТУРЦІИ — 10 пара, для РОССІИ — 20 коп.

ЦѢНА ОБЪЯВЛЕНІЙ:
Строка петитомъ на 1-й страницѣ — 5 піастровъ
„ „ на послѣдней страницѣ — 3 піастра 20 паръ.

Для иностранныхъ агентствъ большія скидки.
Объявленія, помѣщаемыя одинъ разъ — платятся вперёдъ по полученіи 1-го нумера.

АДМИНИСТРАЦІЯ и РЕДАКЦІЯ „Стамбульскихъ Новостей"
Péra, rue Aghia-Hianni N-33. (TURQUIE) Constantinople.

"Mithat Paşa. Osmanlı Anayasasının Babası" *(Stambulskie Novosti)*.

ayaklanmaları, Jön Türk hükümetinin önünde duran ve kısa zamanda aşması gereken güçlüklerdir.[169]

Ahmet Cevat Bey'e göre İttihatçıların bütün faaliyetlerini karakterize eden çelik irade, bitmez tükenmez enerji, derin vatanseverlik ve uzlaşma bilmeyen adalet duygusu, yakın gelecekte parlak başarıların elde edileceği konusunda şüpheye yer bırakmamaktadır. Kürdistan (Dersim) ve Arnavutluk'taki karışıklıklar kısa zamanda bertaraf edilecek ve Meşrutiyet ordularının enerjisi ve disiplini sayesinde ülkede ayrıcalıklı tek bir ağa bırakılmayacaktır. Yemen'deki sorunların çözümü de yakındır. Ayaklanan imamların gücü, Osmanlı ordularına yetmeyecektir. Geriye çözülmemiş olarak gayrimüslimlerle ilgili mesele kalmaktadır. Yazar, bu sorunun da kısa zamanda adil bir çözüme kavuşacağı inancındadır.[170]

Ahmet Cevat Bey, makalesinin sonraki hafta yayımlanan ikinci bölümünde, II. Meşrutiyet döneminin müzmin kriz başlıklarından birini, Fener Rum Patrikhanesi'nin imtiyazları sorununu ele alır. Ona göre, önceki hiçbir fermanda böyle bir imtiyaza rastlanmamaktadır. Öyle ki, hâkim milletin kendine tabi milletlere kendini aşan imtiyazlar tanıması anlaşılır ve mantıklı olmayabilir. Rumlara ve Türkiye'deki Hıristiyanlara tanınan haklar, bir sadaka niteliği taşımıştır. Fatih Sultan Mehmet onların hayatlarını bağışlamış ve kendi komutanlarına Hıristiyanların öldürülmesini ve kiliselerinin yıkılmasını yasaklamıştır. Aynı zamanda Patrik Gennadios'u teveccühle kabul etmiş ve onu saygıyla Fener'deki rezidansına göndermiştir.

Yazar, Fatih Sultan Mehmet'in gayrimüslimlere tanıdığı haklar konusunda tarihin kaydettiği tek şeyin bu olduğunu belirtir. Her ne kadar birçok kez Patrik Gennadios'a gönderilen özel bir fermanın varlığından bahsedilse de Patrikhane'nin

169 Akşin'in deyişiyle, "Osmanlı Devleti'nde aşiret hayatı yaşayan bölgelerde -Arnavutluk, Doğu ve Güneydoğu Anadolu, Havran, Hicaz, Yemen vs.- isyanların çıkması 'umur-u âdiyedendi'." Sina Akşin, s.262. Yalçın'ın 1909 yılındaki iç isyanlara ilişkin yaptığı değerlendirme için bkz. Hüseyin Cahit Yalçın, s.209-210. Yemen ve Arnavutluk'takiler gibi isyanlar *Stambulskie Novosti*'de önemle ele alınmıştır. 2. bölüme bkz.

170 Cevat Bey, "Komitet 'Yedinenie i Progress' i Vopros Natsionalnostey", *Stambulskie Novosti*, no. 1 (23 Ekim 1909), s.5-7.

arşivinde böyle tarihi bir belge bulunamamıştır.[171] Mesele, tarihsel gelişimi açısından daha ayrıntılı incelendiğinde, Tanzimat'ta ve son dönem belgelerinde lütufkâr çözümlerden bahsedildiği görülmektedir. Ahmet Cevat Bey'e göre bu çözümler kendi kilise ve okulunu inşa etmek, kendi mezarlığına sahip olmak, yüksek öğretim kurumlarına girmek, sadece halk dilinde değil, resmi belgelerde de sıkça karşılaşılan aşağılayıcı ifadelere maruz kalmamak gibi doğal insan haklarına dayanmaktadır. Ancak, bütün bunlar bitmez tükenmez formalitelere bağlı kalmış, ayrıca yüksek askeri okulların kapıları da son döneme kadar gayrimüslimlere kapalı tutulmuştur. Son olarak gayrimüslimlere verilen haklar arasında cemaatlerinin idari örgütlenmesinin kendilerine bırakılması özel bir önem taşımaktadır. Böylece her unsur, milli bilincini koruyabilmiş ve akli ve toplumsal gelişimini sağlamıştır.[172]

Bu tespitlerin ardından Ahmet Cevat Bey, çok geniş topraklar fetheden Türklerin kendilerine tabi milletleri özümlemeyi hiçbir zaman düşünmediğini vurgular. Çünkü bu, tebaasını kendine vergi ödeyen köleler olarak gören bakış açısına aykırıdır. Oysaki özümleme ancak tam eşitlikte mümkündür. Türkler bunu anlayamamışlardır. Eğer reaya, reaya olmaktan çıkarsa, idarenin ve ordunun devasa giderlerini devlet nasıl

171 Gerçekten böyle bir fermanın veya (berat gibi) başka bir belgenin var olup olmadığı tartışmalıdır. Fatih Sultan Mehmet'in, Patrik'e, şahsının taarruzdan masuniyetini bildiren ve Müslümanlar arasında, İsa cemaatine bir "temin-i hukuk" (modus-vivendi) tesis ettiğini belirten bir ferman verdiği ama bu fermanın, İstanbul yangınlarından birinde yandığı öne sürülmektedir. Konuyla ilgili olarak bkz. Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*, 2. basım, Risale Basın-Yayın, İstanbul, Mart 1996, s.31-32; Bülent Atalay, *Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin Siyasi Faaliyetleri (1908-1923)*, Tatav Yayınları, İstanbul, 2001, s.5-7. Eylül 1909'da Sadrazam Hilmi Paşa ve Dahiliye Nazırı Talat Bey, Fransız gazeteci Jean Rodes'un kendileriyle yaptığı röportajlarda, böyle bir fermanın izine rastlanmadığını belirtmişlerdir. "Sadrazam Paşa ile Dahiliye Nazırı Beyefendi'nin Siyaset-i Umumiyye Hakkında Beyanatı", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 1. sene, no. 130 (25 Eylül 1325/8 Teşrinievvel 1909), s.2; Jean Rodes'dan akt. Salih Tunç, s.532, 535.

172 Osmanlı'da II. Meşrutiyet öncesinde genel olarak gayrimüslimlerin, özel olarak Rumların (Ortodoksların) ve Rum Patrikhanesi'nin konumuyla ilgili bilgi için bkz. Bilal Eryılmaz, s.26-162; Bülent Atalay, s.2-34; Gülnihâl Bozkurt, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)*, 2. basım, TTK Yayınları, Ankara, 1996.

kapatabilirdi? Tabii ki Müslümanlar da gelirlerinin onda birini vergi olarak vermişlerdir ama Hıristiyanların yükümlü olduğu haraçla[173] kıyaslandığında bu hiçbir şeydir.

Orta Asya steplerinden beri gelen göçebe ve savaşçı kültürün altını çizen Ahmet Cevat, Türklerin ancak son dönemde toprağı işlemeye başladığını, Türkler ne kadar geniş topraklara sahip olsalar da bu toprakları asıl reayanın işlediğini ifade eder. Böyle bir toplumsal düzende gayrimüslimleri özümlemek Türklerin işine gelmemiştir.

> "Vergi veren köle durumundaki Hıristiyanlar, hâkim milletle her türlü yakınlaşmadan özellikle uzak tutulmuşlardır. Oysaki istisnasız olarak bütün Müslümanlara tek bir ortak hukuku garanti eden İslam, özümseme için mükemmel bir zemin sunmuştur. Rahatça iddia edebiliriz ki Hıristiyan kitlelere az ya da çok miktarda vergi karşılığında toplumsal ve kişisel özgürlük verilmeseydi, önünde sonunda İslam'ı kabul edeceklerdi. Tarih bizi haklı çıkarmaktadır. Sonradan İslam'ın benimsenmesi zorla olmamış, bütün toplumsal ve kişisel hakların edinilmesi isteğinden kaynaklanmıştır."

Yazarın dikkat çektiği diğer bir nokta, imparatorluğun gerileme sürecinin Türklere ve gayrimüslimlere farklı yansımasıdır. Bu süreçte Türkler ağır acılarla karşı karşıya kalırken, gayrimüslimlerin toplumsal koşulları oldukça iyileşmiştir. Askerlikten muaf tutulan reaya, zenginliğini artırmaya ve kültürünü geliştirmeye devam etmiştir. Zamanla haraç ortadan kalkmış, baskı ve sömürü artık imkânsız hale gelmiş, sonuçta reaya, toprak sahibi olma hakkını dahi elde etmiştir. Merkezi iktidar için faydalı olmaktan çıkan feodalizme ölümcül darbe indirilmiş, böylece Hıristiyanlar bu koşulları kendi refahları için oldukça başarılı şekilde değerlendirmişlerdir. Buna paralel olarak, büyük devletlerin himayesi Patrikhane'yi adım adım ve fiilen gerçek bir sefarethaneye çevirmiştir.[174]

173 "Haraç", devletin Müslüman olmayan tebaasından aldığı iki vergiden biridir. Toprak/arazi vergisine tekabül eder. Gülnihâl Bozkurt, s.26; Bilal Eryılmaz, s.24, 54; Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c.1, 16. basım, MEB Yayınları, İstanbul, 2004, s.734-736.

174 "(...) Rum kilisesi ve halk kendi ruhani ve maddi çıkarlarına en uygun yolu buldular: (...) öyle ustalıklı ticaret ve diplomasi yolları buldular ki, 18. yüzyılda bundan iki önemli sonuç çıktı: Biri, Yunan denizciliğinin

Ancak hiçbir fermanda, başka hiçbir tarihi belgede, hatta Türkiye için ölümcül olan istibdat döneminde de Patrikhane'ye imparatorluğun yönetimine karışma hakkı tanınmamıştır. Bu bakımdan, parlamentarizm ilkelerine bağlı olarak kurulan kabine ile kendinde yönetime müdahale hakkı gören Patrikhane arasında çatışma yaşanması kaçınılmazdır. Nitekim son bir haftalık süreç, ciddi bir gerginliğe sahne olmuştur. Hiçbir meşruti kabine, hem parlamentoya hem de Patrikhane'ye karşı sorumlu olmak istemeyecektir.[175]

Bu olumsuzluğa dikkat çeken Ahmet Cevat, geleceğe yine de iyimser bakar:

> "Ancak, bir önceki makalemde şimdiki kabinenin[176] olumlu çabaları, enerjisi ve vatanseverliği sayesinde bütün yanlış anlaşılmaların ve anlaşmazlıkların er ya da geç ortadan kaldırılacağını iddia ederken haklıydım. Gerçekten de son günlerdeki gerginliğin yerini bugün tam bir uyum ve mutabakat almıştır."

Artık Patrikhane dönemin değiştiğini ve meşruti hükümete karşı bu katı tutumu daha fazla sürdürme imkânı olmadığını çok iyi görmüştür. Buna karşılık hükümet ise, Patrikhane'nin samimi çabalarını anlamıştır. Ayrıca, Avrupa'nın dikkatini bu konuya çekmek hiçbir olumlu sonuca yol açmayacaktır.[177]

---

canlanması ve zengin bir merkantil sınıfın doğması...; ikincisi de, Patrikhane diplomasisinin doğması. 19. yüzyılın başında bu ikisinin el ele vermesinden ortaya Yunan milliyetçiliği ve bağımsızlığı çıktı." Niyazi Berkes, *Patrikhane ve Ekümeniklik*, Kaynak Yayınları, İstanbul, Haziran 2002, s.20.

175 Ahmet Cevat Bey'in sözünü ettiği gerginlik, Patrikhane'nin 1909 Eylül ayında hükümete verdiği, ülkenin değişik bölgelerinde Rumlara haksızlık yapıldığına ilişkin takrirle başlayan ve Kasım ayına uzanan gelişmelerdir. Bu vesileyle Patrikhane'nin imtiyazları meselesi gündeme gelmiştir. Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa, mazbatayı vermek için gelen Patrikhane heyetine, Patrikhane'nin bir sefarethane veya konsolosluk olmadığını söylemiştir. Söz konusu kriz hakkında bkz. Hasan Taner Kerimoğlu, s.330-333. Konu, basına geniş bir şekilde yansımıştır. Ahmet Cevat Bey, bu yazısında hükümetin görüşünü savunmaktadır. Metnin başındaki açıklamanın da bu nedenle yapıldığı anlaşılmaktadır. Sadrazam Hilmi Paşa ile Dahiliye Nazırı Talat Bey'in Eylül ayı sonunda ilgili beyanları için bkz. "Sadrazam Paşa ile Dahiliye Nazırı Beyefendi'nin Siyaset-i Umumiyye Hakkında Beyanatı", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 1. sene, no. 130 (25 Eylül 1325/8 Teşrinievvel 1909), s.1-2; Jean Rodes'dan akt. Salih Tunç, s.532-533, 535.

176 Hüseyin Hilmi Paşa kabinesi.

177 Rum Patrikhanesi, yaşanan çeşitli sorunlar karşısında düvel-i muazzamanın (büyük devletler) müdahalesini davet etme girişimlerinde bulun-

İki tarafın vardıkları uzlaşı, gerçekten ustaca düşünülmüştür. Adliye Nazırı'nın bu buluşu, anayasanın 14. maddesine dayanmaktadır. Bu maddeye göre Osmanlı İmparatorluğu'nun her vatandaşı, kendi kişisel çıkarlarını ve her Osmanlı'nın çıkarlarını korumak adına dilekçe verme hakkına sahiptir. Böylece gayrimüslimler Patrikhane üzerinden değil, doğrudan hükümete ve parlamentoya başvurabilecektir.[178]

Yazar, hükümetle Patrikhane arasındaki ilişkilerin en iyi döneminde bulunduğunu ve kısa sürede sağlam ve samimi bir uyum ortamının sağlanacağını belirterek[179] sözlerine son verir.[180]

Korkmasov ve Skokovskaya, birlikte hazırladıkları ve "Giriş" bölümünde bahsettiğimiz *İstanbul Rehberi* çalışmasında, II. Mehmet'in İstanbul'un fethinden sonra Rum cemaatine geniş bir özerklik verdiğini, bu bakımdan Rumların durumunun Katolik ülkelerdeki Protestanlardan, hatta Türkiye'deki Şiilerden daha iyi olduğunu ifade ederler.

Rumlar, Yunanistan'ın bağımsızlığından sonra sıkı bir şekilde Patrikhane'nin etrafında toplanmış, Türk iktidarına mesafeli durarak oldukça muhafazakâr bir çizgi izlemişlerdir. Korkmasov ve Skokovskaya'ya göre bu çizgi, milliyetçilikten şovenizme kadar uzanmaktadır.

---

muş, İttihat ve Terakki Cemiyeti buna, Osmanlı bağımsızlığını tehlikeye atacağı gerekçesiyle sert bir şekilde tepki göstermiştir. Hasan Taner Kerimoğlu, s.213-214, 480.

178 Kanun-ı Esasi'nin 14. maddesi tam olarak şöyledir: "Tebaa-i Osmaniyye'den bir veya birkaç kişinin gerek şahıslarına ve gerek umuma müteallik olan kavânîn ve nizâmâta muhalif gördükleri bir maddeden dolayı işin merciine arzuhâl verdikleri gibi, Meclis-i Umumi'ye dahi müddei sıfatıyla imzalı arzuhâl vermeye ve memurinin ef'âlinden iştikâya salahiyetleri vardır." *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 65. sene - 1326 Sene-i Maliyyesi, Selanik Matbaası, Dersaadet, 1326, s.17. Diğer bir deyişle, haksızlığa veya kötü muameleye maruz kalan tüm Osmanlı vatandaşlarının (ve doğal olarak Rumların da) hükümete ve meclise doğrudan şikâyette bulunma hakkı vardır. Bu, Rum Patriği'ne özel bir yetki veya ayrıcalık değildir. Krizin çözümünde Rum Patriği'ni memnun eden hükümet kararı ise, Fatih Sultan Mehmet tarafından verilen veya verildiği söylenen ferman hükümlerinin korunması gerektiğidir. Hasan Taner Kerimoğlu, s.330-333.

179 Bu iyimser tahmin doğru çıkmayacak ve Patrikhane merkezli krizler sonraki aylar ve yıllarda da sürecektir. II. Meşrutiyet döneminde Patrikhane ile İTC ve hükümet arasındaki ilişkiler için bkz. Hasan Taner Kerimoğlu, s.322-339; Bülent Atalay, s.35-106.

180 Ahmet Cevat, "Komitet 'Yedinenie i Progress' i Vopros Natsionalnostey", *Stambulskie Novosti*, no. 2 (30 Ekim 1909), s.5-7.

Yazarlar, ticaret ve sanayiyle meşgul olan Rumların yeni rejimin hazırlanışında büyük rol oynayamadıklarının, Meclis'te birçok temsilcileri bulunmasına karşın siyasi bir örgüt kurmadıklarının altını çizerler. Rumlar, ülkenin yeni siyasi hayatında onlardan beklenen faal bir çalışma yürütememişlerdir.[181]

Sabah gazetesinin Ermeni kökenli siyasi müdürü Kelekyan Efendi'nin,[182] 17 Aralık 1909 tarihli *Stambulskie Novosti*'de "Osmanlıcılık ve Milliyetler Meselesi" başlığı altında sunulan yazısı, bir hafta önce (10 Aralık'ta) *Sabah*'ta yayımlanan "Bir Muhabir Mektubu Hakkında" adlı başmakalesinin özetidir.[183]

Diran Kelekyan Efendi, Batı basınında görülen, Türkiye'deki farklı unsurların/kavimlerin özgür gelişiminin tehlikeye düşüp düşmediği endişesi üzerinde durmaktadır. Yazarın deyişiyle Meşrutiyet'in ilk zamanlarında bazı yabancı gazeteler "asimilasyon" ("Türkleştirmek") kelimesini kullanmış ama bunun modası geçmiştir. Böyle bir şeyin olmadığı anlaşılmıştır ve zaten olması mümkün de değildir. İstibdat döneminde bile her ırk kendi özelliklerini koruyabilmişken, eşitlik, özgürlük ve kardeşlik ilkelerinin benimsendiği bu devirde böyle bir tehdidin varlığından bahsetmek, ancak meşrutiyet rejimini anlamamakla açıklanabilir. Arnavut, Arap, Rum, Ermeni, Yahudi, Bulgar, Kürt, Çerkez, Laz vb. olmak, insanın kendini Osmanlı hissetmesine, yeni rejime içten bağlı olmaya engel değildir.

Osmanlılık siyasal ve toplumsal bir teşkilattır. "Milliyet" kelimesinin yeni medeni anlamında bir milliyet oluşturmak demektir. İsviçre halkı üç ayrı ırktan oluşmaktadır: Fransız, Alman ve İtalyan. Fakat bu, onların her şeyden önce İsviçreli

181 D. Korkmas, M. Skokovskaya, *Putevoditel Po Kostantinapolyu i Yego Okrestnostyam*, Bölüm 1, 2. basım, İzdatelstvo Babok i Sın, Konstantinapol, 1919, s.60, 62. Rus yazar Derental, 1911 yılında İstanbul'dan yolladığı mektupta, Osmanlı Türklerinin ve Osmanlı Rumlarının nihai hedeflerinin taban tabana zıt olduğunu belirtir. Rumlar, imparatorluğun güçlenip gelişmesini Türkiye'yi muhafaza etmek için değil, tarihi "Büyük Yunanistan"la yakın gelecekteki "Büyük Yunanistan" arasında bir köprü kurmak için istemektedir. A. Derental, "Pismo İz Konstantinopolya", *Vestnik Yevropı*, no. 12 (1911), s.412.

182 Ahmet Cevat Bey'in çalıştığı *Sabah* gazetesinin bu dönemde siyasi başyazarı, Mülkiye Mektebi'nde siyasi tarih hocası ve Tarih-i Osmanî Encümeni üyesi olan Diran Kelekyan Efendi için bkz. *Nevsal-i Millî*, s.163-165.

183 D. K. [Diran Kelekyan], "Bir Muhabir Mektubu Hakkında", *Sabah*, 21. sene, no. 7261 (27 Teşrinisani 1325/10 Kânunuevvel 1909), s.1.

olmasına engel değildir. Fransa'da Yahudiler yaşamaktadır ve Güney Fransa'da İtalyan kökenli birçok halk vardır ama hepsi de Fransız'dır.

Osmanlılar arasında farklı ırklardan, farklı dinlerden halklar vardır ama hepsi birbirine sıkı kardeşlik bağlarıyla bağlıdır. Osmanlılık hiçbir ırk ve din için tehlike oluşturmaz. Bundan dolayı vatanın her ırk ve dinden çocuklarının, Osmanlılığı yüceltmesi lazım gelir.

Yine yabancı basında kullanıldığı görülen bir terim de "Osmanlılaştırmak" olmuştur. "Osmanlılaştırmak" politikası ile ülkenin merkeziyetçiliğe dayanan idare tarzı güya Rumeli'deki gayrimüslim vatandaşların hissiyatıyla uyuşmamaktadır. Diran Kelekyan Efendi'ye göre bu neşriyatın önemi yoktur. İdari mesele yakında vilayetlere ilişkin kanun tasarısının meclise gelmesiyle çözülecektir. "Osmanlılaştırmak" sözü anlamsızdır. Doğrusu, "Osmanlılaşmak" olmalıdır. Bu, hangi ırk ve dinden olursa olsun herkesin, Osmanlı vatandaşlığı altında eşit hak ve yükümlülüklere sahip olması demektir. Kelekyan Efendi'nin yazısı şu cümleyle son bulur: "Osmanlı vatandaşlığı ortak varlığımızın düsturudur."[184]

Ordu

Stambulskie Novosti, ordunun devrimdeki rolünü ve devrimin orduda yarattığı değişimi sıkça ele almıştır. Bunlardan ilki, Celalettin Korkmasov'un "Millet ve Ordu" başlıklı yazısıdır. Mahmut Şevket Paşa'nın bir fotoğrafının da kullanıldığı[185] yazıda, ordunun millileşme sürecine ve gayrimüslimlere askerlik yükümlülüğü getirilmesine işaret edilmektedir.[186]

---

184 Kelekyan Efendi, "Ottomanizm i Vopros Natsionalnostey", *Stambulskie Novosti*, no. 7 (4 Aralık 1909), s.3-4. Diran Kelekyan Efendi çeşitli yazılarında benzer fikirleri, yani Osmanlıcılığı savunmuştur. "Osmanlılık Düstur-ı Mevcudiyettir" başlıklı böyle bir makalesine yukarıda (155. dipnot) atıf yapılmıştı. Kendisi de "Bir Muhabir Mektubu Hakkında" isimli yazısında aynı makaleye atıfta bulunmuştur.

185 Aynı fotoğraf daha önce Türkçe basında görülür. Örneğin bkz. *Musavver Muhit*, c.1, no. 5 (20 Teşrinisani 1324), s.74; *Musavver Muhit*, c.2, no. 2-24 (18 Nisan 1325), s.47; *Eşref*, 1. sene, no. 8 (23 Nisan 1325/6 Mayıs 1909), s.1.

186 Askerlikten muaf olan gayrimüslim Osmanlıların askere alınması meselesi, yarım asrı aşkın bir süredir gündemde bulunmasına ve prensipte

Korkmasov, bu yükümlülükle ilgili padişah fermanının okunmasını yurtsever bir seremoni olarak görmüştür. Gerek başkentte gerek taşrada büyük kalabalıklar toplanmış, askeri marşlar çalınmış, her dinden temsilciler coşku dolu yurtsever konuşmalar yapmışlardır. Bu olay basında da geniş yer bulmuş, milli birliğin sağlanmasında yeni bir halka olarak değerlendirilmiştir.[187] *Tanin* gazetesinden konuyla ilgili bazı satırları aktaran Korkmasov, bu gelişmenin imparatorluğu "fethedenler ve fethedilenler" olarak ikiye bölen ortaçağ feodalizmini yıktığını belirtir. Bütün Osmanlı vatandaşlarını kanunlar karşısında eşit gören Kanun-ı Esasi'nin uygulanmasında büyük bir adım olduğunu vurgular.

Korkmasov'a göre gayrimüslimler bu şekilde kamu ve devlet hizmetinde daha rahat görev alabileceklerdir. Diğer yandan Müslümanların sırtına yıkılmış olan bu yük hafifleyecektir. Son döneme kadar ordu, bütün Müslüman-Türk gücünü emmiş ve onları ülkenin gelişimi ve ilerlemesi için yapılan yaratıcı faaliyetlerden alıkoymuştur.

Orta Asya'dan Osmanlı'ya kadarki süreçte ordunun ve askeri başarıların oynadığı rolü özetleyen Korkmasov, şu vurgularla yazısına devam eder:

> "Ordu, devlet organizmasına o kadar sıkı bağlıdır ki devletteki her değişim ilk önce orduya yansır. Yüz sene önce ilk defa Avrupa kültürünün benimsenmesi giri-

---

kabul edilmiş olmasına karşın, 1908 Devrimi'ne dek hayata geçirilememiştir. Gayrimüslimler ilk kez 1909'da, 7 Ağustos günü resmen yürürlüğe giren kanunla toplu halde askere alınmıştır. Konu hakkında geniş bilgi için bkz. Ufuk Gülsoy, *Cizyeden Vatandaşlığa Osmanlı'nın Gayrimüslim Askerleri*, Timaş Yayınları, İstanbul, Nisan 2010; Gülnihâl Bozkurt, s.120-129.

187 1 Kasım 1909 Pazartesi günü "kura fermanı" törenlerle okunmuş, törenlere ertesi günkü gazetelerde ayrıntılı şekilde yer verilmiştir. 1 ve 2 Kasım günlerinde çıkan gazetelerde konuyla ilgili çok sayıda haber, yorum, makale vs. mevcuttur. Başmakaleleri de çoğunlukla aynı konu işgal etmiştir. Birkaç örnek için bkz. "Müşterek Vatanın Müşterek Müdafaası", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 1. sene, no. 152 (19 Teşrinievvel 1325/1 Teşrinisani 1909), s.1; D. K. [Diran Kelekyan], "Sancak Altında – Dünkü Rasime-i Fahire Münasebetiyle", *Sabah*, 21. sene, no. 7223 (20 Teşrinievvel 1325/2 Teşrinisani 1909), s.1; Hüseyin Cahit, "Kura Fermanı", *Tanin*, 2. sene, no. 419 (20 Teşrinievvel 1325/2 Teşrinisani 1909), s.1; "Fermanlar Okunurken", *Yeni Gazete*, 2. sene, no. 426 (20 Teşrinievvel 1325/2 Teşrinisani 1909), s.1.

şimlerine hükümet, ordunun Avrupa tarzına dönüştürülmesiyle başlamıştır. Bu sayede ordu adım adım çağdaş-ilerici güçlerin okulu haline geldi. İçlerinden birçok yayıncı, edebiyatçı ve siyaset adamı çıktı. Siyasal ihtilal anında ordunun özgürlük hareketinin başına geçmesi zorunluluğu ve Jön Türk partisinin çekirdeğini oluşturması anlaşılır olmaktadır. Jön Türklerin ilk derdi, ordunun her anlamda temelden yeniden örgütlenmesiydi. Peşi sıra reformlarla ordunun mükemmelleştirilmesini ve tam birliğinin sağlanmasını başardılar. Kısa bir süre önce İttihat ve Terakki Komitesi'nin çabaları ve Mahmut Şevket Paşa'nın enerjisi sayesinde ordu siyasetten kesin olarak ayrıldı.[188] Jön Türkler, 18 Ekim reformuyla[189] da sultan ve Müslüman ordusunu milli orduya dönüştürme amaçlı yüce davasını tamamladı.

Bağımsız bir devlet fonksiyonu haline gelerek ve milli bir karakter kazanarak ordu, devlet hayatının belirleyici ve güçlü bir faktörü olmaktan çıkacak ve bundan böyle kendi özel gelişim yolunu izleyecektir."

188 Harbiye Nezareti, daha 1909 yılının Şubat ayında yayımladığı tebligatla, subayların politika ile uğraşmamalarını ve benzer talimatları bildirmiştir. 31 Mart'tan sonra da Mahmut Şevket Paşa aynı tavır içinde olmuştur. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, c.3, s.314. Korkmasov'un burada sözünü ettiği ise, 1909'un Eylül-Ekim aylarındaki gelişmelerdir. Bir yandan İTC, Selanik'te toplanan kongresinde aldığı kararla meşrutiyetin muhafazası vazifesini orduya, siyasi vazifesini fırkaya (mebuslarına) bıraktığını, yani siyasal alandan bir anlamda çekildiğini açıklamış, diğer yandan Mahmut Şevket Paşa, askerlerin siyaset ile iştigal devresinin kesin olarak kapandığına ve tam askerce bir inzibat ve mesai devresinin açıldığına dair orduya tebligatta bulunmuştur. Bu gelişmeler gazetelere yansımıştır. Örneğin bkz. Hüseyin Cahit, "Askerler ve Cemiyet", *Tanin*, 2. sene, no. 412 (13 Teşrinievvel 1325/26 Teşrinievvel 1909), s.1; "Ordu, Siyasiyat, Cemiyet", *Zaman*, no. 353 (19 Teşrinievvel 1325/1 Kasım 1909), s.1. İTC üyesi Erkân-ı Harp Kolağası Mustafa Kemal (Atatürk) Bey, Cemiyet'in bu kongresinde Bingazi delegesi sıfatıyla hazır bulunmuş, asker üyelerin mesleki görevlerine dönmelerini, Cemiyet içinde kalmak isteyenlerin ordudan çıkarılmasını teklif etmiştir. Ahmed Bedevî Kuran, s.448; Falih Rıfkı Atay, s.58-59.

189 Gayrimüslimlerin orduya alınmasıyla ilgili ferman kastedilmektedir. "18 Ekim" eski takvime göredir (ki o da aslında "19 Ekim" olmalıydı). Yukarıda da belirtildiği üzere, kura fermanı bugünkü takvime göre 1 Kasım 1909 (eski takvime göre 19 Teşrinievvel 1325) günü okunmuştur.

Gayrimüslimlerin orduya alınmasının ülkenin kültürel ve ekonomik gelişiminde ciddi bir etki yaratacağını ifade eden Celalettin Korkmasov, "18 Ekim"in sadece Osmanlı tarihinde değil, Osmanlıcılık tarihinde de önemli bir gün olduğunun altını çizerek sözlerine son verir.[190]

Stambulskie Novosti'nin 22 Ocak (4 Şubat) 1910 tarihli sayısının başmakalesi "Ordu ve Yeni Rejim" başlığını taşımaktadır. "Osmanlı" imzalı yazıda üç fotoğraf kullanılmıştır: Mahmut Şevket Paşa'nın da katıldığı, I. Ordu süvari zabitanı tarafından Hareket Ordusu zabitanına verilen ziyafette subaylar toplu halde – tam sayfa olarak; Osmanlı mızraklı süvari alayı; Von der Goltz Paşa ile Sami Paşa.[191]

Yazar, başka hiçbir milli kuvvetin yeni rejimin kurulması için Türk ordusu kadar çok şey yapmadığını, en hassas ve kendine mahsus parçası olan ordunun Osmanlı milletinin idealleri-nin ve amaçlarının sözcüsü olduğunu belirtir.[192]

Devrim, genel ve özel reformlarla her şeyden önce orduya yansımıştır. Bu reformlar sadece profesyonel hayatı ve örgüt-

190 D. K., "Natsiya i Armiya", *Stambulskie Novosti*, no. 2 (30 Ekim 1909), s.8-9.

191 Aynı fotoğraflar için bkz. *Şehbal*, no. 12 (15 Eylül 1325), s.229; *Servet-i Fünûn*, c.38, no. 973 (14 Kânunusani 1325), s.161 (kapak sayfası); *Servet-i Fünûn*, c.36, no. 926 (12 Şubat 1324), s.253; *Servet-i Fünûn*, c.37, no. 945 (2 Temmuz 1325), s.136.

192 *Stambulskie Novosti*'deki değişik yazılarda ordunun 1908 Devrimi'ndeki rolüne sık sık vurgu yapıldığı görülmektedir. Ahmad'a göre, 1908 Devrimi'ni izleyen yıllardaki olaylar Jön Türk hareketinin gerçek kaynaklarını tahrif etmiş ve bir bütün olarak bu devre hakkında bazı efsanelerin doğmasına yol açmıştır. Ordunun devrimdeki rolü abartılmış, devrimde ve Meşrutiyet'te halkın oynadığı rol küçümsenmiştir. Devrimin küçük rütbeli subayların isyanıyla başlatıldığı doğrudur fakat bu isyandan yararlanıp devrimi yapan, İttihat ve Terakki'ye mensup sivil halktır. Feroz Ahmad, "1908-1914 Yılları Arasında İngiltere'nin Genç Türkler'le İlişkileri", *İttihatçılıktan Kemalizme*, s.133-134. "(...) Türk Devrimi'nde -ki bu, devrimin özel fizyonomisini oluşturur- bizzat ordu özgürleştirici fikirlerin temsilcisi olarak ortaya çıkmıştır. (...) Türk Devrimi, (...) burjuva ulusunun kendi kaderini kendisinin tayin etmesi niteliğindedir ve bu anlamda 1789-1848 geleneklerine aittir. (...) Türkiye'de geçen temmuzda meydana gelen olayları sadece bir *pronunciamento* [askeri darbe] olarak görmek ve Sırbistan'daki bir ordu-hanedan darbesine benzer saymak tamamen saçmadır. (...) Türk subaylarının gücü ve başarılarının sırrı, (...) ileri sınıfların onlara gösterdiği aktif sempatide aranmalıdır: Tacirler, zanaatkârlar, işçiler, memurlar ile din görevlilerinin bazı kesimleri ve nihayet köylü ordusunda cisimleşmiş kırsal alan." Lev Troçki, s.10, 12-13.

lenmeyi değil, eğitim ve aydınlanmayı, ayrıca her ilerici harekette olduğu gibi, ordunun ideallerini ele almıştır. Yazar, Türk ordusunun geçmişten gelen özelliklerine değinir:

> "Başka bir ülkede ordu, Türkiye'de olduğu kadar büyük bir anlam taşımış mıdır, taşımakta mıdır? Türkiye ordusu kuruluşundan, azametinden ve son olarak yeniden doğuşundan sorumludur. Ancak, eski rejimin ordusu, tamamen halife sultanın iktidarı altında Türk-Müslüman ordusuydu. Türk askerinin temel özelliği ustalık, direnç ve üstlerine itaat ve bilinen bağımsız karakteriydi. Bu özellikler daha göçebe savaşlarından miras kalmıştı. Göçebe hayattan yerleşiğe geçişte, çoktan beri başka halkların yerleştiği ülkelerde Türkler uzun ve inatçı mücadeleler vermek zorunda kaldı. Temel özelliği olan savaşçı karakteriyle güçlendirilen bu mücadele, Türk ordusunun saflarını sıkılaştırdı ve onda dayanışma ruhunu geliştirdi."

İslamiyet'in kabulü, göçebe Türklerin ve ordusunun hayatında ve dünya görüşünde yeni bir devrim yaratmıştır. Cihadı yönlendiren savaş zanaatı, temel görevlerden biri haline gelmiştir. Allah ve peygamber adına elde silah tektanrıcılığın adaletini ve kardeşliğini yaymak için İslam, Türklere yeni ve yüksek bir ideal göstermiş, bu ideale hizmet etmek için onları coşkulandırmıştır. Muhammet'in dini, Türk halkında korunmak ve yayılmak için Müslüman savaşçıyı bulmuştur. Diğer taraftan bu halkın savaşçıl hedeflerini geliştirmiş ve Türk ordusunu peygamber bayrağı altında dünyanın üç tarafına yönlendiren fetih politikalarını belirlemiştir.

Türk halkının karakterindeki savaşçılık ile dinin bu birlikteliğinin sonucu ve açık yansıması, askeri ve dini iktidarı elinde toplayan halife sultan olmuştur. Müslümanlık misyonu dışında bir şey tanımayan askerlerden oluşan Yeniçeri Ocağı'nın kurulması da bunun örneğidir. Bu bakımdan Hıristiyanların ordudan muaf tutulmuş olması anlaşılır ve tamamen doğaldır. Yazar, 1908 Devrimi'nin orduya etkisini de şu şekilde açıklar:

"Milletin hayatını baştan sona yeniden oluşturan Temmuz Devrimi, orduda da radikal reformları getirdi.[193] Geçen yüzyılda yaşanan fikirsel, toplumsal ve iktisadi dönüşümler, İslam'ın dini ideallerini vatanın yeni, dünyevi idealleriyle değiştirdi. Sultan ve Müslüman ordusunu, Osmanlı, milli ve yurtsever hale getirdi. Milletteki ve ordudaki bu idealler değişimi, eski rejimi yenisinden ayıran temel farkı oluşturmaktadır. O zaman eski rejimin ordusu nasıl İslam'ın dini idealleri uğruna savaşıyorsa, yeni rejimin ordusu da milletin ve vatanın dünyevi idealleri uğruna savaşmaktadır. Vatan anlayışının sınırlamasıyla Türkler, fetih politikalarından da vazgeçti."

Yazara göre, gayrimüslimlerin orduya alınmasının Türk ordusu için hayırlı olmayacağı temelsiz olarak düşünülebilir."[194] Gerçekten hücum sırasında askerlerin eskiden olduğu gibi "Allah! Allah!" yerine "İleri! İleri!" diye bağırmasıyla mı Türk askerinin kahramanlık, disiplin gibi temel özelliklerinde bir kayıp olacaktır! Aksine, gayrimüslimlerin ordu hizmetine alınması, ordunun savaş kabiliyetini farklı öğelerle besleyecek, dayanışmayı geliştirecek ve milletle orduyu birbirine daha da yakınlaştıracaktır. Bu reform, ordu için sadece faydalı olabilir.

193 İstibdat devrinde orduda ciddi bir yenilik yapılmayarak statüko korunmuştur. Hürriyetin İlanı'ndan sonra ise, her alanda olduğu gibi ve hatta özellikle silahlı kuvvetler bünyesinde ıslahat yapmak birinci derecede ele alınmıştır. II. Meşrutiyet'e girerken ordunun durumu ve bu dönemde orduda yapılan reformlarla ilgili olarak bkz. *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, c.3, kısım 6 (1908-1920), T.C. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1971, s.119 vd.; Nejat Eralp, "İkinci Meşrutiyet'te Silahlı Kuvvetler İle İlgili Üç Önemli Kanun", *Dördüncü Askeri Tarih Semineri Bildiriler*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1989, s.118-134; Sina Akşin, s.126, 169-170, 206-207.

194 Bu minvalde çeşitli örnekler verilebilir. Mesela Kürt ağaları Hamidiye Alayları'nın etkisinin azalacağını düşünerek bu uygulamadan memnun olmamışlardı. Rus Büyükelçisi Çarıkov'un Moskova'ya gönderdiği 25 Mart 1910 tarihli raporda, iktidarın gayrimüslimleri Erzurum, Trabzon gibi bazı yerlerde Kürtlerin silahlı ayaklanmasından korkarak askere alamadığı ifade ediliyordu. *AVPRF* fond (Kantselariya MİD) (1910), dosya 39, yaprak 121'den akt. M. S. Lazaryev, *Kurdskiy Vopros (1891-1917)*, İzdatelstvo "Nauka", Moskva, 1972, s.157.

Рекрутскій наборъ въ Константинополѣ. Рекруты-мусульмане.

стоятъ въ Галосѣ, что въ случаѣ войны окажутъ отличную услугу въ смыслѣ быстрой доставки оружія и провіанта для турецкой арміи. Эта будетъ стоить имъ 300 000 турецкихъ и больше не менѣе 4 лѣтъ. Съ другой стороны, многіе иностранцы считаютъ необходимымъ предпринять энергическій шагъ противъ отправленія христіанскихъ рекрутъ въ провинціи Салоникскую, Адріанопольскую и Эрзерумскую.

***

Корреспондентъ газеты „Аврора" сообщаетъ интересное мнѣніе доктора Нансена бея, стараго изъ выдающихся ученыхъ, по вопросу о пользованіи этого языка для переписки въ Турціи: „И поэтому, говоритъ онъ, что отличающіе евреи совершенно свободно пользуются древнееврейскій языкъ въ его настоящей роли международнаго языка: имъ въ Турціи побудили пригласить этому, какъ только, чтобы евреи изъ Россіи въ ея предѣлы турецкой земли, какъ-нибудь, впрочемъ, отвлекли всего въ нихъ не побуждающимъ интересомъ, тѣмъ имъ только въ этомъ условіи они станутъ пользоваться тѣ, какъ гражданами, тѣмъ и полными правами. Пусть евреи сохраняютъ отличительныя свойства и получаютъ специальное образованіе, и мы съ радостью встрѣтимъ ихъ высокую эмиграцію въ Турцію, такъ какъ для нашего отечества это можетъ быть только самыми лучшими результатомъ."

***

Не только въ столицѣ, но и во всей провинціи наборъ не-мусульманъ сопровождается массовыми истерическими явленіями. Въ Салоникахъ день 13-го марта, когда 1200 не-мусульманскихъ рекрутовъ явились въ Конституціонный, обильно изукрашенный флагами. Депутаты толпа привѣтствовала отправляющихся патріотическими криками. Хаим Бенароа произнесъ горячую рѣчь, за которую отвѣтили изъ рекрутовъ сначала грекъ, а потомъ болгаринъ выразили свою радость при вступленіи въ національную армію.

Изъ Гюмульджины слышутъ, что при отбытіи въ Константинополь первыхъ рекрутовъ директоръ еврейской школы произнесъ энергическую рѣчь по турецкому языку, поощряя рекрутовъ и молча имъ отправиться въ путь. Такимъ же бурнымъ настроеніемъ ознаменовали другіе провинціальные города отправку своей молодежи отправиться и съ горячими пожеланіями.

Silah altına alınmak için Topkapı Sarayı önünde bekleyen gayrimüslim asker adayları *(Stambulskie Novosti)*.

Yazar daha sonra, ordunun geliştirilmesi için eğitim, silahlanma, teçhizat gibi alanlarda girişilen diğer reformları sıralar. Son bölümde ise, Jön Türk subaylarının askerler arasında vatandaşlık ve yurtseverlik bilincini geliştirmek için yaptıkları çalışmaları vurgular.[195] Ona göre içerde yeni rejimin dayanağı, dışarıda vatanın koruyucusu güçlü ve bilinçli bir ordu yaratılmaktadır.[196]

Gayrimüslim nüfusun askere alınması meselesi, gazetenin ilerleyen sayılarında tartışılmaya devam edecektir.[197] "Mahzoun" imzalı "Ordu ve Hıristiyanlar" başlıklı yazıda, istibdat rejiminin devrilmesinin Hıristiyanlar arasında yarattığı coşkunun, Osmanlıcılığın bir düş değil, gerçekleşebilecek bir ideal olduğunu gösterdiği ifade edilir. Bağımsızlığı hedefleyen ve bunun için çalışan ayrılıkçı eğilim, tam bir hoşgörü ve eşitlik ortamı sağlandığı taktirde ortadan kalkacaktır.

Yazara göre askerlik hizmeti, Hıristiyanları kölelik noktasından Osmanlı ailesinin bir parçası durumuna yükseltmektedir. Hıristiyanların eline silah vererek, onları ortak vatanı ve hedefleri savunmaya çağırarak Türkler, Hıristiyanlara duydukları güveni üst düzeyde göstermişlerdir. Siyasi ve ekonomik hayattaki ortaklık, düşman kardeşlerin barışmasının garantisi olmaktadır. Ama yine de zamana ihtiyaç vardır. Yanlış anlamalar ve şüpheler, bu süreci yavaşlatmaktadır.[198]

---

195 Ordudaki yenileşme, yabancı basın tarafından dikkatle takip edilmiştir. Aynı sıralarda İngiliz *The Times* gazetesinde çıkan ilgili bir yazının tercümesi için bkz. "1909'da Osmanlı Ordusu", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 1. sene, no. 277 (23 Şubat 1325/8 Mart 1910), s.7-8.

196 Osmanlı, "Armiya i Noviy Rejim", *Stambulskie Novosti*, no. 4 (22 Ocak 1910), s.3-6.

197 Bu arada, ilgili yazıların içinde değil ama 12/25 Mart 1910 tarihli 11. sayıda, İstanbullu Müslim ve gayrimüslim askerlerin, silah altına alınmak için bekledikleri Topkapı Sarayı önündeki fotoğrafı yayımlanmıştır. Fotoğrafın alındığı kaynak şudur: *Servet-i Fünûn*, c.38, no. 980 (4 Mart 1326), s.280.

198 Rus diplomat Mandelştam, 1915 yılında basılan kitabında genel askerlik hizmetini şöyle değerlendirir: "Reform tabii ki tam bir 'Osmanlı' ruhuna sahipti. Ancak bu reform, ne Türkleri ne de Hıristiyanları memnun etti. Türkler, ordularını saf Müslüman ruhunun taşıyıcısı olarak görmeye alışmışlardı ve onun savaş gücünün zayıflayacağından haklı olarak korktular. Hıristiyanlar ise kendilerini ezen olarak görmeye devam ettikleri Türklerin sancağı altına coşkudan yoksun bir şekilde girdiler. Ortaya oldukça yapmacık bir durum çıktı." A. N. Mandelştam, s.22.

Mahzoun, bu noktada esas tehlikenin patrikhaneden geldiğine işaret eder. Cemaat üzerindeki sınırsız etkisinin ortadan kalkması fikrine alışmak ve sadece dini görevlerle sınırlı kalmak patrikhaneye zor gelmektedir. Patrikhanenin devlet içinde devlet olma fikrinden vazgeçmeye niyeti yoktur.[199] Onlara göre Hıristiyanları savunmak seçilmiş mebusların değil, piskoposların işidir. Rumlar, 20. yüzyılda ülkenin hâlâ 15. yüzyıldaki gibi yönetilmesini istemektedir.

Rum patriği, hükümetten bazı taleplerde bulunmuştur. Buna göre Rum birlikleri ayrı olmalı, Rumlar askerlik hizmetini kendi bölgelerinde yapmalı ve Müslümanlığa geçiş (askerde din değiştirme) yasaklanmalıdır. Yazar, bu taleplerin hükümet tarafından kesinlikle reddedileceği kanısındadır[200] ve ona göre bu talepler, farklı Osmanlı unsurlarının orduda kaynaşmasına ve eşitliğin sağlanmasına aykırıdır.[201]

Mahzoun, ordunun eğitimi konusuna da değinir: Türk ordusu o güne kadar öncelikli olarak İslam'ın ordusu olmuştur. Vatanseverlik ve din aynı noktada buluşmuştur. Türkler, Araplar, Arnavutlar o ya da bu toprak parçasından çok din için savaşmışlardır. Hıristiyanları ise, başka bir din adına savaşmaya zorlamak saçmadır. Bu nedenle orduda eğitimin temeli vatanseverliğe, kardeşliğe ve imparatorlukta yaşayan halkların ortak çıkarlarına dayanmalıdır. Bunda esas sorumluluk subayların üzerindedir.

Hıristiyanların gönüllü bir şekilde askerlik hizmetine dahil edilmesinin sadece Müslümanların ekonomik durumuna olumlu etkisi olmayacak, bu uygulama aynı zamanda Osmanlı

199 "Açık surette ortaya çıkıyordu ki Patrikhane, devlet içinde bir devlet olmak savındaydı." Hüseyin Cahit Yalçın, s.72. "Bizdeki azınlıklar, kendilerini Türk toplumundan hep ayrı tutmuş ve devlet içinde devlet olmuştur. Gerçekten Patrikhane, düzenli ve geleneklere sahip bir kurul, bir cumhuriyet konumundadır. Patrikler, dinsel bir başkan gibi değil, ulusal başkan gibi davranmıştır." Celal Nuri İleri, *Uygarlıklar Çatışmasında Türkiye*, Togan Yayıncılık, İstanbul, 2008, s.56-57.

200 Bu istekler hükümet tarafından kabul edilmemiş ama gerek Fener Rum Patrikhanesi gerekse Rum basını aynı taleplerde bulunmayı sürdürmüşlerdir. Hasan Taner Kerimoğlu, s.262, 269.

201 Patrikhanenin ve Rum basınının tutumu ve talepleri ile hükümetin ve İttihatçıların tutumu için bkz. Hasan Taner Kerimoğlu, s.257-263, 269; Ufuk Gülsoy, s.151-154.

ailesinin kaynaşmasında sağlam bir harç görevi de görecek ve yalnız dış düşmanlara yarayan kırımlara son verecektir.[202]

Bu yazının hemen ardından gelen "Parlamento" sütununda da gayrimüslimlerin askerliği konusu sürdürülmüş, Alman askeri ataşesinin de katıldığı parlamentonun ilgili oturumundaki müzakerelerin özetine yer verilmiştir.[203]

Kanun teklifiyle ilgili yapılan konuşmalar arasında en büyük ilgiyi Ermeni kökenli Erzurum Mebusu Vartkes Efendi'ninki görmüştür. Ermeni mebus, konuşmasında tam eşitliği savunmuş ve askerlikte bedelli uygulamasına karşı çıkmıştır.

Vartkes Efendi'ye göre vatan savunmasına katılmak herkesin mukaddes görevidir. Öğrenciler, din adamları mutlaka senenin bir iki ayında askerlik terbiyesi almalıdır. Kardeşlik ancak, mesela bir âlimin gidip sıradan askerle aynı koğuşta yatması, böylece onun hayatı hakkında fikir sahibi olmasıyla mümkündür. Kışla hayatının evlatlarımızı mahvettiği söylenmektedir. Gerçekte tam aksini sağlamak mümkündür. Bunun için tedbirler alınmalıdır. Vartkes Efendi askerler için mektep yapılmasını teklif eder. Sabahtan akşama kadar talim eden efradın talimini 10 saatten 8 saate indirip, o 2 saatte de onları kitaplarla meşgul etmek, pek büyük bir hizmet olacaktır. Böylece önceden okuma yazma bilmeyen bir adam askerlik hizmetinden sonra eve döndüğünde, memleketindekiler ona özenecek ve oğullarını askere göndereceklerdir.

---

202 Mahzoun, "Armiya i Hristiane", *Stambulskie Novosti*, no. 15 (9 Nisan 1910), s.5-7.

203 Burada söz konusu olan, Ahz-ı Asker Kanunu'na ilişkin müzakerelerdir. Ahz-ı Asker (asker alma) Kanunu, 1909 yılının Şubat ayında Mebusan Meclisi'ne sevk edilmiş ama tamamı üzerindeki görüşmelerin çok zaman alacağı ve kanunun kısa sürede çıkamayacağı anlaşıldığından, Haziran ayında hükümet beş maddelik bir kanun taslağını meclise sunmuştur. Bunun kabul edilmemesi üzerine, Temmuz ayında üç maddelik yeni bir kanun taslağı hazırlamıştır. Daha yukarıda sözü edilen (186. dipnota bkz.), 7 Ağustos günü resmen yürürlüğe girerek gayrimüslimlerin askerlik işlemlerini başlatan kanun budur. Ahz-ı Asker Kanunu'nun çıkacağı tarihe dek yürürlükte kalacaktır. Ahz-ı Asker Kanunu'nun meclisteki müzakereleri sonraki aylarda sürmüştür. Ufuk Gülsoy, s.140-147. *Stambulskie Novosti*'nin bu "Parlamento" sütununda aktarılan, Mebusan Meclisi'nin 16 Nisan 1910 (3 Nisan 1326) Cumartesi günkü oturumudur. Bu oturum için bkz. *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*, devre 1, içtima senesi 2, c.4, TBMM Basımevi, 1986, Ankara, s.125-164.

Vartkes Efendi ilginç bir öneri de getirmiştir. Buna göre imparatorluk soğuk, sıcak ve ılıman olmak üzere üçe ayrılmalı, böylece askerler yaşadıkları yerin iklimine uygun bölgelere gönderilmelidir. Bu önlem ordudaki ölümleri ciddi oranda azaltacaktır.

Tartışmalar esnasında söz alanlardan İsmail Sıtkı Bey de bütün Osmanlıların tam eşitliği fikrini desteklemiştir. Aydın mebusu Sıtkı Bey'e göre hiçbir şerif ve seyit (Hz. Muhammet'in soyundan olanlar), hiçbir şehzade askerlik hizmetinden istisna tutulmamalıdır.

Kürsüye gelen genç Mekke mebusu Şerif Abdullah Bey, seyitlerin ve şeriflerin neden askere çağırılması gerektiğini açıklar: "Zâtı [Zât-ı] Hazreti Peygamberi askerlik ettiğinden, gerek Sâdâtın, gerek Şürefânın askerlikleri 1300 seneden beri başlamış demektir." Şerif Abdullah Bey'in bu sözleri şiddetli alkışlarla karşılanır.[204]

Kanun teklifini hazırlayan encümenin üyesi Ali Vasfi Bey ise şunları ifade eder:

> "Biz, bu askerliği teklif ediyoruz, doğrudan doğruya nefsi [nefs-i] Padişahîye bile ve evladına da teşmil ediyoruz. ... Efrâdı [Efrâd-ı] askeriyye içerisinde şehzadelerden birisi nasıl bulunur diyorlar. Ya sunufu [sunuf-ı] askeriyye o kadar hâkîr ve zelil mi? (Ağlayarak) Ondan büyük bir kademe var mı?..."

Kanun teklifiyle ilgili diğer bir tartışma da askerliğin süresi (muvazzaf hizmet süresi) üzerinedir. Kanun tasarısında öngörülen üç senelik süreye itiraz edenler, gayrimüslimlerin de orduya alınmasıyla mevcudun neredeyse iki katına çıkacağından ve ülke ekonomisinin kol gücüne ihtiyaç duymasından dolayı askerlik hizmetinin iki seneyle sınırlanmasını teklif etmişlerdir. Ancak bu öneri kabul görmemiştir.[205]

---

204 Gazetede yapılan alıntıları, burada Mebusan Meclisi zabıtlarından aktarıyoruz. Bkz. *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*,devre 1, içtima senesi 2, c.4, TBMM Basımevi, Ankara, 1986, s.131-142.

205 M., "Parlament", *Stambulskie Novosti*, no. 15 (9 Nisan 1910), s.9-11.

Ekonomi ve Maliye

Stambulskie Novosti'nin önem verdiği konu başlıklarından biri de Türkiye'nin ekonomik durumu ile Jön Türkler'in ekonomi politikalarıdır. Gazetenin kurucusu ve genel yayın yönetmeni Celalettin Korkmasov, 4 ve 5. sayılarda (Kasım-Aralık 1909'da) bu konuyu ele alan uzun bir yazı dizisi hazırlamıştır.

Yazı dizisinin "İktisadi Türkiye" başlıklı birinci bölümü, bir İstanbul tasviriyle başlar.[206] Şehrin sokakları, kahvehaneler, hamallar, evler... Yazar, Osmanlı başkentini Avrupa şehirleriyle kıyaslar: Bir tarafta Avrupa'nın canlılığını, diğer tarafta İstanbul'un yavaşlığını gözlemler. İstanbul'u Müslümanların ve gayrimüslimlerin yaşadığı yerler olarak ikiye ayırır. Aynı farklılık Pera ve tarihi yarımada için de geçerlidir. Uzun yıllar Avrupa'da yaşamış olan Korkmasov, Türkiye'nin zengin kaynakları olmasına rağmen yaşadığı ekonomik krizi analiz eder. Yazısının birinci bölümüne şöyle başlar:

> "Dünyada İstanbul'un dışında, hem iç hem dış yaşamdaki keskin zıtlıklarıyla insanı şaşırtan başka bir şehir daha var mıdır! Denizden karaya yaklaşan meraklı bir gezginin gözleri önünde muhteşem bir panorama açılmakta, gün doğumunun ya da batımının parlak ateşinde masalsı, kendine özgü bir güzellik tutuşmaktadır. Şehrin silueti, Avrupa'nın sanayi şehirlerini saran yoğun, kara fabrika dumanları nedir bilmeyen temiz ve açık bir havada net bir şekilde belirmektedir. Tren ve fabrika düdükleri kulakları rahatsız etmemekte, bulutları delen fabrika bacalarının yerine sadece yüksek minareler dikkati çekmektedir."

Fakat şehre yaklaşırken ortaya çıkan bu muhteşem tablo, şehrin içine girince hayal kırıklığına dönüşmektedir. İstanbul manzarası, bir havai fişek gösterisi gibi her an kaybolmaya hazırdır. Şehrin düzensiz ve plansız yapılaşmasından yakınan yazar, bazı zengin mahalleler ile Avrupa (Galata-Pera) yakası

206 *Stambulskie Novosti*, yani "İstanbul Haberleri"nde, İstanbul'un değişik yönlerden tanıtıldığı, şehrin tasvir edildiği yazılar az değildir. Bu tür yazılar için 3. bölüme bkz.

dışındaki evlerin bakımsızlığından söz eder. Küçük, karanlık kahvehanelerde insanlar, her daim kahve ve nargile içerek boş boş oturmaktadır. Sokaklar ise kirlidir ve dökülmek üzeredir.

İstanbul'un caddelerinde her ırktan, her dinden, her renkten insana rastlamak ve dünyanın bütün dil ve lehçelerini duymak mümkündür. Şehrin hiçbir yerinde, Avrupa başkentlerinde kendine özgü bir fon yaratan mavi işçi kıyafetleri görülemez ama onlarca hamal kahvehanelerin, dükkânların, kamu kuruluşlarının etrafında iş bekleyerek oturmaktadır.

İstanbul'da hayat oldukça yavaş ilerlemektedir. Avrupa'nın "vakit nakittir" anlayışı burada yoktur. İstanbul'da bir yere aceleyle koşturan birilerini görmek zordur. Esas hâkim olan, "acele işe şeytan karışır" anlayışıdır. Ulaşımda da hâlâ mekanik güç kullanımına geçilmemiştir.[207] Yaşam koşullarını oldukça düzeltecek olan, emeğin verimli ve örgütlü kullanımından söz etmek kesinlikle mümkün değildir.

Eski rejim, Müslümanlarla gayrimüslimler arasında önemli bir fark yaratmıştır. Müslümanların İstanbul'uyla gayrimüslimlerin Galata ve Pera'sı birbirlerinden kesin hatlarla ayrılmıştır. İstanbul, okulları, kütüphaneleri ve müzeleriyle siyasi, idari ve kültürel hayatın, yüksek askeri yapılarıyla askeri ve siyasi iktidarın merkezi olmayı başarmışken, ekonomi ikinci plana itilmiştir. Galata-Pera ise, siyasi ve askeri hayattan uzak tutulduğundan ticaret ve zanaatla uğraşmış ve İstanbul'un ekonomik merkezi olmuştur. Burada hayat canlı ve standartları yüksektir.[208]

207 Korkmasov'un vurguladığı İstanbul'un "yavaşlığı" veya "hareketsizliği", somut denebilecek bir olgudur. Mesela şehiriçi yolcu nakliyatının azlığı göze çarpmaktadır. Bu dönemde şehiriçi toplu taşımacılığın büyük kısmı tramvayla yapılmaktadır. İstanbul'da 1869'da kurulan ve at ile çekilen tramvaylar 1914'te elektrikle işler hale getirilecektir. Vedat Eldem, s.154, 169-172.

208 Çarlık Rusya'sının hâkimiyeti altındaki bölgelerden İstanbul'a gelen Türk aydınları, benzer gözlemlerde ve eleştirilerde bulunmaktaydı. Örneğin Yusuf Akçura için bkz. François Georgeon, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura (1876-1935)*, çev. Alev Er, 3. basım, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Aralık 1999, s.151-152. Bir diğer örnek olarak bkz. Fatih Kerimi, *İstanbul Mektupları*, haz. Fazıl Gökçek, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2001, s.317-325.

Korkmasov, bu karşılaştırmaları yaptıktan, İstanbul'un dış görünüşünü inceledikten sonra, "daha orijinal ve daha fazla kendine özgü" olarak tanımladığı iç ekonomik yapıya geçer.

Bu kendine özgü yapı, Türkiye'nin her alanına damgasını vurmuş tarihsel bazı özelliklerden kaynaklanmaktadır. Türkler, fethettikleri yerlerde siyasi bir halk bütünüyle karşılaşmış, onlar üzerinde iktidarını korumak için de zor gücüne dayanan askeri bir yapı kurmuştur. Bu koşullar, Türk devlet hayatında kendine özgü bir gelişime yol açmıştır: Muzaffer Osmanlılar hâkim sınıf, reaya ise onlara tabi olmuştur. Osmanlılar idari ve askeri işlerle uğraşırken, reaya ticaret ve üretime yönelmiştir.

Bu rejim, ülkenin ekonomik gelişimini yavaşlatmış, kendi doğal zenginliklerini işlemesini engellemiş, her iki taraf için de zararlı olmuştur. Reayadan yüksek miktarda vergi toplayan hâkim sınıf, bunları verimsiz ve kontrolsüz olarak idari ve askeri işlere harcamıştır. Devletin en diri güçlerini ve araçlarını yutan savaşlar, üretici emeğe darbe vurmuştur. Eski rejim, ekonomiyi kalkındıracak ve büyük miktardaki doğal zenginlikleri işleyecek önlemler alamamıştır.[209]

Korkmasov'un ifadesiyle Türkiye, açlıktan çekmiş ve hâlâ da çekmektedir. Oysa ki İzmir'den Basra Körfezi'ne kadar tek bir bölge, İspanya ile karşılaştırıldığında 150 milyonluk nüfusu doyurabilir. Türkiye'nin dağları zengin bakır, demir, gümüş ve taş kömürü yataklarına sahiptir. Bursa (Hüdavendigar) vilayetinde geniş orman alanları mevcuttur. O güne dek döşenen demiryolu oldukça azdır; ancak 6 bin kilometreyi bulmuştur.[210] Ülke ekonomisi kötüye gitmektedir. Para politikası konusunda ciddi problemler söz konusudur ve bu da Türk parasının, değerinin çok altında değişimine yol açmaktadır.[211]

209 Ülkenin olumsuz ekonomik durumunun, Osmanlı toplumuna özgü tarihsel ve yapısal nedenlerden (ticaret ve sanayii hor gören, sadece devlet ve askerlik işlerine -kâtipliğe ve zabitliğe- değer veren zihniyetten) kaynaklandığına dair benzer eleştiriler veya özeleştiriler, II. Meşrutiyet yıllarında yaygındır. Örneğin bkz. Zafer Toprak, *Türkiye'de "Millî İktisat" 1908-1918*, Yurt Yayınları, Ankara, 1982, s.49-50.

210 1856'dan 1914 yılına kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda inşa edilen demiryollarının toplam uzunluğu 8334 km.dir. Yaklaşık 60 yıl boyunca senede ortalama 139 km demiryolu döşenmiştir. Vedat Eldem, s.164-165. *Stambulskie Novosti*'nin bu nüshasının kapağında, 20 gün kadar önce açılış töreni yapılan Haydarpaşa Garı'nın fotoğrafı kullanılmıştır. Aynı fotoğraf için bkz. *Servet-i Fünûn*, c.37, no. 961 (22 Teşrinievvel 1325), s.396.

211 "Osmanlı maliyesi sonuna kadar perişan bir manzara arzetmiş" olsa da "Osmanlı lirası Birinci Cihan harbine kadar, dünyada mevcut paraların

Diğer yandan Türkiye, hiçbir şey üretmeyerek Avrupa devletleri için bir hammadde kaynağı haline gelmiştir. Düşük gümrük tarifelerine rağmen 1325 (1909) yılı bütçesinde gümrük geliri 390 milyon kuruşa çıkmıştır. Ancak, gelirlerin ciddi bir kısmı idari ve askeri harcamalara gitmektedir. Devlet her gün zayıflamaktadır. Dış borç, son bütçeye (1326 bütçesine) göre 828.839.463 kuruşa varınıştır.[212] Yabancı devletler, ilk borçtan beri bu durumu Türkiye'deki etkilerini artırmak için kullanmaktadır.[213] Bir de bunlara ek olarak, Türkiye'nin Avrupa tarafından barışçı işgaline yol açan kapitülasyonlar söz konusudur.

Yazar son olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun tam bir iflas noktasına geldiğini, ülkenin ekonomik ve finansal ilişkilerdeki bu kritik durumunun siyasi ihtilalin (1908 Devrimi'nin) ana sebeplerinden biri olduğunu belirtir.[214]

---

en sağlamlarından biri idi..." Ama yine de Osmanlı lirasının alım gücünde hafif fakat devamlı bir düşme eğilimi söz konusuydu. Vedat Eldem, s.12, 197.

212 Korkmasov bu yazı dizisini, Maliye Nazırı Cavit Bey'in ikinci toplantı devresinin açılışında meclise sunduğu bütçenin (bütçe kanununun) hemen ardından kaleme almıştır. Burada verdiği rakamlar da Cavit Bey'in meclise sunduğu rakamlar olup o günkü gazetelerde yer almıştır. Örneğin 1325 gümrük vergisi geliri rakamı için bkz. "326 Senesi Bütçesinin Varidat Kısmı – Geçen Sene İle Mukayese", *Sabah*, 21. sene, no. 7238 (4 Teşrinisani 1325/17 Teşrinisani 1909), s.3. 1326 senesi düyun-ı umumiye (genel borçlar) rakamı için bkz. "Yeni Bütçe", *Tanin*, 2. sene, no. 431 (1 Teşrinisani 1325/14 Teşrinisani 1909), s.1; "Bütçe", *İnkılâp*, no. 18 (7 Teşrinisani 1325), s.286.

213 İyi bilindiği üzere, Osmanlı Devleti ilk dış borcunu Kırım Savaşı sırasında 1854'te almış ve bu andan itibaren de bir dış borç sarmalına girmiştir. Osmanlı Devleti'nin olumsuz mali durumuna, bir "mali tutsaklık" içinde bulunuşuna en çok dikkat çekenlerden biri de, 1910 yılının Kasım ayı başında Türkiye'ye gelip dört yılı aşkın bir süre kalan ünlü Marksist Parvus Efendi (Alexander Israel Helphand) olmuştur. İlgili yazıları için bkz. Parvus Efendi, *Türkiye'nin Malî Tutsaklığı*, haz. Muammer Sencer, May Yayınları, İstanbul, Aralık 1977. II. Meşrutiyet dönemi maliyesi hakkında genel bilgi için bkz. Muharrem Öztel, *age.*

214 D. K., "Ekonomiçeskaya Turtsiya", *Stambulskie Novosti*, no. 4 (13 Kasım 1909), s.4-6. Dönemin başka bir tanığı V. Totomyants, 1908 Devrimi'nin ekonomik temellerini incelediği yazısında şunları kaydetmiştir: "Türkiye'de, diğer bütün ülkelerde olduğu gibi, nüfusun devrimcileşmesi sömürü ve ağır ekonomik koşullar temelinde doğmuştur. Ermenistan'da, Makedonya'da ve Türkiye'nin diğer uçlarında seneden seneye tekrar eden dalgalanmalar herkesin malumudur. Bütün bu olaylarda memnuniyetsizliğin sözcüleri halk adına köylü nüfus ve küçük burjuvazi olmuştur." V. Totomyants, "Ekonomiçeskaya Poçva Turetskoy Revolyutsii", *Sovremennıy Mir*, Bölüm: 2 (Ekim 1908), s.15-16.

Celalettin Korkmasov, makalesinin bir sonraki sayıda yayımlanan devamında ise, bu manzara karşısında Jön Türklerin ekonomi politikasını[215] ele alır:

> "Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşanan kültürel, devletsel ve milli evrim, siyasal olduğu kadar ekonomik bir özellik de taşıyor. Bu anlamda Temmuz Devrimi sadece milletin yeniden ekonomik doğuş dönemine işaret etmiyor, ayrıca Türk tarihinin bütün dönemlerinde, özellikle de İslam tarihinde feodal teokratik devletin çağdaş devletlerin yeni ekonomik temelleri üzerinde yeniden inşasının ilk girişimi olarak karşımıza çıkıyor.
> Jön Türklerin imparatorluğun siyasi arenasında ilk ortaya çıkışı, tarihçiler tarafından ülkenin ekonomik durumuyla ilişkilendirildi. ... Ama şimdi ilk kez ekonomik yeniden yapılanmanın gerekliliğinin ve öneminin bilinci, ülkenin genel amacı haline getirildi."

Yazar daha sonra, Maliye Nazırı Cavit Bey'in şu sözlerini aktarır:

> "Memleketin menfaat-i maliyesi her menfaatin fevkindedir. Çünkü iyi bir maliyesi olmayan bir milletin iyi bir siyaseti olamaz. Serbest [bağımsız] maliyesi olmayan millet serbest [bağımsız] politika yapamaz."[216]

Korkmasov'a göre sadece hükümet değil, İttihat ve Terakki yetkilileri de reform hareketinin merkezine bu yaşamsal meseleyi koymuştur. Siyasi devrim, Türkiye'nin ekonomik olarak baştan örgütlenmesi için güçlü bir manivela olmuştur. Fakat eski iktidarın indirilmesiyle geçmişin kalıntıları tamamen te-

215 Jön Türklerin ekonomi (ve maliye) politikaları üzerine genel bir inceleme için bkz. Feroz Ahmad, "Doğmakta Olan Bir Burjuvazinin Öncüsü: Genç Türkler'in Sosyal ve Ekonomik Politikası 1908-1918", *İttihatçılıktan Kemalizme*, s.25-60.

216 Az evvel de belirtildiği gibi, Korkmasov bu yazı dizisini, 1326 yılı bütçesinin 14 Kasım 1909'da Mebusan Meclisi'ne sunulmasının ardından kaleme almış ve o dönemde basında çıkan ilgili metinlerden yararlanmıştır. Maliye Nazırı Mehmet Cavit Bey'in bu sözleri de meclise yeni sunulan 1326 bütçesinin "esbâb-ı mucibe layihası"ndan ("gerekçe"sinden) aktarılmıştır ki biz de burada orijinal metinden aktardık. Bkz. "Yeni Bütçenin Esbab-ı Mucibe Layihasından", *Tanin*, 2. sene, no. 431 (1 Teşrinisani 1325/14 Teşrinisani 1909), s.2.

mizlenememektedir. Bu bir süreç meselesidir ve mücadele devam edecektir. 31 Mart günlerinin gericiliği bunun bir örneğidir. Hayatın akışının dışında kalan eski rejimin temsilcilerinin maddi çıkarlarının zarar görmesi bunda rol oynamıştır.

Ancak siyasal hayat durukdukça ve yeni yapı sağlamlaştıkça ekonomik reformlar da genişleyecek ve hızlanacaktır. İmparatorluğun maddi yönden yeniden yapılanması ile finansal kredisi paralel olarak gelişmekte, geçmişe oranla gümrük geliri her ay yükselmekte, hazineye giren vergiler büyük oranda artmakta, kamu borçlarından gelen ödemeler (272.637,58 lira) ve genel devlet geliri (13.336.590,37 kuruş) büyümektedir.[217] Ayrıca Avrupa, Makedonya üzerindeki mali kontrolü geri çekmiştir.[218]

Türkiye tarihinde devlet ilk kez, imparatorluğun bütün unsurlarını katman, ırk ve din gözetmeksizin eşitleyen verimli emek ilkesi temelinde yapılandırmaya çalışmaktadır. İdari kadrolar radikal şekilde yenilenmektedir.[219] Askerliğin genel hale getirilmesi Müslüman unsurun ekonomiyle daha fazla ilgilenebilmesine fırsat vermektedir. Ayrıca "toprak ve ticaret bakanlığı" (ticaret ve ziraat nezareti) kurulması projesi de olumludur.[220] Bu enerjik atılımlar, mevcut eğilimin içtenliği konusunda şüpheye yer bırakmamaktadır.

Farklı nezaretlerin (bakanlıkların) çabalarının hepsi, ülke üretiminin geliştirilmesine yöneltilmiştir. Bu temelde dikkati

217 1326 bütçesinin gider kısmı geçen seneye (1325'e) nispetle azalmış, gelir kısmı ise artmıştır. "Yeni Bütçe", *Tanin*, 2. sene, no. 431 (1 Teşrinisani 1325/14 Teşrinisani 1909), s.1. II. Meşrutiyet dönemi devlet gelirleri ve giderleri için bkz. Muharrem Öztel, s.45-307.

218 Emperyalist devletlerin Makedonya'da "reform" adı altında giriştiği düzenlemeler çerçevesinde, Makedonya'nın mali işlerinden sorumlu bir "Uluslararası Mali Komisyon" 1905'te kurulmuştu. 1908 Devrimi'nin bir sonucu olarak, 14 Eylül 1909'da komisyon lağvedilmiştir. Kaya Bayraktar, *Makedonya Sorunu ve Uluslararası Mali Komisyon (1902-1909)*, Birleşik Yayınevi, Ankara, Ekim 2011, s.101-122.

219 Devlet kadrolarında düzenleme ve tasfiye (tensikat) hakkında 3. bölüme bkz.

220 Ticaret ve Nafia Nezareti'nin sorumlu olduğu işlerin ağırlığı nedeniyle, bu sorumluluk alanlarının bir kısmı yoğun bir mesainin ardından Kasım 1911'de Orman ve Maâdin ve Ziraat Nezareti'ne aktarılacak ve bu yapılırken Ziraat Nezareti'nin adı da "Ticaret ve Ziraat Nezareti" olarak değiştirilecektir. Erkan Tural, *Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupa'da Devlet Sistemi*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, Ağustos 2009, s.196-197, 212-213.

en çok çeken kanuna göre, nezaretler kendilerine tahsis olunan miktar üzerinde harcama yapamayacak ve hiçbir şekilde ek kaynaklarla bunu yükseltemeyecektir.[221] Diğer taraftan, İtalya örnek alınarak hazırlanması düşünülen (muhasebat-ı umumiyyeye ve Sayıştay'a dair) bir nizamnameyle hem başkent hem de taşradaki tüm harcamalara sıkı bir kontrol getirilecektir. Osmanlı Bankası artık devlet bankası işlevini üstlenecek ve imparatorluğun bütün bölgelerinde şubeler açacaktır. Ayrıca mali sistemin düzeltilmesi için Makedonya'daki Mali Komisyon'un üyelerinden özel bir mali müfettiş atanmıştır.

Gelir ve giderleri belirleyen bir devlet bütçesi üzerinde ilk kez çalışma yapılmıştır. Bütçe hâlâ eski kaynaklara dayansa da gelirlerin tahsili sistemi oldukça düzeltilmiştir.[222] Gelirlerin artırılması için Maliye Nezareti tarafından şu önlemler düşünülmektedir: İspirto, kibrit, sigara kâğıdı ve petrol üzerinde devlet tekeli; gümrük tarifelerinin yükseltilmesi; geliri iki katına çıkaracak olan, İstanbul'da kadastronun tamamlanması; yabancıların patent vergisine tabi tutulması. Bunlar Maliye Nezareti'nin temel hedefi olan bütçe açığının giderilmesine yöneliktir.

Maliyenin yeniden yapılandırılmasının başında bulunan Laurent,[223] alınan tedbirlerle devlet gelirlerinin yüzde 50-60 oranında artacağını öngörmektedir. Birkaç senede bütçe açığının kapanacağı umulmaktadır.[224]

---

221 Sözü edilen kanun tasarısı bütçedir ve o günlerdeki gazetelerde yer almıştır. Bkz. "1326 Senesi Muvazene-i Umumiyye-i Maliye Layiha-i Kanuniyyesi", *Tanin*, 2. sene, no. 433 (3 Teşrinisani 1325/16 Teşrinisani 1909), s.2-3. Örneğin 27. maddeye bkz.

222 1908 Devrimi'nin ardından mali idare ve sistemde önemli yapısal değişikliklere gidilmiştir. Daha yukarıda da belirtildiği gibi (138. dipnota bkz.), Türkiye'de gerçek anlamda bütçe fikri ve tekniği II. Meşrutiyet döneminde başlamış, modern anlamda ilk bütçe 1908 Devrimi'nden sonra hazırlanmıştır. Ayrıca bkz. Feroz Ahmad, agm, s.34-37. 1326 bütçesinin vaktinde düzenlenip meclise sunulması kamuoyunda takdirle karşılanmış ve meşrutiyet rejiminin varlığının başlıca delili sayılmıştır. Örneğin bkz. Mahmut Sadık, "326 Bütçesi", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 1. sene, no. 169 (5 Teşrinisani 1325/18 Teşrinisani 1909), s.1.

223 Fransa Sayıştay başkanı ve bütçe alanında uzmanı olan M. Charles Laurent (o günlerde Türkiye'de anıldığı şekilde "Mösyö Loran"), bütçe hazırlamak üzere danışman olarak getirilmiştir. O sırada Maliye Nezareti'nde müşavir olarak görevlidir. Ahmet Saib Bey'e göre, Maliye Nazırı Cavit Bey'le aralarında açıktır. Ahmet Saib, s.152.

224 Özellikle son üç paragrafta verilen bilgiler, Fransız gazeteci Jean Rodes'un, Maliye Nazırı Cavit Bey ve Maliye Müşaviri Laurent ile görüşmelerini içeren yazısından alınmadır. 9 Kasım'da *Le Temps*'da yayımlanan bu

Tarım alanında da değişim söz konusudur. Ne de olsa Türkiye bir tarım ülkesidir ve bu alanda dünyanın en önde gelenlerinden biridir. Ancak yine de Türkiye, birçok ürünü peşin parayla ithal etmektedir. Bu sebeple İzmir gibi verimli toprakların üçte ikisi işlenmemektedir. Yeni tarım programında tarım araçlarının bütün imparatorlukta değişimi öngörülmektedir. Bu amaçla değişik vilayetlerde tarım depoları açılması, ticaret ve yerel talebi karşılamak için tahıl ambarlarının kurulması, yeniden yapılandırılan ve bilhassa tohum alımına yönelmiş olan Ziraat Bankası aracılığıyla kimyasal gübrenin sağlanması planlanmaktadır. Tarımı geliştirme hedefine uygun olarak Mezopotamya ile Adana, Vardar ve Konya ovalarının sulanması projesi de hazırlanmıştır.[225]

Demiryollarında atılıma, tramvay, telgraf ve telefona önem verildiği görülmektedir.[226] Yeni rejim kısa sürede ticareti canlandırmış, birçok anonim şirket kurulmuş, yeni ticaret kanunu hazırlanmış ve yeni bankalar açılmıştır.[227] Ne kadar geri kalmış olsa da sanayi ilerlemektedir. Evkaf Nazırı Hamada Paşa'nın projeleri de dikkat çekmektedir.[228]

---

yazının tercümesi, 13 Kasım'da Türkçe basında görünür. Bkz. "Islahat-ı Maliye", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 1. sene, no. 164 (31 Teşrinievvel 1325/13 Teşrinisani 1909), s.5-6. Korkmasov'un makalesi, 20 gün kadar sonra yayımlanmıştır.

225 Jön Türklerin tarım politikaları üzerine genel bir değerlendirme için bkz. Feroz Ahmad, "Genç Türklerin Tarım Politikası 1908-1918", *İttihatçılıktan Kemalizme*, s.61-83. *Stambulskie Novosti*'nin sonraki (6 numaralı) sayısının kapağında yer verilen resim Konya'daki projeyle ilgilidir: Beyşehir Çayı üzerinde inşa olunacak büyük bendin temsili resmidir. Resmin aktarıldığı kaynak şudur: *Servet-i Fünûn*, c.36, no. 919 (25 Kânunuevvel 1324), s.129 (kapak sayfası).

226 II. Abdülhamit döneminde kullanımı yasak olan telefon, 1908 Devrimi ile hürriyetine kavuşmuştur. Türkiye'de ilk telefon santrali 1909'da kurularak hizmete açılmıştır. Aliye Önay, "Türkiye'de Telefon Teşkilatının Kuruluşu", *Çağını Yakalayan Osmanlı! - Osmanlı Devleti'nde Modern Haberleşme ve Ulaştırma Teknikleri*, haz. Ekmeleddin İhsanoğlu ve Mustafa Kaçar, IRCICA, İstanbul, 1995, s.123-125; Vedat Eldem, s.174.

227 1908-1909'da henüz çok sayıda banka kurulmuş değildir ama "milli banka" sorunu hemen 1908 Devrimi'nin ardından gündeme gelmiş ve birkaç yıl içinde de özellikle "milli bankalar" birbiri ardı sıra kurulmuştur. Zafer Toprak, s.129-164. Bankalar da dahil, 1908-1918 yıllarında kurulan şirketlerin listesi için bkz. *age*, s.358-365. 1908-1910 dönemi için ayrıca bkz. "İlan-ı Meşrutiyet'ten Beri Teşekkül Eden Anonim Şirketler", *Musavver Salname-i Servet-i Fünûn*, 2. sene, câ. ve mu. İsmail Suphi ve Mehmet Fuat, Ahmet İhsan ve Şürekası Matbaacılık Osmanlı Şirketi, İstanbul, 1327, s.224.

228 Evkaf Nazırı Halil Hamada Paşa'nın projeleri hakkında, kendisinin o sıralarda basına yaptığı açıklamalardan fikir edinmek mümkündür. Bkz. "Hamada Paşa'nın Beyanatı", *Sabah*, 21. sene, no. 7236 (2 Teşrinisani

Jön Türklerin ekonomi programını bu şekilde değerlendiren Korkmasov, bu program ne denli çabuk hayata geçirilir ve milletin ortak çıkarları temelinde gerçekleştirilirse, görevini o denli yerine getirmiş olacağına işaret eder.[229]

Nejdanov, *Stambulskie Novosti*'nin 15 Nisan 1910'da çıkan sayısında Ziraat Bankası'nı ele alır. Rus yazarın ifadesiyle Türkiye, toprağının verimliliğiyle ün salmıştır. Küçük Asya, akılcı bir tarım sistemiyle 100 milyon nüfusu kolayca doyurabilir. Buna karşın, Asya Türkiye'sinde yaşayan 20 milyon nüfus en acınası bir haldedir ve toprak sorunu, imparatorluğun en hayati ve bununla birlikte en sancılı meselelerinden biridir.

Türk köylüsünün içinde bulunduğu bu zor durum; toprağın yanlış ve adaletsiz dağılımından, hiçbir akılcı tarım sisteminin uygulanmayışından ama esas olarak, zirai kredi yetersizliği nedeniyle köylünün tefeciden borç almaksızın gündelik ihtiyaçlarını (tohum, hayvan, araç gereç) karşılayamamasından kaynaklanmaktadır. Böyle bir kredinin tarım için gerekliliği, daha önceden görülmüş ve daha 1886 yılında Ziraat Bankası kurulmuştur.[230]

Nejdanov, bankanın hem ülkede tarımın gelişimine hem de köylüye büyük yararı dokunabileceğini ama eski rejim döneminde her türlü inisiyatiften yoksun bırakılmasından dolayı hiçbir hizmet veremediğini belirtir. Sermayesi oldukça sınırlı kalmıştır. Ne eski rejim, ne de onun kurumları hiçbir şekilde güven vermediğinden bankaya yatan para çok azdır.[231] Ayrıca

---

1325/15 Teşrinisani 1909), s.2; "Evkaf Umuru", *Sabah*, 21. sene, no. 7237 (3 Teşrinisani 1325/16 Teşrinisani 1909), s.2. *Stambulskie Novosti*'deki makalenin sonunda, Hamada Paşa'nın fotoğrafına yer verilmiştir. Fotoğraf *Şehbal* dergisinden alınmış olsa gerektir. Bkz. *Şehbal*, no. 11 (1 Eylül 1325), s.208.

229 D. K., "Ekonomiçeskaya Politika Mladoturok", *Stambulskie Novosti*, no. 5 (20 Kasım 1909), s.3-6.

230 Temelleri Mithat Paşa'nın 1860'larda açtığı "memleket sandıkları" uygulamasına uzanan ve esas görevi zirai borç/kredi vermek olan Ziraat Bankası, 1888'de kurulmuştur. Vedat Eldem, s.231-233. Ziraat Bankası hakkında geniş bilgi için bkz. Yusuf Saim Atasağun, *Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası 1888-1939*, Kenan Basımevi ve Klişe Fabrikası, İstanbul, 1939.

231 1888-1908 seneleri zarfında Ziraat Bankası'na yatırılan para miktarının çok az olmasının başlıca sebepleri ve Mayıs 1910'da mevduat kabulü usulündeki değişiklik sonucu vadeli mevduatın belirgin şekilde artması hakkında bkz. Yusuf Saim Atasağun, s.166-169, 180-182.

vergilerden bankanın payına düşen payın ciddi bir kısmı da devlet tarafından başka yerlere harcanmıştır.

Ziraat Bankası'nın durumuyla ilgili ayrıntılı rakamlar veren Nejdanov, bankanın geçmiş dönemde işlevini yerine getiremediğini vurgular ve kötü idare edildiğine dikkat çeker. Oysa doğru bir yönetimle banka, köylüleri tefecilerin elinden kurtarabilecektir.[232] Halkın refahıyla yakından ilgilenen meşruti hükümet, bu nedenle bankanın yeniden yapılandırılması konusunda harekete geçmiştir.[233]

Hükümet, köylerdeki finansal operasyonlarda bankaya tam bir tekel olma hakkı tanımayı tasarlamaktadır. Ayrıca özel bir ziraat bankası kurulması da gündemdedir ama faaliyet alanının sınırlı tutulacağı söylenmektedir. Sadece şehirlerde ve kasabalarda gayrimenkullerin ve arsaların ipotek edilmesi karşılığında kredi verecektir. Rus yazar, bu gelişmeyi garipser. Eğer Ziraat Bankası'nın amacı gerçekten nüfusun refahıysa, o zaman diğer özel kuruluşlar neden rekabetin dışına itilmektedir?

Diğer yandan, büyük toprak sahiplerinin bankadan yüksek miktarda kredi çekmesini ve bu krediyi kurumun amaçlarına uymayan şekilde kullanmasını önlemek amacıyla kredi sistemi değiştirilecektir.

Nejdanov'a göre Ziraat Bankası'nın yeniden yapılandırılma tasarısı, toprak sorununun çözümünde önemli bir adımdır. Rus yazar, eski rejimin adaletsizliğinden çekmiş olan talihsiz köylü kitlesinin ihtiyaçlarına böylece cevap verileceğini umduğunu ifade eder.[234]

"Osmanlı" imzasını taşıyan "Osmanlılar ve Yabancılar" başlıklı yazıda ise, yabancı sermayenin ülke ekonomisindeki

---

232 Halkın tefeciler elinde perişan ve küçük bir zümrenin de bu yolla zengin olduğuna dair yakınmalar ve bundan dolayı idareye yöneltilen eleştiriler, 1910 yılında da devam etmektedir. Örneğin bkz. Zafer Toprak, s.149.

233 1908 Devrimi'nden sonra Ziraat Bankası'nda gerçekten de esaslı bir reform yapılmak istenmiştir. Nejdanov'un makalesini kaleme aldığı sıralarda (1910'da) bazı değişiklikler söz konusudur ama asıl köklü yenilikler birkaç sene sonra gerçekleşecektir. 1914'teki geçici kanunun ardından 1916'da çıkarılan "Ziraat Bankası Kanunu" ile bankanın hukuki esaslarında, vazife prensiplerinde 1888'den beri ilk defa olarak esaslı değişikliklere gidilmiştir. Yusuf Salın Atasağun, s.26-31.

234 Nejdanov, "Pozemelnıy Bank", *Stambulskie Novosti*, no. 14 (2 Nisan 1910), s.6-7.

rolü tartışılmıştır. Yazar, Türkiye'nin kendi kaynaklarını işlemeye yeteri kadar gücü olmadığı, kalkınmak ve ülkeyi inşa etmek için yabancı sermayeye ihtiyacı olduğu inancındadır. Yabancı sermayenin ülkeye girmesine karşı çıkanları ise "şovenist" olarak niteler.

Yazara göre yabancı sermaye akılcı metotlarla değerlendirilmeli ve sadece bütçe açıklarını kapatmak için kullanılmamalıdır. Aksi takdirde devletin zenginlik kaynakları suyunu çekecektir. Borç veren ülkeler paralarını riske atmak, borç verdiği ülkenin yükümlülüklerini yerine getiremez hale düşmesini istemeyecektir. Bu bakımdan, Türkiye'nin gelişmesini engellemekte olan kapitülasyonlar yabancı devletlerin de zararınadır. Türkiye'nin yabancı sermayeyi çekebilmesi için iç çatışmaları sonlandırması, güçlü bir hükümet oluşturması ve reformları gerçekleştirmesi gerekmektedir.

"Osmanlı" imzasını kullanan yazar, Türkiye'nin Avrupa'ya ihtiyaç duymasının, her şeyini ona vereceği anlamına gelmediğini vurgulamayı da ihmal etmez. Türkiye'de inşa edilmekte olan yeni devlet sistemi tam bağımsızlığı hedeflemiştir. Eğer genç Türkiye, kendi iç işlerine yönelik her türlü dış müdahaleye karşı yavaş ama sistematik bir mücadele veriyorsa, bu tavır, yabancı düşmanlığı (ksenofobi) suçlamasıyla karşılanmamalıdır.[235]

Hicaz Demiryolu

Stambulskie Novosti yazarlarından Cemal Bey, 21-22 numaralı nüshada "İstanbul'dan Mekke'ye" başlığı altında Hicaz demiryolu konusunu işlemiştir. Yazının yayımlandığı nüshada Hayfa'da.demiryolundan bir kesitin, Mekke yolundaki bir hacı kervanının ve Medine'nin genel manzarasının fotoğraflarına yer verilmiştir.[236]

235 Osmanlı, "Ottomanı i İnostrantsı", *Stambulskie Novosti*, no. 21-22 (21-28 Mayıs 1910), s.3-4. Yer yer çelişkiler içerdiği söylenebilecek olan bu görüşler, II. Meşrutiyet'in özellikle ilk yıllarında yaygındır. 1908 Devrimi ertesinde iktisadi düşünce hakkında bkz. Zafer Toprak, s.18-35. Ayrıca bkz. Feroz Ahmad, "Doğmakta Olan Bir Burjuvazinin Öncüsü: Genç Türkler'in Sosyal ve Ekonomik Politikası 1908-1918", *İttihatçılıktan Kemalizme*, s. 32 34.

236 Bu aynı üç fotoğraf için bkz. *Servet-i Fünûn*, c.27, no. 688 (17 Haziran 1320), s.177 (kapak sayfası); *Şehbal*, no. 18 (1 Kânunusani 1325), s.350-351.

ГОДЪ II. ПЯТНИЦА, 1 ЯНВАРЯ 1919 № 1

СТАМБУЛЬСКІЯ НОВОСТИ

ЕЖЕНЕДѢЛЬНАЯ ИЛЛЮСТРИРОВАННАЯ ГАЗЕТА

Выходитъ по Пятницамъ

Главный входъ въ Сюлю-Сарай.

ПОДПИСНАЯ ЦѢНА

для городовъ ... для губерній и заграницы
на 1 мѣс. — 10 піастр. 1 тал.
„ 6 мѣс. — 60 „ 4 „
„ 12 „ — 120 „ 8 „ 50 коп.

ЦѢНА ОТДѢЛЬНАГО НОМЕРА:
въ ТАРІЯХ — 20 піастр. въ БУЮКДЕ — 20 коп.

ЦѣНА ОБЪЯВЛЕНІЙ:
[illegible]

Для иногородныхъ особыя условія, а потому здѣсь одинъ разъ — особыя условія по соглашенію съ редакціей.

Адресъ редакціи: „STAMBOULSKYA NOVOSTI"
[illegible]

МОГИЛА КЕМАЛЪ БЕЯ.

КЕМАЛЪ БЕЙ
ВЕЛИКІЙ ТУРЕЦКІЙ ПИСАТЕЛЬ И ПАТРІОТЪ.

"Kemal Bey'in kabri.
Karanlık Abdülhamit döneminde Jön Türkler için kutsal bir yerdi." (Üstte)
"Kemal Bey. Büyük Türk yazarı ve vatanseveri." (Altta)
(Stambulskie Novosti).

Cemal Bey'in deyişiyle, Hicaz demiryolunun yapımında sona yaklaşılmakta, 1913 yılında bütün hattın açılması planlanmaktadır. Böylece İstanbul'dan trene binen bir yolcu, Mekke'ye kadar gidebilecektir. Bu proje II. Abdülhamit zamanında tasarlanmış ve ilk başlarda şüpheyle karşılanmıştır.[237]

Hicaz demiryolu sadece Osmanlı İmparatorluğu'nu değil, bütün Müslüman dünyasını ilgilendirmektedir. Ne de olsa demiryolunun yapımı Müslüman ülkelerde toplanan paralarla finanse edilmiştir. Bu, Doğu'da inancın kuvvetli olduğunun önemli bir kanıtıdır. Zaten projenin amacı da hac ziyaretini kolaylaştırmaktır.[238] Yazar, bütün bunların çağdaş dünyaya yabancı saf ortaçağ karakteri taşıdığını vurgular.

Cemal Bey, tasarının Abdülhamit tarafından tahta çıkışının 25. yılını kutlamak amacıyla ortaya atıldığını belirtir. Ancak arkasında yatan esas neden, bütün Müslüman ülkelerin gözünde itibarını yükseltmektir. Tasarı büyük ihtimalle kamarillası tarafından sultanın kulağına fısıldanmış, İzzet Paşa'nın başında bulunduğu bu ekip halkın parasıyla büyük vurgunlar yapmak için bahane aramıştır.[239]

Yazar, bu demiryolu hattının gelecekte ekonomik ve stratejik önemi olacağını ama Abdülhamit'in bunu öngörecek yeterliliği bulunmadığını, az kârlı fakat büyük zorluklar içeren bu iş üzerinde daha ciddi düşünmüş olsa, projeyi rafa kaldırmış olacağını belirtir.

237 Yapımına 1900 yılında karar verilen, Şam'ı Mekke'ye bağlaması tasarlanan ama ancak Şam – Medine kısmı tamamlanabilen, yabancı sermaye kullanılmaksızın sadece Osmanlı Devleti'nin kendi imkânlarıyla inşası öngörüldüğü için Avrupa'da şaşkınlıkla karşılanıp inandırıcılıktan uzak bulunan Hicaz demiryolu hakkında geniş bilgi için bkz. Murat Özyüksel, *Hicaz Demiryolu*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Ekim 2000.

238 Osmanlı İmparatorluğu'nda yabancı şirketlerce inşa edilmemiş iki demiryolu hattından biri Hicaz'dır (diğeri Haydarpaşa-İzmit hattı). Hat tümüyle Osmanlı Devleti tarafından inşa edilmiş ve finansmanında, çok fazla olmamakla beraber, Osmanlı dışındaki Müslümanların bağışları da kullanılmıştır. Hacca gidişi kolaylaştırmak, ulaşılmak istenen temel hedeflerden biridir. Hattın inşasıyla hedeflenenler ve finansmanı hakkında bkz. Murat Özyüksel, s.45-74, 81-117.

239 II. Abdülhamit'in ilgili iradesi, 1 Mayıs 1900'de açıklanmıştır. Hicaz hattının yapımında en etkili kişi olup inşa sürecinde en önemli görevleri üstlenen Arap İzzet Holo Paşa, projenin manevi babası olarak görülmüştür. İzzet Paşa ve çevresinin yolsuzluklarına ilişkin haberler daha o dönemde gündemde ise de, bu, büyük oranda bir İngiliz antipropagandası olarak görünmektedir. Murat Özyüksel, s.41, 77, 84, 97-98, 120.

Cemal Bey, demiryolu için toplanan parayla ilgili ayrıntılı bilgi verir. İran şahından Hindistan'a kadar Müslüman dünyasının katkısını sıralar. Ayrıca konan özel vergiler, maaşlardan yapılan kesintiler Osmanlı'da bağış toplama yöntemlerinden sadece ikisidir.

1900 yılında yapımına başlanan demiryolu inşaatı, bütün suiistimallere rağmen ve yavaş da olsa kesintisiz sürmüştür. 1903 Eylül'ünde Şam-Dera hattı açılmış, 1907'de demiryolu Medâyin-i Sâlih'e kadar uzanmıştır. Böylece bin kilometrelik bir bölümü tamamlamış olup, kilometresi 2 bin liraya gelmiştir.[240]

Abdülhamit, Hicaz demiryolunun tam bir Müslüman yapımı olmasını arzulamış, bu sebeple bütün malzemenin Müslüman ülkelerden alınmasına, yapımında sadece Müslümanların çalıştırılmasına karar vermiştir. Fakat doğal olarak bir süre sonra yabancı mühendisler ve personel projeye katılmıştır. Bunun yanında, kullanılan malzemenin kalitesinin düşük oluşu nedeniyle demiryolu çalışmaya başlar başlamaz tamiratların yapılması gerekmiştir.[241] Ayrıca hacıların taşınmasından geçimini sağlayan göçebe bedeviler, devamlı surette yola zarar vermiş ve trenlere silahlı saldırılar düzenlemişlerdir. Bu sebeple hükümet, demiryolunun güvenliği için birlikler kurmak zorunda kalmış, bu da haliyle yeni masraflara yol açmıştır.[242]

240 Ulaşılan toplam uzunluğu 1.464 km olan Hicaz demiryolu yılda ortalama 150 km ilerlemiştir ki, Osmanlı ölçülerine (diğer demiryolu hatlarına) göre daha hızla çalışıldığı söylenebilir. Hattın kilometre maliyeti bir kaynakta 1.550 lira civarında, bir diğerinde 2.361 lira olarak verilmiştir ki her halükârda oldukça ucuzdur. Vedat Eldem, s.161; Murat Özyüksel, s.116, 182.

241 Demiryolunun inşasının tanıklarından biri olan Rus Yüzbaşı N. Terlitskiy, 1911'de ordu tarafından basılan *Mekke'ye Hicaz Demiryolu* adlı kitabında şu noktaya işaret eder: "Hicaz Demiryolu'nun yapımının başlamasının dayandığı araçlar o kadar orijinaldi ki Avrupa'da uzun süre tamamlanma ihtimaline kesinlikle inanmak istemediler. Sadece 1904 Ağustos'unda ilk bölümü Şam-Maan hattı açıldığında Avrupa yumuşadı ve 'tuhaf araçlarla' düşünülmüş bu 'tuhaf girişime' olumlu bakmaya başladı." N. Terlitskiy, *Gecasskaya Jeleznaya Doroga v Mekku*, Voyennaya Tipografiya, Sankt Peterburg, 1911, s.1.

242 Rus Yüzbaşı Terlitskiy, Türk ordusunun sadece savunma amaçlı değil, demiryolunun yapımında da görev aldığının altını çizer. Terlitskiy, Hicaz Demiryolu'nun Türk askerlerinin inatçı ve direngen emeğinin bir sonucu olduğu fikrindedir. Askerler işçi olarak özellikle toprak işlerinde çalışmışlardır. Sivil işçiler iyi ücret alırken, askerlerinki çok düşüktür. "Neredeyse tamamen askerler tarafından inşa edilmiş olması biz, askerler

Bütün bu zorluklar ve gecikmeler yüzünden demiryolunun yapımı ağlanacak bir hal almıştır. Bunun üzerine bir önceki sene başında ya bir kampanya başlatılarak hattın tamamlanması ya da inşaatının yabancı bir şirkete bırakılması gündeme gelmiş, sonuçta eski rejimin bu hesapsız girişiminin tamamlanması kararlaştırılmıştır. Mekke'ye kadar kalan 480 km.lik bölüm 1913'te bitirilmiş olacaktır.[243]

Hicaz Demiryolu en çok hacıların işine yarayacaktır. Mekke'ye hacca gidenler, savaşa giden askerler gibi ailesiyle vedalaşmakta, gidiş geliş 260 gün süren yol boyunca sıcaktan, yorgunluktan, türlü türlü hastalıktan ve yaşamını yağma yoluyla sürdüren bedevilerin saldırılarından büyük eziyetler çekmektedir. Ama artık demiryolu büyük rahatlık sağlamaktadır. Uygun fiyat belirlenmesinin yanında hacıların yolculuğunu kolaylaştıracak önlemler alınmış, hacılara iki kat fazla bagaj alma hakkı tanınmıştır.[244]

Hicaz demiryolu o dönemde ekonomik anlamda, ulaşıma getirdiği fayda kadar önem taşımamaktadır. Yol boyunca ne bir doğal zenginlik vardır ne de yarı-göçebe halk sanayiden veya ticaretten anlamaktadır. Ancak bazı önemli limanlara doğru yapılacak ek yollar bu bakımdan bir anlama sahip olacaktır.

Cemal Bey, Hicaz demiryolunun başka bir faydası olarak da imparatorluğu birleştirmesini görür. Demiryolu, medeniyetin bu yarı vahşi bölgelerde yayılmasında önemli bir rol oynayabilecektir. Stratejik açıdan ise, hattın önemi büyüktür. Arabistan

için demiryolunu daha da ilginç kılmaktaydı. (...) Ordunun çalışması her türlü övgünün üstündeydi. Türk istihkamı, her türlü beklentiyi aştı ve bu 1.800 kilometrelik demiryolu, Türk istihkamının Osmanlı ordusunun şanına diktiği en iyi anıt olacak." N. Terlitskiy, s.1, 20.

243 1908 yılının Eylül ayında demiryolu hattı Medine'ye ulaşmış ve geriye Mekke'ye kadar olan bölüm ile Mekke-Cidde şube hattı kalmıştır. Yeni rejim, hattı Mekke'ye uzatma kararlılığını sürdürmüş ama Hicaz'da bedevi aşiretlerin -İngiliz desteğindeki- çok sert direnişi ve Mekke Emiri Şerif Hüseyin'in entrikalarıyla karşılaşmıştır. Kalan yaklaşık 480 km.lik bu son bölüm, savaşların ve finansal güçlüklerin de eklenmesiyle inşa edilemeyecektir. Murat Özyüksel, s.159, 182-211.

244 Hicaz Demiryolu'nun açılışı, Rusya Müslümanları tarafından da büyük memnuniyetle karşılanmıştır. Bir sonraki hac sezonunda demiryolu sayesinde eziyet çekmekten kurtulacaklarını ve yolda çok daha az zaman harcayacaklarını düşünmüşlerdir. Bkz. Alfina Sibgatullina, *Kontakti Tyurok-Musulman Rossiyskoy i Osmanskoy İmperiy Na Rubeje XIX-XX vv*, İzdatelstvo "İstok", Moskva, 2010, s.119.

ve Yemen, İngiltere'nin işgal planlarına karşı daha rahat savunulabilecektir.[245]

Hukuk ve Adli Reformlar

Celalettin Korkmasov, gazetenin 8. sayısında "Osmanlı Hukuku ve Yargı Reformu"nu ele almıştır. Devrimin hukuk alanında getirdiği yenilikler üzerinde durulan yazıda, Adliye Nazırı Necmettin Bey'in fotoğrafı da yayımlanmıştır.[246]

Korkmasov, yargı reformunda iç ve dış politika açısından şu amaçların güdüldüğünü tespit etmektedir: Devletin dış politikasını uluslararası hukuk temelinde oluşturmak ve Türkiye'yi bir milli hukuk devletine dönüştürmek. Diğer yandan, yargı reformları daha özgürlükçü bir temelde ve çağdaş eğilimlerle uyum içinde yorumlanarak, İslam hukukunun evriminde ciddi bir adım daha atılmıştır. Korkmasov, devletin laikleşmesi sürecine işaret eder:

> "Avrupalılar, yeni Türkiye'nin İslam hukukunu Avrupa hukukuyla uzlaştırma çabalarına malum şüphecilikleriyle yaklaşıyor. Bizzat Jön Türkler, ülkelerini birkaç asırdır Avrupa devletlerine bağımlı hale getiren kapitülasyon bağlarından kurtarmayı hesaplayarak bu anlamda büyük umutlar besliyorlar. Jön Türklerin bu umutlarını paylaşmak için her türlü temel mevcut.[247] Bugün tasarlanan yargı reformları, kendi temelinde istisnai ve yalıtılmış değildir. Bu reformlar tabii ki dini hukuku laik hukuktan ayırma anlamında Türkiye tarafından yapılmış uzun ve aralıksız girişim zincirinin sadece bir halkasıdır."[248]

245 Cemal Bey, "İz Konstantinapola v Mekku", *Stambulskie Novosti*, no. 21-22 (21-28 Mayıs 1910), s.4-6. Sovyet Türkolog G. Z. Aliyev, demiryolunun yapılmasının ülkenin biraz da olsa ekonomik hayatını canlandırdığını, kapitalist ilişkileri geliştirdiğini, iç pazarı genişlettiğini, ancak esas olarak Türkiye'nin hayati ekonomik ihtiyaçlarına değil, yabancı tekellerin ve onun yerli işbirlikçileri feodal iktidarın ve komprador burjuvazinin çıkarlarına hizmet ettiğini belirtir. G. Z. Aliyev, s.27.

246 Aynı fotoğraf için bkz. *Servet-i Fünûn*, c.30, no. 764 (1 Kânunuevvel 1321), s.140; *Servet-i Fünûn*, c.37, no. 942 (11 Haziran 1325), s.93.

247 Daha yukarıda da belirtildiği gibi (77. dipnota bkz.), kapitülasyonlar 1914'te kaldırılacaktır.

248 Aşağıda bahsi geçecek olan, o sırada Adliye Nezareti hukuk müşaviri olarak görevli Kont Ostrorog'a göre, 1909 yılındaki manzara, ulemanın

Adliye Nazırı Necmettin Bey *(Stambulskie Novosti)*.

Korkmasov, bu tür girişimlerin Türkiye'yi eski halifelerden çok, önceden bu evrimden geçmiş olan Avrupa devletlerinin tarihiyle yakınlaştırdığına işaret eder. İlk halifeler, şeriatın dar çerçevesinin dışına çıkamamışlardır. Oysa Türkiye, hilafetten önce de sonra da şeriat devletinden çok, genel hukuk kurallarının ve laik kanunların olduğu bir ülke sayılmıştır. Sultanların kanunları şeriatı reddetmemekle birlikte ondan ayrışmaktadır.

Paris'te hukuk eğitimi almış olan Korkmasov, Türkiye'de bu tarz laik bir hukuk yapısının bulunmasını Hanefi mezhebine bağlar. Çünkü Hanefiler, hükümdarın idaresine saygı duymakta ve kanunların da onun onayı olmadan geçerlilik kazanmadığını kabul etmektedirler. Şafilerde ise hükümdarın kararları her zaman mutlak değildir.

Böylece Türkiye'de sultanın iradesi, şeriata uygun olmakla birlikte ama onun ayrılmaz bir parçası olmadan ve ona eş değer bir güç taşıyarak kanun haline gelebilmektedir. Diğer taraftan şeriatta bulunan fakat hayatın yeni şartlarına uygun olmayan hükümler de sınırlanabilmektedir.

Korkmasov'a göre Türkiye eski zamanlardan beri laik, askeri bir yapıyı benimsemiştir. Süreç içinde medeni hukuk her geçen gün dinden ayrışmış, sultanın dünyevi iktidarı ise halife gibi değil de bir devletin başı gibi tezahür etmiştir. *Kur'an*, dini ve resmi hukuk olarak kalırken, onun yanında da İslami değil, laik Osmanlı hukuku gelişmiştir. Ve bu hukuk, dini hukuktan daha geniş ve çoğu zaman da ona karşı olmuştur. Ama en önemlisi, Türk yaşamının ilerici ihtiyaçlarına her zaman daha uygun olmuş ve daha iyi cevap vermiştir.

---

gayet güçlü göründüğü, dini temayüllerin hâkim olduğu ve teokratik bir devlet telakkisine meyil gösteren meşruti Türkiye manzarasıdır ama bu, gerçekte yanıltıcı bir görüntüdür. Abdülhamit'in istibdat idaresini tahrip ederek parlamenter bir rejim kuran ve hocaları (din adamlarını) da sevmeyen genç subaylar ve siviller, ancak bütün idare ve hukukunun Batı Avrupa modeline göre reforma tabi tutulmasıyla Türkiye'nin yeniden sıhhate ve kuvvete kavuşabileceği kanaatinde birleşmişlerdir. Din adamlarının tasavvur ettikleri hukuk düzeni İslam amme hukukuna dayanır ve Batı'dan herhangi bir model almaya da karşıdırlar. O nedenle Batılı bir hukukçunun (yani Ostrorog'un) hukuk müşaviri olarak tayin edilmesi Türk parlamentosunda teklif edildiği zaman, İslam'a hıyanet edildiği feryadını basmışlardır. 1908 Devrimi'ni gerçekleştirenler ise aksine, "milli hâkimiyet" prensibini benimsemişlerdir. Türkiye'de 1926'da İslam hukukunun kanun olmaktan çıkması, 1908 Türk İhtilali'ni takip eden Türk ruhiyatının gelişiminden ve olaylar silsilesinden habersiz kalanlara şaşırtıcı gözükür. Dr. Count Léon Ostrorog, *Ankara Reformu*, çev. Yusuf Ziya Kavakçı, İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1972, s.57-59, 62, 93.

Böyle bir ayrım yargıda da söz konusudur. Şeyhülislamın veya kadıların mahkemesi evlilik, boşanma, miras gibi işlere bakarken, adliye nezareti veya nizamiye, medeni veya ceza hukuku alanındaki geri kalan bütün işleri yürütmektedir.

Meşrutiyet'in ilanı ve temel ilkeleri ise, özerkliğini ve laik karakterini güçlendirerek İslam hukuku tarihinde tamamen yeni bir dönem açmaktadır. Korkmasov, medeni (mecelle), ceza ve maliye hukuku alanlarında ve mahkemelerin yeniden örgütlenmesi konusunda adliye nezareti ile meclisin çalışmalarını ve kanun tasarılarını[249] ayrıntılı bir şekilde anlattıktan sonra sözlerini şöyle noktalar:

> "Yargı sistemini temelden ıslah eden Türkiye, gelişme yolunda büyük bir adım atmıştır. Bu adım onu geçmişten radikal olarak koparmamakla birlikte, ileriye doğru gidişi hızlandırmış ve milli gelenekleri reddetmeye zorlamamıştır ama aynı zamanda Avrupa yaşam tarzına yakınlaştırmıştır."[250]

Stambulskie Novosti'nin 1910 yılının beşinci sayısında başlayan yazı dizisi, gazetenin ifadesiyle genç ve yetenekli yayıncı, Fransızca çıkan liberal Osmanlı gazetesi *Jeune Turc*'ün siyasi redaktörü Celal Nuri Bey'e aittir.[251] Celal Nuri Bey, "İslam Devlet Hukuku" başlıklı yazısına İslamiyet'i tanımlayarak başlar:

249 Fransız gazeteci Jean Rodes ile tam bu dönemde (Eylül-Ekim 1909'da) yaptıkları görüşmelerde Sadrazam Hilmi Paşa'nın, Dahiliye Nazırı Talat Bey'in ve Adliye Nazırı Necmettin Bey'in beyanatları ve Rodes'un ilgili değerlendirmeleri, adli alanda bu sırada ciddi bir laikleşme eğilimi ve çabası olduğunu göstermektedir. Bkz. "Sadrazam Paşa ile Dahiliye Nazırı Beyefendi'nin Siyaset-i Umumiyye Hakkında Beyanatı", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 1. sene, no. 130 (25 Eylül 1325/8 Teşrinievvel 1909), s.2; "Tensikat-ı Adliyye ve Uhûd-i Kadime", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 1. sene, no. 153 (20 Teşrinievvel 1325/2 Teşrinisani 1909), s.5; Jean Rodes'dan akt. Salih Tunç, s.533-539. Hatta öyle ki Necmettin Bey bir düzeltme göndermek durumunda kalmıştır. Bkz. "Adliye Nazırı Necmettin Beyefendi'nin Bir İzahnameleri", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 1. sene, no. 154 (21 Teşrinievvel 1325/3 Teşrinisani 1909), s.5. II. Meşrutiyet'te hukuku laikleştirme çabaları hakkında bkz. Bülent Tanör, s.213; Sina Akşin, 208.

250 D. K. "Ottomanskiy Kanun i Sudebnie Reformı", *Stambulskie Novosti*, no. 8 (11 Aralık 1909), s.5-8.

251 Hukuk mezunu ve dönemin tanınmış kalem erbabından olan Celal Nuri İleri, o sıralarda Fransızca *Jeune Turc* gazetesini çıkarmaktadır. *Nevsal-i Millî*, s.33. II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinde Batıcı fikirleriyle tanınır. Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, 7. basım, Ülken Yayınları, 2001, s.399-408. *Jeune Turc* gazetesi için 3. bölüme bkz.

"İslamiyet sadece *Kur'an* dini değildir. Peygamber tarafından ortaya konan bir doktrin, açıklık kanununa uygun bir şekilde vatandaşların katılımıyla alınan kararlar ve son olarak hukukçuların yaptığı araştırmalar; bunların hepsinin bütünü İslamiyet'i meydana getirmektedir. İslamiyet, din olmanın yanı sıra kelimenin en geniş anlamıyla dogmadır, toplum ve ayrı ayrı kişiler tarafından yönetilen bütün hukuksal durumların nüvesini kapsayan kanunların düsturudur da. Onu Müslüman cumhuriyetinin anayasası, Müslüman devletinin programı, medeni ve ceza hukukunun düsturu, bir tarih derlemesi vb. olarak da görebilirsiniz."

Bu dinin kendine has karakterini anlamak için diğer Doğu dinleriyle karşılaştırmak faydasız olmayacaktır ama yazar, zaman kaybetmemek adına esas konuya, yani İslam hukukuna geçer. Bu amaçla Şeyhülislam Sâhib Bey'in[252] yayımladığı, Türkiye'deki rejimin kökten değişimi, Abdülhamit'in halli ve tahta V. Mehmet'in çıkarılması hakkındaki beyannameyle sınırlı kalacağını belirtir. Bu belgeye Müslüman dünyası, Batı'nın 1789 İnsan Hakları Beyannamesi'ne verdiği önemi atfetmektedir.[253]

252 Din adamı ve Âyan Meclisi üyesi Pirizade Mehmet Sâhib Molla Bey/Efendi, Hüseyin Hilmi Paşa'nın ikinci hükümetinde (Mayıs-Aralık 1909) şeyhülislam olarak görev almıştır. Diğer bir deyişle, hemen 31 Mart'ın ardından meşihat makamına gelmiştir. Önemli devlet hizmetlerinde bulunmuş olan Sâhib Efendi (ölümü Temmuz 1910) Mevlevi'dir ve II. Abdülhamit döneminde Jön Türkler ile ilişkileri dolayısıyla baskıya maruz kalmıştır. *Musavver Nevsal-i Osmanî*, 3. sene, - 1327 Sene-i Maliyyesine Mahsus, mu. Ekrem Reşat ve Osman Ferit, Şems Matbaası, İstanbul, 1327, s.193-204; Ahmet Cahid Haksever, *Modernleşme Sürecinde Mevleviler ve Jön Türkler*, H Yayınları, İstanbul, Nisan 2009, s.29, 91, 95; Tahsin Paşa, s.71-72. (Mevlevilik ve Mevleviliğin Jön Türklerle ilişkisi konusu da *Stambulskie Novosti*'de işlenmiştir. 3. bölüme bkz.) Kont Ostrorog, kendisini dostluğuyla müşerref kıldığını söylediği Sâhib Molla'yı "sağlam bir mümin, ancak geniş bir hukukî ıslahat taraftarı" olarak tanıtır. Dr. Count Léon Ostrorog, s.101.

253 Kritik bir dönemde şeyhülislamlık makamına gelmiş bulunan Mehmet Sâhib Efendi, meşrutiyet idaresinin İslam dinine uygunluğunu savunmuş ve bu konudaki görüşlerini bir beyanname ile ilan etmiştir. Celal Nuri Bey'in sözünü ettiği beyanname budur. Tüm din adamlarına (ulemaya) hitaben kaleme aldığı beyannamesinde Mehmet Sâhib Efendi, meşruti idarenin dindeki yerine işaret ederek 1908'de Meşrutiyet'in ilanının dinin bir gereği olduğunu savunmuştur. Bunun yanında, II. Abdülhamit'in

Celal Nuri Bey şu soruları ortaya atar: İslamizm, karşıtlarının ifade ettiği gibi devlet için son sığınak ya da karşıtlarının kanıtlamak istediği gibi lamaizmden (Tibet Budizm'i) farkı olmayan teokrasinin son noktası mıdır? Gerçekten insanlığın maddi gelişimine ve aklın ilerlemesine engel olan bir fanatizm doktrini midir?

Yazar, bu sorulara cevap olarak -şeyhülislamın beyannamesine uzun atıflarla birlikte- Allah'ın insana varlığını sürdürmesi ve düzenini kurması için akıl verdiğini belirtir. Ancak insan, bir yöneticiye ihtiyaç duymaktadır. Allah, bunun için insanlığa peygamberi ve *Kur'an*'ı bağışlamıştır.

Yazar, doğrudan beyannamenin içeriğine geçer. Önce halife ele alınmaktadır: Halife, otokrat ya da hukuki anlamda sorumluluğu olmayan bir kimse değildir. Bir hükümdarın geçici azamet ve gösteriş hakkına sahip de değildir. İlk halifelerin sadeliği, diğer vatandaşlarla kıyaslandıklarında hiçbir ayrıcalıklarının olmadığını gösterir. Ayrıca hukuki sorumlulukları da kesin bir biçimde şeriatın kitabında yazılıdır.

Celal Nuri Bey, ilk halifelerin nasıl atandığını anlatır. Bilerek kötülük yaptıklarında halifelerin cezalandırılabileceğini Hz. Ebubekir'in bir konuşmasına atıf yaparak ortaya koyar. Şeyhülislam da beyannamesinde hak sahiplerinin imam seçimiyle yükümlü olduklarını; ancak toplumun kabulüyle imam ve halife olunabileceğini; halkın yöneticisini ve liderini özgür iradesiyle seçmesi gerektiğini; hukuk dışı davranan, keyfi hareket eden hükümetlere karşı peygamberin hadislerine uygun olarak baş kaldırılabileceğini ifade etmiştir. Şeyhülislam buna dayanarak, hürriyet için savaşanların haklı olduğunu ve V. Mehmet'in kanunlara uygun şekilde tahta çıkarıldığını kanıtlamıştır. Başka bir deyişle hükümdar, salta-

halledilme gerekçelerini izah etmiştir. II. Abdülhamit'in hallinin, 31 Mart tertipçilerinin sert şekilde cezalandırılmasının, Müslümanlar ile gayrimüslimlerin eşitliğinin dinen meşru olduğunu açıklamıştır. Halkın aksi yöndeki telkinlere kapılmaması için bu yönde aydınlatılmasını istemiştir. Şeyhülislam Sâhib Efendi'nin beyannamesi *Sırat-ı Müstakim* dergisinin 26 Ağustos 1909 tarihli sayısında yayımlanmıştır. Bkz. Şeyhülislam Pirizade Mehmed Sâhib, "Makam-ı Celil-i Meşihat-ı İslamiyye'den Bilumum Nâib ve Müftülerle Kaffe-i Bilâd-ı İslamiyye Ulema ve Meşâyih-i Kirâmına Hitaben Tastîr ve İrsal Kılınan Beyannamedir", *Sırat-ı Müstakim*, c.2, no. 51 (13 Ağustos 1325), s.385-387. Metnin Arapçası da yine aynı derginin 16 Eylül (3 Eylül 1325) günü çıkan 54 no.lu nüshasında yayımlanmıştır.

nattan doğan hakkının yanında ancak halk oylaması yoluyla tahta çıkabilecektir.

Ayrıca şeriata göre devletin başı babadan oğula geçmemelidir. Şeriat buna ancak halk seçtiği takdirde izin verir. Doğal olarak Osman Gazi zamanında seçim sisteminden bahsetmek mümkün değildir. Ancak I. Selim'den sonra bu hüküm benimsenmiştir.

Celal Nuri Bey'e göre, hem seçim hem de saltanat sistemini birlikte kapsayan Osmanlı hukukunun kaynakları 1876 Anayasası ile şeriattır. Saltanata uygun olmayan, yani en büyük erkek varisi bulunmayan ve halk tarafından seçilmeyen kişi padişah olamayacaktır. Sadece ikinci koşula uymayan da olamayacaktır. Bu kesin hüküm, bütün tehlikeleri bertaraf etmektedir. Devlet hukuku sistemine göre II. Abdülhamit gibi bir kişi asla hükümdar olamayacaktır.

Anayasa sadece bir noktada şeriatla ayrı düşmektedir. Bütün Avrupa ülkelerinde olduğu gibi, devletin başı faaliyetlerinden sorumlu tutulamaz. Oysa şeriata göre halife, vatandaşlardan hiçbir ayrıcalığa sahip değildir. ABD başkanı gibi eylemlerinden sorumludur.

Yazar, hükümdarın değiştirilebilme ihtimali olup olmadığını, ölene dek mi iktidarda kalacağını da tartışır. Dört halife hayat boyu seçilmişlerdir ama şeriata göre görevlerini yerine getirmediği takdirde halife değiştirilebilmelidir. Osmanlı'da da bunun örnekleri vardır.

Beyanname ikinci sırada hükümet iktidarını ele almaktadır. Her vatandaş milli egemenliğin bir parçasıdır ve devlet idaresini denetlemekle yükümlüdür. Müslüman devletin vatandaşı, bu denetimde diğer ülke vatandaşlarından daha fazla sorumluluk sahibidir.

Şeyhülislam şeriat hükümlerine göre devlet iktidarını üçe ayırmıştır. Bu kuvvetler ayrılığı ilkesi, Avrupa'da İngiliz ve Fransız devrimleriyle ortaya çıkmışken Osmanlı'da çok önceden beri mevcuttur. Sultan, vezirler ve emirlere yürütme görevini, kadıya yargıyı, fetva verenlere de yasamayı vermiştir. Fetva verenler ayrıca yürütmeyi denetleme hakkına sahiptir. Bütün fetvalar ya da yeni yasa tasarıları ancak halifenin onayıyla geçerlilik kazanmaktadır.

Celal Nuri Bey, şeyhülislamın beyannamesindeki sorumluluk ilkesiyle Fransız anayasasındaki sorumluluk ilkesinin birbirine çok benzediğine dikkat çeker. Yönetenlerin kanunlara ya da devlet çıkarlarına aykırı hareket etmesi halinde ona doğru yol gösterilmeli, gerektiği durumlarda da ona karşı muhalefet örgütlenmelidir. Bu sebeple herkes halkın çıkarlarını hiçe sayan bir rejime karşı ayaklanmakla yükümlüdür. Aynı ilkeler, Fransız Devrimi'nde de ilan edilmiş ve temel kanun olarak kalmıştır.

Celal Nuri Bey, diğer yandan beyannamenin en ilginç tarafının Müslümanlarla gayrimüslimlerin eşitliği ilkesi olduğunu belirtir. Şeriata göre dinler arasındaki fark kanunlar karşısında eşitsizliği getirmez.

Beyanname ayrıca istibdadı ve tam sorumsuzluğu reddetmekte, özgür eleştiri ve tartışma ilkesini benimsemektedir. Yazara göre İslam'ın ruhuna uygun olan budur fakat istibdat rejiminde İslam tamamen çarpıtılmış ve temel ilkeleri ihlal edilmiştir.

Yazarın ifadesiyle İslam, yeniliklere karşı bir doktrin değildir. Bu bakımdan, Osmanlı özgürlük savaşçıları anayasayı ilan ederek, şeriat ilkelerini akılcı ve zamanın taleplerini karşılar bir şekilde yerli yerine oturtmuşlardır. Şeyhülislamın beyannamesinin yeterli biçimde kanıtladığı üzere, anayasanın belirlediği yönetim biçimi, İslam'ın ilk dönemlerinden beri mevcuttur.[254]

Stambulskie Novosti'nin son sayısında ise, İslam hukuku üzerine bilimsel çalışmalarıyla tanınan Adliye Nezareti müşaviri L. Ostrorog'un "İslam Hukuku ve Gayrimüslimler" başlıklı yazısı yayımlanmıştır.[255]

254 Celal Nuri, "Gosudarstvennoe Pravo Po İslamu", *Stambulskie Novosti*, no. 5 ve 6 (29 Ocak 1910 ve 5 Şubat 1910), s.5-7 ve 4-8.

255 İslam hukuku uzmanı bir oryantalist olup, adli ıslahatı yürütmek üzere Temmuz 1909'da İstanbul'a getirilen Leh asıllı Fransız hukukçu Kont Léon Ostrorog, o sırada Adliye Nezareti'nde hukuk müşaviri olarak görevlidir. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, c.1, s.176. Daha yukarıda maliye müşaviri Laurent örneğinde de görüldüğü gibi, bu dönemde bazı bakanlıklara yabancı müşavirler getirilmiştir. Yabancı müşavirler (özellikle de adliye müşaviri) tartışmalara/yorumlara konu olmuştur. Örneğin bkz. Hüseyin Cahit, "Ecnebi Müşavirler", *Tanin*, 2. sene, no. 416 (17 Teşrinievvel 1325/30 Teşrinievvel 1909), s.1. Ostrorog da yıllar sonra, kendisine yönelik tepkilerden söz edecektir. 248. dipnota bkz.

Kont Ostrorog, eski rejim temsilcilerinin, İslam hukukunun gerçek ilkelerini Avrupa'dan ve Osmanlılardan sakladığını öne sürer. Ona göre İslam hukukunun çeşitli yönlerden ciddi şekilde incelenmesi, patlayıcı madde hazırlamak kadar nazik bir iştir. İslam ilahiyatı öğrencileri, bu derin düşünceli sarıklı genç insanlar, hırslarını yenmiş bu kişiler, son dönemde Avrupa'da "softalar" olarak ün kazanmışlardır. İktidarın iyi gözle bakmadığı ve takibata uğrattığı kimselerdir. Bunların İslam hukuku alanında yaptıkları çalışmalar eski rejimde sansüre uğramıştır. Toplum önünde peygamberin bazı sözlerinden veya *Kur'an*'dan alıntı yapmak birini bıçakla yaralamaktan daha tehlikeli bir hale gelmiştir. İktidarın bu güvensizliğinin, muhbirlerin kışkırtmalarının, sansürün ve benzer tehditlerin şüphesiz bazı sebepleri vardır. Ama artık yapılması gereken, bunların teşhir edilmesidir.

Yazara göre İslam hukukunun ayırt edici özelliği çok geniş bir alanı düzenlemesidir. Salt hukuk olmanın ötesinde, bir dünya görüşüdür. Müslüman yasa koyucular, kesin mantık çerçevesinde geniş bir sistem oluşturmuş ve bu sistemde sadece özel hukuku düzenleyen bazı kuralları değil, insanlar arasındaki ilişkileri dahi yöneten ilkeleri belirlemişlerdir.[256] Kont Ostrorog şu noktalara işaret eder:

> "Bu çalışmalardan herhangi birini inceleyerek, daha Rousseau'dan, Ansiklopediciler'den ve Fransız Devrimi'nden 800 yıl önce Müslüman hukukçuların 'insan hakları' öğretisini, özgürlük ilkelerini, konut ve kişi dokunulmazlığını vb. açık ve tam bir şekilde ortaya koyduklarını görürsünüz. Onlar, kişinin sadece hukuka tâbi olması gerektiğini ve iktidarın kendisi ne kadar hukuka kati surette uyuyorsa o kadar meşru olduğunu tespit etmişlerdir. Despotik rejimleri Tanrı iradesiyle ve insan aklıyla çeliştiği gerekçesiyle eleştirmişlerdir. İstibdat, onlara 'zararlı fikirleri' yaymayı yasakladığında bu

256 Kont Ostrorog'un İslam hukuku konusundaki görüşleri için, 1927 yılında verdiği ve Türkçeye de çevrilen üç konferansına bakılabilir. Dr. Count Léon Ostrorog, *age*. Yer yer atıf yaptığımız gibi, bu metinlerde hukuk müşaviri olarak görevli bulunduğu döneme ilişkin değerlendirmelere de rastlanmaktadır.

gururlu ve inatçı insanlar fikirlerinden vazgeçmektense zulüm görmeyi tercih etmişlerdir."

Ostrorog bu tespitlerden sonra, Müslümanlarla gayrimüslimler arasındaki eşitlik ve kardeşlik ilkesini ele alır. İslam hukukunun *Kur'an*'a ve hadislere dayandığını, kanun yapıcıların çalışmalarında olumlu ve pratik bir doktrinin ifadesini aramak gerektiğini belirttikten sonra meseleyi şöyle koyar: Mesele, Müslümanlar ile gayrimüslimlerin eşitliği ve kardeşliği konusundaki düşüncelerinde kanun yapıcılar ile alanlarda barış ve birlik fikrini anlatan yüce ruhlu ve inançlara hoşgörülü Jön Türkler arasında bir zıtlık olup olmadığıdır. Eğer yoksa şüpheye ve tehlikeye yer yoktur. O zaman saygın kanun yapıcıların öğretisi ile genç hatiplerin coşkusu birlik olgusuna hizmet eder. Ama eğer zıtlık varsa, bu, her türlü tehlikeye temel olabilir ve gelecek bilinmez, korkunç bir hal alabilir.

Ostrorog'a göre esasında bir zıtlık yoktur. Bizzat peygamber tarafından ifade edilen ve hiçbir kanun yapıcı tarafından çürütülmeye cesaret edilemeyen formül, Müslümanların ve gayrimüslimlerin ilişkisini şu şekilde tanımlar: "Sizin hakkınız neyse bizim hakkımız odur; sizin yükümlülüğünüz neyse bizim yükümlülüğümüz de odur."[257]

Kont Ostrorog, gayrimüslimlerin Müslümanlarla eşit haklar kullanabilmesinin altı şartı olduğunu söyler: 1. *Kur'an*, 2. Peygamber, 3. İslamiyet hakkında kötü söz söylememek, 4. Müslüman kadının şerefine dokunmamak, 5. Bir Müslümanı dininden döndürmemek, malına ve yaşamına dokunmamak, 6. Dış düşmanla işbirliği yapmamak.

Bu şartlar, bilimin diliyle zorunlu ve yeterlidir ama olumsuz bir karakter taşımaktadır. Zaten aklı başında hiçbir adamın yapmayacağı şeylerden imtina edilmesini gayrimüslimlere yüklemektedir. Ancak diğer taraftan Müslüman kanun yapıcılar, gayrimüslimlerin İslamiyet karşısındaki davranışlarının ne zaman kabul edilebilir olup olmadığını düzenlemektedir. O zaman gayrimüslimler, tam eşitlikten daha fazla hakka sahip olmakta, Müslümanlar onlara özel saygı göstermekte ve onlar için faydalı olmaya çalışmaktadır.

257 Yazar, bu sözün Arapçasını Arap harfleriyle ifade etmiştir.

Yazar, İslam hukukunun değişmez olmasından ötürü sıkça eleştirildiğini ve inançlı bir Müslümanın, ilkelerinin değişmesi düşüncesine doğal olarak karşı çıkacağını ifade eder.

Ostrorog son olarak, İttihatçıların meydanlarda yaptıkları yüksek ruhlu konuşmaların bin sene önce Bağdat, Kufa, Medine ve Semerkant'taki hocaların anlattıkları fikirleri yaydığını söyler. Yazarın ifadesiyle, eğer bu genç insanlar İslam'ın geniş topraklarında gezecek olurlarsa, eski zamanların bu bilge kişilerinin mezarlarıyla karşılaşacak ve onların yüce gölgelerine şunu soracaklardır:

> "'Barış ve birliği vaaz ederek iyi mi yaptık? Sizin öğretinizin geleneklerine sadık kalıyor muyuz? Doğru yolda mı ilerliyoruz?' Kahraman çağın güzel selamıyla onlara cevap veren uzaklardan gelen sesi duyacaklardır: 'Kurtuluş ve Allah'ın merhameti ve onun takdisi sizinle!'"[258]

Eğitim

II. Meşrutiyet döneminde eğitim alanında belirgin bir canlanma söz konusu olduğu gibi, konuya *Stambulskie Novosti* sayfalarında da sık sık dikkat çekilmiştir.[259] 2/15 Nisan 1910 tarihli sayıda Ahmet Cevat (Emre) Bey'in kaleme aldığı "Türkiye'de Halk Eğitiminin Görevleri" başlıklı yazı, bunun başlıca örneklerinden biridir. Metin içinde Namık Kemal'in bir resmi de kullanılmıştır.[260]

Jön Türklerin tanınmış simalarından ve eğitimci Ahmet Cevat Bey, halk eğitiminin önemini laiklik vurgusuyla anlatmaya başlar: Ordunun desteğiyle siyasal özgürlüğü elde eden Jön

258 L. Ostrorog, "Musulmanskoe Pravo i Ne-musulmane", *Stambulskie Novosti*, no. 23 (4 Haziran 1910), s.3-5. Yazar, son cümlenin Arapçasını Arap harfleriyle ifade etmiştir.

259 Bu içerikteki yazıların önemli bir kısmı 3. bölümde görülecektir. II. Meşrutiyet dönemi eğitimi hakkında kapsamlı bilgi için bkz. Mustafa Ergün, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)*, Ocak Yayınları, Ankara, 1996; Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, c.3-4, Eser Matbaası, İstanbul, 1977, s.1273-1584.

260 Aynı görsel malzeme için bkz. *Resimli Kitap*, c.2, no. 10 (10 Temmuz 1325), s.967; *Musavver Muhit*, c.2, no. 14-36/15-37 (10 Temmuz 1325), s.409. "Vatan ve hürriyet şairi" Namık Kemal de *Stambulskie Novosti*'nin ilgi alanındadır. 4. bölüme bkz.

Türk aydınları parlak zaferlerini kutlarken, cahil halk kitlelerinin ve ordudaki cahil kesimin, gerçekleşmekte olan değişimi yeterince anlamadığını görmüşlerdir. İşte o zaman Jön Türkler, halk eğitimi sisteminde yapılması gereken radikal reformların gerekliliğini tam olarak kavramışlardır.[261] Halkın, kendisi için yeni olan laik kurumları anlamasını ve kabul etmesini sağlamak için yeni ve akılcı bir hazırlıktan geçmesi gerekmektedir.

> "Laik fikirleri benimsemeleri için laik eğitim gerekiyor ama geri kalmış Türkiye bugüne kadar bundan bihaber. Türkiye'de bütün halk eğitimi ruhban sınıfının elindedir. Kişisel çıkarlarını hesaplayarak daha da güçlenen köpek sadakatine sahip otomatik-bürokratlar, Abdülhamit'in idealiydi. Eski rejimin nezaretleri ilkokullara hiç önem vermediler. Her türlü ahlak ve vatandaşlık eğitiminin kesin olarak hariçte tutulduğu, fen bilimlerinin sadece bir yıl okutulduğu bazı liseler, bir takım ziraat, sanayi ve maliye mektepleri (belirtmek gerekir ki bütün bu eğitim kurumları oldukça berbat düzeydedir), eski rejimin laik halk eğitimi alanındaki tek kurumlarıydı. Dini okullara gelince; oradaki eğitim de fevkalade metafiziğe dayalıydı ve her türlü eleştirel fikri öldürüyor ve insanı gerçek, rasyonel hayattan koparıyordu. Kuşakları istibdada hizmet için peşi sıra hazırlayan eski rejimin halk eğitimi böyleydi."

Ahmet Cevat Bey, yeni rejimin her şeyden önce bilinçli vatandaşlara ihtiyaç duyduğunun altını çizer. Jön Türkler bu amaçla eğitim toplantıları ve hatta camilerde vaazlar organize etmişlerdir. Bunların yeterli olmaması üzerine din eğitiminin metafizik skolastiğinin yerine halka rasyonel bir temel sağlayacak laik (dini olmayan) okulların inşasına yönelmişlerdir.

---

261 Aynı dönemde Türkiye'de bulunmuş olan Rus kadın gazeteci Ariadna Tırkova da günlüklerinde Jön Türk aydınlarının eğitime verdiği öneme dikkat çeker. Tırkova, Türk aydınlarının ağzından sık sık "vatanımız cehalet yüzünden ölüyor ve her vatansever, eğitim almakla ve diğerlerini eğitmekle yükümlüdür" sözlerini duyduğunu yazar. Tırkova'ya göre bu sözlerin banalliğinin ardında vatana duyulan gerçek sevgi vardır. Hiçbir halkın onsuz sadece gelişemeyeceği değil, ayrıca var olamayacağı gerçek vatanseverlik budur. Ariadna Tırkova, s.135.

31 Mart Olayı, bir taraftan bu görevin hızlı bir şekilde yerine getirilmesinin zorunluluğunu, diğer taraftan da çok sayıdaki dini okulun yarattığı tehlikeleri kanıtlamıştır.[262] Halk eğitimi alanındaki reform çalışmaları gerçek anlamıyla ancak bundan sonra başlamıştır.[263] Laik okullar kurulmakta, artık bazı medreselerde fen bilimleri okutulmakta ve adım adım deneysel bilimlerin rasyonel temelinde metafiziği dışlayan bir program geliştirilmektedir.

Ahmet Cevat Bey, Maarif Nezareti'nin çalışmalarına değinir. Nezaretin ilk etaptaki çalışmaları uygun bir sistem oturtmak noktasında yeterli olmamıştır. Devamlı değişen etkiler altında kalınması ve yeni okulları kavramaktan yoksun cahil kadrolar, bu durumun başlıca nedenleri arasındadır. Ancak Nail Bey'in nazır olmasıyla ilk ciddi adımlar atılmıştır. Öğretmen Okulu'nun (Darülmuallimin) yeniden yapılandırılması bunun önemli bir örneğidir. Yazının yazıldığı dönemde maarif nazırı olarak görevli bulunan Emrullah Efendi ise, başlatılan reformları sürdürmüştür. Yeni öğretmen okulları kurmuş, ayrıca Avrupa'ya yüzlerce öğrenci göndermiştir.[264]

---

262 31 Mart'ın kendini dini gerekçelerle meşrulaştırma çabası (genel "şeriat isteriz" sloganı) bir yana, isyana ilmiye/medrese öğrencilerinden (softalar) ciddi bir katılım da olmuştur. Sina Akşin, *Şeriatçı Bir Ayaklanma 31 Mart Olayı*, s.239-241. Olayın tanıklarından Kont Ostrorog şöyle der: "İstanbul garnizonunda Nisan 1909 tarihinde patlak veren subayların ve Mebusan Meclisi azalarının katlini neticelendiren kanlı isyan, arkasını sadece Abdülhamid'e değil, aynı zamanda hukuk (fıkıh) mütehassıslarına dayamıştı. Askeri birlik tarafından işgal edildiği sırada ben Ayasofya meydanında idim ve isyancılara katılmak üzere meydana akıp gelen beyaz sarıklılar denizini hâlâ hatırlarım." Dr. Count Léon Ostrorog, s.38.

263 Dönemin önde gelen eğitimcilerinden Satı Bey'in deyişiyle, "İrtica [31 Mart'ı] bastırdıktan sonra hükümet mekteplerdeki anarşiye nihayet verdi. Maarifin ve mekteplerin memur ve muallimlerinde büyük mikyasta tenkisat yaptı ve artık faaliyetle iş görmeğe başladı. Darülmualliminler, Sultaniler, Nümune Mektepler açıldı." Akt. Osman Ergin, s.1334.

264 Mustafa Nail Bey, Mayıs 1909'da Hüseyin Hilmi Paşa kabinesinde maarif nazırlığına gelmiş, yıl sonuna kadar bu görevde kalmıştır. Göreve geldiğinde ilk işi, müdürlüğüne Satı Bey'i atamak yoluyla, erkek öğretmen okulu (Darülmuallimin) sorununu çözmek olmuştur. Kısa bakanlığı süresince temelleri attığı söylenebilir. 1910'dan itibaren yeni nazır Emrullah Efendi'nin uyguladığı eğitim politikası, temelleri Nail Bey tarafından atılan eğitim politikasıdır. Mustafa Ergün, s.176-178. Yine Nail Bey'in kurduğu komisyonlardan biri olan "lisan komisyonu" da *Stambulskie Novosti*'de konu edilmiştir. 4. bölüme bkz.

Maarif Nazırı Emrullah Efendi *(Stambulskie Novosti)*.

Yanya'da (Arnavutluk) kız rüştiyesi öğrencileri *(Stambulskie Novosti)*.

Bununla birlikte Ahmet Cevat Bey, maarif nazırının ilkokulların kurulmasını özel girişime bırakmasını eleştirir. Eski rejimde de ilkokulların kurulması ve müfredatın belirlenmesi cemaatlere bırakılmıştır. Maarif nazırının bu yöndeki açıklaması basında sert eleştirilerle karşılanmıştır. Bunun üzerine yeni bir karar çıkmış ve ilkokullar meselesini hükümet kendi üstüne almıştır.[265]

Yeni okulların kurulması işiyle esas olarak İttihat Terakki üyesi genç subaylar ve bürokratlar uğraşmaktadır. Yemen ve Hicaz da dahil olmak üzere, imparatorluğun bütün bölgelerinde bu okullardan açılmıştır.[266] Ahmet Cevat bahsi geçen okullardan kısa vadede olumlu siyasi sonuçlar beklerken, meselenin ekonomik yönünün ihmal edildiği kanısındadır:

> "İşte tam burada yeni eğitim sisteminin zayıf yanı ortaya çıkmaktadır. Doğal olarak Jön Türk aydınları ülkenin, halk kitlelerinin ekonomik hazırlığının yetersizliğinden çektiğini fark etmemiş olamaz. Tarım, ticaret ve sanayi ağlanası haldedir, ayrıca yeniden doğuşu için ülkenin yüksek verim sağlayan üretime ihtiyacı vardır. Ancak halkın vatandaşlık eğitimi, iyi vatandaşların ve askerle-

265 Ahmet Cevat Bey'in, hakkında değerlendirmelerde bulunduğu bu eğitim süreci içinde görev almış bir kimse olduğu ve bu makaleyi yazdığı sırada da öğretmen olarak aktif şekilde görevde bulunduğu belirtilmelidir. Darülmuallimin müdürlüğüne atanan Satı Bey, Eylül 1909'da okulun öğretmen kadrosunu yenilerken Ahmet Cevat Bey'i de kadroya almıştır. Bu makalenin yayımlandığı sırada Cevat Bey Darülmuallimin hocalarındandır. *Nevsal-i Millî*, s.333; Ahmet Cevat Emre, s.147-148.

266 Burada sözü edilen okullar esas olarak, İttihat ve Terakki mektepleri olmalıdır. Eğitim konusuna büyük önem veren İTC, 1908 Devrimi'nin ardından tüm ülkede okullar açmış ve bazı okulları da kulüpleri bünyesinde himaye altına almıştır. Bu okullar, Cemiyet'in kendi adına izafetle "İttihat ve Terakki Mektebi" şeklinde adlandırılmıştır. Söz konusu okullardan birinin başında bulunmuş, önde gelen eğitimci bir İttihatçının deyişiyle, "İttihat ve Terakki Cemiyeti, Meşrutiyetin ilâniyle beraber maarife, mekteplere büyük bir ilgi gösterdi. Her kulüp bir mektebi himayesi altına aldı." Kâzım Nami Duru, *İttihat ve Terakki Hatıralarım*, Sucuoğlu Matbaası, İstanbul, 1957, s.36. Bir okulu himaye altına almak, Cemiyet nizamnamelerine göre kulüplerinin görevlerindendir. *Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Nizamnamesi*, Rumeli Matbaası, Selanik, 1326, s.17; Tarık Zafer Tunaya, s.105, 124-125. Cemiyet'in eğitime verdiği önemin bir başka göstergesi olan, Cemiyet kulüplerinin düzenlediği gece dersleri *Stambulskie Novosti*'de genişçe ele alınmıştır. 3. bölüme bkz.

rin yetiştirilmesi konularındaki kaygılar, daha az önemde olmayan meselelerin yerini almıştır. Okul eğitimini yeniden yapılandıranlar, bugünkü Türkiye'de şimdiye dek hiç olmadığı kadar milli zenginliği yaratacak üretici vatandaşlara ihtiyaç olduğunu hesaba katmadılar."

Ahmet Cevat Bey bu tespitine delil olarak, kurulan çok sayıda okul içerisinde tek bir sanayi, maliye veya ziraat mektebinin bulunmamasını gösterir.[267] Ona göre bu çok ciddi bir hatadır. Yeni kurulan okullar sadece bürokrat veya serbest meslek sahibi yetiştirmektedir. Bu insanlar, kolay bir şekilde "parazite" (üretmeden tüketene) dönüşebilir. Eğitim sisteminde üretime veya ticarete dönük yönlendirme çok zayıftır. Ahmet Cevat, hükümetin eğitim reformu programını değiştirerek parazit sınıfı ortadan kaldırmaya yönelik enerjik tedbirler alması gerektiğinin altını bilhassa çizer.[268] Son sözleri şöyledir:

"Ortaöğretim kurumlarının sayısı şimdilik yeterlidir ama bugün nezaret dikkatini, köylerde köylü çocuğuna onu yuvasından ve toprağından koparmadan tarım konusunda sağlıklı ve pratik bir anlayış kazandıracak ilkokullara; şehirlerde ise meslek, sanayi ve işletme okullarına vermelidir. İşte Türkiye'nin maddi, manevi ve zihinsel gelişimi için bugün gerekli olan budur."[269]

267 II. Meşrutiyet'te mesleki ve teknik okulların (sanayi, ziraat vd.) durumu hakkında bkz. Mustafa Ergün, s.243-258.

268 Bu dönemde benzer eleştirilerin, özellikle de öğretmen ve meslek okullarında eksik olduğu söylenemez. Ahmet Cevat Emre, Türklerin ticaret ve sanayii hor gören, sadece devlet ve askerlik işlerine -kâtipliğe ve zabitliğe- değer veren kökleşmiş anlayışını, "Müslüman Türk milletinin tufeyli (parazit) göreneklerini", yıllar sonra hatıratında da yerecektir. Ahmet Cevat Emre, s.79, 104-105, 113-117.

269 A. D., "Zadaçi Narodnogo Prosveşeniya v Turtsii", *Stambulskie Novosti*, no. 14 (2 Nisan 1910), s.3-5.

ГОДЪ II. ПЯТНИЦА 8 ЯНВАРЯ 1910 № 2

СТАМБУЛЬСКІЯ НОВОСТИ

ЕЖЕНЕДѢЛЬНАЯ ИЛЛЮСТРИРОВАННАЯ ГАЗЕТА

Выходитъ по Пятницамъ

ПОДПИСНАЯ ЦѢНА

	для ТУРЦІИ	для РОССІИ и ЗАГРАНИЦЫ
на 1 мѣсяцъ	5 піастр.	5 піастр.
„ 3 мѣсяца	15 „	15 „
„ 6 „	25 „	25 піастр.
„ 12 „	50 „	50 „

ЦѢНА ОТДѢЛЬНАГО НОМЕРА:
для ТУРЦІИ — 20 пара, для РОССІИ — 20 коп.

ЦѢНА ОБЪЯВЛЕНІЙ:
[illegible]

Для постоянныхъ помѣщеній большія объявленія и объявленія одинъ разъ — особыя условія по соглашенію съ редакціей.

Адресъ редакціи и Рекламы: „STAMBOULSKYA NOVOSTI"

Korkmasov, Paris'e gidişinin hemen öncesinde Moskova'daki üniversitelerde okuyan aynı liseden mezun olduğu arkadaşlarıyla. (En üst sıra sağdan ikinci. Aynı sıra soldan ikinci abisi A. Daidbekov.) Moskova, Eylül 1898. (**Anatoliy** Korkmasov Arşivi).

II. BÖLÜM

ULUSLARARASI DURUM VE KRİZLER

II. Meşrutiyet yılları Osmanlı Devleti'nin uluslararası krizler, iç isyanlar ve karışıklıklarla boğuştuğu bir dönemdir. 1908-1910'da Balkanlar (Makedonya), Girit, Arnavutluk ve Yemen çok taraflı ve karmaşık uluslararası çekişmelerin, bunalımların ve iç isyanların belli başlı odak noktalarıdır. *Stambulskie Novosti* bu içerikteki konulara, Osmanlı Devleti'nin yabancı devletlerle ve özellikle Avrupa ile ilişkilerine, sayfalarında önemli bir yer ayırmıştır.

1908 Devrimi ve Avrupa

Stambulskie Novosti'de ilgili ilk metin, gazetenin ikinci sayısında çıkmıştır. "L.B." imzalı, "Türkiye ve Devletler" başlıklı yazının sonuna yayın kurulu tarafından, tarafsız kalmak amacıyla bu konuda farklı fikirlere yer verilebileceği notu düşülmüştür.[1]

Uluslararası planda Osmanlı Devleti'nin devrim öncesi ve sonrası durumunu inceleyen "L.B." rumuzlu yazar, söze şu satırlarla başlar:

> "Bilindiği üzere devrim öncesinde Avrupa basını, Türkiye'yi sık sık 'hasta adam' olarak nitelendiriyordu. Bu lakabın anlamı tamamen anlaşılır: 'Hasta adam' ölüyor, onu iyileştirmek mümkün değil, er ya da geç onun mi-

1 Yazının yayımlanışından bir hafta kadar sonra *Sabah* gazetesi, 19 Kasım günü çıkan sayısında, "Dersaadet'te yeni intişar etmekte olan *(İstanbulskie Novosti)* namındaki Rus gazetesi" girişinin ardından bu yazıdan alıntılar yapacaktır. Bkz. "İttihat-ı Anasır Mesele-i Hayatiyyesi", *Sabah*, 21. sene, no. 7240 (6 Teşrinisani 1325/19 Teşrinisani 1909), s.2.

rasını aramızda paylaşacağız. Bu sebeple komşulardan her biri mirastan kendine sonsuza dek düşecek paya göz koydu ve orada parmaklarını olabildiği kadar derine soktu. Avusturya, Bulgaristan, Yunanistan ve Sırbistan Makedonya'da 'çalıştı'; İtalya, Arnavutluk'ta ve Trablus'ta; Almanya, Küçük Asya ve Suriye'de; İngiltere, Arabistan'da. Bu 'çalışmaya' sözü edilen devletler bir sürü para ve enerji ayırdı. Bu 'çalışmanın' amacı kimse için sır değildi. Bunun hakkında dergilerde ve kitaplarda açıkça yazıldı, parlamento kürsülerinden konuşuldu. Özellikle Türkiye'ye yakın ülkelerde bütün kuşakların, er ya da geç Türkiye'nin dağılacağı ve vatanlarının ondan kalan zengin 'mirası' alacağı fikrinin etkisi altında yetiştirildiğini söyleyebiliriz. Ancak birden devrim oldu."

Yazar, Avrupa basınının ilk başta bu hareketi ciddiye almadığını, içi boş ve küçük bir isyan olarak değerlendirdiğini ifade eder. Başka bir örnek de (Brüksel'de çıkan) liberal *L'Indépendance Belge* gazetesinin ayaklanan ordunun bastırılması için sert önlemlerin alınması talebidir. Ancak, ne zaman ordu üstün gelip Jön Türkler duruma hâkim olmuştur, Avrupa basını da tavrını o zaman değiştirmiştir. Jön Türkler için övgü dolu sözlere yer vermiştir.[2] *Stambulskie Novosti* yazarı, bu tespitin ardından şu soruyu sorar: Peki bu komplimanların ardında Avrupa, "hasta adama" yönelik tavrını gerçekten değiştirmiş midir, yoksa her şey özünde eskisi gibi midir?

Yazara göre ilk başlarda bu değişimin samimiyetine inanan belki çıkmıştır. Devletler, Makedonya'daki uluslararası kontrolü kaldırmış ve yakın gelecekte kapitülasyonların kal-

2 Devrimci hareket başlangıçta yalnızca bazı subayların isyanına indirgenmesine karşın kısa sürede Avrupa kamuoyunda olumlu bir tepki oluşmuştur. İsyan esnasında, Osmanlı hükümetinin kendisi bunu başaramazsa büyük güçlerin (düvel-i muazzamanın) isyanı bastırmak üzere müdahale etmeyi kararlaştırdıklarına dair bir haber yayılmış, bu haber üzerine İTC'nin yurtdışı lideri Ahmet Rıza Bey yabancı gazetelere açıklamada bulunarak tepki göstermiştir. Büyük Avrupa devletleri ise, "bekle ve gör" tavrı içinde isyanın sonuna dek taraf sız kalmışlardır. Mehmet Hacısalihoğlu, *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918)*, çev. İhsan Catay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Şubat 2008, s.192-193.

dırılacağı umudunu vermişlerdir.[3] Makedonya'daki Bulgar ve Yunan propagandası daha ihtiyatlı hale gelmiş, İtalyanların Arnavutluk'taki "faaliyeti" durulmuş, Avusturya-Macaristan Bosna-Hersek'i almakla yetinmiştir.[4] Ancak mesele etraflı ve dikkatli bir şekilde incelendiğinde, bu sayılanlar henüz kesin bir şey kanıtlamamaktadır. Devletlerin devrimden önce en korktuğu şey, "mirastan" göz koydukları parçayı kendilerine mal edemeden "hasta adamın" erkenden ölmesidir. Bu sebeple "Balkanlar'da düzenin" sağlanmasını her zaman coşkuyla alkışlamışlardır fakat "düzen" derken kastettikleri, her şeyin eskisi gibi kalması ve Türkiye'nin zamanından öne parçalanmamasıdır. Yazar, bu tespitler üzerine şu soruları yöneltir: Bu devletler şimdi de yeni rejime zamanı gelene kadar "düzen"i korumanın uygun ve ucuz bir aracı olarak mı bakmaktadırlar? Türkiye'nin yeniden doğduğuna, "hasta adamın" tamamen iyileştiğine gerçekten inanmakta mıdırlar? Seneler boyunca bekledikleri ve o kadar para ve enerji harcadıkları zengin mirastan gerçekten vazgeçmişler midir?

Yazara göre bu devletlerin eski umutlarından vazgeçmediklerini gösteren birçok emare mevcuttur. Bu emareleri tek tek saymayacağını belirten L.B., "hasta adam" fikrinin yurtdışında hâlâ canlı olduğunu ve Avrupa'nın Türkiye'nin sonunun sadece ertelendiğini düşündüğünü vurgular.[5] Bu devletler hâlâ,

3 Hürriyetin İlanı ile Makedonya'da çeteciliğin dinmesi üzerine, Haziran 1908'de Reval'de İngiltere ve Rusya tarafından kararlaştırılan yeni teklifler geri alınmış, Makedonya'da jandarma subayı bulunduran devletler bunları geri çekmiş ve kapitülasyonların kaldırılması bile söz konusu edilmiştir. Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat Terakki*, 2. basım, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, Kasım 1998, s.127.

4 1878 Berlin Kongresi'nde fiili yönetimi Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na verilmiş ama hukuken Osmanlı egemenliği altında bırakılmış olan Bosna-Hersek, 6 Ekim 1908'de Avusturya-Macaristan tarafından ilhak edilmiştir. Sina Akşin, s.127.

5 Rus sosyalistler Batı'nın 1908 Devrimi'nden memnuniyet duymadığını tespit etmişlerdir. Lenin, kendini demokratik sayan hiçbir ülkenin, demokratik, ilerici, liberal vb. olarak adlandırılan hiçbir Avrupa burjuva partisinin Türk devrimine, onun zaferine ve sağlamlaşmasına gerçekten yardım arzusu göstermediğini belirtmiştir. Batılı emperyalistlerin Asya'daki devrimleri ya doğrudan ezmek ya da bu devrimlere dolaylı darbeler vurmak amacında olduğunun altını çizmiştir. V. I. Lenin, *Collected Works*, c.15, Progress Publishers, Moscow, 1973, s.220-230. Sovyet devletinin ilk döneminin en önemli şarkiyat uzmanlarından, Korkmasov'un çalışma arkadaşı M. Pav-

Türkiye'de yaşayan farklı milletlerin eninde sonunda devleti parçalara ayıracağının hesabını yapmaktadır. Bu bakımdan Jön Türklerin önünde duran en önemli ölüm kalım sorunu, milliyetler meselesidir.

Yazar, bu meselenin çözümü için devletin, her milletin diline, kültürüne, geleneklerine saygıyla ve dikkatle yaklaşması gerektiğinin altını çizer. Bu, Türkiye açısından sadece bir borç değil, hayati bir gerekliliktir. Türkiye'de hiçbir kavim nicelik olarak çoğunluğu teşkil etmediği gibi, kültürel anlamda (irfan seviyesi bakımından) da hiçbir millet diğerlerine çok üstün değildir. Mesela Rumlar, Bulgarlar ve Ermeniler, kendi okullarına, fikri ve ekonomik etki ve nüfuza sahiptirler. İlk iki halk ayrıca, Bulgaristan ve Yunanistan'dan her zaman manevi destek de görecektir. Araplar için de milli-kültürel rolü Mısır oynayacaktır. Bununla beraber, bu durum tek başına, Rumların, Bulgarların veya Arapların Osmanlı'ya sadık kalmalarına,

---

loviç de Türkiye'de despotik sultan iktidarının devrilmesinin ve Jön Türk Devrimi'nin bütün Avrupa devletlerinin burjuva çevrelerinde büyük hoşnutsuzluk yarattığını ifade etmiştir. M. P. Pavloviç, "Revolyutsionnaya Turtsiya", *Turtsiya v Borbe Za Nezavisimost*, Nauçnaya Assotsiatsiya Vostokovedeniya Pri TsIK SSSR, Moskva, 1925, s.22. Sovyetler'in İttihat ve Terakki uzmanlarından Gabidullin, 1934 yılında çıkan makalesinde, "Emperyalist devletler, devrimden sonra paylaşım politikalarını daha da ısrarlı yürütmeye başladılar" demektedir. H. Gabidullin, "Problemı Mladoturetskoy Revolyutsii", *Revolyutsionnıy Vostok*, no. 4 (1934), s.135. Benzer görüşü Troçki de dile getirir. Bkz. Lev Troçki, *Balkan Savaşları*, çev. Tansel Güney, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, Kasım 2012, s.6-8, 17-35. Korkmasov'la dostluğu bulunan Fransız sosyalist Jean Jaurès ise şöyle yazar: "Avrupa'nın Türk devrimini kabulünün samimiyetine inanmamak gerek. Ona gülümser ama bu, onu yolmak için ölmesini beklediği hastalıktan sonra 'hasta adamı' birden gençleşmiş ve iyileşmiş olarak gören açgözlü mirasçının zoraki gülümsemesidir." *L'Humanité*, 3 Ağustos 1908'den akt. G. Z. Aliyev, *Turtsiya v Period Pravleniya Mladoturok (1908-1918 gg.)*, İzdatelstvo "Nauka", Moskva, 1972, s.115. Fransız sosyalistlerden başka örnekler için bkz. Orhan Koloğlu, "Fransız Sosyalistlerine Göre İttihatçı Devrimi", *Tarih ve Toplum*, no. 96 (Aralık 1991), s.30. İngiliz Dışişleri Bakanı Edward Grey de 1908 Devrimi'nden sonra İstanbul'daki elçisine gönderdiği mektupta, Türkiye'de devrimin sağlamlaşmasının Doğu'daki İngiliz sömürgeleri açısından tehlikeli sonuçlar doğurabileceğine işaret etmiştir. *British Documents on the Origins of the War 1898-1914*, c.5, London, s.263'ten akt. G. Z. Aliyev, s.144. Konuyla ilişkili genel bir yorum için bkz. Sina Akşin, "Avrupa Büyük Devletleri İttihat ve Terakki'yi Neden Sevmiyorlardı?", *Tarık Zafer Tunaya Anısına Yadigâr-ı Meşrutiyet*, haz. Mehmet Ö. Alkan, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, Şubat 2010, s.83-91.

Osmanlı olmalarına engel olamaz. Ancak açıktır ki, milli kültürleri ve özellikle dilleri için ellerinden geleni artlarına koymayacak ve en küçük asimilasyon girişimine karşı en güçlü direnişle cevap vereceklerdir. Uluslararası "dostları" da bunu ummaktadır. Avrupa, hesaplarını Jön Türklerin asimilasyona girişmesine, bunun ülkede aralıksız çatışmalara yol açmasına ve sonuçta müdahale için bahane doğmasına göre yapmaktadır ve bu, artık son müdahale olacaktır.[6]

Ülke içindeki milliyet çatışmasından ancak Avrupa istifade edecektir. Görev, Türkiye için kesinlikle ölümcül olacak böyle bir çatışmaya meydan vermemektir. Bu ise ancak eşit hakların tanındığı, bütün milliyetlere ve dillerine saygı duyulan koşullarda başarılabilir. O zaman her vatandaş, vatanına daha fazla değer verecektir çünkü onda sadece kişisel değil, milli gelişiminin de garantisini görecektir.[7]

Bundan iki buçuk ay sonra, *Stambulskie Novosti*'nin 28 Ocak 1910 tarihli sayısında yayımlanan "K. Bey" imzalı yazıda, Avrupa'nın devrim sonrasında Türkiye'ye bakışı yine ele alınacaktır. "Türkiye ve Avrupa" başlıklı yazı şöyle başlar:

> "Devrim, herkes için artık taşınmaz hale gelen şeylerin radikal bir şekilde değiştirilmesi için yapılır. Türkiye'de de böyle oldu. 10 Temmuz[8] İhtilali'ne kadar Türkiye'de Abdülhamit istibdadı, onun kamarillasının satılmış rejimi, halkın büsbütün köleliği hüküm sürüyordu. Gümrük memurundan, polisinden başlayarak devlet işletmelerine kadar her yerde meseleleri rüşvet çözü-

6 "Türk olmayan unsurların günden güne artan bir hızla İmparatorluktan ayrılmak için harekete geçmeleri yabancıların duruma müdahale etmesine fırsat veriyordu. Bu tehdidin en kuvvetle hissedildiği yer" Makedonya idi. Feroz Ahmad, "1908-1914 Yılları Arasında İngiltere'nin Genç Türkler'le İlişkileri", *İttihatçılıktan Kemalizme*, çev. Fatmagül Berktay, 3. basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, Mart 1996, s.135. Milliyetler meselesinin *Stambulskie Novosti*'de önemle işlendiği geçen bölümde görülmüştü. Yoğun etnik ve dinsel çatışmaların yaşandığı Makedonya (Balkanlar) konusu aşağıda görülecektir.

7 L. D., "Turtsiya i Derjavı", *Stambulskie Novosti*, no. 2 (30 Ekim 1909), s.3-4.

8 Eski Rus takvimi, Rumi takvim gibi, miladi takvimin 13 gün gerisinden gelir. 10 Temmuz bugünkü takvime göre 23 Temmuz'dur.

yordu.[9] Bunun haricinde bazı bölgelerde neredeyse ortaçağ feodalizmi hâkimdi; irili ufaklı ağalar ve şeyhler insanlık dışı bir şekilde halkı soyup soğana çeviriyordu. Halk eğitimine gelince, despotik rejim, sadece onunla ilgilenmemekle kalmadı, halk kitlelerini ölçülü olarak cahilliğin kıyısında bıraktı. İşte Osmanlı Devrimi patlak verdiği zaman ülkedeki durum bu şekildeydi. Artık parlamento, ikinci dönemini başarıyla sürdürüyor; Abdülhamit'in kamarillası yerine ülkeyi ilgili nezaretler yönetiyor. Köleliğin karanlık suskunluğunun yerini sağlıklı bir siyasal yaşam aldı.

Ancak politik sistemi değiştiren devrim, geri kalmışlık ve cahillikle barışçıl reformlar yoluyla ileriki mücadele için sadece genel şartları yarattı. Irki düşmanlık, farklı aşiretlerin göçebe hayat tarzı, bilim, sanat veya sanayi alanındaki kör cehalet, bütün bunlar sadece yavaş bir evrimle, adım adım aydınlanmanın yayılması ve halk kitleleri arasında refahın artırılmasıyla değiştirilebilir. Yeni rejimin bütün bu faaliyetleri, bu zor görevin yerine getirilmesi için kesintisiz ve devamlı bir çalışmadan başka bir şey değildir."

"Avrupa'nın Türkiye'ye bakışı nedir?" sorusunu soran yazar, devrime kadarki süreçte siyasi ilişkilerde Türkiye'nin oldukça zayıf düştüğünü belirtir. Avrupa'da Türkiye'nin parçalanması ve paylaşılması açık açık konuşulmuştur. Türkiye, zengin kaynaklarıyla her zaman farklı devletler için rekabet ve tartışma nesnesine dönüşmüştür. Ekonomik ilişkilerde ise tamamen Avrupa'ya bağlı hale gelmiştir. Bunun temel örneklerinin başında kapitülasyonlar gelmektedir.

9 Rus yetkililerin raporuna göre Abdülhamit bir yakınına şunları söylemiştir: "Benim çevremdeki insanların ülkeyi yağmaladıklarını biliyorum (...) Ama iktidarı bu eski yağmacılara bırakmayı tercih ediyorum. Zaten artık zenginler, belirli bir refaha ulaştılar ve eğer yağmalamaya devam ederlerse, biliyorum ki ufak rüşvetlere tenezzül etmezler. Yeni kişiler ise aç ve iştahları kabarık olacaktır. Tabii ki doyana kadar yağmalayacaklardır. O yüzden eskilerin değiştirilmesi malum durumu daha da kötüleştirir ve benim için kârlı olmaz. Zira eskiler avcumun içinde, geçmişlerini biliyorum ve herhangi bir durumda kaybedecekleri çok şey var. Hepsi bana mahkûm. Ama yeni kişilerin sadakatlerine kaybedecekleri bir şeyleri yoksa güvenemem." *Rusya Askeri Tarih Devlet Arşivi (RGVİA)* fond 400, liste 290, dosya 180-642, yaprak 45 arkasından akt. G. Z. Aliyev, s.46.

Osmanlı Devrimi'nin başarısı Avrupa kamuoyunda büyük bir sempati uyandırmış ve bu durum resmi Avrupa'ya da sirayet etmiştir. Nitekim Avrupa devletleri, temsilcileri aracılığıyla genç Türkiye'yi kutlamıştır. Ancak bunların samimiyetlerine güvenmek zordur.[10] Çünkü Türkiye'nin girdiği ve yeniden doğuşu sağlayacak olan yeni yol, ülkenin zenginliklerini Avrupa'nın elinden geri almaktadır. Ayrıca zorla ya da barışçıl yollarla imparatorluğun işgalinin önünü tıkamaktadır.[11]

Son 20 aylık süreçte (yani yaklaşık 1908 Devrimi'nden beri) Avrupa devletleri, resmi açıklamalarına rağmen Türkiye'yle ilgili politikalarını hiçbir şekilde değiştirmeyi düşünmediklerini kanıtlamışlardır.[12] En azından Türkiye yeteri kadar güçlenerek, kendine saygı duymak zorunda bırakana kadar...

Bosna-Hersek'in ilhakı Türkiye'nin onurunu kırmıştır. Bulgaristan ve Yunanistan, Türkiye'ye düşmanca davranmaya

10 Yeni Türkiye'ye -görünüşte- olumlu yaklaşılıp destek olunması ama Türkiye tarafında bu tavrın samimiyetinden kuşku duyulmasının Rusya örneği için bkz. Ali Kemal, "Meşrutiyet-i Osmaniyye ve Rusya", *İkdam*, 15. sene, no. 5126 (19 Ağustos 1324/1 Eylül 1908), s.1; Ali Kemal, "Novie Vremya - İkdam", *İkdam*, 15. sene, no. 5147 (9 Eylül 1324/22 Eylül 1908), s.1; "İkdam - Rusya ve Devlet-i Osmaniyye Münasebatı", *İkdam*, 15. sene, no. 5147 (9 Eylül 1324/22 Eylül 1908), s.1.

11 Uluslararası düzlemde 1908 Devrimi ile girilen "yeni yol" veya İttihatçıların Avrupa'ya karşı tavrına dair kısa ama aydınlatıcı bir değerlendirme için bkz. Feroz Ahmad, s.134-140.

12 Yabancı devletlerin tutumuna ilişkin hayal kırıklığı içeren bu tür tespitler, Türkçe matbuatta da sıkça görülür. Bir örnek vermek gerekirse, 1910 yılı dış ilişkilerinin kapsamlı şekilde ele alındığı bir makalenin daha başında şu görüşe yer verilmiştir: İstibdattan yeni kurtulan Osmanlı Devleti'ne karşı, kendileriyle az çok temasta bulunduğumuz küçük-büyük devletler, eskiden beri takip ettikleri emellere varmak için, başka yolda bir hareket hattı takibi lazım geldiğine hükmetmişlerdir. Çizgi (meslek) değiştirmiş gibi göründükleri halde, "yine türlü türlü fırıldaklar çevirmeye başlamışlar"dır. "Sâl-i Siyasi - 1326 Sene-i Rumiyyesine Ait", *Musavver Salname-i Servet-i Fünûn*, 2. sene, câ. ve mu. İsmail Suphi ve Mehmet Fuat, Ahmet İhsan ve Şürekası Matbaacılık Osmanlı Şirketi, İstanbul, 1327, s.280. *Stambulskie Novosti* çevresine yakın göründüğünü daha önce söylediğimiz Ahmet Saib Bey, Temmuz İnkılâbı'nın Avrupa'da memnuniyetle kabul olunduğunu ama bu teveccühün devam etmediğini yazmıştır. Ona göre, özellikle Fransa ve İngiltere'de soğukluk, Kamil Paşa'nın devrilmesinden (Şubat 1909) sonra başlamıştır. Yunanistan ve Bulgaristan gibi Balkan devletleri ise, Türkiye'de kurulan yeni ve zinde bir idarenin, emellerine ulaşmalarına engel olacağı için ürkmüş ve pek hüyük telaşa düşmüşlerdir. Ahmet Saib, *Tarih-i Meşrutiyet ve Şark Mesele-i Hâzırası*, Necm-i İstikbal Matbaası, Dersaadet, 1328, s.80-81, 110, 129-134, 151-152.

devam etmektedir. Hatta sempatik tavrını koruyan Fransa bile Tunus sınırları meselesini gündeme getirerek diğer ülkelerden geri kalmamıştır. Diğer bütün devletler de siyasi olmasa da mutlaka ekonomik meselelerde Türkiye'nin iç işlerine kaba bir şekilde karışmaktadırlar. Her bir devlet, gümrük tarifelerinden, işlediği suçtan dolayı polis tarafından yakalanan vatandaşının iadesine kadar ayrı bir taleple ortaya çıkmaktadır.

Avrupa, bu tavrını Türkiye'nin geri kalmışlığıyla açıklamaya ve aklamaya çalışmaktadır. Türkiye, geri kalmışlığının farkındadır ve Avrupa'nın maddi ve manevi desteğine ihtiyacı vardır. Avrupa bu desteği, kendisi için kârlı gördüğü alanlarda göstermektedir. Türkiye ise bu yardımı ancak bağımsızlığına bir zarar getirmediği takdirde kabul etmektedir.[13]

Avrupa devletleri bu tavrı sürdürse de Avrupa kamuoyu, Türkiye'ye yönelik manevi desteğinden vazgeçmeyecektir. Tarafsız Batı basınında Avrupa'nın Türkiye'ye yönelik politikalarını eleştiren yazılar çıkmaktadır.[14]

Türkiye bu sempatiyi korumak için üzerine düşen her şeyi yerine getirecektir. Osmanlı Devrimi'nin fikirlerine bağlı kalacak güçlü ve birleşik bir Osmanlı Devleti yaratarak imparatorluğun bütün unsurlarının yeni rejime desteğini sağlayacak ve onların milli kültürleri temelinde özgür bir şekilde gelişmesinin önünü açacaktır.[15]

Makedonya Sorunu

Stambulskie Novosti'de en sık işlenen konuların başında, dönemin en çetrefilli ve her an tutuşmaya hazır uluslarara-

13 Mebusan Meclisi Başkanı Ahmet Rıza Bey, 27 Kasım 1911'de Meclis'teki makamında kabul ettiği Rus kadın gazeteci Ariadna Tırkova'ya şöyle der: "Söyleyin, niye Avrupa bizi rahat bırakmak istemiyor? Niye reformları tamamlamamıza imkân vermek istemiyor? Biz yardım istemiyoruz, sadece bize karışmamalarını istiyoruz. Ve bir de onurlu insanların sempatilerinin bizim yanımızda olmasını istiyoruz." Ariadna Tırkova, *Staraya Turtsiya i Mladoturki. God v Konstantinopole*, Tipografiya B. M. Volfa, Petrograd, 1916, s.26.

14 Mesela Jean Jaures'in sosyalist *L'Humanité* gazetesindeki yazıları böyledir. Eleştirilerinin asıl hedefini, başta Fransızlar olmak üzere Avrupa emperyalistleri oluşturmaktadır. Orhan Koloğlu, s.30-31.

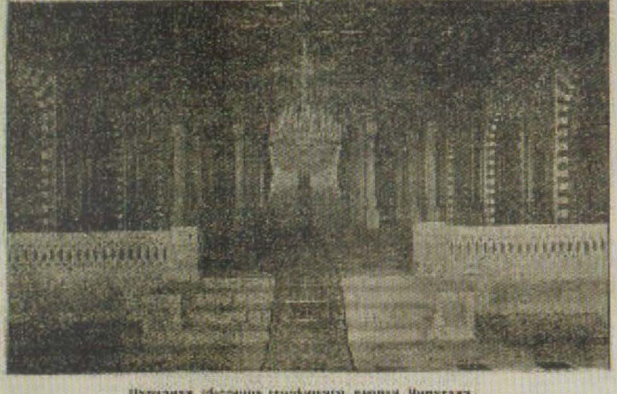
15 K. Bey, "Turtsiya i Yevropa", *Stambulskie Novosti*, no. 3 (15 Ocak 1910), s.3-4.

ГОДЪ II. ПЯТНИЦА 15 ФЕВРАЛЯ 1916 № 3

СТАМБУЛЬСКІЯ НОВОСТИ

ЕЖЕНЕДѢЛЬНАЯ ИЛЛЮСТРИРОВАННАЯ ГАЗЕТА

Выходитъ по Пятницамъ

Передняя лѣстница старинного дворца Чирагана.

ПОДПИСНАЯ ЦѢНА

ЦѢНА ОТДѢЛЬНАГО НОМЕРА:

Для живущихъ внѣ Турціи — особыя условія по соглашенію съ редакціей.

Адресъ редакціи и конторы: „STAMBOULSKYA NOVOSTI"

НІАЗИ БЕЙ. ГЕРОЙ РЕСНЫ.

"Niyazi Bey. Resne Kahramanı" *(Stambulskie Novosti)*.

sı sorunlarından biri ve belki de birincisi olan Makedonya (Balkanlar) meselesi gelmektedir. Çok farklı etnik kökenden, dinden ve dilden halkların iç içe yaşadığı ve hem birbirleriyle hem de devletle çatıştığı bu bölge, o dönemde "Vilâyât-ı Selâse" denilen üç Osmanlı vilayetinden (Selanik, Manastır ve Kosova) oluşmaktadır. 19. yüzyılın son çeyreğinin başlarına dek uzanan Makedonya sorununa emperyalist Avrupa devletlerinin müdahalesi, 1902 yılındaki Bulgar ayaklanmasının Osmanlı Devleti tarafından bastırılmasından sonra şiddetlenmiştir. Makedonya, 1908'de devrimin patlak vermesinde de önemli bir etken olmuştur.[16] İlgili tüm tarafların pay kapma çabası içinde bulundukları bölgeye 1908 Devrimi ile birlikte barış ve sükunet gelir gibi olmuşsa da bu olumlu görünüş pek kısa sürecek ve Balkanlar'daki mücadele yeniden öne çıkacaktır.[17]

Ahmet Bey'in 6 Kasım 1909 tarihli sayıda kaleme aldığı "Türkiye ve Balkan Konfederasyonu" başlıklı yazısı, *Stambulskie Novosti*'de konunun bir yönünün ele alındığı ilk örnektir.[18]

Ahmet Bey, Balkan ülkelerinin ortak düşmana karşı birleşeceğine, birbirine karşı silahlandığını ve birbirinin kuyusunu kazdığını vurgular. Komşularının mirasını paylaşmış, ölümünü beklemektedirler. Yazara göre Balkan meselesinin özü şudur: Balkan Konfederasyonu herkesin kurtuluşu için şarttır. Fakat Balkan devletleri, bölgedeki en büyük ve en güçlü devlet olan Türkiye'nin aleyhine sınırlarını genişletmekten vazgeçmedikleri sürece bunun hayata geçirilmesi imkânsızdır.[19]

---

16 Makedonya meselesinin 1908'e kadarki tarihsel gelişimi için bkz. Fikret Adanır, *Makedonya Sorunu - Oluşumu Ve 1908'e Kadar Gelişimi*, çev. İhsan Catay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996. Konunun 1908 Devrimi'ne giden süreç içinde ve büyük devletlerin "reform" programlarına ağırlık vererek ele alındığı bir çalışma için bkz. Gül Tokay, *Makedonya Sorunu - Jön Türk İhtilalinin Kökenleri (1903-1908)*, Afa Yayınları, İstanbul, Ocak 1995.

17 1908 Devrimi ve sonrası dönemde Jön Türkler ile Makedonya sorununda taraf olan bölge devletleri ve grupları (özellikle Bulgarlar) arasındaki ilişkiler için bkz. Mehmet Hacısalihoğlu, s.171 vd.

18 Bu yazının sonuna da yine gazete idaresi tarafından farklı fikirlere de yer verebileceklerine dair bir not düşülmüştür.

19 "Balkan Konfederasyonu" veya "Balkan Federasyonu", Balkan devletleri (Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan, Karadağ, Romanya) ile Osmanlı İmparatorluğu'nun birleşmesi tasarısıdır. Bu dönemde (Sandanistler ve Ulahlar

Türkiye gibi güçlü bir müttefike ihtiyaç duyan İstanbul'un samimi dostları, Balkan Konfederasyonu'nun oluşturulması için çaba harcamalıdır. Bu görev, onlar için büyük bir zorluk teşkil etmeyecektir. Türkiye'nin küçük komşularının[20] Girit'i kendine bağlamak ya da Makedonya'yı bölmek yerine Türkiye'yle bir "Balkan birliği" geliştirmesi çok daha faydalı olacaktır. Diğer taraftan, Balkan Konfederasyonu yüzyıllık karmaşık Doğu Sorunu'nu da çözecektir.[21]

Genç Türkiye, kendi adına meselenin bu şekilde çözüme kavuşturulmasına hazırdır ama verilen dostça sözlerden dönülmemesi için konuya temkinli yaklaşmakta, böylece kendisine yönelebilecek ciddi tehditlere yeterli ölçüde karşılık vermeye hazır bulunmaktadır.

Ahmet Bey'e göre bu, Türkiye'nin bağımsızlığını garanti altına alacak tek ve en iyi politikadır. Umutlar şimdiki kabineye

---

gibi) kimi çevrelerce savunulmuştur. Mehmet Hacısalihoğlu, s.250, 257. İttihatçılar da Rumeli'deki farklı uluslardan değişik örgütlerle içtenlikli bir ittifak yönünde gayret sarf etmiş, daha Eylül 1908'de "Balkan Federasyonu" programının artık gerçekleşeceği yolundaki umutlarını açıklamış ama aynı karşılığı bulamamışlardır. Fikret Adanır, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Ulusal Sorun ile Sosyalizmin Oluşması ve Gelişmesi: Makedonya Örneği", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923)*, der. Mete Tunçay ve Erik Jan Zürcher, çev. Mete Tunçay, 3. basım, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s.56-67. Örneğin İttihatçı mebus, nazır ve gazeteci İsmail Hakkı Bey, emellerinin öteden beri bir "Balkan Federasyonu" (heyet-i müttehide) teşkil etmek olduğunu dile getirir. Bkz. Babanzade İsmail Hakkı, "Balkan İttifakı", *Tanin*, 2. sene, no. 417 (18 Teşrinievvel 1325/31 Teşrinievvel 1909), s.1. Yine aynı görüş için bkz. "Balkan Hükümât-ı Sagîresi ve Cermenlerin Şark'a Doğru Nazariyesini İptal Çareleri", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 1. sene, no. 154 (21 Teşrinievvel 1325/3 Teşrinisani 1909), s.1. Dönemin Rus Büyükelçisi Çarıkov, anılarında, Türkiye'nin önderliğinde etraflı bir Balkan Federasyonu planı ileri sürdüğünü belirtir. Bu federasyon, Balkanlar'ı Avusturya-Macaristan'ın müdahalesine karşı koruyacaktır. Bulgar ve Sırp krallarının Türkiye ziyaretleri, bu birliğin ilk adımlarının atılmasına hizmet etmiştir. Ancak Jön Türk hükümeti, Balkan Federasyonu konusunda yetersiz kalmış ve isteksiz davranmıştır. N. V. Tcharykow, *Glimpses Of High Politics Through War and Peace 1855-1929*, The Macmillan Company, New York, 1931, s.239.

20 Özellikle Yunanistan ve Bulgaristan kastedilmektedir.

21 Troçki, 3 Ocak 1909'da şöyle yazmaktadır: "Yakın gelecekte Türkiye'de nelere tanıklık edeceğiz? Bunun hakkında tahminler yürütmek boşunadır. Sadece tek bir şey kesin, o da şu: Devrimin zaferi demokratik bir Türkiye demektir; demokratik bir Türkiye bir Balkan federasyonunun temelini sağlayacaktır (...) Türk demokrasisinin zaferi barış anlamına gelecektir." Lev Troçki, s.17.

bağlanmıştır. Kabinenin ana görevi Türkiye'nin maddi güçlerini örgütlemek ve geliştirmektir.[22]

Balkan Konfederasyonu tartışmasına derginin ikinci adamı Ahmet Cevat (Emre) Bey de katılır. "Yeniden Balkan Konfederasyonu Hakkında" başlıklı yazısı gazetenin altıncı sayısında (Aralık 1909'da) yayımlanmıştır.

Yazar, iki Kuzey Balkan devletinin (Bulgaristan ve Sırbistan) Makedonya'yı paylaşmak üzere anlaştığına Türkiye'nin inandırılmaya çalışıldığını belirtir. Sıkı ve samimi bir ittifakta birleşmiş olan Slav devletleri Türk ordusuna üstün gelecek bir ordu kursa dahi Makedonya'yı bölüşmeleri mümkün olmayacaktır çünkü böyle bir şeye büyük Avrupa devletleri seyirci kalmayacaktır. O nedenle bu söylentilere kulak asılmamalıdır.[23]

> "Balkan devletlerinin sınırları, hiçbir şekilde değişikliğe maruz kalamaz. Bu tür bir kasıt, herhangi bir Avrupa ittifakından (bloğundan) bile gelse genel bir Avrupa savaşıyla sonuçlanır. Aksi takdirde çağımızdaki muazzam derecede silahlanmanın bir anlamı olmazdı."

Yukarıdaki ifadelerin ardından Ahmet Cevat Bey, Balkan Konfederasyonu'nun gerekliliği ve olabilirliği meselesine döner. Gerekliliği çok açıktır; büyük fayda sağlayacak ve silah-

22 Ahmet Bey, "Turtsiya i Balkanskaya Konfederatsiya", *Stambulskie Novosti*, no. 3 (6 Kasım 1909), s.3-4.

23 1909 yılının Ekim-Aralık aylarında Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ arasında bir ittifak yapıldığı veya yapılacağı rivayetleri gündemdedir. Kasım ayında Bulgaristan Başbakanı Malinov ile Dışişleri Bakanı Paprikov'un (az sonra tekzip edilen) beyanatları da tartışmaları ve tepkileri alevlendirmiş, hatta Mebusan Meclisi'nde gensoru verilmesine neden olmuştur. Osmanlı basınında, sahte rivayetler çıkarmak (dezenformasyon) yoluyla Osmanlı Devleti'ne yönelik entrikalar çevrildiği yorumları yapılmıştır. Ahmet Cevat Bey de burada benzer bir tepki göstermektedir. Söz konusu rivayetler özellikle Kasım ayı sonu ve Aralık ayı başlarında Osmanlı kamuoyunu meşgul etmiş ve basında sıkça ele alınmıştır. Bazı başmakale örnekleri için bkz. B. Kamil, "Balkan İttifakı", *Haftalık Şûrâ-yı Ümmet*, 8. sene, no. 193 (22 Teşrinievvel 1325), s.1-2; Mahmut Sadık, "Balkan İttihadı ve Bulgar Reis-i Nuzzârının Beyanatı Hakkında Hariciye Nazırından İstizah", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 1. sene, no. 174 (11 Teşrinisani 1325/24 Teşrinisani 1909), s.1-2; "Balkan İttihadı ve Meclis-i Mebusan", *Yeni Gazete*, 2. sene, no. 448 (11 Teşrinisani 1325/24 Teşrinisani 1909), s.1; Hüseyin Cahit, "Dünkü İstizah", *Tanin*, 2. sene, no. 445 (15 Teşrinisani 1325/28 Teşrinisani 1909), s.1; D. K. [Diran Kelekyan], "Balkan İttifakı", *Sabah*, 21. sene, no. 7257 (23 Teşrinisani 1325/6 Kânunuevvel 1909), s.1.

lanmanın azalmasını getirecektir. Böyle bir birlik, uzun yıllar boyunca devamlı çatışma içinde bulunmuş Balkanlar'daki farklı halklar arasında sağlam barışçıl ilişkilerin kurulmasını sağlayacaktır.

Türkiye'ye gelince; kendisini çevreleyen ülkelerin ona dostluk ve sempati beslemesi ticari anlaşmalar için çok kârlıdır. Böylece Balkanlar ekonomik açıdan da büyük bir güç olarak Avrupa'yı yakalayabilecektir. Bu bakımdan Türkiye oyuna gelmemelidir. Hiçbir Balkan devleti Makedonya'yı paylaşma ve Habsburg (Avusturya) hükümetine savaş ilan etme niyetinde değildir.[24]

Balkanlar konusu 1910 yılının ilk aylarında yine gündemin üst sıralarındadır. Hatta bir savaş çıkıp çıkmayacağı sorgulanır olmuştur.[25] *Stambulskie Novosti*'de de Balkan meselesi üzerine değerlendirmeler, yine Ahmet Cevat Bey'in 5 (18) Mart 1910 tarihli "Balkanlar'da Barış" başlıklı yazısıyla devam etmiştir.[26]

Ahmet Cevat, basit düşünceli siyasetçilerin, lafazanların ve ilgili dış güçlerin yarattıkları boş endişe ortamından sonra Balkanlar'da olağan barış döneminin yeniden başladığına işaret eder. Bulgar politikasının gerçek talimatlarının nereden geldiğini[27] ve Jön Türk hükümetinin şüpheye yer bırakmayan barışçıl politikasını bilenler, Balkanlar'da koparılan gürültüye (Makedonya'daki çetelerle ilgili kanuna karşı mitingler, Bulgar

24 A. D., "Yeşyo O Balkanskoy Konfederatsii", *Stambulskie Novosti*, no. 6 (27 Kasım 1909), s.3-4.

25 Örneğin bkz. "Harp İstiyor muyuz?", *Yeni Gazete*, 2. sene, no. 525 (29 Kânunusani 1325/11 Şubat 1910), s.1; Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi, "Harp Çıkacak mı?", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 1. sene, no. 271 (17 Şubat 1325/2 Mart 1910), s.1; Hüseyin Cahit, "Bulgaristan ile Muharebe Ne Vakit?", *Yeni Tanin*, 1. sene, no. 35-504 (15 Kânunusani 1325/28 Kânunusani 1910), s.1. Hüseyin Cahit Bey bu makalesinde, anılan soruyu kendilerinin değil, Bulgar gazetelerinin sorduğunu belirtir ve Bulgar basınının mütecaviz tutumunu eleştirir.

26 Metnin altına, "Yazı, Türk basınının büyük çoğunluğunun fikirlerinin yansımasıdır" notu düşülmüştür. Aynı dönemde Türkçe basında çıkan benzer başmakalelere yukarıda atıf yapıldığı gibi, aşağıda da yer yer atıf yapılacaktır.

27 Az ileride de görüleceği üzere, Ahmet Cevat Bey Çarlık Rusya'sına işaret etmektedir.

bakanlarının meydan okuyan açıklamaları, sınır olayları vb.)[28] önem vermemişlerdir.

Yazara göre Bulgaristan'ın dış politikasının Bulgar bakanlar tarafından yönlendirdiğini söylemek zordur ama Türkiye'de kabine kendi politikasını tamamen kendisi belirlemektedir. Bulgaristan'da o veya bu bakanın açıklamasından tam olarak emin olunamaz çünkü Bulgar bakanlar başka lafazanların etkisi altına çok kolay düşmektedir. Bulgar basını ise birbiriyle rekabet halindeki kasaba politikacılarının çok daha fazla zararlı etkisi altındadır.

Sadece Bulgar Kralı Ferdinand, kendi fikirlerine ve ülkesine egemen konumdadır. Bu hükümdar, diplomasiyi çok iyi bildiğinden Balkanlar'daki statükoyu bozmanın imkânsız olduğunu gayet iyi anlamaktadır. Zaten böyle bir savaş çıkarılsa bile, Osmanlı ordusunun yeniden yapılandırılıp geliştirildiği göz önüne alınırsa, Bulgaristan'a hiçbir yarar sağlamayacağı açıktır. Balkanlar'da Avrupa devletleri arasındaki rekabet, genel Avrupa barışını ciddi olarak bozmamak adına hiçbir sınır değişimine izin vermeyecektir.

Türkiye her türlü olasılığa göre hazırlığını yapmalıdır. Jön Türk hükümeti çevreleri, barışın bozulacağından hiç endişe etmemiştir. Türkiye, Rusya'nın Balkan devletlerinin yakınlaşması yönündeki girişimlerini dikkatli bir şekilde takip etmiştir. Üç küçük Slav devletinin[29] Racconigi'deki buluşması, Jön Türklerde şüphe uyandırmıştır. Güney Makedonya'da Sırp okullarının kapatılması gibi bazı gelişmeler de bu şüpheleri doğrulamaktadır. Ancak Rusların resmi açıklaması, endişeleri ortadan kaldırmıştır.[30] Eğer o günden bugüne kalan başka şüpheler

28 Aşağıda bahsi geçerken hakkında bilgi vereceğimiz çeteler hakkındaki kanun ve bir dizi başka tedbir, özellikle Bulgaristan'da (resmi açıklamalar, protesto mitingleri gibi) yoğun tepkiye neden olmuştur. Ayrıca Makedonya'da silahlı çete faaliyetleri ve sınırlarda olaylar yeniden başlamıştır. Mehmet Hacısalihoğlu, s.309-320. *Stambulskie Novosti*'de bu yazının çıktığı dönemde, Osmanlı basınında da bahsi geçen gelişmeler öncelikli ve yoğun olarak ele alınmaktadır. Bkz. Hüseyin Cahit, "Türkiye Aleyhinde Bulgaristan Mitingleri", *Yeni Tanin*, 1. sene, no. 31-500 (11 Kânunusani 1325/24 Kânunusani 1910), s.1; Hüseyin Cahit, "Bulgar Hududu Hadisatı", *Tanin*, 2. sene, no. 535 (15 Şubat 1325/28 Şubat 1910), s.1; Hüseyin Cahit, "Sofya Mitingi", *Tanin*, 2. sene, no. 536 (16 Şubat 1325/1 Mart 1910), s.1.

29 Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ.

30 Karş. Hüseyin Cahit, "Balkanlar'da Muvazene", *Tanin*, 2. sene, no. 543 (23 Şubat 1325/8 Mart 1910), s.1.

varsa, onlar da Sırp bakanlarının İstanbul ziyareti ve Bulgar ve Sırp krallarının İstanbul'a beklenmesiyle son bulmaktadır.[31]

Meselenin bu barışçıl çözümü, Petersburg'dan (Rusya'dan) çıkmaktadır ve Bulgar kabinesine empoze edilmiştir. Ayrıca yazarın düşüncesine göre Kral Ferdinand da kendi devletinin barışçıl bir şekilde iktisadi gelişimini sağlamak arzusu içindedir. Devamında Türkiye'nin tavrıyla ilgili olarak Ahmet Cevat Bey şunları kaydeder:

> "Genç Türkiye, kendisine gösterilen bu sempati ve dostluktan ancak mutluluk duyabilir. Türkiye sadece barış aramaktadır ve barışı koruyan bu girişimlere elini uzatmalıdır. Komşularımızın bizimle dostane ve olağan ilişkiler sürdürme arzusunu görmek bizi mutlu etmektedir. Sınırdaş ülkeler arasına düşmanlık ekmek isteyen lafazanların ve siyasetçilerin uydurduğu sebepler, tamamen gayrimeşru bir karakter taşımaktadır ve kendiliğinden ortadan kaybolmuştur, umuyoruz ki sonsuza dek.
> Halklar barış içinde yaşamak ve kalkınmak istemektedir. Genç Türkiye'nin önemli ve tek hedefi, bu barışın ve ırk ve inanç farkı gözetmeksizin topraklarında yaşayan bütün halklara özgür gelişim imkânının sağlanmasıdır."

Bu tespitlerin ardından Ahmet Cevat Bey, Makedonya'daki çetelerle ilgili kanuna gelir.[32] Ona göre bu kanunun amacı,

31 Sırbistan Dışişleri Bakanı Milovan Milovanoviç 1910 yılının Mart ayı başında İstanbul'a gelmiş ve resmi temaslarda bulunmuştur. D. K. [Diran Kelekyan], "Mösyö Milovanoviç'in Ziyareti", *Sabah*, 21. sene, no. 7344 (18 Şubat 1325/3 Mart 1910), s.1; "Hükümet-i Osmaniyye-Sırbistan" ve "Sırbistan Hariciye Nazırı", *Yeni Gazete*, 2. sene, no. 546 (19 Şubat 1325/4 Mart 1910), s.1; "Mösyö Milovanoviç'in Şehrimize Muvasalatı", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 1. sene, no. 273 (19 Şubat 1325/4 Mart 1910), s.2. Kralların ziyaretleri *Stambulskie Novosti*'de müstakil yazılara konu olduğu için aşağıda ayrıca ele alınacaktır.

32 Kısaca "Çeteler Kanunu" olarak bilinen ve 2 Ekim 1909'da yürürlüğe giren "Rumeli Vilayatında Şekavet ve Mefsedetin Meni ve Mutecâsirlerinin Takip ve Tedibi Hakkında Kanun-ı Muvakkat" ile hükümet, Makedonya'daki silahlı faaliyetlerin kesin bir şekilde bastırılmasını amaçlamıştır. Mehmet Hacısalihoğlu, s.311-312. Bir sonraki makalede de bu kanun ele alınacaktır. Çeteler Kanunu'na ilişkin ilginç bir ayrıntı da şudur: Kanun önergesi tamamlandığı sırada Mebusan Meclisi tatilde olduğu için, konunun aciliyeti nedeniyle hükümet sorumluluğu üstüne alarak kanunu ("geçici kanun" statüsünde) uygulamaya koymuştur. Kanun önergesi 1910'da yasalaşacak-

bölgenin sivil nüfusuna özgür bir yaşam sağlamak, yani halkı çetelerden kurtarmaktır. İster Türk, ister Rum, Arnavut veya Bulgar olsun, bu kanun sadece isyancılara yöneliktir ve önemli sonuçlar da vermiştir: Bölgede sükûnet sağlanmıştır. Ayrıca Osmanlı hükümeti, iyi niyetinin bir göstergesi olarak isyancıların ailelerinin de cezalandırılmasını öngören maddeyi değiştirmiştir. Sadece kamu düzenini doğrudan bozan kişiler cezalandırılabilecektir.[33] Ayrıca Meclis, tartışmalı kiliselerle ilgili sorunu da ele almaktadır. Meselenin eşitlik, hoşgörü ve kardeşlik temelinde çözülmesi beklenmektedir.[34]

Yazar, Türkiye'nin kendi adına iyi niyetini gösterdiğini belirtir. Şimdi komşu ülkelerin hükümdarları da yapacakları ziyaretlerle Türkiye'nin içişlerine karışmama konusundaki iyi niyetlerini kanıtlamalıdır. Bu sağlandığı takdirde ülkeler arasında çözülemeyecek hiçbir sorun yoktur.

Rusya da Balkanlar'da ve Avrupa'nın doğusunda her şeyden önce barış istediğini göstermiştir. Türkiye'nin bütün bu girişimleri mutlulukla karşılaması ve bu girişimlerin başarıyla sonuçlanmasını arzu etmesi gerekmektedir.[35]

Ahmet Cevat Bey'in yazısında Rusya'nın Balkan politikasıyla ilgili olumlu bir değerlendirme göze çarpmaktadır. Gerçekten de 1908 Devrimi'nin ardından bu yönde bazı işaretler söz konusu olmuştur. Rus Dışişleri Bakanı A. P. İzvolskiy, 12 Aralık 1908'de Duma'da yaptığı konuşmada Rusya'nın Türkiye'yle yakınlaşmasına ve Türkiye ile Balkan devletleri arasında barışın sağlanmasına vurgu yapmıştır.[36] Bu yakınlaş-

tır. 33 ve 41. dipnotlardaki kaynaklar yanında, Dahiliye Nazırı Talat Bey'in açıklamasına bkz. "Kiliseler ve Çeteler Kanunları – Dahiliye Nazırının Beyanatı", *Tanin*, 2. sene, no. 370 (30 Ağustos 1325/12 Eylül 1909), s.2.

33 Çeteler Kanunu'nun mahiyeti ve olumlu sonuçları hakkında aynı sıralarda yapılmış bir değerlendirme için bkz. Hüseyin Cahit, "Çeteler Kanunu", *Yeni Tanin*, 1. sene, no. 28-497 (8 Kânunusani 1325/21 Kânunusani 1910), s.1.

34 Bu sırada Meclis'te müzakereleri sürmekte olan, Ortodoks Osmanlı vatandaşları (Rumlar ve Bulgarlar) arasındaki kilise ve okul anlaşmazlıklarını çözmeyi amaçlayan "tartışmalı kilise ve mekteplere dair kanun" (kısaca "Kiliseler Kanunu"), birkaç ay sonra, Temmuz 1910'da yürürlüğe girecektir. Mehmet Hacısalihoğlu, s.323-326; Hasan Taner Kerimoğlu, *İttihat-Terakki ve Rumlar 1908-1914*, Libra Kitap, İstanbul, Eylül 2009, s.195-200. Bir sonraki makalede de bu kanunun bahsi geçecektir.

35 A. D., "Mir Na Balkanah", *Stambulskie Novosti*, no. 10 (5 Mart 1910), s.3-4.

36 "Bu üç devlet (Bulgaristan, Sırbistan, Karadağ) kendi aralarındaki ahlaki ve siyasi bir birliğin teşkili hususunda kanaat getirmelidirler. Gayemiz bu

ma fikri kamuoyunda da yankısını bulmuş ve hem Rus (*Novoe Vremya*) hem de Türk *(İkdam, Tanin, Şûrâ-yı Ümmet)* basınında iyi komşuluk ilişkilerinin ve Balkan Konfederasyonu'nun kurulmasının gerekliliğinin altı çizilmişti.[37]

Ancak Lenin, gerek Rusya'daki gerekse de Avrupa'daki liberal çevrelerin Türkiye'deki meşruti hareketin radikal bir biçimde gelişmesinin pençeleri arasındaki avı alıp götüreceğinden korktuklarını düşünüyordu.[38] Ona göre Rusya'da Jön Türklere gösterilen bu sempatinin altında ikiyüzlülük yatıyordu. Gerçekte ilk adımlarından itibaren Türk devriminin karşısında, başında Rusya'nın bulunduğu karşıdevrimci bir koalisyon vardı. Lenin, emperyalist devletlerin Balkanlar'daki entrikalarına şiddetli bir şekilde dikkat çekmişti. "Müdahaleye hayır! Balkanlar Balkan halklarına!" sloganını ileri sürerek Balkan halklarının kendi haline bırakılması, dış müdahaleyle hayatlarının mahvedilmemesi ve Türk devriminin tekerine çomak sokulmaması gerektiğini vurgulamıştı.[39]

devletleri birbirleri ile yaklaştırmak, bunların ortak sorunlarını teşkil eden milli ve ekonomik bağımsızlıklarını korumaya ve Türkiye ile birleşmeye sevk etmektir." Akt. A. N. Mandelştam, *Mladoturetskaya Derjava. İstoriko-Politiçeskiy Oçerk*, Tipo-litorg. T-va İ. N. Kuşnerev, Moskva, 1915, s.38. Ayrıca İzvolskiy'in Rus elçilerine gönderdiği bir genelgede "Eğer Türkiye, Hıristiyan tebaaya yeni devir açacak olan ve vaat edilen reformları yerine getirirse, Rusya tarafından yalnız hayranlık değil, müzaheretini dahi garanti edeceği" kaydı Jön Türk çevrelerinde Rusya hesabına çok iyi bir intiba uyandırmıştı. Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990, s.150.

37 Örnek olarak, 2 (15) Kasım 1908 tarihli *Novoe Vremya*'da çıkan "Rus Siyasetinin Dönüm Noktası" başlıklı yazıda "Türkiye'nin Rusya, İngiltere ve Fransa ile ittifaka dahil edilmesi" temennisinde bulunulmuştur. Aynı sayının "Balkan Birliği" başlıklı başyazısında "Türkiye başta olmak üzere bütün Balkan devletlerinin Avusturya'ya karşı bir ittifak akdetmelerinin zarureti"nden bahsedilmiştir. "Turetskaya Revolyutsiya 1908-1909 gg.", *Krasnıy Arhiv*, no. 43 (1930), s.8-9. Karşıt bir örnek olarak Rus devlet ve bilim adamı Milyukov'un *Reç* gazetesinin 28 Kasım 1908 tarihinde çıkan yazısı örnek verilebilir: "Türkiye'yi tasfiye ederek Balkan Federasyonu'nu mümkün kılmak Slav devletlerini Türkiye'yle birlikte yaşatmaktan daha kolaydır." A. A. Alimov, "Revolyutsiya 1908 Goda v Turtsii", *Probujdenie Azii. 1905 God i Revolyutsii Na Vostoke*, OGİZ-SOTsEKGİZ, Leningrad, 1935, s.81.

38 Lenin'in "Savaşan Militarizm ve Sosyal Demokrasinin Anti-militarist Taktikleri" başlıklı makalesi için bkz. V. I. Lenin, s.191-201.

39 Lenin'in "Balkanlar ve İran'daki Gelişmeler" ve "Dünya Tarihinde Yeni Bir Başlık" isimli makaleleri için bkz. V. I. Lenin, s.220-230; c.18, 1975, s.368-369. Troçki de aynı görüştedir. Ona göre "Yeni Türkiye'nin en büyük

3 Ağustos 1908'de Rus Dışişleri Bakanlığı'nda yapılan toplantı da Lenin'in haklılığını gösteriyordu. Üst düzey birçok devlet yetkilisinin katıldığı bu özel toplantıda İstanbul ve Boğazlar'a yönelik işgal planları tartışılmıştı.[40]

Balkan meselesi *Stambulskie Novosti*'nin sayfalarında ertesi sayıda tartışılmaya devam edilir. "D." imzalı yazıda "Makedonya'da Jön Türk Politikası" ele alınmıştır.

Yazara göre eski rejimde Makedonya, farklı unsurlar arasındaki devamlı ihtilafların ve kanlı çatışmaların sahnesi olmuştur. Bölgenin genel durumu fecidir. Diğer yandan II. Abdülhamit'in politikalarının bölgenin ihtiyaçlarına aykırı olması Avrupa'nın müdahalesini getirmiş, Avrupa devletlerinin Rumeli vilayetleri üzerinde daha yeni (1908 Devrimi ile) ortadan kalkan kontrolüne yol açmıştır.

Bu bitmez tükenmez kavgaların temel sebeplerinden biri, Türkiye'nin küçük devletlere bölüneceği fikrinin oluşması ve bunun sonucunda Makedonya'da yaşayan her unsurun kimi zaman terör ve cebir olmak üzere her türlü yola başvurarak kendi etki alanını genişletme isteğidir. "Tartışmalı kiliseler" meselesi de bundan doğmuştur. Bu gelişmelerde nüfusu birbirine düşürerek ayrılıkçı eğilimleri güçlendirmek isteyen ve çeteleri destekleyen ilgili komşu ülkelerin yoğun propagandasının da rolü vardır.

Yazar, anayasanın ilanının, özgürlüğün beşiği Makedonya'da barış ve sükûnet devrini getirdiğinin altını çizer. Yeni siyasi hayatla birlikte çeteler kendiliğinden zayıflamış ve sihirli "hürriyet" kelimesi, istibdadın karanlık güçleri karşısında zafer kazanan hükümetin reform faaliyetlerine yönelik parlak umutlar uyandırmıştır.

Ancak Rumlar ve Bulgarlar arasında "tartışmalı kiliseler" meselesinin patlak vermesiyle çeteler tekrar ortaya çıkmış ve siyasi cinayetlere her geçen gün daha sık rastlanır olmuştur. Bütün eski siyasi, dini ve ekonomik motifler halkın arasında yeniden karışıklık yaratmıştır. Reformlar gelmemiş, umutlar

---

düşmanı kuşkusuz Çarlık Rusyası'dır. (...) Sen Petersburg yönetiminin yeni Türkiye'ye vurmak istemeyeceği hiçbir darbe yoktur." "Balkanlar'dan ellerinizi çekin!" Bkz. Lev Troçki, s.27-28, 35.

40 "Turetskaya Revolyutsiya 1908-1909 gg.", s.44-45.

azalmış ve Makedonya yine dışarıdan gelen propagandaların eline düşmüştür. Osmanlı hükümeti, bölgeyi patlamaya hazır bir bomba gibi önünde bulmuştur.

Yazıda, bu durum karşısında hükümetin tavrı incelenmektedir. Yeni rejim ilk olarak kanlı çatışmaları durdurmayı, propagandaların kışkırttığı halkı sakinleştirmeyi ve barışı sağlamayı hedeflemiştir. Bu amaçla çok tartışılan "çeteler hakkında kanun"u çıkarmıştır. Bu kanun sadece Makedonya'daki olaylardan değil, imparatorluğun her yerinde ve özellikle de merkezden kopuk bölgelerde artmış bulunan yağma ve eşkıyalıktan da kaynaklanmaktadır.

Bahsi geçen kanun, silahlı çeteler oluşturarak kamu düzenini bozanları cezalandırmaktadır. Makedonya'daki çeteler de bu sınıfa sokulmakta ve bölge nüfusuna bu çetelerle savaşta hükümete yardım etme çağrısı yapılmaktadır. Çeteleri saklayanlar sert cezalara çarptırılmaktadır. Kanunun çetelerin ailelerinin de cezalandırılmasını öngören maddesi ise, gelen tepkiler üzerine iptal edilmiştir.[41]

Osmanlı hükümeti Makedonya'daki karışıklıkları komşu ülkelerin propagandasının bir eseri olarak görmektedir ve bu sadece Makedonya'da değil, Yemen ve diğer bölgelerde de söz konusudur. Ancak unutulmamalıdır ki her propaganda uygun bir zemini varsa yayılıp etkili olmaktadır. Türkiye'de bunun uygun zemini, nüfusun ekonomik olarak ağlanacak halidir. Bir tek toprak meselesi bile Makedonya'da propagandacılara, halkı hükümete karşı ayaklandırmak için yeterli malzemeyi vermektedir. Bu sebeple hükümet reformlara en temel noktadan başlamalıdır. Makedonya ancak bu şekilde barışçıl ve zengin bir bölgeye dönüşebilir.

41 Sözü edilen madde, eşkıya ailelerinin hükümetin belirleyeceği bir yere nakli ve orada iskan edilmelerini düzenlemektedir. Hüseyin Cahit Bey gibi, kanunu prensipte savunanlar bile bu maddeye karşı çıkmışlardır. Hüseyin Cahit, "Çeteler Kanunu", *Yeni Tanin*, 1. sene, no. 28-497 (8 Kânunusani 1325/21 Kânunusani 1910), s.1. Sözü edilen maddenin kanundan çıkarılması, gerek Osmanlı gerekse Avrupa kamuoyunda memnuniyetle karşılanmıştır. Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi, "Çeteler Kanunu'nun Tadili ve Avrupa Efkâr-ı Umumiyyesi", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 1. sene, no. 254 (31 Kânunusani 1325/13 Şubat 1910), s.1.

ГОДЪ II. ПЯТНИЦА, 22 ЯНВАРЯ 1915 № 4

СТАМБУЛЬСКІЯ НОВОСТИ

ЕЖЕНЕДѢЛЬНАЯ ИЛЛЮСТРИРОВАННАЯ ГАЗЕТА

Выходитъ по Пятницамъ

Мраморный берегъ Босфора. Сюгюрли.

ПОДПИСНАЯ ЦѢНА

для ТУРЦІИ: на 1 годъ — 10 мед. ... 5 руб. ... 2 р. 50 коп.

для РОССІИ и ЗАГРАНИЦЫ: 6 руб. ... 3 р. 50 коп.

ЦѢНА ОТДѢЛЬНАГО НОМЕРА: для ТУРЦІИ — 5 пара, для РОССІИ — 20 коп.

ЦѢНА ОБЪЯВЛЕНІЯМЪ: ... 40 коп. ... 1 р. 50 коп. (30 франковъ)

Для желающихъ печатать будущія объявленія и болѣе обширныя — особыя условія по соглашенію съ редакціей.

Типография и Редакція: „STAMBOULSKYA NOVOSTI"

Адресъ: Стамбулъ, Улица Пальми № 38 (Турція) Константинополь

Dahiliye Nazırı Talat Bey ve Maliye Nazırı Cavit Bey *(Stambulskie Novosti)*.

Yazara göre Jön Türk hükümeti bunu anlamıştır. "Tartışmalı kiliseler" sorununun insancıl ve adaletli çözümüyle ülke barışı için elinden geleni ardına koymayacağını içtenlikle kanıtlamıştır. Tabii ki hükümeti, reform yapma noktasında sınırlayan derin sebepler bulunmaktadır: Hüzün verici ekonomik durum, genç hükümetin tecrübesizliği, ülkenin baştan sona ciddi bir şekilde incelenmesi gerekliliği. Diğer taraftan imparatorluğun çevre ülkelere yönelik tavrının net olmayışı ve bunun sonucu olarak bütün dikkatini ve çabasını ordunun ve donanmanın güçlendirilmesine vermesi...

Devamlı "bütün durumlara hazırlıklı olma" gerekliliği Osmanlı hükümetinin iç işlerini paralize etmektedir. Ama Makedonya halkının çektiği acıların bahanesi olamaz ve bu yüzden acilen idari reformlara ve toprak reformuna gidilmelidir. Ancak belirtmek gerekir ki çeteler hakkında kanunun çıkmasıyla birlikte ve özellikle de Bulgar Federatif Halk Partisi'nin yoğun çabalarıyla[42] Makedonya'da durum oldukça iyileşmiş ve cinayetler tamamen son bulmuştur.[43]

Diğer taraftan, Türkiye'nin siyasi ufku netleşmekte ve Balkanlar'da kalıcı barış umudu artmaktadır. Makedonya'da komşu ülkelerin propaganda faaliyetleri tamamen kesilmiştir. Ama böyle önemli bir sorunun şimdilik bertaraf edilmesi, Osmanlı hükümetinin kalıcı huzuru ancak toprak meselesinin çözümüyle sağlayabileceğini unutmasına yol açmamalıdır.[44]

42 İç Makedonya Devrimci Örgütü'nün sol kanadını (Sentralistler) oluşturan ünlü Makedon komitacı Yane Sandanski'nin grubu (Sandanistler veya Serez grubu), Ocak 1909'da "Bulgar Federatif Halk Partisi"ni kurmuştur. Daha devrimden önce Jön Türklerle anlaşmış ve onları desteklemiş olan Sandanistler, bu tutumlarını devrim sırasında ve sonrasında da sürdürmüş ve İttihat Terakki Cemiyeti'nden yoğun destek görmüşlerdir. Balkan devletlerinin Makedonya üzerindeki taleplerine, Bulgaristan'ın güdümündeki Bulgar milliyetçiliğine ve ulusal ayrılıkçılığa karşı duran, Osmanlı birliğini savunan Sandanistler, Makedonya'daki milliyetçi silahlı hareketlere karşı mücadele vermişlerdir. Mehmet Hacısalihoğlu, s.115-125, 157-162, 185, 229-251, 261-265, 296-300, 316-320, 329-331.

43 Çeteler Kanunu'nun sert ama başarılı olduğu konusunda bir fikir birliği bulunduğu söylenebilir. Ahmet Saib Bey'e göre, meşhur Çeteler Kanunu şiddetli idi ve tatbikinde lüzumundan ziyade zulüm icra olunduğunu iddia edenler vardır ama Rumeli'deki eşkıyalığın "kökünü kurutmak için bir iksir-i hayat idi". Rusların Kafkasya'da, İngilizlerin Hindistan'da, Fransızların Cezayir'de kullandıkları şiddetli tedbirler meyanında "Osmanlıların Rumeli'de tatbik ettikleri çete kanunları hiç idi". Ahmet Saib, s.138.

44 D., "Mladoturetskaya Politika v Makedonii", *Stambulskie Novosti*, no. 11 (12 Mart 1910), s.3-5.

Bulgar ve Sırp Kralların İstanbul Ziyaretleri

Balkanlar ile ilgili güncel ve önemli bir gelişme de önce Bulgar, sonra Sırp kralının 1910 yılının Mart ve Nisan aylarında, sadece birkaç gün arayla Osmanlı başkentini ziyaretleridir. Bunlar, II. Meşrutiyet döneminde Osmanlı Devleti'ne en üst düzeyde yapılan ilk resmi ziyaretler olmuştur.[45]

Osmanlı Devleti açısından uluslararası ilişkilerdeki önemli olaylardan biri olan Bulgar Kralı I. Ferdinand'ın İstanbul'u ziyareti, *Stambulskie Novosti*'nin 19 Mart (1 Nisan) 1910 tarihli sayısında Cemal Bey tarafından kaleme alınmıştır.[46] Gazetenin daimi yazarlarından olan Cemal Bey, ziyaretin anlamını ve ayrıntılarını ortaya koyar:

> "Bulgar kraliyet heyetinin İstanbul'da bulunduğu günler, şehir için bir bayrama dönüşmüştür. Türkiye için Kral Ferdinand'ın gelişi, komşu devletlerle dostluk ilişkilerini güçlendirmek isteyen hükümdarın olağan bir ziyareti değildi. Ziyaret burada tamamen farklı, derin bir anlam kazandı. Bazı siyasetçilerin şüpheci düşüncelerine ve karamsar öngörülerine rağmen barışın sıcak nefesi, imparatorluğun siyasi ufku üzerindeki kara bulutları dağıttı. Başkent halkı ve ayrıca bütün Osmanlı basını, Bulgar Kralı'nın gelişinde Balkanlar'daki sağlam barışın temellerini gördü.[47]

---

45 Konuk hükümdarlar saray tarafından ağırlandıkları için, o sırada mabeyin başkâtibi olarak görevli bulunan Halit Ziya (Uşaklıgil) ve başmabeyinci olarak görevli bulunan Lütfi Simavi Beylerin hatıralarında, Bulgar ve Sırp kralların ziyaretlerine dair ayrıntılı anlatımlar mevcuttur. Halid Ziya Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, c.2, Hilmi Kitabevi, İstanbul, 1941, s.55-92; Lütfi Simavi, *Sultan Mehmet Reşat Han'ın ve Halefinin Sarayında Gördüklerim*, 1. Kısım, Matbaa-i Osmaniye, 1340, s.90-97.

46 Yazının içinde kullanılan fotoğrafın konuyla herhangi bir ilgisi yoktur ama alındığı kaynağın vardır. Dilsizler okulu öğrencilerinin bu fotoğrafı, *Servet-i Fünûn* dergisinin Bulgar Kralı'nın ziyaretine ilişkin yarı-özel denebilecek ve dolayısıyla ilgili birçok fotoğraf içeren -24 Mart 1910 tarihli- sayısında çıkmıştır. Bkz. *Servet-i Fünûn*, c.38, no. 981 (11 Mart 1326), s.300. Cemal Bey'in yazısının bulunduğu *Stambulskie Novosti* nüshası, bundan sekiz gün sonra yayımlanmıştır.

47 Kral Ferdinand ve beraberindekiler 21 Mart günü İstanbul'a gelmiş ve 28 Mart'ta ayrılmışlardır. Osmanlı basını bu ziyarete yoğun ilgi göstermiştir. Mart ayı ortalarından ay sonuna kadar günlük gazetelerde ilgili çok sayıda haber, yorum ve makaleye rastlanır. *Servet-i Fünûn* (no. 981 ve 982),

Barış, her halk için değerlidir! Ancak Türkiye'nin kendi varlığı için ne kadar değerli ve zorunlu olduğunu eski rejim tarafından dağıtılmış ve tüketilmiş bu ülkenin durumunu yüzeysel de olsa inceleyen herkes anlayabilir. Barış, top atışlarıyla, renkli bayraklarla, neşeli kalabalığın alkışlarıyla kutlandı... Barış! Barış! Bu sözcük, savaş kâbusunu uzaklara kovalayarak mavi gökyüzünde, rüzgârın esintisinde ve güzel askeri müzikte yankılandı. Eski rejimin Doğulu, şaşaalı seremonilerini bir kenara bırakarak meşruti Türkiye, ilk hükümdar misafirini ağırladı. Ancak kabulün demokratik sadeliğinde bile hâlâ Türk padişahlarının görkemi kendini gösteriyordu."

Yazar, Sirkeci Garı'nda Sultan Mehmet Reşat ve veliahdının[48] karşılama töreninin gösterişli bir karakter taşıdığını anlatır. Etraf bayraklarla ve çiçeklerle süslenmiştir. Kral, sultanın yatıyla Dolmabahçe Sarayı'na götürülmüştür. Yıldız Sarayı'ndaki Merasim Dairesi krala tahsis edilmiştir. Daire, kral için paha biçilmez mobilyalarla döşenmiştir. Hatta V. Mehmet'in sarayından özel olarak mobilyalar getirilmiştir. Resmi ziyafet ve kabuller, oldukça serbest ve dostane bir karakter taşımıştır. Bu görüşmelerden her iki hükümdarın da sıkı bir yakınlaşma ve barış arzuladığı ortaya çıkmıştır.

Kral Ferdinand, veliahdı ve sadrazamı da ziyaret etmiştir. Kraliçe ise ona değerli hediyelerin verildiği hareme gitmiştir. Ancak uzun programın en parlak etkinliği, Hürriyet-i Ebediye Tepesi'ndeki askeri tören olmuştur. Jön Türklerin parlak zaferinin sembolü olan bu yer, şimdi de Türk milli hayatında tarihi bir rol oynamaktadır. Sabahtan iki yüz bin kişilik bir kalabalık töreni izlemek için toplanmıştır. Saat ikiye doğru sadece bütün alan ve çevre sokaklar değil, evlerin damlarıyla bahçeleri bile dolmuştur.[49]

Resimli Kitap (no. 18) ve *Şehbal* (no. 21) gibi, dönemin önde gelen resimli dergileri de ilgili çok sayıda fotoğrafa sayfalarında yer vermişlerdir.

48 Veliaht Yusuf İzzettin Efendi.

49 Halit Ziya ve Lütfi Simavi Beylerin, törenin başarısına dair hemfikir olmadıkları görülüyor. Halit Ziya Bey ayrıca, büyük kalabalığın yarattığı hercümerci anlatır. Halid Ziya Uşaklıgil, s.75-79; Lütfi Simavi, s.93.

Yazar, büyük yurtsever Mahmut Şevket Paşa'nın yönetiminde orduda yapılan reformlara dikkat çeker ve bunların ordunun dış görünüşüne de yansıdığını belirtir.[50] Tören bunu kanıtlamıştır. Kral Ferdinand, hayranlığını gizlememiş, özellikle de Osmanlı topçularını beğendiğini söylemiştir.

Tören halkın milli duygularını kabartmıştır. Yazar, bu atmosferi coşkulu bir dille anlatır. Doğru bir anlayışla birleştiğinde ve millet, vatan ve yurtseverlik fikrinin kabulüyle Türkün doğuştan gelen savaşçılığı, Osmanlı ordusunda büyük manevi bir güç yaratmaktadır. İmparatorluğun diğer unsurları, bu anlamda Türklerin etkisi altına girmekte ve bu savaşçı ruha kolayca bürünmektedir. İstibdadı yıkan ve halkın özgürlüğünü savunan Osmanlı askeri, istisnasız bütün nüfusun sempatisini kazanmıştır.

Bulgar kralı, şehrin tarihi yerlerini ve ayrıca Hereke'ye giderek Hereke Fabrikası'nı gezmiştir. Yazar, Osmanlı milletinin aldatılmayacağını, Balkanlar'daki bu barış döneminin, Türkiye'nin kendi iç ve dış istikrarını sağlayana kadar uzun bir süre devam edeceğini umduğunu belirterek yazısına son verir.[51]

Bulgar kralının ziyaretinden sadece birkaç gün sonra Sırp Kralı I. Petro Karageorgiyeviç'in İstanbul'a gelmesi de *Stambulskie Novosti* sayfalarında Danilov'un yazısıyla kendine yer bulmuştur.

İki hafta boyunca İstanbul bayram havasını kaybetmemiş ve bütün hükümet ve kamu binalarında, evlerde Sırp, Türk ve Yunan bayraklarının renkleri kendini göstermiştir. Üst üste iki kralın ziyareti başkent halkının coşkusunu artırmıştır.[52]

Danilov, sadece Sırbistan'ın Türkiye'nin zor durumundan hiçbir zaman faydalanmadığını, Türkiye'yle ilişkilerinde hep samimi olduğunu ve diğer komşu ülkeler gibi Türkiye'ye karşı

50 Mahmut Şevket Paşa o sırada, Hakkı Paşa hükümetinde harbiye nazırıdır. Ordudaki reformlar için 1. bölüme bkz.

51 Cemal Bey, "Poseşenie Stolitsı Korolyom Bolgarskim", *Stambulskie Novosti*, no. 12 (19 Mart 1910), s.4-6.

52 3 Nisan'da İstanbul'a gelen ve 9 Nisan'da ayrılan Sırp kralının ziyareti de –aynı günlerde Arnavutluk'ta başlayan ayaklanma nedeniyle gölgelense bile– günlük basına yansımıştır. Yine *Servet-i Fünûn* (no. 983), *Resimli Kitap* (no. 19) ve *Şehbal* (no. 21) gibi, belli başlı resimli dergiler ilgili fotoğraflar yayımlamışlardır.

koyu bir tarafgirlik içinde bulunmadığını belirtir. Rus yazar, devamında iki ülke arasındaki dostluğu şöyle ifade eder:

> "Sırp kralının ilk meşruti monarkı[53] ziyareti, özel bir sempatik karakter taşıyor ve Türkiye ve Sırp halklarını bağlayan güçlü dostluk zincirinin yeni bir halkası oluyor. Üst düzey misafirin gelişi dolayısıyla yapılan genel kutlamalar, Türkiye'nin samimi dostlarına ne kadar değer verdiğini gösteriyor."

Danilov, karşılamanın olabildiğince sıcak ve törensel olabilmesi için bütün önlemlerin alındığını anlatır ve bütün garın iki ülkenin milli renklerindeki çiçeklerle süslendiğini yazar. Sırp kralını karşılamaya sultan veliahdıyla birlikte gelmiştir. Yazarın ifadesiyle normalde gösterişli olan Doğu töreni, bu sefer yürekten bir sadelik taşımaktadır.

Karşılamadan sonra sultanın yatıyla denize çıkılmıştır. Bu esnada Sırp milli marşı çalınmış ve top atışları yapılmıştır. Sırp kralı için hazırlanan program, Bulgar kralınınkinden farklı değildir. Hürriyet-i Ebediye Tepesi'nde yapılan geçit töreninde en fazla ilgiyi Yemen'den dönen Arap kıyafetleri içindeki tabur çekmiştir. Sırp kralı, meşruti rejime saygısını göstermek amacıyla Osmanlı parlamentosunu da ziyaret etmiştir.

Danilov'a göre bu ziyaret, iki Balkan ülkesi arasındaki dostluk ilişkilerini güçlendirirken, yoğun ticari ilişkilerin kurulmasını ve iki ülkenin ekonomik anlamda önemli adımlar atmasını da sağlamıştır.[54]

Rus yazar, Türkiye'nin Avrupa devletleri ailesinde sadece siyasal durumuyla değil, yönetim biçimiyle de uygun yeri aldığını belirterek sözlerine son verir.[55]

---

53 Sultan V. Mehmet Reşat.

54 Ahmet Saib Bey'e göre, Bulgar ve Sırp krallarının ziyaretleri İstanbul kamuoyunu meşgul etmiş, krallara lazım gelen muamelede hiç kusur edilmemiştir. Fakat "bu gibi resmi şeyler, her memlekette yapılan mevaddan olup devletlerinin esas siyasetlerini değiştirmez; hüsn-i muâşerete vesile olur". Ahmet Saib, s.148.

55 Danilov, "Pyotr I Karageorgiyeviç v Konstantinopole", *Stambulskie Novosti*, no. 14 (2 Nisan 1910), s.7-9.

Girit

II. Meşrutiyet döneminin en hararetli gündem başlıklarından ve uluslararası nitelikteki sorunlarından biri de Girit'tir. Temelleri 1821'de Yunanistan'ın bağımsızlığına dek uzanan, 1890'lardan itibaren şiddetlenen, emperyalist Avrupa devletlerinin tam anlamıyla müdahil oldukları Girit sorununun özü, Yunanların ve Giritli Rumların, Osmanlı egemenliği altındaki adayı Yunanistan'a katma arzu ve çabalarıdır. Hıristiyanlar ile Müslümanlar arasındaki çatışmalar, Yunanistan desteğinde kanlı Rum ayaklanmaları ve Girit Müslümanlarına yönelik katliamlar, 1897 Türk-Yunan Savaşı ve Avrupa'nın sürekli müdahaleleri sonucunda, 1908 Temmuz'una gelindiğinde Girit vilayeti kâğıt üzerinde (hukuken) hâlâ Osmanlı egemenliğinde ama Yunan yöneticilerin idaresinde özerk bir statüdedir. Ayrıca ada üzerinde emperyalist (hami) devletlerin de denetimi söz konusudur.[56]

1908 Devrimi'nin ardından yeni rejimin karşı karşıya kaldığı ilk dış bunalımlar arasında Girit de vardır. Ekim ayındaki bunalım aslında, Osmanlı Devleti ile bağı fazlasıyla zayıflamış, Osmanlı egemenliğinin sadece kâğıt üzerinde kaldığı bölgelere ilişkindir. Osmanlı Devleti'ne bağlı özerk bir prenslik olan Bulgaristan 5 Ekim'de bağımsızlığını ilan etmiş, ertesi gün Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, hukuken Osmanlı Devleti'nin egemenliğinde ama fiilen kendi yönetiminde olan Bosna-Hersek'i ilhak etmiştir.[57] Aynı gün Girit, Yunanistan'a katıldığını açıklamıştır. İlk ikisi hayata geçmekle birlikte, Girit'te askeri güç bulundurmakta olan büyük Avrupa devletleri bu son kararı tanımadığı için Yunanistan da tanıyamamıştır.[58] Girit gerginliği sonraki aylar ve yıllarda da sürecektir.

56 Girit sorunu hakkında kapsamlı bilgi için bkz. Ayşe Nükhet Adıyeke, *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908)*, TTK Yayınları, Ankara, 2000. Girit, Rum cemaati dolayısıyla iç politikada da temel anlaşmazlık konularından biridir. Rum cemaatinin İttihatçılara muhalefetinde etkendir. Geniş bilgi için bkz. Hasan Taner Kerimoğlu, *age.*

57 Troçki'nin, Bulgaristan'ın bağımsızlığı ve Bosna-Hersek'in ilhakı konularında o günlerde kaleme aldığı dikkat çekici değerlendirmeleri için bkz. Lev Troçki, s.17-27.

58 Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat Terakki*, s.127-128; Ayşe Nükhet Adıyeke, s.226-227, 285. *Stambulskie Novosti*'nin müdürü Ahmet Cevat Bey,

Osmanlı kamuoyunun gayet duyarlı olduğu ve II. Meşrutiyet'in ilk yıllarında basının gündeminden neredeyse hiç düşmeyen[59] Girit meselesi, *Stambulskie Novosti*'nin sayfalarında yer ayırdığı uluslararası ilişkiler çerçevesindeki konulardan biridir.[60] 11 (24) Aralık 1909 tarihli sayıda çıkan "Osmanlı" imzalı yazı şu vurguyla başlar:

> "Türk toplumunu Girit meselesi kadar endişelendiren başka bir mesele yok. Aden'den Adriyatik'e kadar halkların kalbinde üzüntü ve kızgınlık duygusunu ateşliyor."

Osmanlı Devleti daha önce en iyi bölgelerinden üçünü kaybetmiştir. Bunun Osmanlı milletinde açtığı derin yaralar silinmeyecektir ama bir de Girit'i kaybetme olasılığı, Osmanlıların ruhlarının derinliklerine kadar hissettikleri taşınamaz bir acı olmaktadır.

> "Avrupa, bu meselenin Osmanlıların yurtsever kalplerinde nasıl bir keder duygusu uyandıracağını çok iyi biliyor. Girit'i Yunanlara bırakmaya zorlayarak bizi yeniden aşağılama imkânının olmadığını kendisi anla-

---

Şûrâ-yı Ümmet gazetesinde çalışmaya Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesinin hemen ardından "Sofya muhabiri" olarak başlamış, Ekim ayında Sofya'dan gönderdiği mektuplar *Şûrâ-yı Ümmet* ve *Tanin* gazetelerinde yayımlanmıştır. Ahmet Cevat Emre, *İki Neslin Tarihi*, Hilmi Kitabevi, 1960, s.107-113.

59 Girit Türklerinden Mehmet Macit Bey'in, çoğu 1910-1911 yıllarına ait ve çoğu *Tanin* gazetesine gönderilmiş Girit konulu mektupları, yeni harflere sadeleştirilerek aktarılmıştır. Bkz. Tahmisci-zâde Mehmed Mâcid, *Girit Hatıraları*, haz. İsmet Miroğlu, İlhan Şahin, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1977.

60 *Stambulskie Novosti*'nin Müdürü Ahmet Cevat (Emre) Bey'in aslen Giritli (Resmo kasabasından) olduğunu, 1908 Devrimi'nin ardından Resmo'dan başkente geldiğini, bu dönemde "Resmolu Ahmet Cevat Bey" olarak anıldığını ve yazılarını çoğunlukla "Resmolu A. Cevat" veya "Resmolu Cevat" şeklinde imzaladığını hatırlatalım. Ahmet Cevat Bey hatıralarında, hayatının Girit dönemini ve Girit'te yaşanan karışıklıkları, isyanları anlatmıştır. Ahmet Cevat Emre, s.3-26, 89-105. *Stambulskie Novosti*'de yayımlanan Girit konulu yazılardan birinin ona ait olduğu aşağıda görülecektir. Girit meselesine gerek bilgi gerek duygu açısından yakınlığı nedeniyle, *Stambulskie Novosti*'de "Osmanlı" takma ismiyle yayımlanan ilgili yazıların da onun kaleminden çıktığı düşünülebilir. Nitekim aynı dönemde *Haftalık Şûrâ-yı Ümmet* gazetesinde Girit konulu makaleleri yayımlanmaktadır ve aşağıda yeri geldikçe gösterileceği üzere, bunlarla *Stambulskie Novosti*'dekiler arasında benzerlikler söz konusudur.

maktadır. Zira biz, Yunanları mağlup etmiştik ve başkentlerine kadar hiçbir korkulacak ciddi engel olmadan oldukça kolay ulaşabilirdik.[61]

Avrupa'nın hesaplaşması gereken başka noktalar da var. Birincisi; biz onların gözünde son döneme kadar kılıçlarını kuşanmış ve keyif için adam doğrayan barbar ve eşkıya bir halk olarak kalırken, onların yüzyıl boyunca Yunanlara gösterdikleri büyük sempati. Yunanlar, Türk hükümranlığına karşı ilk ayaklanmalarında her zaman Avrupa'nın desteğinden ve himayesinden faydalandılar ve sadece onlar sayesinde bugün bağımsız bir Yunanistan vardır."[62]

Avrupa, Giritlilerin kesintisiz süren isyanını desteklemiş, (1897 Türk-Yunan Savaşı'ndaki) zaferin ertesinde Türk ordularını adadan gönderip, şüphesiz uygun zamanda ilhak etmek üzere adayı "himayesi" altına almıştır.

Yazara göre Avrupa zor bir durumdadır. Bir taraftan verdiği sözler ve yaptığı yardımlarla Yunanlara ve Giritli Rumlara karşı yükümlülük altına girmiştir. Diğer taraftan Türkiye'ye tekrar tekrar verdiği resmi güvencelerle sultanın ada üstündeki haklarını tanımıştır. Bu sebeple Avrupa, meselenin kesin çözümünü imkân dahilinde görmemektedir. Çözümün her türlüsü ya Türkiye'de ya da Yunanistan'da ciddi karışıklıklara yol açacak ve uluslararası barışı tehlikeye sokacaktır. Bu tehlike, Avrupa'nın meselenin kesin çözümü adına Yunanistan'ın ada-

61 Yazar, 1897 Türk-Yunan Savaşı'ndan bahsetmektedir. Girit nedeniyle patlak veren bu savaşta Yunan ordusu ağır bir yenilgi almış, Osmanlılar Teselya'yı ele geçirmiştir. Osmanlı ordusu zafer kazanmış ve daha da ilerleyebilecek konumdayken, Avrupalı büyük devletlerin müdahalesi sonucunda, Yunanistan kaybettiği toprakları masada geri almış, Girit'e de büyük devletler denetiminde özerklik (muhtariyet) tanınmıştır. Ayşe Nükhet Adıyeke, s.185-190. Ahmet Cevat Emre hatıralarında, savaşa katılan askerlerin bu durumdan duyduğu hoşnutsuzluğa değinir. Kendi görüşü de aynı yöndedir: "Dömeke zaferinden sonra, korkak Abdülhamit, Giridin muhtar bir prenslik olmasına razı olmuş, Osmanlı ordusu adadan çekilmişti." Ahmet Cevat Emre, s.50-51, 63, 67.

62 1821'de başlayan isyan (Mora İsyanı) sonucu Yunanistan'ın 1830'da bağımsızlığını kazanmasında, Avrupa'da eski Hellen kültürüne olan büyük hayranlığın katkısı olmuştur. Lord Byron gibi Avrupalı aydınlar, Rumlar lehine ve Türkler aleyhine yazdıkları yazılarla Avrupa kamuoyunun Rum isyanıyla ilgilenmesini sağlamışlardır. Ayşe Nükhet Adıyeke, s.16.

yı ilhakına izin verebileceği ihtimalini doğurmaktadır. Ancak böyle adaletsiz bir çözümün Türkiye'de büyük tepki yaratacağı kesindir.

Yazar, buna paralel olarak Yunanistan'ın hızla silahlandığına, ordusunu yeniden yapılandırdığına, deniz filosunu yeni bir zırhlıyla genişlettiğine, Girit'in de silahlandırıldığına dikkat çeker. Eğer Avrupa bu meseleyi çözmekte içten ve kararlıysa bundan daha iyi bir zaman bulamayacaktır. Çünkü birkaç ay sonra Yunanistan, ordularını Türkiye'yi yenebileceğini düşüneceği büyüklüğe getirecek ve Türkiye'yi adanın ilhakını tanımaya zorlamak için harekete geçecektir. Tabii ki Yunanistan'ın bu illüzyonunun sonucu yeni bir savaş olacaktır. Yazar, sözlerini Avrupa'nın adil davranacağını umduklarını belirterek ve çözüm olarak Girit'in tam özerkliğini savunarak bitirir.[63]

Stambulskie Novosti'nin 5 (18) Şubat 1910 tarihli sayısında Girit konusu yeniden ele alınır. Yine "Osmanlı" imzalı yazıda ifade edildiği üzere Girit meselesi, eski ve yeni dünyadan Yunan diasporasının ve Girit temsilcilerinin katılacağı Panhelenist meclisin çağrısını geçen hafta Yunanların yapmasıyla yeni bir krize girmiştir. Bu planın gerçekleştirilmesi Yunan politikası açısından bir zafer olacaktır. Son asırda bunun gibi iki büyük Panhelenist meclis toplanmıştır. Atina'daki iki mecliste de Girit vekilleri, bir Yunan adasıymış gibi Girit temsilcileri olarak kabul görmüşlerdir. Ancak ince düşünülmüş bu taktik, Giritlileri isyancı durumuna düşürmüş ve Türkiye tarafından baskı görmelerine yol açmıştır.

Türkiye bu sefer de Giritlilerin yasal iktidara karşı isyan ettiğini, Yunanistan'ın da bu ayaklanmayı onaylayıp desteklediğini varsayacağını belirtmiş, bunun üzerine Yunan politikasının tonu hemen değişmiştir. Yunan hükümet sözcüsü, milli parlamentoda sadece Yunanistan vekillerinin yer alacağını belirtmiştir. Kurucu bir meclisin toplanmadığını, seçimlerin bir sene sonra yapılacağını açıklamıştır. Avrupa devletleri ve basını

63 Osmanlı, "Kritskiy Vopros", *Stambulskie Novosti*, no. 8 (11 Aralık 1909), s.4-5. Bu yazı ile Ahmet Cevat Bey'in 20 Ocak 1910'da *Haftalık Şûrâ-yı Ümmet*'te çıkan yazısı arasındaki benzerlikler dikkat çekmektedir. Karş. Elif. Cim. [A.C.], "Girit ve Avrupa", *Haftalık Şûrâ-yı Ümmet*, 8. sene, no. 204 (7 Kânunusani 1325), s.4.

bundan tatmin olmakla birlikte, Osmanlı açısından sevinilecek ve rahatlayacak bir durum söz konusu değildir. Yazar, bunun üzerine "bir sene sonra seçimler yapıldığında ne olacaktır?" sorusunu sorar. Cevabı tahmin etmek zor değildir. Giritliler vekillerini Atina'ya göndermekte ısrarcı olacaklar, Yunanistan da Giritlilerin bu hamlesini geri çeviremeyecektir.[64]

Ünlü Giritli kışkırtıcılardan Venizelos, bazı yandaşlarıyla birlikte avukat ve başka serbest meslek sahipleri olarak Atina'ya yerleşme niyetindedir. Bunun altında yatan gizli nedeni görmek zor değildir. Venizelos ve arkadaşları Yunan vatandaşlığına geçecek ve seçimlere katılacaklardır.[65] Yazarın son cümleleri şöyledir:

> "Görüldüğü üzere Girit meselesi, genel Avrupa barışı için devamlı bir tehlike olarak varlığını sürdürmeye devam edecek ve Yunanlar ve Giritliler kurnaz fikirlerinden vazgeçmedikleri sürece de çözülmeyecektir.
> Eğer büyük devletler kan dökülmesini içten bir şekilde engellemek istiyorlarsa, adanın hamileri olarak insanlık önünde çoktandır yerine getirmeleri gereken rolü gönüllü bir şekilde oynamalıdırlar. Çoktandır Giritlilere, daha ileri gitmemeleri gereken haklarının sınırlarını ciddi olarak göstermenin zamanı gelmiştir. Üzerinde

64 Ahmet Cevat Bey, bu yazının *Stambulskie Novosti*'de çıktığı günlerde yayımlanan bir Türkçe makalesinde aynı konuya değinmiş ve benzer görüşlerini dile getirmiştir: Resmolu A. Cevat, "Girit Meselesinin Yeni Safhası", *Haftalık Şûrâ-yı Ümmet*, 9. sene, no. 207 (28 Kânunusani 1325), s.5-6.

65 Giritli siyasetçi Elefterios Venizelos, adada milliyetçilik ve liberalizm akımlarının, Yunan "Megali İdea" (Büyük Ülkü) politikasının öncülüğünü yapmış, Girit'in Yunanistan ile birleşmesini (Enosis) savunmuştur. 1910 yılı Nisan ayında Yunanistan'daki liberal parti, Girit'ten Venizelos ve beş arkadaşını genel seçimler için milletvekili adayı göstermiş, Avrupa'nın ve Osmanlı Devleti'nin tepkisine rağmen Girit genel meclisi Venizelos ile birlikte Yunan parlamentosuna katılacak diğer temsilcileri seçmiştir. Avrupa devletlerinin baskısı nedeniyle Girit meclis başkanlığından istifa eden Venizelos, Eylül ayında Yunanistan'a gidecek ve Yunan parlamentosuna milletvekili olarak girmekten başka, Yunanistan'ın yeni başbakanı da olacaktır. Ayşe Nükhet Adıyeke, s.2, 292. Bugün Türkiye'de Venizelos daha çok, Kurtuluş Savaşı'ndaki düşman konumuyla hatırlanır. Ahmet Cevat Bey, az evvel bahsi geçen Türkçe makalesinde Venizelos'tan, "muharrik-i şehîr" (ünlü tahrikçi/kışkırtıcı) diye söz eder. Resmolu A. Cevat, "Girit Meselesinin Yeni Safhası", *Haftalık Şûrâ-yı Ümmet*, 9. sene, no. 207 (28 Kânunusani 1325), s.5.

çalışılmakta olan, Girit'e en geniş özerkliğin tanınacağı statü, bu sınırları kesin olarak belirlemelidir. Ancak Girit'in özerkliği hiçbir şekilde Osmanlı egemenlik haklarına zarar vermemelidir."[66]

Stambulskie Novosti, Girit meselesini tüm sıcaklığıyla ele almayı daha sonra da sürdürür. 1910 yılının Mayıs ayında konu yeniden hararetlenmiş ve ülke gündeminin ilk sıralarına oturmuştur.[67] Ahmet Cevat Bey, 14 (27) Mayıs 1910 tarihli sayıda çıkan yazısına şöyle giriş yapar:

"Adadaki son gelişmeler ve Giritlilerin tutumu, hami olarak adlandırılan devletleri çözümü çok zor bir sorunla yüz yüze bıraktı.
Adada homurdanmalar başladığında bu devletler, Giritlileri sakinleştirmeye çalıştı fakat diplomatik açıklamaların hiçbiri sonuç vermedi. Bu devletler, vakit kaybetmeden Osmanlı sancağını koruyan adadaki askeri gemilerinin ve birliklerinin sayısını iki katına çıkardılar.[68] Ancak her şey artık boşunaydı. Yunan kralına sadakat yemini ve Müslüman mebusların kovulması, Giritlilerin cevabı oldu."

Ahmet Cevat Bey bu gelişmeleri aktardıktan sonra, Yunanistan'ın Girit'i kendi toprağı gibi görmesi durumunda

66 Osmanlı, "Kritskiy Vopros", *Stambulskie Novosti*, no. 6 (5 Şubat 1910), s.3-4.

67 Çünkü 9 Mayıs 1910'da Yunan kralı adına açılan Girit genel meclisindeki Rum milletvekilleri, Yunan kral ve kraliçesinin resimleriyle donatılmış meclis salonunda, krala sadık kalacaklarına ve adanın Yunanistan'la birleşmesine çalışacaklarına dair tek tek yemin etmişlerdir. Adanın Müslüman halkını temsil eden ve kendileri için de bu yemin zorunluluğu getirilen 16 vekilin protesto ettiği bu davranış, Osmanlı devleti ve kamuoyunda büyük yankı ve tepki uyandırmıştır. Ayşe Nükhet Adıyeke, s.288-289; Hasan Taner Kerimoğlu, s.296. 9 Mayıs gününün Girit/Hanya'dan canlı bir anlatımı için bkz. Tahmisci-zâde Mehmed Mâcid, s.66-68.

68 Meşrutiyet'in ilanından itibaren hami devletler askerlerini Girit'ten çekmeye başlamış, bu çekilme Temmuz 1909'da tamamlanmıştır. Adada Müslüman halkı ve Osmanlı sancağını korumak amacıyla her devletten 250'şer asker kalmıştır. Ama askerlerin çekilmesinin hemen ardından Giritli Rumlar Hanya kalesine Yunan bayrağı çekmişlerdir. Bu da yeni bir krize sebep olmuştur. Hami devletlerin adadaki askerlerinin bayrak direğini yerinden çıkarmalarıyla sorun bertaraf edilmiştir. Ayşe Nükhet Adıyeke, s.225-226.

savaşın patlak vereceğini ve Osmanlı ordularının Teselya'yı işgal edeceğini yazar. Giritli Rumların, onlar için çok az şey yaptıklarından dolayı hami devletleri suçladıklarının altını çizer. Giritlilere göre, Avrupa'nın müdahalesi olmasaydı çok daha ileri bir noktada olacaklardı. Bu bakımdan, adayı Yunanistan'a ilhak etmelerini engelleyen Avrupa himayesinden kurtulmak istemektedirler.

Yazar, bu gelişmelere paralel olarak bazı Yunan gazetelerinin hemen ton değiştirdiğini ve Yunan hükümetine daha cesur ve yoğun müdahalede bulunmayı neredeyse açıktan tavsiye ettiklerini vurgular.[69]

Ahmet Cevat'a göre Yunanlar ve Giritlilerin iki ay önce olmayan bu cesaretleri, esas olarak Arnavutluk olaylarından kaynaklanmaktadır. Yazarın Osmanlı adına olumlu sonuçlanacağını düşündüğü bu olaylar birçoklarında yeni umutlar doğurmuştur. Hatta Arnavut isyancıların eski Askeri Lig üyeleriyle dostluk kurdukları, Atina'ya kaçtıkları iddia edilmektedir.[70]

Yazar, Türkiye'de ise iki akım görmektedir: Hükümetin diplomatik eğilimi ve halkın milli eğilimi. Halkın kızgınlığı ve tedirginliği had safhadadır. Başkentte ve diğer bölgelerde sadece Girit meselesi konuşulmaktadır. Giritlilerin tutumunu protesto etmek için imparatorluğun farklı yerlerinde 200'ün üzerinde miting düzenlenmiştir. Yunanlar, çiğnenmiş onurlarını korumaya hazır olan tüm halkın bu öfkesini görmezden gelerek büyük hata yapmaktadırlar.

69 Bu vesileyle Resmolu Ahmet Cevat Bey'in Yunanca okuyup yazabildiğini belirtelim. Hatta kendisi Girit'teyken siyasi gelişmeleri Atina gazetelerinden takip ettiğini hatıratında dile getirir. Ahmet Cevat Emre, s.103.

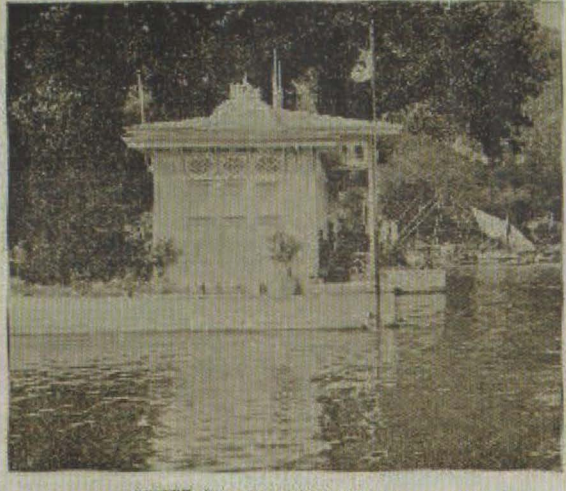
70 Arnavutluk olayları, aşağıda ilgili yazılar ele alınırken görülecektir. "Askeri Lig" veya "Askeri Birlik" 1909 Ağustos'unda Yunanistan'da bir darbe (Gudi Darbesi) düzenleyen ordu içindeki hiziptir. Bu darbenin gerçekleşmesinde, Girit kaynaklı hoşnutsuzluklar (Girit'in Yunanistan'a katılamaması) önemli bir etken olmuştur. Gudi Darbesi sonrasında Yunan Ordusu, Giritli Venizelos'u Atina'ya çağırarak yönetimi ele almasını istemiştir. Yukarıda da belirtildiği gibi, Venizelos 1910'da iktidara gelecek, Yunan Devleti'nin milli politikası haline gelmiş olan yayılmacı Megali İdea'ya yeni ve daha aktif bir karakter kazandıracak, ordunun yenilenmesine girişecektir. Hasan Taner Kerimoğlu, s.142-143. Ahmet Cevat Bey, "İttihad-ı Zabitan" darbesini ve Yunan ordusuna ilişkin tasarıları Türkçe basında birkaç ay önce kaleme almıştır. Bkz. Resmolu A. Cevat, "Girit Meselesinin Yeni Safhası", *Haftalık Şûrâ-yı Ümmet*, 9. sene, no. 207 (28 Kânunusani 1325), s.5.

ГОДЪ IV. ПЯТНИЦА, 29 ЯНВАРЯ 1916 № 5

СТАМБУЛЬСКІЯ НОВОСТИ

ЕЖЕНЕДѢЛЬНАЯ ИЛЛЮСТРИРОВАННАЯ ГАЗЕТА

Выходитъ по Пятницамъ

ХЕРСЕКЪ Знаменитая гробница султана

ЦѢНА ОТДѢЛЬНАГО НОМЕРА:
для ТУРЦІИ — 20 пара; для РОССІИ — 10 коп.

Для желающихъ печатать большія объявленія и болѣе чѣмъ одинъ разъ — особыя условія по соглашенію съ редакціей.

Администрація и Редакція: „STAMBOULSKYA NOVOSTI"
Pera, rue Kamondo, № 28 (ТУРЦІЯ Константинополь)

Hürriyet Kahramanı **Enver Bey** ***(Stambulskie Novosti).***

Jön Türk hükümeti ise, kararlı bir programda ısrarcıdır. Yunanistan'ın Girit'e sahip olmasına asla izin verilmeyecektir.[71] Doğal olarak Yunanistan, Girit mebuslarını ve askerlerini kabul edene, adaya deniz ve kara kuvvetlerini gönderene kadar Giritlilerin gösterileri, sadece saf platonik bir karakter taşıyacak ve diplomatik protestolar dışında hiçbir şey doğurmayacaktır.

Ahmet Cevat, Osmanlı hükümetinin adadaki Müslüman azınlığın çıkarlarını savunmak konusunda kayıtsız kalamayacağını vurgular. Müslüman mebuslar Girit genel meclisinden çıkartılmıştır ve Müslüman memurlar da Yunan kralına bağlılık yemini etmeye zorlanmaktadır.[72]

Giritlilerin bu tutumu sebebiyle Jön Türk hükümeti, hami devletleri adanın siyasi statüsü hakkında düşünmeye zorlamalıdır.[73] Nitekim hami devletler bu zorunluluğu görmüş ve hatta bir tasarı üzerinde çalışmaktadırlar. Şüphesiz en çok sorun çıkaran nokta, Girit'in başına kimin atanacağıdır. Eğer

71 İttihatçıların 1908-1910 yıllarındaki Girit politikası için bkz. Hasan Taner Kerimoğlu, s.285-299.

72 Girit yerel yönetimi, tüm idari ve adli memurların Yunan kralı adına yemin ile göreve devam etmeleri zorunluluğunu getirmişti. Bu zorunluluk, Girit Müslümanlarının Osmanlı Devleti'ne bağlılığını hedef almaktaydı ve Müslüman memurlar tarafından, görevlerinden ayrılma veya nakdi cezalara çarptırılmayı göze alarak şiddetle protesto edildi. Az yukarıda belirtildiği gibi, 9 Mayıs'ta Girit genel meclisinin açılışında aynı dayatma Müslüman mebuslara da yapıldı. Yunan kralı adına yemin etmedikleri için, bu 16 mebus meclise alınmadı. Ayşe Nükhet Adıyeke, s.288-289, 299.

73 Yemin meselesinde hami devletlerin eleştirildiği ve hükümetin nasıl bir yol izlemesi gerektiğine dair o günlerde kaleme alınmış bir makale için bkz. Babanzade İsmail Hakkı, "Devletler ve Yemin Meselesi", *Tanin*, 2. sene, no. 612 (3 Mayıs 1326/16 Mayıs 1910), s.1. Bu dönemde İstanbul'daki Rus Büyükelçiliği'nin baştercümanı olarak görevli bulunan Mandelştam, 1915 yılında Moskova'da basılan eserinde Girit meselesine değinmiştir. Hami devletlerden birinin Türkiye'deki diplomatik görevlilerinden olmak bakımından görüşleri önemli olan Rus diplomat, sultanın adadaki iktidarının ancak sözde kaldığını fakat Türk kamuoyunun, sultanın bu göstermelik haklarının en ufak ihlalinde dahi, duruma büyük bir kıskançlık ve dikkatle yaklaştığını belirtir. Girit'teki gelişmeler (Girit meclisinin Hıristiyan üyelerinin Yunan kralına bağlılık yemini etmeleri, Giritlilerin Yunan parlamentosuna mebus seçmeleri) Jön Türkleri çok rahatsız etmiştir. Türkiye'de gösterilen sert tepki özellikle İngiltere'ye yöneliktir. Türkler, ada üzerindeki egemenliklerinin resmi olarak tanınmasını talep etmektedirler. Bunu elde etmedikçe hami devletlere karşı tavırlarını sürdürmekte kararlı olmuşlardır. Rusya ise tarihi misyonu gereğince, Türkiye'ye yönelik adımlarını Türk siyasetinin Makedon Slavlarına ve Balkanlar'daki Slav devletlerine karşı tutumuna göre belirlemiştir. A. N. Mandelştam, *Mladoturetskaya Derjava. İstoriko-Politiçeskiy Oçerk*, Tipo-litorg. T-va İ. N. Kuşnerev, Moskva, 1915, s.41-42.

Yunanistan'a bağlılık içinde olan eski gruptan biri atanacaksa, genç Türkiye tabii ki bundan memnun olmayacak ve bu durumda ciddi sorunlar çıkacaktır. Bu tür önlemlerin Yunanistan'a da hiçbir yarar sağlamayacağını belirten yazar, en iyi çözümün bir Giritlinin ya da Türkiye Rumunun seçilmesi olduğunu belirtir. Ahmet Cevat son olarak, hami devletlerin bu sefer Girit meselesindeki zorlukları aşacağını umduğunu ifade eder.[74]

Girit meselesi doğal olarak Osmanlı parlamentosunda tartışma konusudur. *Stambulskie Novosti*'nin aynı sayısının "Parlamento" bölümünde de Mebusan Meclisi'nde Girit meselesiyle ilgili yapılan bazı konuşmalara kısaca yer verilmiştir.[75]

Arnavutluk

II. Meşrutiyet döneminde karışıklıkların ve isyanların yaşandığı bir diğer sorunlu bölge de feodal bir yapının hâkim olduğu Arnavutluk'tur. *Stambulskie Novosti* yayın hayatına girmeden birkaç ay önce (1909'un ilkbahar aylarından itibaren), İsa Bolatin gibi Arnavut derebeylerinin teşvikiyle Arnavutluk'ta ilk ayaklanma çıkmıştır. II. Meşrutiyet devrindeki ikinci Arnavut ayaklanması ise, *Stambulskie Novosti*'nin yayın hayatında bulunduğu Mart 1910'da başlayacaktır.[76]

Gazetede konuyla ilgili ilk yazıyı, "Arnavutluk ve Arnavutlar" başlığıyla Ahmet Cevat Bey kaleme alır. 18 (31) Aralık 1909 tarihli sayıda çıkan bu yazının sonunda, İngiliz şair Lord Byron'ın Arnavut kıyafetleri içinde bir resmine yer verilmiştir.[77]

74 A. D., "Kritskiy Vopros", *Stambulskie Novosti*, no. 20 (14 Mayıs 1910), s.3-4.

75 M., "Parlament", *Stambulskie Novosti*, no. 20 (14 Mayıs 1910), s.8-10. Bu parlamento bölümünün içinde Defter-i Hakani Nazırı Mahmut Esat Efendi'nin fotoğrafına yer verilmiştir. Aynı fotoğraf için bkz. *Resimli Kitap*, c.1, no. 1 (Eylül 1324), s.43; *Şehbal*, no. 12 (15 Eylül 1325), s.229.

76 II. Meşrutiyet döneminde Arnavutluk sorunu için bkz. Bilgin Çelik, *İttihatçılar ve Arnavutlar – II. Meşrutiyet Döneminde Arnavut Ulusçuluğu ve Arnavutluk Sorunu*, Büke Kitapları, İstanbul, Ağustos 2004; Banu İşlet Sönmez, *II. Meşrutiyette Arnavut Muhalefeti*, YKY, İstanbul, Nisan 2007. Hem İstibdat hem Meşrutiyet dönemlerinde Arnavutluk'ta görev yapmış olan Süleyman Külçe'nin Arnavutluk üzerine kitabı, hatırat özellikleri göstermesi bakımından ayrıca anılmaya değer. Bkz. Süleyman Külçe, *Osmanlı Tarihinde Arnavutluk*, İzmir, 1944, s.352-442.

77 Kısa süre önce Türkçe basında görülen aynı resim için bkz. *Şehbal*, no. 13 (1 Teşrinievvel 1325), s.259.

Ahmet Cevat Bey'e göre Arnavutluk, Temmuz Devrimi'nden beri en fazla endişeye yol açan ve kamuoyunu meşgul eden bir bölgedir. Özellikle basında Arnavutların gerici eğilimlerinden, reformlara olumsuz yaklaşımlarından çokça bahsedilmiştir.[78] Bu tehlikeler oldukça zayıflamış olsa da bütünüyle sönüp gitmiş olmaktan uzaktır. Sadece Osmanlı basını değil, bütün uluslararası basın, meşruti hükümetle Arnavutluk arasındaki ilişkilerin incelenmesine geniş yer ayırmış ve ayırmaktadır.

Arnavutluk, kendine has göçebe karakterini bugüne kadar korumuştur. Nüfusu dağlı ve çobandır. Arnavutlar uyanık, keskin zekâlı, enerjiktir. Bağımsız karakterleri, canlı ve keskin zekâlarıyla ayırt edilirler. Şehirlerde bile eski geleneklerine bağlı kalarak geniş aileleriyle yaşamaktadırlar.[79]

Arnavutlar o bölgelere kadar inmiş olmalarına rağmen, Yunanistan'ın taşralarında Arnavutça çok az konuşulmaktadır. Arnavutluk'ta ise Rum Patrikhanesi tarafından yönetilen okullar sayesinde Yunanca çok yaygındır. Hatta Yanya'da bile Arnavutça sadece köylerde ve dağlarda konuşulmaktadır.

Çok eskiden Arnavutluk'ta kuvvetli bir feodal düzen kurulmuştur. Türklerin güçlü demokratik etkilerine rağmen, bugüne kadar kendini koruyan aristokrasi (mütegallibe) bu sayede gelişmiştir. Bu aristokrasi, her dönemde bağımsızlığını elinde tutmuş ve Osmanlı hükümetine karşı saldırgan bir tutum almıştır. Bosna, Sırbistan, Bulgaristan ve Yunanistan Türk bölgelerine dönüşmesine rağmen bir Arnavutluk, bağımsızlığında ısrar etmiştir. Hatta tam hükümranlık sağlanmasından sonra bile ayaklanmalar eksik olmamıştır. Meşhur İskender

78 Bir örnek olarak, Hüseyin Cahit Bey'in, "Son zamanlarda Arnavutluk'tan çok bahs olunmaya başladı" diye giriş yaptığı bir başmakalesine bakılabilir. Hüseyin Cahit, "Arnavutluk", *Tanin*, 2. sene, no. 361 (21 Ağustos 1325/3 Eylül 1909), s.1. Bir Arnavut olan ve Arnavutluk'u iyi tanıyan Saffet Örfi (Betin) Bey'in, yine son zamanlarda Arnavutluk meselesinden basında çok bahsolunmaya başladığını belirterek giriş yaptığı yazı dizisi de kaydedilebilir. Bkz. Saffet Örfi, "Arnavutluk, Arnavutlar", *Zaman*, no. 304 (28 Ağustos 1325/10 Eylül 1909), s.1; Saffet Örfi, "Arnavutluk, Arnavutlar 2", *Zaman*, no. 305 (29 Ağustos 1325/11 Eylül 1909), s.1; Saffet Örfi, "Arnavutluk, Arnavutlar", *Zaman*, no. 314 (7 Eylül 1325/20 Eylül 1909), s.1.

79 Osmanlı'da Arnavutların milli karakteristiğiyle ilgili diğer bir değerlendirme için bkz. A. P. Protasov, *Turtsiya i Turki*, Tipografiya M. Akinfiyeva i İ. Leontyeva, S.-Peterburg, 1900, s.25-26.

Bey'in Türk hükümetiyle mücadelesi 30 yıl kadar sürmüştür. Yüzyıl kadar önce, korku nedir bilmeyen Tepedelenli Ali Paşa, Sultan Mahmut'un ordularıyla savaşa girişmiştir. Bugüne kadar Arnavutluk halkı, savaşçı, bağımsız karakterini korumuştur ki Osmanlı hükümetine karşı son rolünü hâlâ tamamlamış değildir.[80]

Ahmet Cevat'a göre, Arnavutluk'ta Türk hâkimiyetinin kurulması ve özellikle İslamiyet'in kabulüyle birlikte imparatorluğun her zaman hesaba katması gereken çok sağlam ve değerli bir unsur meydana çıkmıştır. Bu unsur, bütün Arnavutluk halkını kapsamaktadır. Sadece çok dar bir kesim, çevresinde gelişen devrim hareketine rağmen ayrıcalıklarını korumak isteyen imtiyazlı beyler, bunun dışındadır. Küçük olsa da iyi silahlanmış adamları vardır ve meşruti hükümetin bunlarla hesaplaşması gerekecektir. Arnavutların inatçılığı ve sağlam iç dayanışmasıyla öne çıkan muhafazakâr karakteri, devamlı olarak ciddi direnişlere yol açmakta ve tehdit oluşturmaktadır.

Müslüman ve Hıristiyan Arnavutlar arasında sıkı bir dayanışma mevcuttur. Onlar, ilk önce Arnavut'tur, sonra Müslüman ve Hıristiyan'dır. Osmanlı vatandaşlığına büyük önem atfetmemektedirler. Ancak, Arnavutlar arasında keskin ayrılıkçı eğilimler de yoktur.[81] Eğer Arnavutluk birden bağımsız bir devlet olursa, böyle bir gelişmenin kendi varlıkları açısından ciddi bir tehdit doğuracağını çok iyi görmektedirler. Belki Tepedelenli Ali Paşa zamanında Yunanistan'a kadar bağımsızlıklarını elde etselerdi, bu olabilirdi. Ancak bugün böyle bir yanılsamaya kapılmış değillerdir. Beylerin kendileri bile ayrı-

80 Arnavutluk'ta II. Meşrutiyet öncesindeki siyasal-toplumsal yapı, muhalefet ve isyanlar konusunda bkz. Nuray Bozbora, *Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk ve Arnavut Ulusçuluğu'nun Gelişimi*, Boyut Kitapları, İstanbul, Ocak 1997; Süleyman Külçe, s.5-350; Banu İşlet Sönmez, s.43-65. İstibdat döneminde Arnavutluk'ta beş yıl görevli bulunan, II. Meşrutiyet yıllarında Arnavutluk ve Arnavutlar üzerine makaleler kaleme alan Kâzım Nami Duru'nun kısa hatıratında bazı ilginç ayrıntılar bulunabilir. Bkz. Kâzım Nami Duru, *Arnavutluk ve Makedonya Hatıralarım*, Sucuoğlu Matbaası, İstanbul, 1959, s.3-21.

81 Arnavut nüfus Müslümanlardan, Katolik ve Ortodoks Hıristiyanlardan oluşuyordu. Çoğunluğu Müslüman olan Arnavutlar, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Müslüman halklar arasında ümmet anlayışından uzaklaşıp ulusal bilinç kazanan ilk gruptur. Çok değil, üç yıl kadar sonra (Balkan Savaşı'nda) Arnavutluk, bağımsızlığını ilan edecektir.

lık düşüncesini benimsemez, sadece ayrıcalıklarını korumak peşindedirler.[82]

Yalnız beyler değil, bütün Arnavut halkı bu ayrıcalıklardan yararlanmaktadır. Son zamana kadar askerlik hizmetinden muaf tutulan yerler vardır. Bazı Arnavut klanları daha az vergi vermektedir.[83] Beyler tabii ki halk kitlelerini sömüren bir sınıftır ama Arnavutların muhafazakâr karakteri, beylerin feodal rejiminin sürmesine fırsat vermektedir.

Yazara göre Arnavutların talepleri şunlardır: Arnavutluk sınırları içerisinde iki seneye kadar kısaltılan askerlik hizmetinden muaf tutulmak; silah taşıma hakkı; dillerini okullarda ve mabetlerde serbestçe kullanma hakkı.[84]

82 Duru'ya göre, beylerden birkaçı belki bağımsızlık taraftarıydı ama bunu çok gizli tutarlardı. Halk, özellikle köylüler Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmak isterdi. Kâzım Nami Duru, s.19.

83 Akşin'in deyişiyle, Osmanlı Devleti'nde aşiret hayatı yaşayan Arnavutluk gibi bölgelerde isyanların çıkması umur-ı âdiyedendi. Meşrutiyet ile birlikte bu isyanların artması dahi beklenebilirdi, zira o güne değin mutlakiyet hükümetleri, buralarda vergi ve askerlikle ilgili kanunları ya gevşek uygulamış ya da hiç uygulamamışlardı. "İdare-i maslahat" ilkesine uyan eski rejim, bölgenin derebeylerini çeşitli yollardan elde ederek asayişi sağlamaya çalışmıştı. İTC'nin çağdaş bir yönetim kurmak iddiasının böyle bir uygulamayla bağdaşmasına imkân yoktu. Sina Akşin, s.262.

84 Arnavutlar bu dönemde yekpare bir bütün ve birlik oluşturmadıkları gibi, beklentileri ve talepleri de aslında bütünlükten ve birlikten yoksundur. Örneğin, Ahmet Cevat Bey burada bahsetmese de bazıları siyasi özerklik amaçlamakta ve hatta bağımsızlıktan söz edilmektedir. Bunun yanında, düzenli vergilendirme, düzenli askerlik hizmeti ve silahsızlandırma gibi, çağdaş bir toplumun gerekli kıldığı ve İTC'nin de giriştiği düzenlemeler, Arnavutların tepkisini çekmiştir. Arnavutların yeni rejimden beklentileri konusunda bkz. Bilgin Çelik, s.103-111; Banu İşlet Sönmez, s.90-91, 135-136. 1908 Devrimi'nin hemen ardından Arnavut hareketinin liderleri ortak siyasal bir program üzerinde çalışmış ve bunu 18 Şubat 1909 tarihli *Kombi* isimli gazetede yayımlamışlardır: a. Arnavut dilinin ve halkının resmi olarak tanınması b. tüm Arnavutluk'ta bütün derslerin Arnavutça verileceği, Türkçenin ise devletin ortak dili olarak ayrıca okutulacağı ilk ve ortaokulların devlet bütçesinden karşılanarak açılması c. Arnavutluk'taki bütün idari görevlere Arnavutluk'ta doğmuş Arnavutların getirilmesi d. gelirlerin Türk devleti ve Arnavutluk arasındaki paylaşımında yüzde 20'nin genel devlet ihtiyaçlarına, yüzde 80'in yerel ihtiyaçlara ayrılması e. Arnavut vakıflarından gelen gelirlerin yerel eğitim kurumları arasında paylaştırılması. *Russkaya Mısl*, no. 8 (1910), s.195'den akt. G. Z. Aliyev, s.197. Arnavut basınında dile getirilen taleplerden başka örnekler için bkz. İ. G. Senkeviç, "Mladoturetskaya Revolyutsiya 1908 g. i Albanskoe Natsionalnoe Dvijenie", *Sovyetskoe Vostokovedenie*, no. 1 (1958), s.38.

Arnavutlar devrimden sonra taleplerinin yerine getirileceğini ummuş ama askerlik hizmetinde herkese yükümlülük getirilmesinden dolayı hükümeti, yeminini bozmakla (sözünü tutmamakla) suçlamışlardır. İfade etmek gerekir ki Arnavutlarda geleneksel "besa" (yemin) ülkenin en önemli kanunudur.[85]

Ahmet Cevat Bey, Arnavutların talepleriyle ilgili hangi düzeyde yasal düzenleme yapılabileceği sorusunu şöyle cevaplar:

1. Anadil: Kendi dillerini okullarda ve dini mabetlerde korumayı bir tek Arnavutlar istememektedir. Jön Türk hükümeti de bu konuda herhangi bir engel çıkarmayı düşünmemektedir. Sadece, uzun yüzyıllardan beri Arnavutları (Ortodoks Arnavutları) ve farklı Slav halklarını Rum inancına bağlamaya çalışan Ortodoks Kilisesi, Arnavutların yasal hakkı olan anadillerini kullanmasına karşı çıkmaktadır. Ekümenik patrikliğin bu politikası, anayasaya tamamen aykırıdır. Bu sebeple Osmanlı hükümeti, Arnavutları din adamlarına karşı korumalıdır. Rum Kilisesi'ne gelince; onlar da Arnavutların yasal haklarını tanımalı ve hoşgörü göstermelidir. Yoksa Arnavutlar, Sırplar ve Bulgarlar gibi ayrılarak kendi kiliselerini kurmak zorunda kalacaklardır.[86]
2. Silah taşıma hakkı: Yine belirtmek gerekir ki, Arnavutluk'ta bu hakkın dokunulmazlığını sadece Arnavutlar talep etmemektedir. Sadece bu hakka dayanarak Arnavutlar, yabancı işgali altındaki bölgelerini kurtarabildi ve büyük devletleri Berlin Konferansı'nda bazı değişikliklere zorlayabildi. Ancak Jön Türk hükümeti, daha önceden olmayan bir ayrıcalık tanıma taraftarı değildir. Bu da Arnavutlarla arasındaki temel anlaşmazlıktır. Osmanlı hükümeti, Arnavutların bu talebi karşısında geri adım atmalıdır. Yüzyıllar süresince oluşmuş âdetlere saygı göstererek ve en önemlisi bütün

85 Kuzeyli klanların tabi oldukları geleneksel kanunlar bütününü oluşturan Dukagin Kanunu'nun temeli onurdur. Arnavutlar, bir konuda söz verdiklerinde bunu "besa", yani "şeref sözü" olarak adlandırırlar. "Besa"nın yerine getirilmemesi, kişinin onurunun lekelenmesi anlamına gelir. Banu İşlet Sönmez, s.69.

86 Arnavutların yeni rejimden öncelikli beklentilerinden biri, anadilde eğitim yapabilmekti ve bu da gerçekleşmiştir. Ana dilde (Arnavutça) eğitim konusu için bkz. Bilgin Çelik, s.303-323; Banu İşlet Sönmez, s.100-102.

halkların geleneklerini tanıyan anayasaya karşı tavır almalarını engelleyerek bu yapılmalıdır.[87]

3. Arnavutların askerlikten muaf tutulmaları talebi, Ahmet Cevat açısından temel bir mesele değildir. Yazar, Osmanlı hükümetinin Arnavutlara böyle bir ayrıcalık tanıyamayacağını söyler. Zaten Arnavutların da bu konuda çok ısrarcı olacağını düşünmemektedir. Bir süre önce Arnavutluk'ta sağlanan barış, iki tarafın da barışçıl bir çözümü benimseyeceğini göstermektedir.

Ahmet Cevat Bey yukarıda söylediklerinin, Arnavutluk ve Arnavutlar hakkındaki söylentiler konusunda okurun kafasını açacağını umduğunu belirtir. Zaten meşrutiyet hükümetinin Arnavutlara yönelik politikası olumlu sonuçlar vermeye başlamıştır. Meşrutiyetin ilanından beri, şimdiye dek vergi alınamamış yerlerden vergiler toplanmıştır. Bu ve bunun gibi olgular, Arnavutların anayasaya bir "sosyal sözleşme" gibi baktığını kanıtlamaktadır.[88]

Bu yazının yayımlanmasından üç ay kadar sonra, 1910 yılının Mart ayında Arnavutluk'ta ayaklanma patlak verecektir. 9 (22) Nisan 1910 tarihli *Stambulskie Novosti*'de yine Ahmet Cevat Bey, bu sefer Arnavut isyanını ele alır.[89] Olayların dinmesiyle isyanı analiz etmek ve imparatorluğun geleceği açısından tehlikenin boyutlarını ortaya koymak amacındadır.[90]

87 Daha yukarıda da bahsi geçen Çeteler Kanunu'nda, silah taşıyanlar ve saklayanlar için hapis cezası öngörülmüştür ve kanuna istinaden Rumeli bölgesinde silah toplanılmasına girişilmiştir. Arnavutların tepkisine ve şikayetine neden olan budur.

88 Ahmet Cevat, "Albaniya i Albantsı", *Stambulskie Novosti*, no. 9 (18 Aralık 1909), s.3-5. Örneğin Arnavutluk'taki bazı çevreler, Arnavutları bağımsızlık mücadelesine son vermeye ve Jön Türklerle işbirliğine çağıran gazete ve dergiler çıkarmışlardır. Mesela *Lirija* gazetesi, Jön Türk Devrimi'ni överek bu devrimin ABD'nin bağımsızlığının ilanıyla ve hatta Büyük Fransız Devrimi'yle aynı önemi taşıdığını yazmıştır. *Lirija*, (14 Temmuz 1908/27 Temmuz 1908)'den akt. İ. G. Senkeviç, s.38.

89 Doğal olarak, ayaklanma basına geniş şekilde yansımıştır. Geçen bölümde Anadolu gezisinden söz ettiğimiz *Tanin* yazarı Ahmet Şerif Bey, Arnavutluk'ta durumun önem kazanması üzerine, durumu yakından görüp incelemek ve *Tanin*'e yazmak için, gazetesi tarafından Mayıs ayında Arnavutluk'a gönderilmiştir. Yine değerli bilgiler ve önemli ayrıntılar içeren bu yazılar için bkz. Ahmet Şerif, *Arnavudluk'da, Sûriye'de, Trablusgarb'de Tanîn*, c.2, haz. Mehmed Çetin Börekçi, TTK Yayınları, Ankara, 1999, s.1-99.

90 Bu sırada isyan kontrol altına alınmış gibidir. Ahmet Cevat Bey'in olayların dinmesinden bahsetmesi o nedenledir. Ama bu, kısa süreli geçici bir du-

Silahlı isyan, Kosova valisinin başkent İstanbul'da bulunduğu ve bölgede vergilerle ilgili yeni reformların planlandığı sırada patlak vermiştir. Birkaç bin Arnavut elde silah Priştine'de toplanmış, iki vergi haricindeki vergileri, "belediye vergisini" ödemeyi reddettiklerini ilan etmişlerdir.[91] Ayrıca yumurta ve sakal vergisi ödemeyeceklerini;[92] yol ve okula ihtiyaç duymadıklarını eklemişlerdir.

Yazara göre bu açıklamalar ve protestolar, ayaklanan kitlenin yeni kanunun özünü anlamamış olduğunu göstermektedir. Diğer yandan, isyanın valinin bulunmadığı günlerde başlaması, bunun hoşnutsuz halkın ani bir patlaması değil, cahil halk kitlelerini kullanan provokatörlerin hazırladığı bir hareket olduğunu kanıtlamaktadır.[93]

Arnavutların okul ve yol yapımına karşı çıkmaları anlaşılır bir durumdur. Eğer "belediye vergisi" vilayetin farklı kamu işleri için konuluyorsa ve halk bunları kendi kaynaklarından karşılayacaksa, doğal olarak bunlardan vazgeçmeyi tercih edecektir. Böylece provokatörler cahil, özgürlüğüne düşkün göçebe ve savaşçı bu toplumu hızlı bir şekilde harekete geçirmişlerdir.

---

rumdur. Ayaklanma, Temmuz ayında ve o da tam olarak değil ama büyük oranda bastırılacaktır. Arnavutluk'ta 1910 yılındaki ayaklanma hakkında bkz. Bilgin Çelik, s.371-384; Banu İşlet Sönmez, s.177-180; Süleyman Külçe, s.385-391; Sina Akşin, s.262-263.

91 "Belediye vergisi" olarak anılan vergi, "oktrova resmi veya rüsumu"dur. Belediyeye, belediye işlerine gelir olmak üzere konulmuştur ve ayaklanmanın kıvılcımı olarak görünmektedir.

92 Gerçekte sakal ve yumurta vergisi konulmuş değildir. Hükümetin sakaldan ve yumurtadan vergi alacağına dair söylentiler yayılmıştır ve bu söylentileri, ayaklanmanın tertipçileri, cahil dağlıları tahrik etmek için yaymıştır. Ayaklananların böyle bir şeye inanması hayretle karşılanmış ve gülünç bulunmuştur. Bkz. "Şimalî Arnavutluk'ta Sakal ve Yumurta Vergisi", *Tanin*, 2. sene, no. 586 (7 Nisan 1326/20 Nisan 1910), s.1; *Musavver Salname-i Servet-i Fünûn*, s.307.

93 Yazar, İsa Bolatin gibi Arnavut derebeylerini kastediyor olmalıdır. Nitekim kamuoyundaki genel kanı bu idi: "Vakanın başlaması pek ani olmuştur. Fakat yukarıda söylediğimiz üzere, meselede en büyük rolü oynayan 'İsa Bolatin' ve saire gibi vaktiyle Yıldız'ın perverdesi olmuş derebeyleri idi. Bunlar, Kosova Valisi Mazhar Bey'in Üsküp şehrini imar için oktrova resmi ihdasına teşebbüs etmesinden bilistifade zaten hayli zamandır hazırladıkları ihtilal programını muvaffakiyetle tatbik ettiler." *Musavver Salname-i Servet-i Fünûn*, s.307.

Ahmet Cevat Bey, bu tespitlerinin ardından isyanla bölgedeki feodal düzen arasındaki bağı kurar ve alınan tedbirleri değerlendirir:

"Bu derginin sayfalarında, özgürlüğü her şeyden çok severken aynı zamanda kendilerini sömüren beylerinin sadık köleleri olarak kalan bu dağlı kabilelerin etnik ve manevi karakterinden bahsetmiştik. Arnavutluk'ta hâkim sınıflar dar bir asilzade gruptan oluşmaktadır. Tabii ki Arnavut beyleri ayrıcalıklı durumlarından ve asırlardır yerleşmiş yaşam tarzlarından vazgeçmeyi kesinlikle istemiyorlar. Hükümet halka vergi koymaya çalıştığında ya da başka reformlara giriştiğinde doğal olarak Arnavut beyler, buna itiraz ediyor ve her seferinde Arnavut halkını isyana kaldırıyor.

Bütün bu protestolara ve elde silah ilan edilen açıklamalara cevap olarak hükümet, Arnavutluk'ta ciddi bir askeri gücü ayaklanmayı kesin olarak bastırma talimatıyla seferber etti.

Kabineye yağan bütün suçlamalara ve eleştirilere rağmen, ayaklananların silahlı güçlerine karşı düzenli orduyu çıkarma zorunluluğunu görmemek imkânsızdır. Yoksa yeni hükümetin bütün itibarı, eski rejimin basiretsiz politikalarına alışık olan Arnavutluk'ta sonsuza dek kaybedilir."

Ahmet Cevat Bey, Arnavutların Osmanlı İmparatorluğu'nda oynadıkları rolü yeni rejim açısından değerlendirir:

"Arnavut aydınlarının önde gelen bazı temsilcileri, memleketlilerini basında savunurken hükümete Arnavutların sınırları koruma anlamında İmparatorluğa yaptıkları hizmeti hatırlatıyorlar ve hatta onları sınır garnizonu olarak nitelendiriyorlar.

Gerçekten geçmişte Arnavutlar, yabancı akınlara karşı her zaman savunma açısından hizmet ettiler ama bugün koşullar değişti. Arnavut kabilelerinin savaşçı ve hiç rahat durmayan karakteri yüz sene önce Osmanlı hükümeti için değerliyken, genç Türkiye açısından dal-

galanmaların ve düzensizliğin devamlı bir kaynağı olmaktadır. Hükümet, bir zamanlar yapılmış hizmetler için XX. yüzyılda bütün bölgeyi ortaçağ, neredeyse barbar yaşam tarzını sürdürmeye bırakabilir mi? ..."

Yazar, hükümetin gözden kaçırmaması gereken bir noktaya işaret eder: Arnavutluk'ta düzenin tam olarak sağlanması için halk kitlelerinin eğitimine başlanmalıdır. Bu şekilde bölgenin enerjik ve yetenekli nüfusu, kısa sürede parlak bir ekonomik gelişim kaydedecek, üretici güçleri geliştirecektir. Arnavutluk'taki düzensizliğin esas nedeni burada yatmaktadır.

Yazarın dikkat çektiği diğer bir nokta, reformların yürütülmesi konusunda büyük sorumluluk yüklenen halkın bu konuda yeteri kadar bilgilendirilmemesi ve hazır hale getirilmemesidir. Mesela "belediye vergisi" köy nüfusuna ek bir yük getirmemekte, sadece şehirleri kapsamaktadır. Buna karşılık yaşam standartlarını yükseltmektedir. Yerel idare, cahil nüfusun reformun gerçek karakterini anlamayacağını öngörmeli ve halkı bilinçlendirmelidir. İsyan, bu açıdan Osmanlı hükümetine sert ama değerli bir ders olmuştur.

Ahmet Cevat Bey yazısının sonunda, isyanın temellerine ilişkin kamuoyuna yansıyan farklı görüşleri de değerlendirir.[94] İsyanı sadece imparatorluğun varlığını tehdit eden karşıdevrimci bir hareket olarak görenleri eleştirir. Bu kişiler olayların

94 Arnavut isyanı, yukarıda da belirtildiği gibi, basına en geniş biçimde yansımış ve kamuoyunda tartışılmıştır. Bazı örnekler için bkz. Bilgin Çelik, s.371-381. Kamuoyunda, ayaklanmanın nedenine dair kabaca üç ana görüşün ortaya çıktığından söz edilmiştir: Bazılarına göre Arnavutluk olayı yabancı parmağının teşviki eseridir. Kimilerinin fikrince, Yıldız Sarayı'ndan kovulan ve böylece bol maaşlarını kaybeden birçok Arnavut reisi, bu isyanı meşruti hükümet aleyhinde çıkarmıştır. Diğer bazıları ise, Arnavutluk'un asırlardır süren kanunsuzluğunun, kanun dairesinde hareket etmeye çalışan meşrutiyete bir isyanı olduğunu söylemektedir. *Musavver Salname-i Servet-i Fünûn*, s.306. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'ndaki Rus askeri ataşesi, 29 Mart 1912 tarihli gizli raporunda Viyana'daki Türk Ataşe Miralay Blak Bey'in (belgede böyle geçmektedir) şu sözlerini aktarır: "1910 ve 1911 yıllarındaki Arnavut İsyanı, bizim düşüncemize göre Karadağ Kralı'nın işi. Eski rejimde kral, hükümetimizden her yıl 15.000 lira destek alıyordu ve Arnavutluk'ta her şey sakindi. Yeni hükümet, dikkatsiz davranarak bu desteği kesti ve bu düşüncesiz adımın sonucunda 1910 ve 1911 yıllarındaki isyanlar çıktı." *RGVİA* fond 2000, liste 1, dosya 3832, yaprak 27'den akt. G. Z. Aliyev, s.200.

ciddiyetini abartmamakta ama gerçek niteliğini görmemektedir. Esas tehlike, merkezden uzak bölge halkının geriliğidir. Eski rejimin tiranları tarafından ezilen halk, beyler ve provokatörler tarafından kışkırtılmakta ve yeni reformların özünü anlamamaktadır. Bu ortadan kaldırılmadığı sürece, isyanların tekrarlanmasının önüne geçilemeyecektir.[95]

Ahmet Cevat Bey, olayın bahsi sıkça geçen dış boyutuna da değinir. Ona göre Avusturya bu ayaklanmada ciddi bir rol oynamamıştır.[96] Arnavut isyanı esas olarak iç dinamiklerden ve imparatorluğun iktisadi şartlarından kaynaklanmıştır.[97]

Arnavutluk isyanı ve özellikle de isyanın sert tedbirlerle bastırılışı, Mebusan Meclisi'nde Arnavut mebuslar tarafından eleştirilmiş, uzun ve şiddetli tartışmalara neden olmuştur. *Stambulskie Novosti*'nin 13 Mayıs günü çıkan sayısının "Parlamento" bölümünde de bu tartışmalara ve konuyla ilgili verilen gensoru önergesine yer ayrılır. Kürsüden yapılan konuşmalar aktarılır.[98]

Arnavutluk meselesi, *Stambulskie Novosti*'nin 7 (20) Mayıs 1910 tarihli bir sonraki sayısında da gündemdedir. "L. Osmanlı" imzalı yazı, Arnavutluk'ta düzenin sağlanmasının ve Arnavut halkını çağdaş devlet fikrine, yeni Türkiye'nin temel-

95 Ahmet Cevat Bey'in değerlendirmeleri, ana hatlarda Hüseyin Cahit Bey'inkiyle benzerlik gösterir. Ahmet Cevat Bey'inkinden 13 gün ve bir gün önce yayımlanan başmakaleleri ile karşılaştırmak üzere bkz. Hüseyin Cahit, "Arnavutluk'ta", *Tanin*, 2. sene, no. 575 (27 Mart 1326/9 Nisan 1910), s.1; Hüseyin Cahit, "Arnavutluk'ta", *Tanin*, 2. sene, no. 587 (8 Nisan 1326/21 Nisan 1910), s.1.

96 Makedonya'da görev yapan Rus diplomat Petryayev, 13 (26) Eylül 1908 tarihli raporunda Avusturya ve onun en yakın rakibi İtalya'nın Arnavut hareketini yanına çekebilmek için büyük çaba harcadıklarını, Rusya'nın da bölgedeki çıkarları uyarınca bu harekete sempatiyle yaklaşması ve onu desteklemesi gerektiğini ifade eder. Bkz. "Turetskaya Revolyutsiya 1908-1909 gg.", *Krasnıy Arhiv*, no. 44 (1931), s.15.

97 Ahmet Cevat, "Albanskoe Vostanie", *Stambulskie Novosti*, no. 15 (9 Nisan 1910), s.3-4.

98 M., "Parlament", *Stambulskie Novosti*, no. 18 (30 Nisan 1910), s.7-9. Arnavut ayaklanması ile ilgili şiddetli tartışmalar, konuyla ilgili iki gensoru verilen 11 Nisan günkü oturumda başlamış ve sonraki bazı oturumlarda da aralıklarla sürmüştür. Tümü için bkz. Bilgin Çelik, s.384-402; Banu İşlet Sönmez, s.150-160. İstanbul mebusu Hüseyin Cahit Bey, hatıralarında 1910 Arnavut isyanını özetledikten sonra, meclis tartışmalarından örnek aktarımlarda da bulunur. Bkz. Hüseyin Cahit Yalçın, *Siyasal Anılar*, 2. basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, Haziran 2000, s.215-216.

lerinde yatan fikirlere dahil etmenin, Türk politikasının esas meselelerinden biri olduğu vurgusuyla başlar. Yazara göre bu meselenin çözümü, Türkiye'nin geleceği, en azından Avrupa kısmının geleceği açısından büyük önem taşımaktadır.

Yazar, meseleyi anlamak için imparatorluk haritasına bir göz atmak gerektiğini ifade eder. Arnavut aşiretlerinin yaşadığı geniş toprak parçası Türk nüfusunun bulunduğu bölgelerden, Yunan veya Makedon Romenlerinin işgal ettiği topraklarla ayrılmıştır. Bahsi geçen bu son iki unsur, öyle ya da böyle kendileriyle aynı kökenden ve dilden olan devletlerin etkisi altındadır. O zaman Arnavutlar gibi Osmanlı İmparatorluğu'na sınırdaş olan bir ülkeye sahip olmaktadırlar. Bu sebeple Osmanlı Devleti fikri Arnavutlar için değerli olmalıdır. Öyle ki Türkiye sayesinde milliyetlerini ve topraklarını daha kolay koruyabileceklerdir.

Diğer yandan, Arnavutlar da tartışmasız şekilde Türkiye için çok değerlidirler. Arnavut halkı, istibdat rejiminin temel bulduğu geri yaşam tarzından kurtulur kurtulmaz, adım adım ortaya çıkacak zengin yeteneklere sahiptir. Ayrıca iyi bir kumandanlıkla Arnavutluk askeri güç olarak büyük hizmetler görebilecektir. Bu bakımdan dağların bu geri ama cesur evlatlarını çağdaş devletin örgüt yapısına katmak Osmanlı Devleti için önem taşımaktadır.

Arnavutlar meşruti rejime çok az sempati gösterseler de buna hafifletici sebepler bulunabilir. Osmanlı hükümeti, gerçek suçlulara karşı gerekli sertliği gösterirken, kör inançlarla ve çıkarcı öğütlerle hataya itilen kitleler söz konusu olduğunda meseleye hoşgörüyle yaklaşma eğilimindedir.

Yazar, bu görüşleri açıkladıktan sonra şu noktayı vurgular:

> "Eğer Arnavutlar bu kadar geriyse, Türk hükümeti de bundan kısmen sorumludur. Gerçekten bütün bunlar, Arnavutluk'taki feodal sisteme hiçbir zaman dokunmayan eski rejimin eseridir. Arnavut beyleri eski rejimin tam bir şımarık çocuğuyken, fakirlik ve cehalet Arnavut nüfusu Türk ordusunun saflarına girmeye zorlamıştı."

Yazar, bu acı tablonun eski rejimden yeni Türkiye'ye miras kaldığını belirtir. İstibdat, bu bölgeyi yüz sene önceki kültürel seviyesinde bırakmıştır. Merkezin etrafındaki bölgeler yeter-

ГОДЪ II. ПЯТНИЦА, 5 ФЕВРАЛЯ 1910 № 6

СТАМБУЛЬСКІЯ НОВОСТИ

ЕЖЕНЕДѢЛЬНАЯ ИЛЛЮСТРИРОВАННАЯ ГАЗЕТА

Выходитъ по Пятницамъ

ОТТОМАНСКІЙ ФЛОТЪ передъ Стамбуломъ

ПОДПИСНАЯ ЦѢНА

для ТУРЦІИ — — — для РОССІИ и ЗАГРАНИЦЫ

на 1 годъ 40 фр. 8 руб.

„ 6 мѣс. — 22 „ 4 „

„ 3 „ — 12 „ 2 р. 50 коп.

ЦѢНА ОТДѢЛЬНАГО НОМЕРА:

для ТУРЦІИ — 10 пара, для ГОССІИ — 20 коп.

ЦѢНА ОБЪЯВЛЕНІЯМЪ:

[illegible]

Для желающихъ помѣстить большія объявленія и болѣе часто сего рода — особыя условія по соглашенію съ редакціей.

Адресъ Редакціи „STAMBOULSKAYA NOVOSTI"

[illegible]

АХМЕДЪ САИБЪ — БЕЙ.

I. СУЛТАНСКАЯ ВЛАСТЬ И АБДУЛЪ-ГАМИДЪ.

Ahmet Saib Bey *(Stambulskie Novosti)*.

li gelişme düzeyine ulaşırken sınır bölgeleri bu gelişmelerden nasibini alamamıştır. İstibdat rejimi sert bir merkezileşmeyi benimsemiş olsa da uzak bölgeleri entegre etmeyi başaramamıştır.

Bu bakımdan, Arnavutluk bölgelerinin yeni düzene büyük çatışmalar yaşanmadan geçememesi anlaşılır bir durumdur. Eski rejimde Arnavut nüfusun başında bulunan insanlar, bu durumu kullanarak halka, yeni rejimin halkın çıkarlarına aykırı olduğu fikrini dayatmışlardır.

"L. Osmanlı" imzasını kullanan yazar açısından yapılması gereken en önemli iş, Arnavut halkının yeni Türkiye'ye uygun düşecek yeni bir anlayış kazanmasını sağlamaktır. Bu süreç zaman alacaktır. Arnavutluk isyanının bastırılması Arnavutluk meselesini henüz çözmemiştir. Çözüm için çok zaman ve çok para gerekmektedir. Arnavutluk'ta aklın evrimi birkaç neslin işidir ama bu iş tamamlanırken merkezi iktidar askeri cezalandırma yoluna başvurmamalıdır. Bu tür harekâtlar, hatta en başarılı olanları da dahil, hiçbir zaman olumlu sonuç vermemektedir.

Yazara göre Osmanlı hükümeti acele etmeden, üzerinde çalışılmış yöntemlere başvurmalıdır. Bu noktada en önemli yol, ülkenin iktisadi düzeyini yükseltmek ve halk kitleleri arasında aydınlanmayı sağlamaktır. İki sene önce parlak bir serap gibi Arnavutları ayağa kaldıran anayasa[99] artık onlar için gerçeğe dönüşmelidir. Arnavutları medenileştirmek için onlara medeniyeti tanıma imkânı verilmelidir.[100]

Arap Vilayetleri (Yemen ve Bağdat)

Arnavutluk ile bazı benzer özellikler gösteren bir diğer Osmanlı toprağı da Yemen'dir. Yine feodal bir yapının hâkim olduğu, birtakım şeyhlerin ve imamların kontrolünde bulunan Yemen vilayetinde de II. Meşrutiyet döneminde sürekli ayaklanmalar yaşanmıştır.[101] Arap vilayetlerindeki ayaklanmalar,

99 Rus ve Arnavut kaynaklarında Arnavut milli hareketinin 1908 Devrimi'ndeki rolü ile Jön Türklerle işbirliği ve devrim sonrasında Arnavutluk'ta düzenlenen kutlamalarla mitingler için bkz. İ. G. Senkeviç, s.31-36.

100 L. Osmanlı, "Albanskiy Vopros", *Stambulskie Novosti*, no. 19 (7 Mayıs 1910), s.3-4.

101 Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c.9, TTK Yayınları, Ankara, 1996, s.234-237. 20. yüzyılda Yemen'deki isyanlar için ayrıca bkz. Veysi Karabulut,

merkezi otoritenin yayılmasından korkan, hükümetin merkezileştirme politikalarına karşı kendi nüfuz alanlarını korumak veya yaratmak isteyen yerel/geleneksel liderlerin kışkırtmalarıyla ortaya çıkmıştır.[102]

Stambulskie Novosti'de Celalettin Korkmasov, 1910 yılının ikinci sayısından başlayarak (Ocak ve Şubat aylarında) üç bölümlük bir yazı dizisinde Yemen sorununu inceler.[103]

Korkmasov, Yemen meselesinin son dönemde Osmanlı Devleti'nin en önemli iç meseleleri arasında yer aldığını, Yemen hakkında hem iç hem dış basında yazılmayan gün olmadığını belirtir.[104] Mesele çetrefillidir ve çözümü için hükümetten siyasi incelik ve ciddi yurtseverlik beklenmektedir. Yemen, hem devletin çevre bölgeler (taşra) ile ilişkisi açısından hem de (Osmanlı İmparatorluğu'nda nüfus büyüklüğü itibariyle) Türklerden sonra birinci sırada gelen Arapların bu bölgede yaşaması açısından, Jön Türklerin programının köşe taşlarından biridir.

Korkmasov, Yemen'in coğrafi konumu ve verimli toprakları hakkında bilgi verirken, iyi örgütlenirse bu bölgenin küçük bir Meksika haline getirilebileceğini de söyler. Yemen'in iklimi, nüfusu ve dini konusunda açıklamalar yapan yazar, bölgenin ticari merkez olma potansiyeline dikkat çeker.

Yemen'in tarihi ve Osmanlı'nın fethi süreçlerini anlatan Korkmasov, stratejik konumunun altını çizer: Yemen, Mısır ve Hindistan arasında stratejik bir öneme sahiptir ve bütün

---

Meşihât Müsteşârı Hüseyin Kâmil Efendi'nin Yemen Hatıraları (1912-1913), Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2010, s.39-60.

102 Hasan Kayalı, *Jön Türkler ve Araplar - Osmanlı İmparatorluğu'nda Osmanlıcılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık (1908-1918)*, çev. Türkan Yöney, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Ağustos 1998, s.120-125.

103 Yazı dizisinin ilk iki bölümünde birer Yemen fotoğrafı kullanılmıştır. Daha önce Türkçe basında yayımlanan aynı fotoğraflar için bkz. *Servet-i Fünûn*, c.14, no. 346 (16 Teşrinievvel 1313), s.117; *Servet-i Fünûn*, c.38, no. 972 (7 Kânunusani 1325), s.156.

104 Gerçekten Yemen, Osmanlı basının neredeyse değişmez başlıklarından bir diğeridir. Dikkat çekici bir örnek olarak, Doktor İsmail İbrahim'in, *Yeni Tasvir-i Efkâr* gazetesinin 24 Eylül 1909 tarihli 116. nüshasından başlayıp, 4 Ekim 1909 tarihli 126. sayısında son bulan 10 bölümlük uzun ve kapsamlı yazı dizisi verilebilir. Yine *Yeni Tasvir-i Efkâr*'da ve *Yeni Gazete*'de, Abdülgani Seniyy (Yurtman) Bey'in San'a'dan gönderdiği kapsamlı yazılara sık sık rastlanır. Aşağıda başka örnekler de görülecektir.

Müslümanları birleştirmek amacıyla Hindistan'a yönelik seferler açısından bir üs özelliği taşımaktadır.

Korkmasov, Yemen'in 1908 Devrimi öncesi durumuyla ilgili şu satırları yazmıştır:

> "Eski rejim idaresinin, merkez için olduğu kadar, Yemen gibi uzak bölgeler için de fazlasıyla yıkıcı etkisi olmuştur. Yemen'de hüküm sürdüğü zaman boyunca devlet, halkın en basit çıkarlarını tatmin etmek için hiçbir şey yapmamanın ötesinde, kendisi açısından en gerekli önlemleri bile almamıştır. Bir süre önce Sadrazam Hakkı Paşa'nın kabul ettiği gibi, 'her yerde idare vardır, tek Yemen'de mevcut değildir' sözü, Türk hükümetinin bu bölgeye yaklaşımını yeteri kadar anlatmaktadır."[105]

Yemen, Türkiye'nin diğer bölgelerinden ırk, halkın dili ve karakteri bakımından keskin bir şekilde ayrılmaktadır. Yemen hâlâ yerleşik hayat aşamasına geçememiştir. Yemen'le Türk hükümeti arasındaki ilişkileri zorlaştıran temel etkenlerden biri, din temellidir. Yemen'de dinin özel ve kamu yaşamı üzerinde hâlâ tam bir hâkimiyeti vardır. Yargı sistemi tümüyle şeriata dayanmaktadır. Tamamen bağımsız bir şekilde yönetilen Yemen aşiretlerinin liderleri aynı zamanda şeyh, imam ve mehdidirler. Yemen'deki bu katı dini yapıya, bölgeye gelen Osmanlı yöneticileri de ayak uydurmak zorunda kalmıştır. Mesela vali olarak atanan Hilmi Paşa, Yemen'e türbanla gelmiştir.[106]

---

105 Geniş imparatorluğun çeşitli bölümlerinin kargaşadan bir türlü kurtulamadığını söyleyen Hüseyin Cahit Yalçın, Abdülhamit'in Arnavutluk, Havran, Dersim ve Yemen gibi yerler üzerinde fiilen bir hükümdarlık kurmaktan çok, sözde bir saltanat sürmekle yetindiğini belirtir. "Meşrutiyet, ülkenin her yanında hükümete ve yasalara karşı boyun eğme bekliyordu. Her yerden vergi almak istiyordu ve doğallıkla direniş, ayaklanma ve başkaldırıyla karşılaşıyordu." Hüseyin Cahit Yalçın, s.209. II. Abdülhamit döneminde (1904-1907) Yemen vali muavini, Osmanlı Devleti'nin -1911-1923 yıllarında görevli- son Yemen valisi Mahmut Nedim (Akdilek) Bey'in değerlendirmeleri ve aktardığı anekdotlar, II. Abdülhamit rejiminin Yemen "politikasını" ortaya koymaktadır. Mahmud Nedim Bey, *Arabistan'da Bir Ömür – Son Yemen Valisinin Hatıraları veya Osmanlı İmparatorluğu Arabistan'da Nasıl Yıkıldı?*, der. Ali Birinci, İsis Yayıncılık, İstanbul, Ağustos 2001, s.19-33.

106 Osmanlı bürokrasisinde çeşitli görevlerde bulunmuş olan Süleyman Kâni İrtem'e göre, 1898 yılında Yemen valiliğine atanan Hüseyin Hilmi Paşa'nın sarık, cübbe giymesinin padişah tarafından irade edilmesi, II.

Çağdaş yaşamın dışında yaşayan Yemenliler, savaşçı geleneklerini de sürdürmektedirler. Geçmişleriyle gurur duymakta ve Türklere yukarıdan bakmaktadırlar. Bu durum anlaşılabilir; bu sebeple Araplar, halifenin kaybolan saygınlığını geri getirmeyi vadeden herkese kolayca inanmaktadır. İmam Yahya ve Mehdi İdris, bu şekilde halkı her zaman ayaklandırmayı başarabilmişlerdir.

Araplarla Türkler arasındaki ilişkilerin gerilmesinde yabancı devletlerin Yemen üzerindeki politikaları rol oynamaktadır. İngilizler Aden'de şeyhlere tam bağımsızlık sağlamakta, onlara küçük birer padişahmış gibi davranmakta ve hatta para vermektedir.[107] İtalyanlar Eritre'de 1 milyon frank vergi toplarken, kendi iktidarını sağlamlaştırmak için 10 milyon franktan fazla harcama yapmıştır. Fransızlar Cibule'de sadece kendi liman ve demiryoluyla ilgilenmiştir. İyi korunmayan Yemen kıyıları her türlü kaçakçılığa da açık durumdadır. İngilizler, İtalyanlar ve Fransızlar tarafından yürütülen silah kaçakçılığı öyle boyutlara ulaşmıştır ki Cibule'de 2 ruble 20 kopeke silah ve 30 mermi almak mümkündür. Yabancı devletlerin bu şekilde içişlere karışması ve halkın memnuniyetsizliği Yemen'le Osmanlı İmparatorluğu arasında aralıksız sert bir mücadeleye yol açmıştır.

İstibdadın son aylarında İmam Yahya, Kahire basınında yayımlanan uzun mektubunda Yemen'e karşı adaletsiz davranmakla suçlayarak eski rejime ve Abdülhamit'e karşı çıkmıştır.

Meşrutiyet'in kabulüyle yeni rejim, Yemen'e tavrını değiştirme eğilimindedir. Eski yönetim biçimi, devletin bütünlüğü açısından asla kabul edilebilir değildir. Bununla birlikte, yeni

---

Abdülhamit'in bu kıyafetin Yemenlilere pek iyi tesir edeceğini düşünmesindendir. Ancak, kıyafet değiştirmenin iyi değil, fena tesir doğurduğu kısa sürede anlaşılmıştır. Süleyman Kâni İrtem, *Osmanlı Devleti'nin Mısır Yemen Hicaz Meselesi*, haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul, 1999, s.145-148.

107 Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın ayaklanmasından yararlanan İngiltere, Kızıldeniz'in kapısı durumundaki Aden'i 1838 yılında, şeyhine her yıl 8.700 lira vermek karşılığında himayesi altına almıştır. Enver Ziya Karal, s.234. Son Yemen valisi Mahmut Nedim Bey'in, İngiltere'nin bölgeye nasıl sızdığına, yerel liderlere küçük birer sultan gibiymişler gibi muamele ettiğine ve onları para aracılığıyla nasıl kontrol altına aldığına dair anlatımı için bkz. Mahmud Nedim Bey, s.203-205.

rejimin henüz tam oturmamış olması nedeniyle, merkezin Yemen'e tavrında bir bütünlük görünmemektedir. Bu belirsizlik, Arap kabileleri arasındaki başkaldırıyı güçlendirmektedir.

Jön Türk hükümeti bir taraftan inatla meşruti rejimi kabul etmeyen unsurlara son vermek için zora başvurmaya, diğer taraftan bölgede gerekli reformları yapmaya karar vermiştir. Dahiliye Nazırı Talat Bey, meseleye yoğun biçimde eğilmiş ve Yemen halkının anayasanın özü ve adalet ilkesi konusunda bilgilendirilmesi için çaba sarf etmiştir.[108] *Kur'an* öğretisini katıksız kabul eden Yemenliler için anayasal ilkelere dayanan adalet, Abdülhamit'in istibdat rejimindense dini ruha daha uygundur. Bu önlemler kışkırtmaların azalmasını sağlamıştır. Böylece reformlar için gerekli zemin oluşmuştur. Bununla ilgili çalışmalar tamamlanabilir.

Reform tasarısı Yemen'deki tüm hayatı yapılandırmayı, kültürel yeniden doğuşu ve merkeze yakınlaşmayı öngörmektedir. Önceki kargaşalığın sorumlusu olan idari kadrolar değiştirilir. Yerlerine kanunlar karşısında sorumlu olacak ve ülkenin ihtiyaçlarına uygun davranacak kişiler atanır. Yargı alanında laikleşme adımları atılacaktır. İç güvenlik ve kaçakçılığa karşı kıyıların güvenliği konusunda çalışmalar yapılmaktadır. Özellikle demiryolları ağına önem verilecektir. Demiryolları sadece ekonomik anlamda değil, geri kalmış bölgenin kültürel gelişimi açısından da değerlendirilecektir.[109]

Eğitim reformu da gerçekleştirilecektir. Yemen'deki medrese yeniden düzenlenecektir. Hükümet, laik eğitim konusunda ısrarcıdır ve ilkokulların sayısını artırmak çabası içindedir. Orta ve yüksek okullar, hatta iktisat mektebi kurulacaktır.

---

108 Talat Bey'in tutumunu öven Hüseyin Cahit Bey'e göre, hükümetin politikası Yemen'e yalnız asker sevk edilmesi değildir. Bu defa asker ile beraber adalet ve kardeşlik esasları da gönderilmiştir. İşte bütün yenilik buradadır. Hüseyin Cahit, "Yemen Islahatı", *Tanin*, 2. sene, no. 547 (27 Şubat 1325/12 Mart 1910), s.1.

109 Dahiliye Nazırı Talat Bey'in Yemen'de giriştiği reformlarla ilgili olarak bkz. *Musavver Salname-i Servet-i Fünûn*, s.313-314; Enver Ziya Karal, s.236-237. Vali Mahmut Nedim Bey'e göre, Meşrutiyet'in ilanından sonra Yemen'de başlanan ilk mühim ve ciddi iş, Hüdeyde-San'a demiryolu işidir ama bu girişim sonuçsuz kalacaktır. Mahmud Nedim Bey, s.147-150.

Korkmasov, ileriye yönelik düşüncelerini şöyle ifade eder:

"Böylece asırlarca süren fetih politikası Yemen'de son bulmakta, bütün imparatorluk için olduğu gibi Yemen için de barışçıl ve kültürel çalışma açısından yeni bir dönem başlamaktadır. İki tarafa da birçok kurbana mal olan son askeri çatışmalar, ülkenin ne zamandan beri ihtiyaç duyduğu reformlara dönüşmektedir. Abdülhamit'in istibdat idaresi sonucunda sallanan sultanın iktidarı, yerel hayatın taleplerine cevap veren yeni düzenle birlikte tekrar sağlamlaşmaktadır. Bu önlemler, karmaşık ve önemli Yemen meselesini çözecek midir? Şüphesiz, yürütülen reformlar, bölgenin kültürel ve milli gelişimini öngörerek, dillerine ve geleneklerine saygı göstererek, onların çıkarlarını feodalizmin artıklarından koruyarak, Yemen'de sükûnetin sağlanmasında çok şeyler yapabilir. Ancak dini, toplumsal ve ekonomik ilişkilerde geri kalmış bölgenin, ilericiliğin ve Türkiye'nin kültürel ve siyasal etkisiyle barışmanın gerekliliğini kendi gelişim sürecinde anlaması için daha zamana ihtiyaç vardır. Meselenin bu şekilde çözümü, esas olarak Jön Türk politikasının özgürlükçülüğünün ve uzak görüşlülüğünün derecesine bağlıdır."[110]

Yemen meselesi 26 Mart (8 Nisan) 1910 tarihli 13. sayıda yeniden gündeme getirilmiştir. "General Sait Paşa'nın Mehdi Seyit İdris'le Görüşmesi (Yemen)" başlıklı yazıyı yine Celalettin Korkmasov kaleme almıştır.[111]

Korkmasov'un deyişiyle, ayaklanmaların ve kanlı çatışmaların dinmediği Yemen'de Asir'in Mehdi Seyit İdris önderliğinde ayrılacağı haberi, Osmanlı hükümetini harekete geçirmiştir.[112] Bu nedenle yazın Asir'e Sait Paşa komutasında 10 tabur

110 D. K., "Yemen", *Stambulskie Novosti*, no. 2-4 (8 Ocak 1910, 15 Ocak 1910 ve 22 Ocak 1910), s.6-7, s.11 ve s.6-8.

111 Makalenin sonunda yer verilen "Bağdatlı veya Iraklı derviş" fotoğrafı için bkz. *Servet-i Fünûn*, c.14, no. 347 (23 Teşrinievvel 1313), s.137; *Servet-i Fünûn*, c.38, no. 967 (3 Kânunuevvel 1325), s.80.

112 İngilizler tarafından himaye edilen Seyit İdris'in önderliğinde kabilelerin 1908'deki ayaklanması askeri kuvvetlerle kontrol altına alınmış ama Seyit İdris ile tam bir anlaşmaya varılamamıştır. 1909'da Yemen'de yeniden ve daha kapsamlı bir ayaklanma havası oluşmuştur. Seyit İdris

gönderilmiştir. Dahiliye Nazırı Talat Bey'in verdiği kesin emre göre, düzenin sağlanması için bütün barışçıl yollar tüketilmeden silaha asla başvurulmayacaktır.

Buna rağmen, yeni rejimin kararlı adımları suçlamalarla fazlasıyla karşı karşıya kalmıştır. İleri görüşlü olmayan eleştiriler, bu taburların hemen kan dökeceği önyargısıyla başlamıştır. Yeni rejimin temsilcileri, II. Abdülhamit'in gaddar politikalarıyla peşinen bir tutulmuştur.

Korkmasov, Sait Paşa'nın taburlarının peşi sıra geri dönmeye başladığına işaret eder. Bölge iklimi ve dizanteri, Osmanlı orduları açısından büyük sorun olmuştur. Ancak, gelen ayrıntılı haberlere göre Sait Paşa, bir damla kan dökmeden devasa büyüklükteki bölgede düzeni yeniden sağlamıştır.

Sait Paşa, bölgeye ayak bastığında ayaklanmaya dair hiçbir işaret görmemiş ve söylentilerin ne kadar abartılı olduğunu anlamıştır. Hatta Seyit İdris'in birlikleri Cizan'da Osmanlı bayrağını korumaktadır. Seyit İdris'in bölgedeki otoritesi olumlu rol oynamış, yağma hareketleri zayıflamış, aşiretler arası çatışmalar azalmış, İslam'la alakası olmayan bazı barbarca âdet ve gelenekler yine onun sayesinde ortadan kalkmıştır.[113]

kendini "mehdi" ilan etmeye kalkışırken, bölgenin güçlü geleneksel liderlerinden İmam Yahya da ortalığı bulandırmaya koyulmuştur. Osmanlı hükümeti geniş bir reform tasarısı ile Yemen sorununu çözmeyi uygun bulmuştur ama tam sonuç alınamadan bölgede yine ayaklanmalar başlayacaktır. Enver Ziya Karal, s.236-237. Seyit İdris ve faaliyetleri, özellikle 1909 yılının ikinci yarısında Osmanlı kamuoyunun dikkatini çeker. Örneğin bkz. "Yemen Ahvali – Seyit Mehmet Bin İdris Kimdir?", *Yeni Gazete*, 2. sene, no. 370 (23 Ağustos 1325/5 Eylül 1909), s.1; "Yemen Ahvali: Şeyh İdris Kimdir? – Yemen'de Neler Oluyor?", *Tanin*, 2. sene, no. 364 (24 Ağustos 1325/6 Eylül 1909), s.2. 1902 yılından I. Dünya Savaşı'na kadar Yemen'de iki ayaklanma odağı, İmam Yahya ile Seyit İdris'tir. İngiltere'nin ve İtalya'nın para ve silahla besleyerek kullandığı Seyit İdris hakkında, kendisiyle görüşmeler yapmak üzere 1910'da görevlendirilen Hüseyin Kamil Efendi'nin ve Vali Mahmut Nedim Bey'in hatıralarında ayrıntılı bilgi bulunabilir. Bu hatıralar, özellikle de Mahmut Nedim Bey'inki ayrıca, genel olarak Yemen hakkında da zengin birer kaynaktırlar. Bkz. Mahmud Nedim Bey, *age*; Veysi Karabulut, *age*.

113 O nedenle basında, Seyit İdris'in yanlış tanındığı dile getirilmiştir. Örneğin bkz. "Yemen'de", *Tanin*, 2. sene, no. 539 (19 Şubat 1325/4 Mart 1910), s.1-2 (ayrıca 115. dipnottaki yazılara bkz.). Korkmasov'un, Yemen'de Sait Paşa'nın mahiyetinde bulunan resmi bir görevli tarafından kaleme alınıp *Tanin*'e gönderilen bu uzun ama imzasız yazıdan yararlanmış olabileceğinin muhtemel olduğunu belirtelim. Nitekim ayrıntılarda benzerlikler söz konusudur.

Sait Paşa, Seyit İdris'in Yemen içlerine geri çekildiğini görünce, savaşmak istemediğini anlamış ve bir adamını göndererek Seyit İdris'e görüşme teklif etmiştir. Seyit İdris bu teklifi olumlu karşılamış, görüşme yeri olarak farklı aşiretlerin şeyhlerinin bulunduğu ve görüşmeye katılabilecekleri Sabya'yı seçmiştir.[114]

Korkmasov, Osmanlı paşasının Sabya'da karşılanışının ayrıntılarını da aktarır. Görüşmede[115] Seyit İdris, hiçbir zaman Osmanlı'ya karşı bir hareket içinde olmadığını belirtmiştir. Eski rejimin yıkılmasını olumlu bulmaktadır ve çabalarının Osmanlı halifesi adına olduğunu ifade etmiştir. Söylentiler gerçek dışıdır; verdiği vaaz başkente tamamen yanlış aksettirilmiştir. Yemen'i Osmanlı'dan ayırmak gibi bir niyeti olmamıştır. Durumu açıklamaya çalışmış, buna rağmen Yemen'e ordular gönderilmiştir. Bunun üzerine de kendilerini savunma amacıyla hazırlık yapmışlardır. Şeyh İdris, padişah orduları adına hutbe okunmasını o sebeple yasaklamıştır. Yemen'e gelen Osmanlı orduları kendisinin endişelenmesine yol açmıştır. Ancak bu görüşmeyle rahatlamıştır.

Sonuç olarak, Sait Paşa'nın bölgeye gelmesiyle yanlış anlaşılma giderilmiştir. Seyit İdris görüşme esnasında, bölgede yapılması planlanan reformlarla da yakından ilgilenmiştir. Reformlara yönelik güvenini ve olumlu bakışını dile getirmiştir.[116]

---

114 Ekim 1909'daki bu gelişmeler basına yansır. Yemen'e sevk edilen seyyar kuvvetin kumandanı Sait Paşa'nın Kaymakam Abdülrezak Bey ile Hoca Ömer Lütfi Efendi'yi Seyit İdris'e görüşmeye göndermesi, Abdülrezak Bey'in Seyit İdris ile mülakatı, Seyit İdris'in Sait Paşa'ya gönderdiği mektup, gazete sayfalarında görünür. Örneğin bkz. "Yemen'de: Seyit İdris ile Mülakat - Seyit İdris'in Sait Paşa'ya Mektubu", *Tanin*, 2. sene, no. 440 (10 Teşrinisani 1325/23 Teşrinisani 1909), s.1; "Yemen'de Seyit İdris: Bir Mülakat - Bir Mektup", *Haftalık Şûrâ-yı Ümmet*, 8. sene, no. 196 (12 Teşrinisani 1325), s.9.

115 7 Kasım 1909'da gerçekleşen Sait Paşa - Seyit İdris görüşmesi de basına yansır. Bkz. "Yemen'de: Sait Paşa ile Seyit İdris'in Mülakatı", *Tanin*, 2. sene, no. 448 (18 Teşrinisani 1325/1 Kânunuevvel 1909), s.1; "Yemen'de", *Tanin*, 2. sene, no. 539 (19 Şubat 1325/4 Mart 1910), s.1-2.

116 Seyit İdris'in bu sıradaki "hükümetten yana" tavrını, Dahiliye Nazırı Talat Bey de kendisine bu konuda yöneltilen soruyu cevaplarken dile getirir. Bkz. D. K. [Diran Kelekyan], "Yemen'de Neler Yapılıyor, Neler Yapılacak?", *Sabah*, 21. sene, no. 7333 (7 Şubat 1325/20 Şubat 1910), s.1. O dönemde Seyit İdris'in devlete karşı hiçbir hareketi yoktur ve söylemi

İmam Yahya'nın etkisi altındaki bölge ise, daha karışık bir durumdadır. Ancak Korkmasov, reformların orada da olumlu sonuçlar vermeye başladığını ifade eder.

Yazara göre Yemen'in önemli ve olumlu özelliği, nüfusun bir kökten gelmesi ve hepsinin Müslüman olmasıdır. Bu, halkın sultanı halife olarak görüp ona itaat etmesini sağlamaktadır.[117]

Korkmasov, Sait Paşa-Seyit İdris görüşmesinin genel değerlendirmesini şöyle yapar:

> "General[118] Sait Paşa'nın Şeyh Seyit İdris'le görüşmesi parlak sonuçlar verdi ve bütün ülkenin birliğinin ve Osmanlı milletinin oluşmasının uzak bir ütopya olmadığını kanıtladı.
> Temmuz Devrimi'nin ve Osmanlı hükümetinin bugünkü bütün faaliyetlerinin temel ideali olan bu büyük planın uygulanması, Jön Türk politikalarının özgürlükçülüğünün ve uzak görüşlülüğünün derecesine bağlıdır. Her vilayette hükümet; kendi yolunda yeni zorluklarla karşılaşmaktadır. Ancak, adalet, eşitlik ve kardeşlik ilkelerine sadık kalarak bunların üstesinden gelecektir. Diğer yandan Yemen örneği, yarısı göçebe olan nüfusun dahi, yerleşik olanlardan bahsetmiyorum bile, sadece barış ve reform beklediğini göstermiştir."

Korkmasov yazısını, Meclis'te bölge için üzerinde çalışılan reformların ana noktalarını sıralayarak sonlandırır: İmam Yahya'yla anlaşmanın imzalanması; şeriat kanunlarına ekler; özel bir temyiz mahkemesinin kurulması; koyunlara uygula-

---

de bu yöndedir. Asir bölgesi sakindir ve basında Korkmasov'unkine benzer olumlu değerlendirmeler yapılmaktadır. Örneğin bkz. Hüseyin Cahit, "Yemen Islahatı", *Tanin*, 2. sene, no. 547 (27 Şubat 1325/12 Mart 1910), s.1; Doktor Şükrü Mehmet, "Yemen'de Islahat Başladı mı?", *Tanin*, 2. sene, no. 550 (2 Mart 1326/15 Mart 1910), s.1-2. Ayrıca 112. dipnotta künyesi verilen yazıya bkz. Seyit İdris başta bütün icraatında hükümete bağlı görünmüş, hükümet memurlarına destek olmuş fakat bunun sahte bir davranış olduğunu duruma vâkıf olanlar o sırada beyandan geri durmamıştır. Kısa süre sonra, Seyit İdris'in bu tutumunun sahte olduğu, çıkardığı ayaklanma ile açığa çıkacaktır. *Musavver Salname-i Servet-i Fünûn*, s.314.

117 Korkmasov'un bu yorumunun fazla gerçekçi olmadığı ve kendi anlattıkları (isyanlar) ile çeliştiği açıktır.

118 Mirliva.

nan ve devlet borçlarıyla ilgili olanlar hariç bütün vergilerin kaldırılması; bölgenin dilini ve kültürünü iyi bilen uzmanlar tarafından mali kontrolün sağlanması; farklı aşiretler arasından belediye reisinin ve vali yardımcısının seçimi; Arap aşiretleri ve bedeviler arasındaki tartışmalı meselelerin çözümü için özel bir komitenin kurulması; yerel kıyafetler taşıyan jandarma teşkilatının oluşturulması; bütün medreselerin tadilatı; bütün şehirlerde ilkokulların açılması; artezyen kuyularının açılması; Ziraat Bankası'nın şubesinin açılması; demiryollarının yapımının hızlandırılması; ödenmeyen bütün vergilerin affı; kaçakçılıkla aktif mücadele için kıyı bölgelerinin sıkı kontrolü.[119]

Bu reformların Yemen'de hayata geçirilmesi için, Bağdat örneğinde olduğu gibi, geniş yetkilerle donatılmış bir vali (Mehmet Ali Paşa) atanacaktır.[120]

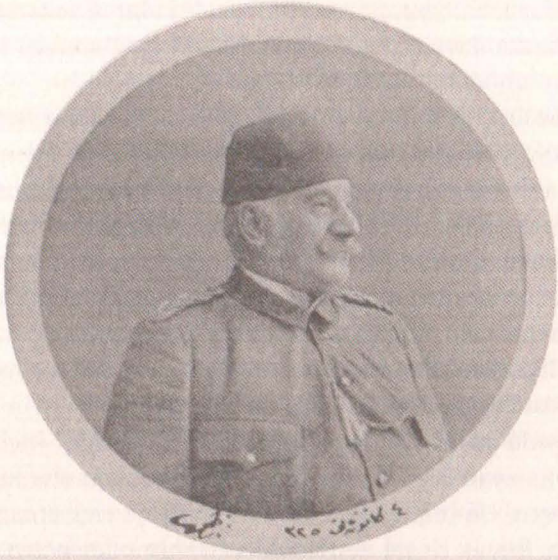
Korkmasov'un sözünü ettiği bu "Bağdat örneği", gazetenin aynı sayısında ayrıca ele alınmış, bu yazıda Nâzım Paşa'nın Bağdat vilayetine vali ve 6. Ordu kumandanı olarak atanması konu edilmiştir.[121] "Mahzoun" imzalı yazıda ilk olarak, padişah fermanının Nâzım Paşa'ya verdiği yetkilere dikkat çekilir.

Bu fermana göre Nâzım Paşa, idari ve askeri iktidara hükmedecek; en alttan en üst düzeye kadar atama yapabilecek; 6. Ordu dışında emrine dört tabur daha verilecek; Maliye Nezareti, vilayetin bütçe açığını kapatacak ve Nâzım Paşa'ya her yıl reformlar için 40 bin lira ödenek ayıracak; Harbiye Nezareti, Nâzım Paşa'nın bütün emirlerini yerine getirecek; Bahriye Nezareti, orduların seferber edilmesi için iki askeri gemi gönderecek; yeni valinin faaliyet alanı Bağdat'la sınırlı kalmayacak, Musul ve Basra vilayetlerini de kapsayacak;

119 Yemen meselesinin genel seyrinin ve tasarlanan reformların bir özeti için bkz. Doktor Şükrü Mehmet, "Yemen'de Islahat Başladı mı?" *Tanin*, 2. sene, no. 550 (2 Mart 1326/15 Mart 1910), s.1-2.

120 D. K., "Svidanie Said Paşi s Mehdi Seyid İdris (Yemen)", *Stambulskie Novosti*, no. 13 (26 Mart 1910), s.5-8.

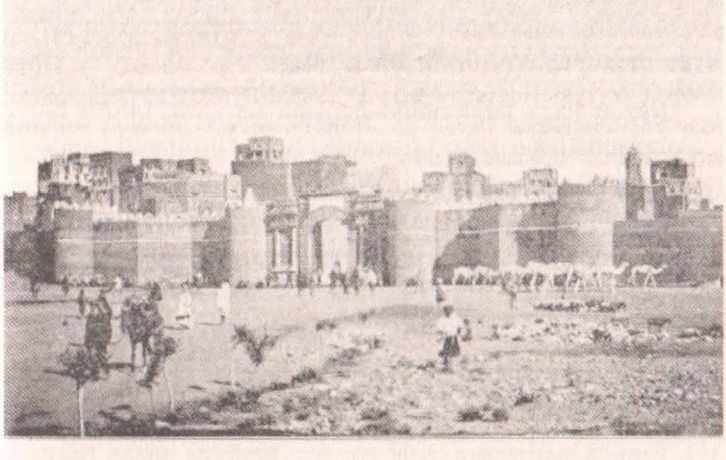
121 Nâzım Paşa, Kasım 1909'da bu göreve tayin edilmiştir. "Bağdat Valiliği", *Tanin*, 2. sene, no. 432 (2 Teşrinisani 1325/15 Teşrinisani 1909), s.2. Ancak, Bağdat'a hareketi gecikmeli olmuştur. *Stambulskie Novosti*'deki yazının yayımlanmasından kısa süre önce, 31 Mart 1910'da maiyetiyle beraber Bağdat'a hareket etmiştir. "Nâzım Paşa", *Sabah*, 21. sene, no. 7373 (19 Mart 1326/1 Nisan 1910), s.2; "Nâzım Paşa'nın Azîmeti", *Tanin*, 2. sene, no. 567 (19 Mart 1326/1 Nisan 1910), s.2. *Stambulskie Novosti*'nin daha evvelki bir sayısında Nâzım Paşa'nın fotoğrafının yayımlandığına geçen bölümde değinilmişti. 1. bölümde 161. dipnota bkz.

НАЗИМЪ ПАША

Выдающійся турецкій генералъ и бывшій военный министръ. При открытіи рейхстага онъ былъ гостемъ въ Англіи, недавно назначенъ генералъ-губернаторомъ въ Багдадъ.

Nâzım Paşa *(Stambulskie Novosti)*.

Іеменъ. Главныя ворота въ столицу Санаа.

Yemen, San'a *(Stambulskie Novosti)*.

Nâzım Paşa, anayasanın sınırları içinde kalarak ve onun temel kanunlarına dayanarak bölgede asayişin sağlanması için her türlü tedbiri alabilecektir.[122]

Mahzoun, verilen bu yetkilerle Nâzım Paşa'nın neredeyse padişahın yardımcısı konumuna geldiğini ifade eder. Yazar, bu kadar geniş yetkilerin ilk bakışta meşrutiyet rejimine zarar vereceğinin düşünülebileceğini ama meselenin derinlemesine incelenmesiyle basit bir idari önlemden öte ve meşruti temelleri ihlal eden bir durumun söz konusu olmadığının anlaşılacağını belirtir. Çünkü bu durum, Osmanlı hükümetinin belirlediği sistemin bir sonucu değildir; Bağdat vilayetindeki olağanüstü şartlardan kaynaklanmaktadır.

Bölgede asırlar boyu zorbalık hüküm sürmüş, hiçbir iktidarı tanımayan bedevi aşiretleri arasında çatışmalar hiç eksik olmamıştır. Umutları tükenen halk, bölgeyi terk etmeye başlamıştır. Büyük doğal zenginliklere sahip olan bölge, çevresinde İngiliz etkisinin artmasıyla tehdit altındadır. Ayrıca, Jön Türkler, Mezopotamya'ya büyük ümit bağlamıştır. Kararlı ve sürekli politikalar üreterek bölgeyi Türkiye için tükenmez bir zenginlik kaynağı haline getirmek istemektedirler.

Bu bakımdan nüfusun bölgeye geri kazandırılması ve dış tehdidin bertaraf edilmesi olağan araçlarla sağlanamayacaktır.

Yazar, bu tespitlerinin ardından Nâzım Paşa'nın bu göreve uygunluğunu şu satırlarla dile getirir:

> "Nâzım Paşa hakkındaki padişah fermanı, bütün bu olağanüstü şartların bir sonucudur. Abdülhamit zamanında sürgünlerde ömür tüketen, 2. Ordu komutanlığı sırasında olağandışı yetenek gösteren, ordunun ve halkın sevgilisi Nâzım Paşa, bu üst düzey ve sorumlu göreve atanmak için bütün özellikleri kendinde toplamıştır. Bağdat valisine verilen geniş yetkiler, ancak Nâzım Paşa gibi böyle iyi yetişmiş, fedakâr bir vatansevere korkusuzca verilebilirdi."[123]

122 Bağdat'a hareketinden birkaç gün önce kendisiyle yapılan röportajda Nâzım Paşa, göreviyle ilgili soruları yanıtlamıştır. Bkz. "Bağdat Valisi ve Altıncı Ordu Kumandanı Nâzım Paşa ile Mülakat", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 1. sene, no. 296 (14 Mart 1326/27 Mart 1910), s.1-2.

123 Nâzım Paşa bugün daha çok, harbiye nazırı iken Babıali Baskını (1913) sırasında vurulmasıyla hatırlanır. Nâzım Paşa hakkında kısa bilgi için

Mahzoun, bu olağanüstü yetkilerin olağanüstü şartların yok olmasıyla ortadan kalkacağını belirttikten sonra, kamuoyunun ve mebusların, durumu bu sebeple makul karşıladığının altını çizer. Bunda Nâzım Paşa'nın kişiliği de önemli rol oynamıştır.[124] Yazara göre valinin iktidarının bu denli güçlenmesi, Türkiye'nin yüzyıllardır süren yönetim geleneğinden keskin bir sapmadır. En uç bölgelere kadar varan bu merkezileşme, feodal sisteme karşı doğal bir tepkidir. Mesafenin uzunluğu ile iletişim ve ulaşım yollarının da çok kısıtlı olması, bu idare biçiminin amaca uygunluğunu göstermektedir.

Ayrıca yerel idarenin reformlar konusundaki ısrarı nüfusun geriliğinden ve ayrılıkçı eğilimlerden dolayı yavaşlamıştır. Bu yakıcı meselelerde dikkatli olunması gerekliliği hükümete o ya da bu sistem arasında bir seçim yapma imkânı vermemektedir. Nâzım Paşa'nın atanması ve ona geniş yetkilerin verilmesi hükümetin yerel organların iktidarının geçici olarak sınırlandırılması kararına işaret etmektedir. Bu, geniş bir yerelleşme bekleyenlerin umutlarını kırmıştır.[125]

Bir Fransız Gazetecinin Değerlendirmeleri

Stambulskie Novosti'nin 30 Nisan (13 Mayıs) 1910 tarihli sayısında *Le Radical* gazetesi yazarı, Fransız gazeteci Anri Tyuro'nun[126] "Yeni Rejim" başlıklı makalesi yayımlanmış, makalede Makedonya, Arnavutluk, Araplar, Girit gibi konulara dair yorumlarda bulunulmuştur.

Tyuro, II. Abdülhamit'in devrilmesinden sonra Jön Türklerin soğukkanlılıklarını koruyarak ve ihtiyatlı davranarak Bulgaristan'la savaşı önlediklerini, Sırbistan'la dostluğunun Osmanlı Devleti'nin Avusturya'ya karşı konumunu olduk-

bkz. İbrahim Alâettin Gövsa, *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, Yedigün Neşriyatı, ty, s.277-278.

124 Nâzım Paşa'nın bu göreve geniş yetkilerle atanması, kamuoyunda genelde olumlu karşılanmıştır. Nâzım Paşa'nın yetenekleri hakkında, Mahzoun'unkiyle benzer türde bir değerlendirme için bkz. "Bağdat Valiliği", *Tanin*, 2. sene, no. 432 (2 Teşrinisani 1325/15 Teşrinisani 1909), s.2.

125 Mahzoun, "Naznaçenie Nazım Paşi v Bagdad", *Stambulskie Novosti*, no. 13 (26 Mart 1910), s.3-4.

126 Kimliğini tam olarak tespit edemediğimiz bu Fransız gazetecinin ismini, gazetede Rusça okunduğu biçimde yazıyoruz.

ça güçlendirdiğini ifade eder. Türklerin sadece iç mücadeleyle uğraştığını düşünenler yanılmışlardır. Türkler birkaç ay içerisinde, kimsenin yukarıdan bakmaya cesaret edemediği güçlü ve disiplinli bir ordu kurmuşlardır. Osmanlı askeri, eski rejimde bu kadar iyi durumda olmamıştır. Ayrıca askerlerin yeni rejime sadakati konusunda da şüphe kalmamıştır.

Fransız yazar, bu koşullar altında Dağlık Arnavutluk'ta yaşananlar gibi meselelerin çözümünden emindir. Eski rejime bağlı olanlar başka bölgelerde ayrılık tohumları ekseler de birkaç tabur askerin gönderilmesi gericilerin heveslerini kursaklarında bırakacaktır. Tyuro, Araplara da değinir:

> "Diğer taraftan birçok kişi, Araplar arasında ayrılıkçı hareket olasılığını öngördü ama bu noktada karamsarlar hayal kırıklığına uğrayacak. İleri görüşlü insanlar için bu türden ilk girişimin tam bir başarısızlığa uğraması gayet açıktır. Araplar çok iyi bilmektedir ki gerek nicelikleriyle gerek nitelikleriyle gelecekte önemli rol oynamaya çağrıldıkları imparatorluğun bütünlüğünün korunması kendilerinin çıkarınadır."

Yazara göre, iki yıldır yayılan tüm kaygılı söylentilere rağmen, yeni rejim gericilik ve iç tehlike karşısında şimdiye dek hiç olmadığı kadar sağlam durumdadır. Türkiye'de barışın kesin olarak sağlanması için geriye, bitmeyen söylentilerin kaynağı olan Girit meselesinin çözümü kalmıştır. Türkleri bu konuda yeni geri adımlar atmaya zorlama düşüncesinden vazgeçmek gerekmektedir. Osmanlı hükümeti razı olsa bile, Türkiye kamuoyu buna izin vermeyecektir. Ayrıca Türkiye, Girit'in tam özerkliğinin önüne hiçbir engel koymamaktadır.[127]

Mısır'da Milli Hareket

Dönemin uluslararası siyasetinin değişmez gündem maddelerinden olan Mısır da *Stambulskie Novosti*'de ele alınan konular arasındadır. Celalettin Korkmasov'un "Mısır'da Milli Hareket" başlıklı makalesi, 21-22 numaralı sayıda yer kalmadı-

127 Anri Tyuro, "Noviy Rejim", *Stambulskie Novosti*, no. 18 (30 Nisan 1910), s.3.

ğından dolayı, 4 (17) Haziran 1910 tarihli 23. (yani son) sayıda yayımlanmıştır. Yazıda, Milli Jön-Mısır Partisi komitesinin bir fotoğrafı da kullanılmıştır.[128]

Korkmasov sözlerine, eski ABD başkanı Theodore Roosevelt'in kısa bir süre önce Londra'da yaptığı konuşmaya[129] atıf yaparak başlar:

> "Mısır'da şu anki durum, Büyük Britanya ve medeniyet için ciddi bir tehlike arz etmektedir. Yarı medeni ve bağnaz halklarla davası olan bizler, zayıflığın ve duygusallığın tecavüz ve adaletsizlikten daha büyük kötülükler getirebileceğini anlamalıyız."[130]

Korkmasov, ABD'nin eski başkanının bu sözlerini keskin ve adaletsiz bulur. Oysaki İngiltere'nin Mısır'daki temsilcisi Eldon Gorst, hazırladığı resmi raporun sonuç bölümünde hükümeti Mısırlılara karşı barışçıl politikalar izlemeye davet etmektedir.[131]

---

128 Hizbü'l Vatani Cemiyeti Heyet-i Merkeziyyesi üyelerinin bu toplu fotoğrafı için bkz. *Şehbal*, no. 19 (1 Şubat 1325), s.375.

129 Roosevelt, Londra'daki konuşmasından daha önce Kahire'de bir konferans vermiş ve buradaki konuşması özellikle Mısırlı milliyetçilerin (Jön Mısırlıların) tepkisini çekip protestolara neden olmuştur. Roosevelt özetle, meşrutiyet rejiminin Mısır için uygun olmadığını, Mısırlıların kendi kendilerini idare edemeyeceklerini, takdir ettiği İngiliz idaresinin (yani sömürge olarak kalmanın) Mısır için ne denli iyi olduğunu savunmuştur. Hizbü'l Vatani Cemiyeti buna tepki göstermiştir. "Mösyö Roosevelt", *Tanin*, 2. sene, no. 567 (19 Mart 1326/1 Nisan 1910), s.3; "Mister Roosevelt'in Nutku", *Sabah*, 21. sene, no. 7374 (20 Mart 1326/2 Nisan 1910), s.3; "Roosevelt ve Mısırlılar", *Sabah*, 21. sene, no. 7375 (21 Mart 1326/3 Nisan 1910), s.3. Korkmasov'un burada sözünü ettiği, Roosevelt'in Londra'da yaptığı ve yine ciddi tepkiler çeken konuşmasıdır.

130 Roosevelt'in Londra'daki konuşması, bazı noktalarda Kahire'dekinin ötesine geçmiştir. İngiltere'nin Mısır'a, 3 bin seneden beri nail olamadığı fevkalade bir idare bahşettiğini beyan eden Roosevelt, bazı meselelerde İngiltere'nin korkaklık gösterdiğini, Mısır'ı "daha şiddetli" bir şekilde yönetmesi, Mısır'da "çok daha şiddetli" hareket etmesi gerektiğini vurgulamıştır. "Mösyö Roosevelt ve Mısır", *Sabah*, 21. sene, no. 7435 (20 Mayıs 1326/2 Haziran 1910), s.3; "Roosevelt'in Gild Hall Nutku", *Sabah*, 21. sene, no. 7437 (22 Mayıs 1326/4 Haziran 1910), s.3; "İngiltere'nin Mısır Politikası Hakkında Roosevelt'in Nasâyihi", *Tanin*, 2. sene, no. 631 (22 Mayıs 1326/4 Haziran 1910), s.3.

131 Yukarıda anılan gazete haberlerinde (129. dipnota bkz.), Roosevelt'in yaptığı konuşmalardan, başta Sir Eldon Gorst olmak üzere, İngiliz yetkililerin memnuniyetsizliği dile getirilmiştir. Gorst'un raporu hakkında bkz. "Mısır'da Hal ve Mevki", *Tanin*, 2. sene, no. 599 (20 Nisan 1326/3 Mayıs 1910), s.2.

Комитетъ національной младо-египетской партіи

„Хорошо ли мы сдѣлали, проповѣдуя миръ и единеніе? остаемся ли мы вѣрными традиціямъ нашего ученія? слѣдуемъ ли мы по прямому пути?" Вѣроятно, они услышали бы отдаленные голоса, отвѣчающіе имъ этимъ краснымъ привѣтствіемъ героической эпохи: „съ нами спасеніе и милость Божія и его благословеніе!"

НАЦІОНАЛЬНОЕ ДВИЖЕНІЕ ВЪ ЕГИПТѢ

„Настоящее положеніе вещей въ Египтѣ представляетъ собственную аналогію для Великобританіи и для провинціи. Мы всѣ, имѣющіе дѣло съ полуцивилизованными и азіатскими народами, должны помнить, что слабость и сентиментальность могутъ причинить больше зла, нежели насилія и несправедливость"—такъ говорилъ Гуэмель въ нѣсколько превзойденной имъ рѣчи въ Лондонѣ.

Эти слова бывшаго министра Соединенныхъ Штатовъ звучатъ рѣзкими и несправедливыми, тѣмъ болѣе, что самъ представитель Англіи въ Египтѣ, Эдгаръ Горстъ, въ заключеніи своего официальнаго рапорта приглашаетъ правительство держаться выжидательной и мягкой политики по отношенію къ египтянамъ.

Не только египетская, но и оттоманская пресса отвѣтила горячимъ протестомъ на это выступленіе Гуэмеля. Однако, такое безпощадное осужденіе послѣдняго имѣетъ и свою положительную сторону,—подчеркнемъ мы,—быстраго роста и значенія національнаго движенія въ Египтѣ, оно вызываетъ со стороны безпристрастныхъ умовъ болѣе сочувственное къ нему отношеніе.

Какова же на самомъ дѣлѣ сущность національнаго египетскаго движенія? и какова можетъ быть его будущность?

Проблема эта, какъ и въ другихъ странахъ вопросъ внутренней политики, въ Египтѣ, вслѣдствіе его особаго международнаго положенія, представляетъ исключительную сложность.

Сэръ Вудгоузъ, говоря объ Египтѣ, писалъ: „Его населеніе можетъ, какъ только хочетъ," и, дѣйствительно, евреи, греки и Александрія Македонянина, армяне, арабы, турки, французы и англичане—всѣ въ своемъ родѣ и въ свое время являлись господами этой прекрасной страны, народъ коихъ не умѣлъ защищаться.

Столь же остроумнымъ является и настоящее положеніе Египта. Дѣлая изъ исторіи второй примѣръ страны съ 12-ти милліоннымъ населеніемъ, которая, сохраняя за главой государства преемственность своей династіи, платитъ ежегодную повинную дань своей державѣ (Осто-

Hizbü'l Vatani Cemiyeti merkez heyeti üyeleri *(Stambulskie Novosti)*.

Yazar, Roosevelt'in bu konuşmasının sadece Mısır değil, Osmanlı basınında da sert protestolarla karşılandığını belirtir.[132] Fakat ona göre bu konuşmanın olumlu bir yanı da vardır: Mısır'daki milli hareketin hızlı yükselişinin ve anlamının altını çizerek, tarafsız akıllarda ona yönelik daha adil bir yaklaşım oluşturmaktadır.

Korkmasov, yazısının sonraki kısmında "Mısır milli hareketinin özü gerçekte nedir? Geleceği nasıl olabilir?" sorularına yanıt arayacaktır.

Diğer ülkelerde bir iç politika sorunu olan bu meselenin, Mısır'ın özel uluslararası konumundan dolayı burada farklı bir karmaşıklığa sahip olduğuna dikkat çeker. Voltaire'in Mısır hakkındaki, "onu canı çeken herkes işgal etmiştir" sözlerini hatırlatan yazar, gerçekten de Perslerin, Büyük İskender'in, Romalıların, Arapların, Türklerin, Fransızların ve İngilizlerin sırayla bu ülkede hüküm sürdüklerini ve halkın ülkesini savunamadığını sözlerine ekler.

Korkmasov'a göre Mısır'ın o dönemki durumu da bir o kadar anormaldir. 12 milyon nüfusa sahip, başında kendi hanedanlığından bir hükümdar bulunan, her sene bir devlete (Osmanlı İmparatorluğu'na) bağımlılık vergisi ödeyip başka bir devletin (İngiltere'nin) işgali altında bulunan ve aynı zamanda "Mısır Mısırlılarındır" sloganını[133] benimseyip siyasi bağımsızlık yolunda tarihte başka ikinci bir ülke yoktur.[134]

Korkmasov, Mısır'ın siyasi durumunu dört etkenin belirlediğini yazar. Birincisi hukuksal etken olan Türkiye'nin Mısır üstündeki egemen hukukudur. Ancak bir dizi tarihi olay, bu hukuku saf nominal bir hale getirmiştir. Hıdiv Mehmet Ali'nin[135] bencilliğinden Abdülhamit'in basiretsizliğine kadar bir dizi nedenden dolayı Mısır, İngilizler tarafından ele geçirilmiş ve fiili olarak Türkiye'den kopmuştur.

---

132 Roosevelt'in eleştirildiği bir makale için bkz. Babanzade İsmail Hakkı, "Mösyö Roosevelt'in Seyahati", *Tanin*, 2. sene, no. 580 (1 Nisan 1326/14 Nisan 1910), s.1.

133 "Mısır Mısırlılarındır", Mısır'daki İngiliz işgaline karşı ortaya çıkan milli hareketin sloganıdır. İşgal karşıtı milli hareketin başta gelen siyasi örgütü, aşağıda bahsi geçecek olan Hizbü'l Vatani'dir.

134 Mısır tarihi hakkında genel bilgi için bkz. Afaf Lutfi al-Sayyid Marsot, *Mısır Tarihi Arapların Fethinden Bugüne*, çev. Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2007.

135 Kavalalı Mehmet Ali Paşa.

İngiliz işgali ikinci etkendir. İngiltere, Mısır'da güçlü bir konuma sahiptir. İdarenin, eğitimin, ticaretin, ordunun vb. ipleri İngilizlerin elinde toplanmıştır. İngilizlerin gücü, uygun anlarda imzalanan uluslararası anlaşmalar, İngiliz hükümetinin, sömürge imparatorluğunun hayati meseleleri söz konusu olduğunda takındığı sert tutum ama en önemlisi Mısır halkının zayıflığı, İngilizlere uzun bir süre daha kendi rızaları dışında kaybetmeyecekleri sağlam bir konum sağlamaktadır.

Üçüncü etken ise, kimilerinin eleştirdiği, kimilerinin desteklediği ama istisnasız herkesin hesaba kattığı hıdivin iktidarıdır. Türkiye, İngiltere ve milli hareket, aynı şekilde hıdivin iktidarının yasallığını tanımak zorundadır.

Dördüncü etken olan milli hareket ise, kendini üç siyasi partide bulmaktadır: Milliyetçi, halkçı ve meşruti reformist.[136] Bu üç partinin de programlarının temel noktalarını, meşruti rejim ve İngiliz işgalinden ülkenin kurtuluşu oluşturmaktadır. Ancak ilk ikisi ülkede İngilizlere karşı faaliyet yürütürken,[137] üçüncü, bu kurtuluşu bizzat tahakkümünü sınırlandırmaya söz veren İngiltere'den beklemektedir.

Anılan partiler, daha çok taktiksel meselelerde birbirlerinden ayrışmaktadır. Milliyetçi parti (Hizbü'l Vatani), diğerlerinden daha kalabalık ve radikaldir. Yayın organının adı *el-Livâ*'dır. Halkçı parti (Hizbü'l Ümme) oportünist bir karakter taşımaktadır. Yayın organı *el-Ceride*'dir. Meşruti reformist parti (Hizbü'l Salah) ise muhafazakârdır. Yayın organı *el-Müeyyed*'dir.

136 Geçen bölümde bahsi geçen, Fransız *Le Temps* gazetesinden Jean Rodes, Mısır'daki siyasi partileri konu edinen bir yazı kaleme almış ve yazının tercümesi bu günlerde Türkçe basında çıkmıştır. Bkz. "Mısır'da Fırkalar", *Sabah*, 21. sene, no. 7434 (19 Mayıs 1326/1 Haziran 1910), s.2. Yine Mısır'daki siyasi partilerle ilgili bir yazı, Korkmasov ile tanışıklığı olması ihtimal dahilinde bulunan (yakın geleceğin sosyalist önderlerinden) Mustafa Suphi'ye aittir. Bkz. Mustafa Suphi, "Genç Mısırlılar", *Tanin*, 2. sene, no. 399 (28 Eylül 1325/11 Teşrinievvel 1909), s.1.

137 Nitekim bu sıralarda milliyetçilerin İngilizler aleyhinde kurdukları gizli bir örgüt ortaya çıkarılmıştır ve bu haber Osmanlı basınına da yansır. Bkz. "Mısır Ahvali", *Sabah*, 21. sene, no. 7407 (22 Nisan 1326/5 Mayıs 1910), s.1-2; "Mısır'da Cemiyet'i Hafiyye", *Tanin*, 2. sene, no. 601 (22 Nisan 1326/5 Mayıs 1910), s.4.

Milliyetçi parti, kurucusu Mustafa Kamil'in geleneğini sürdürerek her geçen gün ülkenin siyasi hayatında daha etkili bir faaliyet yürütmektedir.[138] Halkçı parti, sadece yasal yöntemleri benimsemekte, kitleler içinde dini nefret duygusunu ve yabancı düşmanlığını (ksenofobi) uyandırmaktan kaçınmaya gayret ederek yalnızca basın yoluyla propaganda yapmaktadır. Korkmasov, muhafazakâr partiyi ise hıdivin partisi olarak görmektedir. Bu parti, ilk ikisi hilafına, hıdivin İngilizlerle yeni anlaşma politikasını desteklemektedir.

Bu partiler meclise bakış konusunda da ayrışmaktadır. *El-Ceride*, meclisi her kararının önünde herkesin başını eğmesi gerektiği milli bir temsilcilik olarak görürken; *el-Livâ* buna itiraz etmekte, meclisin tüm halkı değil, sadece hükümeti, üst sınıfları ve zengin vatandaşları temsil ettiğini savunmaktadır.

Bu partiler son olarak, Osmanlı İmparatorluğu'na bakış konusunda ayrışmaktadır. Muhafazakâr ve halkçı partiler bu bakımdan Mısır'ın tam siyasi özerkliğinden yanadırlar.[139] Milliyetçiler ise Türkiye ile sıkı bir birlikteliği desteklemekte-

138 Mısır'ı İngiliz varlığından kurtarmayı amaçlayan hareket, 19. yüzyılın son yıllarında Mustafa Kamil'in (Mustafa Kamil Paşa) önderliğinde genç milliyetçilerce başlatılmıştır. Afaf Lutfi al-Sayyid Marsot, s.78. Mustafa Kamil'in 1908 Şubat'ındaki ölümünün ardından milliyetçi hareketin başına (Hizbü'l Vatani'nin genel başkanlığına) geçen Türk asıllı Mısırlı siyasetçi Muhammet Ferit'in 1904-1919 yıllarını kapsayan hatıraları, hem Mustafa Kamil ve Hizbü'l Vatani hem Mısır'daki siyasi partiler ve yayın organları hem de genel olarak Mısır meselesi konusunda zengin bir kaynaktır. Bkz. Muhammed Ferid, *Mısır Mısırlılarındır – İngiliz İşgaline Karşı Osmanlı Hilâfeti*, çev. Ali Benli ve Macit Karagözoğlu, Klasik, İstanbul, Kasım 2007. Mustafa Suphi'nin yukarıda anılan yazısı, Muhammet Ferit ile Paris'te yapılmış bir röportajı da içermektedir.

139 Korkmasov'un Mısır'daki siyasi partilere ilişkin verdiği bilgiler ile Rodes, Mustafa Suphi ve hatta Mustafa Suphi'nin kendisiyle yaptığı mülakatta Muhammet Ferit'in verdikleri uyumludur. Ancak, özellikle "Halkçı Parti" (Hizbü'l Ümme) hakkında Muhammet Ferit'in hatıralarındaki anlatımı tümüyle farklıdır. Muhammet Ferit'e göre, Hizbü'l Ümme hıdive karşı İngilizlere hizmet etmek üzere kurulmuştu. Bu partinin başlıca görüş ve prensibi, Mısır'ın kendini korumaya muktedir olmadığı ve bu durum devam ettiği müddetçe en uygun haminin İngiltere olduğu şeklindeydi. Parti politikası da Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinden kurtulmak ve ona düşmanlık, hatta sırasıyla tüm Türklere, Türk asıllı Mısırlılara ve Türklerden oluşan hıdiv ailesine düşmanlık üzerine kuruluydu. Muhammed Ferid, s.22-23. Buna benzer başka ayrıntılar da söz konusudur. Mesela 1910 yılının Mart ayından itibaren *el-Livâ*, Hizbü'l Vatani'nin yayın organı olmaktan çıkmıştır. *Age*, s.24-26.

dirler. Bu türden eğilimler kısa bir süre önce İstanbul basınında, Mısır ve Osmanlı İmparatorluğu'nun gelecekte Avusturya-Macaristan örneğindeki gibi iki birleşik millet olacağı umudunu dile getiren Jön Türklerin belirli bir kesimi tarafından sempatiyle karşılanmıştır.

Bütün bu ayrışmalara rağmen üç partinin de çıkış noktası, milli kurtuluş ve meşrutiyettir. Bu iki amaca ulaşmak için bu üç parti de bir taraftan yeniden doğmakta ve çağdaşlaşmakta olan Mısır'ın İngiltere'ye manevi baskısından yanadır, diğer taraftan Avrupa'nın desteğini ummaktadır.

Korkmasov, Türk ve İranlı meşrutiyetçilerin zaferlerinin Mısır'daki kurtuluş hareketinin gelişimini etkilediğinin altını çizer. Bu olayların etkisiyle Jön Mısırlıların başarısına olan inanç epeyce artmış, istisnasız bütün partiler daha enerjik ve geniş bir karakter kazanmış, ortak dava adına işbirliği ise daha somut bir hal almıştır. Yazar, bunun sonuçlarının şüphesiz görüldüğünü belirtir ve örnekler verir.

Korkmasov'un son sözleri şöyledir: "Böylece yavaş ama kararlı ve inançlı bir şekilde Mısır, Türkiye ve İran'ın ardından milli-meşruti gelişim safhasına girmektedir."[140]

Dış Ticaret

Mahzoun'un "Türkiye'de Dış Ticaret" başlıklı yazısında, uluslararası arenada Türkiye üzerindeki ekonomik rekabet incelenir. Yazarın ilk satırları şöyledir:

> "Son 100-150 senede sanayinin devasa bir şeklide gelişmesi, sanayileşmiş Avrupa ve Amerika ülkelerini yeni pazarlar açmak ve ele geçirmek için hiçbir şeyi feda etmekten geri bırakmıyor. Çin limanlarının zorla açılmasından, hamilikten, etki alanlarından başlayarak ticaret odalarının kurulmasına, özel ticari temsilciliklere, konsolosların yükümlülüklerinin artmasına vb. kadar birçok özgün mesele üzerinde çalışılıyor."

140 D. K., Natsionalnoe Dvijenie v Yegipte", *Stambulskie Novosti*, no. 23 (4 Haziran 1910), s.5-7.

Bu satırların ardından yazar, neredeyse tamamen sanayiden yoksun kalan Türkiye'nin çekici bir kaynak haline geldiğini belirtir. Dünya ticaretine yeni giren milletler de bu pazarı ele geçirmek ve ne zamandır sağlam bir konuma gelmiş olan İngilizleri ve Fransızları oradan çıkarmak için çabalamaktadır. Daha 50 sene önce Ortadoğu pazarında tanınmayan Almanlar ve İtalyanlar, İngiltere ve Fransa gibi eski tüccar milletlerle rekabet eder hale gelmiştir. Hatta İngilizleri ve Fransızları pazarlarını kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya bırakmışlardır.

Yazar, bu iddiasını kanıtlamak için Rusya'nın İstanbul Başkonsolosu P. Y. Ponafidin'in raporundan aldıkları rakamları sunar. Birinci sırada İngiltere vardır. İthalat ve ihracat toplamı 1905 yılında 120.980.000 rubleyi bulmaktadır. Ardından Fransa-57.747.000, Almanya-57.478.000, Avusturya-54.620.000, İtalya-46.614.000 ve Rusya-21.116.000 gelmektedir. Ama tabii artış oranlarına bakmadan bu rakamların bir anlamı olmayacaktır. Son beş yılda İtalya'nın ekonomisi yüzde 80; Almanya'nın yüzde 70,21; Avusturya'nın yüzde 38,88; Rusya'nın yüzde 35,63; İngiltere'nin yüzde 13,71 ve Fransa'nın yüzde 3,22 oranında büyümüştür. Görülmektedir ki daha yeni sanayileşen ülkeler, neredeyse ilerlemesi durmuş emeklilere oranla daha önemli başarılar kazanmaktadır.[141]

Bu sonuçlar Mahzoun'a göre ayrıca şundan dolayı da şaşırtıcıdır ki Avusturya, Alman ve İtalyan ürünleri, İngiliz ve Fransız ürünleriyle karşılaştırılamayacak durumdadır. Almanya, İtalya ve Avusturya'nın başarısı esas olarak mallarının ucuzluğundan kaynaklanmaktadır. Tabii ayrıca mali kabiliyet ve becerinin etkisini saymamak da haksızlık olacaktır.

İngilizler ve Fransızlar yerel şartları ve zevkleri dikkate almazken, rakipleri, fakir ülkelere uygun olarak ucuz mal pazarlamışlardır. Ayrıca bunu uzun vadeli krediler karşılığında yapmışlardır. Böylece Türkiye pazarı Alman, İtalyan ve Avusturya mallarıyla dolup taşmaya başlamıştır.

Türk pazarı, Avrupa sanayisi açısından önemli bir yer teşkil etmekle birlikte, gerçek potansiyelinin çok altındadır. Ancak

141 1830-1913 yılları arasında ülkelere göre Osmanlı dış ticaretine ilişkin istatistikler için bkz. *19. Yüzyılda Osmanlı Dış Ticareti - Tarihi İstatistikler Dizisi*, c.1, haz. Şevket Pamuk, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, Ağustos 1995, s.61-77.

yeni rejimle birlikte ulaşımın gelişmesi ve doğal zenginliklerin işlenmesiyle Türk pazarı çok daha büyüyecektir. Eğer Almanya, Avusturya ve İtalya bu tempoyu sürdürürlerse, oluşacak yeni şartlardaki başarıları uluslararası durumlarını çok daha iyi duruma getirecektir.[142]

Türk hükümeti tarafından da en azından kısa bir süre içinde buna karşı bir duruş sergilenmesi beklenmemektedir. Türk gümrük politikası hâlâ korumacı değildir. Ayrıca Türkiye'nin uluslararası anlaşmalarla altına girdiği yükümlülükler kalkmış olsa dahi, sanayisinin olmaması, bazı yasakçı (korumacı) önlemlere başvurmasına izin vermemektedir.

Yazara göre, Türk hükümetinin yabancı yatırımcıları yerli yatırımcılarla aynı derecede vergiye tabi kılma çabaları doğru yorumlanmalıdır. Bırakalım parmakla sayılacak kadar az olan Müslüman yatırımcıyı, iyi sermaye birikimine sahip Osmanlı Hıristiyanları ve Yahudileri bile imtiyaz sahibi yabancılar karşısında geri adım atmaya başlamıştır. Yerli yatırımcıların tek önceliği yerel talebi iyi bilmekken, artık bu da ortadan kaybolmaktadır. Bu bakımdan yerli yatırımcıların yabancıların vergi yükümlülüğü konusundaki imtiyazları hakkında yakınmaları tamamen haklıdır.

Yazar, önyargısı olmayan hiç kimsenin, kendi tebaasının haklarını koruyan Türk hükümetini yabancı düşmanlığıyla suçlayamayacağı düşüncesindedir. Hükümet ve halk, yabancı sermaye olmadan kalkınmanın mümkün olmadığının bilincindedirler. Yeter ki yabancı sermayenin arkasında siyasi amaçlar saklanmış olmasın.

Diğer taraftan, yakın komşuluğa rağmen Türkiye ile Rusya arasındaki ticari ilişkiler zayıftır. Rusya, Türkiye'ye esas olarak un, tahıl, petrol, petrol ürünleri ve şeker satarken, Türkiye'den meyve, sebze, ceviz ve tütün almaktadır. Rus ürünleri, Alman ve İtalyanların aldıkları talepleri elde etmekten uzaktır. Hatta İngilizlerin ve Fransızların temposunun bile çok gerisindedir.

142 Yazarın verdiği bilgiyle karşılaştırmak için, söz konusu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun dış ticareti hakkında (141. dipnottaki kaynağın yanı sıra) bkz. Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1970, s.180-187.

Rus malları, yüksek gümrük tarifelerinin korkunç duvarlarıyla çevrili kendi yerel pazarıyla yetinmektedir. Dış pazara ilgisizdir.[143] Ancak son yüzen serginin[144] Türkiye'deki faaliyetleri gelecek açısından umut vermiştir.[145]

143 Petrosyan, o dönemde Türk-Rus ticari ilişkilerinin gelişmemesinin ana sebebi olarak bir önceki yüzyılda birkaç kez savaşmış olan bu iki ülke arasında devamlı süren siyasal istikrarsızlığı görmektedir. Ayrıca Rus ekonomisinin genel anlamda geri kalmışlığı, iç pazarın genişliği dolayısıyla Rus ticaret burjuvazisinin Ortadoğu pazarına ilgisizliği, ihraç malları için demiryolu ücretlerini düşürmeyen, Karadeniz'deki Rus ticaret gemilerini desteklemeyen ve Türkiye'deki konsolosluklarında ticari ataşelik kurmayan Rus hükümetinin politikaları da bunda rol oynamıştır. Ayrıca Rus tüccarlarda profesyonel kültür zayıftır. Kredi, malların zamanında teslimi, tanıtım gibi konularda ciddi eksiklikleri vardır. Rus malları, daha kaliteli oldukları zaman dahi Batı Avrupa'yla rekabet edemez hale gelmiştir. Kimi zaman da Avrupalılar farklı yollara başvurmuşlardır. Örneğin Avusturyalı rakiplerinin Rusya'dan gelen şekere dövülmüş cam ve domuz yağı katıldığı dedikodusunu yaydığı da olmuştur. Bkz. Y. A. Petrosyan, "Russkie v Osmanskoy İmperii: İstoriçeskiy Ekskurs", *Rossiyskie Sooteçestvenniki v Turtsii: İstoriya i Sovremennost*, Stambul, 2008, s.52-54. Konuyla ilgili başka bir değerlendirme için bkz. N. G. Kireyev, *İstoriya Turtsii XX Vek*, İV RAN, 2007, Moskva, s.91-92, 436-437.

144 Bu sergiyle ilgili haber için 4. bölüme bkz.

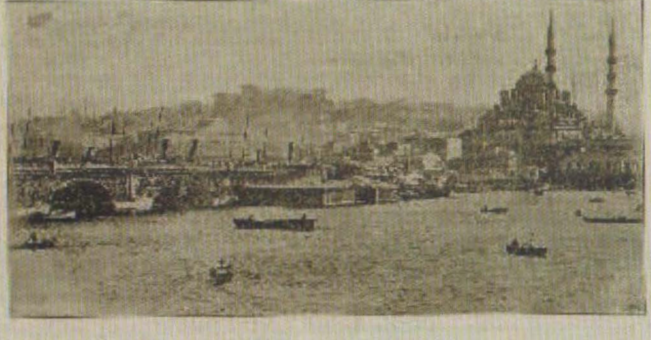
145 Mahzoun, "Vneşnyaya Torgovlya v Turtsii", *Stambulskie Novosti*, no. 11 (12 Mart 1910), s.5-7.

ГОДЪ II. ПЯТНИЦА, 12 ФЕВРАЛЯ 1916 № 7

СТАМБУЛЬСКІЯ НОВОСТИ

ЕЖЕНЕДѢЛЬНАЯ ИЛЛЮСТРИРОВАННАЯ ГАЗЕТА

Выходитъ по Пятницамъ

ГЛАВНЫЙ МОСТЪ МЕЖДУ ОТДУЛЬДЪ и ГАЛАТОЙ.

ПОДПИСНАЯ ЦѢНА

на ГОДЪ — для ТУРЦІИ и заграницы —

на 1 Мѣс. — 40 к. — 80 к.

„ 3 „ — 1 р. — 2 р.

„ 6 „ — 2 р. — 4 р.

ЦѢНА ОТДѢЛЬНАГО НОМЕРА:

въ ТУРЦІИ — 20 пара, за ГРАНИЦЕЙ — 20 коп.

ЦѢНА ОБЪЯВЛЕНІЙ:

строка петитомъ на первой страницѣ — 5 піастровъ

на внутренней и послѣдней страницахъ — 3 піастра

Для постоянныхъ объявителей, помѣщающихъ большія объявленія и болѣе чѣмъ одинъ разъ — особыя условія по соглашенію съ редакціей.

Администрація и Редакція: „STAMBOULSKYA NOVOSTI"

ПЕРА, ВЪ ДОМѢ ВАНЛИ № 38 (ТУРЦІЯ) CONSTANTINOPLE.

Osmanlı Meclisi'nin açılışı, 4 Aralık (17 Aralık) 1908 *(Stambulskie Novosti)*.

ТОРЖЕСТВЕННОЕ ОТКРЫТІЕ ОТТОМАНСКАГО ПАРЛАМЕНТА

4-го Декабря 1908-го года.

III. BÖLÜM

TOPLUMSAL HAYAT

Kitabın önsözünde de belirttiğimiz gibi, *Stambulskie Novosti* gazetesi Türkiye'deki toplumsal hayata, geleneklere ve kültüre geniş yer ayırmıştır. Gazetenin bu özelliği daha ilk sayısından kendini belli etmektedir. İleriki nüshalarda bu tür gözlemlerini sık sık kaleme alacak olan Mariya Skokovskaya'nın "M. S-iy." imzalı ve "İstanbul'da Ramazan ve Bayram" başlıklı yazısı bunun ilk örneğidir.[1]

Ramazan ve Bayram

1909 yılında Ramazan ayı (miladi takvime göre) 16 Eylül günü başlamıştır. Bayram ise, 16-18 Ekim'e denk gelmektedir.[2] Dolayısıyla Skokovskaya'nın gözlemleri gayet tazedir. Şeker veya Ramazan Bayramı (eski tabirle "iyd-i fıtr") üzerinden daha bir ay bile geçmeden, Kasım ayı başında kaleme alınmıştır.

Yazar, gözlemlerini aktarmaya ramazanla başlar. Makalesinin başında, ramazan ayının ve orucun İslam'daki kökeniyle ilgili bilgiler verir, ardından İstanbul'da tanık olduğu ramazanın toplumsal hayata yansımalarına geçer.[3] O sene, her zaman olduğu gibi, orucun başlamasıyla İstanbul sokakları boşalmış,

1 1900 yılında Rusya'da basılan *Türkiye ve Türkler* adlı kitaptaki ramazan ve bayram değerlendirmesi için bkz. A. P. Protasov, *Turtsiya i Turki*, Tipografiya M. Akinfiyeva i İ. Leontyeva, S.-Peterburg, 1900, s.27-29.

2 *Nevsal-i Osmanî*, 1. sene - 1325 Sene-i Maliyyesine Mahsus, mu. Ekrem Reşat ve Osman Ferit, Matbaa-i Âmedi, 1325, s.16, 18, 28.

3 *Stambulskie Novosti*'deki anlatımı, İstanbul ramazanlarını toplumsallık biçimleri ekseninde inceleyen şu çalışmayla karşılaştırmak faydalı olacaktır. Bkz. François Georgeon, "İmparatorluktan Cumhuriyete İstanbul'da Ramazan", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşamak*, der. François Georgeon ve Paul Dumont, çev. Maide Selen, 2. basım, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s.41-136.

günlük trafik ortadan kalkmış, kahvehane ve restoranlar kapanmıştır. İstanbul birden durgunlaşmış, artık Avrupa tarzına yaklaşmakta olan hayat, gelenek ile dinin dar çerçevesine yeniden girmiştir. Ramazanda kimse evinden çıkmamakta, sadece camilerin etrafında bir miktar hareketlenme dikkat çekmektedir. İnançlarına bağlı Müslümanlar ramazan boyunca en az bir kere namazını camide kılmaktadır ama bu kalabalığı camiye çeken sadece ezan değildir. Camilerin avlusunda, artık gelenek haline geldiği üzere, pazarlar ya da en azından yerel veya çevre bölgelerden yiyecek, eşya gibi malların satıldığı tezgâhlar kurulmaktadır.

Bu tezgâhlarda tahta ve kilden eşyalar, örgü halı ve hasırlar, sıradan kumaş ve ayakkabılar sergilenmektedir. Bunlar zarif ve zevkli olmamakla birlikte, büyük beklentileri olmayan bir kalabalık pazarları ilgiyle gezmekte, pek çok kimse senelik alışverişini buralarda yapmaktadır. Skokovskaya'nın dikkatini en çok Beyazıt Camii'nin avlusunda kurulan pazar çekmiştir.[4] Dip dibe kurulan barakalar, tezgâhlar tam bir Doğu manzarası arz etmekte, kalabalığın arasında uçuşan güvercinler ise tabloya ayrı bir renk katmaktadır. Halk inanışına göre bu güvercinler, camiye adını veren Sultan Beyazıt'ın camiye hediye ettiği bir çift güvercinden gelmektedir.

Skokovskaya, kadınlarla ilgili olarak da şu satırları kaleme almıştır:

> "Ramazan günlerinde belirli saatlerde bazı camiler, oldukça orijinal bir manzaraya sahne olmakta, alacalı bulacalı kadınlarla dolmaktadır. Kadınlar, özellikle

4 Bu da olağandır çünkü büyük camilerin avlularında kurulan sergiler veya pazarlar arasında Beyazıt Camii avlusundakinin ayrı bir yeri vardır. Hatıralarında İstanbul Ramazanları hakkında ayrıntılar sunan Burhan Felek, Beyazıt Camii avlusundaki serginin İstanbul'da ramazanın hususiyetlerinden biri olduğunu yazar. Skokovskaya'nın sözlerini andırırcasına, "çok renkli bir şark pazarı idi" şeklinde niteler. Burhan Felek, *Yaşadığımız Günler*, Milliyet Yayınları, Nisan 1974, s.202. Benzer bir değerlendirmeyi Tanpınar da yapar. Bkz. Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir*, İş Bankası Kültür Cep Kitapları, Ankara, 1960, s.190. Bu sergiler için ayrıca bkz. "Bayazıd Camii Avlusunda Ramazan Sergileri", *İstanbul Ansiklopedisi*, c.4, haz. Reşad Ekrem Koçu, İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, İstanbul, 1960, s.2235-2239; Halit Fahri Ozansoy, *Eski İstanbul Ramazanları*, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, İstanbul, 1968, s.39-41; Françols Georgeon, s.78-79.

kendileri için önceden belirlenen vaazı dinlemek üzere toplanmaktadırlar. Erkekler burada bulunmaz ve dini yöneticiler, kendilerini dikkatle dinleyen kadınlarla bu şekilde özgürce konuşurlar. Sıradan imamlar, sıkça da aydın ulema; aile, vatan, kadınların, annelerin ve kadın yurttaşların yükümlülükleri üzerine uzun ve canlı konuşmalar yapar. Bütün bu vaazlarda koyu bir rasyonalizm ve Türkiye'nin bugünkü tüm toplumsal hayatına silinmez bir şekilde damgasını vurmuş canlı ve güzel vatanseverlik duygusu bulunmaktadır. Vaazın son bulmasıyla kadınlar hemen orada iftar için alışverişini yapmaktadır."

Dönemin devrimci ortamını canlı bir şekilde betimleyen yazar, kadınlara yönelik bu vaazların sıkı bir şekilde hükümetin kontrolü altında tutulduğunu belirtir.[5] Camilerin duvarları arasında hazırlanan 31 Mart Ayaklanması dersleri Jön Türklere çok şey öğretmiştir.[6] Hükümet, resmi olarak halkı oruç tutmaya ve diğer dini vecibelerini yerine getirmeye çağırdığı gibi, aynı zamanda ramazandan halkın politik eğitimi anlamında da faydalanmaya karar vermiştir. Bu amaçla, saat 6'da (akşamları) çıkan ve günde 5-6 bin satışa ulaşan *Ramazan* gazetesi bile kurulmuştur.[7] Gazetenin sayfalarına koyu bir meşruti ruh hâkim-

5 Yeni Jön Türk rejimi, iktidarını pekiştirmek amacıyla devrim lehine, başta camilerdeki vaazlar olmak üzere, ramazana özgü iletişim kanallarından yararlanmaya çalışmıştır. Mesela 29 Eylül 1908 (3 Ramazan 1326) tarihli genelge, Ramazan ayı boyunca özellikle taşraya gidecek tüm vaizlerden, müminlere "anayasa ile adalet ve hukuk karşısında eşitlik kazandıklarını ve bu kavramların İslam'da da bulunduğunu" açıklamalarını ister. Buna karşılık, karşıdevrimci muhafazakâr unsurlar da halkı İttihatçılara karşı seferber etmek için ramazandan yararlanmaya çalışmışlardır. François Georgeon, s.121-122.

6 31 Mart Olayı'nda (Nisan 1909) ulema, medrese öğrencileri (softalar), İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti ve *Volkan* gazetesi gibi dini söylemli örgütler ve yayınlar önemli bir rol oynamış ve ayaklanma "şeriat isteriz" sloganıyla başlatılıp yürütülmüştür. Geniş bilgi için bkz. Sina Akşin, *Şeriatçı Bir Ayaklanma 31 Mart Olayı*, 3. basım, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, Kasım 1994. 1908 Devrimi'nin hemen ardından gelen ramazanda (Ekim 1908) yeni rejimin karşıtları dini duyguları kullanarak birtakım kalkışma eylemlerinde bulunmuşlardır. Bu türden "Kör Ali" ve "Karagöz" olayları hakkında bkz. Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat Terakki*, 2. basım, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, Kasım 1998, s.129-132.

7 İlk sayısı 1909 Ramazan'ının birinci günü (16 Eylül 1909) İstanbul'da çıkan *Ramazan* gazetesinin sahibi ve sorumlu müdürü İsmail Suphi (Sosy-

dir: "Dine hiçbir şekilde karşı olmayan devrimin meşruiyeti ve tarihsel gerekliliği halka özgürlük vermiş ve Osmanlı milletini oluşturmuştur."[8]

Ramazan günlerinin sıkıcı ve monoton geçtiğini, herkesin sabırsızca topun atıldığı[9] saat 6'yı beklediğini ifade eden yazar, iftarın başlamasıyla İstanbul'daki tablonun hemen değiştiğine işaret eder. Yüzlerce insan kahvehanelere ve restoranlara koşturmakta ve bir dakika içinde bütün masalar dolmaktadır. Şehir birdenbire neşeli bir havaya bürünmektedir. Bir zamanlar ramazanın Tanrı huzurunda manevi dinginliğin verdiği bir hüzünle geçtiğini anımsatan Skokovskaya, asırlar boyunca ramazanın karakterinin değiştiğini ve adım adım yaşlısıyla genciyle herkesin heyecanla beklediği neşeli bir bayrama dönüştüğünü vurgular.[10] İftara doğru sadece bütün aile değil, yakınlar ve tanıdıklar da toplanmaktadır. Tüm gün süren orucun ardından iftar iyice uzamakta, saatler muhabbet ve şakalaşmalarla uçup gitmektedir. İftardan sonra erkekler, gecenin kalan diğer keyifli yarısını geçirmek üzere kahvehanelere gitmektedir.[11] Gece 2'de

---

sallıoğlu) Bey'dir. Gazete, *Servet-i Fünûn* idarehanesinden yönetilmektedir. Dört sayfa ve resimli olan *Ramazan* günlüktür ve 26 numaralı son sayısı 26 Ramazan 1327 (11 Ekim 1909) tarihlidir. Kütüphanelerde 27-30 numaralı nüshaları da bulunuyor olmakla birlikte, bunlar 1909'a değil, 1910 yılı Ramazanı'na ait sayılardır. Gazetenin üzerindeki tarihlerden başka, 26 ve 27 numaralı nüshalarda konuyla ilgili açıklamalarda bulunulmuştur. Bkz. "İfade", *Ramazan*, 1. sene, no. 26 (26 Ramazan 1327/11 Teşrinievvel 1909), s.1; "Muhterem Karilerimize", *Ramazan*, 2. sene, no. 27 (1 Ramazan 1328/5 Eylül 1910), s.1.

8 Gerçekten de gerek içeriği gerekse görsel malzemesiyle *Ramazan* gazetesi ne siyasi ne de toplumsal anlamda muhafazakâr bir görüntü verir. Aydınlanmacı ve meşrutiyetçi *Servet-i Fünûn* çizgisinde bir yayın olduğu, esas olarak okuru eğlendirmeyi ve bilgilendirmeyi hedeflediği söylenebilir. Ayrıca bkz. "Maksat ve Meslek", *Ramazan*, 1. sene, no. 1 (1 Ramazan 1327), s.1.

9 İstanbul'da oruç açma (iftar) zamanının geldiğini ve orucun başladığını (imsak) bildirmek üzere günde iki kez, Sultan Ahmet Meydanı'ndan ve Selimiye Kışlası'ndan üçer kez top atışı yapılır. François Georgeon, s.47; Burhan Felek, s.196, 199-200.

10 Ramazanın tarihsel boyutta değişimine, 1908 Devrimi'nin ramazan bakımından da bir dönüm noktası olduğuna dair bkz. François Georgeon, agm.

11 Skokovskaya gibi, Rus kadın gazeteci Ariadna Tırkova da İstanbul kahvehaneleriyle ilgili gözlemlerini yazmıştır. Türkler, caddenin her iki tarafına dizilmiş olan kahvehanelerde, açık havada duvar boyunca sıralanmış sedirlerde istifini bozmadan bağdaş vaziyette oturmakta, kahve ve nargile içmektedir. İnsanlar, yanındakilerle nadiren ve kesik kesik cümlelerle

kulakları sağır eden davulların ardından 4'te tekrardan top patlayarak orucun başladığını haber vermektedir. Ay boyunca bu, her gün böyle devam eder.

Yazar, iftardan sonraki İstanbul sokaklarını ve gece eğlencelerini anlatarak sözlerini sürdürür:

"Tarihi camiler parlak ışıklı pencereleriyle selamlayarak ışıldamakta, ışıklandırılmış minarelerin arasında ateş gibi yanan *Kur'an*'dan sözler veya önde gelen halifelerin isimleri parıldamaktadır.[12] Bütün caddeler iyice ışıklandırılmış, kaldırımlar ve meydanlara birbiri ardına divanlar, masalar yerleştirilmiştir. İstanbul'un sakinleri kahvelerini yudumlarken hoşça gevezelik etmekte, yanlarından geçen onlarca seyyar satıcı ceviz, meyve ve Doğu tatlıları satmaktadır. Ancak, sadece Beyazıt çevresindeki caddelerde hayat tam anlamıyla fıkır fıkır kaynamaktadır.[13] Dükkânlar açıktır, vitrinlerde en güzel, orijinal ve moda eşyalar durmakta, birçok Türk, gece boyunca oralarda gerekli alışverişini yapmaktadır. Müzik ve şarkılar bütün gece susmamakta, pek parlak olmayan onlarca kukla tiyatrosu, sinematograf ve basit tiyatrocu seyirci çekmeye çabalamaktadır. Halk dolaşmakta, gülüşmekte, gevezelik etmekte, Doğu tatlılarından yemektedir; memnuniyet ve mutlulukları yüzlerin-

konuşmaktadır. Bazen bir sokak çalgıcısı gitara benzeyen bir enstrümanla mırıldanarak hüzünlü bir şarkı okumakta, daha sonra bakır bardağa kilden yapılmış göbekli bir şişeden içeceği boşaltıp dikkatli dinleyicilere servis etmektedir. Bunun karşılığında da bakır para almaktadır. Kahveler kimi zaman da camiden çıkan insanlarla dolmakta, bu insanlar arasında güncel gelişmeler üzerine fikir alışverişi yapılmaktadırlar. Türkler votka içmemekte ama kahvesiz de yaşayamamaktadırlar. Ariadna Tırkova, *Staraya Turtsiya i Mladoturki*, Tipografiya B. M. Volfa, Petrograd, 1916, s.8-9, 130. Aynı dönemde Türkiye'de bulunan Goloborodko'nun kahvehanelerle ilgili gözlemleri için bkz. İ. İ. Goloborodko, *Staraya i Novaya Turtsiya*, Moskva, 1908, s.9.

12 Yazarın burada kastettiği, "mahya" (iki minare arasına gerilmiş ışıklı yazı) geleneğidir.

13 On dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinden itibaren ve bu arada II. Meşrutiyet yıllarında da İstanbul'da ramazan etkinliklerinin merkezi, Beyazıt ile Fatih'i birbirine bağlayan Şehzadebaşı, yani Direklerarası ve civarıdır. François Georgeon, s.96-108; Halit Fahri Ozansoy, s.49-55, 68, 97-99; Burhan Felek, s.200; R. N., "Ramazan ve Direklerarası", *Ramazan*, 1. sene, no. 8 (8 Ramazan 1327/23 Eylül 1909), s.2.

den okunmaktadır. Sadece Müslüman kadınları değil, Hıristiyan kadınlar da bu ramazan eğlencelerine katılmamaktadır. Kadın yüzünün, kadın gülümsemesinin, parlak kadın elbiselerinin olmayışı, Müslüman eğlencesini sıkıcı ve hatta Avrupalılar için pek anlaşılmayacak bir hale getirmektedir."[14]

Yazara göre aydın sınıfların orucu ne kadar sıkı tuttuklarını söylemek zordur ama iftar geleneği toplumun bütün kesimlerinde korunmuştur. Ayrıca, padişahın sarayında da birkaç kez iftar verilmiş, Ahmet Rıza Bey ve Mahmut Şevket Paşa başta olmak üzere, İttihat ve Terakki Partisi temsilcileri de bu iftarlara katılmışlardır. Diğer taraftan, eski geleneklere göre ramazanın 15. günü V. Mehmet eski saraya (Topkapı Sarayı'na) gidip Hz. Muhammet'in sakalının bulunduğu yerde dua etmiştir.

Gerçekten de ramazanın on beşinci günü Hırka-i Saadet'in (veya Hırka-i Şerif'in, yani kutsal emanetlerin) başta "bütün Müslümanların halifesi" sıfatıyla padişah olmak üzere devlet ricali tarafından ziyaret edilmesi, Osmanlı Devleti'nin son dönemine kadar sürmüş bir gelenektir. Skokovskaya'nın sözünü ettiği, 1909 Ramazanı'ndaki (30 Eylül günü) ziyaretin ayrıntıları gazetelere yansımıştır.[15] *Ramazan* gazetesi de bu münasebetle Sultan V. Mehmet Reşat'ın fotoğrafını yayımlamıştır.[16]

Padişahın vükelâdan (vekillerden) başlayarak hükümet erkânına ve yüksek memurlara iftar yemeği vermesi de bir diğer âdettir. "İftar-ı seniyye" denilen bu iftarların ardından, halk ağzında "diş kirası" denilen, kese içinde kişiye göre münasip

14 Ramazan etkinliklerine ve eğlencelerine -Müslim veya gayrimüslim- kadınların hiç katılmadığı pek de doğru sayılmaz. Konuyla ilgili olarak bkz. François Georgeon, s.92-95, 104, 108, 125.

15 Örneğin bkz. Hüseyin Cahit, "Hırka-i Saadet Ziyareti", *Tanin*, 2. sene, no. 389 (18 Eylül 1325/1 Teşrinievvel 1909), s.1; "Hırka-i Saadet Alayı", *Tanin*, 2. sene, no. 389 (18 Eylül 1325/1 Teşrinievvel 1909), s.2; "Ziyaret-i Hırka-i Saadet-i Hazret-i Nebevî", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 1. sene, no. 123 (18 Eylül 1325/1 Teşrinievvel 1909), s.2. O sırada mabeyin başkâtipliği görevinde bulunan Halit Ziya Uşaklıgil'in bu ziyarete ilişkin anlatımı için bkz. Halid Ziya Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, c.1, Hilmi Kitabevi, İstanbul, 1940, s.176-177; c.2, 1941, s.125-127.

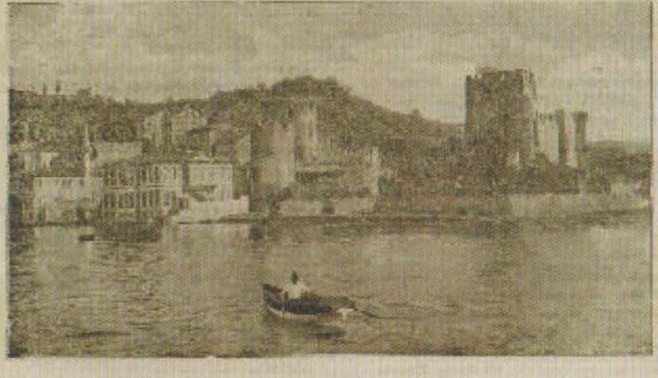
16 *Ramazan*, 1. sene, no. 15 (15 Ramazan 1327/30 Eylül 1909), s.1. Dönem basınında sıkça rastlanan bu aynı fotoğrafa, *Stambulskie Novosti*'nin 27 Kasım (10 Aralık) 1909 tarihli 6. sayısında da yer verilmiştir.

ГОДЪ II ПЯТНИЦА, 28 ФЕВРАЛЯ 1919. №9.

СТАМБУЛЬСКІЯ НОВОСТИ

ЕЖЕНЕДѢЛЬНАЯ ИЛЛЮСТРИРОВАННАЯ ГАЗЕТА

Выходитъ по Пятницамъ

БОСФОРЪ. Старыя укрѣпленія Анадолу-Кавакъ.

ПОДПИСНАЯ ЦѢНА

для Турціи: для Россіи и заграницы

[illegible]—80 пара. 5 руб.

[illegible]—40 „ 3 „

[illegible]—20 „ 2 р. 50 коп.

Цѣна отдѣльнаго номера:

ТУРЦІЯ—40 пара, для РОССІИ—30 коп.

ЦѢНА ОБЪЯВЛЕНІЯМЪ:

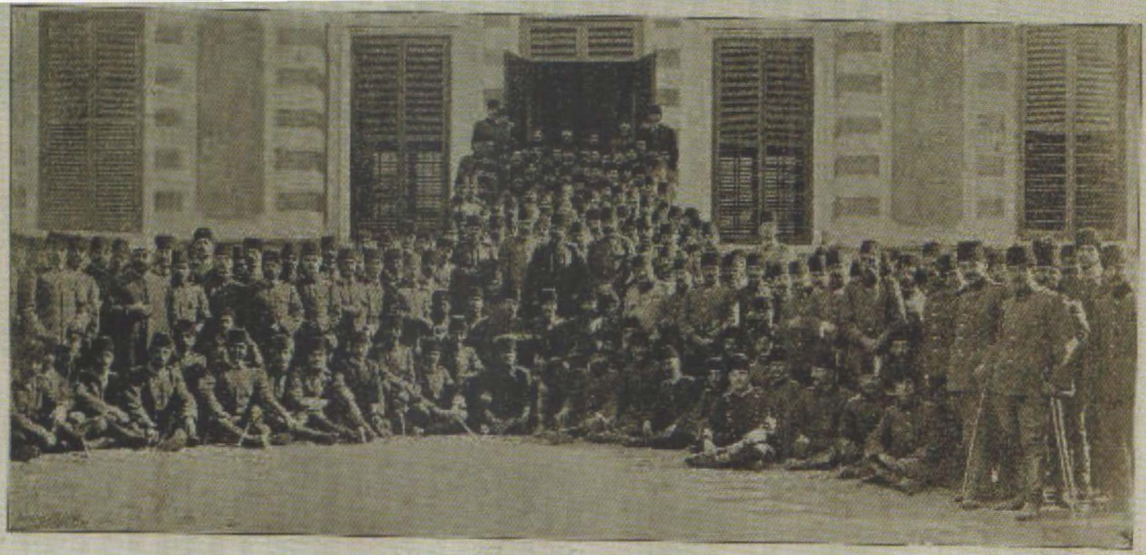
[illegible] за строку петитомъ—8 пара (40

„ „ послѣдней „ —2½ „ (20

Для желающихъ печатать большія объявленія [illegible] цѣны будутъ [illegible] по соглашенію.

АДМИНИСТРАЦІЯ и РЕДАКЦІЯ: „STAMBOULSKYA NOVOSTI"

[illegible]

Махмудъ Шевкетъ Паша (военный министръ).

Офицеры 2-аго корпуса, подавившаго контръ-революцію.

Hareket Ordusu subayları için verilen ziyafetten. Ortada Mahmut Şevket Paşa *(Stambulskie Novosti)*.

miktarda atiyyeler (bahşiş/hediye) dağıtılır.[17] Skokovskaya'nın sözünü ettiği; 7 Ekim 1909 gecesi sarayda padişah tarafından verilen iftarda vekillerden başka, Mahmut Şevket Paşa ile Mebusan Meclisi reisi Ahmet Rıza Bey de hazır bulunmuş ve konuklara hediye olarak altın saat ve tütün tabakası takdim edilmiştir.[18]

Yazarın ifadesiyle, ramazan inançlı Müslümanların gününü gece, gecesini de gündüz etmektedir. Kamu kuruluşları öğleden sonra açılmakta, nazırlar (bakanlar) iftardan sonra toplanmaktadır. Toplumsal hayat oldukça yavaşlamıştır ve uyuşuk bir tempoda ilerlemektedir.

Skokovskaya ramazanla ilgili izlenimlerini bu şekilde aktardıktan sonra bayrama geçer. Ramazan Bayramı o sene oldukça görkemli geçmiştir:

> "Sabah saat 6'da V. Mehmet, şehzadesi, nazırları ve üst düzey yetkililer eşliğinde yatla eski saraya geldi, oradan süslü bir faytonla Sultanahmet Camii'ne gitti.[19] Bütün yol boyunca tören kıyafetleri içinde askerler ve farklı okulların öğrencileri dizilmişti. Sultan, namazını kılıp saraya geri döndü. Bu süre zarfında sevgili padişahlarını selamlamaktan yorulmayan halkın sevinç çığlıkları yankılandı. Dolmabahçe'de davetliler artık V. Mehmet'i

17 Halid Ziya Uşaklıgil, c.2, 1941, s.130-131; Burhan Felek, s.201.

18 "İftar-ı Seniyye", *Tanin*, 2. sene, no. 395 (24 Eylül 1325/7 Teşrinievvel 1909), s.2; "İftar-ı Seniyye", *Tanin*, 2. sene, no. 396 (25 Eylül 1325/8 Teşrinievvel 1909), s.3; "Payitaht: İftar", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 1. sene, no. 130 (25 Eylül 1325/8 Teşrinievvel 1909), s.2-3; "İftar-ı Melukane ve Vükelaya Hediyeler", *Tanin*, 2. sene, no. 397 (26 Eylül 1325/9 Teşrinievvel 1909), s.2. Saray başmabeyincisi Lütfi Simavi Bey de hatıralarında bu iftardan söz eder. Bkz. Lütfi Simavi, *Sultan Mehmet Reşat Han'ın ve Halefinin Sarayında Gördüklerim*, 1. kısım, Matbaa-i Osmaniye, 1340, s.64-65. Ayrıca bkz. Halid Ziya Uşaklıgil, s.130-133.

19 1877'de basılan *Türkler Hakkındaki Gerçekler* isimli kitabında Rus yazar Yestignyev, ramazan bayramının tek gün sürmesi gerektiğini ama halkın üç gün kutladığını, kurban bayramının ise dört gün boyunca devam ettiğini belirtir. Bayramlarda halk kendini gürültülü eğlencelere kaptırmaktadır. Yestignyev, sultanın bayramlarda temsilciler heyetini gün doğarken kabul ettiğini yazar. Heyet, toplumun her kesiminden oluşmaktadır. Daha sonra hep beraber bakanlardan, müftülerden, kadılardan vd.den oluşan maiyetiyle camiye gidilmektedir. Yazar ayrıca, bayram günlerinin tatil olduğunu da ekler. M. Yestignyev, *Pravda o Turkah. İh Religiya, Nravı i Obıçai*, Tipografiya V. Y. Barbky, Moskva, 1877, s.25.

beklemeye koyulmuştu ve kısa bir süre sonra sultanı tebrik seremonisi başladı. Bu seremoni hâlâ 'el öpme' töreni adını koruyor. Bir zamanlar herkes padişahın elini öpermiş, daha sonra sadece sultanın önünde sarayın birinci mareşalinin tuttuğu ipek kurdeleyi öpmüşler.[20] Bu sene ise kurdeleyi sadece dini ve yüksek düzey memurlar öptüler. Bütün mebuslar da önünde eğilmekle yetindiler. Taht salonu duyulmamış bir ihtişamla parlıyordu."

1909 Ramazan Bayramı'ndaki bayramlaşma töreninde, Skokovskaya'nın da belirttiği gibi, bir "saçak öpme" krizi yaşanmıştır. Devlet ricali, askeri erkân ve Âyan Meclisi üyeleri saçağı öperken, başta Mebusan Meclisi reisi Ahmet Rıza Bey olduğu halde mebusların bir kısmı, yeni rejimin bir icabı olarak, saçağı öpmemiş ve padişahı selamlamakla (temenna etmekle) yetinmişlerdir. Bu durum o günlerde tartışmalara sebep olmuştur.[21] Saçak öpme âdeti, bu siyasi krizden sonra bir daha uygulanmayacaktır.

Skokovskaya'nın anlatımına göre, törende askeri müzik de çalınmıştır. Ulema yeşil ipekten altınla dokunmuş kıyafetler içinde tabloya spesifik bir Doğu karakteri kazandırmaktadır. V. Mehmet neşeli, güleç ve halkının memnuniyetinden mutlu bir

20 Yazarın "birinci mareşal" ile kastettiği başmabeyincidir. "İpek kurdele" ise, saltanatın ve halifeliğin sembolü olan "saçak"tır. Saraylarda bayramlaşma (bayram tebriki/muayede) esnasında teşrifata dahil devlet adamları padişahın tahtından uzanan saçağı öperler. Buna "saçak öpmek" denir. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c.3, 16. basım, MEB Yayınları, İstanbul, 2004, s.75.

21 Saçak öpmeyen mebuslardan Hüseyin Cahit Yalçın'ın hemen bayram ertesinde yazdığı, saçağı mebusların da öpeceğine dair karar alan heyet-i vükelayı (hükümet kabinesini) ve bu âdeti eleştirdiği başmakalesi için bkz. Hüseyin Cahit, "Heyet-i Vükelaya Dair", *Tanin*, 2. sene, no. 405 (6 Teşrinievvel 1325/19 Teşrinievvel 1909), s.1. Konu hatıralara yansımıştır. Tören esnasında saçağı tutan Başmabeyinci Lütfi Simavi'nin ve yine olayın şahitlerinden Mabeyin Başkâtibi Halit Ziya Uşaklıgil'in anlatımları için bkz. Lütfi Simavi, s.67; Halid Ziya Uşaklıgil, s.146-147. Ahmet Rıza Bey'in anlatımı için bkz. *Meclis-i Mebusan ve Ayân Reisi Ahmed Rıza Bey'in Anıları*, Arba Yayınları, İstanbul, Temmuz 1988, s.40-41. Hüseyin Cahit Yalçın'ın hatıralarındaki anlatımı için bkz. Hüseyin Cahit Yalçın, *Siyasal Anılar*, 2. basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, Haziran 2000, s.211-212. Ayrıca bkz. Mehmet Zeki Pakalın, s.75-77; Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat Terakki*, s.201.

görünüm çizmiştir.[22] Saraydan taşan bu mutluluk dalgasının tüm şehri sardığı görülmektedir. Gencinden yaşlısına, yoksulundan zenginine herkes bayram havasına girmiştir.

Yazar daha sonra, bayramın yarattığı dayanışmayı ön plana çıkarır. Fakirlere, öksüzlere nasıl yardım edildiğini, hayır kurumlarının faaliyetlerini anlatır. Ayrıca bayram, aynı zamanda çocuk bayramıdır da... Skokovskaya, Ramazan Bayramı'nın diğer adının "Şeker Bayramı" olduğunu belirtir; çocukların hediye, şeker ve harçlık aldığını yazar. Sokaklarda konvoylar oluşturulmakta, çocuklar neşe içinde bu konvoylara eşlik etmektedir. Bir taraftan vatan sevgisi aşılayan şarkılar söylenirken, diğer taraftan da alanlarda çocukları salıncaklar, atlıkarıncalar vb. beklemektedir.

Durgun geçen bir aydan sonra İstanbul hareketlenmiştir. İyi giyimli kadınlar şehirde gezinmekte, telaş içinde ziyaretlerini yapmaktadır. Müslüman evlerinin kapıları, misafirlerden dolayı kapanmamaktadır. Gayrimüslimler de Müslüman tanıdıklarını ziyaret edip bayramlarını kutlamaktadır. Skokovskaya, *Tanin* gazetesinin başlattığı bir kampanyaya da değinir: Gazete, bayram ziyareti yerine milli donanma için 20 kuruş yardım yapılmasını önermektedir. Yazar, bu fikrin büyük bir başarı kazanamadığını belirtir.[23]

Skokovskaya'nın sözünü ettiği bu kampanyayı *Tanin* gazetesi 9 Ekim günü başlatmıştır. *Tanin*'e göre, bayramlarda her fert ayrı ayrı birçok ziyarette bulunmaya mecbur olmaktadır. Bu ziyaretlerin bir kısmı akraba ve tanıdıklar arasında, diğer bir kısmı

---

22 Skokovskaya'nın anlattığı bayram merasiminin ayrıntıları gazetelere yansımıştır. Karş. "Bayram Alayı ve Muayede-i Hümayun", *Tanin*, 2. sene, no. 405 (6 Teşrinievvel 1325/19 Teşrinievvel 1909), s.2-3; "Dolmabahçe Sarayı'nda Muayede Merasimi", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 1. sene, no. 139 (6 Teşrinievvel 1325/19 Teşrinievvel 1909), s.1-2; "İyd-i Said-i Fıtr Alayı ve Muayede-i Hümayun", *Yeni Gazete*, 2. sene, no. 412 (6 Teşrinievvel 1325/19 Teşrinievvel 1909), s.2-3. Ayrıca bkz. Halid Ziya Uşaklıgil, s.142-147. Osmanlı sarayında cülus (tahta çıkma) tebrikinden sonra en önemli merasim olan bayram tebrikleri (muayede) ve bayram alayı hakkında genel bilgi için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, 3. basım, TTK Yayınları, Ankara, 1988, s.201-211.

23 M. S-iy., "Ramazan i Bayram v Stambule", *Stambulskie Novosti*, no. 1 (23 Ekim 1909), s.10-14. Bu yazının içinde, Süleymaniye Camii'nin tam sayfa bir fotoğrafına yer verilmiştir. Aynı fotoğraf iki ay kadar önce Türkçe basında çıkmıştır. Bkz. *Şehbal*, no. 11 (1 Eylül 1325), s.207.

ise memurlar arasında cereyan etmektedir. Ziyaretlerin büyük bölümünü oluşturan resmi nitelikteki bu ikinci kısım (protokol ziyaretleri) sadece gereksiz değil, aynı zamanda ahlaki açıdan belki sakıncalıdır da. İnsanları yaltaklanmaya, ikiyüzlülüğe alıştırmaktadır. Bu nedenle *Tanin* bir teklifte bulunmuştur: Kim Osmanlı donanması için açılan yardım kampanyasına (en az 1 mecidiye[24] olmak üzere) bağışta bulunarak ismini gazetelerle ilan edecek olursa, kendisinin bu ziyaret teatisi usulünden müstesna tutulmasının karar altına alınmasını önermiştir. *Tanin*, bu daveti okurlarının ve diğer gazetelerin tasvip ettiğini görürse, yardımda bulunacakların isimlerine sütunlarında yer vereceği taahhüdünde bulunmuş ve bu taahhüdünü yerine getirmiştir.[25] Ancak, Skokovskaya'nın da belirttiği gibi, katılım pek de kuvvetli olduğu izlenimi uyandırmamaktadır.

Dans Eden Dervişler (Mevleviler)

Mariya Skokovskaya, *Stambulskie Novosti*'nin üçüncü ve dördüncü sayılarında "Dans Eden Dervişler" başlığı altında Mevlevileri ele alır.[26] Yazar, Pera Caddesi'nin (eski adıyla Cadde-i Kebir, bugünkü İstiklal Caddesi) gürültüsü arasında Mevlevi tekkesinin (Galata Mevlevihanesi) bir köşede saklı kaldığını söyler. Birbirinden tamamen farklı bu iki dünyayı sadece kısa parmaklıklar birbirinden ayırmaktadır. Yalnızca Türkiye'de değil, diğer ülkelerde de yaygın olan Mevlevilerin 1 milyona yakın

24 1 mecidiye, 20 kuruş değerinde gümüş paradır. Mehmet Zeki Pakalın, c.2, s.428.

25 "Donanma İanesi Münasebetiyle Erbab-ı Hamiyete Bir Teklif", *Tanin*, 2. sene, no. 397 (26 Eylül 1325/9 Teşrinievvel 1909), s.1; "Bayram Ziyarâtı Münasebetiyle Osmanlı Donanması'na İane", *Tanin*, 2. sene, no. 398 (27 Eylül 1325/10 Teşrinievvel 1909), s.1. *Tanin*, yardımseverlerin listesini yayımlamayı sonraki nüshalarında sürdürmüştür.

26 Bu vesile ile Mevlana soyundan gelen, 1908 Devrimi'nden sonra Galata Mevlevihanesi şeyhliğini kısa bir süre vekâleten yürüten, 1909'da Konya Mevlana Dergâhı postnişinliğine getirilen Veled Çelebi (İzbudak) Efendi'nin, Skokovskaya'nın eşi Celal Korkmasov ile birlikte 1908'de Türk Derneği kurucuları arasında yer aldığını hatırlatalım. Kurucular için bkz. Akçuraoğlu Yusuf, "Türkçülük", *Türk Yılı 1928*, top. Akçuraoğlu Yusuf, Yeni Matbaa, İstanbul, 1928, s.435. Veled Çelebi için bkz. Akçuraoğlu Yusuf, s.360-363; Nevin Korucuoğlu, *Veled Çelebi İzbudak*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994.

müridi, sadece İstanbul'da 600'den fazla tekkesi vardır.[27]

Skokovskaya'nın anlatımına göre, Mevlevi tekkesi Müslüman hayatının içyapısını öğrenmek ve anlamak isteyen herkese açıktır. Ancak, gerek nicelikleri gerekse de manevi etkileri bakımından en dikkat çekenler, "dans eden dervişler" olarak nitelendirdiği semazenlerdir. Yazar, tekkenin Pera'da bulunmasını şöyle değerlendirir:

> "Mevlevi dervişlerinin ana tekkesinin şehrin en şık ve canlı bölümünde yapılmış olması garip geliyor. Bir ihtimalle bu, arsanın ve binanın kendisinin zengin, nüfuzlu bir müridi tarafından tarikata hediye edilmesi sayesinde olmuştur.[28] Yoksa şüphe yok ki bu alçakgönüllü dervişler, dini ibadetleri ve tartışmaları için İstanbul'un daha sessiz bir yerini seçerlerdi."

Binayı ve içinde bulunduğu bahçeyi ayrıntılarıyla anlatan Skokovskaya, Mevlevi dervişlerinin nasıl giyindiğini tarif eder. Taktıkları başlıkların dervişleri Doğu çocuk masallarında çizilen fantastik büyücülere benzettiğini dile getirir.

Mevlevi tarikatında Müslümanlığı kabul etmiş farklı milletlerden kimseler bulunmaktadır. Bahçesindeki kabirler arasında dikkati, tarikata büyük hizmetlerde bulunmuş olan Fransız dükü Robilier'inki çekmektedir.[29] Yazarın ifadesiyle, bu sessiz sığınakta sanki büyülü bir huzur hâkimdir.

---

27 Bu rakamların abartılı olduğuna şüphe yoktur. Âsitâneler (Mevlevihaneler) ve Mevlevi zaviyelerinin tüm ülkedeki toplamının bile 600 rakamını bulduğu söylenemez. Aksine, merkeziyetçi bir tarikat olan Mevlevilik, sayıca az bir tekke organizasyonuna sahiptir. Tarihi boyunca İstanbul'da sürekli olarak yalnızca (biri de Galata Mevlevihanesi olan) beş büyük tekkede faaliyet göstermiş ve diğer tarikatlar gibi mahalle ölçeğine kadar girebilen küçük örgütlenme merkezleri kurmamıştır. Ekrem Işın, *İstanbul'da Gündelik Hayat*, 4. basım, YKY, İstanbul, Şubat 2006, s.299.

28 İstanbul'daki ilk büyük Mevlevi kuruluşu olan Galata (veya Kulekapı) Mevlevihanesi, II. Beyazıt dönemi vezirlerinden İskender Paşa'nın Galata sırtlarındaki av çiftliğinde 1491'de inşa edilmiştir. Dergâhın ilk postnişini olan Sema'î Mehmet Dede, Galata Mevlevihanesi'ni İskender Paşa'ya yaptırtmıştır. Ekrem Işın, s.302; "Galata Mevlevihanesi", *İstanbul Ansiklopedisi*, c.11, s.5912-5914.

29 Sözü edilen bu Fransız asilzadesi, bir ihtimal, Comte de Bonneval, yani Humbaracı Ahmet Paşa olabilir. Galata Mevlevihanesi bahçesinde yatan ünlüler için bkz. Hamdi Dizdarzade, *İstanbul Mevlevihaneleri*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul, Ocak 2010, s.240-252.

Semazenlerin toplu bir fotoğrafına[30] da yer verilen yazıda, Mevlevilerin camisi ve semazenlerin töreni anlatılır. Yazar, müzikten surat ifadelerine, hareketlerinden farklı renklerdeki kıyafetlerine kadar bütün ayrıntıları okuyucuyla paylaşır. Müziği garip, hüzünlü ve melodik olarak niteleyen Skokovskaya, neyin ise ağladığını ve inlediğini yazar. Neyin sesine ara sıra derinden gelen vurmalının ve ilahi okuyan kişinin sesi karışmaktadır.

Yazara göre gürültülü, Avrupai mahallenin ortasındaki, içinde kibar giyimli yabancıların da bulunduğu bu manzara, ilk bakışta yapay, anlaşılmaz ve vahşi gelebilir ama kısa bir süre sonra dönen figürlerin, monoton, içine çeken müziğin yarattığı hipnozun etkisiyle izleyiciler dış dünyadan tamamen soyutlanmakta ve bu sahne hemen içsel ve tarihi bir anlam kazanmaktadır.

Ağlayan flütün (ney) sesi altında yapılan bu baş döndürücü dans, bedeni öldürmek ve Allah'a kavuşmaya çalışan ruhu özgürleştirmek içindir. Hıristiyan inancında aynı rolü kendi kendine acı vermek, uzun süre oruç tutmak ve dua etmek, Katolik kiliselerinin etkileyici müziği ve kilise enstrümanlarının kendinden geçiren sesi oynamaktadır. Skokovskaya, yoğunlaşma ve ulaştıkları mertebe açısından semazenleri Hıristiyan çilecilerle ve Hint fakirleriyle kıyaslar.

Skokovskaya bunlara ek olarak, Mevlevilerin tarihiyle ve tabii ki Mevlana'nın kişiliği ve eserleriyle ilgili bilgiler de verir. Büyük deha Celalettin-i Rumi, neyin büyüleyici ve hüzünlü sesinin, dini şarkıların ve bu ritmik valsın esin kaynağı olmuştur.

Mevlevilerin düşünce yapısını ve felsefesini de yazısında inceleyen Skokovskaya, tarikata yeni girenlerin geçmesi gereken süreçleri de açıklamıştır.

Skokovskaya son olarak, Mevlevilerin hiçbir zaman siyasetle uğraşmadığını belirtir. Ancak, Mevlana'nın eşitliğe inanan, dünyevi zenginliği ve maddiyatı reddeden takipçileri, yalana, tembelliğe ve suça dayanan eski rejimin (II. Abdülhamit rejiminin) de düşmanı olmuşlardır. Mevleviler doğrudan devrimci olmasalar bile, II. Abdülhamit'in istibdadına karşı muhalif ruhu

30 Mehmet Ataullah Dede ve dervişlerinin bu fotoğrafı için bkz. Ekrem Işın, s.308.

kesin olarak desteklemişlerdir.[31] Bu sebeple Abdülhamit, Konya'daki en üst çelebinin, konutundan dışarı çıkmasını yasaklamıştır. 20 sene boyunca dışarı adımını atamayan çelebinin, ancak Kanun-ı Esasi'nin ilanından sonra İstanbul'a gelmesine izin verilmiştir.[32] Burada ona Jön Türkler tarafından bir tören düzenlenmiştir. Ayrıca seçim kampanyası sırasında Mevleviler, yeni rejimi korumak adına ateşli vaazlar vermişlerdir.[33]

Yazara göre, her türlü bağnazlıktan arınan, rasyonel güdülerle özgürlük fikrini benimseyen Mevleviler, sadece ilerlemenin önünde engel olmamakla kalmayacak, ülkenin evriminde etkili bir rol de oynayabileceklerdir.[34]

---

31 İstibdat döneminde Mevleviler de baskıya uğramıştır. Geleceğin padişahı Veliaht Reşat Efendi bir Mevlevi'dir. Mevlevilerin gerek birey gerekse kurum olarak Jön Türkler ile yakın ilişkileri olmuştur ve II. Abdülhamit rejimine karşı Jön Türk muhalefetine destek vermişlerdir. Bazı Mevleviler gibi, az yukarıda bahsi geçen Veled Çelebi de faal bir Jön Türktür. Galata Mevlevihanesi ile birlikte ülkedeki Mevlevihanelerin büyük kısmı Jön Türk muhalefeti ile iç içedir. Konuyla ilgili olarak bkz. Ahmet Cahid Haksever, *Modernleşme Sürecinde Mevleviler ve Jön Türkler*, H Yayınları, İstanbul, Nisan 2009, s.82-108. Ayrıca bkz. Tahsin Paşa, *Abdülhamit – Yıldız Hatıraları*, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, İstanbul, 1931, s.67, 145; Lütfi Simavi, s.131.

32 "Çelebi", Mevlana sülalesinden gelen ve Konya Mevlana Dergâhı'nın en üst makamında bulunan (postnişin olan) kişidir. Burada yazarın sözünü ettiği, 1887'den itibaren postnişin olan Abdülvâhid Çelebi olmalıdır. Abdülvâhid Çelebi, gerçekten de 20 yıl bu makamda bulunmuş ve Abdülhamit rejiminin baskılarına maruz kalmıştır ama 1907'de vefat etmiştir. Dolayısıyla Kanun-ı Esasi'nin ilanını görememiştir. Ayrıca, 20 sene boyunca ev hapsinde tutulduğu doğru değildir. Ancak, Konya dışına çıkmasına meydan verilmemesine dair padişah iradesi çıkmıştır. Ahmet Cahid Haksever, s.96-101; Nevin Korucuoğlu, s.29-33. Tahsin Paşa, s.67. Skokovskaya bunu kastediyor olmalıdır.

33 1908 Devrimi ile birlikte Mevleviler üzerindeki baskı da kalkmış, hatta Mevleviler bazı sembolik imtiyazlara sahip olmuşlardır. 27 Nisan 1909'da tahta çıkan V. Mehmet Reşat'ın kılıcını, Konya Mevlana Dergâhı Postnişini Abdülhalim Çelebi kuşatmıştır. Hürriyetin İlanı ile resmi görevinden ayrılan Veled Çelebi ise, basın hayatına geri dönmüş ve Jön Türk yayınlarında yazmıştır. Ahmet Cahid Haksever, s.109-115. Sultan Reşat'ın 11 Mayıs 1909 (28 Nisan 1325) günü düzenlenen kılıç kuşanma (taklid-i seyf) merasimi için ayrıca bkz. *Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi – II. Meşrutiyet Olayları (1908-1909)*, haz. Bayram Kodaman ve Mehmet Ali Ünal, TTK Yayınları, Ankara, 1996, s.52-53, 185-187; Mehmet Zeki Pakalın, c.2, s.262-264; Lütfi Simavi, s.19-20; Halid Ziya Uşaklıgil, s.124-125; Marcelle Tinayre, *Bir Kadın Gezgin Tinayre'nin Günlüğü Osmanlı İzlenimleri ve 31 Mart Olayı*, çev. Engin Sunar, Aksoy Yayıncılık, İstanbul, Ekim 1998, s.92-98.

34 M. S-iy, "Tantsuyuşie Dervişi", *Stambulskie Novosti*, no. 3 (6 Kasım 1909), s.7-9; no. 4 (13 Kasım 1909), s.11. Bir Rus asilzadesi olan Vladimir Davıdov'un 1835 yılında ziyaret ettiği Mevlevihane'yle ilgili gözlemleri için

Kadın Sorunu

1908 Jön Türk Devrimi ile açılan II. Meşrutiyet döneminin en canlı unsurlarından biri, kadın sorunu ve kadın hareketi olmuştur. Bu dönemde kadın sorunu, kadın hakları ve feminizm ülke gündemine girmiş ve hararetli tartışmalara yol açmış, bu tartışmalara kadın yazarlar da katılmış, kadın dergileri yayın hayatına girmiş, günlük gazetelere de yazan kadınlar hak talebinde bulunmuş, kadın örgütlenmeleri ortaya çıkmış ve kadınlar kamusal alanda boy gösterir olmuşlardır.[35]

Stambulskie Novosti, Türkiye'deki toplumsal hayatı ve 1908 Devrimi'nin toplumsal hayat üzerindeki etkilerini ele alırken kadın meselesine de özel önem vermiştir. Bu konudaki ilk örnek, bir takma isim olduğu anlaşılan "Mahzoun" imzasıyla çıkan "Türkiye'de Kadın Meselesi" başlıklı makaledir. Yazı, gazetenin dördüncü ve altıncı sayılarında iki bölüm halinde yayımlanmıştır.

"Mahzoun" müstearını kullanan yazar muhtemelen Ahmet Cevat Emre'dir. Çünkü *Stambulskie Novosti*'de yayımlanan "Türkiye'de Kadın Meselesi" başlıklı makale ile Ahmet Cevat Bey'in bu yıllarda basılan *Bizde Kadın* başlıklı kitapçığı[36] arasında, gerek savunulan fikirler ve gerekse kullanılan kavramlar bakımından, aşağıdaki örneklerde görüleceği üzere, belirgin benzerlikler söz konusudur.

Mahzoun yazısında, Avrupa'nın kafasında canlanan harem ve Türk ailesiyle ilgili imgenin gerçeğe ne kadar uyduğunu sorgular. Yazar, Avrupa'daki genel kanıya göre İslam'da kadının rahatlama aracının ötesinde bir anlam ifade etmediğini ve hiçbir hakka sahip olmayan bir köle olduğunu, bu yargının oluşmasında *Kur'an*'da çokeşliliğe izin verilmesinin önemli bir rol oynadığını belirtir.

---

bkz. Vladimir Davıdov, *Putevie Zapiski*, c.2, Tipografiya Y. Fişera, Sankt Peterburg, 1840, s.129-133. 1907 yılında Mevlevihane'yi ziyaret etmiş olan Rus yazar İ. A. Bunin'in izlenimleri için bkz. *İstanbul'dan Geçen Ruslar*, der. Orhan Uravelli, Ümit Yayıncılık, Ankara, 2005, s.37-40.

35 Genel bilgi için bkz. Şefika Kurnaz, *II. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını*, MEB Yayınları, İstanbul, 1996.

36 Ahmet Cevat, *Bizde Kadın*, Kader Matbaası, Dersaadet, 1328.

Buna karşılık, İslam uygarlığının çağını tamamladığı, Türkiye'nin geleceğinde artık onun ilkeleriyle hareket ederek gelişim sağlanamayacağı fikriyle kolayca uzlaşamayan eğitimli Türk erkekleri, *Kur'an*'ın kadınları yerleştirdiği yüksek mertebeye işaret etmektedir.[37] *Kur'an*, çokeşliliğe ancak öyle şartlarda izin vermektedir ki o şartların oluşması neredeyse imkânsızdır. Bu sebeple ancak söz konusu şartlar görmezden gelinerek çokeşlilik yaşanabilmektedir. Yazara göre Hz. Muhammet tekeşlilik taraftarıdır ama çevresindeki koşullardan dolayı bunu ortaya koyamamıştır. *Kur'an*'dan, kadını ve anneleri öven, onları erkek gibi insan yerine koyan birçok satır örnek gösterilebilir. Fatma'nın, Hz. Muhammet'in eşi Ayşe'nin Müslümanlar arasında gördükleri olağanüstü saygı bu fikri desteklemektedir.

Yazar, tabii ki Muhammet'in feminist olduğunu ya da *Kur'an*'da kadınların özgürlüğünü sınırlayacak şekilde yorumlanabilecek bölümlerin olmadığını iddia etmediğinin altını çizer. Ama bu gibi durumları Evangelistler'de, papaların sözlerinde ve Avrupa hukukunda da görmek mümkündür. Gene de bunlar, Avrupa'da kadınların toplum içinde yüksek yerlere gelmesini ve daha üst seviyelere çıkmasını engellememektedir.

Bu bakımdan Mahzoun, Müslüman toplumunda kadının yeriyle ilgili meselenin özgürlükçü çözümünü sadece dinsel bakış açısının engellediğini söylemenin doğru olmayacağını ifade etmektedir.[38] Yazarın deyişiyle bu daha çok, Avrupalıların *Kur'an*'ı bilgisizce yorumlamasından kaynaklanmaktadır.

Mahzoun, *Kur'an*'da örtünmenin emredilmediğini vurgular. Bu, kesin bir hüküm değildir. Sadece vücudun bir kısmının kapatılması önerilmektedir. İlk dönemlerde kadınlar, babalarına ve kocalarına savaşlarda eşlik etmiş, sefer hayatının bütün zorluklarını paylaşmış, yaralılara bakmışlardır. İslam kadar bilim ve eğitimi yüksek tutan başka bir din yoktur ve kimse eğitim

37 Bu konuda bazı örnekler için bkz. Şefika Kurnaz, s.23 vd. Ahmet Cevat Bey, bahsi geçen kitapçığında tam da buna işaret eder: "*İslamiyet kadının mevki-i içtimaisini ilâ etmiştir.* ... Bu hukuk ile kadınlar yüksek bir mevki-i içtimaiye çıkmış, bir hürriyet ve mevcudiyet-i ferdâniyye iktisap etmiş bulunuyorlardı. ... Evet, İslâmiyet kadına hukuk-ı âliye bahşetmiştir." Ahmet Cevat, s.38-39, 51.

38 "Biz artık lisan-ı riyayı keserek, ortaya dini mani göstermemeliyiz." Ahmet Cevat, s.52.

önceliğinin erkeklere verildiğine dair *Kur'an*'dan tek bir satır gösteremeyecektir.

Yazar, Müslüman hayatının o dönemki nizamının kabahatini İslam'dan çok Bizans ve İran'da bulduğunu belirtir. Mesela harem ağalığı kurumu, doğrudan Bizans'tan alınmıştır. Bizans imparatoru, Muaviye'ye hediye olarak üç harem ağası göndermiş ve bu rezil kurum Müslüman hayatına böyle girmiştir.

Genç halklar kendilerinden daha uygar ortamlara girince nasıl o ortamın bilim ve sanatını benimsemeye çalışırsa, bazı gelenek ve görenekleri de aldığını ifade eden Mahzoun, Arapların bu duruma düştüğünü, Türklerin de bundan kaçınamadıklarını yazar. *Kur'an*'da kadının özgürlüğü aleyhine yorumlanabilecek az sayıdaki hükmün toplumsal hayatın normu haline gelmesi, çürümekte olan Bizans ve İran uygarlıkları ile sağlıklı, ataerkil Arap ve Türk kültürünün karşılıklı etkileşiminden kaynaklanmaktadır.[39]

Yazar, çokeşliliğin toplum hayatından kaybolmakta olduğunu, sadece toplumun varlıklı tabakalarında kendine yer bulduğunu vurgular. *Kur'an*'ın yanlış yorumlanmasından daha ağır basan hayat şartları, toplumun alt kesimlerinde kadına yalnızca rahatlamak için bir araç ya da oyuncak gözüyle bakılmasına izin vermemektedir. Kadın; eş, faydalı ve gerekli bir yardımcıdır. Bir köylünün veya zanaatkârın oldukça zorlu işleri, kadını insan yerine koymayı gerektirmiştir. Çokeşlilik bu yüzden istisnai bir durumdur.[40] Hele eve kapatmaya hayat şartları kesinlikle müsaade etmemektedir.

---

39 Son üç paragraf ile karş.: "Harem müessesesi İslam icadı değildir. Kadını kapamak, 'harem' müessese-i içtimaiyyesi ne Osmanlıların ne de umumiyetle Müslümanların icadıdır ... Bilakis İran ve Bizans i'tiyâdâtı, buralarda hüküm süren harem-gâhlar ve tarz-ı tesettürler İslamiyet'e geçebildi ve mürur-ı zaman ile o derece muhkemiyet kesp etti ki kavaid-i esasiye-i İslamiye'den oldukları zehabı hasıl oldu. Bunun yegâne sebebi, İslamiyet'in gayet seri olarak bu patriyarkal i'tiyâdâtı haiz akvama intikal eylemesi ve bu akvamın gayet uzun bir devre-i tarihiyye zarfında İslamiyet'le müterâfık olarak bu i'tiyâdâtı muhafaza etmeleri ve etmekte berdevam olmalarıdır. ... Kadın tahsil-i ilim ile tıpkı erkek gibi memurdur." Ahmet Cevat, s.29, 40-41, 52.

40 "1909'un Türklerinin, çok ender birden fazla eşi var; tekeşlilik genel kural halinde... dört kadın pahalı bir lüks oluşturuyor." Marcelle Tinayre, s.87. "Türkiye'deki yirmi senelik hayatım sırasında, birçok Türk arkadaşlar edindim; birden fazla hanımı olan bir tek kimseyi bilmiyorum." Dr. Count Léon Ostrorog, *Ankara Reformu*, çev. Yusuf Ziya Kavakçı, İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1972, s.85. "Kanun onlara [Türklere] birkaç kadınla evlenmeyi yasaklamıyor, ancak genellikle bu haktan sadece zenginler yararlanıyor." A. P. Protasov, s.11.

Üst sınıflarda ise bunun tam tersi gözlemlenmektedir. Fetih dönemlerinde farklı ülkelerden birçok kadının getirilmesi, haremlerin kurulması, kadına bakışı ve kadının rolünü alçaltmıştır. Fetihlerin sona ermesi, çöküşün başlamasıyla, Avrupa uygarlığıyla yakından tanışılması kadına bakışı değiştirmeye başlamıştır. Artık kadınların sadece sesiyle, dansıyla değil, eğitimiyle de ön plana çıkması gerekmiştir. Şu an İstanbul'da Müslüman ilkokullarında okuyan 60 bin öğrencinin yüzde 40'ı kızdır.'[41]

Kadınların hayatını iyileştirmeyi hedefleyen böyle bir hareketin, babaların ve erkek kardeşlerin kalplerinde karşılık bulmaması mümkün değildir. Artık onlar da devrimle birlikte kadınların siyasal ve toplumsal hayattaki yerinin değişmesi gerektiğini düşünmektedir. İstanbul'da iki eşli birine rastlamak zordur; hele kocasını başkasıyla paylaşmak isteyecek bir genç kadınla imkânsızdır. Hatta boşanmış erkeklerle ilgili bir önyargı da vardır ve bu da onların ikinci sefer evlenmelerini zorlaştırmaktadır.

Zaten Türk kültüründe kadına, annelere verilen değer yüksektir. Artık çokeşlilik de ortadan kalkmaktadır. Buna bağlı olarak, eve kapatma da hayattan silinmelidir. Kadın, ailede hak ettiği yeri alırken, toplumdaki yerini de ileriki süreçte alacaktır. Eğitimli Türkler, kadın toplum hayatındaki yerini tam anlamıyla almadan milletin üretim güçlerinin gelişemeyeceğini görmektedirler. Jön Türkler bu durumun farkındadır ama anayasayı korumak ve büyük tepki çekmemek için açıktan açığa destek verememektedir.[42] Yazara göre bu bir süreç meselesidir.

41 1913-1914'te İstanbul'daki ilkokullarda (iptidaiyeler) öğrenci sayısı 50 bin kadardır ve tüm ülke genelinde erkek-kız oranı da yüzde 80'e yüzde 20 civarındadır. Rakamlar için bkz. Mustafa Ergün, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)*, Ocak Yayınları, Ankara, 1996, s.212, 214.

42 Somut bir örnek tiyatro alanından verilebilir: 1909 yılının Şubat ayında İzmir'in önemli tiyatrosu Sporting Kulüp'te İttihat ve Terakki Cemiyeti bir tiyatro temsili düzenlemiş, buna Müslüman kadınlar da katılmak istemiş ve parti yöneticileri de bu isteği kabul etmiştir. Fakat yobazlar ellerinde bıçaklarla tiyatroyu kuşatmış, tiyatroya girecek kadınları öldüreceklerini söyleyerek engel olmuşlardır. Metin And, *Meşrutiyet Döneminde Türk Tiyatrosu (1908-1923)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1971, s.18. Olaya bir kadın tepkisi için bkz. Ayşe İsmet, "Feryat!...", *Kadın*, 1. sene, no. 20 (23 Şubat 1324), s.10.

Korkmasov ile Skokovskaya'nın birlikte yazdıkları *Resimli İstanbul ve Civarı Gezi Rehberi*'nin kapağı.

Son on yıllarda ciddi değişimler yaşanmaktadır. Türk kadın öğretmenlerin mesleklerine gösterdikleri fedakârca tutum ve sevgi, İstanbul'un ilkokullarında bulunma şansı olan herkesi heyecanlandırmaktadır. 31 Mart Ayaklanması sırasında bağnaz mahallelerdeki bazı okullar harap edilmiş, kadın öğretmenler saklanmak zorunda kalmıştır.[43] Ancak, Meşrutiyet ordusunun (Hareket Ordusu) zaferinden sonra kadın öğretmenler düşünmeden görevlerinin başına dönmüşlerdir. Yazar, bu durumun vatanseverliğin ve topluma yararlı olma arzusunun bir kanıtı olduğunu ifade eder.

Diğer taraftan, tanınmış kadın yazarlar basında kadınlara güvensizliği protesto eden birçok yazı kaleme almış[44] ve kadınların toplum içindeki bu durumunun ülkeye büyük zarar verdiğini dile getirmişlerdir.[45]

Korkmasov ve Skokovskaya'nın *Stambulskie Novosti*'de çıkan yazılardan da yararlanarak birlikte kaleme aldıkları *İstanbul Rehberi*'nde de kadın meselesine değinilmiştir. Rehberde çokeşliliğin Türkiye'de az rastlanan bir istisna olduğu ve koca-

43 Ayaklanma sırasında saklanmak zorunda kalan kadınlardan biri, *Tanin* gazetesi yazarlarından Halide Edip Adıvar'dır. Bkz. İ. Arda Odabaşı, "31 Mart Vakası'nda Basına Yönelik Şiddet", *Müteferrika*, no. 35 (Yaz 2009), s.96-97. Adının kara listede bulunduğunu haber aldığını belirten Adıvar (o sırada henüz Halide Salih Hanım), çocuklarıyla birlikte kaçışını hatıralarında ayrıntısıyla anlatır. Halide Edib Adıvar, *Mor Salkımlı Ev*, 7. basım, Özgür Yayınları, İstanbul, Kasım 2005, s.157-160. Ayaklanma sırasında ölüm tehlikesi altında olduğu için saklanmak zorunda kalan bir diğer kişi de o sırada *Siper-i Sâika* gazetesini çıkarmakta olan Ahmet Cevat (Emre) Bey'dir. İ. Arda Odabaşı, s.92, 97-98.

44 Hürriyetin İlanı'nın hemen ardından, kadının toplumdaki yeri konusu Halide Salih (Halide Edip Adıvar), Emine Semiye (Önasya), Fatma Aliye, Zekiye, Atıfet Celal gibi kadın yazarlar tarafından basında gündeme getirilmiş, tartışmalar yaşanmıştır. İsmet Hakkı Hanım'ın "Ya Biz Ne Olacağız" başlıklı makalesi, Ahmet Rıza Bey'in kız kardeşi Selma Rıza Hanım ile yapılan mülakat, bu tür metinler arasında en çok ses getirenlerdendir. Bkz. İsmet Hakkı, "Ya Biz Ne Olacağız", *İkdam*, 15. sene, no. 5119 (12 Ağustos 1324/25 Ağustos 1908), s.1; Tevfik Nadir, "Osmanlı Kadınları: Selma Hanımefendi", *Millet*, 1. sene, no. 37 (28 Ağustos 1324/10 Eylül 1908), s.1-2. Halide Hanım'ın Müslüman kadınlara yönelik tutuma karşı sert tepkisi için bkz. Halide Salih, "Kadınlar İçin!", *Tanin*, 1. sene, no. 103 (31 Teşrinievvel 1324/13 Teşrinisani 1908), s.2. Bu türden metinler için, dönem gazeteleri yanında, 1908'de yayın hayatına giren *Demet*, *Mehasin*, *Kadın* gibi kadın dergilerine başvurulabilir. Örneğin 42. dipnota bkz.

45 Mahzoun, "Jenskiy Vopros v Turtsii", *Stambulskie Novosti*, no. 4 ve 6 (13 Kasım 1909 ve 27 Kasım 1909), s.6-8 ve s.4-6.

sını başkasıyla paylaşacak bir Türk kadınının bulunamayacağı ifade edilmiştir.

Devrimden sonra Türk kadınları özgürlüklerini eline almış ve onları 13 yaşından sonra toplumdan koparan çarşafı çıkartmaya girişmiştir. Ancak toplumun bağnaz kesimi bu girişimi düşmanca karşılamıştır. Jön Türkler ise kadınların bu hareketini himaye etmeye cesaret gösterememiş ve Türk kadınlarından bunu bir süreliğine ertelemelerini istemişlerdir.'[16]

Öğretmenler

Ahmet Bey imzalı "İstanbul'daki İsimsiz Kahramanlar" başlıklı yazıda öğretmenler ele alınmaktadır. Yazarın ifadesiyle, bütün dünyayı hayretlere düşüren Türk Devrimi'nin kahramanlarının ayırt edici özelliği, şatafatsız bir mütevazılığa sahip olmalarıdır. Daha dün büyük bir devrimi gerçekleştiren ve tarih yazan bu kahramanlar, bugün sıradan insanlar arasında mütevazı görevler üstlenmektedirler. Bu kendini adamışlık hatta bazen kendinden geçmeye kadar varmaktadır. Bu da onların iradesiz ve bilinçsiz bir makine olduğu, onların bütün bu fedakârlıklarının üst bir güce itaatten kaynaklandığı eleştirilerine yol açmaktadır.

Ancak, Türk halkının günlük yaşamıyla yakından tanışıldığı zaman bu tevazuun, karşılıksız vermenin, davaya ve fikre hizmet etme duygusunun Türklerin milli bir özelliği olduğu görülecektir. Türklerle tanışıldığı zaman ilk olarak onların inatçılığı, direngenliği ve zor görevlerin yerine getirilmesindeki yapmacıksız sadeliği ile içtenliği insanı şaşırtacaktır. Türkler, hayatın en basit günlük bir tavrıymış gibi kendini kolayca feda edebilme kahramanlığını gösterebilmektedir.'[17] Bu satırları ya-

46 D. Korkmas, M. Skokovskaya, *Putevoditel Po Kostantinapolyu i Yego Okrestnostyam*, Bölüm 1, 2. basım, İzdatelstvo Babok i Sın, Konstantinapol, 1919, s.50-51. Farklı bir değerlendirme olarak, "İttihatçı Parti'nin siyasi hataları ve hatta günahları ne olursa olsun, bir konuda sonuna kadar tutarlı, cesur ve dirayetliydiler; bu da kadınların gelişimine karşı tutumlarıydı. (...) Kadınların eğitimi ve serbestliğine karşı tepki ve acı muhalefet kendini isyanlar biçiminde göstermeye devam etti fakat İttihatçılar buna karşı direndi." Clarence K. Streit, *Bilinmeyen Türkler*, 2. basım, Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012, s.125.

47 O dönemde İstanbul'da bir yıl kalmış olan Rus kadın gazeteci Tırkova'nın Türkler hakkındaki değerlendirmeleri de dikkat çekicidir. Bkz. "Türkler,

zan kişinin Türk emekçileriyle halk eğitimi temelinde yakından buluşma fırsatı olmuştur.

Bu vurguların ardından Ahmet Bey şöyle devam eder:

> "33 yıl boyunca[48] halk eğitiminin, okulların, kitapların takibata uğradığı, baskı gördüğü bir ülkede halk eğitimi meselesi kadar ümitsiz başka bir alan ne olabilir! Ayrıca bu alanda gerçekten ne kadar yüce kahramanlar, isimsiz mücadele arkadaşları, mütevazı cefakârlar çalışmaktadır! Hem de İstanbul'da; erdemin hiçbir zaman övünç kaynağı olmadığı, ihanetin, alçaklığın, entrikaların, yaltaklığın, şöhret düşkünlüğünün, köşe dönmeciliğin her zaman hayatın hâkim öğeleri olduğu eski Bizans'ın başkentinde! Ve bu İstanbul'da nüfusun sadece Müslüman kesiminde 400 ilkokul bulunmaktadır![49] Okuyucu tabii ki Abdülhamit'in düştüğünün ertesi gününde eğitimdeki bu gerçeğe, sadece İstanbul'da bu kadar okul olduğuna inanmayacaktır. Fakat bu bir olgudur ve bu okullar Abdülhamit zamanında bile vardı."

Yazar, bu eğitim ağlarının oynadığı rolden bahseder ve bunların Türk tarihinin yaşayan anıtları olduğunu, bazılarının Fatih Sultan Mehmet zamanından beri bulunduğunu vurguladıktan sonra ekler: "Bunların içinde, bu saygın anıtların soğuk ama yüce duvarları arasında kutsallığın ruhu, kahramanlığın ruhu, mütevazılığın ruhu, sessizce vazifeye candan bağlılık duygusu hâkimdir."

Öğretmenlerin mesleklerine bağlılığından ve zor şartlardaki çalışmalarından[50] örnekler veren yazar, onların bu okullarda

---

hiçbir zaman gürültü çıkarmaz, bağırmaz, sövüp saymaz (Parlamento haricinde). Her zaman kadınlara yol verirler, sadece çocukları değil, hayvanları da incitmezler. Eğer İstanbul sokaklarında kafasında fes, bağıran ve eşeğine sopasıyla vuran biri varsa; o, Türk değil, Levanten'dir. Ancak Türklerin bu yumuşaklığı, dinlerine dokunulduğunda yok olur. O zaman her türlü sertliğe başvurabilecek duruma gelirler." Ariadna Tırkova, s.131.

48 II. Abdülhamit dönemi kastedilmektedir.

49 Ülkedeki Müslüman ilkokullarının sayısı gerçekten de çok azdır. Ergün'ün verdiği rakamlara göre, 1914-1915 itibariyle İstanbul'da 274 ilkokul (iptidaiye) vardır. Mustafa Ergün, s.196, 209.

50 Yazarın da belirttiği gibi, İstibdat döneminden Meşrutiyet'e devrolan olumsuzluklardan biri de öğretmenlerin çok güç yaşam koşulları içinde bulunmalarıdır. II. Abdülhamit döneminde ilkokul öğretmenleri en çok ezilen kesimlerden biriydi ve II. Meşrutiyet'te ilköğretimin en büyük sorunu da

doğduğunun ve bu okullarda öleceklerinin altını çizer. Kadın öğretmenler de erkeklerden geri kalmamaktadır. Bunlar gerçek, isimsiz kahramanlardır.[51]

Mekteb-i Sultani (Galatasaray Lisesi) Krizi

1910 yılının Nisan ayında ülke gündemini işgal eden meselelerden biri, Tevfik Fikret'in Mekteb-i Sultani'deki (bugünkü Galatasaray Lisesi) müdürlük görevinden, Maarif Nezareti'nin aldığı bir kararı protesto mahiyetindeki istifasıyla başlayan krizdir.[52] Osmanlı kamuoyunu ve basınını bir süre meşgul eden bu meseleye *Stambulskie Novosti* de ilgisiz kalmamıştır. Konu hakkında gazetede bir yazı kaleme alan Cemal Bey, bu olayın eski ile yeni, geçmişin bozuk düzeni ile Temmuz İhtilali'nin ektiği yeni fikirler arasında yaşanan çatışmanın bir parçası olduğu kanaatindedir.

Cemal Bey'in anlatımına göre, okulun müdürü, ünlü şair ve düşünce adamı Tevfik Fikret görevinden istifa etmiştir. Maarif Nezareti'nin basına yaptığı açıklamada,[53] Tevfik Fikret'in nezaretin bazı düzenlemelerini kabul etmeyerek görevini bırakmayı tercih ettiği belirtilmiştir. Yeni düzenlemeye göre, kadrolu olmayıp dışarıdan ders veren öğretmenler, aylık değil, ders başına ücret alacak, boş geçen dersler için ödeme yapılmayacaktır.[54]

öğretmen açığıydı. Mustafa Ergün, s.194, 310; Cengiz Dönmez ve Şahin Oruç, *II. Meşrutiyet Dönemi Tarih Öğretimi (Tedrisât-ı İptidâiye Mecmuâsına Göre)*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2006, s.25-26. II. Meşrutiyet döneminde maarifin genel manzarası için, dönemin önde gelen eğitimcilerinden Satı Bey'in bir konferansı aydınlatıcıdır. Bkz. akt. Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, c.3-4, Eser Matbaası, İstanbul, 1977, s.1330-1339. Maarif Nezareti'nin, icraatlarına ilişkin olarak Aralık 1909'da yaptığı açıklama için bkz. "Maarif Nezareti Neler Yapmış İmiş – Nezaretin Tebligatı", *Yeni Gazete*, 2. sene, no. 465 (28 Teşrinisani 1325/11 Kânunuevvel 1909), s.3.

51 Ahmet Bey, "Bezimyannıe Geroi v Konstantinopole", *Stambulskie Novosti*, no. 5 (20 Kasım 1909), s.9-10.

52 O sırada herkesin bu bahse karıştığını ve bir "Dreyfus meselesi" yaratılma gayretine girildiğini belirten Rıza Tevfik Bölükbaşı, olayı ilginç ayrıntılarıyla anlatır. Bkz. Rıza Tevfik, *Tevfik Fikret Hayatı ·San'atı· Şahsiyeti*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1945, s.30-34. Ahmet Cevat Emre de hatıralarında bu olaya kısaca değinmiştir. Bkz. Ahmet Cevat Emre, *İki Neslin Tarihi*, Hilmi Kitabevi, 1960, s.154.

53 Söz konusu açıklama için bkz. "Mekteb-i Sultani", *Sabah*, 21. sene, no. 7382 (28 Mart 1326/10 Nisan 1910), s.3.

54 Maarif Nezareti'nin talimatı tam olarak şudur: Öğretmenlerden, başka bir hizmette bulunmayanların maaşları maaştır. Bunlar mazeretli olarak der-

Maarif Nazırı Emrullah Efendi, Tevfik Fikret'in yerine Salih Zeki Bey'in getirildiğini de açıklamasına eklemiştir. Emrullah Efendi'ye göre böylece müdürlük gibi önemli bir göreve bir "şair" yerine bir "bilimadamı", bir "profesör" atanmış olmaktadır. Bu son ifade, özgürlükçü basında tepkilere yol açmıştır.[55] Buna bir de bir öğrencinin (bir mubassır/gözetmen tarafından) dövülerek cezalandırılması eklenmiştir.

Tevfik Fikret'e sevgiyle bağlı ve bu gelişmelerden rahatsız olan öğretmenlerin büyük bölümü birbiri ardına okulu bırakmaya başlamış, onları öğrenciler takip etmiştir. Osmanlı basını, Emrullah Efendi'yi sert şekilde eleştirerek Tevfik Fikret Bey'in tarafında saf tutmuştur. Öğrencilerin ve basının protestolarına ebeveynler de katılmış, anne-babalar, gazetelere gönderdikleri mektuplarda, çocuklarını başında Tevfik Fikret bulunduğu için bu okula gönderdiklerini belirtmişlerdir.[56]

Ayrıca, oğlu Mekteb-i Sultani'de okuyan Şehzade Abdülmecit Efendi de sultana, sadrazama ve meclis başkanına meselenin en kısa zamanda adaletli bir biçimde yeniden gözden geçirilmesi için başvurmuştur. Osmanlı basınında çıkan açık mektubunda Abdülmecit Efendi, ateşli bir şekilde Tevfik Fikret'i savunmuştur.[57] Öğrenciler de sadrazama dilekçe göndererek sevgili müdürlerinin geri dönmesini talep etmişlerdir.[58]

---

se gelmeyecek olurlarsa mazeretleri makbul sayılacak ve ücret kesintisine gidilmeyecektir. Fakat o öğretmenin başka bir asli memuriyeti varsa, o zaman aldığı maaş, maaş (aylık) değil, hizmet karşılığı ücrettir. Dolayısıyla mazereti de olsa, derse gelmediği günler ücret kesintisi yapılacaktır.

55 Ünlü matematikçi Salih Zeki Bey o sırada Darülfünun'da hoca ve Maarif Meclisi üyesidir. Maarif Nezareti'nin "şairin yerine âlim" söylemi buradan kaynaklandığı gibi, Nezaret'e yönelik ilk tepki de Tevfik Fikret'in bu şekilde rencide edilmesinden ve bunun hem de resmi bir makamca yapılmasından kaynaklanmıştır. *Sabah* gazetesi haricindeki gazeteler ilk gün, açıklamayı bu tabiri çıkararak vermişlerdir. Basının çoğu bu olayda Tevfik Fikret'i savunmuştur. Maarif Nezareti'ne karşı sert tepki verenlerin başında *Sabah* ve *Tanin* gibi gazeteler vardır. Konuyla ilgili bir başmakale için bkz. Hüseyin Cahit, "Şairin Yerine Âlim", *Tanin*, 2. sene, no. 577 (29 Mart 1326/11 Nisan 1910), s.1. *Tanin*'in bu çizgisinin ne şekilde yorumlandığına dair bkz. Hüseyin Cahit Yalçın, s.187.

56 Örnek bir mektup için bkz. "Mektep-i Sultani Hadisesi", *Tanin*, 2. sene, no. 580 (1 Nisan 1326/14 Nisan 1910), s.2.

57 Tevfik Fikret ile yakın olan Şehzade Abdülmecit Efendi'nin Meclis Başkanı Ahmet Rıza Bey'e gönderdiği ve basında çıkan tezkeresi için bkz. "Mektep-i Sultani", *Sabah*, 21. sene, no. 7389 (4 Nisan 1326/17 Nisan 1910), s.2; "Mektep-i Sultani Hadisesi", *Tanin*, 2. sene, no. 583 (4 Nisan 1326/17 Nisan 1910), s.2.

58 Öğrencilerin sadaret makamına çektikleri telgraf için bkz. "Mektep-i Sultani Hadisesi", *Tanin*, 2. sene, no. 579 (31 Mart 1326/13 Nisan 1910), s.1.

Emrullah Efendi ise, belirlenen sürede geri dönmemeleri durumunda öğrencilerin okuldan atılacağı tehdidinde bulunmuş fakat bu tehdit kimse tarafından ciddiye alınmamıştır. Diğer taraftan yeni müdür de öğrenciler ve öğretmenler arasında bir soruşturma yaparak protestoları örgütleyenlerin isimlerini tespit etmeye çalışmıştır. Bu girişim, basın tarafından "muhbirlik" çalışması olarak damgalanmıştır.[59]

Cemal Bey bütün bu gelişmeleri, Maarif Nezareti'nin okulu Tevfik Fikret'in kurtardığı önceki durumuna geri döndürmek istediği şeklinde yorumlar. Mekteb-i Sultani'nin önemine vurgu yapar. Ona göre basının ve toplumun bu denli canlı ilgisi, Galatasaray Lisesi'nin, II. Abdülhamit'in karanlık dönemlerinde dahi aydın ve özgürlükçü kuşaklar yetiştiren, imparatorluğun en iyi okulu olmasıyla açıklanabilir. 1868'de Fransız profesörlerin idaresinde Fransız liseleri tipinde kurulan Galatasaray Lisesi, Müslümanlar ile gayrimüslimlerin sıralarında yan yana oturduğu ve tek bir disipline tabi olduğu ilk okuldur. Eski rejimin ağır baskısı altında öncü karakterini kaybetmeye başlamıştır. Anayasanın ilanıyla Tevfik Fikret Bey'in aydınlanma faaliyetleri sayesinde İngiliz liseleri tipinde yeniden örgütlenerek mükemmel bir okula dönüşmüştür. Özgürlükçü müdür, çocukların zihinsel gelişiminin yanında fiziksel gelişimleriyle de ilgilenmiştir. Onlara farklı türde jimnastik çalışmaları, açık havada oyunlar ve geziler sunulmuştur. Öğrencilerin genel gelişimi için edebiyat, felsefe ve psikoloji ilkelerinin öğrenimine ve ayrıca fen bilimlerinde deneylere ve dil öğretimine özel önem verilmiştir. Yakın gelecekte hayata geçirilmek üzere, akşam dersleri ve tiyatro için ayrılmış özel bir salonda gösteriler planlanmıştır.

Yazara göre, bu türden çağdaş bir eğitimin, eski zamanların fikir dünyasına ait muhafazakâr bir nazırın (yani Emrullah Efendi'nin) hoşuna gitmemesi normaldir. Bu yüzden çeşitli bahanelerle Tevfik Fikret'i istifaya zorlamıştır.

Cemal Bey, öğrencilerin, okul personelinin, ebeveynlerin ve ayrıca basının tepkisini, Türk toplumunun kamu görevlilerini ve onların uygulamalarını doğru ve sağlıklı bir şekilde değerlendirmek için yeterince hazır olduğu şeklinde yorumlar.

59 Cemal Bey'in anlattığı bu olayın tüm ayrıntıları için, 10 Nisan'dan başlayarak neredeyse ay sonuna kadar günlük gazetelerde rastlanan çok sayıda metne (makale, haber, açıklama, mektup vs.) bakılabilir.

Son olarak, bu olayla birlikte gündeme gelen "dışarıdan" öğretmenlerle ilgili düzenlemeye değinir. Maaşla ilgili bu düzenlemenin amacı, öğretmenlerin derslere daha düzenli katılmasını sağlamaktır. Cemal Bey'e göre bu uygulama, öğretmenleri gündelikçi ve zayıf bir geçici aygıt konumuna sokmaktadır.

Yazar, Türk okullarının geri kalmasının önemli nedenlerinden biri olarak bu meseleyi görür. Türk öğretmenler, derslerini sıkça ihmal etmekte ve sıkıcı bir şekilde vermektedir. Mesele, Türk okullarında çok öğretmen bulunmasıdır.[60] Çoğunluğu haftada 2-3 saatliğine gelmekte, başka derslere girmekte ve üç kuruş para almaktadır. Bu yüzden Türkiye'de öğretmenler için bir kariyer şansı yoktur.

Cemal Bey, Türk okullarında müfettiş (maarif müfettişi) olarak görev yapan Ahmet Agayev'in (Ağaoğlu Ahmet Bey) *Jeune Turc* gazetesinde çıkan makalesinden bazı veriler aktarır. Buna göre İstanbul'da 29 ilkokul (18'i erkek, 11'i kız) bulunmaktadır. Erkek ilkokullarında 3500 öğrenci, 308 öğretmen vardır. Bir öğretmene 10 öğrenci düşmektedir. 308 öğretmenden 208'i dışarıdan, 100'ü ise kadroludur. Öğrenci sayısının 30'dan 90'a kadar, öğretmen sayısınınsa 14'e kadar olduğu, yani 1 öğretmene 2-7 öğrencinin düştüğü okullar vardır.[61]

Türkiye'deki okullar, Avrupa'daki en pahalı okullardan daha masraflıdır. Bir öğrencinin devlete masrafı Almanya ve Fransa'dakine oranla yaklaşık iki kattır. Bununla birlikte, öğ-

60 Daha yukarıda da belirtildiği gibi, bu dönemde eğitim alanının temel sorunlarından biri, öğretmen fazlası değil, öğretmen açığıdır. 50. dipnota bkz. Dolayısıyla Cemal Bey'in burada kastettiği, asıl mesleği öğretmenlik olmadığı halde öğretmen statüsünde bulunan memurlar olmalıdır. Nitekim ilerleyen satırlardan anlaşılan da budur.

61 Türkiye kütüphanelerinde bulunmayan *Jeune Turc* gazetesini göremediğimiz için karşılaştırma imkânımız bulunmuyor. Ancak, okullarla ilgili daha yukarıda verilen bilgilere ve ilgili kaynaklara bakılacak olursa, bu rakamların gerçeği ne denli doğru yansıttığı tartışmalıdır. Celal Nuri (İleri) Bey'in yönetiminde 1909'da İstanbul'da Fransızca olarak yayın hayatına giren, Ağaoğlu Ahmet Bey'in yazarları arasında yer aldığı günlük *Jeune Turc*, 1915 yılında kapanıncaya dek oldukça etkili bir gazete olmuştur. Bu gazeteden bazı yazılar aktardığına bakarak, *Stambuskie Novosti* idarecilerinin *Jeune Turc*'den faydalandıkları söylenebilir. Orhan Koloğlu'nun verdiği bilgiye göre, bu gazetenin tam bir koleksiyonu (ve özellikle de 1909-1911 yıllarına ait sayıları) sadece Türkiye'de değil, yurtdışında da bulunmamaktadır. Orhan Koloğlu, "Celâl Nuri'nin *Jeune Turc* Gazetesi ve Siyonist Bağı", *Tarih ve Toplum*, no. 108 (Aralık 1992), s.46-48.

retmen sayısının fazlalığı nedeniyle öğretmen maaşları çok düşüktür. Böylece öğretmen, kendini okula ne manevi ne de maddi anlamda vermektedir.

Yazar, bu durumun eski rejim tarafından yaratıldığına dikkat çeker. Memurlar, az maaş vermek için öğretmen haline getirilmiştir. Birçoğu, ders vermeye hazır olmadığı gibi, eğitim-öğretimle ilgileri de yoktur.

Maarif Nezareti'nin yeni düzenlemeleri, öğretmenlerin daha iyi ders vermesini ve bu sorumluluk gerektiren işe daha bilinçli yaklaşmasını sağlamamaktadır. Türk okullarının tam anlamıyla yeniden yapılandırılması ve bu önemli göreve cevap verebilmesi için nezaretlerde ve askeri kadrolarda uygulanan radikal temizliğe (tensikata/tenkisata) burada da ihtiyaç vardır.[62] Kadrolu hale getirerek öğretmen sayısını azaltmak yeterli değildir. Eski öğeleri, yeni, taze, ilerici ve bilinçli güçlerle ve mesleğine sadık pedagoglarla değiştirmek de gerekir.[63]

Efsanevi Eşkıya: Çakırcalı Mehmet Efe

II. Meşrutiyet dönemi gündemini işgal eden sorunlardan biri de eşkıyalıktır. Kökleri köylü sorununa uzanan eşkıyalık, 1908 Devrimi'nden önce Anadolu'da yaygındır ve devrimden sonra da temel bir problem olmayı sürdürmüştür. Osmanlı'da eşkıyalık açısından Aydın vilayetinin (Ege yöresinin) ve efsanevi ünü bugünlere dek ulaşan Çakırcalı (veya Çakıcı) Mehmet Efe'nin apayrı bir yeri vardır.[64]

Stambulskie Novosti'nin yayın hayatında olduğu dönemde Osmanlı basınının vazgeçilmez haber başlıklarından biri "Çakırcalı" olmuştur,[65] çünkü bu efe, Eylül 1909'da yeniden dağa

62 Satı Bey'in deyişiyle, "İrticaı [31 Mart'ı] bastırdıktan sonra hükümet mekteplerdeki anarşiye nihayet verdi. Maarifin ve mekteplerin memur ve muallimlerinde büyük mikyasta tenkisat yaptı ve artık faaliyetle iş görmeğe başladı." Akt. Osman Ergin, s.1334.

63 Cemal Bey, "İntsident v Litsey Galatasaray i Vopros Şkolnıh Uçiteley", *Stambuskie Novosti*, no. 15 (9 Nisan 1910), s.7-9.

64 Konuyla ilgili geniş bilgi için şu kaynağa başvurulabilir: Sabri Yetkin, *Ege'de Eşkıyalar*, 3. basım, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Ağustos 2003.

65 Bunlardan kapsamlı birkaçı için bkz. "Şaki Çakırcalı Mehmet Hakkında Bir Senelik Tarih", *Tanin*, 2. sene, no. 380 (9 Eylül 1325/22 Eylül 1909), s.2;

çıkmıştır. Türkiye gündemini yakından takip eden *Stambulski Novosti*'de de Çakırcalı Mehmet Efe üzerine ilginç bir tanıtım yazısı yayımlanmıştır. Gazetede sıkça yazan Nejdanov, Çakırcalı üzerinden eski döneme ilişkin eleştirilerini ve devrim ortamını aktarır. Yazıda Çakırcalı Mehmet Efe'nin bir fotoğrafı da basılmıştır. Resmin altında, "Gericilerle suç ortaklığından şüphelenilen Anadolu eşkıyası" yazmaktadır.[66]

Nejdanov'un yazısı Çakırcalı'nın hayatı ve eşkıyalığı üzerine kuruludur. Yazının başında Çakırcalı'dan "intikam virtüözü" olarak söz edilmektedir. Çakırcalı'nın bütün gaddarca eylemleri intikam duygusundan kaynaklanmaktadır. Yazar, Çakırcalı'nın yağma için adam öldürmediğini, zenginleri kaçırıp fidye aldığını anlatır. Çakırcalı, fakir kızları evlendirmekte, onlara çeyizler vermektedir. Elde ettiği paranın yarısını bunlara harcamaktadır.[67] Ayrıca kendisi de 100'ün üzerinde evlilik yapmıştır. Ancak, kadınların rızasının olup olmadığına önem vermemektedir ve hatta kendisiyle evlenmeyi reddetme cesaretini gösteren bir kızı öldürmüştür.

Nejdanov, Çakırcalı'yı güzel ve becerikli biri ve karşı konulmaz bir Don Juan olarak tanımlar. Rus yazar, bu meşhur Anadolu eşkıyasının kadınlarla ilişkilerinden örnekler de verir.

Nejdanov'a göre Çakırcalı'nın iyi kalpliliği ve mertliğiyle ilgili anlatımlar abartılıdır. Çakırcalı, gerçek bir eşkıyadır; kaba, sert ve kurnazdır. Çetesini acımasız bir şekilde demirden disiplinle yönetmektedir.

"Çakırcalı ile Müsademe", *Tanin*, 2. sene, no. 416 (17 Teşrinievvel 1325/30 Teşrinievvel 1909), s.3-4; "Çakırcalı'nın Yeni Cinayeti", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 1. sene, no. 178 (14 Teşrinisani 1325/27 Teşrinisani 1909), s.5-6; "Çakırcalı: İşin Doğrusu", *Sabah*, 21. sene, no. 7446 (31 Mayıs 1326/13 Haziran 1910), s.3.

66 Bu fotoğraf daha önce *Servet-i Fünûn* dergisinin 19 Şubat 1324 (4 Mart 1909) tarihli 927. sayısında, "Aydın eşkıya-yı meşhuresinden Çakıcı" altyazısıyla yayımlanmıştır. Ancak, Sabri Yetkin'in yukarıda anılan çalışmasında (bkz. s.205) aynı fotoğraf "Çakırcalı'nın en önemli kurmayı Hacı Mustafa" altyazısıyla sunulmaktadır.

67 İstibdat döneminde Çakırcalı yoksul köylüye yardım etmiş, fakir halkın kahramanı gibi görülmüş, bir anlamda ezilen köylünün hak arayıcısı olmuş ve bu yüzden de köylüden her türlü desteği görmüştür. Rus yazarın da belirttiği gibi, zengin ağaları dağa kaldırıp fidye almış, evlenemeyen genç kızlara çeyizlik vermiştir. Sabri Yetkin, s.83, 86, 88.

Ne denli yetenekli komutanların yönettiği birlikler peşine düşmüş olsa da Çakırcalı her seferinde saklanmayı başarmıştır. Bu, ülkede güçlü müttefikleri olduğunu göstermektedir ve Çakırcalı'nın gericilerle devamlı ilişkisi olduğu şüphesini uyandırmaktadır. Çakırcalı, II. Abdülhamit'le anlaşarak maddiyat ve maaş karşılığı eşkıyalığı bırakmıştır. Ancak, devrimden sonra bu ayrıcalıkları elinden alındığı için yeniden ayaklandığı konuşulmaktadır. Hükümet onu ortadan kaldırmak için iki birlik göndermiştir.[68] Güzel kadınların protestolarına ve gözyaşlarına rağmen bu sefer affedilmesi söz konusu değildir. Çakırcalı'yı darağacında ölüm beklemektedir.[69]

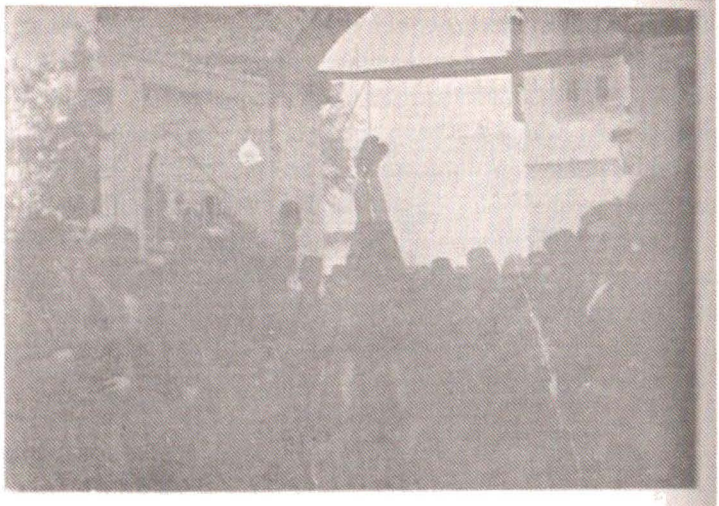
Nejdanov'a göre Çakırcalı ile birlikte Türk eşkıyalarının ilginç bir temsilcisi ve ayrıca eski zamanların kalıntıları ortadan kaybolmaktadır. Böyle kahramanlar, ancak istibdadın var olduğu zamanlarda kendini gösterir. Korku salan, dağlarda yaşayan büyük eşkıya çeteleri devrimden sonra artık kabul edilebilir değildir. Ayrıca gaddar eşkıyaları para ve şanla ödüllendiren hükümdarların çıkması da mümkün değildir. Bu eşkıyalar ile hükümdarların ortak özellikleri çoktur.[70]

---

68 Halil Paşa, anılarında hükümetin Çakırcalı Efe'nin tenkili vazifesini kendisine verdiğini belirtir: "Her ne kadar Çakırcalı bir eşkiya idiyse de kendisinin Türk oluşu bunun yanında yürekli ve iyiliksever bir insan olması yüzünden bu delikanlıya kıymak içimden bir türlü gelmiyordu. Vuruşursak öldürüleceğini biliyordum. Ama düşünüyordum ki belki dağdan indirip affını da sağlarım. İçim tuhaf oldu..." Halil Paşa, gerekli hazırlıkları yapmış, ancak İzmir'e gideceği sırada Selanik'e başka bir göreve gönderilmiştir. Böylece kendi ifadesiyle gönlünün elvermediği Çakırcalı'nın takibinden kurtulmuştur. M. Taylan Sorgun, *Bitmeyen Savaş Kütulamare Kahramanı Halil Paşa'nın Anıları*, 7 Gün Yayınları, İstanbul, 1972, s.79-80.

69 II. Abdülhamit idaresi, Çakırcalı karşısında tam bir acz içinde kalınca uzlaşmaya çalışmış ve af mekanizmasını devreye sokmuştur. 1904-1907 yılları arasında Çakırcalı, her seferinde bütün şartları kabul edilerek ve kendisine maaş bağlanarak padişahça üç kez affedilmiştir. 1908'de Meşrutiyet ilan edilirken Çakırcalı aftadır. Eylül 1909'da yeniden dağa çıkar. Nejdanov'un da tam bir öngörüyle belirttiği gibi, bir daha affedilmesi söz konusu olmayacaktır ve kendisini ölüm beklemektedir. Kasım 1911'de takip müfrezeleriyle girdiği çatışmada öldürülecektir. Cesedi, Nazilli hükümet konağının kapısında bacağından asılarak teşhir edilir. Sabri Yetkin, s.95-118, 128-129, 170-173. Bu teşhirin fotoğrafı için bkz. *Musavver Salname-i Servet-i Fünûn*, 3. sene, - 1328 Sene-i Maliyyesine Mahsus, câ. ve mu. İsmail Suphi, İstanbul, Ahmet İhsan ve Şürekası, s.161.

70 Nejdanov, "Çakırcalı", *Stambulskie Novosti*, no. 5 (20 Kasım 1909), s.11-12.

Çakırcalı'nın Nazilli'de teşhir olunan na'şı (*Salname-i Servet-i Fünün*).

Cuma Selamlığı

"M. S-iy." rumuzunu kullanan Mariya Skokovskaya, gazetenin 6. sayısında "selamlık", "selamlık alayı" veya "cuma alayı" da denilen "cuma selamlığı"nı, yani aynı zamanda İslam halifesi olan Osmanlı padişahlarının cuma namazı kılmak üzere camiye gitmeleri münasebetiyle her hafta düzenlenen geleneksel merasimi[71] ele almıştır.

Skokovskaya, Fransız şair Théophile Gautier'den oldukça uzun bir alıntı yaparak Sultan Abdülmecit dönemindeki selamlığı anlatır. Anılan dönemde törene aşırı bir gösteriş hâkimdir.[72]

71 Cuma selamlığı hakkında bkz. Mehmet Zeki Pakalın, c.1. s.304-308, c.3, s.153-155; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, s.65-66.

72 Fransız yazar, şair, eleştirmen ve gazeteci Théophile Gautier 1852'de Türkiye'ye seyahat etmiş ve "Constantinople" isimli eseri 1853'te Paris'te ba-

Aradan 60 yıl geçmiştir. Abdülmecit'in oğlu Sultan V. Mehmet de her cuma selamlığa gitmektedir ama törenler artık büyük bir sadelik içinde yapılmaktadır.[73] Sultan, üstü açık bir arabayla gelmekte, yanında onlarca saray görevlisi ve asker taşımamaktadır. Camide padişahı askeri bir müzik ve birlik karşılamaktadır. Namazını kılan sultan, yine mütevazı bir şekilde kadınlardan, yabancılardan ve bölgenin yerlilerinden oluşan küçük bir kalabalığın içinden geçerek geri dönmektedir.

Eski selamlık törenlerinin şaşaası ve katılığı, V. Mehmet için yapılanlarda yoktur. Ayrıca ilk meşruti sultanın[74] halka yönelik samimi ve sıcak tavırları da dikkat çekmektedir. Törenin sadeliği padişahın kıyafetlerine de yansımıştır. Törenlerin bu sadeliği toplanan kalabalıktan yapmacıksız bir şekilde takdir görmekte, sıkça "işte gerçek padişah!" sesleri yükselmektedir.[75]

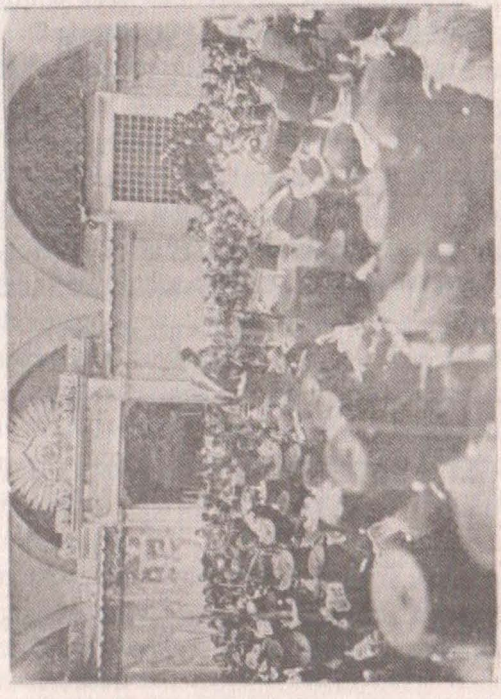
Selamlık geleneğinin eskilere uzandığını belirten Skokovskaya, dini ve dünyevi hükümdar olan sultanın her Cuma halkla birlikte namaz kıldığını, onların dilek ve şikâyetlerini dinledi-

sılmıştır. Alıntı bu kitaptandır. Bkz. Théophile Gautier, *İstanbul: Dünyanın En Güzel Şehri*, çev. Nuriye Yiğitler, Profil Yayıncılık, İstanbul, Nisan 2007, s.169-173.

73 Sultan Reşat dönemindeki cuma selamlıkları hakkında bkz. Halid Ziya Uşaklıgil c.1, s.26-29, 110-113, c.2, s.107-109. Ayrıca, cuma selamlıkları İstanbul matbuatı için her zaman haber değeri taşımıştır. Dolayısıyla dönem gazetelerinin özellikle cuma ve cumartesi günkü nüshalarına başvurulabilir. Bir örnek olmak üzere, Sultan Reşat'ın ilk Cuma selamlığı için bkz. "Selamlık Resm-i Âlîsi", *Yeni Gazete*, 1. sene, no. 251 (18 Nisan 1325/1 Mayıs 1909), s.1-2. Ramsay'in, eşinin ve kızının Sultan Reşat'ın ilk selamlığıyla ilgili gözlemleri için bkz. W. M. Ramsay, *The Revolution in Constantinople and Turkey*, Hodder and Stoughton, London, 1909, s.147-153.

74 Meşrutiyet, II. Abdülhamit'in saltanat döneminde yürürlüğe girmiş olmakla birlikte, yeni rejimin padişahı olarak V. Mehmet Reşat görülmüştür. Buradaki gibi ifadeler, devrimciler ve yeni rejim taraftarları tarafından sıkça kullanılmıştır. Bir örnek için bkz. Celal Derviş, "Ahval-i Umumiyye: Meşrutiyet Padişahı", *Zaman*, no. 174 (19 Nisan 1325/2 Mayıs 1909), s.1. Dolayısıyla Skokovskaya, kullandığı dil ile de yeni rejimden yana olan tercihini ortaya koymaktadır.

75 "Padişâh-ı nevcâh Sultan Mehmed Reşâd Han hazretleri teba'a-i sâdıkasiyle dâimâ temasda bulunmayı ve onları müştâk oldukları müşâhede-i cemâl-i mübârek ve münevverleriyle dilîr eylemeği aksâ-yı amâl etdiklerinden (...)" *Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi*, s.66. Törenlerin sadeliği ve yeni sultanın "demokratlığı" konusunda Skokovskaya'nın çağdaşlarının gözlemleriyle karş. Mary Mills Patrick, *Son Sultanların İstanbulu'nda*, çev. Ayşe Aksu, Dergâh Yayınları, İstanbul, Mart 2009, s.223, 230 231; Fatih Kerimi, *İstanbul Mektupları*, haz. Fazıl Gökçek, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2001, s.309-313; Marcelle Tinayre, s.69.

СЕЛАМЛИКЪ.

опасаясь народныхъ возстаній, онъ во время селамликовъ окружалъ себя массой войска, что придавало имъ строго-военный характеръ. Но это было послѣднее усиліе защищающагося деспотизма; онъ былъ смётенъ бурей Польскихъ дней, и съ нимъ вмѣстѣ пышность и величіе, являвшіеся выраженіемъ несуществующей теперь неограниченной султанской власти.

Селамлики Магомета V, если можно такъ выразиться, носятъ часто конституціонный характеръ. Спеціально избранная коммиссія занимается окончательнымъ преобразованіемъ султанскаго церемоніала, который, несмотря на введенныя упрощенія, кажется еще слишкомъ пышнымъ декоративно-Оттоманской Порты.

Магометъ V самъ просилъ уменьшенія суммы, ассигнованной Парламентомъ на содержаніе султанскаго двора; всѣ путешествія въ провинцію онъ дѣлалъ на свои личныя средства, а недавно, исполняя долгъ гражданина, онъ внесъ въ государственную казну 42.000 пиастровъ, какъ налогъ за свое недвижимое имущество. Вообще новый султанъ понимаетъ и глубоко чувствуетъ нужды народа.

Магометъ V „Добрый", какъ его называютъ, вознаграждаетъ Турцію за несправедливость и жестокость гостя изъ Аллатини!

М. Сій.

Sultan Reşat'ın ilk cuma selamlığı *(Stambulskie Novosti)*.

ğini ifade eder. Bu gelenek, eski zamanlardan o döneme kadar gelmiştir. Ancak, dilek ve şikâyetleri artık yazılı olarak bir saray görevlisi almaktadır.

İmparatorluğun gücünün ve zenginliğinin artmasıyla birlikte mütevazı halifeler, kibirli ve iktidarlarından sarhoş olmuş bir hale dönüşmüşlerdir. Halka gittiklerinde artık onunla yakından temas etmek istememiş, sadece yücelikleriyle cahil halkı kör etmeye çalışmışlardır. Fransız şairin çizdiği tablodaki gibi, yarı tanrısal bir şekle bürünmüşlerdir.

Ancak bu durum V. Mehmet döneminde ortadan kalkmış, selamlık da anayasal bir karakter kazanmıştır. Bu işle bizzat bir komisyon ilgilenmektedir. Diğer taraftan, saraya ayrılan bütçe de sultanın kendi isteğiyle düşürülmüştür.[76] Hatta sultan, taşraya yaptığı gezinin masraflarını kendi kişisel bütçesinden karşılamış, kısa bir süre önce de vatandaşlık yükümlülüğünü yerine getirerek sahip olduğu taşınmazların 42 bin kuruşluk vergisini ödemiştir. Skokovskaya'ya göre yeni sultan, halkın ihtiyaçlarını anlamakta ve derinden hissetmektedir. Yazıda Sultan V. Mehmet'in ve selamlık töreninin birer fotoğrafına[77] da yer verilmiştir.[78]

---

76 Yeni rejim, 31 Mart Olayı'ndan sonra gerçekten de saray ödeneğine ciddi bir tırpan vurmuştur. Rakamlar için bkz. Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat Terakki*, s.206; Muharrem Öztel, *II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Maliyesi*, Kitabevi, İstanbul, 2009, s.270-272. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bu yöndeki arzusunun nasıl sultanın arzusu haline getirildiğine dair bkz. Halid Ziya Uşaklıgil, c.1, s.88-92. Bu ciddi biçimde indirilmiş haliyle bile saraya ayrılan tahsisat küçük bir devlet bütçesi kadardır. Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1970, s.43.

77 V. Mehmet Reşat'ın bu fotoğrafından daha yukarıda bahsedilmişti. Söz konusu fotoğraf, *Ramazan* gazetesinden başka, *Resimli Kitap* (2 ve 7. sayılar), *Musavver Muhit* (3 ve 24. sayılar), *Servet-i Fünûn* (921 ve 934. sayılar) ve *Şehbal* (5. sayı) gibi, dönem süreli yayınlarında da görülebilir. *Stambulskie Novosti*'de yer verilen selamlık fotoğrafı ise, V. Mehmet Reşat'ın tahta çıktıktan sonraki ilk cuma selamlığına ait fotoğraflardan biridir ve daha önce *Servet-i Fünûn* dergisinin 23 Nisan 1325 (6 Mayıs 1909) tarihli 935. nüshasında yayımlanmıştır. Bir benzerini *Şehbal* dergisinde (5. nüsha) görmek mümkündür. Bu fotoğrafta Sultan Reşat'ın Ayasofya Camii'nden ayrılış anı görüntülenmiştir. Padişah, üstü açık atlı arabanın içindedir.

78 M. S-iy., "Sultanskie Selamliki", *Stambulskie Novosti*, no. 6 (27 Kasım 1909), s.7-9.

Kurban Bayramı

1908 Devrimi sonrası İstanbul'daki toplumsal hayatı *Stambulskie Novosti* sayfalarına çarpıcı bir şekilde yansıtan Mariya Skokovskaya, bir sonraki yazısında Kurban Bayramı'nı (eski tabirle "iyd-i adhâ"yı) ele alır. Skokovskaya'nın gözlemleri bu sefer daha da tazedir çünkü bayram günlerinde kaleme alınıp yayımlanmıştır.[79] Yazıda Kurban Bayramı arifesinde Beyazıt Meydanı'nın ve kurbanlık koyun satışının resmedildiği bir çizime de yer verilmiştir.[80]

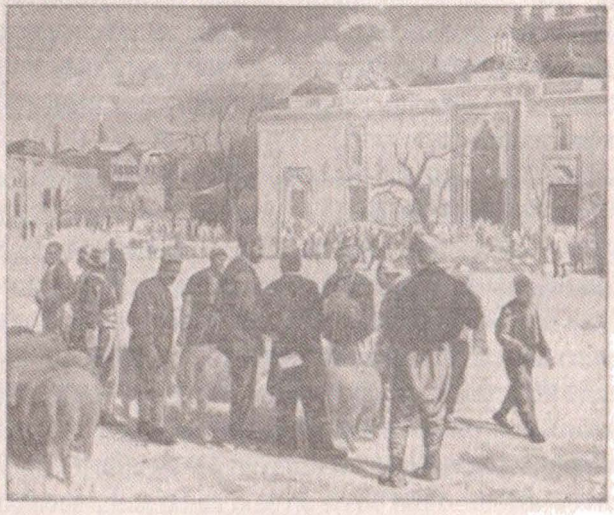
Yazara göre İstanbul'a gelen bir turist, şehrin ilginç görüntüsünden şaşkınlığa düşecektir. Caddeler, meydanlar, camilerin avluları, hatta kanıu binaları bile koyunlarla dolup taşmaktadır. Sürü halinde ilerleyen bu koyunlar besili, boylu poslu ve güzeldir. Birçoğunun tüyleri üzerinde kırmızı boya vardır ve boyunlarında farklı renklerde boncuklar asılıdır. Başlarında ise, yerel kostümleri içinde Arnavut çobanlar bulunmaktadır. Koyunların etrafını çeviren kalabalıklar ve köpeklerle tamamlanan tablo, yazara göçebe kültürünün hâkim olduğu zamanları hatırlatmaktadır. Tabii bir de bir saat kadar süren satış pazarlığı ilgisini çekmiştir.

Kurban Bayramı'nın köklerini anlatan Skokovskaya, bayramın insanlık, dayanışma ve kardeşlik temasını hâlâ muhafaza ettiğini belirtir. Fakirlere yiyecek dağıtılmakta, ayırt etmeksizin bütün halk eğlencelere katılabilmektedir.

Padişahın bayram sofrası içinse koyunlar bir sene boyunca özel olarak yetiştirilmektedir. Bayram arifesindeki gece kulakları sağır eden davullar muharebesiyle insanlar namaza kaldırılmakta, daha sonra da beş kez top atışı yapılmaktadır. Dini inancı kuvvetli olmayan insanlar bile bayramda beş vakit namaz kılmaktadır. Yazar şöyle devam eder:

79 1909 yılı Kurban Bayramı miladi takvimde 23 Aralık'a denk gelmiştir. *Nevsal-i Osmanî*, s.22. *Stambulskie Novosti*'nin bu sayısı ise, 24 Aralık'ta çıkmıştır. Yani Skokovskaya'nın yazısı günlüktür.

80 Bu resmin orijinali, *Servet-i Fünûn* dergisinde iki kez -220 (18 Mayıs 1311) ve 620 (27 Şubat 1318) numaralı nüshalarda- basılmış olan bir fotoğraftır. Resmin kendisi ise, yine *Servet-i Fünûn* dergisinin 8 Şubat 1906 (26 Kânunusani 1321) günü çıkan 772. sayısının kapağında, "Kurban Bayramı'ndan evvel Beyazıt Meydanı [geçen sene karlı mevsimde alınan fotograf]den dört renkli basılmıştır]" altyazısıyla yayımlanmıştır.

Базаръ Бешикташъ въ праздникъ Курбанъ-Байрама.

Beyazıt Meydanı'nda kurban satışı *(Stambulskie Novosti)*.

"Kurban Bayramı, tam gerçek bir dini bayramdır; laik özellikler, Ramazan veya Şeker Bayramı gibi neşeli bir karakter taşımaz. Esas hayat, uzun dini törenlerin yapıldığı camilerde ve arkadaşların, tanıdıkların toplanıp yemek yediği, sohbet ettiği ve siyaset tartıştığı evlerde yoğunlaşır."

Skokovskaya'nın ifadesiyle, İstanbullular yeni elbiseleriyle hareketli caddeler ve meydanlarda gezintiye çıkmak, çocuklar ise atlıkarıncaya binmek ve kukla tiyatrolarını izlemek için her sene sabırsızca Kurban Bayramı'nı beklemektedir.

Yazar, bayram günlerinin Pera'sıyla sade halkın yaşadığı bayramı da kıyaslar. Aradaki temel fark, Doğu zevkinin sadeliği ve saflığıdır. Pera'da da bayram hazırlıkları vardır ama zenginlik, gösteriş ve parlak ışıklar göze çarpmaktadır. Alacalı bulacalı afişler, dükkânların renkli ve ışıklı vitrinleri, balo, konser ilanları Pera'nın her yerindedir. Aynı döneme denk düştüğü için her köşe başında bir Noel ağacı vardır. Orada da yardım hazırlıkları yapılmaktadır. Ancak, ikisini birbirinden ayıran temel fark, Müslümanların dini ve geleneği gereği fakir kardeşiyle paylaştığı yardımın doğallığıdır. Bu hayat, geri kalmış olsa da içinde derin sempatik bir ataerkil sadeliği barındırmaktadır!

Yazar son olarak padişahın bayramı nasıl geçirdiğini anlatır.[81] İstanbul o bayramda mavi gökyüzünün ve parlak güneşin altında değişik renkleriyle ışıldamaktadır. Kuzeyin başkentleri asla böyle bir kış görmemiştir.[82]

Çırağan Sarayı Yangını

Stambulskie Novosti'nin sayfalarına yansıyan, Osmanlı başkentindeki önemli olaylardan biri de Çırağan Sarayı yangını olmuştur.

81 Resmi merasimler için bkz. "İyd-i Said-i Adhâ Alay ve Alası ve Muayede-i Hümayun", *Sabah*, 21. sene, no. 7275 (11 Kânunuevvel 1325/24 Kânunuevvel 1909), s.1; "İyd-i Said-i Adhâ Alayı", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 1. sene, no. 205 (13 Kânunuevvel 1325/26 Kânunuevvel 1909), s.2; "İyd-i Said-i Adhâ", *Yeni Tanin*, 1. sene, no. 2 (13 Kânunuevvel 1325/26 Kânunuevvel 1909), s.1-2; "Bayram Merasimi ve Selamlık", *Yeni Gazete*, 2. sene, no. 478 (13 Kânunuevvel 1325/26 Kânunuevvel 1909), s.2. Ayrıca bkz. Lütfi Simavi, s.76-77.

82 M. S-iy., "Kurban-Bayram", *Stambulskie Novosti*, no. 8 (11 Aralık 1909), s.8-10.

Osmanlı Meclisi (Mebusan Meclisi ve Âyan Meclisi) 17 Aralık 1908'de Ayasofya'daki eski meclis binasında toplanmıştır. Meclis ikinci toplantı devresine, yeni meclis binası olarak belirlenen Çırağan Sarayı'nda 14 Kasım 1909'da başlar.[83] Bundan iki ay kadar sonra, 19 Ocak 1910'da çıkan yangınla Çırağan Sarayı birkaç saat içinde harap olmuştur. Çırağan yangını iç ve dış kamuoyunda büyük yankı uyandırmış ve bu arada sabotaj ihtimali de gündeme gelmiştir. Olay, günlük gazetelere en geniş şekilde yansımış; yangının çıkışı, sebebi, nasıl duyulduğu, söndürmek için yürütülen faaliyet, zayiat ve kurtarılan eşya, olayla ilgili yapılan tahkikat, taziyeler, beyanatlar, ilgili telgraflar, Çırağan Sarayı'nın tarihçesi ve benzeri konular ayrıntılarıyla ele alınmıştır.[84] Dönemin resimli dergilerinde ise, Çırağan Sarayı'nın ve yangının fotoğraflarına yer verilmiştir.[85]

Olay *Stambulskie Novosti*'de ilk olarak 8 (21) Ocak 1910 tarihli sayıda küçük bir notla duyurulur. Bu notta, Doğu sanatının önemli eserlerinden biri olan Çırağan Sarayı'nın 6 (19) Ocak günü yandığı, sarayın Âyan ve Mebusan Meclisi olarak kullanılmakta olduğu, yangın sırasında gazetenin baskıda olmasından dolayı bu üzücü olayın ayrıntılarının bir sonraki sayıda aktarılacağı ifade edilir.[86]

Bir sonraki sayıda Cemal Bey, Çırağan yangınının yurtiçinde ve yurtdışında yarattığı etkiyi anlatır. Yangının bu büyük sanat eserine verdiği zararın ayrıntılarını Cemal Bey'in yazısında bulmak mümkündür.

---

83 Meclisin ikinci toplantı devresinin açılışının *Stambulskie Novosti*'de bir yazıya konu olduğu daha önce görülmüştü. 1. bölüme bkz.

84 İlk günkü haberlerden örnekler için bkz. "Çırağan Sarayı'nın İhtirâkı", *Sabah*, 21. sene, no. 7302 (7 Kânunusani 1325/20 Kânunusani 1910), s.1-2; "Çırağan Sarayı'nın Yanması", *Yeni Tanin*, 1. sene, no. 27-496 (7 Kânunusani 1325/20 Kânunusani 1910), s.1-2; "Çırağan Sarayı'nın İhtirâkı", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 1. sene, no. 230 (7 Kânunusani 1325/20 Kânunusani 1910), s.1-3; "Çırağan Yangını" (ve diğer), *Yeni Gazete*, 2. sene, no. 503 (7 Kânunusani 1325/20 Kânunusani 1910), s.1-3; "Çırağan Sarayı'nın İhtirâkı", *Haftalık Şûrâ-yı Ümmet*, 8. sene, no. 204 (7 Kânunusani 1325), s.15-16.

85 Aylık *Resimli Kitap* dergisinin Kânunuevvel 1325 (Aralık 1909-Ocak 1910) tarihli 15. nüshasında Çırağan Sarayı'nın, Mebusan Meclisi'nin açılışı dolayısıyla çok sayıda fotoğrafı yer almışken, Kânunusani 1325 (Ocak-Şubat 1910) tarihli 16. nüshasında bu sefer de yangın dolayısıyla çok sayıda fotoğrafa yer verilmiştir. *Servet-i Fünûn*'un 14 Kânunusani 1325 (27 Ocak 1910) tarihli 973 numaralı nüshasında da bir yangın fotoğrafı görülebilir.

86 *Stambulskie Novosti*, no. 2 (18 Ocak 1910), s.5.

Пожаръ дворца Чирагань

путатовъ, которая требуетъ, чтобы законопроектъ былъ потерпѣвшимъ Палатой цѣликомъ, прежде чѣмъ перейти на обсужденіе Сената.

Противники возражаютъ, что Палата должна ограничиться отклоненіемъ общихъ условій займа, не вдаваясь въ подробности, которыя лишили бы правительство и городскую префектуру необходимой свободы дѣйствій.

Въ результатѣ предложенія Захарія эффенди взять обратно законопроектъ для повторительнаго обсужденія былъ принятъ Палатой, которая въ понедѣльникъ, послѣ двухъ министровъ финансовъ объяснятъ, что судьба его безъ всякихъ поправокъ.

Сенсаціонный рапортъ, представленный Дамадъ-Феридъ пашой по поводу проекта реформъ конституціи, уже прошедшаго чрезъ Палату, заслуживаетъ того, чтобы мы на немъ остановились подробнѣе. Цѣнность его обусловливается не глубиною мысли автора и не его компетентностью, а тѣмъ, что онъ снова ставитъ на очередь всѣ результаты іюльской революціи, результаты, которые, повидимому, начинаютъ забываться въ сознаніи молодой части турецкаго общества.

Феридъ паша констатируетъ, что проектъ конституціи, прошедшій чрезъ Палату, во-первыхъ, нарушаетъ основу связи съ прошлымъ, во-вторыхъ, чрезмѣрно ограничиваетъ прерогативы короны и измѣняетъ систему

Çırağan Sarayı yangını *(Stambulskie Novosti)*.

Cemal Bey, yangının gericilerin bir eylemi olarak da algılandığını ve çevre bölgelerden bu minvalde birçok telgrafın geldiğini belirtir. Bu telgraflarda herkes Çırağan Sarayı'nı korumaya hazır olduğunu ifade etmiştir.[87] Çırağan Sarayı, tarihi bir eser olmanın ötesinde, devrimin parlamentosu olması nedeniyle ayrı bir önem taşımaktadır. Bu bakımdan anayasanın beşiği, halkın özgürlük mabedidir.

Cahil kesimlerde ise, meseleye intikam duygusuyla bakan tam ters bir bakış açısı hâkimdir. Onlara göre Allah yeni Türkiye'yi cezalandırmıştır. Ancak, yapılan açıklamalar bunun bir kundaklama eylemi olmadığı yönündedir. Yangın, bir kaza, bir felakettir.

Bu felakete karşın parlamento faaliyetleri kesilmemiş, geçici olarak başka yere nakledilmiştir. Arşivlerin bir kısmı kurtarılmıştır. İstanbul'da çıkan Fransız yayın organlarından biri durumu şöyle ifade etmiştir: "Saraylar yıkılır ama fikirler kalır."[88]

Yazıda, Çırağan Sarayı'nın tarihi, kuruluşu, isminin nereden geldiği vb. anlatılır. Mimarı Sarkis Balyan'la ilgili bilgi verilir.[89] Gazetenin sayfalarında Çırağan Sarayı'ndan fotoğraflar da yer almıştır.[90]

Bir Boğaz Gezisi ve Eski İstanbul

Aynı sayıda Vladimir Aleksandrov, vapurla yaptığı Boğaz gezisini edebi bir dille kaleme almıştır. Gazetede, yıllar önce -1895'te- *Servet-i Fünûn* dergisinde yayımlanan,[91] Rumeli Hisa-

87 Bu hususa ilişkin dikkat çekici bir başmakale için bkz. Hüseyin Cahit, "Çırağan Yangını ve Tarz-ı Telakki", *Yeni Tanin*, 1. sene, no. 29-498 (9 Kânunusani 1325/22 Kânunusani 1910), s.1.

88 Aynı görüşü neredeyse aynı kelimelerle daha ilk gün Halide Edip Adıvar da dile getirir: "Binalar yanar, yıkılır, harap olur. Fakat bir şey baki kalır: Binaları yapan eller, Meclis-i Mebusan'ın mana-yı mukaddesi için ebediyen çalışmaya müheyya kalpler ve azimler!" Halide Salih, "Yanması Kabil Olmayan Meclis-i Mebusanımıza", *Yeni Tanin*, 1. sene, no. 27-496 (7 Kânunusani 1325/20 Kânunusani 1910), s.2.

89 Cemal Bey, "Pojar Çiragana", *Stambulskie Novosti*, no. 3 (15 Ocak 1910), s.5-8.

90 *Stambulskie Novosti*'de yer verilen bu üç fotoğraf daha önce *Şehbal* dergisinin 15 Teşrinisani 1325 (28 Kasım 1909) tarihli 16. nüshasında yayımlanmıştır. Aynı fotoğraflar *Resimli Kitap*'ın Kânunusani 1325 (Ocak-Şubat 1910) tarihli 16. nüshasında da bulunmaktadır.

91 *Servet-i Fünûn*, c.9, no. 233 (19 Ağustos 1311), s.389.

rı'nın tepelerinden çekilmiş bir Boğaz manzarası fotoğrafı da basılmıştır.

Boğaz'dan İstanbul'un görünüşü, doğal güzellikleri, mimari yapısı, saraylar, camiler, yalılar, hisarlar, evler, insanların görüntüsü, müezzinin sesi ve Karadeniz, yazarın ilgi alanındadır. Bunları açıklar, kendinde yarattığı duyguları aktarır. Boğaz'ın en dar yeri için ise şu satırları yazar:

> "Sonunda hepi topu 400 sajen[92] uzunluğundaki Boğaz'ın en dar yerine yaklaşıyoruz. İnsanlık tarihinde bu yer çok büyük bir rol oynamıştır. Burada Darius ilk olarak köprü kurmuş ve 700 bin kişilik ordusunu buradan geçirmiştir.[93] Persler, Gotlar, Romalılar, Türkler bütün akınları Asya'dan ya da Avrupa'dan bu yolu izleyerek gerçekleştirmişlerdir. Burası, iki uygarlığı birleştiren bir köprü görevi görmüştür."

Aleksandrov, sözlerini şu duygularla noktalar: "Kalbim, buraya tekrar ne zaman döneceğimi bilmeksizin bu güzel yerden ayrıldığım her seferde olduğu gibi acı dolu belirsiz bir kederle sıkışıyor."[94]

Şehir izlenimlerinin aktarıldığı bir diğer değerlendirme, Mariya Skokovskaya'nın "Eski İstanbul" başlıklı yazısıdır. Bu makalede Müslümanların gündelik yaşam kültürlerinden sokak köpeklerine ve kadın sorununa dek pek çok konuya dikkat çekilmiştir. Yazıda Ressam Halil Bey/Paşa'nın bugün daha çok "Yaşlı Halayık" ismiyle tanınan yağlı boya tablosunun fotoğrafı "Mangal Başı" adıyla kullanılmıştır. Tabloda yaşlı bir kadın, mangal başında ısınmakta ve su kaynatmaktadır.[95]

92 1 sajen 2.13 metredir.

93 Pers kralı Darius'un köprüsü, gemilerin yan yana dizilmesiyle oluşturulmuştu.

94 Vl. Aleksandrov, "Po Bosforu", *Stambulskie Novosti*, no. 3 (15 Ocak 1910), s.8-9. Dönemin İstanbul'daki Rus Ticaret Ataşesi ise, Boğaziçi'ni şöyle anlatmaktadır: "Baharda İstanbul çekilmez. Her yere gidilebilir, sadece Boğaziçi'ne değil. Nemli, kuru, sıcak, soğuk, yağmurlu ve tozlu, hepsi aynı anda olabiliyor. Dresden, Paris nereye uygunsa... Ama hayır, Boğaziçim benim, onu seviyorum; o, her zaman farklı ve onun büyüsü bunda saklı. (...) İşte İstanbul. Bu dar uluslararası kutuda insanlar, tatlı, acı, büyük ve küçük şekerler gibi tamamen birbirine karışmış." V. Şeremet, *Bosfor. Rossiya i Turtsiya v Epohu Pervoy Mirovoy Voyni Po Materialam Russkoy Voyennoy Razvedki*, Tehnologiçeskaya Şkola Biznesa, Moskva, 1995, s.43.

95 Anılan fotoğraf, *Servet-i Fünûn*'da daha önce iki kez, ilkinde "Mangal Başı" ikincisinde "Çerkez Kadını" adıyla olmak üzere yayımlanmıştır: *Servet-i*

Boğaz manzarası. Rumeli Hisarı *(Stambulskie Novosti)*.

Halil Paşa'nın "Mangal Başı" tablosu *(Stambulskie Novosti)*.

Skokovskaya, "eğer şehrin gerçek karakterini öğrenmek istiyorsanız, onun gece hayatına kulak vermeniz gerekir" diyerek yazısına başlar. Ama bu, İstanbul için gece uykusunu dinlemek anlamına gelmektedir.

İstanbul'un Avrupa yakasında hayat hiç durmazken, İstanbul erkenden derin uykuya dalmaktadır.[96] Işıklar erken sönmekte, sokakları tam bir sessizlik kaplamaktadır. Bir tek köpekler ve bekçiler ayaktadır. Hüzünlü tabloyu sadece fenerler zayıf bir şekilde aydınlatmaktadır. Ahşap Türk evlerinin ince duvarlarından *Kur'an* okuma sesleri gelmekte ya da annelerin bebeklerine okuduğu ninniler duyulmaktadır. Avrupa tarafı ise, bunun tam aksidir. Hayat kaynamakta, insanlar eğlenmekte, düşünmektedir.

Skokovskaya, İstanbul gecelerini yırtan bir çığlığı belirtir: "Yangın var!"[97] İstanbul'da çıkan yangınları, insanların tepkilerini vb. uzun uzun tasvir eder. Garip, fantastik bir ekip caddelerde belirir. Jimnastik kıyafetlerine benzer elbiseler içindeki, şapkasız ve çıplak ayaklı bir takım insanlar yangın yerine koşturmaktadır. Bu insanlar, omuzlarında yangın pompası olduğu zor anlaşılan bir makine taşımaktadır.

Ancak bu duruma alışkın olmayan yabancılar dışında bu gürültüden ve panikten kimse kaygılanmaz. Bir tek evin penceresi bile açık değildir, bu talihsiz olayla ilgilenen kimse yoktur. İstanbullular yangına alışmışlardır. Skokovskaya'nın ifadesiyle, dünyada İstanbul kadar yanmış başka bir şehir yoktur. Birbirine bitişik yapılmış olan ahşap mahalleler, birkaç saatte alevlerin kurbanı olmaktadır. Bütün bunlara rağmen İstanbul'un itfaiye ekibi 60 yıl öncesi gibidir.[98]

Fünûn, c.11, no. 285 (15 Ağustos 1312), s.392. Bkz. *Servet-i Fünûn*, c.36, no. 931 (19 Mart 1325), s.325. *Stambulskie Novosti*'nin ilerleyen sayılarında Halil Bey/Paşa'nın iki tablosuna daha yer verilecektir: *Stambulskie Novosti*, no. 8 (19 Şubat 1910), s.9; *Stambulskie Novosti*, no. 9 (26 Şubat 1910), s.9. Harbiye Mektebi'nde sergilenen savaş konulu ilki, basında daha önce de görülür. Bkz. *Musavver Muhit*, c.1, no. 18 (26 Şubat 1324), s.277; *Resimli Kitap*, c.2, no. 9 (Haziran 1325), s.926. Bugün "Şakayıklar ve Kadın" diye geçen "Sabah Kahvesi" isimli ikincisi için bkz. *Servet-i Fünûn*, c.17, no. 423 (8 Nisan 1315), s.97 (kapak sayfası).

96 "Avrupa yakası" ile kastedilen, daha çok gayrimüslimlerin yaşadığı "karşı yaka", yani Galata-Pera, Beyoğlu; "İstanbul" ile kastedilen ise köprünün öte yanı, eski İstanbul'dur.

97 Kiril harflerlyle Türkçe yazılmıştır.

98 İstanbul'un en yakıcı sorunlarından biri olan yangın, şehirdeki yabancıların dikkatini her daim çekmiştir. Rus kadın gazeteci Tırkova'nın bu

Şehir, günün ilk ışıklarıyla birlikte müezzinin sesiyle uyanmaktadır. Evler, genişçe açılmış pencereleriyle havayı ve güneşi karşılayarak gülümsemektedir. Ancak, pencerelerin parmaklıkları hep kapalıdır. Müslüman evindeki iç yaşam dışarıya hemen hemen hiç yansımamaktadır. Her evin kapısında bir mangal bulunmaktadır. Bu, her turisti şaşırtacak aletlerden biridir.[99] Fransa'da fakir fukaranın kullandığı bu ilkel alet hayattan silinirken, Türkiye'de onun üzerinde yemek pişirilmekte, onun yardımıyla ısınılmaktadır. Gelenekler öyle güçlüdür ki göçebe hayatın bu son kalıntısı muhafaza edilmektedir. Mangal, kullanışlı değildir, sağlığa zararlıdır ve ayrıca tehlikelidir. Skokovskaya, parantez içinde "Tabii bu orta ve fakir sınıflar için geçerli bir durumdur. Zengin kesimler, Avrupa konforunu yakalamıştır" diye yazar.[100]

Kim eski ve dini İstanbul'u görmek istiyorsa acele etmelidir. Siyasal sistem değişirken, yeni sistem halkın hayatına da hızla girmektedir. İstanbul'da her şey yerini yenisine bırakmaktadır.[101]

Ancak, belediyelerin çözemediği tek sorun İstanbul'un köpekleridir. Sokaklar köpeklerle dolup taşmaktadır. Köpek-

konudaki gözlemleri için bkz. Ariadna Tırkova, s.25-26. Bir Rus asilzadesi olan Vladimir Davıdov, 1835 yılında ziyaret ettiği İstanbul'da Pera'da yaşanan bir yangına da tanıklık etmiştir. Bkz. Vladimir Davıdov, s.288.

99 Rus yazar Yestignyev de 1877 yılında Moskova'da basılan *Türkler Hakkındaki Gerçekler* isimli çalışmasında, Türk evinde mangalın oynadığı role değinmiştir: "Türkiye'de evlerin büyük kısmında soba ve ocak bilmiyorlar; en iyi genel ısınma ve ısıtma aracı bir tip demirden jarovnya [Rus-larda mangala benzer bir alet] veya kilden çömlek olan mangal. Sofanın yanına veya halıyla kaplı masanın altına koyuyorlar. Aile soğuğu hissettiğinde bu masanın etrafında divan tarzı sedirlere oturuyor ve tandır olarak adlandırılan masanın altında duran mangalın sıcaklığıyla ısınıyor." M. Yestignyev, s.24. Tırkova ise mangalı modası geçmiş ve tehlikeli bir alet olarak tanımlarken, Türklere Bizans'tan kaldığını belirtir. Ariadna Tırkova, s.153. Milli Mücadele yıllarında (Ocak-Mart 1921) Anadolu'ya gelmiş olan Amerikalı gazeteci Clarence K. Streit, şu gözlemini aktarır: "Türkiye'de odun az, evler mangallarla ısıtılıyor. Gözünüzün önünde yerden yaklaşık on inç yüksekliğinde ayaklar üzerinde duran bir soba küllüğü ile içinde korlaşmış kömürleri getirin, işte size mangal. Türkiye'de nereye gittiysem, İstanbul'daki bazı hükümet şubeleri de dahil, mangala rastladım ama oradakiler pirinçten yapılmıştı ve daha süslüydü." Clarence K. Streit, s.33.

100 İstanbul'da gündelik yaşam hakkında bkz. Ekrem Işın, *age.*

101 Skokovskaya'nın da tespit ettiği gibi, 1908 Devrimi İstanbul'un kimlik değişiminde belirleyici bir uğraktır. Ahmet Hamdi Tanpınar'ın deyişiyle, her büyük şehir nesilden nesile değişir fakat İstanbul başka türlü değişmiş, 1908 ile 1923 arasındaki 15 yılda eski hüviyetinden tamamen çıkmıştır. Ahmet Hamdi Tanpınar, s.186.

ler burada kendilerini tam haklara sahip bir vatandaş olarak hissetmektedir. Her yerde her cins ve renkten köpek görmek mümkündür. Türkler köpeklere çok iyi bakmakta, onlara vurmamakta, onları beslemektedir. Kışın da insan dostu bu talihsiz hayvanların ısınması için sokaklara eski püskü ve saman atmaktadır.

Bununla birlikte, acımasız Avrupa kültürü köpeklerin ortadan kaldırılmasını dayatmaktadır. Alınan tedbirlerden mi, yoksa caddelerdeki trafiğin artmasından mı, köpekler ortadan kaybolmaktadır. Ancak nereye gittikleri bilinmemektedir.

Şüphesiz, Türk hayatını değiştirecek en büyük reform kadınların eve kapatılmasının kaldırılacak olmasıdır. Türk kadınlarının tam özgürlüğe ulaşacağı ve çarşaflarını atacağı zamanlar uzak değildir.

Skokovskaya, yazısının sonunda, Batı'dan gelen yaşam tarzının sönmekte olan mangalın kenarında nargilesini içen kaderci Türklere mutluluk getirip getirmeyeceğini sorar. Kesin olan, dünyada hiçbir gücün Türkiye'yi "sönmekte olan mangalın" kenarında tutamayacağıdır.[102]

Skokovskaya'nın dikkat çektiği bu son iki konu, yani kadın meselesi ile İstanbul'un sokak köpekleri, *Stambulskie Novosti*'de başka yazılarla da gündeme getirilmiştir.

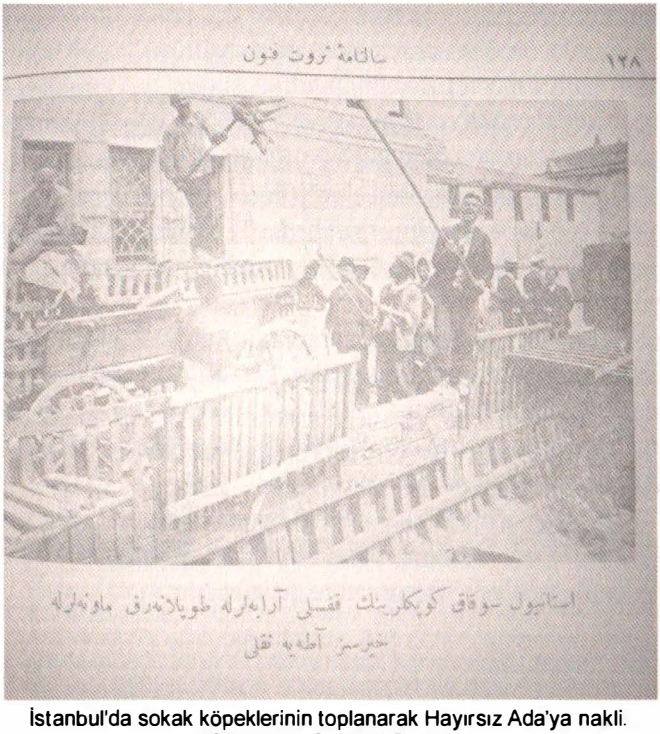
Sokak Köpekleri

Sokak köpekleri, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde günlük yaşamdaki en önemli sorunlardan biridir. Skokovskaya'nın da vurguladığı gibi, İstanbul sokakları başıboş köpek sürüleriyle doludur. 1910 yılının ilk yarısında bu köpeklerin önemli bir kısmı belediye tarafından toplatılacak, önce şehir kapılarına ve sonra da Hayırsız Ada'ya (Sivri Ada'ya) gönderilecektir.[103] Ozansoy'un deyişiyle, Hayırsız Ada'nın yolunu tutma-

102 M. S-iy., "Staryı Stambul", *Stambulskie Novosti*, no. 5 (29 Ocak 1910), s.8-10.

103 *Servet-i Fünûn* dergisinin 17 Haziran 1326 (30 Haziran 1910) tarihli 995. ve 19 Ağustos 1326 (1 Eylül 1910) tarihli 1004. nüshalarında bu köpeklere, götürüldükleri adaya dair çok sayıda fotoğraf görülebilir. Ayrıca bkz. *Musavver Salnâme-i Servet-i Fünûn*, 2. sene, câ. ve mu. İsmail Suphi ve Mehmet Fuat, Ahmet İhsan ve Şürekası Matbaacılık Osmanlı Şirketi, İstanbul, 1327, s.128-129.

dan evvel bu köpek sürüleri İstanbul'un gerçek bir belasıdır.[104] Doğal olarak, sağlık problemlerini (kuduz, uyuz gibi) gündeme getirmektedir. "Medeni bir şehirde bunların yerinin olmadığı" düşünülmüş ve ortadan kaldırılmışlardır.[105]

İstanbul'da sokak köpeklerinin toplanarak Hayırsız Ada'ya nakli.
(Salname-i Servet-i Fünun)

Stambulskie Novosti, "Osmanlı Basınından Özetler" bölümü haricinde, *Tanin*'de yayımlanan ve altında "1976 imza" kaydı bulunan "İstanbul Köpeklerinin Uluslararası Hayvanları Ko-

104 Halit Fahri Ozansoy, s.83.

105 Mary Mills Patrick, s.229. 1910'da sokak köpeklerinin kökünün kazındığı söylenemez. Sonraki yıllarda İstanbul belediye başkanlığı yapmış olan ve hatıralarında İstanbul'un günlük hayatına dair pek çok ayrıntı sunan Dr. Cemil Topuzlu, başkanlık makamına geldiği sırada İstanbul'da 30 bine yakın köpek bulduğunu ve bunları yavaş yavaş imha ettirdiğini ifade eder. Cemil Topuzlu, *İstibdat - Meşrutiyet - Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım*, haz. Hüsrev Hatemi ve Aykut Kazancıgil, 2. basım, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1982, s.90, 100.

ruma Cemiyeti'ne Mektubu" başlıklı yazıya sayfalarında yer ayırmıştır.[106] İngilizceden çevrilerek *Tanin* gazetesinin 30 Mayıs günü (1910) çıkan sayısında yer verilen bu ilginç mektup veya arzuhâl, İstanbul köpeklerinin ağzından yazılmıştır. 1976 sokak köpeği, kendi durumlarını ve şikâyetlerini politik bir bağlamda, sanki bir Osmanlı cemaati imişler gibi dillendirmişlerdir.

İstanbul'un sokak köpekleri, meşrutiyeti refah ve adalet beklentisiyle, coşkuyla karşıladıklarını belirtirler. Ama beklentilerinin aksine, şimdi belki de bütün nesillerini ortadan kaldırabilecek zalimane bir tedbirle karşı karşıyadırlar. Belediye kendi eksiklerinin ve kusurlarının üstünü örtmek maksadıyla onlara savaş açmıştır. Eski rejimin ileri gelenlerine ve zalimlerine bile layık görülmeyen kötü bir muamele ile hayatlarına kastedilmektedir. Önce Yedikule/Topkapı civarına gönderilmişlerdir. Zincir esareti altındaki konak köpeklerinin aksine, öteden beri hür ve bağımsız yaşamlarıyla İstanbul ahalisine fiilen örnek olan ve böylece ülkede hürriyetin tesis edilmesinde hayli hizmeti geçen sokak köpekleri buna direnmektedir. Belediyenin gündeminde şimdi, Rıza Tevfik Bey'in telkiniyle, onları Hayırsız Ada'ya göndermek tedbiri vardır. Köpekler eşitlik istemektedir. Kediler, fareler vd. meydanda iken kendilerine bu yapılan reva-yı hak değildir. Üstelik öteden beri hürriyete alışmış oldukları halde, Meşrutiyet'in ilanından sonra eski devir zalimleri ile aynı kefeye konularak onlar gibi adalara sürülmeleri de gururlarına dokunmaktadır.[107] Kendi durumlarına bazı çareler öneren köpekler, vatanperver hisleriyle uyuşmamakla birlikte son çare olarak ve gözyaşları içinde, büyük devletlerin "medeniyet namına" müdahalesini görmektedirler.[108]

Kadın ve Aile

Stambulskie Novosti'deki kadın konulu metinlerden biri Halide Salih Hanım'a, yani Halide Edip Adıvar'a aittir. "Kadınlar

106 "Proşenie Konstantinapolskih Sobak v Mejdunarodnoe Obşestvo Pokrovitelstva Jivotnih", *Stambulskie Novosti*, no. 21-22 (21-28 Mayıs 1910), s.10-11.

107 1908 Devrimi'nin ardından eski devir ricalinin önemli bir kısmı Büyükada'ya nakledilmiş ve orada polis gözetimi altında tutulmuşlardır. "İstanbul köpeklerinin" kastettiği, bu "Ada Misafirleri"dir.

108 "Londra'da Beynelmilel Himaye-i Hayvanat Cemiyeti Riyasetine [İstanbul Köpekleri Tarafından Takdim Olunmuştur]", *Tanin*, 2. sene, no. 626 (17 Mayıs 1326/30 Mayıs 1910), s.2.

Hakkında Birkaç Söz" başlığıyla çıkan bu yazı, Halide Hanım'ın Şubat 1909'da, dönemin kadın dergilerinden *Mehasin*'de "Mehasin'i Okuyan Kardeşlerime" başlığıyla yayımlanan yazısının Rusça tercümesidir.[109]

Yazar, 1908 Devrimi'yle birlikte gençler arasında takdire şayan bir eğilim görüldüğünü ve bu enerjik teşebbüslerin Osmanlı kadınlarını Avrupa kadınları seviyesine çıkarmak olduğunu ifade ederek konuya girer.[110] Bu girişimler süreli yayınlar şeklinde, kadınlara okul açmak arzusunda vd. ortaya çıkmaktadır. Milletin kurtuluşu ve ilerlemesi bu fikir ve girişimlerin başarısına sıkı sıkıya bağlıdır.

Kadınlar bu çabalara katılmak konusunda geri durmamaktadırlar. Onlarda da sivrilmek, kendileri için düşünmek, öğrenmek hevesi uyandığı görülmektedir. Buna, eski idarenin sıkılığına rağmen o zamanın yetiştirdiği kadınlar arasında on-on beş imza (yazar) bulunması şahittir.

Halide Hanım, şu büyük ve hayırlı inkılâbı (1908 Devrimi'ni) vücuda getirenlerin şu noktalara dikkat göstermesi gerektiğini ifade eder: Büyük milletler arasında yer almak için Osmanlılar, uzun ve eziyetli bir evrimden geçmek zorundadır. İkinci olarak; bu yolda kadınlar ve erkekler kol kola yürümeli, birbirine destek olmalıdır.

Kadınların yüzyıllardan beri ezildiğini ve küçük düşürüldüğünü belirten Halide Salih Hanım'a göre, bugün kadın üzerindeki baskı kaldırılmak, onlara bir mevki verilmek istenmektedir fakat yenilikçiler, önlerinde duran bu görev karşısında şaşkın haldedirler. Milli (yerel) yaşam tarzı, mevcut toplumsal terbiye ile kadınların idealleri arasında nasıl bir uyum oluşturulacaktır?

Yazar, aydınlar arasındaki bu kaygıları dile getirdikten sonra Türk kültürü üzerinde gereğinden fazla hâkim konuma ge-

109 Halide Salih, "Mehasin'i Okuyan Kardeşlerime", *Mehasin*, no. 6 (Şubat 1324), s.418-421.

110 Bu dönemde Adliye Nezareti'nde hukuk müşaviri olarak görevli bulunan (hakkında bilgi için 1. bölüme bkz.) Kont Léon Ostrorog'un ilgili tespitleri kayda değer. Ostrorog'a göre, 1908 Devrimi kadınları esaretten, kökleşmiş eski âdetlerden derhal kurtarmamıştır ama daima hissedilen bir iç temayül bu andan itibaren verilmiştir. Bu konuda belki özel kanunlar çıkarılmamıştır ama modern ve medeni hayat telakkilerine aykırı bir şey olduğu yayıldıkça, ağır fakat karşı konulamayan bir içgüdü altında kendiliğinden kaybolup gitmiştir. Dr. Count Léon Ostrorog, s.79-80.

len diğer kültürlere değinir. Türkler, uzun süreler boyunca milli özelliklerine uymayan İran felsefesi ve şiirinin esiri olmuşlardır. İran uygarlığı, Türk fikir hayatına ve ahlak anlayışına damgasını vurmuştur. Bugünlerde ise, bu durum tekrarlanmaktadır ama tek bir farkla: İran etkisinin yerini Fransız etkisi almıştır. Şimdi, eski hale bir tepki olarak gençler, Fransız edebiyatının tesiriyle kadınları yüksek fakat yalancı, hayali bir konuma çıkarmaktadırlar.

Fransız modelinin tatbik (yani taklit) edilmesini toplumsal hayatımıza uygun bulmayıp eleştirdikten sonra Halide Salih Hanım eğitim konusuna gelir ve eleştirilerini sürdürür.

> "Sonra maddi ve manevi ne kadar metin, ne kadar mukavemetli bir terbiye görürlerse o kadar iyi olacak olan bu kadınlar inceltiliyor, ruhlarının mahremiyetine, düşüncelerinin nezaketlerine bir alay bi-lüzum süsler veriliyor. Güya kadınlara öğretilecek hakikatler yontulmalı, incelmeli, yaldızlı bir hap şeklinde hanımların mini mini dimağına geçmeli. Ne yanlış, ne muzır fikir!
> Kadınların tealisi için mevzuların sırf kadınlığa ait olması lazım değildir. Kadınlar erkekler kadar öğrenmeye, her şeyi öğrenmeye muhtaçtırlar. Bu hususta kadınların mevzuu erkeklerinkinden başka olamaz. Onlar da yıldızların ne olduğunu, dünyanın nasıl taksim edildiğini, nebat ne demek olduğunu, vücut-ı insanın azasını ve vezaifini, etraflarındaki eşyanın safahat-ı hakikiyyesini öğrenmek isterler. Çünkü efkâr-ı batıladan ari, dürüst muhakemeli çocuklar yetiştirmek için hem bunları bilmeye, hem bir çocuk lisanına tercüme ile anlatabilmeye muhtaçtırlar."

Kadına yüksek bir toplumsal mevki vermek isteyen genç vatandaşlar, vatan için giriştikleri en uzun ve zorlu çalışmada kadınları yoldaş olarak görmelidirler. Onlara çarpık fikirler vermek yerine, erkeklerle aynı eğitimi almalarını sağlamaya çalışmalıdır.

Feminizm, bütün ülkelerin kadınlarının geçeceği bir aşamadır ama gelişme sürecinde epeyce ilerideki bir adımdır. Türkiye ise henüz daha ilk adımını atmamıştır. Türk feministleri, erkek-

lere bu kadar karşıt görünmemelidirler. Aklı başında gençler, kadınlar kadar feministtir ve kadınların ilerlemesine yardım etmek fikrindedirler. Osmanlı kadınlarının, erkekleri hedefleri önünde bir engel olarak görmek yerine, onların iyi niyetinden yararlanması daha uygun olacaktır.

Halide Salih Hanım'ın itirazı feminizme değil, kadınlardaki teşebbüs eksikliğine ve erkeklere güvensizliğedir. Kadın ilk önce Osmanlı ve yurtsever olmalıdır. Vatanın hakları kadınlık haklarından bin kat önemlidir. O yüzden kadınlar bugün "haklarımız" diye haykırırken, bunun kendileri için değil, vatana yetiştirecekleri evlada lazım olan terbiyeyi verebilmek için olduğunu hatırlamalıdırlar.

Yazıda, yine *Mehasin* dergisinin Ağustos 1909 tarihli 9. sayısının kapağında kullanılan, modern bir Türk kadını tablosuna da yer verilmiştir. Resmin altında "Üst sınıftan Türk kadını gezintide. (Türk kadınları evde tamamen Avrupa kadınları gibi giyiniyor.)" yazmaktadır.[111]

Stambulskie Novosti'de kadın ve aile konusunun, karı-koca arasındaki toplumsal ilişkilerin ele alındığı bir diğer metin de eserleri gazetede en sık aktarılan Türk yazarların başında gelen Ahmet Hikmet (Müftüoğlu) Bey'den[112] tercüme edilmiş olan kurgu bir mektuptur. *Stambulskie Novosti*'nin 1910 yılına ait 12. sayısında (Nisan 1910'da) yer verilen bu eser ilk olarak, Aralık 1909'da *Resimli Kitap* dergisinde yayımlanmıştır.[113]

111 Halide Salih Hanım, "Neskolko Slov o Jenşinah", *Stambulskie Novosti*, no. 8 (19 Şubat 1910), s.5-8.

112 Ahmet Hikmet Müftüoğlu'nun, eserleri *Stambulskie Novosti*'de en sık aktarılan Türk yazarların başında gelmesi, belki de 1890-1896'da Kafkasya ve Kırım'da diplomatik görevlerde bulunması, Celal Korkmasov ile birlikte Türk Derneği'nin kurucuları arasında yer alması, eski bir *Servet-i Fünûn* yazarı olması, Jön Türk ve Türkçü kimliği ile açıklanabilir. Müftüoğlu hakkında bkz. Fethi Tevetoğlu, *Ahmed Hikmet Müftüoğlu Hayatı ve Eserleri*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, Ağustos 1986; Akçuraoğlu Yusuf, s.372-374; *Nevsal-i Millî*, 1. sene, câ. ve mü. T. Z., Artin Asadoryan ve Mahdumları Matbaası, Dersaadet, 1330, s.63-70.

113 Ahmet Hikmet, "Bir Mektup: Naima Bey'den Nazima Efendi'ye", *Resimli Kitap*, c.3, no. 15 (Kânunuevvel 1325), s.202-203, 206-209. *Stambulskie Novosti*'nin artık yayın hayatında olmadığı dönemde yayımlanan devamı için bkz. Ahmet Hikmet, "Bir Cevap: Nazima Efendi'den Naima Bey'e", *Resimli Kitap*, c.5, no. 28 (Mart 1327), s.274-280.

Naima Bey imzalı mektup, arkadaşı Nazima Efendi'ye yazılmıştır. Üniversiteyi yurtdışında bitiren Nazima Efendi, yabancı bir kadınla evlenerek Avrupa'da yaşamaya başlamıştır. Çocuklarını Türk ruhuyla vatansever bir şekilde yetiştirmek istemiştir. Eşi ise, çocuklara İtalyan terbiyesi vermek arzusundadır ve hatta gündüzleri Türkçe konuşmalarını yasaklayıp onları İtalyancayla yetiştirmiştir. Nazima Efendi mutsuzdur ve vatanına dönerek bir Türk kızıyla evlenen arkadaşına gıpta ile bakmaktadır.

Ama aldanmaktadır. Naima Bey bir Türk kızıyla evlenmesine rağmen karısıyla arasındaki eğitim-öğretim farkından dolayı sorunlar yaşamıştır. O da yurtdışında eğitim almış, jinekolog olmuş, vatanına hizmet etmek için Türkiye'ye dönmüş ve kendi alanında tanınmış bir doktor olmuştur. Annesinin isteği üzerine onun bulduğu, eski bir Türk ailesinden olup sıkı ahlak kuralları içinde büyümüş bir kızla evlenmiştir.

Düğünden bir hafta sonra bir gece geç vakit Naima Bey doğuma çağırılır. Evdekiler gitmemesi için ayak sürer, sonunda karısı uşakla gitmesi şartıyla razı olur. Karısı, eşini uğurlarken kıskanç gözlerle onu süzmüştür. Doktor sabaha doğru eve döndüğünde kadın hâlâ ayaktadır.

Böyle bir durumla tekrar karşılaştıklarında kadın, "nasıl bizi rahatsız ederler" diye söylenmiştir. Naima Bey, bunun egoistçe bir tepki olduğunu, çocuğun dünyaya geleceği saati belirlemediğini söyleyerek durumu açıklamaya çalışırsa da sabah eve geri geldiğinde büyük bir öfkeyle karşılanır. Naima Bey'in eşine göre "bir Türk kadını kocası olmadan yatağa yatmamalıdır".

Naima Bey'in soğukkanlı tavrına ve açıklamalarına rağmen eşinin kıskançlığı her geçen gün daha da artar. Kadın, artık hastalarla ilgili ayrıntılı bilgiler istemeye başlamıştır. Hatta eve gelenleri "doktor evde yok" diyerek geri çevirmektedir.

En büyük sorunlardan biri de jinekoloji kitaplarındaki çizimlerden patlak verir. Naima Bey'in kayınvalidesi bu tür nezaketsiz resimlerin bulunduğu eve meleklerin girmeyeceği kanaatindedir.

Kadın artık sinir krizleri geçirmeye başlamış, hatta kocasının mesleki araç-gereçlerini kırmıştır. Hızla hastalarını kaybetmeye başlayan doktora kayınpederi hıfzıssıhha komitesinde (Meclis-i Umur-ı Sıhhiye'de) iş teklif eder. Naima Bey, aileyle

ipleri koparmamak için bunu kabul eder ve artık bayağı bir memur işlevi görmeye başlar.

Bu tür durumlar Naima Bey'in arkadaşlarının başına da gelmiştir. Genç bir ressam, evlendikten sonra eşinin izin vermemesinden dolayı model kullanamamış ve bir süre sonra mesleğini bırakmak zorunda kalmıştır. Başka bir şair arkadaşı da benzer sebeplerden yazmaya son vermiştir.

Naima Bey, kadın-erkek ilişkilerini tartıştığı mektubunu, genç insanlara birbirlerini özgürce seçme fırsatı verilmesini savunarak şöyle sürdürür:

> "Bir gün Fransa İmparatoriçesi Eugénie Şark'ta niçin erkeklerin dört kadın aldıklarını merhum Fuat Paşa'dan sormuş. Fuat Paşa imparatoriçeye hoş görünmek üzere:
> – Madam, biz kadınlarımızın kimini güzelliği, kimini zekası, kimini idaresi, kimini sabrı için alırız. Her memlekette sizin gibi bu dört güzelliği bir araya toplamış kadınlar kesretle bulunmuş olsaydı, elbette Hazreti Muhammet de bir kadın ile iktifa etmeyi bize farz kılardı, demiş.
> Evet, bizde de kadının intihabı erkeğe, erkeğinki kadına kalsaydı elbette ve elbette Şark böyle sahra-yi mahrumiyette kalmamış ve çoktan gül-zâr-ı terakkiye doğru yol almış olacaktı ve senin gibi saadeti agyâr [yabancılar] kucağında aramayacak, yâranının dizleri dibinde bulacaktı."[114]

Şirinskiy'in Kaleminden İstanbul'un Haletiruhiyesi

Stambulskie Novosti'nin dikkat çeken yazarlarından biri de Kırım Tatarlarından Abbas (veya Appaz) Şirinskiy'dir. Kırım'daki devrimci (Narodnik çizgideki) Genç Tatarlar (veya "1905 inkılapçıları") hareketinin en önde gelen mensuplarından olan Şirinskiy, daha 1903'ten itibaren Rus devrimci hareketine katılmış, Çarlık idaresine karşı yeraltı faaliyetleri içinde aktif olarak bulunmuştur. Çarlık polisinin gayet iyi tanıdığı bir isimdir.[115]

114 Ahmet Hikmet, "Pismo Naim Beya K Nâzım Efendi", *Stambulskie Novosti*, no. 12 (19 Mart 1910), s.6-9.

115 Hakan Kırımlı, *Kırım Tatarlarında Millî Kimlik ve Millî Hareketler (1905-1916)*, TTK Yayınları, Ankara, 1996, s.87-122, 214.

Yeni Türkiye hakkında Rus gazetelerine yazı yazmak, Türkiye'deki Kırım Tatar muhacirlerine dair gözlemlerde bulunmak üzere 1909'da Türkiye'ye gelen Şirinskiy, Kırım Tatar muhacirlerinin yerleştikleri bölgeleri gezmiş, İstanbul'da öğrenim gören Kırımlı gençlerle temas kurmuş, bu gençler tarafından Kırım'a kaçak yoldan gönderilmek istenen yayınlar onun vasıtasıyla Kırım'a sokulmuştur.[116] Anılan gençlerden biri olan ve Celal Korkmasov'u da pek yakından tanıyan Cafer Seydahmet Kırımer'in deyişiyle Şirinskiy, Rusçası fevkalade kuvvetli, Kırım gençleri arasında Rus edebiyatını en iyi bilen, 1905 Devrimi'ne katılmış ve hatta babasına karşı bile tavır almış müfrit inkılapçı bir gençtir.[117]

Şirinskiy, İstanbul'da bulunduğu süre içinde *Stambulskie Novosti*'ye yazmıştır. Dönemin toplumsal hayatını yansıtan makalelerden biri de ona aittir. "Başkentteki Akılların Hâletiruhiyesi" başlıklı yazıda, kanlı 31 Mart Ayaklanması'nın hükümetin İstanbul'da sıkıyönetim ilan etmesine yol açtığı, alınan geçici ve olağanüstü önlemlerin siyasi kulüplerin faaliyetlerini paralize ettiği, basına sınırlamalar getirildiği vurgulanır. Başkentin bütün katmanlarını saran toplumsal hareketin geniş dalgası hızlı bir şekilde sönmüştür. Mahmut Şevket Paşa'nın gerici İstanbul'un korkusu demir yumruğu herkese dokunmuştur.[118] O zamandan beri bir yıl geçmiş, Tensikat Kanunu geniş bir uygulama alanı bulmuş ve II. Abdülhamit zamanının itibarını kaybetmiş binlerce bürokratı görevlerinden uzaklaştırılmıştır.[119] Bir senelik durmak

116 Cafer Seydahmet Kırımer, *Bazı Hatıralar*, Emel Türk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı, İstanbul, 1993, s.60; Hakan Kırımlı, s.117, 204.

117 Cafer Seydahmet Kırımer, s.60, 124-125.

118 31 Mart Olayı sırasında Hareket Ordusu İstanbul'a girdikten sonra, Hareket Ordusu Kumandanı Mahmut Şevket Paşa tarafından 25 Nisan 1909'da sıkıyönetim ilan edilmiştir. Mayıs ayında Mahmut Şevket Paşa kendisini, 1., 2., 3. Ordular Müfettiş-i Umumiliği gibi çok güçlü bir makama tayin ettirmiş ve böylece iktidarı büyük oranda eline almıştır. Sıkıyönetim üç yıldan uzun bir süre, Temmuz 1912'ye dek sürecektir. Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat Terakki*, s.200; Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki 1908-1914*, çev. Nuran Yavuz, 7. basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, Ekim 2007, s.67-71; *Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi*, s.129-142. Uşaklıgil'in deyişiyle, Mahmut Şevket Paşa bu günlerde "elinde en büyük iktidar ve kuvveti tutan adam"dır. Halid Ziya Uşaklıgil, c.1, s.42.

119 1908 Devrimi, daha ilk haftalarından itibaren devlet kadrolarında geniş kapsamlı bir düzenleme ve tasfiyeyi gündeme getirmiş ve başlatmıştır. Böylece eski rejimin tasfiyesi ve yenisinin pekiştirilmesi yolunda önemli adımlar atılmıştır. 31 Mart Olayı'ndan sonra, Temmuz 1909'da yürürlüğe girerek devlet kadrolarındaki tasfiyeyi hukuken düzenleyen Tensikat Kanunu ve sonuçları hakkında bkz. Erkan Tural, *Son Dönem Osmanlı Bü-*

bilmeyen bir çalışmanın sonucunda 31 Mart günleri kâbusundan uyanılmış ve hayat, dengesini bulmuştur. Şartların değişmesiyle bir sene önce kabul edilen ve (hukuken) hâlâ yürürlükte olan olağanüstü önlemler fiiliyatta kaldırılmıştır.

Böylece İstanbul, yeniden 31 Mart öncesi günlerini yaşamaya başlamıştır. Mahmut Şevket Paşa'nın görevinden ayrılmasıyla siyasi hayat normale dönmüştür.[120] Yazar, gericiliğin karanlık güçlerine karşı ilericiliğin kesin zaferinin sağlanmasında başkentin her bölgesinde kültürel aydınlanma faaliyeti yürüten kulüplerin önemli rolü olacağını düşünmektedir. Bu kulüpler, akşamları ücretsiz Fransızca, tarih, coğrafya, matematik gibi dersler vermektedir. İlginçtir, sınıfların çoğunu bir sene önce üzüntü verici bir rol oynamış olan softalar doldurmaktadır. Bu durum ve başka diğer veriler, ruhban çevrelerinin eğilimlerinde önemli bir dönüşüm olduğunu göstermektedir. Her hafta tatil öncesi siyasi ve toplumsal meselelerin tartışıldığı özel sohbetlerin düzenlendiği bu kulüplere ciddi bir akın olmaktadır.[121]

Ayrıca İstanbul'un hayatını oldukça canlandıran diğer bir olgu da milli bir deniz filosunun kurulması gerekliliği bilincini artırmaya yönelik yurtsever harekettir. Kuvvetli bir donanma fikri, bütün Osmanlıların akıllarını ve kalplerini fethetmiştir. Filo için büyük miktarlarda bağış toplanmaktadır. Tiyatrolarda, okullarda, kışlalarda, bankalarda insanlar, tabloları, çiçekleri, meyveleri ve hatta bir kahve fincanını satışa koymakta ve kendi çapında yurtseverliğini göstermektedir. Ayrıca, satışa konulan ürünlerin fiyatları inanılmaz derecede yükselmektedir. Ordunun alt rütbelileri de yurtseverliklerini ortaya koymaktan

---

rokrasisi – II. Meşrutiyet Dönemi'nde Bürokratlar, İttihatçılar ve Parlamenterler, TODAİE Yayınları, Ankara, Şubat 2009, s.53-118. Söylemeye gerek yok ki tensikat konusu dönem matbuatını fazlasıyla meşgul etmiştir.

120 Mahmut Şevket Paşa, Ocak 1910'da kurulan Hakkı Paşa kabinesine Harbiye Nazırı olarak girmiştir. Sina Akşin, s.247; Feroz Ahmad, s.93-94.

121 Bu dönemde değişik kurumlar ve kişiler tarafından çok sayıda kulüp açılmış ve bu kulüplerde gece dersleri düzenlenmiştir. Bir örnek olarak, Kırım Tatar muhacirlerinin İstanbul'da kurdukları derneklerden Tatar Cemiyet-i Hayriyesi'nin gece dersleri için bkz. "Gece Mektebi", *Tonguç*, 1. sene, no. 4 (14 Şubat 1324), s.2. Ancak, bunların en önemlileri ve aslında Şirinskiy'in de sözünü ettiği, bahsi az ileride yeniden geçecek olan, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin açtığı kulüpler ile gece dersleridir. Geçici bir hevesle açılmış, kalıcı ve etkin olamamış kulüpler de vardır. Tipik bir örnek için bkz. Ahmet Muhtar Nasuhoğlu, *Yâd-ı Mâzi ve Hayatımın Tarihi – Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Bir Hukukçunun Hatıraları*, haz. Ömer Hakan Özalp ve Ayşe Raziye Özalp, Dergâh Yayınları, İstanbul, Mayıs 2007, s.225-229.

geri kalmamaktadır. Daha yeni, İstanbul garnizonunun bütün askerleri Ocak ayı maaşlarını filo için bağışlamışlardır.[122]

Şirinskiy'in de dikkat çektiği gibi, II. Meşrutiyet döneminde yardım/bağış (iane) toplama önemli bir kamusal alan faaliyeti olmuştur ve "donanma ianesi" bu tür faaliyetler arasında belki de göze en çok çarpanıdır. Öyle ki "iane-i milliyye" (milli bağış) tabiri, donanma ianesi anlamında kullanılmaya başlanmıştır. Devrimin daha ilk günlerinde *Tanin* gazetesinin "Niyazi" ve "Enver" adları verilecek iki kruvazör yapımı için başlattığı kampanya[123] ile beliren donanma ianeleri kamuoyunda giderek yankı bularak gelişecek ve temel amacı Osmanlı donanmasını güçlendirmek üzere yardım toplamak olan yarı resmi nitelikteki Donanma-i Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti'nin 19 Temmuz 1909'da kurulmasıyla yeni bir aşamaya ulaşacaktır.[124] Donanmaya bağışın ulusal çapta bir seferberliğe dönüşmesi, yansımasını dönem basınında net bir şekilde bulmuştur. Donanma Cemiyeti'nin yayın organı olarak 1910 yılının Mart ayından itibaren çıkarmaya başladığı *Donanma* dergisi bir yana, dönem süreli yayınlarında konuyla ilgili makalelere, haberlere, yardımseverlerin gün gün isim listeleri gibi ilgili yazılara sürekli rastlanır.[125] Donanma ianesi yararına çıkarılan özel sayılar da eksik değildir.[126]

122 Rus gazeteci Tırkova da 1911 yılının Kasım ayı başında donanmaya yardım kampanyalarına tanık olmuştur. Galata Köprüsü'nün üzerinde, kahvehanelerde, tiyatrolarda vatansever şarkıların çalındığı esnada görevliler kollarında beyaz üzerine kırmızı yazı bulunan pazıbentleriyle, ellerinde taslarla yardım toplamaktadır. Hatta Kurban Bayramı'nda gazetelere verilen ilanlarda, kurban derilerinin ve boynuzlarının donanma yararına toplanacağı belirtilmiştir. Tırkova, günlüğünde bu yöntemleri şu şekilde değerlendirmektedir: "Kim bilir belki Boğaziçi'nin ve Bizans'ın eski taşlarının ruhuna işlemiş olan eski ve tarihi gelenekleri canlı bir şekilde hatırlatan bu kurban derileri, yeni moda Avrupa tarzı düzenlenen tasla toplamadan genç meşruti hükümete daha fazla kâr getirecektir." Ariadna Tırkova, s.16.

123 Hüseyin Cahit, "İane-i Milliyye", *Tanin*, 1. sene, no. 5 (23 Temmuz 1324), s.1.

124 Doktor Petraki Papadopulo, "İlk Hatve", *Donanma*, no. 1 (Mart 1326), s.4-10; Doktor Fazıl Baki, "Donanma Cemiyeti Nasıl Doğdu Nasıl Büyüyor", *Donanma*, no. 1 (Mart 1326), s.11-14. Cemiyet hakkında geniş bilgi için bkz. Selahittin Özçelik, *Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti*, TTK Yayınları, Ankara, 2000.

125 Birkaç başmakale için bkz. Hüseyin Cahit, "Donanma İanesi", *Tanin*, 2. sene, no. 363 (23 Ağustos 1325/5 Eylül 1909), s.1; "Donanma-yı Osmanî İanesi", *Zaman*, 2. sene, no. 373 (8 Teşrinisani 1325/21 Kasım 1909), s.1; "İane-i Milliyyeyi Unutmayalım", *Yeni Gazete*, 2. sene, no. 475 (8 Kânunuevvel 1325/21 Kânunuevvel 1909), s.1; D. K. (Diran Kelekyan), "Efkâr-ı Umumiyyemizin Bir Muvaffakiyeti", *Sabah*, 21. sene, no. 7334 (8 Şubat 1325/21 Şubat 1910), s.1; Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi, "Fedakâr Milletimiz ve Donanma İanesi", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 1. sene, no. 296 (14 Mart 1325/27 Mart 1910), s.1.

126 Örneğin bkz. *Silah*, 1. sene, no. 13 (11 Kânunuevvel 1325) ve *Bahçe*, 2. sene, no. 17 (Kânunusani 1325).

Şirinskiy'in altını çizdiği bu dikkat çekici yurtsever atılım bir yandan, zamanında donanmayı çürümeye terk etmiş olan eski İstibdat rejimine, diğer yandan da o sırada en açık şekilde Girit meselesinde kendini dışa vuran dış tehditlere bir karşılık niteliğindedir.

Şirinskiy yazısında, eski rejim İstanbul'unda kurulmaları imkânsız olan mesleki örgütlenmelerin özellikle genç öğrenciler arasında hız kazandıklarını da vurgular. Kırımlı öğrencilerin örgütünü örnek vererek yazısını bitirir. Şirinskiy bu öğrenci örgütlerine aslında hiç de yabancı değildir. 1908 Devrimi'nin ardından her çeşit örgütlenmede (siyasi partiler, dernekler, kulüpler) büyük bir atılım yaşanırken, İstanbul'da okumakta olan Rusya İmparatorluğu'nun çeşitli bölgelerinden gelme Müslüman/Türk öğrenciler de kendi öğrenci derneklerini kurmaya başlamışlardır. Bunlardan biri, resmen Ocak 1909'da kurulan ve Şirinskiy'nin de önderleriyle temasta bulunduğu Kırım Talebe Cemiyeti'dir.[127]

Şirinskiy'in yazısının içinde, Mahmut Şevket Paşa'nın askeri bir otomobilde çekilmiş fotoğrafı yayımlanmıştır.[128] Bu aynı fotoğraf daha önce *Şehbal* dergisinin 15 Temmuz 1325 (28 Temmuz 1909) tarihli 8. sayısında kullanılmıştır.

İTC Kulüpleri ve Gece Dersleri

Şirinskiy'in dikkat çektiği kulüpler, *Stambulskie Novosti*'de müstakil bir yazıda daha ele alınacaktır. Gerçekten de 1908 Devrimi'nin ardından canlanan toplumsal yaşam içinde kulüplerin ve özellikle de İttihat ve Terakki Cemiyeti kulüplerinin önemli bir yeri vardır. İTC kulüpleri örgütün taban ile temasında aktif rol oynamış, kültür ve etkinlik merkezleri olarak halk içinde belirgin işlevler üstlenmişlerdir.[129] Halkın eğitiminde

127 Cafer Seydahmet Kırımer, s.58-60; Hakan Kırımlı, s.187-189.

128 A. Şirinskiy, "Nastroenie Umov v Stolitse", *Stambulskie Novosti*, no. 10 (5 Mart 1910), s.4-6.

129 II. Meşrutiyet ortamındaki son derece değerli siyasal-toplumsal eğitimden söz eden Akşin'in deyişiyle, "İttihat ve Terakki'nin kulüplerine özellikle işaret etmek gerekir, zira bunlar yalnız siyasal değil, her türlü kültürel, iktisadi, toplumsal ihtiyacı da karşılamak amacını güden, CHP'nin tek parti dönemindeki halkevlerini hatırlatan ve ihtimal onlardan çok daha canlı ve dayanışmalı kuruluşlardı." Sina Akşin, s.341-342.

önemli yeri bulunan İTC kulüplerinin önde gelen faaliyetlerinden biri de gece dersleri düzenlemek olmuştur.[130]

1908 Devrimi sonrası toplumsal hayatta rol oynayan, halka yönelik bu akşam kursları *Stambulskie Novosti*'nin sayfalarında kendine yer bulmuştur. "M.S." imzalı ve dolayısıyla Mariya Skokovskaya'ya ait olması muhtemel yazıda, İttihat ve Terakki Cemiyeti Bakırköy Kulübü'nde düzenlenen akşam kursunun önünde toplu çekilmiş bir fotoğrafa yer verilmiştir.

Bu fotoğraf *Stambulskie Novosti*'den 10 gün kadar önce *Servet-i Fünûn* dergisinde yayımlanmıştır. Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Bakırköy Kulübü tarafından açılan gece derslerinin ödül töreninde öğretmenler ile kurs müdavimlerinin toplu fotoğrafıdır.[131] Bakırköy İttihat ve Terakki Kulübü'nün gece dersleri ödül töreni 18 Mart 1910'da düzenlenmiştir.[132]

Stambulskie Novosti yazarı, gerek İstanbul'da gerek diğer bölgelerde düzenlenen bu kursları, halk kitlelerinin aydınlatılmasında rasyonel bir araç olan ve bütün Avrupa'da kabul görmüş bulunan halk üniversitelerine geçiş basamağı olarak değerlendirir.

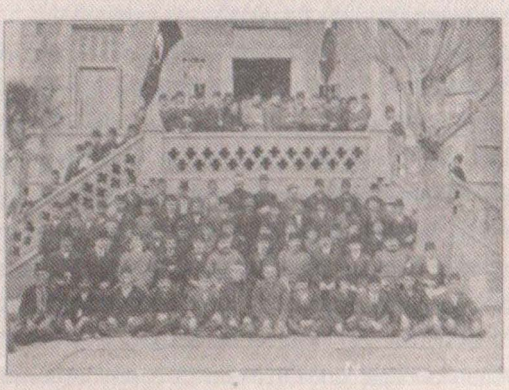
Yazara göre, anayasanın ilanından sonra İttihat ve Terakki üyeleri, halk eğitimine özel bir önem vermiş ve gerekli araçların tedarik edilmesi için milli bir kampanya başlatılmıştır. Ancak, bir önceki sene ülkenin içinden geçtiği siyasal kriz (yani 31 Mart karşıdevrimi), bu girişimi bir süreliğine ertelemiştir. Komite, birkaç ay önce bu faaliyete yeniden başlamıştır.[133] Bunun

130 Gece dersleri açmak, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1909, 1910 ve 1911 nizamnamelerine göre, Cemiyet kulüplerinin görevlerinden biridir. *Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Nizamnamesi*, Rumeli Matbaası, Selanik, 1326, s.17; Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, c.1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, s.105, 124.

131 *Servet-i Fünûn*, c.38, no. 986 (14 Nisan 1326), s.376.

132 Törenin duyurusu için bkz. "İlânât", *Haftalık Şûrâ-yı Ümmet*, 9. sene, no. 212 (4 Mart 1326), s.16. Törene ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. "Makriköy İttihat ve Terakki Kulübü Gece Derslerinin Tevzi-i Mükâfat Resmi", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 1. sene, no. 288 (6 Mart 1326/19 Mart 1910), s.3.

133 İTC, 1909 Kongresi'nde aldığı kararla, bütün kulüplerinde gece dersleri açılmasını ve eğitimin yaygınlaşmasına gayret edilmesini uygun görmüş, üyelerine bu yolda talimat verdiği gibi, bu hayırlı maksat için çalışmayan kulüplerini tanımak istemediğini bile bildirmiştir. "Gece Dersleri", *İnkılâp*, no. 11 (19 Eylül 1325), s.162; "İttihat ve Terakki Cemiyeti Şubeleri", *Tanin*, 2. sene, no. 388 (17 Eylül 1325/30 Eylül 1909), s.1.

Клубъ „Единеніе и Прогрессъ." Вечернія курсы для народа.

ВЕЧЕРНІЕ КУРСЫ ДЛЯ НАРОДА

Вечернія курсы, организованные комитетомъ „Единеніе и Прогрессъ," имѣютъ цѣлью, такъ и въ дѣйствіи являются для Турціи переходной ступенью къ народнымъ университетамъ, принятымъ во всей Европѣ, какъ рациональное средство для распространенія просвѣщенія среди широкихъ массъ.

Съ самаго провозглашенія конституціи члены комитета обратили серьезное вниманіе на дѣло народнаго просвѣщенія, и тогда же была открыта общенародная подписка для сбора необходимыхъ средствъ. Отвѣтомъ, полученнымъ призывъ, первый отрядъ за другимъ голу, заставилъ комитетъ отложить на время начатое дѣло, только нѣсколько нѣскоюко тому назадъ, выбравъ политическую власть собой парламентской фракціи и предпринять исключительно культурной и просвѣтительной работы. Плодомъ этого явились открытые курсы. Результатомъ его энергичной дѣятельности было открытіе во всѣхъ кварталахъ Константинополя вечернихъ народныхъ курсовъ. Секція Комитета въ провинціи слѣдуетъ въ этомъ отношеніи примѣру столицы.

Учителями являются члены Комитета самыхъ разнообразныхъ профессій, по главнымъ образомъ, военные и чиновники, которые до сихъ поръ въ Турціи составляли прогрессивныхъ клей.

Вечернія курсы имѣютъ мѣсто въ помѣщеніяхъ мальтерскихъ клубовъ. Начавшій это имѣетъ за собой будущее, въ немъ дѣло вечернія курсы привлекаютъ все болѣе широкія

İTC Bakırköy Kulübü tarafından açılan gece derslerinin ödül töreni *(Stambulskie Novosti)*.

sonucunda İstanbul'un bütün mahallelerinde akşam kursları açılır.[134] Taşradaki komiteler de başkenti örnek alır.[135]

Yazar M.S., kurslardaki öğretmenlerin farklı mesleklerden İttihat ve Terakki üyeleri olduğunu belirtir. Bunların başında ilerici fikirler taşıyan askerler ve memurlar gelmektedir.

Akşam kursları Jön Türk kulüplerinde düzenlenir ve her geçen gün halktan büyük ilgi görmektedir. Mesela İstanbul'un en fakir bölgelerinden Eyüp'teki kurs, dört ay içerisinde 130 kişiyi toplamayı başarmıştır. Yazar, kursun düzenlendiği binanın daha büyük olmasıyla bu sayının 400-500'e varmasının işten bile olmadığının altını çizer.

Akşam kursları iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde okuma-yazma; ikincisinde tarih, coğrafya, matematik ve Fransız dili öğretilmektedir.[136] Fransızca kursu en popüler olanıdır. Yazar, her sınıftan, meslekten ve yaştan öğrenciler arasında hocaların da az sayıda olmadığını belirtir. M.S.'nin dikkat çektiği başka bir nokta ise, yakın gelecekte tarım üzerine köylüler için de kurs açılacak olmasıdır.[137]

Nitekim gazetenin ilerleyen sayılarında bu yöndeki gelişmelere dikkat çekilir. Bir ay kadar sonra çıkan 21-22 numaralı nüshada, İttihat ve Terakki Selanik komitesinin köylülere yönelik bildirisinin geniş özeti yer almış, "A. Bey" imzasıyla bildirinin bir değerlendirmesi de yapılmıştır.

134 Cemiyet kulüplerinin gece dersleri Eylül 1909'dan itibaren yoğunlaşır. Pek çok İTC kulübü gece dersleri düzenlemiştir. Bu faaliyetin en dikkat çekici örneklerinden birini, İstanbul'da Süleymaniye İttihat ve Terakki Kulübü vermiştir. Eylül 1909'da biri sıradan halka (avama), diğeri daha donanımlı kimselere (havasa) mahsus olmak üzere iki tür gece dersi açmıştır. Gece derslerinin programları için bkz. "Şayan-ı Takdir Bir Teşebbüs-i Maarifperverane: Gece Dersleri", *Tanin*, 2. sene, no. 381 (10 Eylül 1325/23 Eylül 1909), s.1-2. Gece dersleri hakkında ayrıca bkz. Osman Ergin, s.1486-1493.

135 Taşra için mesela Kırşehir ve Selanik örnekleri verilebilir: "Kırşehir İttihat ve Terakki Kulübü", *Tanin*, 2. sene, no. 406 (7 Teşrinievvel 1325/20 Teşrinievvel 1909), s.4; "Gece Dersleri", *Zaman*, 2. sene, no. 378 (13 Teşrinisani 1325/26 Kasım 1909), s.1. "II. Meşrutiyet'in Evliya Çelebisi" gazeteci Ahmet Şerif Bey Nisan 1910'da, Anadolu'da gece dersleri açma girişiminde bulunmamış hiçbir Cemiyet kulübünün bulunmadığını yazar ama başarılı olamadıklarına da işaret eder. Ahmet Şerif, *Anadolu'da Tanîn*, c.1, haz. Mehmed Çetin Börekçi, TTK Yayınları, Ankara, 1999, s.199.

136 Her kulübün ders programının aynı olmadığı belirtilmelidir. Yazar, herhalde Eyüp kulübünün ders programını vermektedir.

137 M. S., "Veçernie Kursı Dlya Naroda", *Stambulskie Novosti*, no. 17 (23 Nisan 1910), s.6-7.

Yazara göre, Selanik'teki Dördüncü Osmanlı Kulübü'nün[138] bu bildirisiyle İttihat ve Terakki'nin faaliyetlerinde yeni bir aşamaya geçilmiştir. O döneme kadar şehirlerdeki kulüpler ve akşam kursları, kentlilere, askerlere, memurlara yani halkın üst tabakalarına seslenmiştir. Ancak Parti, gerçekten toplumsal hayata etki etmek istiyorsa devlet yaşamının temel kaynağı olan halk kitlelerine dayanmalıdır. A. Bey, bu bildiriyle İttihat ve Terakki'nin köylü nüfusuyla yakınlaşma adına ilk kararlı adımı attığını ifade eder. Türk aydınları "halka gitmektedir".

Bildiri, tamamen amacına uygun olarak halkın anlayacağı sade, açık bir dille kaleme alınmıştır. Köylülere bir taraftan devrimin büyük öneminin genel hatlarını ve yeni rejimin önceliklerini açıklarken, diğer taraftan da onları milli yeniden doğuş için dayanışmaya çağırmaktadır. Bildiri şöyle başlar:

> "Bilin ki meşruti rejimde bütün üst iktidar, temsilcilerinin Mebusan Meclisi'nde toplandığı millete aittir.
> 'Millet' kavramına zenginler ve fakirler, kentliler ve köylüler, Müslümanlar, Hıristiyanlar ve Yahudiler, yani ayırımsız bütün Osmanlılar girmektedir.
> Yurttaşlar! İyi bildiğiniz üzere tek bir vatandaş yoktur ki kardeşi, oğlu, babası veya akrabası eski rejimin baskı ve haksızlığına maruz kalmamış olsun. Bugün en alt düzey memurdan en üst düzeyine kadar kimse kanunları ihlal edemez. Her kim kanunlara karşı hareket edecek olursa, suçunun karşılığını alacaktır.
> Karşılıklı güven, yani can ve mal güvenliği ve insan onurunun korunması anayasanın temelidir."

Bildiride daha sonra "köylü kardeşlere" seslenilmekte, kamunun kaynaklarından geçinen memurların artık milletin hizmetkârı oldukları vurgulanmaktadır. Eğitimin önemine de dikkat çekilmiştir:

> "Ülkemizin üzücü bir durumda olduğu malumunuz. Ancak bizim için en büyük kötülük cehaletimizdir. Din, kanun, hukuk hakkında bilgiye sahip değiliz, toprağımı-

138 Söz konusu olan, İTC'nin Selanik'teki kulüplerinden biridir. Selanik'te sekiz İTC kulübü vardır ve "birinci, ikinci, üçüncü..." şeklinde numarayla adlandırılmışlardır. Bu tespiti, dönem süreli yayınlarında yer alan çok sayıda haber, duyuru ve yazıdan yapıyoruz. Daha ayrıntılı bilgi için 139. dipnottaki kaynağa bkz.

zı işleyemiyoruz, hiçbir şey bilmiyoruz. Bilmek için okumak lazım, onun içinse bizlere okul lazım. Hükümet her şeyden önce okulları ele alacaktır.
Ekonominin, sanayinin, toplumun her türlü gelişmesi okullar sayesindedir. Onlar sayesinde diğer ülkeler refaha ulaştı, vatandaşları rahat ve mutlu yaşıyor.
Okullara sahip olmak için bizimle birlikte çalışın. Oralara çocuklarınızı gönderin; öyle ki her baba çocuklarına eğitim vermek zorundadır. Her kim bunu yapmıyorsa büyük günah işliyordur ve Allah onu cezalandırır."

Daha sonra Komite, köylüleri barışa ve uzlaşıya çağırır ve yalan sözlerle cahil köylülerin kafasını karıştırmaya çalışan anayasa düşmanları konusunda uyarır.

A. Bey'e göre, İttihat ve Terakki ileriki süreçte sadece bu bildiriyle yetinmeyecektir.[139] Köylerde kulüpler ve akşam kursları açarak Komite üyeleri, köylü kitleleriyle yakınlaşmak için çaba harcayacak, onların ülke hayatına faal olarak katılmalarını sağlayacaktır.

Komite'nin üstlendiği görev kolay değildir. Halk iktidarının ilkelerinin kavranmasını ve ondan faydalanılmasını sağlamak için zamana, çabaya ve reformlara ihtiyaç vardır. Cahil kitleler, o zamana dek fakirlikten acı çekmiş, eski rejim düzenini unutmayan feodaller, beyler, ağalar ve bürokratlar tarafından ezilmiş ve sömürülmüşlerdir.

Yazara göre okul açmak imparatorluğun yeniden doğuşu açısından önemlidir ama bunun yanında en az onun kadar yakıcı olan, Türk köylülerinin içinde bulunduğu yoksulluktur.

Eğer Komite, köylü nüfusa cehaletten bahsediyor ve onları okul açmak için çalışmaya çağırıyorsa, ekonomik bağımsızlık için mücadeleye de en az o kadar teşvik etmelidir. Ancak o zaman Türk aydını köylü nüfusun kalbini ve sempatisini kazanacak ve onlarla gerçekten sağlam ve amaca uygun bir ilişki kurabilecektir.[140]

139 Aslında İTC'nin köylülüğe somut yönelişinin daha erken bir tarihte, 31 Mart Olayı'ndan sonra ve özellikle de 1909 yılının yaz aylarında başladığını gösteren emareler mevcuttur. Konuyla ilgili olarak bkz. İ. Arda Odabaşı, "Selanik İttihat ve Terakki Üçüncü Kulübü'nün Köylü/Köycü Gazetesi: *Vatandaş*", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, c.10, no. 22 (Bahar 2011), s.47-63.

140 A. Bey, "Vozzvanie Komiteta 'Yedinenie i Progress' K Selskomu Naseleniyu", *Stambulskie Novosti*, no. 21-22 (21-28 Mayıs 1910), s.11-13. İttihat

Göçmen Sorunu

Stambulskie Novosti'nin diğer bir gündem maddesi, Türkiye'deki göçmen sorunudur. Gazetenin Kırımlı yazarı Abbas Şirinskiy'e ait olan yazı, 19 ve 20 numaralı nüshalarda iki bölüm halinde yayımlanmıştır. Yukarıda da belirtildiği gibi, Şirinskiy'in Kırım Tatar muhacirlerinin durumu ile ilgilendiği bilinmektedir ve Türkiye seyahatinde muhacirlerin yerleştikleri bölgeleri gezmiştir.[141]

Yazar, yerleşilmemiş geniş toprakları sayesinde Türkiye'nin eskiden beri Kırım ve Kafkasya'daki Müslümanlara yönelik özel bir çalışma yaptığına ve onları göç etmeye çağırdığına dikkat çeker. Şirinskiy'e göre, bu göç dalgasının yaratılmasında, Türkiye'de özgür ve ferah bir hayatın hüküm sürdüğü söylentileri önemli rol oynamaktadır. Ayrıca gavurların ülkesi Rusya'dan inançlı Türkiye'ye, ak toprağa göç etmenin Mekke'ye hacca gitmekle eş olduğu fikri yaygındır.[142]

Böylece Kırım'dan ilk göç dalgası, 1783 yılında yarımadanın Rusya'ya katılması sonucunda 300 bin Tatar'ın Anadolu'ya gelmesiyle gerçekleşmiştir. Bir sonraki göç ise 1812 yılındadır. Ardından 1850'lerin sonunda diğer bir kitlesel göç hareketi Kırım Tatarlarının neredeyse üçte ikisini sarmıştır. Son dalgayla ise binlerce Tatar ailesi Boğaziçi'nin kıyılarına vurmuştur.[143]

Bu bilgileri veren Şirinskiy, kendisi cevaplamak üzere şu soruları sorar: Türk hükümeti Kırımlı göçmenleri nasıl karşılamıştır? Göçmenler hayallerinde kurdukları toprakları bulmuşlar mıdır?

---

ve Terakki'nin Rus basınına yansıyan köylülere yönelik başka bir bildirisinde de "Ey halk! Ey Köylüler! İstanbullu ödleklerin namuslu bir şekilde sabır ve emekle biriktirilmiş paralara el koyup milyonları etrafa saçarak savurganlıklarına devam etmelerine, kendilerine saraylar ve şaşaalı evler yapmak için kahrolası cüzdanlarını doldurmalarına daha ne kadar yardım edeceksiniz?" ifadeleri geçmektedir. Gortsev, "Mladoturki i Raboçiy Vopros", *Sovremennik*, no. 4 (1912), s.256'dan akt. A. D. Noviçev, *Krestyanstvo Turtsii v Noveyşeye Vremya*, İzdatelstvo Vostoçnoy Literaturı, Moskva, 1959, s.9-10.

141 Hakan Kırımlı, s.117.

142 Osmanlı Devleti'nin Kırım'dan muhacir çekmek için özel bir çaba harcadığı iddiası tartışmalıdır. Karş. Hakan Kırımlı, s.13.

143 Kırım'dan Osmanlı ülkesine göçlerle ilgili olarak bkz. Hakan Kırımlı, s.11-17, 177. Kırımlı'nın deyişiyle, "Çarlık Rusya'sı hakimiyetindeki Kırım Tatar tarihinin, özellikle bu hakimiyetin ilk yüzyılı boyunca, en çarpıcı cephesi Kırım Tatarlarının kitle halinde Osmanlı Türkiye'sine göçleridir." *Age*, s.12.

Yazar, son döneme kadar Türk toplumunun göçmenlerin kaderi hakkında hiçbir bilgiye sahip olmadığını ifade eder. İstanbul'a gelen göçmenler bir yerlere gönderilmiş, daha sonra tam bir belirsizlik hâkim olmuştur. Meşruti rejimin ilanıyla zorunlu suskunluğun yerini özgür basın alınca göçmenlerin gerçek durumları sesli olarak dile getirilmeye başlanmıştır.[144] Kırımlı göçmenler bir düzen kuramamış, iklimden kırılmış ve hatta Kırım'a geri dönüş hareketi başlamıştır. Yazar, bir önceki senenin Ağustos ayında Kırım Tatarlarının Adana'dan gönderdikleri, içinde bulundukları korkunç durumu anlatan telgrafın basında büyük ses getirdiğini belirtir.[145]

Bu telgrafta, ancak son nevresim takımlarının satışından gelen parayla telgrafı gönderebildikleri ifade edilirken, Kırım göçmenlerinin son sözleri şöyle olmuştur: "Ölüyoruz. Yardım edin." Bu göçmenler, 1902 yılında yaşanan olaylardan sonra Amerika'ya giden Ermenilerin evlerine yerleştirilmiştir. Ancak, meşrutiyetin ilanıyla Ermeniler evlerine geri dönünce Tatarlar da kendilerini sokakta bulmuşlardır.[146]

Şirinskiy, Kırım basınında yayımlanan kişisel izlenimlerinin de benzer sonuçları ortaya koyduğunun altını çizer.[147] 1902 göçünün başarısızlık nedenleri üzerinde durur.

Yazara göre en başta unutulmaması gereken, son dalganın devlet hayatının her alanda tam bir yıkım ve karmaşa içinde bulunduğu II. Abdülhamit döneminde gerçekleşmiş olduğudur. Göçmenlerle ilgili işler de bu durumun dışında değildir. Beceriksiz ellerle örgütlenen yerleştirme, her türlü sistem ve

144 Mesela İstanbul'daki Kırım Türklerinin yayın organlarında muhacirlerin zorlu yaşam koşulları ve buna dair öneriler yer bulmuştur. Örneğin bkz. Hocazade Abdurrahman, "İslam Muhacirleri", *Tonguç*, 1. sene, no. 2 (12 Şubat 1324), s.1; "Birkaç Söz: Muhacirlerin Barındırılması", *Tonguç*, 1. sene, no. 30 (13 Mart 1325), s.1; "Müptela Olduğumuz Dertlerden...", *Çolpan*, 1. sene, no. 9 (2 Nisan 1326), s.1.

145 Benzer türde mektuplar için bkz. "Mekâtîb", *Tonguç*, 1. sene, no. 35 (18 Mart 1325), s.3; Merzifon'da Mukim Babadağ Tatarları Namına Abdullah Çavuş, "Merciinin Nazar-ı Dikkatine", *Çolpan*, 1. sene, no. 9 (2 Nisan 1326), s.3-4.

146 Şirinskiy'in değerlendirmeleriyle karşılaştırmak üzere, 1912-1913'te İstanbul'da bulunan Kazan Tatarı Fatih Kerimi'nin, II. Meşrutiyet'te Türkiye'deki Tatarlara dair gözlemleri için bkz. Fatih Kerimi, s.328-332.

147 Şirinskiy İstanbul'da bulunduğu sırada, İsmail Gaspıralı'nın Kırım Bahçesaray'da çıkardığı *Tercüman* gazetesine yazmıştır. Kırım'a döndükten sonra Türkiye'deki Kırım muhacirlerinin durumları hakkında Rus basınında makaleler kaleme alacaktır. Hakan Kırımlı, s.117.

plandan yoksundur. Bu kişilerin ellerinde kolonilerin yerleştirilecekleri bölgelerle ilgili hiçbir veri ve bilgi olmamıştır. Yerel iklim ve şartlar bilinmeksizin bu insanlar Anadolu'nun derinliklerine cahilce gönderilmiştir.

Buna benzer başka durumlar da geri dönülmez hatalara yol açmıştır. Sadece bölge hakkında bilgiye sahip olmamaları nedeniyle Kafkasyalıların ve Tatarların bir kısmı, Bursa'nın bazı sıtma yuvası köylerine düşmüşlerdir. Şirinskiy'in ifadesiyle artık o köyler terk edilmiş mezarlıklara dönmüştür. Yazar, Eskişehir gibi şehirlerden farklı örnekler de verir.

Göçmenlerin yerleştikleri bölgeleri gezmiş olan Şirinskiy, kendini unutulmuş büyük mezarlıklarda dolaşır gibi hissetmiştir. II. Abdülhamit döneminde bu konuların dile getirilmesi mümkün olmamıştır çünkü bu tür girişimler devletin temellerine yönelik birer suikast olarak görülmüştür.

İklim ve sıtmanın dışında, Kırım Tatarlarının kolonileşme konusundaki yetersizlikleri de olumsuz rol oynamıştır. Bunun için enerji, bilgi ve kabiliyet gerekmektedir. Oysa Kırımlıların doğası bunlara tam cevap verememektedir. Türkiye'ye gelenler ise, Kırımlıların en cahil, tarımın en ilkel haliyle uğraşan kesimidir.

İlk sıcaklar onların umutsuzluklarına ve geride bıraktıkları akrabalarına duydukları özlemden doğan acılarına işlemektedir. Fakat onlar, toprak arayışlarına devam etmekte, hayallerinden vazgeçmemektedirler. Bu nedenle fiziksel ve manevi olarak çökene kadar diyar diyar gezmektedirler. Ancak, en sonunda kaçınılmaz olarak hamal, arabacı, ayakkabı boyacısı olmaktadırlar. Bu meslekler bütün Anadolu'da Kırımlıların tekelindedir.

Kırım Tatarlarının Türkiye'de tarım tekniğinin yükseltilmesi adına hiçbir şey yapmadıklarına işaret eden Şirinskiy, Tatarların Türkiye'de yalıtılmış şekilde yaşadıklarının, yerel halkla ilişkilerinin asgari düzeyde kaldığının ve ortak evliliklerin istisna olduğunun da altını çizer.

Şirinskiy, Kırımlıların kaynaşma konusundaki isteksizliğine dikkat çekmektedir. Kırımlı göçmenler bağnaz bir inatla bütün geleneklerini korumakta ve dışarıdan gelen her şeye kendilerini kapalı tutmaktadırlar. Tek geri adımları, geleneksel başlıklarının yerine fes giymeleri olmuştur.

Şirinskiy, yazısının sonunda Kırım'a geri dönüş hareketine değinir. Anadolu gezisinde karşılaştıklarından örnekler verir. Bunlardan biri de Mudanya'dan yaşlı bir Kırım Tatarıdır. Yazarın tabiriyle bir ayağı çukurda olan ihtiyar, hayatı boyunca sıtmadan çekmiştir ve gözlerini vatanı Kırım'da kapamak istemektedir.

Bütün bu acılar, 1902 dalgasında ortaya çıkan "Muhacir Türküsü"ne de yansımıştır. Söz konusu hareketin tüm tarihini ve anılarını bu türküde bulmak mümkündür. İlk heyecan, kendinden geçme, sonra ilk darbe ve sonuçta hayal kırıklığı ve keder. Türküde acı bir sesle şu sözler devamlı tekrarlanmaktadır: "Aytır da ağlarım."[148]

Stambulskie Novosti'nin Kırımlı yazarına göre, Kırım Türklerinin Anadolu'ya yerleştirilmesi girişimi Kırım'a ve Türkiye'ye pahalıya mal olmuştur. Kırım Tatarları kolonileşmek için yeterli özelliklere sahip değildir. Türk hükümeti bundan ders çıkarmalı ve Bosna, Bulgaristan, Romanya gibi başka göçmen kaynaklarına yönelmelidir.[149]

148 Bu ünlü Kırım muhacir türküsünün nakaratı, "söyler söyler ağlarım" anlamındadır.

149 A. Şirinskiy, "Pereselençeskiy Vopros v Turtsii", *Stambulskie Novosti*, no. 19 ve 20 (7 Mayıs 1910 ve 14 Mayıs 1910), s.4-5 ve s.7-8.

ГОДЪ II ПЯТНИЦА, 19 МАРТА 1916. № 12

СТАМБУЛЬСКІЯ НОВОСТИ

ЕЖЕНЕДѢЛЬНАЯ ИЛЛЮСТРИРОВАННАЯ ГАЗЕТА

Выходитъ по Пятницамъ

Общій видъ города Адапы (Анатолія).

ПОДПИСНАЯ ЦѢНА

для Турціи: ... для Россіи и заграницы

на 1 мѣс. 10 піастр. 1 руб.

„ 6 мѣс.—40 „ 4 „

„ 12 „ —70 „ 8 р. 50 коп.

Цѣна отдѣльнаго номера:

для ТУРЦІИ 60 пара, для РОССІИ 20 коп.

ЦѢНА ОБЪЯВЛЕНІЙ:

первое помѣщеніе за строку петитомъ—3 піастр. (60 коп.),

„ „ „ „ —2½ „ (50 коп.).

Для рекламныхъ объявленій особыя условія и скидка.

АДМИНИСТРАЦІЯ и РЕДАКЦІЯ: „STAMBOULSKYA NOVOSTI“

Ист. ул. Аудъ Шкюль № 38, (ТУРЦІЯ) Стамбулъ.

Tevfik Fikret, odasında *(Stambulskie Novosti)*.

IV. BÖLÜM

EDEBİYAT, SANAT, BİLİM VE BASIN

Türk Edebiyatından Örnekler ve Türk Edipleri

Stambulskie Novosti'de çıkan ilk edebiyat çevirisi, Recaizade Mahmut Ekrem'in "Yâd Et" isimli şiiridir.[1] Gazetenin birinci sayısında Ekrem Bey, Türk şiirinin önemli temsilcilerinden biri, edebiyat eleştirmeni ve milli edebiyatı zenginleştiren çevirilere imza atmış önemli bir çevirmen olarak tanıtılır. Eserlerinde Avrupa edebiyatının etkisi yoğun olarak hissedilmektedir. Tanıtım yazısında, Ekrem Bey'in eserlerinin derin bir şiirselliğe ve Avrupalılara özgü karamsarlığın ve hayal kırıklığının belli belirsiz kederine sahip olduğu belirtilir. Ardından "Yâd Et"in Rusça çevirisine ("Hatırla!" başlığı altında) yer verilmiştir.[2]

Gazetenin ilerleyen sayılarında Recaizade Ekrem'in bir eserine daha rastlanacaktır. 5 (18) Şubat 1910 günü çıkan nüshada "Kör Gencin Acısı" başlıklı şiiri, basında bir ay kadar önce görülen fotoğrafı[3] ile birlikte yayımlanmıştır.[4]

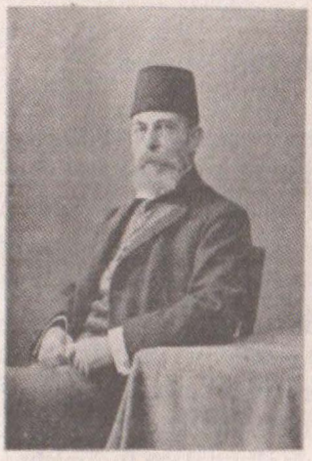
Stambulskie Novosti'nin ikinci sayısında Namık Kemal'e özel bir yer ayrılmıştır. Kemal Bey'in kısa biyografisinde yaşamıyla ilgili genel bilgiler verilirken, fikir hayatı ve eserleri üzerine de değerlendirmelerde bulunulur. Zekâsı ve yeteneği vurgulanırken, vatanseverliğinin altı çizilir. Özgürlükçü fikirlerinden dolayı hayatının büyük kısmı sürgünlerde geçmiştir. Onu İstanbul'da görmeyi pek istememişlerdir. Gazeteye göre

1 Yeni harfli metin için bkz. *Recaî-zade M. Ekrem Bütün Eserleri*, c.2, haz. İsmail Parlatır, Nurullah Çetin, Hakan Sazyek, MEB Yayınları, İstanbul, 1997, s.378-380.

2 Ekrem Bey, "Vspominay!", *Stambulskie Novosti*, no. 1 (23 Ekim 1909), s.4.

3 *Şehbal*, no. 18 (1 Kânunusani 1325), s.348.

4 Ekrem Bey, "Gore Slepogo Yunoşi", *Stambulskie Novosti*, no. 6 (5 Şubat 1910), s.9.

Экремъ бей

знаменитый турецкій поэтъ и критикъ, бывшій министръ просвѣщенія.

ГОРЕ СЛѢПОГО ЮНОШИ

Мнѣ говорятъ, что солнце—прекрасно,
что яркіе цвѣты душистой груды, сложивъ-
шись огромной вязкой...

***

Мнѣ говорятъ, что пѣсни бабочекъ и
птицъ звучатъ на воздухѣ, что цѣты прекрас-
ны, увы, мнѣ не видимые...

***

Что горы, долины, лѣса, рѣки и ручей-
ки, купаясь въ розовыхъ лучахъ зари, тоже
великолѣпны, что человѣкъ теряется въ
дѣлѣ изъ чарующей картины...

***

И все дивное счастіе видѣть лазурное
небо, созерцаемое мною, яркіе цвѣты,
цвѣтные пятна зеленыхъ лѣсовъ и веселое
порханіе птицъ.

***

Да, все красоты Твои скрыты отъ моихъ очей, о Боже! но я вѣрю въ Твое
міро, и хотя у меня желанія никогда не увидѣть Твоего тайнаго міра не столь сильны,
какъ счастіе увидѣть образъ моей матери!...

Экремъ бей.

Recaizade Mahmut Ekrem ve "Kör Gencin Acısı" başlıklı şiiri *(Stambulskie Novosti)*.

Namık Kemal en iyi eserlerini hapishanenin dört duvarı arasında vermiştir.

Namık Kemal, vatanını annesini, sevgilisini sever gibi derinden ve içten sevmiştir. *Stambulskie Novosti*'nin ifadeleriyle bu büyük vatansever, Türkiye'ye millet ve vatan bilincini ilk getiren kişidir.

Namık Kemal'in *Vatan yahut Silistre* isimli ünlü piyesinin yarattığı etkiye de biyografide yer verilir. Bunun yanında gazete, Namık Kemal'in Bolayır'da bulunan mezarının ve kendisinin resmine tam sayfa ayırmıştır.[5] Mezar fotoğrafının altında, "Karanlık Abdülhamit döneminde Jön Türkler için kutsal bir yerdi" yazmaktadır.[6]

Gazetenin aynı sayısında Halide Salih Hanım'ın, yani Halide Edip Adıvar'ın *Raik'in Annesi* isimli hikâyesinin (veya kısa romanının)[7] ilk bölümü yayımlanır. *Stambulskie Novosti*'de yer verilen en uzun edebi çevirilerden biri olan eserin tefrikası, gazetenin sekizinci sayısına kadar devam edecektir.

Önce eserin yazarıyla ilgili kısa bilgi verilmiştir. Bu tanıtım yazısında, Halide Salih Hanım'ın kısa bir süre içerisinde Türk romanında yeni bir tip yaratmayı başaran kadın yazarlar arasında önemli bir yeri olduğu ifade edilir. Halide Salih Hanım, Semiye Hanım (Emine Semiye Önasya), Fatma Aliye Hanım, Ahmet Rıza Bey'in kız kardeşi Selma Hanım ve diğer birçokları, özellikle Müslüman kadınların özgürleşmesinin cesur öncüleridirler. *Stambulskie Novosti*, Türkiye'de özgürlükçü ilkelerin yayılmasıyla ortaya çıkan bu yeni kadın tipini "Jön Türk Kadınları" olarak adlandırmaktadır.

---

5 Devrim günlerinde tüm ülkede tam anlamıyla bir Namık Kemal rüzgârı esmiş, hemen her süreli yayında "vatan ve hürriyet şairi"ne dair yazılar ve görsel malzeme yer almıştır. *Stambulskie Novosti*'deki ilgili fotoğraflar basında daha önce de sık sık görülür. Örneğin bkz. *Servet-i Fünûn*, c.35, no. 901 (4 Ağustos 1324), s.260; *Bahçe*, no. 11 (30 Eylül 1324), s.3.

6 "Kemal Bey. Kratkaya Biografiya", *Stambulskie Novosti*, no. 2 (30 Ekim 1909), s.11.

7 Eser ilk olarak 1908'de kadın dergisi *Demet*'te tefrika edilmeye başlanmış ama *Demet* yayın hayatından çekilince yarım kalmıştır. Halide Salih, "Raik'in Annesi I", *Demet*, 1. sene, no. 6 (22 Teşrinievvel 1324), s.88-92; Halide Salih, "Raik'in Annesi", *Demet*, 1. sene, no. 7 (29 Teşrinievvel 1324), s.107-109. Eserin tamamı Nisan 1909'da yayımlanacaktır. Halide Salih, "Raik'in Annesi", *Resimli Roman Mecmuası*, 1. sene, no. 2 (1 Nisan 1325), s.81-119.

листокъ, прибрежные пески порозовѣютъ, послышится отдаленный шумъ весла, тихій плескъ волны, и утро, какъ легкое дуновеніе, разольется въ воздухѣ, скользя по морю и облакамъ,—все сразу проснется. Только одни деревья погрузятся въ сонъ. Съ такимъ дѣтствомъ вѣрилъ, что деревья бодрствуютъ ночью и засыпаютъ съ утромъ, съ тѣхъ поръ глядя среди деревьевъ это вѣрованіе еще больше укрѣпилось въ моей душѣ.

Деревья! Какъ они напоминаютъ ночью живыя существа! Изъ темныя вершины, поднимающіяся къ небу, кажется, тихо шепчутся со звѣздами. И въ самомъ ихъ покоѣ чувствуется какая-то жизнь. Когда вы гуляете между деревьями, вамъ нѣсколько представляется, что кто-то невидимый тихо прибавляется и слѣдуетъ за вами. Даже шелестъ ихъ выдѣляется живымъ голосомъ среди мертвой природы. Сначала слышится отдаленный шопотъ, который, передавшись по соснамъ, переходитъ на общій стонъ, и вдругъ деревья всѣ вмѣстѣ начинаютъ шевелиться съ увѣсистымъ шумомъ.

Какое смятеніе! Тысячи исхудалыхъ рукъ простираются, переплетаются и тянутся со страшной угрозой. Захватывая этимъ стихійнымъ движеніемъ тѣни, темныя вершины быстро склоняются къ землѣ. Нѣкоторые таинственные призраки, кажется, слетаютъ къ облакамъ съ стенаніемъ, скрежетомъ и рѣзкимъ. Хвои бѣдныя сѣютъ, какъ серебристая пыль, уже ложится на деревья деревень,—здѣсь сдѣлается по сумрачному. Мало-по-малу день осѣтитъ листву и темные уголки гонитъ, и только тогда деревья отчетливо выдѣляются на голубомъ фонѣ неба.

Съ первыми лучами солнца духи этихъ мрачныхъ привидѣній совершенно удаляются и они засыпаютъ.

Въ Галатѣ Пальяцо у меня была маленькая комната, расположенная очень высоко. Я рѣшилъ провести въ ней осень. Нѣсколько причинъ заставили меня остановиться на этомъ рѣшеніи. Прежде всего, я не могъ бы найти другого уголка, болѣе милаго и близкаго моей душѣ, къ тому же онъ находился далеко отъ Константинополя. Да! я не хотѣлъ вернуться въ нашъ домъ, пока не наступитъ зима не зажжетъ огонь въ каминѣ, и я не почувствую потребности въ уютномъ пристанищѣ. От какой громадной опасности я тамъ подвергался—меня чуть не женили.

Это началось съ ребячества, но предварительно я хочу познакомить васъ съ моей маленькой кужгой Мирры и ея подругой-сосѣдкой, которая навѣщала меня въ дни праздниковъ, объ онѣ дѣлили между собою мои конфекты и разбрасывали мои бумаги. Кажется, ее звали Неджибъ. Два года тому назадъ этотъ ребенокъ совершенно не походилъ на дѣвочекъ: ее нарядили въ очень дорогія но худо сшитыя платья, купленныя у Вилоне или у Карпмана, сшитыя тяжкіе для нея воротники открывали худую, птичью шею, изъ которую сзади выдавался черепъ носа.

Когда Мирра возвращалась отъ Неджибъ, вся запыхавшаяся и красная, она накинулась ко мнѣ уже говоря:

„Дорогой дядя, хочешь ли ты жениться

на Неджибъ?"

Одинъ разъ я не спросилъ, почему она такъ торопится меня женить.

„Дядя", отвѣтила она, „я буду хорошей Неджибъ, а тогда..."

„Продолжай свою рѣчь", сказалъ я ей. И она, бросивъ взглядъ на свою юркотную и узкую юбку, сказала:

„Если ты женишься на Неджибъ, она мнѣ всегда будетъ покупать шелковыя платья."

Halide Salih (Edip) Hanım'ın *Raik'in Annesi* isimli eserinden bir sayfa *(Stambulskie Novosti)*.

Bunlardan bir kısmı, Türkiye'de büyük popülarite kazanan nitelikli eserlerle Türk edebiyatını zenginleştirmiş ve Türk kadınlarını içinde bulundukları durumdan duydukları mutsuzluk temelinde birleştirmişlerdir. Diğer kısmı ise, Selma Hanım gibi basın alanına girmiş ya da kadın kulüpleri ve komiteleri kurmuşlardır. Şimdiden İstanbul'da ve Selanik'te kadınlar tarafından çıkarılan birkaç dergi vardır.[8]

Türk feminizmi kararlı ve faal bir şekilde kadının özgürlük haklarını haykırmakta, haremde bir kukla olmayı çoktan reddetmektedir. Artık onlar eşit haklara sahip kadınlar, anneler ve vatandaşlar olmak istemektedir.

Gazete, bu tespitlerin ardından şu noktalara dikkat çekerek sunuş yazısını tamamlar: Bu kadınların edebi eserleri santimantalizmden etkilenmiş ve yoğun lirik ögeler taşımaktadır. Bu da Türkiye'de edebiyatın romantizm sürecinden geçtiğini göstermektedir. Ancak, bu eserler saf bir sadelik ve içtenlik taşımakta ve realizmin filizlerini vermektedir.[9]

Stambulskie Novosti'nin 1909 yılının son günü çıkan dokuzuncu sayısında iki edebiyat çevirisine yer verilmiştir. Bunlardan ilki, Süleyman Nazif'in "Sarîr-i Hâme" isimli şiiridir.[10] Gazetede "Kalemimin Cızırtısının Eğlendirdiği Kız" başlığı altında sunulan şiir, şairin fotoğrafı ile birlikte basılmıştır.[11] İkinci olarak, Ahmet Hikmet Müftüoğlu'nun "İlk Görücü"

8 Burada kastedilen dergiler, İstanbul'da çıkan *Mehasin* ve *Demet* ile Selanik'te çıkan *Kadın*'dır. Ancak, bu satırların *Stambulskie Novosti* sayfalarında görüldüğü sırada (Kasım 1909'da) *Demet* ve *Kadın* artık yayın hayatında değildir. *Mehasin* de tam bu sıralarda kapanacaktır. Üstelik bunlar, kadınlar tarafından değil, kadın sorunuyla ilgilenen erkekler tarafından çıkarılmış kadın dergileridir. Bu üç dergi hakkında kısa bilgi için bkz. Şefika Kurnaz, *II. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını*, MEB Yayınları, İstanbul, 1996, s.139-145, 170-173.

9 Sunuş yazısı ve eserin tamamı için bkz. Halide Salih Hanım, "Mat Raika", *Stambulskie Novosti*, no. 2 (30 Ekim 1909), s.14-16; no. 3 (6 Kasım 1909), s.15-16; no. 4 (13 Kasım 1909), s.15-16; no. 5 (20 Kasım 1909), s.15-16; no. 6 (27 Kasım 1909), s.14-16; no. 7 (4 Aralık 1909), s.14-16; no. 8 (11 Aralık 1909), s.16. Eser, *Resimli Roman Mecmuası*'ndan tercüme edildiği gibi, hikâyenin ilk bölümü içinde kullanılan iki görsel (çizim) de aynı yayından alınmadır.

10 Süleyman Nazif, "Sarîr-i Hâme", *Demet*, c.1, no. 6 (22 Teşrinievvel 1324), s.81-82.

11 Süleyman Nazif, "Devuşka, Kotoruyu Zabavlyal Skrip Moyego Kalema", *Stambulskie Novosti*, no. 9 (18 Aralık 1909), s.11-12. Aynı fotoğraf için bkz. *Şehbal*, no. 12 (15 Eylül 1325), s.229; *Servet-i Fünûn*, c.37, no. 957 (24 Eylül 1325), s.321 (kapak sayfası).

isimli monoloğu, "Genç Türk Kızının Monoloğu" başlığı altında yayımlanmıştır.[12]

Ahmet Hikmet Müftüoğlu, daha önce de belirttiğimiz gibi, eserlerine *Stambulskie Novosti*'de en çok yer verilen Türk ediplerinden biridir. Nitekim "İlk Görücü"den sonra, 15 (28) Ocak 1910 günü çıkan sayıda "Suleha'nın Günahı" isimli küçük hikâyesinin çevirisi yayımlanmıştır. Metin içinde yazarın bir fotoğrafına da yer verilmiştir.[13]

Stambulskie Novosti'de yayımlanan en uzun çeviri edebi metinlerden biri, yine Ahmet Hikmet Bey'in "Lâne-i Münkesir" isimli hikâyesidir. Gazetede "Yıkılmış Yuva" başlığıyla sunulan eser, beşinci sayıdan onuncu sayıya kadar tefrika edilmiştir.[14]

Ahmet Hikmet Bey, *Servet-i Fünûn* dergisinde çıkmış hikâyelerini *Hâristan* isimli kitabında toplamıştır. *Stambulskie Novosti*'de tercüme edilen üç hikâyesi ("İlk Görücü", "Suleha'nın Günahı" ve "Lâne-i Münkesir") bu kitapta bulunmaktadır. Kitapta "Suleha'nın Günahı" başlığı ile çıkan hikâyenin *Servet-i Fünûn*'daki ilk başlığı "Ramazan İçinde Bayram" olduğundan, *Stambulskie Novosti*'nin tercüme için *Hâristan*'ı kullandığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Stambulskie Novosti'nin onuncu sayısında, *Tanin* gazetesi redaktörü ve İstanbul mebusu Hüseyin Cahit (Yalçın) Bey'in "Köy Düğünü" başlıklı hikâyesi yayımlanmıştır.[15] Yazarın kısa

---

12 Ahmet Hikmet, "Monolog Molodoy Turetskoy Devuşki", *Stambulskie Novosti*, no. 9 (18 Aralık 1909), s.14-16. Metnin ilk basımı için bkz. Ahmet Hikmet, "Hasbihal: İlk Görücü", *Servet-i Fünûn*, c.15, no. 372 (16 Nisan 1314), s.115-117. Yeni harfli metin için bkz. Ahmet Hikmet Müftüoğlu, *Hâristan*, haz. Şehnaz Aliş, Dergâh Yayınları, İstanbul, Ağustos 2005, s.135-138.

13 Ahmet Hikmet, "Grex Salihi", *Stambulskie Novosti*, no. 3 (15 Ocak 1910), s.14-15. İlk basımı için bkz. Ahmet Hikmet, "Ramazan İçinde Bayram", *Servet-i Fünûn*, c.18, no. 463 (13 Kânunusani 1315), s.325-327. Yeni harfli metin için bkz. Ahmet Hikmet Müftüoğlu, s.147-152. Ahmet Hikmet Bey'in aynı fotoğrafı için bkz. *Servet-i Fünûn*, c.22, no. 551 (20 Eylül 1317), s.69.

14 Ahmet Hikmet Bey, "Razorennoe Gnezdo", *Stambulskie Novosti*, no. 5 (29 Ocak 1910), s.14-16; no. 6 (5 Şubat 1910), s.13-16; no. 7 (12 Şubat 1910), s.13-15; no. 8 (13 Şubat 1910), s.14-15; no. 9 (26 Şubat 1910), s.14-15; no. 10 (5 Mart 1910), s.14-15. Eser ilk olarak Mayıs-Haziran 1901'de *Servet-i Fünûn* dergisinin 531-537. nüshalarında tefrika edilmiştir. Yeni harfli metin için bkz. Ahmet Hikmet Müftüoğlu, s.39-64.

15 Eserin 1897'deki ilk basımı için bkz. Hüseyin Cahit, "Köy Düğünü", *Servet-i Fünûn*, c.14, no. 344 (2 Teşrinievvel 1313), s.90-93; Hüseyin Cahit, "Köy Düğünü", *Servet-i Fünûn*, c.14, no. 345 (9 Teşrinievvel 1313), s.107-109.

Süleyman Nazif Bey
(Stambulskie Novosti).

Сулейманъ Назифъ бей, талантливый современный турецкій поэтъ.

Ахметъ Хикметъ бей, современный турецкій писатель.

Ahmet Hikmet (Müftüoğlu) Bey *(Stambulskie Novosti).*

biyografisi ile bir fotoğrafına[16] da yer verilmiştir. Hüseyin Cahit Bey'in edebi hayatına ve başarılarına değinilirken, Osmanlı basınının ilk polemikçisi[17] ve Ahmet Mithat Efendi gibi Lisan Komisyonu'nun üyesi olduğu ifade edilir.[18] Hüseyin Cahit Bey'in, Celal Korkmasov'un kurucularından olduğu Türk Derneği'ne ilk katılan isimlerden biri olduğu da kaydedilmelidir.[19]

İleriki aylarda, 14 (27) Mayıs 1910 tarihli *Stambulskie Novosti*'de yine Hüseyin Cahit Bey'in "Görücü" isimli hikâyesi başlayacaktır. Hikâye, bir sonraki sayıda da devam eder. "Görücü" başlığı Kiril harfleriyle Türkçe olarak yazılırken, anlamı da bir dipnotla açıklanmıştır.[20]

Stambulskie Novosti'nin 1910 senesi birinci sayısında, yakın zamanda çekilmiş yeni fotoğrafıyla[21] birlikte Tevfik Fikret'in "Yaşadıkça" isimli şiirinin[22] ve Halit Ziya Uşaklıgil'in "Yelpaze Altında" isimli hikâyesinin[23] Rusça çevirileri yayımlanmıştır.

16 1909'da çekilmiş bu aynı fotoğraf için bkz. *Şehbal*, no. 10 (15 Ağustos 1325), s.189.

17 İlk değilse bile, en önemli ilk birkaçından biri olduğuna şüphe yoktur. Kendi deyişiyle, "Hayatta en çok mübarezeyi severim. En mesut günlerim en şiddetle hücuma uğradığım, en şiddetle hücum ettiğim zamanlardır." Hüseyin Cahit, "Felsefe-i Mücadele", *Nevsal-i Millî*, 1. sene, câ. ve mü. T. Z., Artin Asadoryan ve Mahdumları Matbaası, Dersaadet, 1330, s.15. Rus diplomat Mandelştam, Türk aydınlarını Fransız Devrimi'nin lider ve aydınlarıyla karşılaştırırken, Hüseyin Cahit'in kalemini Camille Desmoulins'e benzetir. A. N. Mandelştam, *Mladoturetskaya Derjava. İstoriko-Politiçeskiy Oçerk*, Tipo-litorg. T-va İ. N. Kuşnerev, Moskva, 1915, s.62.

18 Hüseyin Cahit, "Derevenskaya Svadba", *Stambulskie Novosti*, no. 10 (25 Aralık 1909), s.12-16. "Lisan Komisyonu", aşağıda görüleceği üzere, gazetede ayrı bir yazıda ele alınmıştır.

19 Akçuraoğlu Yusuf, s.436; "Bugün Türk Derneği'nde Aza Bulunan Zatlar Şunlardır", *Türk Derneği*, yıl 1, no. 3 (1327 Hicri), s.104.

20 Hüseyin Cahit, "Görücü", *Stambulskie Novosti*, no. 20 ve 21-22 (14 Mayıs 1910 ve 21-28 Mayıs 1910), s.13-14 ve s.19-22. Hikâyenin 1897'deki ilk basımı için bkz. "Görücü", *Servet-i Fünûn*, c.14, no. 342 (18 Eylül 1313), s.57-60; Hüseyin Cahit, "Görücü", *Servet-i Fünûn*, c.14, no. 343 (25 Eylül 1313), s.73-75. Hüseyin Cahit Bey'in *Stambulskie Novosti*'de yer verilen iki hikâyesi, ilk baskısı 1899'da, ikinci baskısı 1908 sonlarında yapılan kitabında bulunmaktadır. Hüseyin Cahit, *Hayat-ı Muhayyel*, Âlem Matbaası, Dersaadet, Nisan 1315, s.21-40, 67-90.

21 *Şehbal* dergisi için çekilmiş olan bu fotoğraf için bkz. *Şehbal*, no. 9 (1 Ağustos 1325), s.175.

22 Tevfik Fikret, "Lyubov K Jizni", *Stambulskie Novosti*, no. 1 (1 Ocak 1910), s.12. Gazetede şiirin başlığı "Hayata Duyulan Aşk" şeklindedir. "Yaşadıkça"nın ilk baskısı için bkz. Tevfik Fikret, "Yaşadıkça", *Servet-i Fünûn*, c.14, no. 360 (22 Kânunusani 1313), s.338. Yeni harfli metin için bkz. *Tevfik Fikret Bütün Şiirleri*, haz. İsmail Parlatır ve Nurullah Çetin, 2. basım, TDK Yayınları, Ankara, 2004, s.338. Gazetede ayrıca, aşağıda görüleceği üzere, Tevfik Fikret'in "Rücû" başlıklı şiiri de yayımlanmıştır.

23 Halit Ziya, "Za Vyerom", *Stambulskie Novosti*, no. 1 (1 Ocak 1910), s.14-16. Yeni harfli metin için bkz. Halid Ziya Uşaklıgil, *Bütün Eserleri Küçük Fıkra-*

Bir sonraki sayıda ise, yine Halit Ziya Bey'in "Düğün Evinde" isimli hikâyesine ("Düğün Gecesi" başlığı altında) yer verilecektir.[24] İmzalı fotoğrafı[25] ile birlikte sunulan biyografisinde, yazarın kahramanlarının ince psikolojik tahlillerinin Genkurov'u hatırlattığı, hikâyelerinin renkli ve canlı tarzının Alphonse Daudet'ye benzediği ifade edilir. Halit Ziya Bey'in, o dönemde Sultan V. Mehmet'in başkâtibi olduğu hatırlatılır.[26]

Edebi eserlerine *Stambulskie Novosti*'de sıkça yer verilen Türk yazarlardan olan Halit Ziya Bey'in büyük hikâyelerinden "Bir Yazın Tarihi"nin çevirisi de gazetenin ileriki sayılarında tefrika edilecektir.[27] Bu eser, *Stambulskie Novosti* sayfalarında yer ayrılmış en uzun edebi eserlerden biridir.

Gazetenin 9 (22) Nisan 1910 tarihli nüshasında ise, diğer bir Edebiyat-ı Cedidecinin, Mehmet Rauf'un "Şemsiyenin Altında" isimli hikâyesinin çevirisi yayımlanmıştır.[28]

Stambulskie Novosti'nin "Kitap Özetleri" bölümünde, Edebiyat-ı Cedide şairlerinden Hüseyin Siret (Özsever) Bey'in "Leyal-i Girizan" (Kaçan Geceler) başlıklı şiir kitabı tanıtılmış-

---

lar (Hikâyeler), haz. Ferhat Aslan, Özgür Yayınları, İstanbul, Nisan 2004, s.46-65. Bu eser, Halit Ziya Bey'in *İkdam* gazetesine yazmış olduğu hikâyelerinden seçilerek 1314'te (1898-1899) üç bölüm halinde yayımlanmış olan *Küçük Fıkralar* başlıklı hikâye kitabında yer almıştır.

24 Yine 1314 tarihli *Küçük Fıkralar*'da yer alan hikâyenin yeni harfli metni için bkz. Halid Ziya Uşaklıgil, s.198-219.

25 *Servet-i Fünûn* sahibi Ahmet İhsan (Tokgöz) Bey'e imzalı ve "1324" kayıtlı bu fotoğrafın evvelki basımları için bkz. *Musavver Muhit*, c.1, no. 6 (27 Teşrinisani 1324), s.85; *Servet-i Fünûn*, c.36, no. 931 (19 Mart 1325), s.332; *Servet-i Fünûn*, c.36, no. 934 (16 Nisan 1325), s.382; *Musavver Muhit*, c.2, no. 3-25 (23 Nisan 1325), s.83.

26 Halit Ziya, "Svadebnaya Noç", *Stambulskie Novosti*, no. 2 (8 Ocak 1910), s.10-15. 31 Mart Olayı'nın ardından mabeyin başkatipliği görevine getirilen Uşaklıgil, elinizdeki çalışmada sıkça atıf yapılan *Saray ve Ötesi* isimli hatıralarında, bu görevde bulunduğu dönemi anlatmış ve Osmanlı sarayının eşi bulunmaz bir tablosunu sunmuştur.

27 Halit Zlya, "Letom", *Stambulskie Novosti*, no. 11 (12 Mart 1910), s.12-15; no. 12 (19 Mart 1910), s.14-15; no. 13 (26 Mart 1910), s.13-15; no. 14 (2 Nisan 1910), s.14-15; no. 17 (23 Nisan 1910), s.14-15; no. 18 (30 Nisan 1910), s.12-13; no. 19 (7 Mayıs 1910), s.12-14. "Bir Yazın Tarihi" ilk olarak 1898'de *Servet-i Fünûn* dergisinin 360-363. sayılarında tefrika edilmiştir. Yeni harfli metin için bkz. Halid Ziya Uşaklıgil, *Bütün Eserleri Bir Yazın Tarihi*, haz. Kübra Andı, Özgür Yayınları, İstanbul, Nisan 2005, s.11-55.

28 Mehmet Rauf, "Pod Zontlkom", *Stambulskie Novosti*, no. 15 (9 Nisan 1910), s.13-15. Hikâyenin ilk basımı 1897'de, Selanik'te çıkan *Mütalaa* dergisinde yapılmış olmakla birlikte, II. Meşrutiyet döneminde yeniden yayımlanmıştır. Bkz. Mehmet Rauf, "Şemsiyenin Altında", *Mehasin*, no. 8 (Temmuz 1325), s.595-604.

tır.[29] *Stambulskie Novosti*'ye göre bu kitap, 1908 Devrimi'nden beri düşünce ve söz özgürlüğü döneminde çıkan az sayıdaki eserden biridir ama genç şairin eserinde yeni Türk ideolojisinin yansımalarını arayacak olanlar büyük hayal kırıklığına uğrayacaktır. 12 senelik bu çalışmada[30] Siret Bey, bülbül gibi aşkı şakımaktadır ama ne aşk!

Şiirlerde kadına yönelik güçlü, insanı saran bir aşk yoktur. Siret Bey sadece, elde edildikten kısa bir süre sonra tatmin olunan ve ardından bıkkınlık veren fiziksel ihtirasları terennüm etmektedir. Yazıda Siret Bey'in şiirlerinden dizeler de aktarılır. Dizelerden karamsarlık, hayal kırıklığı değil, sadece aşktan duyulan bıkkınlık dökülmektedir. Gazetenin ifadesiyle şairin okurlara vermeyi sevdiği ikici duygu ise, kaba bir fiziksel kıskançlıktır.

Ancak şairin şiirlerinin zenginliği, renkliliği, canlılığı kabul edilmelidir. Ayrıca doğa tasvirleri de başarılıdır. O anlamda iyi bir lirik şairdir. Hatta kimi zamanlar genel insani acıların yüksek duygusuna yükselebilmektedir. Fakat bu türden şiirleri azdır ve şairi karakterize etmemektedir. Siret Bey, gerçekçi ve derin lirik şiirlerinde bıkmadan tasvir ve analiz ettiği ihtirasların iyi bir şarkıcısı olarak kalmaktadır.[31]

Görüldüğü üzere, Türkiye'de çıkmış ilk Rusça gazetenin, Türk edebiyatını Rusça okuyan okura tanıtmak için çevirmeyi tercih ettiği edebi eserler ağırlıklı olarak, 1896-1901 yılları arasında *Servet-i Fünûn* dergisi etrafında kümelenen Edebiyat-ı Cedide topluluğunun, yani Servet-i Fünûn Edebiyatı'nın ürünleridir.[32] Tevfik Fikret, Halit Ziya, Hüseyin Cahit, Mehmet Rauf, Süleyman Nazif ve hatta Ahmet Hikmet bu akımın temsilcileridirler. Recaizade Mahmut Ekrem'in de topluluğun

29 Hüseyin Siret, *Leyal-i Girizan*, Matbaa-i Ahmet İhsan, 1325. Kitap, "Edebiyat-ı Cedide Kütüphanesi" yayını olarak çıkmıştır.

30 Kitap, Hüseyin Siret Bey'in 1313-1325 tarihleri arasındaki şiirlerini ihtiva etmektedir.

31 "Obzor Knig", *Stambulskie Novosti*, no. 13 (26 Mart 1910), s.10.

32 Bu duruma haklı olarak işaret edilmiştir; bkz. Elfine Sibgatullina, "Stambulskiye Novosti Gazetesi ve Türk Edebiyatı İle İlişkisi", *Türk Kültürü*, 2012/1, s.99. Gazetenin müdürü olması dolayısıyla Ahmet Cevat Emre'nin piyesini saymazsak, bu durumun 2,5 istisnası vardır: Her ikisi de yeni kuşaktan olan Halide Edip Adıvar ve Şahabettin Süleyman ile kısmen Ahmet Hikmet Müftüoğlu.

oluşmasında büyük payı vardır.[33] *Stambulskie Novosti*'nin bu tercihi hem pratik hem de ideolojik nedenlerle açıklanabilir.

Öncelikle, 1908-1910 yıllarında "Türk edebiyatı" denilince fazla bir seçenek bulunmadığı belirtilmelidir. Artık devrini tamamlamış olan Divan Edebiyatı söz konusu bile değildir. Fecr-i Âtîciler henüz belirmişlerdir; aralarından (Şahabettin Süleyman gibi) birkaç isim dışında, bir topluluk olarak hiçbir zaman verimli olamayacaklardır. Milli Edebiyat akımının doğuşuna ise daha çeyrek vardır. Halbuki Edebiyat-ı Cedideciler, 1901'de fiilen dağılmış olmakla birlikte, verdikleri eserlerle yaklaşık 15 yıldır kalıcı bir yer edinmişlerdir.[34] Bir kısmı, Temmuz 1908'den itibaren hürriyet ortamında yeniden yazmaya koyulmuş, eskiden kaleme alınmış eserlerinin bu yeni dönemde yeni baskıları yapılmıştır. II. Meşrutiyet'e girilirken de çağdaş Türk edebiyatının üstatları konumundadırlar. Üstelik *Stambulskie Novosti*'nin müdürü Ahmet Cevat Bey'in, bu akımın en büyük şairi Tevfik Fikret ile dostluğu tam bu sırada başlamıştır ve Ahmet Cevat Bey ünlü şaire büyük hayranlık beslemektedir.[35] Bunlara bir de *Servet-i Fünûn*'un yayıncılıktaki başarısı ve Türk dergileri arasındaki ayrıcalıklı konumu eklenmelidir. Nitekim *Servet-i Fünûn*, *Stambulskie Novosti*'nin sadece edebi eser değil, tartışmasız şekilde görsel malzeme deposu işlevi de görmüştür.[36]

---

33 Servet-i Fünûn Edebiyatı hakkında genel bilgi, mensupları ve eserlerinden örnekler için bkz. Hüseyin Tuncer, *Servet-i Fünun Edebiyatı*, Akademi Kitabevi, İzmir, Kasım 1992.

34 "Onun yedi senelik faaliyet devri teessüs devri gibidir. O devrede başlıca eserlerini verdi. Müdafaalarını yaptı. Fakat asıl tesirlerini ondan sonra gösterdi. Ondan sonra uzun seneler, bütün bir nesil[e], milli cereyan edebiyatının kökleşmesine kadar hâkim olan hep Servetifünun edebiyatı idi." İsmail Habib, *Edebî Yeniliğimiz*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1935, s.355-356.

35 Ahmet Cevat Emre, *İki Neslin Tarihi*, Hilmi Kitabevi, 1960, s.149-151. Şu ayrıntıya da dikkat çekmek gerek ki, *Stambulskie Novosti*'nin Edebiyat-ı Cedidecilerden aktarımları hep, *Servet-i Fünûn*'un 342-537 numaralı nüshaları arasındandır. Diğer bir deyişle, bu edebi topluluğun başlıca eserlerini verdiği 1897-1901 dönemindendir. Bu durum, yapılan tercihin gayet bilinçli olduğunu gösterir.

36 Şunu da vurgulamak gerekiyor ki *Stambulskie Novosti*'yi çıkaranlar, *Servet-i Fünûn*'un sadece o yıllardaki nüshalarını değil, en eski ciltlerini dahi kullanmışlardır. *Stambulskie Novosti*'nin *Servet-i Fünûn* dışında metin alıntısı yaptığı diğer dergiler, *Mehasin*, *Resimli Roman Mecmuası*, *Resimli Kitap*, *Musavver Muhit* ve *Demet*'tir. Görsel malzeme aktardığı diğer dergiler ise *Şehbal*, *Resimli Kitap* ve *Resimli Roman Mecmuası*'dır.

İkinci olarak, Edebiyat-ı Cedide veya Servet-i Fünûn Edebiyatı özgürlükçü, yenilikçi, modern ve laik değerleri temsil edegelmiştir. Edebiyat-ı Cedide devri, "Türk edebiyatında 1860'tan beri devam eden Doğu-Batı mücadelesinin kesin sonucunu -Batı edebiyatının lehine olarak- tayin eden sonuncu safhadır."[37] Aynı zamanda, açıkça değilse bile, II. Abdülhamit rejimine muhalefetin edebi merkezidir. Edebiyat-ı Cedidecilere ismini veren *Servet-i Fünûn* dergisi, "özgürlükçüler ocağı" sayılması dolayısıyla II. Meşrutiyet'e efsanevi bir şöhretle girmiştir.[38] Hem Edebiyat-ı Cedide topluluğu bir bütün olarak ve hem de tek tek mensupları, başlangıcında yeni rejimin edebi/sanatsal sembolleri ve temsilcileri olarak algılanmışlardır. 1909-1910'da yayın hayatında bulunan, yenilikçi ve yeni Jön Türk rejimi yanlısı tutumu gözden kaçmayan *Stambulskie Novosti*'nin edebi tercihi, sayılan bu pratik ve ideolojik nedenlerle açıklanabilir.[39]

Tiyatro ve Tiyatro Edebiyatı

Stambulskie Novosti'nin ilgi gösterdiği alanlardan biri de tiyatrodur. II. Abdülhamit'in, başka kamusal alanların yanı sıra tiyatroyu da baskı altında tutan İstibdat rejimine son veren 1908 Jön Türk Devrimi tiyatroyu özgürleştirmiş, basın alanındakine benzer bir patlamayı tiyatro alanında da beraberinde getirmiştir. Hürriyetin İlanı'nın hemen ardından tiyatrolar açılmış, oyuncuların, tiyatro topluluklarının ve seyircinin sayısı hızla artmış, tiyatro dergileri çıkmış,[40] süreli yayınlarda tiyatroyla ilgili yazılar ve piyes tefrikaları yayımlanmış, oyun yazarlığı canlanmış, kısa sürede kaleme alınan pek çok eser sahnelenmiş, tiyatroya düşkünlük bir salgın halini almıştır.[41]

37 Kenan Akyüz, *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri 1860-1923*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1995, s.88.

38 Hüseyin Cahit Yalçın, *Siyasal Anılar*, 2. basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, Haziran 2000, s.42.

39 Halbuki Kazan Türklerinden Fatih Kerimi farklı bir görüştedir. 1913'te şöyle yazar: "Servet-i Fünun eskiden beri çıkan resimli bir mecmua ise de bizim Rusya Müslümanları ve hatta Türkler için de bunda okuyup lezzet alınacak şeyler çok azdır. Şurada buradaki Avrupa hikâyelerini, Avrupa maişetlerini yazar ve resimleri de bunlarla ilgilidir." Fatih Kerimi, *İstanbul Mektupları*, haz. Fazıl Gökçek, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2001, s.346.

40 1909'da yayın hayatına giren bir örnek için bkz. Arda Odabaşı, "II. Meşrutiyet'in İlk Tiyatro Dergilerinden *Musavver Tiyatro*", *Yeni Tiyatro*, yıl 2, no. 9 (Ocak-Şubat 2009), s.14-19.

41 Dönem tiyatrosu hakkında genel bilgi için bkz. Metin And, *Meşrutiyet Döneminde Türk Tiyatrosu (1908-1923)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1971.

Bu tiyatro furyasının, ilk hızını kaybetse de sürdüğü dönemde yayın hayatında bulunan *Stambulskie Novosti*'de çıkan ilk ayrıntılı sanat incelemesi, Nejdanov'un kaleme aldığı "Türkiye'de Tiyatro" başlıklı makaledir. Yazar, konuya Osmanlı'daki eğlence kültürünü ele alarak girer. Eski İstanbul'un sokakları genel olarak sessizdir. Ancak ramazanlarda veya bayramlarda şehir hareketlenir. Yine de Batı'daki karnaval havalarını bulmak mümkün değildir. Bunun sebebi, uzun süreli savaşlardan ve hâkimiyetini korumaya çalışmaktan dolayı Türklerin hayatın diğer yönlerine fazla önem verememiş olmalarıdır. Buna ek olarak kadınların eve kapatılması da gösterilebilir. Kadın öğesinin eksikliği toplumda zarafet ve estetik duygusunun gelişmesini engellemiştir. Toplumsal eğlence kültürünün eksikliğine rağmen Türkler tiyatroyu, özellikle de komedileri delice sevmektedir. Tarihin korku dolu kanlı günlerinde Türkler, tiyatroda neşe ve kahkahayı aramışlardır.

En basit tiyatrolar, şımarık ve talepkâr olmayan izleyicilerle dolup taşmaktadır. Türkler en bayağı esprileri gülümsemeyle karşılarken, özellikle coşkulu yurtsever vurguların yapıldığı anlarda alkışlar kopmaktadır. Türk halkının tiyatrodaki bu tavrı, onun basit çocuksu ruhuyla sadece ekmek değil, gösteri de talep ettiğini kanıtlamaktadır. Ama onlara ne tür bir gösteri sunulmaktadır! Bu, tatsız tuzsuz ve estetikten yoksun bir gösteridir. Bu tiyatroların sahipleri Rumlar ve Ermenilerdir. Sadece kârlarına baktıkları için, halkı eğitmeye yönelik değil, halkın kaba zevklerine göre gösteriler sahnelemektedirler.[42] Pera'da ise durum çok farklıdır. Orada da halkı geçelim, eğitimli kimselerin çoğunluğunun bile anlamadığı, yabancı artistlerin oynadığı yabancı dillerdeki eserler sergilenmektedir.[43]

Nejdanov, Türk tiyatrosunda iki kategori olduğunu vurgular. Bunlardan ilki, Türk fikrinin ve hayatının doğal gelişiminin ürünü olanlardır. İkincisi ise, hiçbir özgünlüğü bulunmayan taklit eserlerdir.

---

42 Tiyatroyu topluma gerekli ve halkın eğitimi için zorunlu bir araç olarak kabul etmek, dönem aydınları arasında yaygın bir anlayıştır. Metin And, s.23-26.

43 Nejdanov'un kastettiği, İstanbul'daki Fransız tiyatro toplulukları ile Türkiye'ye sık sık gelip temsiller veren yabancı topluluklar olmalıdır. Bunlar için bkz. Metin And, s.42, 123-125.

Yazar, daha sonra Türk tiyatrosunun tarihsel gelişimini ayrıntılarıyla inceler. Karagöz, ortaoyunu ve meddahlardan (yani geleneksel Türk tiyatrosundan) Namık Kemal'e (yani çağdaş tiyatroya) kadar birçok farklı dönemi ele alır.

Nejdanov'un ifadesiyle Namık Kemal'in *Vatan yahut Silistre* oyunu, Türkiye'ye özgü ilk eserdir. Cahil kitlelerin yüreğini titretmiş ve halkın kanayan kalbinde yeni bir çığır açmıştır. Namık Kemal'in bu eseri ayrıca, Türk tiyatrosunda itici bir güç olmuş, bundan sonra peşi sıra özgün oyunlar yazılmış ve sahnelenmiştir.[44] Nejdanov, Namık Kemal'in sahneye Müslüman kadınların da çıkması için çaba harcadığını ama bu amacına ulaşamadığını belirtir.

Nejdanov'un üzerinde durduğu isimlerden biri de bu dönemin en çok sözü edilen oyuncusu ve tiyatro adamı olan Burhanettin (Tepsi) Bey'dir. Tiyatro alanında öncülük yapan Burhanettin Bey'in yıldızı II. Meşrutiyet yıllarında parlamış, bu devrin ilk ciddi ve uzun ömürlü topluluğu onun kumpanyası olmuştur.[45] Yazıda Burhanettin Bey'in imzalı (Neron rolündeki) fotoğrafı da tam sayfa verilmiştir.[46]

Nejdanov, Meşrutiyet dönemi tiyatro eserleri arasında, *Stambulskie Novosti*'nin 1910 yılına ait 16. sayısında son sahnesinin çevirisi yayımlanan Ahmet Cevat'ın "Yıldız'ın Sonu" başlıklı piyesini de örnek verir. Yazar, piyesin İstanbul'da yasaklandığına, Selanik'te üç kez sahnelendiğine ve büyük başarı kazandığına işaret eder. Ancak Nejdanov'a göre bu piyes, abartılı vatansever duygular taşımaktadır. Son olayların tazeliğiyle yazıldığından başka türlüsü de beklenmemelidir.

---

44 İlk Türk oyunu, Namık Kemal'in fikir babası olan İbrahim Şinasi Efendi'nin kaleme aldığı *Şair Evlenmesi*'dir ama bu alanda eserleriyle çığır açan kişi Namık Kemal olmuştur. Ses getiren eserleri öteki yazarları bunlara öykünerek oyun yazmaya isteklendirmiştir. *Vatan yahut Silistre*, döneminin en önemli eseridir ve 1873'te sahnelendiğinde olaylar çıkmış, tutuklamalar ve sürgünler yaşanmıştır. Metin And, *Tanzimat ve İstibdat Döneminde Türk Tiyatrosu (1839-1908)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1972, s.102-104, 258, 367.

45 Metin And, *Meşrutiyet Döneminde Türk Tiyatrosu (1908-1923)*, s.32-33, 43; Enver Töre, *II. Meşrutiyet Tiyatrosu (Yazarlar-Piyesler)*, Duyap Yayıncılık, İstanbul, 2006, s.7.

46 Aynı fotoğraf için bkz. *Servet-i Fünûn*, c.36, no. 911 (30 Teşrinievvel 1324), s.9.

Burhanettin (Tepsi) Bey Neron rolünde *(Stambulskie Novosti)*.

Yazar, yetersizliklerine rağmen Türk tiyatrosunu parlak bir geleceğin beklediğini belirterek sözlerine son verir.[47]

Nejdanov'un bu incelemesinden sonra, "M. S-iy." imzasını kullanan Mariya Skokovskaya'nın "İstanbul Tiyatroları" başlıklı yazısı, *Stambulskie Novosti*'de Türkiye'deki sahne sanatlarının ele alındığı diğer bir değerlendirmedir.

Türkiye'de tiyatroları yakından takip ettiğini bildiğimiz Skokovskaya,[48] bir Türk tiyatrosundaki izlenimlerini aktararak söze girer: Büyük salon tıka basa doludur. Kalabalık, bir şeyler atıştırmakta, sigara içmekte, tamamen serbestmiş görüntüsü çizmektedir. Sahnede ise, Fransızcadan çeviri Türkçe bir melodram sahnelenmektedir. Tabii ki Fransızlık adına hiçbir şey kalmamıştır. Dekorlar piyese uygun değildir ve kostümler zayıftır. Bazı Türk oyuncular hariç, geriye kalan Ermeni erkek ve kadın oyuncular kötü Türkçe konuşmaktadır. Aralarda Doğu müziği çalmakta, Rum kadınlar şarkı söylemektedir. Uzun süren oyunlarda seyirciler, oyunun sonunu beklemeden dağılmakta, temsil neredeyse boş salona oynanmaktadır.[49] Ünlü komedyen Hasan'ın tiyatro grubu böyledir. Hasan'ın seyirciyi güldüren iyi ve canlı performansına rağmen estetik ve sanattan yoksundur.[50]

Tiyatro sanatı bakımından Türk drama oyunları daha ciddidir. Yetenekli Burhanettin Bey'in yönetimi altında drama tiyatrosu, hedeflerinden henüz uzak olsa da Türk tiyatrosunu izleyicinin zevkini geliştiren ve yönlendiren ve onları milli

47 Nejdanov, "Teatr v Turtsii", *Stambulskie Novosti*, no. 7 (4 Aralık 1909), s.4-8.

48 Hatıralarında Ahmet Cevat Emre, birlikte tiyatroya gidişlerini anlatır. Skokovskaya ve eşinin içinde bulundukları ekonomik sıkıntıya değindikten sonra şöyle yazar: "İstanbul'a gelen Fransız Truplarının [gruplarının] verdiği temsillere gidemiyorlardı, ben bir koltuk ücretiyle hepimizin, –Celâlin [Korkmasov], Manyanın [Mariya], Sonya ve Maşanın– pulayeden [numarasız] seyir etmemizi sağlıyabiliyordum. Çakır keyif, onları bir gazinoya götürdüğüm de olurdu." Ahmet Cevat Emre, s.153.

49 Sözkonusu dönemde sahne düzeni (dekor, kostüm, ışık, donanım) oldukça ilkel durumda olduğu gibi, henüz oturmuş bir tiyatro kültürü de yoktur. Tiyatro seyircisi henüz yetişmemiştir ve temsillerde bugün fazlasıyla gülünç bulabileceğimiz olaylar yaşanabilmektedir. Ayrıca, çağın oyuncularındaki önemli kusurlardan biri, sahne dili bakımından bozukluktur. Metin And, s.15-23, 28, 34, 75, 97-100.

50 Hasan Efendi, dönemin tanınmış tuluat oyuncularındandır. "Komedyen", yani "ciddi erkek oyuncu" değil, "komik" sayılmıştır. Metin And, s.30, 58.

edebiyatın en iyi örnekleriyle tanıştıran Avrupa standartlarına yükseltme çabasındadır.[51]

Türk tiyatrosu kendi yolunu bulmaya ve tarzını geliştirmeye çalıştığı zor bir süreçten geçmektedir. Hâlâ kendine yabancı, dışarıdan aktarılmış birçok öge içermektedir.[52] Ama yine de kendi özelliklerini yavaş yavaş oluşturmaya başlamıştır; kimi başrol oyuncuları kendi özgün tarzını yaratma çabasındadır. Bütün bu çabalarda Türk tiyatrosunun gelecekteki gelişimini görmek mümkündür.

Ne yazık ki Türkiye'de hayat, hâlâ siyaset tarafından yutulmuş durumdadır. Burhanettin Bey ve grubunun girişimleri yankısını bulmamakta, toplum ve basın tarafından yeterli desteği görmemektedir. Bununla birlikte, Osmanlı aydını için yeni bir faaliyet alanı açılmaktadır. Müslüman nüfus, tiyatroyu delice sevmektedir. Özellikle, sevilen Türk yazarların yurtsever oyunları sahnelendiği zaman seyirciler salona sığmamaktadır. Şüphesiz, daha büyük destek gördüğü zaman tiyatro, halk kitlelerinin gelişiminde çok önemli bir etkene dönüşecektir. Bu tespit ve gözlemlerinin ardından Skokovskaya şöyle devam eder:

> "Kıyas kabul etmez bir biçimde Türk tiyatrosunun üstünde Rum, Ermeni ve tabii ki Fransız ve Alman tiyatrosu yer almaktadır. Belirtmek gerekir ki bu misafirperver başkentte yaşayan her milli grubun kendi dilinde kendine ait özel tiyatrosu bulunmaktadır.

---

51 Burhanettin Bey ve kumpanyası, bu dönemde basında en çok sözü edilen ve tartışılan tiyatro sanatçısı ve topluluğudur. Birkaç örnek için bkz. "Memleketimizde Sanat-ı Temaşa - Burhanettin Bey ve Kumpanyası", *Musavver Hale*, 1. sene, no. 3 (Şubat 1325), s.23-26; Celal Sahir, "Tarık bin Ziyad, Abdülhak Hamit - Burhanettin Bey Tiyatrosu Eylül 1325", *Servet-i Fünûn*, c.37, no. 956 (17 Eylül 1325), s.313-316. Müfit Ratip'in *Musavver Tiyatro* dergisindeki ilgili yazısı için bkz. İ. Arda Odabaşı, s.17-18. Burhanettin Bey'e dair bir anket için bkz. "Herkes Ne Diyor? Sanatkârlarımız", *Musavver Hale*, 1. sene, no. 1 (Kânunuevvel 1325), s.31-32.

52 "Tiyatro edebiyatı bizde henüz canlanırken hiçbir tesir-i hariciye kapılmaksızın, ... Türk hayatının safahât-ı muhtelifesinden, Türklüğün tarz-ı tefekkür ve tahassüsünden doğmuş bir tiyatro edebiyatının vücudunu görmek -ne kadar fakir olursa olsun- yine bir muvaffakiyet ve bedâat-i milliye olmuş olurdu." Halide Salih, "Tiyatro Edebiyatı", *Resimli Kitap*, no. 7 (Nisan 1325), s.699.

Eğer bütün Avrupa başkentleri 'çağdaş Babil' olarak adlandırılıyorsa, bu unvanı hepsinden çok İstanbul hak etmektedir. İstanbul caddelerinde dillerin ve lehçelerin, ırk ve milletlerin, tiplerin, kıyafetlerin ve (...) psikolojilerin dinmeyen karışımı vardır! Burada farklı farklı ülkelerin çocukları, ortak çıkarlarla bağlı bir şekilde yüzyıllar boyunca birbirlerini anlamadıkları farklı farklı dillerde konuşarak, düşünerek, eğitim görerek, dua ederek omuz omuza yaşamaktadır... İstanbul için daha karakteristik olansa, diğer ülkelerin başkentlerinde olduğu gibi herkesin ortak bir dilinin olmamasıdır.
İnsanlar, en basit günlük hayata yetecek kadar Türkçe bilerek on yıllarca yaşayabilmektedir. Türkiye'de, tabii ki şehirlerde, ortak dil olarak belki Fransızcayı sayabiliriz. Bu durum, ilk olarak Türklerin işgal ettikleri yerlerin halklarına yönelik hoşgörüsüyle,[53] ikinci olarak Türk dilinin zorluğu ve Türk kültürünün diğer ögeleri yutacak kadar çok gelişmemiş olmasıyla açıklanabilir."

Daha sonra tiyatro konusuna geri dönen Skokovskaya, İstanbul sokaklarını Viyana Operası'nın, Fransız komedilerinin, Ermeni dramalarının, Rum ve Türk tiyatrosunun afişlerinin süslediğini ama hiçbirinin kelimenin tam anlamıyla drama sanatına uygun olmadığını belirtir. Siranuş Hanım'ın Ermeni tiyatro grubu haricinde, geri kalan bütün tiyatrolar sıradandır ve izleyicilerin basit zevklerine uygun şekilde hazırlanmıştır.

Rum tiyatrosu, kimi zaman Sophocles'ten, Shakespeare'den eserler sahnelese de bunların çoğu aslına tamamen uygun değildir ve izleyiciler sıkılmış bir biçimde hayal kırıklığıyla salondan ayrılmaktadır.

Skokovskaya, bu anlamda İstanbul'u sıkıcı bulur. Devasa bir başkent hâlâ taşra hayatı sürmektedir. Avrupa başkentlerinin parlak eğlencelerini İstanbul'da bulmak mümkün değildir.[54]

53 Korkmasov ve Skokovskaya, hazırladıkları *İstanbul Rehberi*'nde İslam'ın inançlara hoşgörü ilkesini benimsediğini ifade etmişlerdir: "La ikrah fiddin" (imana zorlama yok). Yazarlara göre bu ilke, Avrupa'da hiçbir yerde olmadığı kadar Türkiye'de geçerlidir. D. Korkmas, M. Skokovskaya, *Putevoditel Po Kostantinapolyu i Yego Okrestnostyam*, Bölüm 1, 2. basım, İzdatelstvo Babok i Sın, Konstantinapol, 1919, s.68.

54 M. S-iy., "Konstantinopolskie Teatrı", *Stambulskie Novosti*, no. 8 (19 Şubat 1910), s.8-11.

Stambulskie Novosti'de dönem tiyatrosu üzerine bu değerlendirmelerden başka, Türk tiyatro edebiyatından iki örneğe de yer verilmiştir. Bunlardan ilki, gazetenin 31 Mart Olayı'nın yıldönümü vesilesiyle çıkarılan özel sayısında bazı parçaları sunulan, Ahmet Cevat Bey'in "Yıldız'ın Sonu" başlıklı piyesidir.[55]

1908 Devrimi'nin getirdiği tiyatro furyasında baş yeri siyasal-belgesel türde oyunlar tutmuştur. Konu itibariyle genellikle, eski rejimin kötülüklerinin ve tüm olumsuzlukları düzelteceğine inanılan hürriyetin 1908 Devrimi ile gelişinin işlendiği bu türden eserlerde devrimci coşku yansıtılmış, II. Abdülhamit istibdadına yönelik öfke dışa vurulmuş, Meşrutiyet ve bu rejimi getiren devrimciler (Jön Türkler, İttihatçılar) yüceltilmiştir. 31 Mart'tan sonra ise, karşıdevrim ve onun ezilişi, II. Abdülhamit'in taht-tan indirilişi temalarını işleyen eserler yoğunlaşır. Ahmet Cevat Bey'in kaleme aldığı "Yıldız'ın Sonu" başlıklı piyes de dönemin tipik siyasal-belgesel oyunlarından biridir.[56]

Beş perdelik bir piyes olan "Yıldız'ın Sonu", 1909 yılında 58 sayfalık bir kitapçık olarak ve kapağında "hadisat-ı irticaiyyeyi ve Abdülhamit'in hallini musavverdir" açıklamasıyla basılmıştır.[57] Ahmet Cevat Emre'nin hatıratındaki deyişiyle, "irtica hareketini tasvir eden bu piyes" birkaç defa sahnelenmiş ve Sırpçaya da çevrilmiştir. Emre, eserinin bazı parçalarını hatıralarına almıştır.[58] *Stambulskie Novosti*'de piyesin beşinci, yani son perdesinden bir bölüm aktarılmıştır. Oyunun son sahnesi şöyledir:

> "Abdülhamit: –Eyvah, artık kurtuluş kalmamıştır...
> (Cülûs topları atılıyor...)
> (Ağalardan biri girer): –Efendimiz, Millet Meclisinden bir heyet geldi, huzuru şahaneye gelmek istiyor.

55 Ahmet Cevat, "Konets Yıldıza", *Stambulskie Novosti*, no. 16 (16 Nisan 1910), s.13-15.

56 Siyasal-belgesel nitelikte oyunlar için bkz. Metin And, s.181-199.

57 Ahmet Cevat, *Yıldız'ın Sonu*, Jirayir-Keteon Matbaası, Dersaadet, 1325. Piyes, Ağustos ayında yayımlanmış ve Ahmet Cevat Bey'e övgüyle tanıtılmıştır: "Âsâr-ı Münteşire: Yıldız'ın Sonu", *Tanin*, 2. sene, no. 343 (3 Ağustos 1325/16 Ağustos 1909), s.4.

58 Ahmet Cevat Emre, s.136-145. Piyesin özeti için bkz. Metin And, s.196; Enver Töre, s.79.

Abdülhamit: –Küstahlar, nankörler, benden ne istiyorlar? Beni rahat bıraksınlar! İşte istedikleri gibi her tarafı zaptettiler, daha ne olacak? Söyle, defolup gitsinler, sonra pişman olurlar... (ellerini ceplerine sokar, iki tabanca çıkarır) Anlıyor musun? Git, öyle söyle!... Yok, gitme, dur! (tabancaları cebine kor) Git, söyle, gelsinler (Cülûs topları devam etmede; içeriye dört kişilik Meclis heyeti girer.) Ne istiyorsunuz?

Heyetten bir zat: –Size bu yüksek kararı tebliğe memuruz.

Abdülhamit: –Hayatım... malım... söyleyiniz, ben ne olacağım?

Aynı zat: –Korkmayınız, Millet intikam almağa tenezzül etmiyor. Hayatınıza dokunulmuyor. Malınızdan, servetinizden haberim yok; acaba meşru malınız, servetiniz var mıdır?

Abdülhamit (ürküntü içinde): –Allah aşkına söyleyiniz, hayatım tehlikede mi?

Aynı zat: –Bizim ağzımızdan yalan çıkmaz... Millet Meclisi yalnız tahttan inmenize karar verdi.

(Abdülhamit yüzünü kapar, hüngür hüngür ağlar)

Aynı zat: –Ağla, 'Kızıl Sultan' ağla! Zalimlerin akıbeti böyle olur. Allah'ın *Kur'an*'ında buyrulmuştur:

'Fenzur keyfe kâneakıbetül zalimin!'"[59]

Stambulskie Novosti'de çevirisi yayımlanan ikinci tiyatro oyunu ise, dönemin genç ediplerinden Şahabettin Süleyman'ın "Kanun" isimli üç kişilik küçük piyesidir ve bu metin, gazetenin son sayısının son yazısı olarak çıkmıştır.[60]

59 Ahmet Cevat Emre, s.144-145. Bu alıntıyı, yazarı tarafından kısaltılmış ve sadeleştirilmiş olduğundan, hatıratından yapıyoruz. Yazar bu aktarma sırasında metinde bazı değişiklikler yapmıştır. Aynı sahnenin orijinali için bkz. Ahmet Cevat, *Yıldız'ın Sonu*, s.57-58.

60 Şahabettin Süleyman, "Zakon", *Stambulskie Novosti*, no. 23 (4 Haziran 1910), s.12-15. Eserin Ağustos 1909'daki ilk basımı için bkz. Şahabettin Süleyman, "Kanun", *Musavver Muhit*, c.2, no. 16-38 (23 Temmuz 1325), s.457, 460-461, 464-465. Konu özeti için bkz. Enver Töre, s.57.

Tevfik Fikret ve Osmanlı Milli Marşı

Stambulskie Novosti'nin 11 (24) Aralık 1909 tarihli 8. sayısının bir bölümü Tevfik Fikret'e ayrılmıştır.[61] Tevfik Fikret'in en tanınmış şiirlerinden olan "Rücû", Rusça olarak ("Yeniden Doğuş" başlığıyla) yayımlanmıştır. Şair, bu şiirini devrimin ilk günlerinde, 24 Temmuz 1908'de kaleme almıştır.[62]

Tevfik Fikret'in çalışma odasında çekilmiş -ilk kez 8 Şubat 1900'de yayımlanmış olan-[63] fotoğrafıyla biyografisine[64] de yer verilmiştir. Sık sık şiirlerine atıflar yapılan biyografide şu satırlar dikkat çekmektedir:

> "Tevfik Fikret, kendi döneminin çocuğudur. İstibdat ve keskin mücadele zamanlarında kuvvetlenen yeteneğinin o dönemin şartlarını yaşamış olan kendisine karmaşık bir psikoloji olarak yansımamasına imkân yoktu."

Yan sayfada ise, notaları ve Türkçe ve Rusça sözleriyle "Osmanlı Milli Marşı" yer almaktadır. Marşın sözleri Tevfik Fikret'e aittir. Bestesini ise Vedî (aynı zamanda Vadya ve Wadia) Sabra yapmıştır. Aynı sayfada bestecinin bir fotoğrafı ile kısa biyografisi de sunulmuştur.

Gazetede verilen bilgiye göre, Vedî Sabra müzik yüksek öğrenimini Paris'te tamamlamıştır. Hem Doğu'nun hem de Batı'nın müzik dilini çok iyi bilmektedir. Milli marşın müziğini tarihsel olaylardan esinlenerek bestelemiştir. Savaşçı karakteri ve yurtseverlik coşkusuyla bu eser, Marseillaise'i hatırlatmaktadır.[65] Yarışmada birinci seçilmiştir. Tevfik Fikret Bey ise, müziğe çok uyumlu bir şekilde sözlerini yazmıştır.[66]

---

61 Konuyla ilgili bir çalışma için bkz. Elfine Sibgatullina, "Stambulskiye Novosti Gazetesinde Tevfik Fikret ve Osmanlı Milli Marşı", *Türkbilig*, 2012/23, s.107-114.

62 "Rücû" ilk olarak *Tanin* gazetesinin birinci sayısında, "11 Temmuz 1324" kaydıyla yayımlanmıştır. Tevfik Fikret, "Rücû", *Tanin*, 1. sene, no. 1 (19 Temmuz 1324), s.2. Yeni harfli metin için bkz. *Tevfik Fikret Bütün Şiirleri*, s.479-480.

63 *Servet-i Fünûn*, c.18, no. 465 (27 Kânunusani 1315), s.357.

64 Bu biyografi için de *Servet-i Fünûn* dergisinin 8 Şubat 1900 tarihli sayısında, Tevfik Fikret'in yeni basılan şiir kitabı münasebetiyle yayımlanan kapsamlı yazıdan yararlanılmış olsa gerektir. Bkz. Mehmet Rauf, "'Rübab-ı Şikeste'nin İntişarı Münasebetiyle: Tevfik Fikret Hayat ve Hususiyeti", *Servet-i Fünûn*, c.18, no. 465 (27 Kânunusani 1315), s.354-358.

65 "La Marseillaise" Fransız Devrimi sırasında bestelenip Fransa'nın milli marşı olarak kabul edilmiştir. *Stambulskie Novosti* burada, iki marş arasında devrimcilik ve yurtseverlik bakımından paralellik kurmaktadır.

66 *Stambulskie Novosti*, no. 8 (11 Aralık 1909), s.11-13.

Gerçekten de bilindiği kadarıyla Türkiye için bestelenen ilk "milli/ulusal marş" budur. Fransız *Figaro* gazetesinin verdiği bilgiye göre, Beyrutlu (Osmanlı vatandaşı) Vedî Sabra Efendi tarafından Paris'te bestelenmiştir. İlk güftesi Şeyhülnezare tarafından düzenlenmiş ve eser, Ağustos 1909'da Paris'te bulunan Osmanlı mebusları[67] şerefine birçok defalar çalınmıştır. Eser o kadar takdirle karşılanmıştır ki Osmanlı mebusları heyeti reisi Talat Bey ve arkadaşları, bunun Türkiye'de milli marş olarak kabul edilmesini teklife karar vermişlerdir. Bu teklifin hükümet tarafından kabul olacağından *Figaro*'nun şüphesi yoktur çünkü vatanperver duyguları mükemmel bir şekilde coşturan bu marş, bu yönüyle Marseillaise'e pek benzediği gibi, savaşçılık bakımından da ondan üstündür.[68]

Vedî Sabra Efendi'nin bestesine Tevfik Fikret ikinci olarak güfte yazmıştır ve bu da "Vatan Şarkısı" başlıklı eseridir.[69] Marşın notaları ve güftesi, bestekârının fotoğrafları ve hakkında bilgi, 1909 yılının son aylarında basına yansımıştır.[70] Bu arada, başka "milli marş" adayları da ortaya çıkmaya başlamıştır.[71] Bestekârının "Türk Marseillaise'i" dediği[72] eser, padişah huzurunda seslendirilip büyük beğeniyle karşılanmış,[73] Osmanlı mızıkaları (orkestraları) tarafından takdir ve kabul olunmuş, Osmanlı okullarında "milli marş" olarak okunmuş-

67 Temmuz-Ağustos 1909'da mebuslardan oluşan bir Osmanlı heyeti, ilişkileri güçlendirmek amacıyla İngiltere ve Fransa'ya resmi ziyarette bulunmuştur.

68 *Figaro* gazetesinden akt. "Bir Millî Marş", *Tanin*, 2. sene, no. 356 (16 Ağustos 1325/29 Ağustos 1909), s.4.

69 "Vatan Şarkısı"nın yeni harfli metni için bkz. *Tevfik Fikret Bütün Şiirleri*, s.489.

70 *Resimli Kitap*, c.3, no. 14 (Teşrinisani 1325), s.180; *Mehasin*, no. 12 (Teşrinisani 1325), s.866-867; *Servet-i Fünûn*, c.37, no. 958 (1 Teşrinievvel 1325), s.351; *Bahçe*, 2. sene, c.3, no. 8 (28 Teşrinievvel 1325), s.113; "Vatan Şarkısı", *Tanin*, 2. sene, no. 414 (15 Teşrinievvel 1325/28 Teşrinievvel 1909), s.3.

71 "Millî Marş", *Tanin*, 2. sene, no. 371 (31 Ağustos 1325/13 Eylül 1909), s.2; "Millî Marş", *Yeni Gazete*, 2. sene, no. 378 (31 Ağustos 1325/13 Eylül 1909), s.3; "Millî Marş", *Tanin*, 2. sene, no. 452 (22 Teşrinisani 1325/5 Kânunuevvel 1909), s.4; Ercüment Ekrem, "Vatan Şarkısı ve Bestekârı", *Musavver Hale*, 1. sene, no. 3 (Şubat 1325), s.11; "Vatan Şarkısı", *Musavver Hale*, 1. sene, no. 3 (Şubat 1325), s.12-13.

72 *Servet-i Fünûn*, c.37, no. 958 (1 Teşrinievvel 1325), s.351.

73 *Mehasin*, no. 12 (Teşrinisani 1325), s.866; "Marş-ı Millî", *Sabah*, 21. sene, no. 7254 (20 Teşrinisani 1325/3 Kânunuevvel 1909), s.3.

tur.[74] Vedî Sabra Efendi, marşının resmen kabul edilmesi için Mebusan Meclisi'ne başvuruda bulunmuştur.[75] Milli iane yararına olmak üzere marşın büyük topluluklar tarafından seslendirilmesi de gündeme gelmiştir.[76]

Osmanlı İmparatorluğu'nda Türkçe olarak sahnelenen ilk opera da Vedî Sabra Efendi tarafından bestelenecektir. Librettosunu Halide Edip Adıvar'ın yazdığı, bestesini Vedî Sabra Efendi'nin yaptığı *Kenan Çobanları* 1918'de Beyrut'ta sahneye konulacaktır. Kendisini yakından tanıyan Adıvar, hatıralarında, Sabra'nın ismini ilk kez 1908'de (doğrusu 1909 olmalı), Tevfik Fikret'in bir milli marşını bestelediği ve Taksim Bahçesi'nde orkestrasının başında bu eseri çaldığı zaman duyduğunu ifade etmiştir.[77]

Dilde Reform Çalışmaları ve Türk Edebiyatı

Döneme damgasını vuran gelişmelerden biri de dilde yapılan reform çalışmalarıdır. "Meşrutiyet devrimi, dilde sadeleşme hareketinin şuur kazanmasına ve yeni bir atılma ile ortaya çıkmasına imkân vermiş"tir. Yeni devirde, eski bir dava olan dil meselesinin tekrar canlanması olağandır.[78] *Stambulskie Novosti*, okuyucularını bu konuda bilgilendirmek için, sayfalarını reform çalışmalarının içinde bulunan Ahmet Mithat Efendi'ye açar.

Osmanlı dilinin imlası hakkında bir kaide kabulü yolunda çalışma yapmak üzere, Maarif Nezareti tarafından Emrullah, Hüseyin Cahit, Babanzade Naim, Necip Asım, Veled Çelebi gibi isimlerden kurulu bir komisyon oluşturulmasına 1909 yılının Ağustos ayında başlanmıştır. Ahmet Mithat Efendi de

74 *Resimli Kitap*, c.3, no. 14 (Teşrinisani 1325), s.180.

75 "Millî Marş", *Tanin*, 2. sene, no. 443 (13 Teşrinisani 1325/26 Teşrinisani 1909), s.3.

76 "Marş-ı Millî-i Osmanî", *Tanin*, 2. sene, no. 554 (6 Mart 1326/19 Mart 1910), s.3; "Millî Marş", *Tanin*, 2. sene, no. 561 (13 Mart 1326/26 Mart 1910), s.3.

77 Halide Edib Adıvar, *Mor Salkımlı Ev*, 7. basım, Özgür Yayınları, İstanbul, Kasım 2005, s.267-284.

78 Agâh Sırrı Levend, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, 2. basım, TDK Yayınları, Ankara, 1960, s.300, 305.

bu komisyonun üyelerinden biridir.[79] Komisyon, kurulduktan sonra toplantılar yapmıştır.[80]

Stambulskie Novosti'deki yazının başında Ahmet Mithat Efendi'yi tanıtan, Türk edebiyatındaki yeri ve önemini anlatan bir sunuş yapılır. Sunuşta, edebi eserlerinden dolayı Ahmet Mithat Efendi'nin Alexandre Dumas'yı hatırlattığı ifade edilir. Ayrıca, farklı siyasal fikirleri nedeniyle İttihat ve Terakki üyesi olmadığına ama yeni rejimin güçlenmesi taraftarı olduğuna işaret edilir.

Ahmet Mithat Efendi yazısına, son dönemde Osmanlı dilinin alfabesi, imlası ve dilbilgisi konusundaki reformun çok konuşulup yazıldığını belirterek başlar. Basında bu fikirlere kimi zaman basitçe, kimi zaman ciddiyetle değinilmektedir. Sadece Türkiye'de değil, 40-50 milyonu bulan bütün dünyadaki Türkler arasında bu meseleye önem verilmektedir. Bununla birlikte, yankısı mevcuttur ama ses zayıftır. Hatta Rusya'daki Türk basını da bu meseleyle meşgul olmuş, konuya kimi zaman yüzeysel değinilmiş, kimi zaman da üzerinde ciddiyetle durulmuştur.[81]

---

79 "Lisan-ı Osmanî", *Tanin*, 2. sene, no. 349 (9 Ağustos 1325/22 Ağustos 1909), s.3. Komisyon üyelerinin önemli bir kısmının Türk Derneği kurucusu ve üyesi olması dikkat çekicidir. Ahmet Mithat Efendi, Emrullah Efendi, Necip Asım (Yazıksız) Bey, Veled Çelebi (İzbudak) Efendi, Aralık 1908'de İstanbul'da kurulan ve Türk dili araştırmaları ile Türkçeyi geliştirmeyi amaç edinen Türk Derneği'nin kurucularındandırlar. Hüseyin Cahit Bey kurucu değil ama üyedir. Akçuraoğlu Yusuf, "Türkçülük", *Türk Yılı 1928*, top. Akçuraoğlu Yusuf, Yeni Matbaa, İstanbul, 1928, s.435-436; "Bugün Türk Derneği'nde Aza Bulunan Zatlar Şunlardır", *Türk Derneği*, yıl 1, no. 3 (1327 Hicri), s.103-104.

80 "Lisan Komisyonu", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 1. sene, no. 170 (6 Teşrinisani 1325/19 Teşrinisani 1909), s.3.

81 1908 Devrimi'nin ardından görülen münferit örnekler bir yana bırakılacak olursa, "tasfiye-i lisan", yani dilde sadeleşme konusunun kamuoyunda hararetle tartışılması 1909 yılının ikinci yarısında başlamış, özellikle Eylül ayında yoğunlaşmış; *Yeni Tasvir-i Efkâr*, *İkdam*, *Tanin*, *Servet-i Fünûn*, *Türk Derneği*, *Sırat-ı Müstakim* gibi yayınlarda çok sayıda makale, mektup ve polemik yazısı çıkmıştır. Bu tartışmalara, Rusya'nın hâkimiyeti altındaki bölgelerde yaşayan Türkler de katılmışlardır. Bu minvalde iki örnek için bkz. "Tasfiye-i Lisan!", *Tanin*, 2. sene, no. 378 (7 Eylül 1325/20 Eylül 1909), s.1-2 (Tiflis'te çıkan bir gazeteden aktarılmıştır); Mirza Abdulselam Ahundzade, "Tasfiye-i Lisan Meselesine Dair", *Tanin*, 2. sene, no. 380 (9 Eylül 1325/22 Eylül 1909), s.2. Üstelik buralardan gelen mektuplar da ayrı bir tartışma doğurmuştur. 1909'daki dil tartışmaları hakkında genel bir fikir edinmek için bkz. Agâh Sırrı Levend, s.305-313. O dönemlerde Türkiye

Yazar, fazla önemli saymadığı bu şeyleri zamana bırakmak gerektiğini belirtip esas meseleye geçer. Ahmet Mithat'a göre bu konu devrimin en önemli halkalarından biridir. Nazır[82], derin bilgisiyle bizzat bu işle ilgilenmektedir. 8-10 kişilik bir komisyon kurulmuş ve çalışmalarını sınırlamamak için tartışmalarında ve kararlarında üyelerine tam özgürlük tanınmıştır. Ahmet Mithat Efendi, komisyonun beş aydan beri her hafta toplandığının, her toplantının üç saatten aşağı sürmediğinin ve çalışmaların başarılı bir şekilde ilerlediğinin altını çizer.[83]

Komisyon öncelikle şu kararları almıştır: Bir dili ıslah etmek, onu tamamen birilerinin dayattığı belirli kurallar altına almak demek değildir. Bu dilin doğal vasfını, dilbiliminin bilimsel verilerine uygun olarak belirlemektir. Sonra da bu vasfın kurallarını çıkarmaktır. Bu çerçevede işe Osmanlı alfabesiyle başlanmıştır. Son 50 yıldır tartışılan, alfabeye yeni harf eklenmesi fikrine komisyon kesinlikle karşıdır. Böyle bir uygulamanın Osmanlı'yı bu alfabeyi kullanan 20 farklı Müslüman halktan koparacağı düşünülmüştür. Mevcut alfabenin korunmasına ama bazı değişikliklere gidilmesine karar verilmiştir. Ahmet Mithat Efendi bu değişiklikleri yazısında anlatır.

Daha sonra imla meselesine geçilmiş ve reformun temel ilkeleri saptanmıştır. Bu ilkelerden birincisi, Arapça kelimelerin imlasına dokunmamak olmuştur. Zira Türkler Kur'an okuyan bir millettir. Bütün Müslümanların kullandığı Arapça keli-

---

dışında Türkçenin sadeleştirilmesi ve alfabede reform yapılmasıyla ilgili fikir hayatının en canlı olduğu yer Azerbaycan'dır. M. F. Ahundov, daha 19. yüzyılda Müslüman halkların geri kalmasının sebebi olarak gördüğü Arap alfabesinin sadeleştirilmesi fikrini İslam dünyasında ilk savunan aydınlardandır. Ahundov'a göre bu alfabe değiştirilmediği takdirde İslam milleti cehaletin karanlığında kalacaktır. Ona göre bu reform, alfabenin barbarlık döneminden kalma harfleri için bir ilaç olacaktır. Böylece herkes kısa zamanda ve güçlük çekmeden anadilinde okuyabilecektir. Bkz. Aydın Balayev, *Azerbaycanskie Turki: Protsessı Formirovaniya Natsii i Natsionalnoy İdentiçnosti Na Rubeje XIX-XX vv.*, Qanun, Baku, 2010, s.132; Tadeusz Swietochowski, *Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycanı 1905-1920*, Bağlam Yayınları, İstanbul, Ağustos 1988, s.43.

82 Maarif Nazırı Mustafa Nail Bey. Hakkında bilgi için 1. bölüme bkz.

83 Bununla birlikte, bu komisyon fazla etkili olamamış ve çalışmaları fazla bir sonuç vermemiştir. Agâh Sırrı Levend, s.360-361. Daha o sıralarda bu yönde dile getirilen kaygılar için bkz. H. N. (Haşim Nahit), "Tahsil-i Lisan, Teshil-i Lisan", *Servet-i Fünûn*, c.38, no. 967 (3 Kânunuevvel 1325), s.78.

melerle oynamak Osmanlı'yı diğer milletlerden koparacaktır. Ayrıca Farsça kelimelere de dokunmama kararı alınmıştır. Ancak, bütün Arapça ve Farsça kökenli kelimeler yeni Osmanlı imlasına göre yazılacaktır. Esas, Türkçe kelimelerde değişiklik yapılacak, sesli harfler kullanılacaktır. Ayrıca, imla sözlüğü (yazım kılavuzu) üzerinde çalışılmaktadır. Bu, kelimenin anlamını değil, imlasını verecek bir sözlük olacaktır.

Ahmet Mithat Efendi yeni bir alfabe oluşturulmasıyla ilgili kendi fikrini de dile getirir. Önce Müslüman, sonra Türk ve Osmanlı olduklarını belirtir ve yeni bir alfabeye, kuvvetli ve farklı şekillerde bağlı olunan diğer Müslüman halklardan Osmanlı'yı koparacağı için karşı çıkar.[84] Son sözü, "Gelecek kimin haklı olduğunu gösterecektir" olur.[85]

Aynı konu, *Stambulskie Novosti*'nin 26 Şubat (11 Mart) 1910 tarihli sayısında Celal Bey'in[86] "Türk Edebiyatı Üzerine" başlıklı makalesinde de ele alınacaktır. Yeni rejimle birlikte yeni bir Türk dili yaratma konusundaki istek ve çabaların her geçen gün güçlendiğini belirten Celal Bey, bu meselenin basında hararetle tartışıldığını ifade eder. Bazı kesimler Türklerin anlamadığı Farsça ve Arapça kelimelerden dilin temizlenmesini ve dilde Türkçeleşmeyi savunurken, diğerleri de başka dillerden yeni kelimeler alarak dilin zenginleştirilmesini istemektedir.[87]

---

84 II. Meşrutiyet devrinde dil tartışmaları içinde harfler ve alfabe sorunu önemli bir yer tutar. Alfabe konusunda farklı fikirler ve Latin alfabesinin kabul edilmesini savunanlar vardır. Örneğin Hüseyin Cahit Yalçın bunlardan biridir. Ona göre Latin alfabesinin kabulü Türklüğün çıkarınadır. Bkz. Hüseyin Cahit, "Arnavut Hurufatı", *Yeni Tanin*, 1. sene, no. 27-496 (7 Kânunusani 1325/20 Kânunusani 1910), s.1; Agâh Sırrı Levend, s.361-363.

85 Ahmet Mithat, "Reforma Ottomanskogo Yazıka", *Stambulskie Novosti*, no. 9 (18 Aralık 1909), s.5-7.

86 Çelal Bey'in kim olduğu kesin olarak belli değildir. Celal Korkmasov olabileceği gibi, Türk Derneği kurucularından ve *Servet-i Fünûn* dergisi çevresinden Mülkiye Mektebi Müdürü Celal Bey veya yine Türk Derneği üyelerinden, dil ve edebiyat konularıyla her zaman içli dışlı olan şair Celal Sahir (Erozan) Bey veya gazetede bir başka yazısı yayımlanmış olan Celal Nuri (İleri) Bey veya yine dil konularıyla ilgilenen Celal Esat (Arseven) Bey veya başka herhangi biri olabilir. Sibgatullina'ya göre, Celal Korkmasov'dur. Elfine Sibgatullina, "Stambulskiye Novosti Gazetesi ve Türk Edebiyatı İle İlişkisi", s.99.

87 Bu tartışmalardan yukarıda kısaca bahsedilmişti. Örnek vermek gerekirse, Fuat Köseraif gibi "tasfiyeciler" dildeki tüm yabancı kelimelerin atılmasını ve bunların yerine öz Türkçe kelimelerin konulmasını savunurken, Süleyman Nazif gibi isimler ağdalı Osmanlıcanın korunması taraftarıydı. Söz

Ancak, herkesin ortak noktası, dilin mükemmelleştirilmesi, dilbilgisi kurallarının yaratılması ve tam bir sözlüğün hazırlanmasıdır.

Yazara göre dil meselesi, Osmanlı İmparatorluğu için ülkenin siyasi ve fikirsel gelişimi açısından büyük önem taşımaktadır. Türkçe, imparatorluğun resmi dilidir ve her Osmanlı vatandaşı bu dili öğrenmek ve bilmekle yükümlüdür.[88] Bu sebeple devlet de kendi adına dilin geliştirilmesi ve sağlamlaştırılması için çaba harcamalıdır.

Bu temelde Maarif Nezareti bünyesinde bir komisyon kurulmuştur.[89] Önümüzdeki seneden itibaren Türk okullarında ıslah edilmiş alfabe kullanılacaktır. Ayrıca dünya çapında bir dil akademisinin kurulması da konuşulmaktadır. Türk toplumu büyük milli önem taşıyan bu çalışmanın dışında değildir. Bazı kulüplerin ötesinde, İstanbul ve Bursa gibi şehirlerde Türk dilinin yayılması ve öğrenimi için dernekler kurulmuştur.[90]

Bu akım, yeni rejimin ilanıyla büyük bir hız kazanmış olsa da kökleri tarihin derinliklerine inmektedir. Bu bakımdan tarihi gelişimi açısından Türk edebiyatını iki temel ekole ya da döneme ayırmak mümkündür: Asya ekolü ve Avrupa ekolü.

Yazar, Asya ekolünü özetle şöyle anlatır: Asya ekolünün Fuzuli, Nefi ve Nedim gibi temsilcileri Doğu şiirini, özellikle İran'ın klasik tarzını taklit etmeyi temel idealleri olarak belirlemişlerdir. Eserleri kelimelerin uyumlu bir biçimde sıralanmasına dayanmış, fikir esas olarak ikici planda kalmıştır. Türk şiirinin büyük lirikçisi Fuzuli, bu tarzı çok ilerilere taşımıştır. Asya ekolünün geri kalan şairleri, taklitten öteye geçememişlerdir.

---

konusu dil tartışmalarına Süleyman Nazif, Ebüzziya Tevfik, Hüseyin Cahit, Ahmet Hikmet, Veled Çelebi, Ispartalı Hakkı, Ayaz İshaki, Celal Sahir, Ali Nusret, Babanzade Ahmet Naim, İbrahim Alaattin gibi isimler ve daha başkaları katılmıştır.

88 Kanun-ı Esasi'nin 18. maddesine göre, "Tebaa-i Osmaniyyenin hıdemât-ı devlette istihdam olunmak için devletin lisan-ı resmisi olan Türkçeyi bilmeleri şarttır." *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 65. sene - 1326 Sene-i Maliyyesi, Selanik Matbaası, Dersaadet, 1326, s.18.

89 Ahmet Mithat Efendi'nin yazısında da bahsi geçen lisan komisyonu.

90 Bursa'da kurulan böyle bir dernek için bkz. "Tamim-i Lisan-ı Osmanî Cemiyet-i Museviyyesi", *İttihat ve Terakki*, 1. sene, no. 20 (7 Eylül 1324/20 Eylül 1908), s.3. Kulüpler için 3. bölüme bkz.

Bu şairler çok seçkin bir kesime hitap etmişlerdir. Kitlelere tamamen yabancı kalmış, anlaşılır olmamışlardır. Şiirlerinin çoğu, sultanlar ve üst düzey devlet yetkilileri için yazılmıştır. Çoğu zaman bu eserler, ödüllendirilmek adına sultanlara, devlet büyüklerine yönelik övgülerle doludur. Ayrıca kendilerini de unutmamışlar ve kendilerine de methiyeler düzmüşlerdir. Bu eski şairler dile çok üst düzeyde hâkim olmakla birlikte, roman, tiyatro gibi dallarla hiç ilgilenmemişlerdir. Bununla birlikte, edebiyata hiçbir toplumsal rol atfetmemişler, kendilerini şiirin şekil yönünden mükemmelleştirilmesine adamışlardır.

Avrupa ekolünün kurucusu olarak anılabilecek olan Şinasi Efendi ise, kendine özgü yaratıcılığıyla, büyük çoğunluğu faydasız ve sadece kelimelerin mükemmel senfonisinden oluşan eski Türk edebiyatını milli düşün hayatının ciddi bir etkeni haline getirmiştir. Fuzuli gibi büyük yeteneklerin eserlerini bile bozan retorikleri ve prozodileri[91] bir kenara bırakarak Avrupa tarzına yönelmiştir. Bu ekolün temel esin kaynağı doğadır. Onların eserleri, Asya ekolünün yapmacık karakterinden arınmış, onu basitleştirmiş ve özgürleştirmiştir. Bununla birlikte, her iki dönemin edebiyatını da milli saymak gerekir çünkü onlar dışarıdan benimsedikleri tarzları milli anlamda yeniden şekillendirerek ürünler vermişlerdir.

Celal Bey, yeni dönemin kurucularından biri olarak ayrıca Namık Kemal'i örnek verir. Yazarın ifadesiyle Namık Kemal, Mithat Paşa'yla birlikte anayasanın babasıdır. "Vatan" isimli eseriyle milletin, vatanın ve yurtseverliğin sembolü haline gelmiştir. Namık Kemal, eski veya yeni olarak nitelendirilemeyecek, tamamen kendine has bir dil yaratmıştır. Celal Bey, Namık Kemal'in edebi yeteneğini ve katkılarını anlatır.

Şinasi Efendi ve Kemal Bey, Asya ekolünden Avrupa ekolüne geçişte bir basamak olarak değerlendirilebilir.[92] Yazar,

91 Sözlü bir müzikte, hece vurgularıyla müzikteki vurgulu zamanların uyumu.

92 Fuat Köprülü'nün özlü deyişiyle, "Saray'a ve onun dayanağı olan *medrese*'ye, *Tekke*'ye, devlet adamlarına, a'yân ve eşrâfa dayanan *feodal* klâsik edebiyata karşılık, Şinâsi, Ziya Paşa, Kemal mektebi, *vatan*, *millet*, *halkçılık* mefkûrelerine hizmet eden ve tamâmıyle Fransız edebiyatından mülhem yeni bir *burjuvazi edebiyatı* yaratmak istiyordu: Gazetecilik, siyasî ve edebî tenkid, tiyatro, Garp edebiyatlarından terceme, memleketimizde işte bu

bunlar dışında Recaizade Ekrem'i ve Abdülhak Hamit'i anar. Mithat Paşa ve Kemal Bey Osmanlı özgürlüğü adına, Enver ve Niyazi Beyler Türk halkının kahraman tarihi adına ne anlam ifade ediyorlarsa, bu iki yazar da Türk edebiyatı adına aynı rolü oynamışlardır. Yazar ayrıca Tevfik Fikret'i, Süleyman Nazif'i ve Cenap Şehabettin'i de bu minvalde saymıştır. Halit Ziya, Ahmet Hikmet ve dönemin kadın yazarları da bu bölümde anılan isimler arasındadır.[93]

Bunun ardından Celal Bey, yeni dönemde ortaya çıkan Fransız taklitlerini eleştirir. Ona göre bu tür eserlerin hem edebi değeri zayıftır ve hem de Paris bulvarlarının dili Türk toplumunun taleplerine cevap vermemektedir. Bu eserler, Türk edebiyatının gelişmesine katkı sunmak yerine, onu bozmaktadır. Bunun (taklidin) yerine yabancı klasiklerin Türkçeye çevrilmesi çok daha faydalı olacaktır. Yeni kuşak orada, şimdiye dek tanışmadığı birçok yeni fikir, duygu, metot ve sistem bulacaktır. Türkiye'nin içinde bulunduğu süreçte yeni siyasal, sosyal, kültürel talepler ortaya çıkmaktadır. Avrupa kültürüyle tanışmadan bunlara cevap vermek kolay olmayacaktır. Yeni kuşak bunu doğrudan doğruya birinci kaynak olarak Avrupa'dan öğrenmelidir; yoksa yeniden parlak bir tarz yaratarak ortaya çıkmış olan Türk edebiyatını kötü taklitlerle riske atarak değil.[94]

Osmanlı Sanatı

"Osmanlı Sanatı" da *Stambulskie Novosti*'nin irdelediği konular arasındadır. Cemal Bey konuyu, 1909 yılının 10. sayısında ele almıştır. Yazıda görsel malzeme olarak, Konya'da Selçuklulardan kalma tarihi Beyhekim Camisi mihrabının fotoğrafı kullanılmıştır.[95]

---

sûretle başladı." Fuad Köprülü, *Edebiyat Araştırmaları*, 3. basım, TTK Yayınları, Ankara, 1999, s.300-301.

93 Konuyla ilgili bir klasik için bkz. Ahmet Hamdi Tanpınar, *19'uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, 9. basım, Çağlayan Kitabevi, İstanbul, 2001.

94 Celal Bey, "O Turetskoy Literature", *Stambulskie Novosti*, no. 9 (26 Şubat 1910), s.3-6.

95 Bu fotoğraf *Stambulskie Novosti*'den 24 gün önce *Şehbal* dergisinde basılmıştır. Bkz. *Şehbal*, no. 17 (1 Kânunuevvel 1325), s.339. Yazının içinde olmamakla birlikte, aynı sayıda ve bu yazıyla ilgili iki tam sayfa fotoğrafa daha yer verilmiştir. Bunlardan biri Ayasofya Camii'nin içten görünüşü, di-

Cemal Bey yazısına, Avrupa'daki oryantalistlerin bir Türk sanatı olmadığını, Türk sanatının İran, Arap ve Bizans'ın kötü bir taklidi olduğunu düşündüklerini ifade ederek başlar. Bu yanlış tasavvurun sebebi, Türk sanatçıların kendi özgünlüklerini Avrupa'nın gözüne sokamamasıdır. Birçok Türk eseri, Arapların ya da Perslerin hanesine yazılmaktadır.

Türk eserleri daha dikkatli incelendiği zaman bağımsız bir Türk sanatının var olduğu ortaya çıkacaktır. Bu özgünlük, hem edebiyata hem de özellikle mimariye ve bezeklemeye (süslemeye) yansımıştır. Ne yazık ki ayrıntılı belgelerin bulunmaması Türk sanatının gelişim tarihini ortaya koymayı zorlaştırmaktadır. Her halükârda, Türk sanatçılarını basit birer kopyacı değil, eserlerinde baskın bir özgünlük taşıyan, Arap sanatçılardan geri kalmayan yetenekli öğrenciler olarak değerlendirmek lazımdır.

Şüphesiz, diğer ülkelerin ve halkların kültüründen etkilenmeden tamamen bağımsız olarak gelişen bir sanat yoktur. Uygarlık denilen şey zaten devamlı olarak karşılıklı değiş tokuştur, tüm dünyanın sanat eserleri arasında kesinlikle akrabalık bağı vardır. Bütün diller, edebiyatın, sanatın tümü böyle ortaya çıkmıştır. Mısır sanatının Yunan'a, Yunan'ın Roma'ya, Asur'un İran sanatına etkisini reddetmek mümkün müdür? Ama bunların hepsi kendi halklarının dehasını yansıtan bağımsız birer sanat olarak anılmayı hak etmişlerdir. Cemal Bey'e göre Türk sanatının diğer halkların sanatları arasında hak ettiği yeri almasını ve itibarının iade edilmesini sağlamak Türk aydınlarının görevidir.

Birçok bilimadamı Türklerin göçebe olmalarından ötürü bir sanat yaratamadıklarını ve İslam'ın da bunda ciddi engel teşkil ettiğini ifade etmektedir. Yazar, "Arapların İslam'ı kabul etmelerinden önce sanatları yok muydu?" sorusunu sorar. Diğer taraftan İslamiyet sanatın gelişmesinde önemli rol oynamıştır. *Kur'an*, "Allah'ın kendisi güzeldir ve güzeli sever" demektedir. Peki bu kitap, ritmik armonisiyle dünya edebiyatının şaheserlerinden biri değil midir?

ğeri ise Edirne'de Sultan Selim Camii'nin dıştan çekilmiş fotoğrafıdır. Bu fotoğrafların daha evvelki basımları için bkz. *Servet-i Fünun*, no. 29 (19 Eylül 1307), s.25 (kapak sayfası); *Servet-i Fünûn*, c.4, no. 88 (5 Teşrinisani 1308), s.152-153.

Tabii ki insan yüzünün yansıtılmasının yasaklanması Müslüman dünyasının sanatçılarının ufkunu daraltmıştır. Ama bu da bezeklemenin farklı figürlerinin sonsuz şekilde gelişmesine yol açmıştır.[96] Bu alanda İslam sanatı bütün dünyanın hayranlığını kazanmış eserler vermiştir. Bu eserler, onları yaratan halkların ortak kültürünü ve düşünce yapısını yansıtmaktadır.

Yazar, Türk sanatının ilk adımlarını Selçuklulara dayandırır. O dönemden başlayarak Türk sanatının gelişimini aktarır. Son dönem sanatçılarına şu eleştiriyi getirir:

> "Son dönem Türk sanatçıları, Doğu sanatının temel ilkelerini incelemek yerine artık kölece Avrupa stilini taklit etmeye çalışıyorlar. Zira Doğu sanatı, sanatçının kişisel gelişimini sınırlamazken, eserlerinde halkın ruh ve kültürüne uygun düşen orijinal bir stili korumasına izin vermektedir. Bu stil, dışarıdan benimsenen diğerleriyle yer değiştiremez. Tamamen ona yabancı bir halkın koşulları için yabancı bir yerde ortaya çıkmış herhangi bir Fransız stili Türkün ruhuna ve kalbine ne söyleyebilir?"

Cemal Bey, sadece Türkiye'de bulunan kaligrafi (hat) sanatına değinir. Hiçbir Avrupalı sanatçının elinden böyle eserler çıkamayacağını vurgular. Ancak, hat sanatının yavaş yavaş yok olmaya başladığını da ekler. Devamında şu noktaya dikkat çeker:

> "Milli ruhun siyasette, edebiyatta, sosyal hayatta uyanmasıyla bağlantılı olarak bu ruh, sanatta da uyanacaktır. Bunun işaretlerini Jön Türk hükümetinin yeni icraatlarında görmek artık mümkündür: arkeoloji derneği, eski eserlerin incelenmesi için komisyon kuruluyor, harabeye dönmüş eski binalar yenileniyor, milli müze[97] tamamen baştan organize ediliyor."

96 "Bezekleme" veya "süsleme" ile yazarın esas olarak kastettiği, 18. yüzyıla kadar Osmanlı resim sanatının tek egemen türü ve Türk resim geleneğinin kökeni olan Osmanlı minyatür sanatı olmalıdır.

97 Osmanlı Müzesi'nden (Müze-i Hümayun) aşağıda geniş şekilde bahsedilecektir.

İstanbul'un, Konya'nın, Bursa'nın ve Türkiye'nin diğer şehirlerinin muhteşem eserleri, Türkiye'yi yerkürenin en ilginç yerlerinden biri yapmaktadır. Bunlar, bir Türk sanatından bahsetmek için yeterlidir. Artık, yeniden doğan Türkiye'nin genç sanatçılarına düşen, dünyaya bunun kanıtlarını sunmaktır.[98]

Korkmasov ve Skokovskaya da *İstanbul Rehberi*'nde Osmanlı sanat eserlerini ele alırken benzer noktalara dikkat çekmişlerdir:

> "Müslümanlık, birçok kişinin düşündüğünün aksine sanatın gelişimini durdurmamıştır. Diğer bütün dinler gibi sanatı himaye etmiş ve ilerletmiştir. 'Allah'ın kendisi çok güzeldir ve güzeli sever' demektedir İslam. Ancak dinin bu etkisi Müslüman sanatına kendine has bir karakter vermiştir."

Yazarlar daha sonra, İslam'da insan yüzünün çiziminin yasak olduğunu belirterek Arap, Türk ve İranlı sanatçıların resme kayıtsız kalarak mimarlığa ve dekorasyona yöneldiklerini ifade ederler.[99]

Stambulskie Novosti'nin başka bir sayısında da Celal Esat (Arseven) Efendi'nin "Bizans'tan İstanbul'a" isimli kitabı tanıtılmıştır.[100] Kitapta yazarın, son döneme kadar hakkı yenen Osmanlı sanatına sahip çıktığı belirtilir.

Celal Esat, bu görevi parlak bir şekilde yerine getirmiş ve eserinde edebi anlatımla bilimsel derinliği birleştirmiştir. Kitap çok rahat okunmaktadır ve birçok resimle süslenmiştir. Doğu sanatıyla tanışmak isteyen herkes açısından Celal Esat'ın kitabı çok değerlidir. *Stambulskie Novosti*'nin bildiği kadarıyla bu kitap, sanat tarihi açısından Türkiye'de ilk bilimsel tecrübedir.

Yazıda Celal Esat'ın önceden subay olduğu, yeni rejimin ilanıyla mizah dergisi *Kalem*'i çıkardığı da vurgulanır. Dergi, aşırı

98 Cemal Bey, "Ottomanskoe İskusstvo", *Stambulskie Novosti*, no. 10 (25 Aralık 1909), s.4-6.

99 D. Korkmas, M. Skokovskaya, bölüm 2, s.102-103.

100 Söz konusu olan, Celal Esat Arseven'in 1909'da Paris'te Fransızca olarak basılan *Constantinople, de Byzance à Stamboul* başlıklı eseridir. Kitap, ileriki yıllarda Rusçaya da tercüme edilecek ve 1919'da Moskova'da basılacaktır. Semavi Eyice, "Arseven, Celâl Esat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c.3, İstanbul, 1991, s.398.

özgürlükçülüğü ve cesur siyasi karikatürleri dolayısıyla birkaç kez kapatılmıştır. Türkiye'de birkaç mizah dergisi bulunmaktadır. Ancak *Stambulskie Novosti*'ye göre esprilerin inceliği ve ustalığı açısından *Kalem* aralarındaki en iyisidir.[101]

İstanbul'da Rus Sergi Gemisi

Stambulskie Novosti'nin aynı sayısında "İstanbul'da Gezici Rus Sergisi" başlığıyla bir haber yayımlanmıştır. Vladimir Aleksandrov imzalı haberde, sergi olarak kullanılan "İmparator II. Nikolay" gemisinin İstanbul'da büyük ilgi gördüğü ve etrafının hep kalabalıklarla dolu olduğu ifade edilir.

Aleksandrov'un sözünü ettiği Rus sergi gemisi 28 Aralık 1909'da İstanbul'a gelmiş, Galata rıhtımına demirlemiş ve ertesi gün ziyarete açılmıştır.[102] Sergi gerçekten de büyük ilgi görmüş ve kalabalıkları toplamıştır.[103] Hatta öyle ki 2 Ocak (1910) Pazar günü izdiham yaşanmıştır. Bir gazete haberine bakılacak olursa, gemi heyeti ve acenteler tarafından 40 bin kadar bilet satılmış ve davetiye gönderilmiştir.[104] Bilet ve davetiye sahibi ahali "evvelki gün" Pazar olduğundan fırsattan istifade ailelerini de alarak gemiye gitmişlerdir. Rıhtımda beliren bu kadar izdihamı geminin kaldıramayacağını anlayan gemi he-

101 "Obzor Knig", *Stambulskie Novosti*, no. 4 (22 Ocak 1910), s.10. Celal Esat Arseven'in kurucularından olduğu ve ilk sayısı 3 Eylül 1908'de çıkan *Kalem* dergisi, gerçekten de Türk mizah basını tarihinin en nitelikli örneklerinden biridir. Hakkında bilgi için bkz. Erol Üyepazarcı, "II. Meşrutiyet'in İlanı Sonrasındaki Gelişmeler Işığında Dönemin Nitelikli Mizah Dergisi: Kalem (I ve II)", *Müteferrika*, no. 33 ve 34 (Yaz ve Güz 2008), s.59-98 ve 99-118. Arseven, Meşrutiyet'in ilk aylarında Salah Cimcoz Bey'le birlikte *Kalem* dergisini çıkarışlarından, Paris günlerinden ve burada bahsi geçen kitabından hatıratında söz eder. Celâl Esad Arseven, *Sanat ve Siyaset Hatıralarım*, haz. Ekrem Işın, İletişim Yayınları, İstanbul, Aralık 1993, s.51-61, 105-116.

102 "Sâbih Sergi", *Yeni Tanin*, 1. sene, no. 5 (16 Kânunuevvel 1325/29 Kânunuevvel 1909), s.2-3; "Rus Sâbih Sergisi", *Sabah*, 21. sene, no. 7280 (16 Kânunuevvel 1325/29 Kânunuevvel 1909), s.3.

103 "Sâbih Sergiyi Ziyaret", *Yeni Tanin*, 1. sene, no. 6 (17 Kânunuevvel 1325/30 Kânunuevvel 1909), s.2.

104 Petrosyan'ın verdiği rakama göre sergiyi 25 bin kişi ziyaret etmiştir. Y. A. Petrosyan, "Russkie v Osmanskoy İmperii: İstoriçeskiy Ekskurs", *Rossiyskie Sooteçestvenniki v Turtsii: İstoriya i Sovremennost*, Stambul, 2008, s.52.

yeti, gemiye çıkılmasına izin vermemiştir. Buna karşın, gemiye mutlaka girmek için arzu gösterilince mecburen zabıtaya haber verilmiştir. Bu arada kadınlardan bir kısmı vapura hücum etmiş, başka çare olmadığı görüldüğünden gemiye çıkan iskeleler indirilerek ahali dağıtılmıştır.[105]

İstanbul'da böylesine bir ilgi gören seyyar Rus sergisine, Aleksandrov'un ifadeleriyle, geminin merdivenlerinden çıkılmaktadır. İçeride eski Rus tarzı çadırlar kurulmuş, yerlere halılar serilmiştir. Geminin bazı kamaraları da farklı türden malların sergilendiği vitrine çevrilmiştir. Bütün bunlar, eski Rus tarzı korunarak hazırlanmıştır. Gemide yer sorunu yaşanmasından ötürü sanatsal değeri olan mallara fazla yer ayrılamamıştır. Sergide özellikle basma bölümü zengindir. Sergi, Doğu zevkleri hesap edilerek alacalı bulacalı parlak çiçeklerle süslüdür. Semaver, ikona, tahta oyuncaklar ve kukla bölümleri, dikkat çekenler arasındadır. Bayanlar, özellikle Rus parfümeri reyonunda toplanmıştır.

Yazar, girişin ücretsiz olmasını Rus misafirperverliğine bağlar.[106] Gemide birinci mevki salonu ziyaretçilerin dinlenmesi için açılmıştır. İçerisi dolup taşmaktadır. Bir taraftan da Rus askeri orkestrası, Rus ezgileri çalmaktadır. Gece de gemi farklı renklerde ışıklarla donatılmış, ışıldamaktadır.

Kötü ve yağmurlu havaya rağmen sergi büyük başarı kazanmıştır. Uzun kuyruklar oluştuğundan ziyaretçiler içeri gruplar halinde alınmıştır.

Haberde, gemiyi ziyaret edenler arasında Rum patriğinin ve başkentin üst düzey yetkililerinin de bulunduğu belirtilir. Türk kadınlarının ziyareti içinse özel bir gün düzenlenmiştir.[107] Sergi, İstanbul'un yerli ve yabancı basınında yer bulmuş,

105 "Rus Sergi Vapuru", *Yeni Tanin*, 1. sene, no. 11 (22 Kânunuevvel 1325/4 Kânunusani 1910), s.3.

106 Gazetelerdeki ilanlardan ve yukarıda aktarılan izdiham haberinden anlaşıldığı kadarıyla, davetiyesi olmayanlar ancak bilet alarak sergiyi gezebilmektedirler. İlanlar için bkz. "Rus Sâbih Sergisi", *Yeni Tanin*, 1. sene, no. 4 (15 Kânunuevvel 1325/28 Kânunuevvel 1909), s.4; "Rus Sâbih Sergisi", *Sabah*, 21. sene, no. 7279 (15 Kânunuevvel 1325/28 Kânunuevvel 1909), s.4.

107 Osmanlı hanımlarının ziyareti için 3 Ocak Pazartesi günü belirlenmiştir. "Sâbih Rus Sergisi", *Sabah*, 21. sene, no. 7283 (19 Kânunuevvel 1325/1 Kânunusani 1910), s.3; "Sâbih Sergiyi Ziyaret", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 1.

hakkında uzun yazılar ve haberler çıkmıştır. Ayrıca, serginin açılmasından kısa bir süre önce de Rus Bankası'nın açılış töreni yapılmıştır. Bütün bunlar, Türk–Rus ekonomik ilişkilerinin gelişmesinde önemli rol oynamaktadır.[108]

Aleksandrov'un da vurguladığı gibi, Rus yüzen sergisi, tam bu sırada Türkiye'de patlak vermiş olan hükümet krizi (Hüseyin Hilmi Paşa'nın istifası) tarafından gölgelense bile, basında kendisine ciddi bir yer bulmuştur. Burada bir kısmına atıf yapılan süreli yayınlar sanırız bu konuda yeterince fikir vermektedir.[109] Ayrıca, serginin basında büyük beğeniyle karşılandığı da belirtilmelidir. Ruslar da İstanbul'da gördükleri büyük ilgiden memnun kalmış ve Rus gemisi Selanik'e gitmek üzere İstanbul'dan ayrıldıktan sonra basın aracılığıyla İstanbul halkına, sergiyi ziyaret eden saygıdeğer zevata, görevli tüm memurlara ve Osmanlı matbuatına yönelik samimi bir teşekkür mektubu göndermişlerdir.[110]

Rum patriğinin sergiyi ziyareti 2 Ocak günü gerçekleşmiştir[111] ama sadece patrik değil, Mebusan Meclisi Başkanı Ahmet Rıza Bey, sadrazamlıktan yeni istifa etmiş olan Hüseyin Hilmi Paşa, Hariciye Nazırı Rıfat Paşa, Dahiliye Nazırı Talat Bey, Maliye Nazırı Cavit Bey, bazı Mebusan ve Âyan üyeleri, yabancı elçiler gibi pek çok başka önemli şahsiyet de sergiyi gezmiştir.[112]

---

sene, no. 211 (19 Kânunuevvel 1325/1 Kânunusani 1910), s.2-3; "Rus Sergisi", *Yeni Tanin*, 1. sene, no. 8 (19 Kânunuevvel 1325/1 Kânunusani 1910), s.2; "Rus Sâbih Sergisi", *Sabah*, 21. sene, no. 7286 (22 Kânunuevvel 1325/4 Kânunusani 1910), s.2.

108 Vl. Aleksandrov, "Russkaya Peredvijnaya Vistavka v Konstantinopole", *Stambulskie Novosti*, no. 10 (25 Aralık 1909), s.6, 8.

109 Sergi hakkında geniş kapsamlı bilgi verilen bazı haberler için bkz. "Sâbih Sergiyi Ziyaret", *Yeni Tanin*, 1. sene, no. 6 (17 Kânunuevvel 1325/30 Kânunuevvel 1909), s.2; "Rus Seyyar Sergisi", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 1. sene, no. 209 (17 Kânunuevvel 1325/30 Kânunuevvel 1909), s.3; "Sâbih Rus Sergisi", *Sabah*, 21. sene, no. 7281 (17 Kânunuevvel 1325/30 Kânunuevvel 1909), s.3; "Sâbih Rus Sergisi", *Sabah*, 21. sene, no. 7283 (19 Kânunuevvel 1325/1 Kânunusani 1910), s.3.

110 "Rus Sâbih Sergisi", *Yeni Tanin*, 1. sene, no. 18 (29 Kânunuevvel 1325/11 Kânunusani 1910), s.3.

111 "Rus Sâbih Sergisi", *Sabah*, 21. sene, no. 7285 (21 Kânunuevvel 1325/3 Kânunusani 1910), s.2.

112 "Rus Sergisi", *Yeni Tanin*, 1. sene, no. 8 (19 Kânunuevvel 1325/1 Kânunusani 1910), s.2; "Sâbih Sergiyi Ziyaret", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 1. sene, no. 211 (19 Kânunuevvel 1325/1 Kânunusani 1910), s.2-3.

Rus orkestrası şehirde sükse yapmıştır. Sadece gemide değil, şehirde de (Tepebaşı'nda) konser vermiş,[113] 7 Ocak günü padişah ve devlet erkânı huzurunda verilen konserin ardından, Rus gemisi "İmparator II. Nikolay" şehirden ayrılmıştır.[114]

Rus Denizcilik ve Ticaret Şirketi (ROPiT) tarafından düzenlenen serginin Rus hükümeti tarafından desteklendiğini de belirtmek gerekir. Sergiden önce Çar II. Nikolay'ın İstanbul'u ziyaret etmesi düşünülmüş, ancak bu tasarı gerçekleşmemiştir. Rus Büyükelçisi N. V. Çarıkov, kaçırılan bu fırsattan sonra Türkiye ile Rusya arasında yakınlık tesis etmek ve o dönemde hayli gerilemiş olan Rus nüfuzunu tekrar diriltmek için imkânlar aramıştır. Ona göre bu yakınlık yalnız siyasi sahada değil, ekonomik alanda da kendini göstermelidir. Rus elçisi, bu maksatla Rusya'daki ekonomi ve sanayi çevreleri ile temasa geçmiş ve serginin ilk adımlarını atmıştır. Çarıkov, bu sergi münasebetiyle Rusya'nın da Almanya, Fransa ve İngiltere gibi Türkiye'ye birçok fabrika mamulâtı verebileceğini ve bunun karşılığı Türkiye'den birçok hammadde alabileceğini göstermek istemiştir. Çarıkov, sergiyle ilgili işler için bir komite kurmuş, daha sonra bu oluşum, Rus Başkonsolosluğu bünyesinde faaliyet gösterecek olan Ticaret Komitesi'ne dönüşmüştür. Ticaret Komitesi, Rusya'nın Türkiye'ye ihracatının teşvik edilmesi ve desteklenmesi konusunda çalışacaktır.[115]

Yine Aleksandrov'un bahsettiği Rus Bankası'nın ilanlarına, Rus gemisinin İstanbul'a gelişinden aylar önce basında rastlan-

113 "Sâbih Sergide Orkestra", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 1. sene, no. 213 (21 Kânunuevvel 1325/3 Kânunusani 1910), s.3; "Sâbih Serginin Orkestrası", *Yeni Tanin*, 1. sene, no. 10 (21 Kânunuevvel 1325/3 Kânunusani 1910), s.3; "Konserler", *Yeni Tanin*, 1. sene, no. 13 (24 Kânunuevvel 1325/6 Kânunusani 1910), s.3.

114 Lütfi Simavi, *Sultan Mehmet Reşat Han'ın ve Halefinin Sarayında Gördüklerim*, 1. Kısım, Matbaa-i Osmaniye, 1340, s.77; "Rus Sâbih Sergisi Mızıkası", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 1. sene, no. 217 (25 Kânunuevvel 1325/7 Kânunusani 1910), s.3; "Mabeyn-i Hümayunda Konser", *Yeni Tanin*, 1. sene, no. 15 (26 Kânunuevvel 1325/8 Kânunusani 1910), s.3; *Haftalık Şûrâ-yı Ümmet*, 8. sene, no. 203 (31 Kânunuevvel 1325), s.10.

115 Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990, s.158-159; N. V. Tcharykow, *Glimpses Of High Politics Through War and Peace 1855-1929*, The Macmillan Company, New York, 1931, s.275-276; Y. A. Petrosyan, s.52.

maktadır[116] ama bankanın açılışı, Rus sergi gemisinin İstanbul'a gelişinden iki gün sonra, 30 Aralık günü yapılmıştır.[117]

Topkapı Sarayı

1910 senesinin birinci sayısında Nejdanov, Topkapı Sarayı üzerine oldukça uzun bir yazı kaleme almıştır. Bu sayının kapağında Topkapı Sarayı'nın girişinin fotoğrafı; Nejdanov'un makalesinin içinde ise, Topkapı Sarayı'ndaki harem dairesinin, kutsal emanetlerin bulunduğu Hırka-i Şerif dairesi Ak Ağalar kapısının ve de Bağdat Köşkü'ndeki havuzun fotoğrafları basılmıştır.[118] Bu dört fotoğraf da daha önce *Şehbal* dergisinin 15 Eylül 1325/28 Eylül 1909 tarihli 12. sayısında çıkmıştır.

"Eski Sarayda Gezinti" başlıklı yazıda Rus yazar, gördüklerini edebi bir dille tasvir eder. Güçlü imparatorluk, bu duvarların arasında büyümüş ve çökmüştür. İkinciyse[119] onun daha dumanı tüten yıkıntıları üstünde kurulmuş, sağlamlaşmış, yeni bir hayata kapılarak oldukça mütevazı ve dar bir hale getirip sultanın konutunu terk etmiştir. Yazara göre sessiz ve unutulmuş bu Eski Saray, esrarlı hayatını sürdürmeye devam etmektedir. Burada her taş geçmişi anlatmaktadır ve her nokta insan kanıyla sulanmıştır.

Ayrıntılı olarak sarayın bölümlerini ve tarihini anlatan Nejdanov, sarayın zengin kütüphanesinin, sultanların, devletlerinin kültürüyle yakından ilgilendiklerini kanıtladığını belirtir. Buradaki en yeni kitap 200-300 yaşındadır. 24 bin cilt eser vardır.[120] Ayrıca çok değerli el yazması Kur'anlar ve 8-9. yüzyıldan kalma Rumca Evangeller (İnciller) mevcuttur. Bunlar, toplam

116 Örneğin bkz. "Rus Bankası", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 1. sene, no. 61 (18 Temmuz 1325/31 Temmuz 1909), s.8. "Rus Ticaret-i Hariciyye Bankası", *Tanin*, 1. sene, no. 327 (18 Temmuz 1325/31 Temmuz 1909), s.4.

117 "Resm-i Küşat", *Yeni Tanin*, 1. sene, no. 5 (16 Kânunuevvel 1325/29 Kânunuevvel 1909), s.3; "Rus Ticaret Bankası", *Yeni Tanin*, 1. sene, no. 8 (19 Kânunuevvel 1325/1 Kânunusani 1910), s.3.

118 Nejdanov, "Progulka Po Staromu Sarayu", *Stambulskie Novosti*, no. 1 (1 Ocak 1910), s.5-9.

119 Meşruti imparatorluk kastedilmektedir.

120 Bugün de Topkapı Sarayı Kütüphanesi olarak kullanılan Ağalar Camii binasında o dönem 25 bin cilt nadir eser bulunmaktadır. Topkapı Sarayı'nda (Enderun Kütüphanesi, Has Oda Kütüphanesi gibi) başka kütüphaneler de vardır. Ahmet Şimşirgil, *Taşa Yazılan Tarih Topkapı Sarayı*, Tarih Düşünce Kitapları, İstanbul, Ağustos 2005, s.104-108, 232-233.

dört tanedir. İkisi Vatikan'da biri İngiltere'dedir. Kütüphanede sultanın özellikle siyasal meseleler üzerine çalıştığı bir odası da bulunmaktadır. Yazar, sözlerini şöyle tamamlar:

> "Eski Saray, çok değerli bir tarihi eserdir. Arşivinde V. Mehmet'in inisiyatifinde kurulan bir komisyon Osmanlı tarihi üzerine çalışmaktadır. Genel olarak sultanın kütüphanesinde toplanıyorlar. Türkiye'nin en aydın kişilerinin enerjik bir biçimde soyunduğu bu büyük iş, hızlanması için her biri üzerinde birkaç komisyon üyesinin çalıştığı periyotlara ayrılmış olsa da on seneden az sürmeyecektir.
> Devlet belgelerine dayanan, yeni metotlara uygun hazırlanan bu çalışma, şüphesiz sadece Türkiye tarihine değil, bütün dünya tarihine değerli bir katkı olacaktır."

Tarih-i Osmanî Encümeni ve Mecmuası

Nejdanov'un burada sözünü ettiği komisyon, Osmanlı Devleti'nin ilk resmi tarih kurumu olan Tarih-i Osmanî Encümeni'dir. V. Mehmet Reşat Nisan 1909'da tahta çıkışının hemen ardından geniş bir Osmanlı tarihi yazdırmak istemiştir. Onun bu arzusunu yerine getirmek üzere Haziran ayında Vakanüvis Abdurrahman Şeref Efendi başkanlığında bir heyet (Tarih-i Osmanî Heyet-i Tahririyyesi) oluşturulmuş ama Osmanlı tarihinin kaynaklarının ortaya çıkarılmasının uzun vadeli bir çalışma gerektirdiğinin anlaşılmasıyla bu heyetin kurumlaştırılmasına gidilmiştir. Yıl sonunda Tarih-i Osmanî Encümeni kurulmuştur.[121]

Stambulskie Novosti'nin ileriki sayılarından birinde (1910 yılının Mayıs ayı başında çıkan 17. sayıda), Tarih-i Osmanî Encümeni yeniden konu edilecek ve encümenin yeni çıkarmaya başladığı yayın organı *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası* kısaca tanıtılacaktır.[122]

---

121 Hasan Albayrak, *Milletin Tarihinden Ulusun Tarihine İkinci Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Ulus-Devlet İnşa Sürecinde Kurumsal Tarih Çalışmaları*, Kitabevi, İstanbul, 2009, s.49-54.

122 T., "V. Mire Jurnalov", *Stambulskie Novosti*, no. 17 (23 Nisan 1910), s.9-10. İki aylık bir dergi olan *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*'nın ilk sayısı 14 Nisan 1910'da (1 Nisan 1326) çıkmıştır.

Stambulskie Novosti'nin "T" rumuzlu yazarının verdiği bilgiye göre, Tarih-i Osmanî Encümeni'nin başında eski maarif nazırı ve "Türk Tarihi"nin ("Tarih-i Devlet-i Osmaniyye"nin) yazarı Abdurrahman Şeref Efendi bulunmaktadır. Encümen, toplumu çalışmaları hakkında düzenli olarak bilgilendirmek için bu dergiyi çıkarmaya karar vermiştir. Derginin ilk sayısı, yazarın ifadesiyle oldukça etkileyicidir. Milli tarih alanında zengin kaynaklar sunmaktadır.[123]

Abdurrahman Şeref Efendi, *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*'nın bu ilk sayısında kaleme aldığı yazıda devlet arşivlerinin acıklı durumunu ele almıştır.[124] Dergide çeviri metinlere de yer verilmiştir ve yine "T" rumuzlu yazarın ifadesiyle bütün makaleler, büyük bir dikkat ve bilimsel kurallara tam bir uygunlukla kaleme alınmıştır. Yazara göre, bu dergi incelendiğinde, encümenin son bilimsel metotlara uygun olarak yaptığı çalışmanın, çağdaş Türkiye'nin tarihi gelişimini aydınlatacağı ve yeni rejim için değerli bir imkân yaratacağı anlaşılmaktadır.

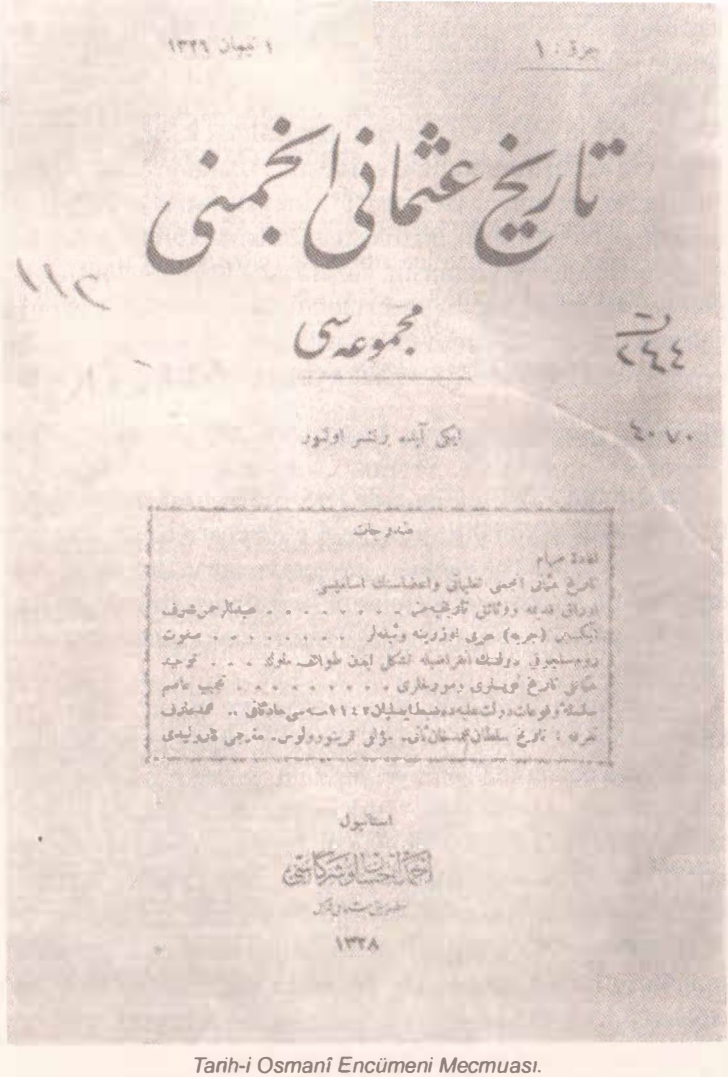
Bir Kadın Gezginin Türkiye Notları

Bu kitabın 1. bölümünde de belirtildiği üzere, Hürriyetin İlanı ile birlikte tüm dünyada devrim Türkiye'sine yönelik ilgi yoğunlaşmış, pek çok yabancı gazeteci ve yazar Türkiye'ye gelmiş, önemli bir kısmı gözlemlerini ve değerlendirmelerini kaleme almıştır. Bunlardan biri de Fransız kadın yazar Marcelle Tinayre'dir.

Stambulskie Novosti'de, Marcelle Tinayre'in yeni çıkan "Bir Kadın Gezginin Türkiye Notları" isimli kitabından bir bölüm, eserin Türk basınında geniş yer bulduğu ve övgüyle karşılandığı belirtilerek aktarılmıştır. "Türk Kadınları" başlığıyla yayımlanan bölümün girişinde yapılan açıklamaya göre Fransız yazar, 31 Mart Ayaklanması günlerinde İstanbul'da bulunmuştur. Jön Türklerle eski tanışıklığı sayesinde olayların içyüzünü doğru kavramıştır. Bu tanışıklık ayrıca, diğer ülkelere Türkiye'de kadınların hayatı konusunda da doğru bilgilerin verilmesini sağlamıştır. Yazar bazı yerlerde yabancıların ülkeyi iyi tanıma-

123 Derginin ilk sayısının fihristi için bkz. Hasan Albayrak, s.475.

124 *Stambulskie Novosti*'de sözü edilen bu yazı için bkz. Abdurrahman Şeref, "Evrak-ı Atîka ve Vesaik-i Tarihiyyemiz", *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*, 1. sene, no. 1 (1 Nisan 1326), s.9-19.

١ نيسان ١٣٢٩

جزء : ١

تاريخ عثمانى انجمنى

مجموعه سى

ايكى آيده بركسر اولنور

مندرجات

فائدهٔ مرام

تاريخ مثنى انجمن تعلياتى واعضاسنك اسامسى

اوراق قديمه وثائق تاريخيه‌دن . . . . . عبدالرحمن شرف

ايكنجى (جزء) حرى اوزرينه وبنه‌لر . . . . . صفوت

روم سلجوق دولتك انقراضيله تشكل ايدن طوائف ملوك . . . توحيد

مثانى تاريخ نويسلرى وموررخلرى . . . . . نجيب عاصم

سلسلهٔ وقوعات دولت عليه‌دن ضبط ايدلبلان ١٢٤٢ سنه‌سى حادثاتى .. فندقلى

ترجمه : تاريخ سلطان محمد خان ثانى . مؤلفى فرنسه دولوس . مترجمى قره‌ليه‌لى

استانبول

١٣٢٨

Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası.

maktan dolayı yaşadığı kafa karışıklığına düşse de okuyucular için ilginç ve değerli bir eser ortaya koymuştur.[125]

Gerçekten de 31 Mart Ayaklanması günlerinde İstanbul'da bulunan Fransız yazar Marcelle Tinayre, 1909 yılı sonunda basılan *Notes d'une voyageuse en Turquie* isimli eserinde ayaklanma günlerinin canlı bir anlatımını, Türkiye'ye ve özellikle de Türk kadınının konumuna ilişkin gözlemlerini sunmuştur.[126] Jön Türklerle ve bazı Türk yazarlarla dostluğu bulunan, aynı dönemde Edirne'ye de seyahat eden Tinayre'in Paris matbuatında yankı bulan bu hatıraları, İstanbul basınının da dikkatini çekmiş ve beğeniyle karşılanmıştır.[127]

Stambulskie Novosti'nin müdürü Ahmet Cevat Bey, Tinayre'in hatıraları üzerine kapsamlı bir yazıyı, kitaptan sık sık alıntı da yaparak, *Sabah* gazetesi sayfalarında kaleme almıştır.[128] *Stambulskie Novosti*'de olduğu gibi, Ahmet Cevat Bey'in yazısında da ağırlık, Fransız yazarın Türk kadınına dair gözlemlerine verilmiştir. Dolayısıyla *Sabah*'tan sadece altı gün sonra yayımlanan *Stambulskie Novosti*'deki tanıtım yazısının da Ahmet Cevat Bey'in kaleminden çıktığı düşünülebilir.

Osman Hamdi Bey, Osmanlı Müzesi ve Türk Resim Sanatı

Stambulskie Novosti'nin 11 Mart 1910'da çıkan sayısında Osmanlı Müzesi müdürü, tanınmış Türk ressamı, arkeoloğu ve yurtseveri Osman Hamdi Bey'in ölüm haberi duyurulmuştur. Verilen bilgiye göre Hamdi Bey'in Ayasofya'daki cenazesinde ülkenin siyaset ve bilim dünyasından birçok isim toplanmıştır. Maliye Nazırı Cavit Bey, Hamdi Bey'in vatan için yaptığı büyük hizmetlerle ilgili güzel bir konuşma yapmıştır.[129] Osmanlı

125 Marcelle Tinayre, "Turetskie Jenşini", *Stambulskie Novosti*, no. 4 (22 Ocak 1910), s.12-15.

126 Daha önce de atıflarda bulunduğumuz bu kitabın Türkçesi için bkz. Marcelle Tinayre, *Bir Kadın Gezgin Tinayre'nin Günlüğü Osmanlı İzlenimleri ve 31 Mart Olayı*, çev. Engin Sunar, Aksoy Yayıncılık, İstanbul, Ekim 1998.

127 Bir başmakale için bkz. D. K. (Diran Kelekyan), "Bir Kitap Hakkında", *Sabah*, 21. sene, no. 7301 (6 Kânunusani 1325/19 Kânunusani 1910), s.1.

128 Resmolu A. Cevat, "Marcelle Tinayre'in Kitabı", *Sabah*, 21. sene, no. 7311 (16 Kânunusani 1325/29 Kânunusani 1910), s.1-2.

129 Cavit Bey'in konuşmasının özeti için bkz. "Hamdi Bey'in Cenazesi", *Sabah*, 21. sene, no. 7339 (13 Şubat 1325/26 Şubat 1910), s.2.

basınında Hamdi Bey'le ilgili uzun yazılar yayımlanmıştır.[130] Hamdi Bey'in ölümü Türkiye için büyük bir kayıptır. O, çağdaş Türkiye'yi Avrupa'ya bağlayan canlı bağlardan biri olmuştur.

İmzasız yayımlanan yazıdaki ifadelerle, Osman Hamdi Bey'in kalbinde iki duygu yaşamıştır: Vatana ve sanata duyulan aşk. Vatanseverlik ve sanatçılık Hamdi Bey'in kişiliğinde birbirini tamamlamaktadır.

Yazıda Hamdi Bey'in yaşamı, yeteneği, eserleri ve dünya çapındaki yeri anlatılır.[131] Ünlü ressam, müze müdürlüğü görevi çerçevesinde Anadolu'daki tarihi eserleri müzede toplamıştır. 1887 yılında 18 imparator lahdini sergiye açmış ve özellikle Büyük İskender'in lahdi tüm dünyada büyük ses getirmiştir.[132] II. Abdülhamit bu lahdi Almanya'ya yaranmak uğruna Alman kayzerine hediye etmek isteyince, Osman Hamdi Bey büyük bir cesaret göstererek padişaha karşı mücadele vermiş ve İskender Lahdi'ni kurtarmıştır.[133]

---

130 Osman Hamdi Bey 24 Şubat 1910'da vefat etmiş, cenazesi ertesi gün geniş bir katılımla kaldırılmıştır. Günlük gazetelerin 25-28 Şubat tarihli nüshalarında Osman Hamdi Bey'in vefatı, cenazesi, hayatı, hizmetleri övgü ve üzüntüyle işlenmiş, nekrolojiler yayımlanmıştır. Dergiler arasında ise, özellikle *Servet-i Fünûn*'a işaret etmek gerekir. Bu dergi 2,5 ay kadar sonra (14 Nisan 1910'da) Osman Hamdi Bey için gayet kapsamlı ve nitelikli bir özel sayı çıkaracaktır. Bkz. *Servet-i Fünûn*, c.28, no. 984 (1 Nisan 1326). Bu özel sayının *Stambulskie Novosti* açısından önemini aşağıda göreceğiz.

131 Osman Hamdi Bey hakkında bkz. Mustafa Cezar, *Sanatta Batı'ya Açılış ve Osman Hamdi*, 2 cilt, Erol Kerim Aksoy Kültür, Eğitim, Spor ve Sağlık Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995; Edhem Eldem, *Osman Hamdi Bey Sözlüğü*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2010.

132 İlk 17 lahit 1887'de bulunmuştur. Bunlardan biri de "İskender Lahdi" diye ün kazanan fakat kime ait olduğu kesin olarak söylenemeyen lahittir. 1888'de lahitlerin sayısı 22'ye çıkmıştır. Bu büyük keşif, Osman Hamdi Bey'e tüm dünyada şöhret kazandırmıştır. Edhem Eldem, s.291, 458-460; Mustafa Cezar, s.316-317.

133 Bu olay, Hamdi Bey'in ölümünün ardından anma yazılarında, onun vatanperverliği vurgulanarak dile getirilmiştir. Örneğin bkz. "Teessüf-i Azîm", *Sabah*, 21. sene, no. 7338 (12 Şubat 1325/25 Şubat 1910), s.1-2; H. Nâzım, "Hamdi Bey Merhuma Nebze-i Hürmet", *Servet-i Fünûn*, c.28, no. 984 (1 Nisan 1326), s.340-341; "Merhum Hamdi Bey ve Osmanlı Âsâr-ı Atîka Müzesi Tarihçesi", *Musavver Nevsal-i Osmanî*, 2. sene, - 1326 Sene-i Maliyyesine Mahsus, mu. Ekrem Reşat ve Osman Ferit, Matbaa-i Hayriye ve Şürekâsı, İstanbul, 1326, s.214. Ayrıca bkz. Mustafa Cezar, s.499.

Yazının son paragrafında Hamdi Bey şöyle değerlendirilir:

"Hamdi Bey'in farklı farklı ve zengin faaliyetleri, şu sözlerle özetlenebilir: Sanata derinden bağlı ve vatanının ateşli bir yurtseveri; bütün hayatı boyunca Doğu uygarlığının güzellik kültünü tamamen kabul ettiğini, anladığını ve güzeli yarattığını kanıtlamaya çalışmıştır. Kurulmasıyla tanınmış ressamın adını ölümsüzleştiren Osmanlı Millî Müzesi, onun yüksek amacına ulaştığının en iyi kanıtıdır."[134]

Stambulskie Novosti'nin ileriki sayılarında Osman Hamdi Bey ile ilişkili yazılara ve bu yazılarla birlikte kendisinin bir fotoğrafı ile birçok tablosuna da yer verilecektir.[135] Bu tür metinlerden biri, iki ay kadar sonra Kemal Bey imzasıyla[136] yayımlanır. Anlaşıldığı kadarıyla bu yazının hazırlanmasında, *Servet-i Fünûn* dergisinin Osman Hamdi Bey özel sayısında çıkan "Osmanlı Müzesi ve Tarihçesi" ve "Osmanlı Müzesi'nin Suret-i Teessüsü" başlıklı kapsamlı makalelerden yararlanılmıştır.[137]

Osmanlı Müzesi'ni konu edindiği yazısında Kemal Bey, Türklerin bitmeyen savaşlar yüzünden arkeolojik ve sanatsal zenginlikleriyle pek ilgilenemediğini belirtir. Bundan dolayı sanatın ve eski medeniyetlerin birçok nadir eseri ya yok olmuş ya da başka ülkelere götürülmüştür.

Kemal Bey'in anlatımına göre, bir müze kurulması yönünde ilk girişimler 1849 yılına rastlar.[138] Müşir Fethi Ahmet Paşa,

134 "Hamdi Bey", *Stambulskie Novosti*, no. 9 (26 Şubat 1910), s.6-8.

135 Bunlar dışında yine kendisinin bir fotoğrafı için bkz. *Stambulskie Novosti*, no. 11 (12 Mart 1910), s.5. Aynı fotoğraf kısa bir süre önce Türkçe basında görülür. Bkz. *Resimli Kitap*, c.3, no. 17 (Şubat 1325), s.360.

136 Bu yazıyı kaleme alan Kemal Bey, *Stambulskie Novosti*'yi çıkarmak için ilk resmi girişimde (ruhsat başvurusunda) bulunan Tabip Kolağası İsmail Kemal Bey olabilir.

137 Karş. Düyun-ı Umumiye Mektupçusu Vahit, "Osmanlı Müzesi ve Tarihçesi", *Servet-i Fünûn*, c.28, no. 984 (1 Nisan 1326), s.343-347; "Osmanlı Müzesi'nin Suret-i Teessüsü", *Servet-i Fünûn*, c.28, no. 984 (1 Nisan 1326), s.347-348, 350. Bu ikinci yazı, Berlin Müzesi yöneticisi Dr. Theodor Wiegand'ın *Osmanischer Lloyd* gazetesine yazdığı makaleden aktarılmıştır. İlk makale *Servet-i Fünûn* yıllığında da görülebilir. Bkz. *Musavver Salname-i Servet-i Fünûn*, 2. sene, câ. ve mu. İsmail Suphi ve Mehmet Fuat, Ahmet İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi, İstanbul, 1327, s.108-123.

138 Kuruluş tarihi tartışmalıdır. Daha çok 1846-1847 yılları zikredilmektedir. Mustafa Cezar, s.228-231; Edhem Eldem, s.391-392.

bazı tarihi eserleri belirli bir sistematik gözetmeksizin Aya İrini'ye (eski Hagia Eirene Kilisesi) koydurmuştur. Müzenin ilk iki müdürü cahil ve arkeolojiden anlamayan kimselerdir. Müze, 1875 yılında Topkapı Sarayı müştemilatından olan Çinili Köşk'e taşınmıştır.[139]

O sırada müze müdürlüğünde bulunan Dethier, ilk olarak kazı çalışmaları için bir komisyon kurmuştur. Yine o sırada yürürlüğe giren bir nizamnameye (Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi'ne) göre, bulunan eserlerin üçte biri müzeye, üçte biri kazının yapıldığı arazinin sahibine, kalan üçte biri ise araştırmacılara (kazıyı yapanlara) bırakılmıştır. Dethier, önceki müdürlerin cahilliğine bir de kötü niyet eklemiş ve kazılarda bulunan bazı değerli eserler Almanya'daki müzelere gönderilmiştir.

1880 (doğrusu 1881) yılında Hamdi Bey müdürlüğe atandığında müze felaket durumdadır. Hamdi Bey'in (yeni bir nizamnameyle) getirdiği ilk kural, bulunan tüm eski eserlerin Osmanlı Devleti'ne aidiyeti ve dolayısıyla müzeye teslim edilmesi gerektiği olmuştur. Hamdi Bey'in bitmeyen enerjisi ve onun bilinçli yönetiminde yapılan kazılar parlak sonuçlar doğurur. Bu çalışmalar sonucunda müze, Avrupa'nın büyük müzeleriyle kıyaslanacak zenginliğe ulaşır. Öyle ki artık Çinili Köşk'e sığmamaktadır. 1892 yılında Hamdi Bey'in inisiyatifiyle yeni binanın yapımına başlanmıştır.[140]

Kemal Bey, bu binanın mimarisi, müzenin iç düzenlemesi ve koleksiyonuyla ilgili ayrıntılı bilgiler verir.[141] Yazısının sonunda Hamdi Bey'in hizmetlerini şöyle değerlendirir:

> "Müzenin kurulmasıyla Hamdi Bey, diğer milletler arasında kültürel önemini yükselterek Osmanlı milletine yüce bir hizmet sundu. Osmanlı Millî Müzesi, bugünkü haliyle ciddi bir zenginliğe, ayrıca Türk arkeologlarını

139 Doğrusu, 1874'te Çinili Köşk'ün müzeye dönüştürülmesi kararı çıkmış, binada bu yönde tadilata başlanmış, eserlerin nakli altı sene sürmüş, müze 1880'de resmen açılmıştır. Mustafa Cezar, s.236-242; Edhem Eldem, s.153.

140 Doğrusu, binanın inşaatı 1887'de başlamış, 1891'de açılışı yapılmıştır. Mustafa Cezar, s.257-261; Edhem Eldem, s.153-154, 459.

141 Profesör Ramsay'in 4 Mayıs 1909 tarihinde gezdiği müzeyle ilgili izlenimleri için bkz. W. M. Ramsay, *The Revolution in Constantinople and Turkey*, Hodder and Stoughton, London, 1909, s.190-191.

daha da sevindiren zengin perspektiflere sahiptir. Şüphe yok ki şimdiye kadar yapılan kazılar, imparatorluğun Asya bölgelerindeki arkeolojik hazinelerin çok az kısmını bile ortaya çıkaramamıştır.

Osmanlı Millî Müzesi'nin kurucusunun ölümü, Türkiye için yeri doldurulamaz bir kayıptır; ancak ne mutlu ki müdürlüğe gelen kardeşi Halil Bey de ünlü bir ressam, aydın bir insan ve nadir bir sanatçı olarak nam salmıştır. Millet, Hamdi Bey'in ölümüyle başlayan bu zor görevde ona cesaretle güvenebilir."[142]

Stambulskie Novosti'nin bu sayısında, günümüzde halen kullanılmakta olan müze binasının[143] içeriden ve dışarıdan çekilmiş fotoğrafları yayımlanmıştır. Bu fotoğrafların *Servet-i Fünûn*'un Hamdi Bey özel sayısından alındığı anlaşılmaktadır. Cepheden çekilmiş fotoğraf, "Merhum Hamdi Bey'in eseri, Osmanlı Müze daireleri" altyazısıyla, iç fotoğraf ise, "Müze'nin âsâr-ı İslamiyye salonları" altyazısıyla sunulmuştur.[144]

Stambulskie Novosti'nin "A. Bey" imzalı ve "Türk Resmi Hakkında" başlıklı yazının yayımlandığı gelecek sayısında ise, biri kapakta olmak üzere, Osman Hamdi Bey'in üç tablosuna ve kendisinin bir fotoğrafına yer verilecektir.[145] Bu üç yağlıboya tablodan ilki ve kapakta kullanılanı "Mütalaa" ("Okuyan Genç Emir"); ikincisi "Türbe" ("Şehzade Türbesinde"); üçün-

142 Kemal Bey, "Ottomanskiy Muzey", *Stambulskie Novosti*, no. 17 (23 Nisan 1910), s.4-6.

143 Gülhane Parkı'ndan Topkapı Sarayı'na çıkan "Osman Hamdi Bey Yokuşu"nda bulunan Arkeoloji Müzesi binasıdır. Bugün "İstanbul Arkeoloji Müzeleri" idaresi altında üç müze; Arkeoloji Müzesi, Eski Şark Eserleri Müzesi (yine Hamdi Bey'in eseri olan eski Sanayi-i Nefise Mektebi/Güzel Sanatlar Okulu binası) ve Çinili Köşk Müzesi bulunmaktadır. http://www.istanbularkeoloji.gov.tr/anasayfa.

144 Bu fotoğraflar *Servet-i Fünûn*'da daha önce de çıkmıştır: *Servet-i Fünûn*, c.26, no. 672 (26 Şubat 1319), s.337 (kapak sayfası); *Servet-i Fünûn*, c.26, no. 673 (4 Mart 1320), s.353 (kapak sayfası); *Servet-i Fünûn*, c.32, no. 813 (9 Teşrinisani 1322), s.97 (kapak sayfası). Ayrıca, bu sayılarda Osmanlı Müzesi ve Hamdi Bey üzerine yazılar da bulunmaktadır.

145 Osman Hamdi Bey'in, resim atölyesinde "Seyf-i Katı'" (Keskin Kılıç) isimli (bugün daha çok "Silah Taciri" diye bilinen) tablosu önünde çalışırken görüntülendiği bu fotoğrafının evvelki basımları için bkz. *Servet-i Fünûn*, c.32, no. 813 (9 Teşrinisani 1322), s.105; *Servet-i Fünûn*, c.28, no. 984 (1 Nisan 1326), s.340.

cüsü ise bugün daha çok "İlahiyatçı" diye tanınan "Rahle-i Tilavet"tir. Üçü de yine daha önce *Servet-i Fünûn*'un Hamdi Bey özel sayısında çıkmıştır.[146]

A. Bey'e göre, sanat tarihlerine bakıldığında Müslüman halkların mimari, minyatür, mozaik gibi dallarda ileri olsalar da resimde geri kaldıkları görülmektedir. Bununla birlikte, uygunsuz şartlar, resme yönelik doğal eğilimi tamamen de ezememiştir. Perslerin, Arapların, Türklerin eski kitaplarında insan ve hayatın genel sahnelerinden çizimlere rastlanmaktadır. Bu ilk eserler oldukça ilkeldir ve estetikten yoksundur. Ressamlar teknik konusunda en temel anlayışlara bile sahip değillerdir.

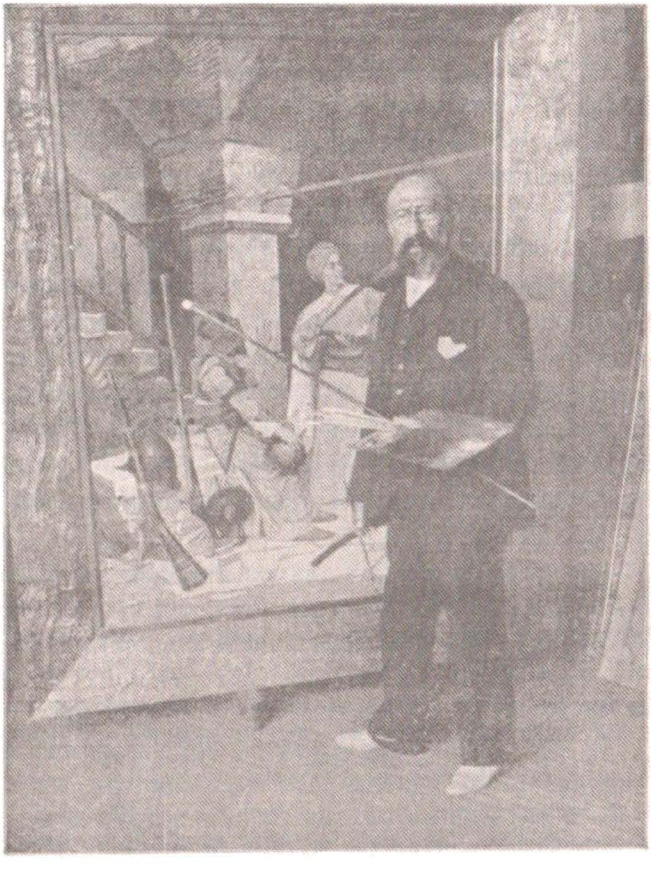
Yazar, bütün Müslüman halklar içinde Avrupa'yla ve Bizans sanatıyla tanışmasının etkisiyle peygamberin bu konudaki hadisini tam anlamıyla ve açıktan Türklerin ihlal ettiğini ifade eder. Sanata büyük ilgi duyan Fatih Sultan Mehmet, Venedik'ten ünlü ressam Gentile Bellini'yi getirtmiş ve ona portrelerini yaptırtmıştır. Diğer bazı padişahlar da bu örneği takip ederek saraya özellikle Rum ve İtalyan ressamları davet etmişlerdir. Böylece Türkiye, hemen hemen bütün padişahların portrelerine sahip olmuştur.[147]

II. Mahmut döneminde ise, askeri okulda çizim sınıfı açılmıştır. Bundan kısa bir süre sonra Hüsnü Yusuf Bey gibi ilk Türk ressamları ortaya çıkar.[148] Ancak, bu ressamların eserleri

146 *Stambulskie Novosti*'nin son sayısında ise, Osman Hamdi Bey'in "Kaplumbağa Mürebbisi/Terbiyecisi" ("Kaplumbağalı Adam" veya "Kaplumbağalı Derviş") isimli yağlıboya tablosuna yer verilecektir. Bu fotoğraf da kısa süre önce *Servet-i Fünûn*'da (no. 989, s.5) çıkmıştır. Osman Hamdi Bey'in kendisinin ve tablolarının fotoğraflarına ulaşmak bugün hayli kolaydır. İlgili çalışmalar (Mustafa Cezar ve Edhem Eldem'in eserleri gibi) yanında, bunlar internette de görülebilir.

147 Genel olarak Osmanlı resim sanatı, özel olarak da Osmanlı resim sanatında ayrı bir dal olarak gelişen padişah portreciliği ve portreleri hakkında bkz. Serpil Bağcı, Filiz Çağman, Günsel Renda, Zeren Tanındı, *Osmanlı Resim Sanatı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2006.

148 18 ve 19. yüzyılda kurulan modern okullar, resim sanatının yerleşmesinde ve birçok ressamın yetişmesinde etkili bir rol oynamıştır. Mühendishane-i Berrî-i Hümayun, Harbiye ve Hendese-i Mülkiye gibi okullar, programlarında resim derslerine yer vermişlerdir. Türk resim tarihinde "asker ressamlar" olarak anılan sanatçılar, sanat formasyonlarını askeri okullarda edinmişlerdir. Bunlar arasında en tanınmışları, Şeker Ahmet Ali Paşa'dır. Kemal İskender, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türk Resmi", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c.5, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.1310-1317; Mustafa Cezar, s.374-390, 455.

Недавно скончавшійся турецкій художникъ ХАМДИ БЕЙ въ своей мастерской.

Osman Hamdi Bey, "Seyf-i Katı" isimli tablosu önünde çalışırken *(Stambulskie Novosti)*.

sanatsal açıdan değer taşımamaktadır; sadece Türk sanat tarihi açısından önemlidirler.

A. Bey, özgün eserler veren ve kendi sanat tekniğini yaratan gerçek Türk ressamı olarak Osman Hamdi Bey'i görmektedir.[149] Hamdi Bey, çocukluğundan itibaren zengin imkânlar bulmuş, Paris'e giderek Boulanger ve Gérôme'un idaresinde resim dersleri almıştır. İlk eserleri, Abbasi döneminden Arapların özellikle fayans ve halı işlerinden parçalar olmuştur. Daha sonra öğretmeni Gérôme'u izleyerek peyzaj ve portrelere geçmiştir.

Yazar, Hamdi Bey'in çalışmalarında realizmin ve yaşamsal gerçeğin hâkim olduğunu, Hamdi Bey'in Batı salonlarında sergilenen büyük tablolar çizdiğini ve bu resimleri Avrupa'daki sarayların ve müzelerin edindiğini belirtir. Fakat Hamdi Bey bunlarla yetinmemiş ve İstanbul'da genç Osmanlı ressamlarının yetiştiği Sanat Okulu'nu (Sanayi-i Nefise Mektebi) kurmuştur.[150] Yazara göre bu okulda yetişen önemli ressamlardan bazıları şunlardır: Peyzajlarıyla ünlenen, Gérôme'un öğrencisi ve subay olan Halil Bey;[151] camilerin ve diğer anıtların iç görüntüleri konusunda uzmanlaşan Şevket Bey; suluboya çalışmalarıyla bilinen ve subay olan Rıza Bey; Münih'te peyzajları sergilenen Müfide Hanım...[152]

A. Bey yazısının son paragrafında, eski dönemde Osmanlı resminin doğal olarak Avrupa ustalarının yoğun etkisi altında taklit özellikler taşıdığını ifade eder. Eski rejim koşullarında

149 "Ressam Osman Hamdi Bey, portreleri ve figürlü kompozisyonları ile Türk resminde bir kilometre taşı ... resim sanatımızdaki yeri bakımından da bir yüzük taşıdır." Mustafa Cezar, s.370. "Osman Hamdi Bey'den başka gerçek anlamda figür resmi yapan hemen hemen hiçbir ressam yoktur." Kemal İskender, s.1312.

150 Bugünkü Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi. Osman Hamdi Bey, resmen 1882'de kurulan Sanayi-i Nefise Mektebi'nin tek kurucusu değil ama ilk müdürüdür. Mustafa Cezar, s.455-458; Edhem Eldem, s.454-455.

151 Halil Bey/Paşa'nın *Stambulskie Novosti*'de üç tablosunun yayımlandığına 3. bölümde değinilmişti.

152 Anılan isimlerden, Şevket (Dağ) Bey dışında hiçbiri Sanayi-i Nefise Mektebi'nde yetişmemiştir. Osman Hamdi Bey döneminde (1883-1910) okulun ünlü resim öğrencilerinin listesi için bkz. *Osman Hamdi ve Sanayi-i Nefise Mektebi*, Mimar Sinan Üniversitesi Yayını, Şubat 1983, s.33. Ayrıca, Sanayi-i Nefise Mektebi'nde sadece erkeklerin öğrenim görebilmekte olması dolayısıyla (İnas Sanayi-i Nefise Mektebi 1914'te açılacaktır. Bkz. Şefika Kurnaz, s.103; Kemal İskender, s.1311) 1910 yılında bir kadının (Müfide Hanım'ın) bu okuldan zaten yetişemeyeceği açıktır.

bu sanat dalı gelişme imkânı bulamamıştır. Ancak, milli kültüre ve milli dehalara büyük önem veren yeni rejimin Türk resminin gelişmesi için elinden geleni yapacağı şüphesizdir. A. Bey, bu temelde ressamları ve daha geniş kitleleri çekebilmek, halkı sanat eserleriyle tanıştırmak ve onlara sanat zevki vermek için düzenli çalışacak resim galerilerinin kurulması gerektiğine işaret ederek yazısını sonlandırır.[153]

A. Bey'in işaret ettiğine benzer düzenli resim sergileri, II. Meşrutiyet döneminde açılacaktır. 1908 Devrimi ile başlayan yeni dönemde Türk resim sanatı açısından önemli bir gelişme, Osmanlı Ressamlar Cemiyeti'nin 1909'da kuruluşudur. Sanatsal faaliyetlerde etkin bir rol oynayan Ressamlar Cemiyeti, 1911-1914'te aynı isimde bir de yayın organı çıkarmıştır. *Osmanlı Ressamlar Cemiyeti Gazetesi*, o dönemki resim sanatı, Türk resim tarihi, Sanayi-i Nefise Mektebi, Türk ressamları ve bu arada Hamdi Bey ve güzel sanatlarla ilgili daha başka konularda hem bilgi hem de görsel malzeme açısından değerli bir kaynaktır.[154] Osmanlı Ressamlar Cemiyeti ayrıca, 1916'dan itibaren düzenli şekilde resim sergileri açmış ve böylece ileride "Galatasaray Sergileri" olarak anılacak etkinlikleri başlatmıştır.[155]

Basın ve Gazetecilik

Stambulskie Novosti'nin, sayfalarında geniş yer ayırdığı diğer bir konu ise, Türkiye'deki gazetecilik tarihidir. Cemal Bey'in imzasını taşıyan yazı, 1910 yılının Mayıs ayında 18 ve 20. sayılarda iki bölüm halinde yayımlanmıştır.[156]

Yazarın, Osmanlı/Türk basın tarihinin 1908 Devrimi öncesi dönemine ilişkin anlatımı esas itibariyle, ilk iki cildi Osman Nuri Bey, son cildi Ahmet Refik Bey tarafından kaleme alınan

153 A. Bey, "O Turetskoy Jivopisi", *Stambulskie Novosti*, no. 18 (30 Nisan 1910), s.6-7.

154 Tamamının çevriyazısı yapılmıştır. Bkz. *Osmanlı Ressamlar Cemiyeti Gazetesi*, haz. Yaprak Zihnioğlu, Kitap Yayınevi, İstanbul, Haziran 2007.

155 Kemal İskender, s.1311-1312; *Osmanlı Ressamlar Cemiyeti Gazetesi*, s.XI.

156 Cemal Bey, "İstoriya Turetskogo Jurnalizma", *Stambulskie Novosti*, no. 18 ve 20 (30 Nisan 1910 ve 14 Mayıs 1910), s.4-6 ve 4-7. Yazının sonunda, Osmanlı matbuatının önde gelen simalarından ve Antalya mebusu Ebüzziya Tevfik Bey'in bir fotoğrafı kullanılmıştır. Aynı fotoğraf için bkz. *Servet-i Fünûn*, c.36, no. 914 (20 Teşrinisani 1325), s.56; *Bahçe*, no. 24 (3 Kânunuevvel 1324), s.12.

Abdülhamid-i Sânî ve Devr-i Saltanatı Hayat-ı Hususiyye ve Siyasiyyesi isimli eserin "Abdülhamit ve Matbuat" ve "Avrupa'da Yeni Osmanlılar" başlıklı bölümlerinden aktarmadır.[157]

Abdülhamid-i Sânî ve Devr-i Saltanatı'nın bu bölümleri ise, Fransız yazar Paul Fesch'in Kasım 1907'de Paris'te basılan ve o yıllardan beri özellikle II. Abdülhamit döneminin incelenmesinde sıkça kaynak olarak kullanılan *Constantinople aux derniers jours d'Abdul-Hamid* (Abdülhamit'in Son Günlerinde İstanbul) isimli eserinin "Basın ve Sansür" ve "Jöntürkler" başlıklarını taşıyan bölümlerinden -ilki aynen, ikincisi önemli ölçüde- aktarılmıştır.[158]

Abdülhamit-i Sânî ve Devr-i Saltanatı 1909 yılında İstanbul'da kitap olarak değil ama forma forma satışa sunulmaya başlanmıştır ve "Abdülhamit ve Matbuat" bölümünün bulunduğu formalar Eylül-Kasım ayları içinde yayımlanmıştır. "Avrupa'da Yeni Osmanlılar" bölümü ise, 1910 yılının Şubat ayında çıkmıştır.[159] Anılan ilk bölüm Fesch'den aynen aktarılırken, "Avrupa'da Yeni Osmanlılar" başlıklı bölüm için yine Fesch'den yararlanılmış ama ortaya Fesch'inkinden daha kapsamlı bir metin konulmuştur. Buradaki bazı ayrıntılar sayesinde, *Stambulskie Novosti*'deki özet aktarımın Fesch'den değil, *Abdülhamid-i Sânî ve Devr-i Saltanatı*'ndan yapılmış olduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanında, Cemal Bey'in 1908 Devrimi ile başlayan yeni dönem basınına ilişkin anlatımı özgündür veya en azından anılan kitaplarla ilgisi yoktur.

---

157 Osman Nuri, *Abdülhamid-i Sânî ve Devr-i Saltanatı Hayat-ı Hususiyye ve Siyasiyyesi*, c.2, Matbaa-i Hayriye, İstanbul, 1327, s.563-590; A.R., *Abdülhamid-i Sânî ve Devr-i Saltanatı Hayat-ı Hususiyye ve Siyasiyyesi*, c.3, Matbaa-i Hayriye, İstanbul, 1327, s.1062-1119.

158 Paul Fesch, *Abdülhamid'in Son Günlerinde İstanbul*, çev. Erol Üyepazarcı, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş., İstanbul, 1999, s.28-70, 334-418.

159 "Abdülhamit ve Matbuat" bölümü 36 ve 37. formalardadır. 26. ve 27. formaların çıkışı için bkz. *Tanin*, 2. sene, no. 354 (14 Ağustos 1325/27 Ağustos 1909), s.4. 45. formanın çıkışı için bkz. *Tanin*, 2. sene, no. 446 (16 Teşrinisani 1325/29 Teşrinisani 1909), s.4. Bu son ilanda, eserin haftada iki forma çıkacağı belirtilmiştir. 67-70. formalarda bulunan "Avrupa'da Yeni Osmanlılar" bölümü, 1910 yılının Şubat ayında yayımlanmıştır. Bkz. *Servet-i Fünûn*, c.38, no. 976 (4 Şubat 1325), s.112 (ilave kısmında); *Servet-i Fünûn*, c.38, no. 977 (11 Şubat 1325), s.120 (ilave kısmında).

Cemal Bey'e göre, 1908 Devrimi'ne kadar Türkiye'de kelimenin gerçek anlamıyla kültürel ve toplumsal bir güç olarak basın, neredeyse bulunmamaktadır. 19. yüzyılda bir Türk basını kurmak adına girişimlerde bulunulmuş olsa da bu çabalar tam olumlu sonuç verecekken II. Abdülhamit istibdadı tarafından ezilmiştir. Ancak, bu girişimler yeni Türkiye'nin kuruluşuna hazırlık işlevi görmüştür.

İlk Türk gazetesi fikrinin Sultan II. Mahmut'a ait olduğunu[160] belirten yazar, onun saltanatı zamanında çıkan Türkçe ve Fransızca gazetelere dair bilgi verir. Türk basınının ilk adımlarından yabancı devletlerin ciddi şekilde rahatsız olduğuna dikkat çeker. Türkiye'de tamamen yeni ve o güne dek bilinmeyen bir eğitim gücünün ortaya çıkması Avrupa'yı rahatsız etmiştir.

1851, 1866, 1876 yıllarında ülkedeki süreli yayın sayılarının verildiği yazıda, 1860'lar ve 70'ler dönemi Türk basınının, ilk meşrutiyetçiler ve vatanseverler Mithat Paşa ve Namık Kemal Bey'in özgürlükçü etkileri altında ciddi bir karakter kazandığı belirtilir. Artık bu dönemde basın, meseleleri kamuoyuna daha derin ve yaygın bir şekilde sunmaya başlamıştır.[161] Cemal Bey'in deyişiyle:

> "Cesaretle söyleyebiliriz ki eğer Abdülhamit rejiminin ürünü olan 33 senelik durgunluk olmasaydı, bu gelişim temposuyla basın, Türk halkında bilime, sanata ve sanayiye ilgiyi uyandırarak büyük bir ilerleme faktörü olabilirdi. En azından bu ilk dönemde Türk gazeteciliği, imparatorluktaki bazı idari reformlara etkide bulunarak güçlenmeyi başarmıştır. Diğer taraftan Türk basını, Türkiye'yle Avrupa'yı bağlayan bir halka olmuştur."

II. Abdülhamit rejimine kadar basın, genel olarak geniş sayılabilecek bir özgürlükten faydalanmıştır.[162] II. Abdülhamit

160 1831'de resmi gazete statüsünde yayın hayatına giren *Takvim-i Vekayi*.

161 1860'larda ortaya çıkarak Türk devrim tarihinin ilk halkasını oluşturan Yeni Osmanlılar açısından basının ve Türk basın tarihi açısından da Yeni Osmanlıların önemi hakkında bkz. Arda Odabaşı, "Tanzimatçılığa Karşı Yeni Osmanlılar", *Bilim ve Ütopya*, no. 132 (Haziran 2005), s.16-31.

162 Bu tespitin pek de doğru olduğu söylenemez. Özellikle Abdülaziz saltanatında, 1867'de çıkarılan Âli Kararname ile basın ciddi şekilde baskı altı-

ise, iktidarını güçlendirdikten sonra basın üzerinde büyük baskı kurmuştur. Yazar, bu dönemde kapatılan gazeteleri sayar ve verilen cezalara değinir. Abdülhamit'in elindeki ana silahlardan biri, Yıldız'da tasarlanan, basınla ilgili bir düzenlemedir. Bu talimatname dokuz maddeden oluşmaktadır ve söz konusu maddeler yazıda, olduğu gibi aktarılır. 7. madde zikredilmesi yasaklanan kelimelere ilişkindir. Bu madde çerçevesinde yasaklı kelimeler sözlüğü oluşmuştur. Özgürlük, eşitlik, kardeşlik, hasta, vatan, mebus, âyan, gençlik, bahar, Girit, Makedonya, Mithat Paşa, Murat, Kemal Bey (Namık Kemal) bu yasak kelimelerden ve isimlerden bazılarıdır.[163]

Abdülhamit rejiminin bu katı uygulamaları, sadece Türkçe basın için değil, Türkiye'de yabancı dilde çıkan gazeteler ile yurtdışından gelen Avrupa basını için de geçerlidir. O dönemde İstanbul'da çıkan yayın organlarını ve tirajlarını sayan yazar, İstanbul dışında Türkçe gazetelerin az sayıda olduğuna ve bu açığı yer yer Fransızca gazetelerin kapattığına işaret eder. Bu şartlar altında Türk basınının bütün anlamını kaybettiğini, toplumsal düşünceyi yönlendiremediğini ve ülkenin politik hayatına etki edemediğini vurgular.

Basındaki sansüre ve yasaklara karşın, ülkenin özgürlükçü ve ilerici unsurları fikirlerini yaymak için yayınlarını yurtdışında basmış ve gizlice ülkeye sokmuşlardır. Yurtdışındaki yasadışı Türk basınının başlangıcı ve gelişimi, Jön Türk hareketinin tarihine sıkı sıkıya bağlıdır.

---

na alınmış, bunun ardından Yeni Osmanlıların (Namık Kemal, Ziya Paşa, Ali Suavi) sürgünleri ve yurtdışına kaçışları gelmiştir. Arda Odabaşı, agm. Âli Kararname ve sonuçları hakkında ayrıca bkz. Server İskit, *Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları*, Başvekâlet Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Yayınları, 1943, s.24-26.

163 Böyle dokuz maddelik bir talimatnamenin ve yasak kelimeler ve isimler listesinin gerçekten var olup olmadığı, konunun uzmanlarınca bugünlere dek tartışılagelmiştir. Konuyla ilgili olarak, Fesch'in kitabı ve Erol Üyepazarcı'nın bu kitaba yazdığı önsöz yanında bkz. Fatmagül Demirel, *II. Abdülhamid Döneminde Sansür*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, Mart 2007, s.55-59. Dönemin Rus tarihçilerinden V. V. Vodovozov, 1909 yılında Petersburg'da yayımlanan "Türkiye'de Eski Rejim ve Jöntürkler" başlıklı makalesinde, sansürün kimi zaman matematik ve kimya formüllerine kadar uzandığını belirtmektedir. Mesela "AH=0" formülü "Abdülhamit eşittir sıfır" şeklinde yorumlanabilmektedir. Bkz. V. Vodovozov, "Staryy Rejim v Turtsii i Mladoturki", *Turetskiy Sbornik*, Sankt Peterburg, 1909, s.91.

Yazar, bunun ilk örnekleri olarak *İttihat* ve *Hürriyet* gazetelerini sayar.[164] Hareketin liderlerinin, sayfalarında yoğun bir şekilde eski rejimi eleştirdikleri ve meşrutiyet fikrini geliştirdikleri bu yayın organları sayesinde en ilerici ve genç güçler Mithat Paşa ve Kemal Bey'in etrafında toplanmışlardır. Bu organlar yoluyla Türk aydınları, ömrü ne yazık ki uzun olmayan 1876 Anayasası'nın özü ve ilkeleriyle tanışmışlardır. Anayasanın kaldırılması, yurtseverlerin ölümü veya sürülmesiyle Jön Türk (Yeni Osmanlı) basını varlığına ara vermiş, özgürlük hareketi bir süreliğine tamamen dinmiştir.[165]

Ancak, 1892 yılında Türkiye'den Paris'e gitmek zorunda kalan Ahmet Rıza Bey'in *Meşveret*'i çıkarmasıyla Türk basını yeniden canlanacaktır. *Meşveret*, 1908 Devrimi'ne kadar varlığını sürdürecektir. Etrafındaki onlarca yayın organı birkaç yıl, hatta birkaç ay yaşayıp kapanırken *Meşveret*, yıllar boyu Ahmet Rıza'nın yönetiminde daimi kalan tek gazete olmuştur.[166] Yazarın ifadesiyle, sadece gazeteler değil; insanlar, umutsuzluğa kapılan savaşçılar da kaybolup gitmiş, çeşitli bahanelerle safları terk etmiş veya düşmanın tarafına geçmiştir.

1894 yılında İstanbul'da İttihat ve Terakki'nin ilk komitesi kurulur.[167] Böylece İstanbul ve yurtdışındaki mülteciler arasın-

---

164 Cemal Bey bu paragrafta II. Abdülhamit öncesi dönemden, Abdülaziz'in saltanat yıllarından söz etmektedir ve adı anılanlar da Yeni Osmanlı yayınlarıdır. Namık Kemal ile Ziya Paşa *Hürriyet*'i Londra'da 1868'de, bir diğer Yeni Osmanlı Mehmet Bey ise *İttihat*'ı Paris'te 1869'da çıkarmaya başlamıştır. Arda Odabaşı, s.22-23.

165 II. Abdülhamit 1877'de Mithat Paşa'yı sürerek ve 1878'de Mebusan Meclisi'ni dağıtarak istibdat rejimini kurmaya girişmiştir. Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat Terakki*, 2. basım, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, Kasım 1998, s.25; Ahmed Bedevî Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele*, Baha Matbaası, İstanbul, 1956, s.101-102, 115-116.

166 Cemal Bey, *Abdülhamid-i Sânî ve Devr-i Saltanatı*'nın "1892" yanlışını (bkz. *age*, s.1072) yinelemektedir. Doğrusu, Ahmet Rıza Bey Paris'e 1889'da gitmiş ve *Meşveret*'i 1895'te yayımlamaya başlamıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ilk resmi yayın organı olan *Meşveret*, Türkçe ve Fransızca iki ayrı nüsha olarak çıkmıştır. 1908 Devrimi'ne dek varlığını sürdüren, Fransızca *Mechveret*'tir. Sina Akşin, s.27-28; Ahmed Bedevî Kuran, s.132-134, 137-138; *Meclis-i Mebusan ve Ayân Reisi Ahmed Rıza Bey'in Anıları*, Arba Yayınları, İstanbul, Temmuz 1988, s.9-21. *Meşveret* için 171. dipnottaki kaynaklara bkz.

167 Doğrusu, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ilk nüvesi 1889'da kurulur. 1894'te Ermeni olayları ile hareketlenen siyasal ortam içinde Cemiyet,

da düzenli iletişim başlamış olur. Komitenin kurucularından İshak Sükûti[168] ve Abdullah Cevdet, daha sonra yurtdışına kaçmış ve Cenevre'de *Osmanlı* gazetesini çıkarmışlardır. Gazete, birkaç kez kapanmasına rağmen el değiştirerek tekrardan yayımlanmıştır.

Yazar bunlar haricinde, Murat Bey'in ilk önce Mısır'da, daha sonra Paris ve Cenevre'de çıkardığı *Mizan*'ı;[169] Hoca Kadri'nin yönetiminde Kahire'de basılan *Kanun-ı Esasi*'yi ve Ahmet Saib Bey'in *Sancak* gazetesini sayar. *Sancak*'ta eski rejimin olumsuz ve zayıf yönleri açık bir şekilde teşhir edilmiştir. Ahmet Saib Bey, daha sonra *Şûrâ-yı Ümmet*'i de ilk önce Mısır'da, daha sonra Ahmet Rıza Bey'in de katılımıyla Paris'te yayımlamıştır.[170]

Cemal Bey, o dönemde yurtdışında onlarca Jön Türk yayınının çıktığına dikkat çeker. Kısa bir süre içinde bütün Avrupa Fransızca, Almanca ve İngilizce yayım yapan Jön Türk organlarıyla dolar. Bu yayın organları, Avrupa kamuoyunu Türkiye'deki durum ve Jön Türk hareketinin özü ve görevleri konusunda bilgilendirir. Bunlar arasında eski rejimi karikatürlerle eleştiren mizahi yayınlar da vardır. Ayrıca bazıları da provokasyon ve şantaj amacıyla sultanın maddi desteğiyle çıkarılmıştır.[171]

1895'te aktifleşir ve alenileşir. Sina Akşin, s.26-34; Ahmed Bedevî Kuran, s.134-140. Cemal Bey'i burada da yanılgıya düşüren, kullandığı kaynaktır (*Abdülhamid-i Sânî ve Devr-i Saltanatı*, s.1068) ve onu da kendi kaynağı yanıltmıştır (Fesch, s.341).

168 Yazıda İshak Sükuti'nin bir fotoğrafına da yer verilmiştir. Aynı fotoğrafın daha önceki basımı için bkz. *Şehbal*, no. 14 (15 Teşrinievvel 1325), s.270.

169 Kahire'deki Rus diplomatik misyon başkanı Şubat 1896'da şöyle yazıyordu: "Sultandan açıktan açığa reform isteminde bulunan Murat Bey'in gazetesi *Mizan* oldukça serbest bir şekilde Türkiye'ye sokulabilmektedir. Üstelik de bunların çoğu başta başkent İstanbul olmak üzere, Yemen'de, sürgün yönetiminde memur olan şüpheli kişilerin ellerinde dolaşmaktadır." *AVPRF* fond 151 (Politarhiv) (1908), dosya 834'ten akt. Yuriy Aşatoviç Petrosyan, *Sovyet Gözüyle Jöntürkler*, Bilgi Yayınevi, Ankara, Nisan 1974, s.196.

170 1899'da Kahire'de *Sancak* gazetesini çıkarmaya başlayan Ahmet Saib Bey, yine Mısır'da *Şûrâ-yı Ümmet*'i 1902-1906 yıllarında çıkarmıştır ama 1906'da Ahmet Rıza grubundan kopar. *Şûrâ-yı Ümmet*'i Ahmet Rıza Bey ile birlikte Paris'te yayımladığı bilgisi doğru değildir. Bkz. Tülay Ercoşkun, "Ahmed Saib ve Sancak Gazetesi", *Kebikeç*, no. 26 (2008), s.97-103.

171 Yurtdışı Jön Türk yayınlarının adedi 150'yi aşmıştır. Yurtdışı Jön Türk basını için bkz. Selim Nüzhet Gerçek, *Türk Matbuatı*, der. Ali Birinci, Gezgin Kitabevi, Ankara, s.137-150; Erdal Yavuz, "Jön Türk Basını",

Yazar, yasadışı Jön Türk basınının Türkiye'ye büyük miktarlarda sokulamadığına, gençliği devrimcileştiren ana etkenin istibdat rejimi olduğuna işaret eder. İstibdat rejiminin saldığı korku, gençliğin özgürce düşünmesini engelleyememiştir.

1900 yılına gelindiğinde devrimci basında program ve taktik konusunda fikir birliği oluşmuştur. Herkes oklarını eski rejime yöneltmiş, iç tartışmalar bırakılmıştır ama bu durum fazla uzun sürmeyecektir. Cemal Bey, Jön Türkler arasında az sonra ortaya çıkan bölünmeye ve Prens Sabahattin'e dikkat çeker.

Sultan Hamit'in yeğeni Prens Sabahattin'in Paris'e gelmesiyle Jön Türk kampında tamamen yeni fikirler belirir. Prens Sabahattin, Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'ni kurar.[172] 1903 yılından itibaren, İmparatorluğu oluşturan bütün unsurların milli ve kültürel kaderlerini belirlemede tam özgürlük sağlanmasını esas alan *Terakki* gazetesini çıkarır.[173] Mısır'da *Şûrâ-yı Osmanî* ve *Yeni Fikir* gazeteleri de aynı görüşleri savunmuştur. O zamandan itibaren Jön Türk bloğunda kökten bir ayrışma başlar. Ancak, istibdat rejimine duyulan nefret ve özgür bir sistem kurma arzusu, ortak ilkelere hizmet etmek ve bütün vatanseverleri fikir ayrılıklarına rağmen ortak dava için çalışmaya çekmek ağır basmıştır.

Bu satırların ardından Cemal Bey, 1908'de anayasanın ilanıyla Türkiye'de basının hemen şaşırtıcı bir güç ve hızla geliştiğinin altını çizer. Hürriyetin İlanı'ndan sonra başkentte her

---

İletişim (1981/2), s.197-217; M. Şükrü Hanioğlu, "Jön Türk Basını", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c.3, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.844-850; Dündar Akünal, "Jön Türk Gazeteleri", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c.3, s.850-856.

172 Cemiyet'in sınıfsal yapısı, azınlıklar meselesi, yabancı sermayeyle ilişkisi ve emperyalist planlarda oynadığı rol açısından bir değerlendirme için bkz. A. A. Alimov, "Revolyutsiya 1908 Goda v Turtsii", *Probujdenie Azii. 1905 God i Revolyutsii Na Vostoke*, OGİZ-SOTsEKGİZ, Leningrad, 1935, s.23-24.

173 Prens Sabahattin'in *Terakki* gazetesi, Fesch'in de belirttiği gibi (*age*, s.393) 1906'da yayın hayatına girer. *Abdülhamid-i Sânî ve Devr-i Saltanatı*'nda, belli ki bir dizgi hatası sonucu, "1896"da kurulduğu ifade edilmiştir (*age*, s.1103). *Stambulskie Novosti*'de verilen "1903", doğru tarih değildir. Cemal Bey'in yazısı boyunca bahsi geçen, *Meşveret*, *Mizan*, *Osmanlı*, *Şûrâ-yı Ümmet* ve *Terakki* gibi belli başlı yurtdışı Jön Türk yayınları için 171. dipnottaki kaynaklara bkz.

gün onlarca gazete çıkmıştır.[174] *İkdam*'ın tirajı 50 bine yükselmiştir.[175] Ancak, toplum adım adım kendi rutinine dönmüş ve gazete sayıları düşmüştür. Başkentte artık yedi büyük gazete vardır: İttihatçıların yayın organı *Tanin* (14 bin), oportünist *Sabah* (20 bin), ılımlı liberal *Yeni Gazete* (6 bin), *İkdam* (10 bin), muhalif *Sadâ-yi Millet* (3 bin), *Tercüman-ı Hakikat* (7 bin) ve *Saadet* (bin).

Yazar ayrıca, Rumca, Ermenice, Arnavutça, Bulgarca, Arapça ve Avrupa dillerinde çıkan gazetelerden bahseder.[176] Diğer taraftan, yerel basın da anayasanın ilanıyla önemli bir gelişim kaydetmiştir.[177] Bunların yanında, haftalık ve aylık kültür, edebiyat, mizah ve bilim dergileri etkin rol oynamaya başlamıştır. Bazıları şunlardır: *Servet-i Fünûn*, *Şehbal*, *Resimli Kitap*, *Kalem*, *Karagöz*, *Ulûm-ı İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası*, *İlm-i Hukuk ve Mukayese-i Kavânîn Mecmuası* (hukuk dergisi), *Tedrisat-ı İbtidaiyye Mecmuası*, *Kavânîn ve Nizâmât ve Mukarrerat-ı Maliye Mecmuası* (maliye dergisi), *Asker*, *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*, *Tababet-i Hâzıra* (tıp gazetesi), *Darülfünun Dersleri* (üniversite gazetesi),[178] *İştirak*.

---

174 1908 Devrimi basın alanında kelimenin gerçek anlamıyla bir "patlama" yaratmıştır. 24 Temmuz'dan sonraki ilk bir buçuk ayda 200'ün üzerinde yayın için imtiyaz alınmış, bu sayı gün geçtikçe artmıştır. Server İskit, s.144. 1908 yılının başında İstanbul'da 52, tüm ülkede 120 süreli yayın varken, Meşrutiyet'in ilk yedi ayında İstanbul'da 377, tüm ülkede 730 imtiyaz başvurusunda bulunulmuştur. Orhan Koloğlu, *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, Pozitif Yayınları, İstanbul, Ağustos 2006, s.87.

175 Ahmet Emin Yalman, 1914'te Columbia Üniversitesi'nde tamamladığı Türk basını üzerine doktora tezinde, 25 Temmuz günü *İkdam* 60 bin, *Sabah* ise 40 bin kadar basıldığı halde talebi karşılamaya yetmediğini, *İkdam*'ın, normal fiyatının 40 katı fiyata satıldığını belirtir. Ahmed Emin, *The Development Of Modern Turkey As Measured By Its Press*, Faculty of Political Science Columbia University, New York, 1914, s.87.

176 Aslında 1908 Devrimi'nin getirdiği basın patlamasının ürünlerinden biri de *Stambulskie Novosti*'dir. II. Meşrutiyet döneminde bir yandan Türkçe dışı yayınlar canlanırken, öte yandan da bazı dillerde (örneğin Çerkezce, Kürtçe) ilk kez süreli yayınlar çıkmıştır. Ayrıca yine bu dönemde, Osmanlı topraklarında daha önce görülmemiş dillerde ilk süreli yayınlar da söz konusudur ki bunun en çarpıcı örneği, Türkiye'de çıkan ilk Rusça süreli yayın olan *Stambulskie Novosti*'dir.

177 Koloğlu'nun deyişiyle, "Gazete çıkmayan tek kent kalmamış gibiydi. İlk kez Mekke ile Medine de gazeteye kavuştu." Orhan Koloğlu, s.88.

178 Darülfünun fakültelerinin dergileri 1916'da yayın hayatına girecektir. 1909-1910'da bu tür bir yayın olmadığına göre, *Stambulskie Novosti*'de "üniversite gazetesi" diye anılan yayın, üniversitede verilen derslerin derlendiği ve ilk cildi 1325-1326'da (1909-1910) çıkan *Darülfünun Dersleri (Darülfünun Ders Mecmuası)* olmalıdır.

Cemal Bey, 1908 Devrimi sonrası basın özgürlüğüyle ilgili olarak da şunları belirtir:

> "Koyu meşruti ve vatansever karakterinden dolayı basın, kitlelerin siyasi eğitiminde önemli bir araçtır. Diğer taraftan, özgür bir ülkede basının muazzam gücüne büyük değer veren yeni hükümetin dikkatini çekmiştir. Gerçekten sıkıyönetim, basın özgürlüğünü hâlâ oldukça daraltmaktadır. Milletlerarası temeldeki her polemik esas olarak takibata uğramaktadır. Ama genelde yeni rejimin özgürlük koşulları, liberal ve hatta sosyalist organlara yaşama olanağı vermektedir."

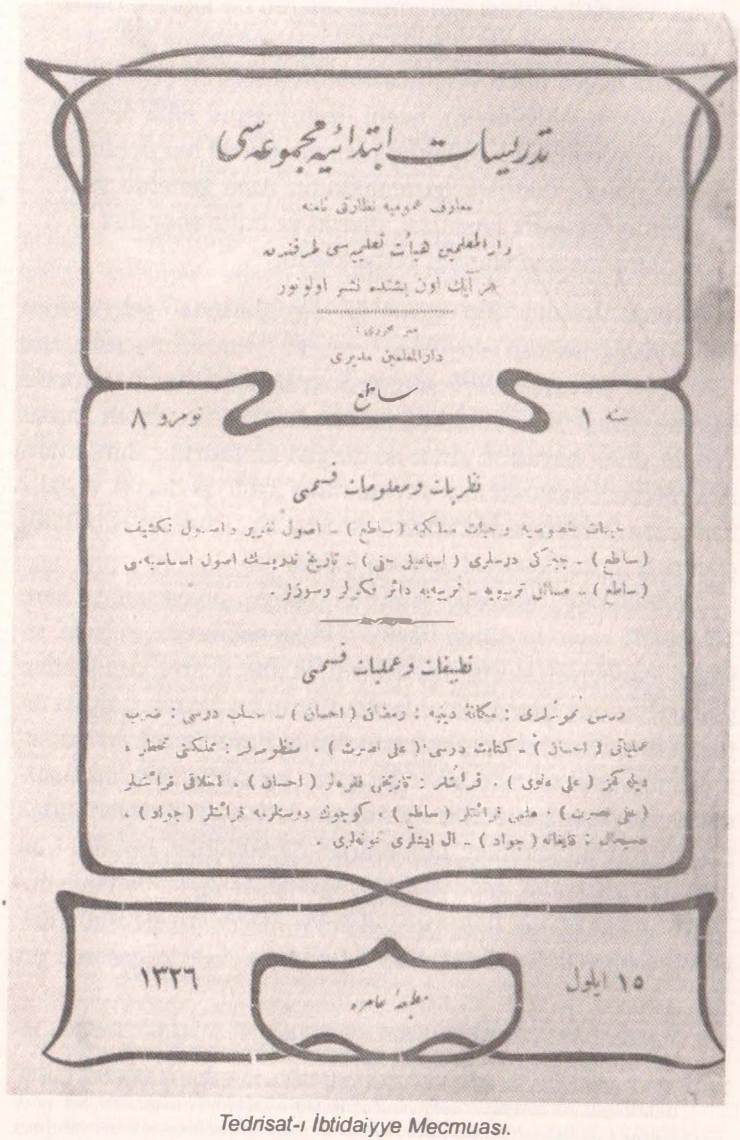
Türkçe basına ilgi gösterip sayfalarında yer ayıran *Stambulskie Novosti*'nin "M.S." ve "M." rumuzlu yazarı ise, "Dergiler Dünyasında/Pedagoji-Sosyalizm" başlığı altında kaleme aldığı iki bölümlük yazısında,[179] 1910 yılının Şubat ayında yayın hayatına giren iki dergiyi tanıtmıştır. Bunlardan ilki, Maarif Nezareti'nin yayımladığı aylık pedagoji dergisi *Tedrisat-ı İbtidaiyye Mecmuası*, ikincisi ise, Hüseyin Hilmi'nin çıkardığı haftalık sosyalist dergi *İştirak*'tir.

Stambulskie Novosti yazarına göre, anayasanın ilanı Türkiye'de yayın hayatına büyük canlılık getirmiştir. Felsefe, siyaset, maneviyat, eleştiri ve edebiyat, finans, ticaret, çeşitli bilim dalları basında işlenen konulardır. Bütün bu yayınlar, siyasi ihtilalle tüm ülkeyi sarmış bulunan düşün hayatını çok iyi yansıtmaktadır. Eski rejimde böyle bir şeyin gerçekleşmesi imkânsızdır. Bu yayın organlarının çıkartılmasında başta gençler olmak üzere erkekler, kadınlar, bürokratlar, öğretmenler, hocalar (din adamları), askerler, genç yazarlar, öğrenciler vb. rol oynamıştır.

Yazıda ilk olarak *Tedrisat-ı İbtidaiyye Mecmuası* ele alınır; içeriğine, yayın çizgisine değinilir.[180] Derginin birinci sayısında yer

179 Yazının ilk bölümü "M.S.", ikinci bölümü ise "M" imzasıyla çıkmıştır. Yazar, Mariya Skokovskaya olsa gerektir.

180 *Tedrisat-ı İbtidaiyye Mecmuası*, Maarif Nezareti namına İstanbul Darülmuallimin (erkek öğretmen okulu) Heyet-i Talimiyyesi tarafından aylık olarak çıkarılmıştır. Başyazarı, ünlü eğitimci ve Darülmuallimin müdürü Satı Bey'dir. *Stambulskie Novosti*'nin müdürü Ahmet Cevat (Emre) Bey, Satı Bey tarafından Darülmuallimin'e hoca olarak alınmıştır (kendi anlatımı için bkz. Ahmet Cevat Emre, s.147-148) ve bu derginin yazarları arasındadır.

تدریسات ابتدائیه مجموعه سی

معارف عمومیه نظارتی نامنه

دار المعلمین هیأت تعلیمیه سی طرفندن

هر آیك اون بشنده نشر اولونور

مدیر محرری :

دارالمعلمین مدیری

ساطع

سنه ۱ نومرو ۸

نظریات و معلومات قسمی

تربیه خصوصیه و حیات مملکیه (ساطع) ـ اصول تقریر و اصول تکشیف (ساطع) ـ چیرکی دوسلری (اسماعیل حقی) ـ تاریخ تدویسك اصول اساسیه‌سی (ساطع) ـ مسائل تربیویه ـ تربیه‌یه دائر مکالمه لر وسوزلر .

تطبیقات و عملیات قسمی

درس نمونه‌لری : مکالمهٔ دینیه : رمضان (احسان) ـ حساب درسی : ضرب عملیاتی (احسان) ـ کتابت درسی (علی عصمت) . منظومه‌لر : ممکنی تحطیر ، ویلم کیز (علی عنوی) . قرائتلر : تاریخی فقره‌لر (احسان) ، اخلاقی قرائتلر (علی عصمت) ، علمی قرائتلر (ساطع) ، کوچوك دوستلرمه قرائتلر (جواد) ، مصحف : کاپخانه (جواد) ـ ال ایشلری نمونه‌لری .

۱۵ ایلول ۱۳۲۶

مطبعهٔ عامره

Tedrisat-ı İbtidaiyye Mecmuası.

alan Satı Bey'in bir konferans metninin içinde geçen, güftesini Tevfik Fikret'in yazdığı "Hep Kardeşiz" başlıklı çocuk şarkısının[181] Rusça çevirisi sunulur. Şarkı, "Osmanlı milleti" inşasına yönelik ve hümanist içeriktedir; din, dil, ırk ayrımı olmadığını, herkesin kardeş, insan ve Osmanlı vatandaşı olduğunu vurgular:

"Farkımız yok, biz eşiz
Hep Osmanlı hep kardeşiz
Yaratmış bizi yaradan
Bir anadan bir babadan
Aynı toprak aynı vatan
Farkımız yok, biz eşiz,
Hep insanız hep kardeşiz"

Ayrıca bu şarkı üzerine kurgulanmış bir öğretmen-öğrenci diyalogunun (ders örneğinin) çevirisi de *Stambulskie Novosti*'de aktarılmıştır.[182]

"Muallim: –Demek aranızda fark yok değil mi?
Şakirt: –Evet, efendim, farkımız yok biriz eşiz hep mektepli hep kardeşiz.
Muallim: –... acaba evvelden de böyle mi idi? İki sene evvel hatırınıza geliyor mu? Böyle hep bir mi idiniz? Aranızda ayrılık gayrılık yok muydu?
Şakirt: –Hayır efendim evvelden böyle değildi.
Muallim: –Ya nasıl idi ...?
Şakirt: –Efendim paşaların zenginlerin oğullarını öne geçirirlerdi.
Muallim: –Daha?
Şakirt: –Onlara çok çok mükâfat verirlerdi.
Muallim: –Daha?...
Şakirt: –Efendim fukara çocuklarını arkada oturturlardı.
Muallim: –Daha?
Şakirt: –Hem de dayak atarlardı."

181 Metnin orijinali için bkz. Satı Bey, "Şiir ve Musikinin Talim ve Terbiyede Ehemmiyeti", *Tedrisat-ı İbtidaiyye Mecmuası*, sene 1, no. 1 (15 Şubat 1325), s.8.

182 Metnin orijinali için bkz. İhsan [Sungu], "Hep Kardeşiz", *Tedrisat-ı İbtidaiyye Mecmuası*, sene 1, no. 1 (15 Şubat 1325), s.15-20 ("Ders Numuneleri Kısmı"nda). Bu dergideki benzer ders örnekleri için bkz. Cenglz Dönmez ve Şahin Oruç, *II. Meşrutiyet Dönemi Tarih Öğretimi (Tedrisât-ı İptidâiye Mecmuâsına Göre)*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2006, s.81-174.

Stambulskie Novosti yazarına göre, bu alıntılar derginin yurtsever ve demokratik bir ruh yaratmak amacıyla çıkarıldığını çok iyi göstermektedir. Dergiyi çıkaran eğitimciler, çocuklarda özgür düşünmeyi, insanlık, eşitlik ve dayanışma duygularını uyandırmayı istemektedir. Dergi, çıkış yazısında ifade edilen fikirlere tamamıyla uygundur. Yazıda o fikirler şu cümleyle özetlenir: "Osmanlıcılığın geleceği, bugünün okullarından geçmektedir."[183]

Tedrisat-ı İbtidaiyye Mecmuası'nın dili basittir. Yazarları Arapça ve Farsça kelimeler kullanmaktan kaçınmışlardır. Kâğıt kalitesi yüksek ve resimli olan derginin fiyatı da yaygın dağılması açısından ucuz tutulmuştur.[184]

Stambulskie Novosti yazarı, Türkiye'de sosyalist doktrin lehine seslerin her geçen gün yükselmeye başladığını ifade eder. Parlamentoda sosyalizmden ve enternasyonalizmden bahseden konuşmalar yapılmaktadır.[185] Daha yeni, Âyan Meclisi'nde eski nazırlardan Noradonkyan Efendi bu temelde söz almıştır.[186] Demiryolcular ve işçiler arasında bu fikir yayılmaktadır ve en sonunda da dergisi *İştirak* çıkmıştır.

İştirak, bir partinin yayın organı değildir ve ciddi bir teorik ağırlık taşımamaktadır. Bunun için yeterli okuru ve işçi sınıfının durumu hakkında etraflı bilgisi yoktur. *İştirak*, esas olarak sosyalizmin temelleri ve tarihi hakkında popüler bilgiler sunmaktadır. İlk üç sayısının içeriği hakkında kısa bilgi veren yazar, dergide (Blanqui, Proudhon, Bakunin gibi) ünlü sosyalistlerin kısa biyografilerinin sunulduğunu da belirtir.

Stambulskie Novosti yazarının deyişiyle *İştirak*, kesin siyasal bir parti programına sahip olmamakla birlikte Marksizme

183 Çıkış yazısı için bkz. "İzah-ı Meslek", *Tedrisat-ı İbtidaiyye Mecmuası*, sene 1, no. 1 (15 Şubat 1325), s.1-2.

184 Derginin fiyatı 60 para, yani 1.5 kuruştur ki, bu sayfa sayısı, kâğıt kalitesi ve resimli oluşu dikkate alınırsa, derginin fiyatı dönemi için gerçekten de fazlasıyla ucuzdur.

185 Mebusan Meclisi'nde ilk sosyalizm tartışmaları, grev ve sendika hakkına ilişkin kanun tasarısının görüşmeleri sırasında Mayıs 1909'da, ikincisi ise emlak vergisi ile ilgili olarak Nisan 1910'da yaşanmıştır. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, c.3, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s.395.

186 Eski Ticaret ve Nafia Nazırı Gabriyel Noradonkyan Efendi'nin 22 Şubat 1910'da yaptığı bu konuşma için bkz. H. Aliyar Demirci, *İkinci Meşrutiyet'te Âyan Meclisi 1908-1912*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, Mart 2006, s.266.

yakındır. Dergi kendini "dünya vatandaşı" olarak tanımlarken, sayfalarında Osmanlıcılığa ve vatan sevgisine uzak olmadıkları da vurgulanmaktadır.[187]

İştirak, Türkiye'deki ilk sosyalist gazete değildir. Ondan önce İzmir'de Türkçe sosyalist bir dergi ve Fransızca olarak Türkiye'deki işçi örgütlenmelerinin organı *İşçi Gazetesi* çıkmıştır. *İşçi Gazetesi,* daha belirgin bir sosyalist yönelime sahiptir ve amaç olarak emeğin hakkını, din ve milliyet ayrımı gözetmeksizin işçilerin çıkarını savunmayı benimsemiştir.[188]

İştirak dergisi ve Türkiye'de sosyalist basın hakkında bu bilgileri verdikten sonra yazar, Türkiye işçi sınıfının durumuyla ilgili tespitlerde bulunur. Ayrıca ona göre, hükümetin dar milliyetçi programı benimsemeyen partilerin kurulmasına iyi gözle bakması, sosyalist partilerin kısa süre önce yasallık kazanması, bunların ılımlı tonu ve aydınlanmada oynadıkları rol; bütün bunlar işçi hareketinin yakın gelecekte ciddi bir şekilde gelişeceğini göstermektedir. Sosyalist örgütlerin –zayıf olmalarına rağmen– ulusal barış ve Osmanlı İmparatorluğu'nun birliği için çok büyük önemi vardır. Geleneksel olarak araları açık olan Osmanlı unsurları arasında yeni bağlar kurarak bu örgütler, Türk hayatının merkez ağırlığını milli (etnik) alandan sosyal alana kaydıracak ve Türkleri, Rumları, Yahudileri, Bulgarları ve Ermenileri, tabii ki işçileri birleştirecektir.[189]

---

187 Hüseyin Hilmi, nam-ı diğer İştirakçi Hilmi'nin yönetiminde ilk sayısı 26 Şubat 1910'da (13 Şubat 1325) çıkan haftalık *İştirak* dergisi, Eylül ayında kurulan Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın yayın organı haline gelecektir.

188 İzmir'de çıkmış Türkçe sosyalist yayın *Gâve*'dir. Avusturya'ya karşı yürütülen Fes boykotu sırasında İzmir Boykotaj Cemiyeti'nin yayın organı olarak Aralık 1908'de çıkarılmaya başlanan bu İttihatçı gazete, ilk Türkçe sosyalist gazete olarak anılmıştır. Tanıtımı için bkz. Y. Doğan Çetinkaya, "Liberal, Sosyalist, İttihatçı Boykot Gazetesi: Gâve", *Müteferrika,* no. 20 (Güz 2001), s.261-274. Troçki de 30 Aralık 1908'de *Pravda*'da yayımlanan yazısında, "İzmir'de ilk sosyalist gazete yayın hayatına girdi" demektedir. Lev Troçki, *Balkan Savaşları,* çev. Tansel Güney, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, Kasım 2012, s.6. Diğeri, İstanbul'da yarı Fransızca yarı Türkçe çıkan *İşçiler Gazetesi*'dir (*Journal des Travailleurs*). İlk sayısı 9 Şubat 1909 tarihini taşıyan bu gazete, İstanbul'un gayrimüslim sosyalistleri tarafından çıkarılmıştır. George S. Harris, *Türkiye'de Komünizmin Kaynakları,* çev. Enis Yedek, 2. basım, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1976, s.26-27; İ. Arda Odabaşı, *Osmanlı'da Sosyalizm Türkçülük ve İttihatçılık,* 2. basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, Mayıs 2012, s.113.

189 M. S. ve M., "V Mire Jurnalov/Pedagogika - Sotsializm", *Stambulskie Novosti,* no. 9 ve 10 (26 Şubat 1910 ve 5 Mart 1910), s.8-9 ve 8-9.

نومرو — ۲ — ۲۰ شباط ۱۳۲۵ جمعه ایرتسی سنه — ۱ —

صاحب امتیاز و مدیر مسؤل

حسین حلمی

Directeur Husein Hilmi

اشتراک

مع پوسته سنه‌لکی ۶۰ غروش
آلتی آیلغی ۳۰ غروش
مکاتیب و اوراق موقتا وزیر
خانسده دکر افندی مطبعه‌سنه
کوندرلمایدر .

برى پر پرى باقار - قيمت اودن قويار

سوسیالیزم افکارینك مروجیدر

Journal socialiste ICHTIRAK

مندرجات

ترود سیاسی

یکن نسخه مزدن باعد

بتون یوقاری وقه‌لره بتون انقلابات سابقه رهبنت ملیه‌لك رواج وراجی کامه ، طلسلام ایچنده آن حیات تحری ایدر کی جانسپارانه اجرا ایدیلن تشبثات فعلیه اولوب هانکاسی مجهول منطقه‌لرده اجرا ایدیلن کیجه صفرلری کی ، بر ساعت سکره دستك پاردم سعادت ، بار دقیقه فلاکت اولدیغی بیله‌میه‌رك یاپلش ، مع‌سافه بوهانلر ، یکوجودی ، مانده کال موفقیتله نتیجه پذیر اولمشدی .

وقتاکه اوروپاده پارلمانتر ، فعالکاران مالك اولان اربابِ اقتدارك تمثیل قوم اجتهادیله استفاده قارشی برحرب عظیم آچیش مانکاره پارلمانتك تجاذب عدیده‌سی برمالك حقوقی شکل محافظه ایده بیه‌جکی کوستردن قواعد اساسیه‌یی تأمین ایله بوافتراح بلند فرانسه‌ده ، المانیاده ده تطبیق ایدیلدیکی ، اوقاتل کونلر اوپاس افروز کیجه‌لر برصبح صبیح سعادته تحول ایتمشدی .

İştirak dergisi.

SONUÇ

Tamamlanamamış ve sonuçları bakımından eksik kalmış olsa da 1908 Türk Devrimi, büyük bir tarihsel anlama sahiptir ve Doğu'da feodal ortaçağ despotizmine ve dünya emperyalizmine karşı mücadelenin genel zincirinin halkalarından biridir.

H. Gabidullin[1]

Stambulskie Novosti'yle ilgili genel bir değerlendirmeye başlarken altı ilk çizilmesi gereken nokta, 1908 Devrimi'nin yarattığı özgürlük ortamının matbuat alanına da yansımış ve o dönemde bir basın patlamasının yaşanmış olduğudur. Dolayısıyla Türkiye'de çıkan ilk Rusça gazetenin, varlığını devrime borçlu olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Türkiye'nin ilk Rusça gazetesi ve/veya Rusçanın Türkiye'deki ilk gazetesi, 1908 Jön Türk Devrimi'nin çocuğudur.

Osmanlı İmparatorluğu'nun başkentinde Rusça çıkan *Stambulskie Novosti*, sadece Osmanlı topraklarında değil, Rusya coğrafyasında da dağıtılmıştır. Bu coğrafyada Ruslar yanında geniş bir Türk ve Müslüman nüfusun yaşadığı düşünüldüğünde, *Stambulskie Novosti*'nin genç Türkiye'nin çıkarlarının savunulmasında ve bölgedeki gelişmelere ilişkin Türk bakışının aktarılmasında ciddi bir rol oynadığı söylenebilir. Gazete,

1 H. Gabidullin, "Problemı Mladoturetskoy Revolyutsii", *Revolyutsionnıy Vostok*, no. 4 (1934), s.134.

Osmanlı İmparatorluğu'nun her anlamda iyice sıkıştığı ve yalnız kaldığı bir dönemde Türk aydınlarının kendilerini dünyaya anlatması bakımından bir araç olmuştur. Bu anlamda *Stambulskie Novosti*'nin Türkiye'nin siyasal, toplumsal ve kültürel hayatının tanıtılmasında, Türk ve Rus toplumlarının birbirlerine yakınlaşmasında önemli faydalar sağladığı düşünülebilir.

Stambulskie Novosti, hem Rus hem de Türk basın tarihine aittir. Yayımlandığı dönemde hem Rusya hem de Türkiye devrimci bir ortam içindedir. Bu yıllarda Türkiye ile Rusya aydınları ve toplumları arasında bir iletişim kanalı işlevi gören gazete, Türk ve Rus kültürlerinin ortak mirası olmak bakımından bugün de önemlidir.

Stambulskie Novosti'nin yayımları içten, samimi ve kimi zaman da eleştirel bir dille kaleme alınmıştır. Kuru bir propaganda malzemesi niteliği göstermemektedir. Konular derinlemesine incelenmiş, yüzeysellikten kaçınılmıştır. Türkiye'nin yerel ve uluslararası gündemi yakından takip edilmiş, okurlara güncel bir içerik sunulmuştur.

Aynı zamanda *Stambulskie Novosti*, geniş kapsamlı bir içeriğe sahiptir. Sadece siyaset, iktisat gibi alanlar değil, gündelik yaşam, kültür, sanat ve edebiyat gibi konular da ilgi alanı içinde yer almıştır. Gazetede çeşitli Türkçe edebi eserler Rusçaya çevrilerek sunulmuş, Osmanlı basınından aktarımlar yapılmıştır. Türk sanatı ve edebiyatının tanıtılmasında, Batı dünyasında genellikle hor görülen Anadolu-Türk medeniyetinin anlatılmasında ciddi katkılar sağlanmıştır.

Dönemin Osmanlı Türk basınıyla kıyaslandığında, *Stambulskie Novosti*'de çok sayıda görsel malzemeye (fotoğraf, reşim) yer verilmiştir. Bu açıdan ancak o günlerin belli başlı birkaç resimli dergisi ile kıyaslanabilir. Sözünü ettiğimiz yıllarda Türkiye'de görsel malzeme kullanımının bir süreli yayının maliyetini ciddi biçimde artırdığı ve Korkmasov ailesinin İstanbul'da ekonomik sıkıntılar içinde yaşadığı dikkate alınacak olursa, Korkmasovlar adına ciddi bir fedakârlığın söz konusu olduğunu da belirtmek gerekecektir.

Stambulskie Novosti'nin yayım öyküsü ve içeriği, 1908 Devrimi'nin dünya çapındaki önem ve etkisine işaret etmektedir. Türk devrimcilerin Makedonya'da dağa çıkışları, Kanun-ı Esa-

si'nin ilanı, 31 Mart Ayaklanması ve isyanın bastırılışı, 33 yıldır tahtta bulunan II. Abdülhamit'in devrilmesi sadece Osmanlı topraklarında değil, bütün dünyada ses getirmiş ve dikkatlerin Türkiye'ye çevrilmesine yol açmıştır. *Stambulskie Novosti* de bir bakıma bu yoğun ilginin sonuçlarındandır.

Devrimi görmek, canlı tanığı olmak ve hatta devrime katılmak üzere birçok yabancı aydın, yazar, gazeteci ve siyasetçi o yıllarda Türkiye'ye gelmiştir. "Ekler" bölümünde de ortaya koyduğumuz gibi, Rus aydınları da bunlar arasında önemli bir yer tutmuştur. 1908 Devrimi'nin yarattığı canlanma, Türkiye'yle ilgili önyargıları kırmış, "Türk" algısı büsbütün değişmeye başlamıştır. 1905 Rus Devrimi'nin ardından Türkiye'de yaşanan gelişmeler, artık dünyada yeni bir döneme girildiğini göstermektedir. *Stambulskie Novosti*, devrimler çağının kapısının aralandığı eşikte yayın hayatına atılmıştır.

Stambulskie Novosti, işte bu büyük silkinişi ve bu silkinişin mimarı Jön Türkleri mercek altına almış, süreci derinlemesine incelemiş ve değerlendirmelerini dünyanın farklı noktalarındaki okurlarıyla paylaşmıştır. 1908-1910 yılları Türkiye'sinin kapsamlı denebilecek bir tablosunu sunmuştur.

Stambulskie Novosti'yle ilgili vurgulanması gereken bir diğer olgu da Türkiye'de ilk Rusça gazeteyi çıkaran ekibinin ideolojik ve siyasi kimliğidir. Korkmasov ve Skokovskaya, gazeteyi çıkardıkları dönemde çeşitli akımlardan etkilenmiş olsalar da esas olarak sosyalist düşünceye sahiplerdi. Hem Avrupa hem de Rus devrimci hareketini yakından tanıyorlardı. Zaten ilerleyen süreçte ikisi de Bolşeviklere katılacak ve Sovyet devletine farklı alanlarda hizmet edeceklerdir. Gazetenin diğer önemli ismi Ahmet Cevat Emre'nin hayatında da sosyalist düşüncenin yoğun olarak damgasını vurduğu dönemler olmuştur.

Bütün bunlar göz önünde bulundurulduğunda, *Stambulskie Novosti*'nin 1908 Devrimi'ne ve Jön Türklere bakışının sosyalist/sol/devrimci bir gözle, sıcağı sıcağına şekillendiği rahatlıkla söylenebilir. Diğer bir deyişle, *Stambulskie Novosti* sayfaları, dünyadaki devrimci hareketin 1908'e ve Jön Türklere ilişkin görüşünün bir parçası sayılmalıdır. Bu görüş, 1908'in devrimci ve ilerici niteliğinin hakkını teslim etme, devrimci Türkiye'ye büyük sempatiyle yaklaşma şeklinde özetlenebilir.

Nitekim o yıllarda Lenin, Troçki, Jaurès gibi sosyalist önderler de benzer bir tavır almışlardır.

Bu noktada dikkat çeken diğer bir önemli olgu, bu coğrafyadaki devrim dalgasında sosyalistler ile ilk Türkçülerin ortak hareket etmesidir. Çarlık Rusyası'nda Türkçü hareket Rus Marksistleriyle sıkı bir işbirliği içindeyken, benzer durum Türkiye'de de yaşanmıştır. *Stambulskie Novosti*, bu işbirliğinin önemli ürünlerinden biri olmuştur. Gazetenin sayfalarında sosyalist ve Osmanlıcı/Türkçü (İttihatçı) aydınlar, emperyalizmin ve feodalizmin tahakkümüne karşı devrim ve özgürlükten yana ortak tavır koymuşlardır. Korkmasov'un bir yandan Türk Derneği kurucuları arasında yer alırken diğer yandan sosyalist faaliyetlere katılması, bir sosyalist olarak İttihatçılarla yoğun teşrikimesai içinde bulunması bu bakımdan şaşırtıcı değildir.

Stambulskie Novosti, 1908 Devrimi'nin dünya çapındaki etkisini ortaya koyarken, devrimin temel ilkelerini ve bugünden baktığımızda sınırlarını da göstermektedir. Gazete, yüzyılın başında devrimler çağının kapısının aralandığı dönemde geçmişten geleceğe, eskiden yeniye, çöküşten kuruluşa giden bir süreçte yaşanan geçiş aşamasının net bir yansımasıdır.

Stambulskie Novosti sayfalarında da görüldüğü üzere, 1908 Devrimi köklü değişikliklere yönelmiştir. Devrimin fikirleri ve pratiği dünyadaki bütün ilerici hareketlere örnek olmuş, hatta nerede çıkarsa çıksın her türlü devrimci kalkışma "Jön Türk" ismiyle anılmaya başlanmıştır. Ancak yukarıda işaret ettiğimiz geçiş aşamasının doğasından kaynaklandığı üzere, geçmişten tam bir kopuş henüz söz konusu değildir. *Stambulskie Novosti*'deki yazılar ve ortaya konan tespitler devrimci bir programın dışavurumudur ama onu tutan bir şeylerin hâlâ var olduğunu, çelişkileri ve ikilemleri görmek de mümkündür.

Bunun en temel örneklerinden biri milliyetçilikle Osmanlıcılık arasındaki gidip gelmedir. Bir yanda, içinde bulunulan milli demokratik devrim sürecinin ilkeleri savunulurken, diğer yanda devlet örgütlenmesinde eski yapıdan tam anlamıyla kopulamamaktadır. İmparatorluklar çağı kapanıp adım adım milli devletler kurulurken sık sık milli egemenlik kavramına gazetede başvurulmuştur. Ancak *Stambulskie Novosti* sayfalarında bir Osmanlı milleti yaratma ve imparatorluğu yaşatma

fikri de işlenmektedir. Bunun gerçekleşebileceğine inanılmaktadır. II. Abdülhamit ve istibdat üzerinden ortaçağ rejimi eleştirilirken, sistemin temellerine kökten darbe vurmak için gerekli güç, tecrübe, bilinç ve uygun ortam henüz yoktur. Abdülhamit belki kötüdür ama iyi bir padişah makbuldür.

Aynı durumun, örneğin laiklik açısından da söz konusu olduğu söylenebilir. Gazetede aydınlanma konusu ele alınırken laiklik kavramı yoğun şekilde kullanılmış, dönem açısından oldukça köktenci görüşler savunulmuş olmasına rağmen şeriattan henüz tam anlamda kopma olgunluğuna erişilememiştir. Şeriatın reform yoluyla çağdaşlaştırılması tartışılmaktadır. Alfabe reformu konusundaki tartışmalar da bu bakımdan dikkat çekmektedir.

Bunlar yanında, *Stambulskie Novosti* sayfalarında yer bulan yazılar, emperyalist Batı'nın sömürgeci politikalarına ve Türkiye'ye yönelik planlarına karşı çıkmakta, bu noktada net denebilecek bir tavır sergilemektedir. Ancak hâlâ Batı'dan umut tam olarak kesilmiş değildir ve kimi meselelerde samimi bir destek beklentisi sürmektedir.

Stambulskie Novosti, ekonomi alanında da bağımsızlıkçıdır fakat yine yabancı sermaye ve serbest piyasa konularında kafaların tam bir berraklığa kavuşmadığı görülebilmektedir.

Diğer taraftan vatan ve vatanseverlik, ilgili dönemin hem siyasette hem de edebiyatta en yaygın kavramlarıdır. *Stambulskie Novosti*'de de sıkça altı çizilen "vatan ve vatanseverlik", Türkiye'nin Birinci Dünya ve İstiklal Savaşları'nda temel parolası olacaktır.

Stambulskie Novosti'nin ortaya koyduğu olgulardan biri de Jön Türklerin "Jön"ünün boşuna olmadığıdır. Devrimci hareket gençlere dayanmış, devletin ve toplumun yeniden örgütlenmesinde gençler ön plana çıkmış, devrimin dinamizmi onlar tarafından sağlanmıştır.

1908 Devrimi'ne koşut şekilde *Stambulskie Novosti*'nin kadın meselesi konusundaki hassasiyetinin altı da çizilmeye değerdir. Türk kadını, 1908 Devrimi'yle artık sahneye çıkmıştır ve bu olguyu *Stambulskie Novosti* sayfaları üzerinden tespit etmek de mümkündür.

Stambulskie Novosti, Türkiye'de özgün milli bir sanat, edebiyat vb. geliştirilmesi sürecinin hem tanığı hem de destekçisi olmuştur. Devrimin bu süreci hızlandırdığını ve hızlandırmasının gerekliliğini yoğun biçimde vurgulamıştır.

Dikkat çekilmesi gereken bir diğer husus ise, İttihatçılarla yoğun bir işbirliği içinde bulunan *Stambulskie Novosti*'nin sosyalist yöneticilerinin İttihatçıların halkçı bir çizgi izlemelerini takdirle karşılamaları ve desteklemeleridir. İttihatçı bakanların Anadolu gezilerine veya İTC kulüplerinin faaliyetlerine gazete sayfalarında kapsamlı şekilde yer verilmesi tesadüf değildir.

Bir bütün olarak değerlendirdiğimizde Mustafa Kemallerin, İstiklal Savaşı'nın ve Cumhuriyet Devrimi'nin, 1908 Devrimi sürecinin ürünü olduğu açıktır. Yaşanan tecrübeler ve yaratılan birikim, sonuç olarak Kemalist Devrim'i doğuracak zemini yaratmıştır. Kemalist Devrim'in temel kaynağı, Yeni Osmanlılar ve Jön Türklerdir. 1908 Jön Türk Devrimi ve II. Meşrutiyet yılları hem kopuşları hem de süreklilikleri barındırmakla birlikte, Türkiye'nin milli demokratik devrim hareketini ileriye taşıyarak Kemalist Devrimi şekillendirmiştir.

Stambulskie Novosti, işte bu sürecin kısa da olsa bir kısmına yakından tanıklık etmiştir. Türkiye'nin ilk Rusça gazetesi, hem dışarıdan hem de içeriden bakmak gibi özel bir avantaja sahip olarak, Jön Türk devrimciliğinin tarihsel ve çağdaş rolünü yerli yerine oturtmak açısından önemli veriler sunmaktadır.

ГОДЪ II ПЯТНИЦА, 29 МАРТА 1918. № 13.

СТАМБУЛЬСКІЯ НОВОСТИ

ЕЖЕНЕДѢЛЬНАЯ ИЛЛЮСТРИРОВАННАЯ ГАЗЕТА

Выходитъ по Пятницамъ

ДИФРКЦЪ ТОПЪ-КАПУ. Главный входъ.

ПОДПИСНАЯ ЦѢНА

для Турціи:	для Россіи и заграницы
на 1 мѣс.—40 пара	1 руб.
„ 3 мѣс. 90 „	2 „
„ 6 „ 150 „	3 р. 60 коп.

Цѣна отдѣльнаго номера:
для ТУРЦІИ—10 пара, для РОССІИ—20 коп.

ЦѢНА ОБЪЯВЛЕНІЯМЪ:

на первой странице за строчку петита—1 пиастръ (60 коп.)
„ „ „ послѣдней „ —9½ „ (20 коп.)

Для иностранцевъ значительно большія объявленія и бо[льшія] чѣмъ одинъ разъ возможна уступка по соглашенію с[ъ] редакціей.

... ОБЪЯВЛЕНІЯ ... СТАМБУЛЬСКІЯ НОВОСТИ

Hüseyin Cahit (Yalçın) Bey *(Stambulskie Novosti).*

Ekler

EK 1: *Stambulskie Novosti*'nin Fihristi

No. 1 (23 Ekim 1909)

Yazı Kurulu – Okurlara (s.2)
Celaleddin – Siyasi Bilanço (s.3-4)
Ekrem Bey – Yâd Et (s.4)
Cevat Bey – İttihat ve Terakki Komitesi ve Milliyetler Meselesi (s.5-7)
A. S. – Anayasaya Nasıl Ulaştık? (s.7-10)
M. S-iy. – İstanbul'da Ramazan ve Bayram (s.10-14)
İstanbul'un Tarihi Eserleri (s.11)
M. Nejdanov – Jön Türk Nazırları Taşrada (s.14-16)
Osmanlı Basınından Özetler (s.16)

No. 2 (30 Ekim 1909)

Yazı Kurulu – Okurlara (s.2)
L. B. – Türkiye ve Devletler (s.3-4)
Ahmet Cevat – İttihat ve Terakki Komitesi ve Milliyetler Meselesi (5-7)
M. Nejdanov – Jön Türk Nazırları Taşrada (s.7-8)
D. K. – Millet ve Ordu (s.8-9)
Osmanlı Basınından Özetler (s.9-11)
İstanbul'un Tarihi Eserleri (s.10)
Kemal Bey. Kısa Biyografi (s.11-12)
Kitap Özetleri / Necip Hacı Bey – Geçmişin Dersleri (s.13)
Kronoloji (s.13-14)
Halide Salih Hanım – Raik'in Annesi (s.14-16)

No. 3 (6 Kasım 1909)

Yazı Kurulu – Okurlara (s.2)
Ahmet Bey – Türkiye ve Balkan Konfederasyonu (s.3-4)
Cemal Bey – Parlamentonun Açılışı (s.4-7)
M. S-iy. – Dans Eden Dervişler (s.7-9)
İstanbul'un Tarihi Anıtları (s.10)
Meryem Hanım – Kitap Özetleri / Mithat Paşa'nın Anıları (s.11-13)
Osmanlı Basınından Özetler (s.13-14)
Kronoloji (s.14)
Halide Salih Hanım – Raik'in Annesi (s.15-16)

No. 4 (13 Kasım 1909)

Yazı Kurulu – Okurlara (s.2)
A. D. – Türkiye'de Siyasi Partiler (s.3-4)
D. K. – İktisadi Türkiye (s.4-6)
Mahzoun – Türkiye'de Kadın Meselesi (s.6-8)
İstanbul'un Tarihi Anıtları (s.7)
Parlamento (s.8-11)
M. S-iy. – Dans Eden Dervişler (s.11)
İsmail Kemal – Kitap Özetleri / Niyazi Bey – Tarihçe-i İnkılâb-ı Kebir-i Osmanîden Bir Sahife (s.11-13)
Osmanlı Basınından Özetler (s.13-14)
Kronoloji (s.14)
Halide Salih Hanım – Raik'in Annesi (s.15-16)

No. 5 (20 Kasım 1909)

Ticaret Haftası (s.2)
D. K. – Jön Türklerin İktisat Politikası (s.3-6)
Parlamento (s.7-8)
Ahmet Bey – İstanbul'daki İsimsiz Kahramanlar (s.9-10)
Nejdanov – Çakırcalı (s.11-12)
Kitap Özetleri / İbrahim Tabet – Şark Meselesinin Pratik Çözümü (s.12)
Osmanlı Basınından Özetler (s.12)
Kronoloji (s.13)
İstanbul'un Tarihi Anıtları (s.14)
Halide Salih Hanım – Raik'in Annesi (s.15-16)

No. 6 (27 Kasım 1909)

Ticaret Haftası (s.2)
A. D. – Yeniden Balkan Konfederasyonu Hakkında (s.3-4)
Mahzoun – Türkiye'de Kadın Meselesi (s.4-6)
M. S-iy. – Sultan Selamlığı (s.7-9)
Cemal Bey – Parlamento (s.10-11)
Osmanlı Basınından Özetler (s.11-13)
İstanbul'un Tarihi Anıtları (s.12)
Kronoloji (s.13)
Halide Salih Hanım – Raik'in Annesi (s.14-16)

No. 7 (4 Aralık 1909)

Ticaret Haftası (s.2)
Kelekyan Efendi – Osmanlıcılık ve Milliyetler Meselesi (s.3-4)
Nejdanov – Türkiye'de Tiyatro (s.4-8)
Cemal Bey – Parlamento (s.8-10)
Senato (s.11)
İsmail Bey – Enver Bey (s.11-12)
Osmanlı Basınından Özetler (s.13)
Kronoloji (s.13)
Halide Salih Hanım – Raik'in Annesi (s.14-16)

No. 8 (11 Aralık 1909)

Ticaret Haftası (s.2)
İstanbul'un Tarihi Anıtları (s.3)
Osmanlı – Girit Meselesi (s.4-5)
D. K. – Osmanlı Hukuku ve Yargı Reformu (s.5-8)
M. S-iy. – Kurban Bayramı (s.8-10)
M. – Parlamento (s.10-11)
Tevfik Fikret – Rücû (s.11)
Biyografi / Tevfik Fikret Bey (s.12)
Vedî Sabra (s.13)
Tevfik Fikret Bey – Osmanlı Millî Marşı (s.13)
Osmanlı Basınından Özetler (s.14-15)
Kronoloji (s.15)
Halide Salih Hanım – Raik'in Annesi (s.16)

No. 9 (18 Aralık 1909)

Ticaret Haftası (s.2)
Ahmet Cevat – Arnavutluk ve Arnavutlar (s.3-5)
Ahmet Mithat – Osmanlı Dil Reformu (s.5-7)
Ethem Paşa (s.8)
Nejdanov – Nazırların Gezileri (s.9)
M. – Parlamento (s.9-11)
Süleyman Nazif – Sarîr-i Hâme (s.11-12)
Osmanlı Basınından Özetler (s.12)
Kronoloji (s.12-14)
İstanbul'un Tarihi Anıtları (s.13)
Ahmet Hikmet – İlk Görücü (s.14-16)

No. 10 (25 Aralık 1909)

Ticaret Haftası (s.2)
N. Bey – Kabine Krizi (s.3-4)
Cemal Bey – Osmanlı Sanatı (s.4-6)
Vl. Aleksandrov – İstanbul'da Gezici Rus Sergisi (s.6-8)
M. – Parlamento (s.10)
Osmanlı Basınından Özetler (s.10-11)
Kronoloji (s.11-12)
Hüseyin Cahit - Köy Düğünü (s.12-16)

No. 1 (1 Ocak 1910)

Osmanlı – 1908-1909 (s.3-4)
Nejdanov – Eski Sarayda Gezinti (s.5-9)
M. – Parlamento (s.9-10)
Osmanlı Basınından Özetler (s.10-11)
Kronoloji (s.11-14)
Tevfik Fikret – Yaşadıkça (s.12)
Halit Ziya – Yelpaze Altında (s.14-16)

No. 2 (8 Ocak 1910)

Paul Farkas – Türkiye'de Devlet İhtilali ve Karşıdevrim (s.3-5)
D. K. – Yemen (s.6-7)
Osmanlı Basınından Özetler (s.7-8)
Kronoloji (s.8-10)
Halit Ziya – Düğün Evinde (s.10-15)

No. 3 (15 Ocak 1910)

K. Bey – Türkiye ve Avrupa (s.3-4)
Cemal Bey – Çırağan Yangını (s.5-8)
Vl. Aleksandrov – Boğaziçi Boyunca (s.8-9)
M. – Parlamento (s.9-11)
D. K. – Yemen (11)
Osmanlı Basınından Özetler (s.11-12)
Kronoloji (s.12-14)
Ahmet Hikmet – Suleha'nın Günahı (s.14-15)

No. 4 (22 Ocak 1910)

Osmanlı – Ordu ve Yeni Rejim (s.4-6)
D. K. – Yemen (s.6-8)
Osmanlı Basınından Özetler (s.8-10)
Kitap Özetleri / Celal Esat – Bizans'tan İstanbul'a (s.10)
Kronoloji (s.11-12)
Marcelle Tinayre – Türk Kadınları (s.12-15)

No. 5 (29 Ocak 1910)

D. K. – Partiler Hakkındaki Mesele (s.3-4)
Celal Nuri – İslam Devlet Hukuku (s.5-7)
M. S-iy. – Eski İstanbul (s.8-10)
M. – Parlamento (s.10-11)
Osmanlı Basınından Özetler (s.12)
Kronoloji (s.13-14)
Ahmet Hikmet Bey – Lâne-i Münkesir (s.14-16)

No. 6 (5 Şubat 1910)

Osmanlı – Girit Meselesi (s.3-4)
Celal Nuri – İslam Devlet Hukuku (s.4-8)
İstanbul'un Tarihi Anıtları (s.5)
M. – Parlamento (s.8-9)
Ekrem Bey – Kör Gencin Acısı (s.9)
Osmanlı Basınından Özetler (s.10)
Kronoloji (s.10-13)
Ahmet Hikmet Bey – Lâne-i Münkesir (s.13-16)

No. 7 (12 Şubat 1910)

Ticaret Haftası (s.2)
A. D. – Anayasa Değişikliği (s.3-6)
M. – Parlamento (s.6-9)
Osmanlı Basınından Özetler (s.9-10)
Kronoloji (s.10-13)
Ahmet Hikmet Bey – Lâne-i Münkesir (s.13-15)

No. 8 (19 Şubat 1910)

Ticaret Haftası (s.2)
D. K. – Partiler Hakkındaki Mesele (s.3-4)
Halide Salih Hanım – Kadınlar Hakkında Birkaç Söz (s.5-8)
M. S-iy. – İstanbul Tiyatroları (s.8-11)
M. – Parlamento (s.11-13)
Osmanlı Basınından Özetler (s.13)
Kronoloji (s.13-14)
Ahmet Hikmet Bey – Lâne-i Münkesir (s.14-15)

No. 9 (26 Şubat 1910)

Ticaret Haftası (s.2)
Celal Bey – Türk Edebiyatı Üzerine (s.3-6)
Hamdi Bey (s.6-8)
M. S.– Dergiler Dünyasında / Pedagoji – Sosyalizm (s.8-9)
M. – Parlamento (s.10-11)
Osmanlı Basınından Özetler (s.11)
Kronoloji (s.12-13)
Ahmet Hikmet Bey – Lâne-i Münkesir (s.14-15)

No. 10 (5 Mart 1910)

Ticaret Haftası (s.2)
A. D. – Balkanlar'da Barış (s.3-4)
A. Şirinskiy – Başkentteki Akılların Hâletiruhiyesi (s.4-6)
Jean Rodes – Küçük Asya'da (s.6-7)
M. – Parlamento (s.7-8)
M. – Dergiler Dünyasında / Sosyalizm (s.8-9)
Osmanlı Basınından Özetler (s.10-11)
Kronoloji (s.11-14)
Ahmet Hikmet Bey – Lâne-i Münkesir (s.14-15)

No. 11 (12 Mart 1910)

Ticaret Haftası (s.2)
D. – Makedonya'da Jön Türk Politikası (s.3-5)
Mahzoun – Türkiye'de Dış Ticaret (s.5-7)
M. – Parlamento (s.7-8)
Osmanlı Basınından Özetler (s.8-10)
Kronoloji (s.10-12)
Halit Ziya – Bir Yazın Tarihi (s.12-15)

No. 12 (19 Mart 1910)

Ticaret Haftası (s.2)
Osmanlı – Halk ve Reformlar (s.3-4)
Cemal Bey – Bulgar Kralının Başkenti Ziyareti (s.4-6)
Ahmet Hikmet – Bir Mektup: Naima Bey'den Nazima Efendi'ye (s.6-9)
M. – Parlamento (s.10-11)
Osmanlı Basınından Özetler (s.11-12)
Kronoloji (s.12-14)
Halit Ziya – Bir Yazın Tarihi (s.14-15)

No. 13 (26 Mart 1910)

Ticaret Haftası (s.2)
Mahzoun – Nâzım Paşa'nın Bağdat'a Atanması (s.3-4)
D. K. - General Sait Paşa'nın Mehdi Seyit İdris'le Görüşmesi (Yemen) (s.5-8)
M. – Parlamento (s.8-9)
Kitap Özetleri / Hüseyin Siret – Leyal-i Girizan (s.10)
Osmanlı Basınından Özetler (s.10-11)
Kronoloji (s.11-13)
Halit Ziya – Bir Yazın Tarihi (s.13-15)

No. 14 (2 Nisan 1910)

Ticaret Haftası (s.2)
A. D. – Türkiye'de Halk Eğitiminin Görevleri (s.3-5)
Nejdanov – Ziraat Bankası (s.6-7)
Danilov – I. Petro Karageorgiyeviç İstanbul'da (s.7-9)
M. – Parlamento (s.10-11)
Osmanlı Basınından Özetler (s.11)

Kronoloji (s.11-14)
Halit Ziya – Bir Yazın Tarihi (s.14-15)

No. 15 (9 Nisan 1910)
Ticaret Haftası (s.2)
Ahmet Cevat – Arnavut İsyanı (s.3-4)
Mahzoun – Ordu ve Hıristiyanlar (s.5-7)
Cemal Bey – Galatasaray Lisesi Olayı ve Okul Öğretmenleri Meselesi (s.7-9)
M. – Parlamento (s.9-11)
Osmanlı Basınından Özetler (s.11)
Kronoloji (s.11-13)
Mehmet Rauf – Şemsiyenin Altında (s.13-15)

No. 16 (16 Nisan 1910)
Ticaret Haftası (s.2)
Osmanlı – 31 Mart'tan 14 Nisan'a (s.3)
Nejdanov – Yakın Geçmişten Sahneler (s.4-7)
M. – Parlamento (s.7-10)
Osmanlı Basınından Özetler (s.10)
Kronoloji (s.10-13)
Ahmet Cevat – Yıldız'ın Sonu (s.13-15)

No. 17 (23 Nisan 1910)
Ticaret Haftası (s.2)
Mahzoun – Âyan Meclisi ve Kanun-ı Esasi (s.3-4)
Kemal Bey – Osmanlı Müzesi (s.4-6)
M. S. – Halk İçin Akşam Kursları (s.6-7)
M. – Parlamento (s.7-9)
T. – Dergiler Dünyasında / Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası (s.10)
Osmanlı Basınından Özetler (s.10-11)
Kronoloji (s.12-14)
Halit Ziya – Bir Yazın Tarihi (s.14-15)

No. 18 (30 Nisan 1910)
Anri Tyuro – Yeni Rejim (s.3)
Cemal Bey – Türk Basın Tarihi (s.4-6)

A. Bey – Türk Resmi Hakkında (s.6-7)
M. – Parlamento (s.7-9)
Osmanlı Basınından Özetler (s.9-10)
Kronoloji (s.10-12)
Halit Ziya – Bir Yazın Tarihi (s.12-13)
Ticaret Haftası (s.14)
Stambulskie Novosti'nin 1909-1910 Yılları Dizini (s.15-16)

No. 19 (7 Mayıs 1910)
Ticaret Haftası (s.2)
L. Osmanlı – Arnavutluk Meselesi (s.3-4)
A. Şirinskiy – Türkiye'de Göçmen Meselesi (s.4-5)
M. – Parlamento (s.6-7)
Osmanlı Basınından Özetler (s.7-9)
Kronoloji (s.10-11)
Halit Ziya – Bir Yazın Tarihi (s.12-14)
Okurlara (s.16)

No. 20 (14 Mayıs 1910)
Ticaret Haftası (s.2)
A. D. – Girit Meselesi (s.3-4)
Cemal Bey – Türk Basın Tarihi (s.4-7)
A. Şirinskiy – Türkiye'de Göçmen Meselesi (s.7-8)
M. – Parlamento (s.8-10)
Osmanlı Basınından Özetler (s.10-11)
Kronoloji (s.11-13)
Hüseyin Cahit – Görücü (s.13-14)
Okurlara (s.16)

No. 21-22 (21-28 Mayıs 1910)
Ticaret Haftası (s.2)
Osmanlı – Osmanlılar ve Yabancılar (s.3-4)
Cemal Bey – İstanbul'dan Mekke'ye (s.4-6)
İttihat ve Terakki Komitesi'nin Abdülhamit'e Ültimatomu (s.6-7)
M. – Parlamento (s.7-10)
İstanbul Köpeklerinin Uluslararası Hayvanları Koruma Cemiyeti'ne Mektubu (s.10-11)

A. Bey – İttihat ve Terakki Komitesi'nin Köylülere Çağrısı (s.11-13)
Osmanlı Basınından Özetler (s.13-14)
Kronoloji (s.14-16)
Hatırat-ı Niyazi (s.16-19)
Hüseyin Cahit – Görücü (s.19-22)
Okurlara (s.24)

No. 23 (4 Haziran 1910)
Ticaret Haftası (s.2)
L. Ostrorog – İslam Hukuku ve Gayrimüslimler (s.3-5)
D. K. – Mısır'da Milli Hareket (s.5-7)
M. – Parlamento (s.7-9)
Osmanlı Basınından Özetler (s.9-10)
Kronoloji (s.10-11)
Hatırat-ı Niyazi (s.11-12)
Şahabettin Süleyman – Kanun (s.12-15)

EK 2: *Stambulskie Novosti*'nin Ruhsat Alımına İlişkin Arşiv Belgeleri

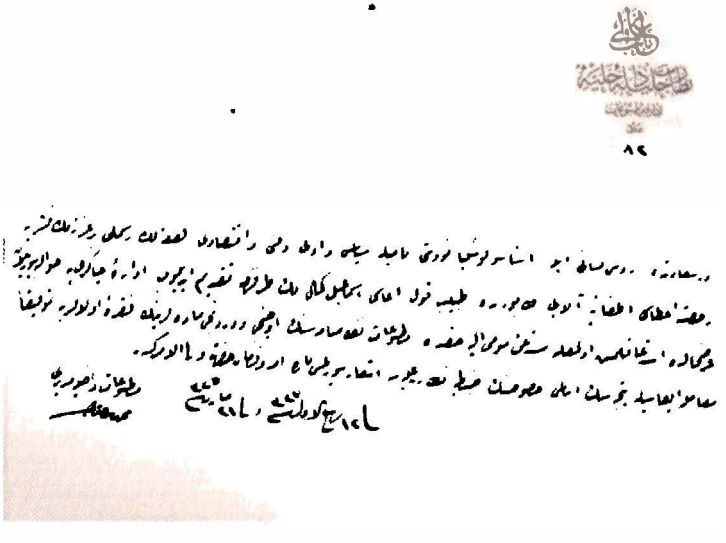
Nezaret-i Celile-i Dâhiliye
İdare-i Matbuat
Adet 82

Dersaadet'te Rus lisanı ile İstanbuluskiye Novosti namıyla siyasi ve edebî ve fennî ve iktisadi haftalık resimli bir gazetenin neşrine ruhsat itası itfaiye alayı taburunda tabip kolağası İsmail Kemal Bey tarafından takdim edilip idare-i çâkerîye havale buyurulan arzuhâlde istida kılınmış olmakla müsted'î-i mumaileyh hakkında Matbuat Nizamnamesi'nin üçüncü ve dördüncü maddelerinin fıkra-i evvelâlarına tevfikan muamele ifasıyla neticesinin inbâ'sı hususunun Zaptiye Nezaret-i âliyesine işar buyurulması babında emr ü ferman hazret-i veliyy-ül-emrindir.

Fi 12 Rebiyülevvel sene 327 ve fi 21 Mart sene 325

Matbuat-ı Dâhiliye Müdürü
Mehmet Tevfik

BOA. DH.MKT. 2788/62.

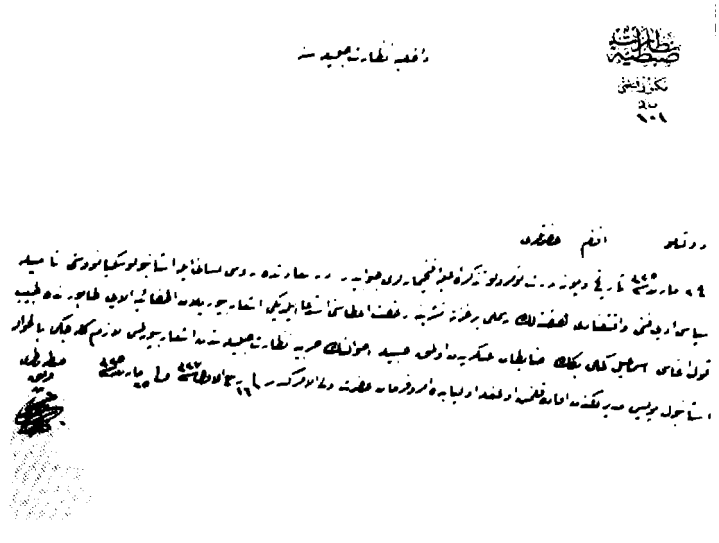
Zaptiye Nezareti mektûbî kalemi adet 101
Dâhiliye Nezaret-i Celîlesine

Devletlü Efendim Hazretleri

24 Mart sene 325 tarih ve yüz dört numaralı tezkire-i âliye ve fehimaneleri cevabıdır. Dersaadet'te Rus lisanı ile İstanbuluskiye Novosti namıyla siyasi edebî fennî ve iktisadi haftalık resimli bir gazete neşrine ruhsat itasını istida eylediği işar buyurulan itfaiye alayı taburunda tabip kolağası İsmail Kemal Bey'in zabitan-ı askerîden olmak hasebiyle ahvalinin Harbiye Nezaret-i celîlesinden işar buyurulması lazım geleceği bil-havale İstanbul polis müdürlüğünden ifade kılınmış olmakla olbabda emr ü ferman hazret-i veliyy-ül-emrindir. Fi 16 Rebiyülevvel sene 327 fi 25 Mart sene 325

Zaptiye Nazırı
[[imza ?]]

BOA. DH.MKT. 2762/93

EK 3: Celalettin Korkmasov'un Türkçe (Osmanlıca) Makaleleri[1]

Avrupa'da Tahsil

Bir sıra bentler[2] neşrederek kısa ve umumi surette Avrupa'da avamın[3] tahsilinden bahsedeceğiz. Pek çok mesail ve mebâhis[4] gibi bu da pek ehemmiyetli bir meseledir. Danton'un şu derin sözleri: "Tahsil ve terbiye ekmekten sonra milletin en birinci ihtiyacıdır" sözleri bizim hakkımızda pek güzel kabil-i tatbiktir.[5] Bu mühim noktanın münakaşası da zaruridir çünkü geri kalmış ve bizi takip edecek olan diğer akvam-ı Müslimeye bir hatt-ı hareket[6] çizmiş olacağız.

1 Yeni harflere ilk kez çevrildiğinden, Korkmasov'un makalelerini sadeleştirmeyerek aynen aktarıyoruz. Bununla birlikte, metinlerin anlaşılmasını kolaylaştırmak için, bugün artık neredeyse hiç kullanılmayan kelimelerin ve tamlamaların karşılıkları dipnotlarda verilmiştir. Belirtilmesi gerekir ki dipnotlarda sunulanlar, ilgili kelimenin veya tamlamanın her zaman bire bir karşılığı değildir. Metnin rahat anlaşılmasını sağlamak üzere okura sunulmuş tekliflerdir. Metinlerdeki tüm dipnotlar bize aittir. Bugün de kullanılmakta olan kelimelerin yazımında bugünkü yazım şekilleri esas alınmıştır. Yabancı yer ve kişi adları Osmanlıca yazıldığı şekilde değil, orijinal şekilleriyle yazılmıştır. Bize ait olan eklemelerin tümü çift köşeli parantez içinde verilmiştir. Okunamayan veya doğruluğundan şüphe duyulan kelimelerin yanında, yine çift köşeli parantez içinde soru işareti -[[?]]- görülecektir veya düşülen dipnotta açıklama yapılmıştır. Anlam bozukluğu yaratan noktalama işaretleri düzeltilmiştir.

2 Makaleler/gazete yazıları.

3 Halkın.

4 Meseleler ve bahisler.

5 Uygulanabilir.

6 Diğer Müslüman milletlere bir hareket hattı.

Kanun-ı Esasimiz, idare-i hâzırada iktisabına[7] muhtaç olduğumuz yeni tahsil ve terbiyenin ehemmiyetini tesis ediyor; Kanun-ı Esasi tahsil-i iptidainin[8] mecburi olacağını beyan eyliyor. Zaten İttihat ve Terakki Cemiyeti meselenin bu nokta-i mühimmesini tevsi ve izah etmiş idi.[9]

Avrupa'da avamın tahsili birden ve bir anda meydana getirilmemiştir. Heyet-i içtimaiyenin terakkiyâtıyla mütenasip olarak tedricen terakki bulmuştur[10] ve tensikatı[11] her zaman ve mekânda cemiyetin tensikatıyla haiz-i münasebet ve alaka[12] bulunmuştur. Heyet-i içtimaiye hangi mertebede ise tahsil ve terbiyesi de o mertebede bulunur.

Zaman-ı kadimde[13] heyet-i içtimaiyeyi idare edenler hür olan efrat-ı memleket sınıfı idi. Bu sınıf-ı ahrâr[14] ancak kendi tahsil ve terbiyesiyle iştigal ederek üserayı[15] bundan mahrum tutarlardı. Yalnız Yunanîler ile Romalılar Sokrat'ın, Platon'un yahut Aristo'nun büyük hikmetlerini işitip müstefit olabiliyorlardı;[16] ancak onlar için tiyatro, millî bayramlar, büyük şairlerin ve meşhur müverrihlerin[17] umumi kıraatleri tertip ve icra olunuyordu.

Kurûn-ı vustâda[18] ruhban sınıfı, hayatı ve tahsil ve terbiyeyi idare ediyor; bahusus tahsil ve terbiye sınıf-ı rehâbinin nasip-i muhtassıdır.[19]

Ancak ezmine-i âhirede[20] Avrupa'da büyük devletlerin teşekkülü ve avam-pesendlikler intişarı[21] üzerine, ilk defa olarak tahsil-i umumiye müteallik mesailin[22] başlıcaları meydana konulmuştur.

---

7 Anayasamız, mevcut yönetimde edinilmesine.
8 İlköğretimin.
9 Bu önemli noktasını açmış ve izah etmişti.
10 Toplumun ilerlemeleriyle orantılı olarak adım adım ilerlemiştir.
11 Düzenlemeleri.
12 İlişkili.
13 Eski zamanda/çağda.
14 Serbest (köle ve esir olmayan) sınıf.
15 Esirleri/köleleri.
16 Faydalanabiliyorlardı.
17 Tarihçilerin.
18 Ortaçağda.
19 Rahipler sınıfına mahsus paydır.
20 Son çağlarda.
21 Halk beğenmenin (sevgisinin) yayılması.
22 Genel öğretime ilişkin meselelerin.

En evvel, heyet-i içtimaiyenin umum sunûfı[23] için tahsil ve terbiyenin lüzumunu beyan eden (Comenius)tur. Bu müellif "irfansız ağniyâ[24] kepekle[[?]] semirtilmiş canavarlardan başka nedir? İlm-i eşyadan mahrum fukara yüklü eşeklerden başka nedir?" diyor.

Kendisinden sonra büyük Rousseau sarahatle beyan etmiştir ki "tahsil ve terbiye hususunda müsavat[25] heyet-i içtimaiyede müsavata tabidir. Herkes kanun-ı esasi tarafından müsavi[26] addolunduğundan hep beraber ve aynı tarzda terbiye edilmelidirler."

Lakin bu hususta en geniş ve en feyyaz enzâr ve efkârı[27] beyan eden Diderot'dur. "Milletin çocukları için lakırdı söylemeye ve yürümeye başladıkları andan itibaren küçük mekteplerin tesisini talep ediyor, bu mekteplerde çocuklar, muallimler, kitaplar ve ekmek; en fakir ebeveyni bile mektebe çocuklarını göndermeye kanunen icbar edebilmek için, ekmek de bulmalıdırlar. İşte bu şerait[28] dahilinde tahsilin umumi, meccanen[29] ve mecburi olmasını istiyordu." Heyet-i içtimaiyenin şerait-i sefiliyye[30] içinde yaşayan efradını cehalete mahkûm tutmak pek gayri-munsif-âne[31] bir şeydir, diyor. Çünkü bire on bin nispetinde bahis olunabilir ki, deha, marifet ve fazilet bir saraydan ziyade bir talebeden zuhur edebilir.

İşte Fransa İnkılap-ı Kebiri'nin esvât-ı nâkusu[32] çalındığı zaman Avrupa'da tahsil ve terbiye bu tarik-i tekâmülü[33] takip etmeye başlamıştır. Bugün olduğu gibi o zaman da bir idare-i cedide[34] ile beraber avam-pesend-âne[35] bir de tahsil ve terbiyenin lazım olduğu ilan olunmuş idi.

---

23 Toplumun bütün sınıfları.
24 Zenginler.
25 Eşitlik.
26 Anayasa tarafından eşit.
27 Feyizli görüşleri ve fikirleri.
28 Şartlar.
29 Parasız.
30 Sefil şartlar.
31 İnsafsız.
32 Büyük Fransız Devrimi'nin çan sesleri.
33 Gelişme yolunu.
34 Yeni bir idare.
35 Halkın beğeneceği gibi olan.

Talleyrand diyor ki: "Meşrutiyet komitesinin imali maarif-i umumiyyenin kâffe-i şuabâtını ihata ederek kâffe-i sunûf-ı cemiyete fikr-i meşrutiyeti ilka etmek ve bilâ-tefrik bütün vatandaşları nimet-i maariften nasîb-dâr eylemek[36] lazımdır."

[Mabadı var[37]]

Şûra-yı Ümmet, 7. sene, no. 71-140 (2 Kânunuevvel 1324 / 15 Kânunuevvel 1908), s.5-6.

Avrupa'da Tahsil

[mabat]

Avrupa'da tahsilin umum cemiyet ile beraber tarik-i terakki ve tekâmülü[38] takip ettiğini ve Fransa İnkılabı'nda "insanın ve vatandaşın hukuku" ilan olunarak herkesin iktidarına dahil olduğunu, yani mecburi ve meccanen hâline girdiğini görmüş idik. Vukua gelen bundan ibaret değildir. Tahsilin hakiki ve mükemmel olması için daha üç esas ortaya konulmuştur.

(1) Tahsilin umumi olması yani gerek erkeklere ve gerek kadınlara şamil bulunması lüzumu ilan olundu. Ve tahsilin kadınlara teşmili faydalı addedildi.

(2) Tahsilin şümullü olması, yani cismani, manevi, zekâi mevcudiyetimize müteallik kâffe-i mebâhisi[39] muhtevi olması lüzumu beyan olundu. Tahsil, ilmî ve mesleki olup bize ziraatın, ticaretin ve sanatın usul ve kavaidini[40] talim etmelidir. Richelieu vasiyetnamesinde "siyâsiyyûn bir devlette mesâlik-i edebiyye[41] ulemasından ziyade makine ulemasına ihtiyaç vardır" demiştir.

(3) Tahsilin (laik) yani kavânîn-i fenniyye[42], akıl ve muhakeme, hürriyet ve müfekkire[43] üzerine müstenit[44] olması lazım gelir, denildi.

36 Genel öğretimin bütün şubelerini kavrayarak toplumun bütün sınıflarına meşrutiyet fikrini aşılamak ve ayrımsız bütün vatandaşları maarif nimetinden nasiplendirmek.
37 Sonrası/arkası var.
38 İlerleme ve gelişme yolunu.
39 Bütün konuları.
40 Kaidelerini.
41 Edebi meslekler.
42 Fen kanunları.
43 Düşünme gücü.
44 Dayalı.

İşte Avrupa'da tedrisin kaidesini teşkil eden esaslar bunlardır. On dokuzuncu asır, bu esasları hayatta tatbik ve semere-dâr[45] etmeye çalışmıştır. Almanya'nın Fransa'ya esbap-ı galebesinin[46] birincisi mektep hocası telakki olunmuştur ki yanlış bir fikir değildir. Fakat bu esaslar cidden faydalı olabilmek için, tatbikatın nazariyatın ma'kesi olması iktiza eder.[47] Yani Avrupa'da cemiyetin teşkilatı, tahsili umumi, şümullü, laik, mecburi ve meccanen olmaktan men etmemelidir. Maatteessüf Avrupa'da derebeylik ve ruhbanlık usul-i idaresinden tevellüt eden[48] cemiyet-i hâzıra bir türlü zadegânlık[49] ve ruhbanlık efkârından kurtulamamıştır. Daima asilin (serf) üzerine olan tahakkümü kabilinden meyelânlar[50] eksik olmamıştır. Bu meyelân tahsilin teşkilatından dahi nümâyân[51] olmaktadır. Bu meyelân, cemiyetin kendisi gibi ehramî[52] bir şekli haizdir.

Bu suretle tedrisin iptidai, idadi ve ali derecât-ı selâsesine inkısamı,[53] üç sınıf-ı içtimainin ma'kesi gibi olup, fukara, yani ezmine-i hâzıra serfleri derece-i iptidaiyyede[54] kalıyor. Ancak zenginler kâffe-i derecâta irtika' edebiliyordu.[55]

1829'da Felemenk'te iki cinsten ve 5 ila 12 yaşında (817.343) etfalden[56] (633.859)u, yani üç rub'u[57] mekâtib-i iptidaiyyeye[58] devam ediyordu. 11 ila 17 yaşına kadar olan (350.000) etfalden ise mekâtib-i idadiyyeye[59] devam edenler ancak (7.048) çocuktan ibaret idi ki ellide bir demektir. Darülfünun[60] talebesi ise ancak (600) gençten ibaret idi.

45 Verimli.
46 Galip gelme sebeplerinin.
47 Uygulamaların teorinin yansıma yeri olması gerekir.
48 Doğan.
49 Soyluluk.
50 Eğilimler.
51 Görünen.
52 Piramit biçiminde.
53 Üç dereceye ayrılması.
54 Yani günümüz serfleri ilkokul derecesinde.
55 Bütün derecelere yükselebiliyordu.
56 Çocuktan.
57 Dörtte üçü.
58 İlkokullara.
59 Liselere.
60 Üniversite.

1829 tarihinden beri vaziyet-i ahval hemen hiç tebeddül etmedi.[61] Hakikaten 1892 tarihinde mekâtib-i iptidaiyyenin mevcut şâkirdânı[62] (900.000), mekâtib-i idadiyye ve rüştiyyenin[63] şâkirdânı (28.000), darülfünun talebesi de (5.000) raddesinde idi. Masârife[64] gelince, tahsil-i iptidai için beher şakirt başına (35), tahsil-i idadi için (175), ve tahsil-i ali[65] için (775) Frank sarf olunmakta idi.

İşte Avrupa'da tedrisat bu surette tatbik edilmekte idi ve edilmekte bulunmuştur.

Bundan ne gibi netâyic[66] zuhur etmiş ve bu netâyicin nasıl düçar-ı tadilat edilmiş[67] olduğu yakında izah olunacaktır.

Görülüyor ki Avrupa'da tahsil millî olduğu hâlde tevzii[68] adilane ve müsavat-perver-âne[69] değildir. Tedrisat-ı aliyyenin kapısı da denilebilir ki fukaraya mesdûd[70] bulunduğu gibi, tahsil-i idadi dahi zorlukla kabil-i istihsaldir.[71] O hâlde fukara-yı ahali için yegâne medar-ı irfan tahsil-i iptidai kalmıştır. Fakat kendisinden memul olan semerâtı ita edememiştir[72] ve bunun için bu tahsilin ifa edemediği vezâifi ika etmek[73] üzere mektepten sonra bazı tedrisat ihdas ve teşkiline çalışılmıştır.

Mektep-i iptidai küçük etfali aguşuna[74] alarak şebâatın[75] başlangıcına kadar muhafaza ediyor, ona hafif bir hamûle-i malumat[76] tedarik eyliyor, cemiyet-i beşeriyye tarafından her dünyaya gelen insan için elzem addettiği envâr-ı iptidaiyye-

61 Değişmedi.
62 Öğrencileri.
63 Lise ve ortaokulların.
64 Masraflara.
65 Yükseköğrenim.
66 Neticeler.
67 Değişikliğe uğratılmış.
68 Dağılımı.
69 Eşitlikçi şekilde.
70 Kapalı.
71 Zorlukla elde edilebilmektedir.
72 Kendisinden beklenen semereleri verememiştir.
73 Yerine getiremediği vazifeleri yapmak.
74 Kucağına.
75 Metinde bir dizgi hatası olduğu anlaşılmakta. Kelime "şebâat" (tamamlık, dolgunluk). Doğrusu "şebâb" (gençlik) veya "şübbân" (gençler) olmalı.
76 Malumat yükü.

yi[77] veriyor. Bu, şüphesiz necat ve felah-bahşâ[78] bir hizmettir; fakat bu zayıf envâr gittikçe sönerek çocuk mektepte iktisap eylediği[79] cüzi malumatı az zaman zarfında kâmilen[80] unuturdu. O hâlde bu iptidai tahsil kifayet etmez; mekteple her şey bitmez. Bunun ötesinde bir de hayat vardır ki bu iki sahili birleştirecek bir köprü lazım idi. Mektepten çıkıp çıraklığa giren ve biraz sonra amele olan gencin mektepte iktisap ettiği malumatı muhafaza etmesi ve ilk hazine-i irfanını zenginleştirmesi için her türlü fedakârlığı ihtiyâr etmek,[81] her türlü ceht[82] ve gayreti ifa eylemek muktezi[83] idi. Bu gençleri layıkıyla aile babası ve iyi vatandaş vezâifini ifa edecek bir hâle getirmek icapederdi. Binâberîn,[84] kanunun ve tesisat-ı resmiyyenin kifayetsizliğine karşı bir tedris-i avam[85] cereyanı ihdas eylemek zaruri bulunuyordu.

İşte mektepten sonra vaz ve ihdas olunan[86] muhtelif tedrisat ale-l-ekser[87] hususi meramların âsârı[88] oldu. Kâmiller dersleri, avama mahsus darülfünunlar, hasılı mektebin hidemâtını[89] ikmal edecek müessesât[90] vücuda getirildi.

Bu müessesâtın ekseri, müessesât-ı milliyye hâlinde teşekkül etmiştir. "Fransız Cemiyet-i Tedrisiyyesi" bunlardandır ki maksadı tahsil-i umuminin tevessülü ve tekâmülü lehine olarak teşebbüsât-ı şahsiyyenin[91] Fransa'da tevsiidir.[92]

Bu suretle gerek Fransa ve gerek Belçika'da tedrisin takip ettiği hututa[93] vâkıf bulunuyoruz. İtalya'da ise Avama Mahsus

77 İlk nurları/ışıkları.
78 Kurtuluş bahşeden.
79 Edindiği.
80 Bütünüyle.
81 Fedakârlığa katlanmak.
82 Çaba.
83 Gerekli.
84 Bundan dolayı.
85 Halk öğretimi.
86 Konulan.
87 Çoğunlukla.
88 Eserleri.
89 Hizmetlerini.
90 Müesseseler.
91 Şahsi teşebbüslerin.
92 Genişletilmesidir.
93 Hatlara/yollara.

Serbest Mektepler ve Darülfünunlar İttihadı vardır; Almanya'da da Terbiye-i Avam Cemiyeti, Avusturya'da dahi Terbiye-i Umumiyye İttihat-ı Merkezîsi ilh.[94] mevcuttur.

Gelecek makalelerimizi mektepten sonra tahsil ve pazar mektepleri denilen müessesâta hasredeceğiz.

Celal Korkmazof

Şûra-yı Ümmet, 7. sene, no. 88-140 (19 Kânunuevvel 1324 / 1 Kânunusani 1909), s.7-8. (Künyede miladi tarih "1 Kânunusani 1908" şeklinde geçiyor olmakla birlikte bu bir dizgi hatasıdır."1 Kânunusani / Ocak 1909" olmalıdır.)

Avrupa'da Tahsil

Bundan evvelki makalemizde avama mahsus darülfünunları mektepten sonra ifa olunabilecek vezâif-i tedrisiyyenin[95] en ehemmiyetlilerinden addetmiş idik. Menşeleri esasen, müessesât-ı iptidaiyyede iktisap olunan malumatın noksanını daha vâsi[96] malumat ile telafi etmek ihtiyacından ibarettir.

Bu avam darülfünunlarının programını bakınız müteşebbislerinden biri nasıl tavsif ediyor:[97] Onlar (amele) Fransızdır, Fransa'yı tanımalıdırlar, Fransa'nın tarihini ve coğrafyasını bilmelidirler, Fransa'nın cisim ve ruhuna vâkıf olmalıdırlar. Vatandaştırlar; o hâlde serbest bir demokrasinin [hükümet-i avamın] neden ibaret olduğunu, hâkimiyet-i milliyyenin onlara ne gibi hukuk[98] temin, ne gibi vezâif tertip eylediğini öğrenmelidirler. Nihayet bunlar insandır ve sefaletlerimizin, sukutumuzun asıl ve esasını bilmelidirler. Nev-i beşeri sevk-i ṭabiinin ve tabiatın şedâidini nasıl iktihâm ettiklerini[99] tasavvur edebilecek bir hâlde olmalıdırlar ve medeniyet denilen meâsir-i harikuladenin anasırını[100] tahlil etmelidirler.

94 (Kısaltma) İlâ âhir = ve başkaları.
95 Öğretim görevlerinin.
96 Geniş.
97 Niteliyor.
98 Haklar.
99 İnsanların içgüdünün ve doğanın sıkıntılarını nasıl göğüslediklerini.
100 Harikulade güzel eserlerin unsurlarını.

"Avama mahsus darülfünunlar kâffeten[101] teşebbüsât-ı şahsiyye eseri olarak teessüs etmişlerdir.[102] Dersler akşam okutuluyor; mesaiden sonra bir (şebâne)[103] tahsili demektir. Bir günlük bâr-i sakîline[104] tâb-âver[105] olduktan ve kesif bir meşgalenin taabından[106] sonra bu tahsile koyulunuyor."

Âlimler, muallimler, rical-i hükümet ellerinden geldiği kadar ilim ile sa'yı[107] telif[108] ve telkin etmeye çalışıyorlar.

Bu darülfünunlarda tedrisat tabii, umumi ve meccanendir; malumat-ı nazariyye temrînât-ı ameliyye ile ikmal edilmektedir.[109]

Tamamıyla ilmî olan vasfı vâsi bir fikir-i muhit-ül-maarife[110] müstenittir. Birkaç sene zarfında programları denebilir ki bütün fünûn,[111] bütün sanayii,[112] bütün edyânı[113] ihtiva etmiştir.

Bakınız en merbut hadimlerinden[114] biri olan Anatole France usul-ı tedrisiyyelerini[115] nasıl izah ediyor: Cihanımızın sair avâlim[116] arasındaki hakiki mevkiini öğrenmek için bir sene sarf ettikten sonra bir sene daha toprağın bünyesini, hayatı ve mevcudat-ı hayatiyyenin tahavvülâtını[117] tetkike tahsis edilir. Üçüncü sene teşrihe[118] hasrolunmaktadır. Ancak bu üç senelik tahsilden ve tefahhusâttan[119] sonra tarih ve fennin kâffeten mebâhisi[120] hakkında her nev[121] konferansları anlamak istidadı hasıl olur."

101 Bütünüyle.
102 Kurulmuşlardır.
103 Gece.
104 Ağır yüke.
105 Güç yetiren/dayanan.
106 Yorgunluğundan.
107 Çalışmayı.
108 Uzlaştırmaya.
109 Teorik bilgi pratik alıştırmalarla tamamlanmaktadır.
110 Geniş bir eğitim çevresinin fikrine dayalıdır.
111 Fenleri.
112 Sanatları.
113 Dinleri.
114 En bağlı hizmetkârlarından.
115 Ders verme yöntemlerini.
116 Dünyalar.
117 Hayati varlıkların değişimini.
118 Etraflıca açımlamaya.
119 İnceden inceye araştırmalardan.
120 Bütün bahisleri.
121 Tür.

Bu mükemmel usul sayesinde ameleden ibaret olan sâmiînin ufuk-ı zekâisi[122] tedrici bir surette kesr-i ittisâ' eyler;[123] zekâsı ahval-i umumiyyeden husûsât-ı muayyene ve maddiyeye,[124] tabiattan hayata, eşyadan mahlukat-ı hayatiyyeye intikal eder. Bu da August Comte'un tasnifine mutabıktır. Avama mahsus darülfünunların büyük bir muvaffakiyeti vardır. Paris'in bütün mahalleleri ile vilayetlerde teessüs ettikten sonra İtalya'ya, Rusya'ya, hasılı mektepten sonra tahsil takip olunan her memlekete dahil olmuşlardır.

Usul-ı idare-i avamın (demokrasi) âlât-ı zaruriyyesi[125] hâline girmiştir. Fikir ile sa'y arasındaki itilafı tamamıyla tesis etmişlerdir.

Avama mahsus darülfünunlar tamamıyla ilmî ve âlî[126] bir vasfı haiz oldukları hâlde, (pazar mektepleri) menşelerinden ve müdavimlerinden aldıkları başka bir vasfa maliktirler. En evvel Rusya'da gayet alicenap zevat bu avama mahsus müessesâtı[127] düşünmüşlerdir. Serflerin iktisap-ı hürriyet etmesi[128] cemiyete, milleti ıslahata hazırlamak vazifesini tahmil ediyordu[129] çünkü millet ancak ıslahata vukuf-ı tam[130] peydasından sonra onlardan istifade edebilirdi.

Bunun için de şâkirdânın hiçbir masrafını, hiçbir fedakârlığını, iştigalât-ı yevmiyyesinden[131] hiçbir rahatsızlığını mucip olmayacak pazar mekteplerinin tesisi düşünüldü.

Bu mekteplerin birincisi Kiev'de 1859 tarihinde bir talebe zümresi tarafından tesis olundu; az zaman zarfında başka terbiye-i etfal muhitlerine[132] de ve bahusus kadınlara da sirayet etmiştir.

122 Dinleyicilerin zekâ ufku.
123 Genişler.
124 Genel durumlardan belirli ve maddi hususlara.
125 Zaruri aygıtları.
126 Yüksek.
127 Müesseseleri.
128 Özgürlüklerini kazanması.
129 Yüklüyordu.
130 Tam anlama.
131 Günlük uğraşlarından.
132 Çocuk eğitimi çevrelerine.

Bu bahtiyar-âne[133] teşebbüs Rusya heyet-i içtimaiyesi tarafından büyük bir iltifata mazhar oldu; pazar mektepleri süratle umum Rusya'ya ve hatta Sibirya dahilinde taammüm etmişlerdir. Kâffesi teşebbüsât-ı şahsiyye ile teessüs ederek hayırhah[134] hamiler ve lüzumu kadar akçe bulmuşlardır. Bir alay amele, erkek ve kadın, ekserisi tamamıyla ümmi,[135] bu mekteplere akın akın geliyordu. Orada her yaştan şakirtler[136] görülüyordu; on yaşındaki çocuklar elli iki yaşındaki müsinn[137] adamlarla yan yana oturuyordu. Bu ihtiyarlar ise, onlar da okumak yazmak için geliyorlardı.

Bu mekteplerde tedris, müdavimlerine en iptidai tahsili vermek üzere tanzim olunmuştur. Orada imla, en ehemmiyetli kavâid-i sarf ve nahv[138] tedris ediliyor, hesapta süratli ameliyyât[139] nazariyata tercih olunuyor, büyük bir meziyetle kıraat kitapları seçiliyor; bahusus her şeyden bahs musahabeler[140] vasıtasıyla gerek hadisat-ı tabiiyye,[141] gerek tarih ve gerek coğrafya okutuluyor.

Bundan maada pazar mektepleri, şakirtlerini mücadele-i hayata hazırlamak ile iştigal etmektedirler. Bu maksat dahilinde, dikiş biçim, çamaşırcılık dersleri ihdas olunmuştur.

1900 senesi istatistikine göre şehirlerde (286) mektep pazarı (144) erkekler için, 100 kadınlar için, 42 muhtelit[142] açılmış idi. 50.000 şakirt orada tahsil ediyor, 5.800 muallim tedris eyliyordu. Muallimînin[143] yüzde (77)sini kadınlar teşkil eylemekte idi.

Bu elli bin kişilik cemaat, öğrenmeye haris her nev işçilerden, fabrika amelesinden, hizmetkârlardan terekküp eyler.[144] İptidai emirde[145] talebe tarafından meydana konulan bu eser,

133 Bahtlı.
134 Hayırsever.
135 Anasından nasıl doğmuş ise öyle kalıp okuma yazma öğrenmemiş kimse.
136 Öğrenciler.
137 Yaşlı.
138 Dilbilgisi ve sözdizimi kuralları.
139 Tecrübeler, pratik.
140 Her şeyden bahsedilen sohbetler.
141 Doğa hadiseleri.
142 Karma.
143 Öğretmenlerin.
144 Oluşur.
145 Başlangıçta.

muahharen[146] heyet-i içtimaiyenin bütün sınıflarının münevver[147] adamlarını celp etti.

Avukatlar, tabipler, mektep hocaları, arazi ashabı,[148] hatta rahipler, hasılı herkes bu müesseselere hizmetini, irfanını, parasını getiriyordu. Bu hayırhah muallimler, bu emr-i hayra vakf-ı fikir ve vücut ederek sa'ylarını büyük izan ve hüsnüniyet ile takip etmektedirler.[149] O heyet-i içtimaiye biçarelerine bir mahzûziyyet[150] tedarikine, ihtisâsât-ı bedîa[151] uyandırmaya çalışıyor.

Noel ağaçları, konserler, tiyatrolar, müzelerde tenezzühler,[152] sinematograflı konferanslar bayram günlerinde icra olunmaktadır. İtina ile intihap olunmuş[153] bir kütüphane her mektepte şâkirdânın istifadesine küşat bulunuyor.[154]

Pazar mektepleri müessisleri[155] yalnız işçiler âleminde neşr-i maarif ile iktifa etmeyerek[156] bu gibi müesseseler hapishaneler[[de de]] açılmıştır.

Pazar mekteplerinin te'sîrât-ı azîme-i maneviyyesinden[157] bahsetmiş olmak için, bu tesirin samimi bir takdir-kârı[158] ağzından çıkan şu basit sözleri zikredelim. "Mektepte tedris olunan mevâdd[159] neden ibaret olur ise olsun, tahsil ve ita olunan mevzular hangileri olur ise olsun elbette evlerinde, sokakta ve meyhanede görüp öğrenecekleri şeylerden daha âlî ve daha ahlaki olur."

Az zaman zarfında bu mektepler müdâvimîni tekessür ettiğinden[160] teşkilatlarını ve tedrisatlarını tebdil etmek[161] düşü-

146 Sonradan.
147 Aydın.
148 Arazi sahipleri.
149 Bu hayırsever öğretmenler bu hayırlı işe fikirlerini ve vücutlarını adayarak çalışmalarını büyük kavrayış ve iyi niyetle takip etmektedirler.
150 Hoşlanma.
151 Güzel hisler.
152 Gezintiler.
153 Seçilmiş.
154 Açılmış bulunuyor.
155 Kurucuları.
156 Maarifi yaymakla yetinmeyerek.
157 Büyük manevi tesirlerinden.
158 Beğenip alkışlayanı.
159 Maddeler/konular.
160 Müdavimleri çoğaldığından.
161 Değiştirmek.

nülmektedir. Terbiye-i etfal[162] meclisleri teşekkül ediyor, pazar mektepleri umûrunun tarz-ı idaresi tezekkür ve tanzim ediliyor.[163]

İşte bu suretle pazar mektepleri, hayat-ı umumiyye ile büyük bir irtibatı haiz olarak halk ile ashap-ı nur ve irfan[164] arasında bir ihtilat[165], bir rabıta-i sabite[166] tesis etmektedirler.

Celal Korkmazof

Şûra-yı Ümmet, 7. sene, no. 91-140 (22 Kânunuevvel 1324 / 4 Kânunusani 1909), s.7. (Künyede miladi tarih "4 Kânunusani 1908" şeklinde geçiyor olmakla birlikte bu bir dizgi hatasıdır. "4 Kânunusani / Ocak 1909" olmalıdır.)

Avrupa'da Tahsil

[son]

Avrupa'da tedris-i avam hakkındaki kısa ve pek umumi mütâlaât-ı tarihiyyemize[167] nihayet vermezden evvel, ahiren[168] Paris'te bu hususta in'ikad eden[169] kongreden bahsetmeyi münasip görüyoruz.

Tedris-i mecburinin zeyli[170] suretinde teessüs eden serbest tedris-i avam fikri her tarafta terakki etmektedir. Bu fikir bilcümle milel-i mütemeddinede[171] hüsnükabule mazhar olmuştur. Hususiyle Fransa, Almanya, İsviçre, İtalya ve Belçika'da pek ziyade tekemmül eylemiştir.[172] Şimdiye kadar bu ümniyyenin istihsali[173] hususunda iki kongre in'ikad eylemiştir.

162 Çocuk eğitimi/pedagoji.
163 Pazar mektepleri işlerinin idare tarzı konuşuluyor ve düzenleniyor.
164 Nur ve irfan sahipleri/aydınlar.
165 Karışma/kaynaşma.
166 Sabit bir bağ.
167 Tarihsel incelemelerimize.
168 Geçende.
169 Toplanan.
170 Zorunlu öğretimin devamı.
171 Medeni milletlerde.
172 Olgunlaşmıştır.
173 Bu arzunun elde edilmesi.

Birincisi bundan iki sene evvel Milan meşher-i umumisi[174] esnasında in'ikad eden beynelmilel terbiye-i avam kongresidir. Bu kongreye memalik-i muhtelifeden[175] gelmiş beş yüz murahhas[176] iştirak etmiş ve bunlar ahaliye mahsus kütüphaneler, konferanslar, kıraat salonları, tedrisat-ı sınaiyye ve ...tiyye[[?]] ve tatil zamanlarında beynelmilel mübadele-i etfal[177] husûsâtını uzun uzadıya tezekkür eylemişlerdir.[178]

Milan Kongresi'nde, ikinci bir içtimaın 1908 senesinde Paris'te in'ikadı karar-gîr olmuştu.[179] Kongre bu sene, Teşrinievvel'in dördünde Paris'te Sorbonne Darülfünunu'nda küşat edilmiştir.

Memalik-i muhtelifeden altı bin murahhas gelmiş ve iki sene evvel karar-gîr olan programın tetkikiyle meşgul olmuşlardır.

Bu kongre, tedris-i avam taraf-dârânının[180] bir rub'[181] asırdan beridir tatbik ettikleri usul ve netâyici hakkında teati-i efkâr[182] ile beraber muavenet-i uhuvvet-kâr-âne fikrinin bir nümayiş-i alenisini[183] teşkil ediyordu.

Bu içtimada, evvelce karar-gîr olan teati-i tetkikat fikrini mevki-i icraya vaz' edebilmek[184] için daimi surette tebligatta bulunulmaya karar verilmiştir.

Bundan başka da milel-i muhtelife kadın ve erkek çocuklarının tahsilini temin etmek üzere tedris-i avama mahsus bir müessese-i beynelmilel[185] inşasına, bu gibi müessesât-ı hususiyye[186] arasında rabıta teminine ve tedris hususunda memalik-i muhtelifede tatbik edilen usul ve tecârib[187] netâyicinin neşrine de karar verilmiştir.

174 Sergisi.
175 Muhtelif memleketlerden.
176 Delege.
177 Uluslararası çocuk/öğrenci değiştokuşu.
178 Meselelerini uzun uzadıya konuşmuşlardır.
179 Karara bağlanmıştı.
180 Taraftarlarının.
181 Bir çeyrek.
182 Fikir alışverişi.
183 Kardeşçe yardımlaşma fikrinin açık bir gösterisini.
184 İnceleme alışverişi fikrini uygulamaya koyabilmek.
185 Uluslararası bir kurum.
186 Özel kurumlar.
187 Tecrübeler.

İşte böylece kongrede beynelmilel tedris-i avam ittihadının esasları vaz' edilmiştir.

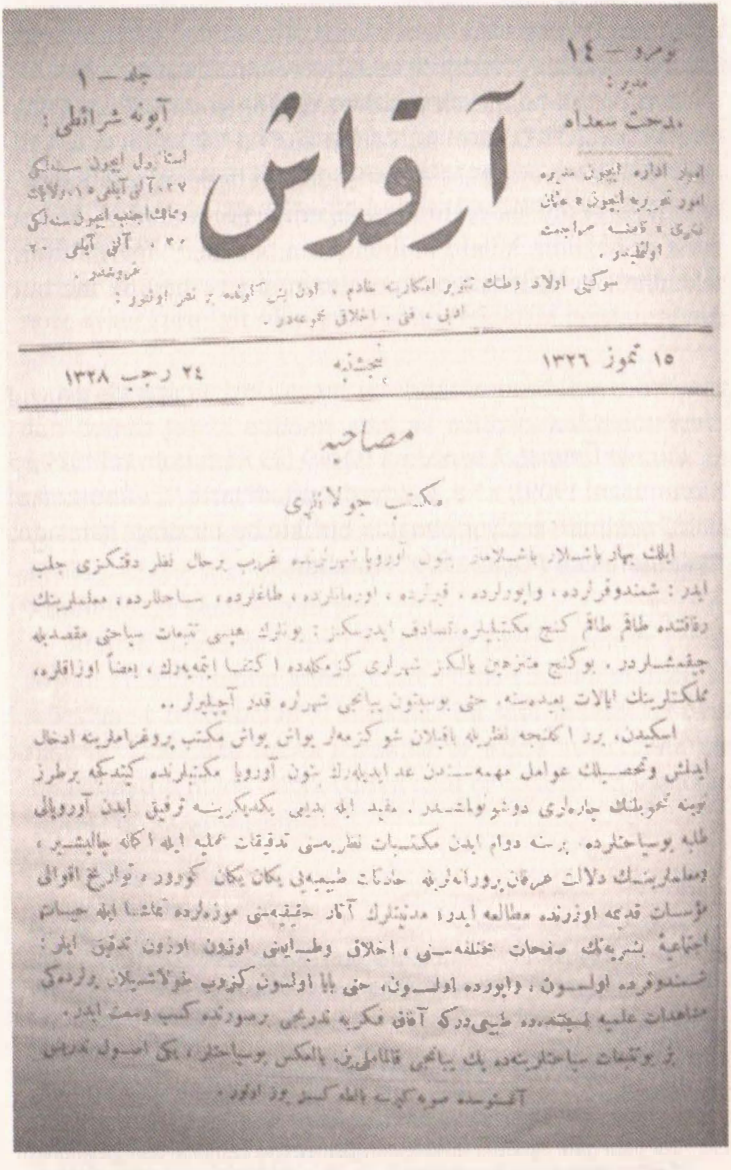
Bu müessese bütün cihan-ı insaniyet için bir tetkik müessesesi olacak ve alaka-dârâna[188] memalik-i muhtelifede tedris-i avam hususunda vaki olacak ihtirâât-ı cedide-i tecârib ve tetkikat-ı amîkenin[189] tertip ve tebliğini temin edecektir.

Avrupa'nın bu meseleye atfeylediği ehemmiyeti irâe[190] için Fransa maarif nazırının nutkunun zirdeki[191] kısmını derç kâfidir: "Tedris-i avam mesele-i müşkülesini hall için teşebbüsât-ı resmiyye ve hususiyyenin yekdiğerine muavenette[192] bulunması az değildir. Milel-i muhtelifenin badema[193] mevcudiyeti, tekemmül ve istikbali bu meselenin suret-i halline merbuttur."[194]

Celal Korkmazof

Şûra-yı Ümmet, 7. sene, no. 92-140 (23 Kânunuevvel 1324 / 5 Kânunusani 1909), s.7-8. (Künyede miladi tarih "5 Kânunusani 1908" şeklinde geçiyor olmakla birlikte bu bir dizgi hatasıdır. "5 Kânunusani / Ocak 1909" olmalıdır.)

188 İlgililere.
189 Yeni icatların ve tecrübelerin ve derin incelemelerin.
190 Göstermek.
191 Aşağıdaki
192 Zor olan halk öğretimi meselesini çözmek için resmi ve özel girişimlerin birbirine yardımda bulunması.
193 Bundan böyle.
194 Bu meselenin çözüm şekline bağlıdır.

نومرو — ١٤
مدیر :
مدحت سعداء

جلد — ١

آبونه شرائطی :

استانبول ایچون سنه‌لکی ٢٧٠ آلتی آیلغی ١٥٠ ، رلاایک وممالك اجنبیه ایچون سنه‌لکی ٣٠٠ ، آلتی آیلغی ٢٠٠ غروشدر .

آرقداش

ادبی ، فنی ، اخلاق مجموعه‌در .

سوکیلی اولاد وطنك تنویر افکارینه خادم ، اون بش کونده بر نشر اولنور :

امور تحریریه ایچون مدیره عائد تکریف و کاغذ مراجعت اولنمیدر .

١٥ تموز ١٣٢٦ — پنجشنبه — ٢٤ رجب ١٣٢٨

مصاحبه

مکتب جوابلری

ایلك بهار باشلاری باشسلامتی ایچون آوروپا شهرلرینه غریب برحال نظر دقتکزی جلب ایدر : شمندوفرلرده ، واپورلرده ، قهوه‌لرده ، اوتللرده ، طاغلرده ، ساحللرده ، معسکرلرینك رقاقتده طاقم طاقم کنج مکتبلیلره تصادف ایدرسکز : یونانك هیچ بر تتبعات سیاحتی مقصدیله چیقمشلردر . بوکنج متنزهین یالکز شهرلری کزمکله‌ده اکتفا ایتمیه‌رك ، بعضاً اوزاقلره ، مملکتلرینك ایالات بعیده‌سنه ، حتی یوسبتون بیلنجی شهرلره قدر آچیلیرلر ..

اسکیدن ، بری اکثریتجه نظریله باقیلان شو کزمه‌لر یواش یواش مکتب پروغراملرینه ادخال ایدلش وتحصیلك عوامل مهمه‌سندن عد ایدیله‌رك بتون آوروپا مکتبلرنده کیندیکه برطرز وبرنه تحولنك چاره‌لری دوشونولمشدر . مفید ایله بدیعی یکدیکرینه توفیق ایدن آوروپالی طلبه یوسیاحتلرده برسنه دوام ایدن مکتبات نظریه‌سی تدقیقات عملیه ایله اکمال چالیشیر ، ومعلمارینك دلالت عرفان پرورانه‌لریله حدائق طبیعیه‌یی یکان یکان کزدیرر ، تواریخ اقوالی مؤسسات قدیمه اوزرنده مطالعه ایدر ، مدنیتلرك آثار حقیقیه‌سنی موزه‌لرده تماشا ایله حیات اجتماعیهٔ بشریه‌نك صفحات مختلفه‌سنی ، اخلاق وطبایعی اونون ادوار تدقیق ایدر : شمندوفرده اولسون ، واپورده اولسون ، حتی بابا اولسون کزیدیکی خولاشیلان برلرده‌کی مشاهدات علمیه لیسته‌سنی طبیعی درکه آفاق فکریه تدریجی برصورتده کسب وسعت ایدر .

بر یوکتمات سیاحتیه‌ده بك بیلنجی قالاملی‌یز ، بالعکس یوسیاحتلر ، بك اصول تدریس آغوشنده صوبه کیرسه باطه کسر یوز اولور .

Korkmasov'un "Mektep Cevelanları" başlıklı yazısının yayımlandığı *Arkadaş* dergisi.

Mektep Cevelanları[195]

İlkbahar başlar başlamaz bütün Avrupa şehirlerinde garip bir hâl nazar-ı dikkatinizi celp eder: şimendiferlerde, vapurlarda, kırlarda, ormanlarda, dağlarda, sahillerde, muallimlerinin refakatinde takım takım genç mekteplilere tesadüf edersiniz. Bunların hepsi tetebbuât[196] seyahati maksadıyla çıkmışlardır. Bu genç mütenezzihîn[197] yalnız şehirleri gezmekle de iktifâ etmeyerek,[198] bazen uzaklara, memleketlerinin eyâlât-ı baîdesine,[199] hatta büsbütün yabancı şehirlere kadar açılırlar.

Eskiden birer eğlence nazarıyla bakılan şu gezmeler yavaş yavaş mektep programlarına ithal edilmiş ve tahsilin avâmil-i mühimmesinden[200] addedilerek bütün Avrupa mekteplerinde gittikçe bir tarz-ı nevîne[201] tahvilinin çareleri düşünülmüştür. Müfit ile bedii[[yi]] yekdiğerine terfik eden[202] Avrupalı talebe bu seyahatlerde, bir sene devam eden müktesebat-ı nazariyyesini tetkikat-ı ameliyye ile ikmale[203] çalışır ve muallimlerinin delalet-i irfan-perverâneleriyle[204] hadisat-ı tabîiyyeyi[205] yegân yegân[206] görür, tevârîh-i akvâli müessesât-ı kadime[207] üzerinde mütalaa eder; medeniyetlerin âsâr-ı hakikiyyesini[208] müzelerde temaşa ile hayat-ı içtimaiye-i beşeriyyenin safahât-ı muhtelifesini,[209] ahlak ve tabâyi'ini[210] uzun uzun tetkik eyler. Şimendiferde olsun, vapurda olsun, hatta yaya olsun gezip dolaşılan yerlerdeki müşâhedât-ı ilmiyye[211] nispetinde de tabiidir ki afak-ı fikriyye tedricî bir surette kesb-i vüsat eder.[212]

195 Okul gezileri.
196 Tetkikler, araştırmalar.
197 Gezintiye çıkanlar.
198 Yetinmeyerek.
199 Uzak eyaletlerine.
200 Önemli etkenlerinden.
201 Yepyeni bir tarza.
202 Faydalı ile güzeli yan yana getiren.
203 Teorik kazanımlarını pratik incelemelerle tamamlamaya.
204 İrfan koruyucu/sever kılavuzluğuyla.
205 Doğa olaylarını.
206 Birer birer.
207 Düşünce tarihini eski müesseseler.
208 Gerçek eserlerini/abidelerini.
209 Toplumların muhtelif safhalarını.
210 Tabiatlarını.
211 Bilimsel gözlemler.
212 Düşünce ufukları adım adım genişler.

Biz bu tetebbuât[213] seyahatlerine de pek yabancı kalmamalıyız. Bilakis bu seyahatler, yeni usul-i tedris ve terbiyenin netâyic-i tabiiyye ve mantıkiyyesinden[214] başka bir şey sayılmaz. Şu usul-i talimi kurûn-ı vustâ[215] tarz-ı taliminden ayıran en amelî ve tecrübi farka gelince, o da: Bugünkü mekteplerin, nazari mütâlaâtı,[216] mümkün olduğu kadar hayata ve tabiata takrip etmek[217] istemesidir.

Mekâtib-i cedide[218] bütün vesait-i talimiyyeye[219], yani levhalara, koleksiyonlara, kimyahanelere, ameliyathanelere, menâzır-ı tabiatı[220] gözlerimizin önünde tecessüm ettiren[221] birçok aletlere malik bulunmakla beraber, yine bütün bu gayretlerin aksâ-yı hayalîsine vusul[222] için mektep seyahatlerinden husule gelecek fevâid-i azimeyi[223] hiçbir vakit, hiçbir kimse inkâr eylemez.

Mesela hayat-ı nebatatı[224] bir kâğıt üzerindeki resimlerden tetkikin başka, bir demet çiçek üzerinden tetkikinin yine başka olduğunu hepimiz biliriz. Tıpkı bunun gibi, şâkirdân[225] için bir memleketin, bir kavmin ahval-i içtimaiyyelerini,[226] hayat-ı hususiyyelerini[227] gidip bizzat görmek de ders suretindeki takrîrâta[228] katiyen benzemez.

Hatta en medeni şehirlerde bile bi-t-tecrübe[229] ispat edilmiş ki âlem-i haricî[230] ile ünsiyet edemeyen[231] çocukların malumat-ı umumiyyeleri gayet nakıstır![232] Birkaç misal arz edeyim:

213 Tetkikler/araştırmalar.
214 Doğal ve mantıki sonuçlarından.
215 Ortaçağ.
216 Teorik incelemeleri/düşünceleri.
217 Yaklaştırmak.
218 Yeni okullar.
219 Öğretim araçlarına.
220 Doğa manzaralarını.
221 Cisimleştiren.
222 Son hayaline/ülküsüne ulaşmak.
223 Büyük faydaları.
224 Bitkiler hayatını.
225 Öğrenciler.
226 Toplumsal durumlarını.
227 Hususi hayatlarını.
228 Ders şeklindeki anlatımlara.
229 Tecrübeyle.
230 Dış dünya.
231 Yakınlık kuramayan.
232 Genel bilgileri gayet eksiktir.

Tahsil-i talide[233] bulunan (500) çocuktan yüzde (85)i tulu-i şems[234] hakkında sorulan bir suale muvafık cevap vermekten âciz ve yüzde (72)si de gurubu[235] tarif edememekte; yüzde (37)si ise bir buğday tarlası görmemiş, yine aynı miktar, ormanlardan bihaber; keza yüzde (26)sının nehirler ve (52)sinin dağlar hakkında hiç malumatı yok.

Şu hâle nazaran: tetebbuât seyahatlerinde, akvamın hayat-ı maziyyeleriyle tezahürat-ı hâzıralarını ba'de-l-müşahade mukayese eylemek,[236] gerek istidadat-ı dimağiyyenin ve gerek kuvâ-yi ruhiyyenin inkişafına[237] fevkalade yardım edeceğinden, bu cevelanların, çocuklar[[ın]] münasebat-ı içtimaiyyeleri[238] için ne kadar lüzumlu, ne kadar müfit olacağı tasvirden müstağni[239] bulunduğu gibi, mektep hayatının yeknesak cereyandan kurtulması da ayrı bir fayda teşkil eyler.

Lakin dikkat edelim: Bu istikşâfâttan mukaddem[240] düşünülecek şey; bütün yorgunlukların hüsn-i neticeye iktirân etmesi[241] için evvelemirde bir plan, bir hatt-ı hareket tayin ve tahdit edilmesi ve sonra bu plan mucibince muallimlerin, bütün görülen şeyler hakkında amelî ve şahsi malumat vermeleri lüzumudur.

Aynı zamanda, bu seyahatler mecburi olarak eyyâm-ı muînede[242] vuku bulduğu için kemal-i dikkatle taksim-i evkat eylemek[243] ve müessisîn-i heyet[244] tarafından talebenin hiçbir kayıtsızlığına meydan verilmemek de şarttır. Bahusus şu tenezzühten[245] fakir, zengin bütün talebenin hisse-mend-i marifet olması,[246] her mektebin be-heme-hâl[247] hususi bir masrafı

233 İlkokul ile yükseköğrenim arası tahsilde.
234 Güneşin doğuşu.
235 Batışını (güneşin).
236 Milletlerin geçmiş hayatlarıyla bugünlerini müşahede ettikten sonra karşılaştırmak.
237 Zihinsel kabiliyetlerin ve ruhi kuvvetlerin gelişmesine.
238 Toplumsal ilişkileri.
239 Ne kadar yararlı olacağının tarifi gereksiz.
240 Bu keşif çalışmalarından önce.
241 İyi sonuca ulaşması.
242 Yardımcı günlerde/tatil günlerinde.
243 Zamanı büyük dikkatle taksim etmek.
244 Kurucular heyeti.
245 Gezintiden.
246 Marifetten pay alması.
247 Herhalde mutlaka.

taht-ı temine[248] almasıyla kaimdir. Yoksa, fakir çocukların bu umumi istifadeden, bu umumi eğlenceden mahrum kalmaları asla tecviz edilemez.[249]

Şu ufak musahabemizle[250] tahsil ve terbiye mesele-i mühimmesi[251] hakkında hayırhah[252] muallimlerimizle mekteplilerimizin enzâr-ı müdekkik-ânelerini celp ettik[253] ümidindeyiz. İkinci ümidimiz de memleketin ruh-ı terakkisini hamiyet-mendâna teftişi ve vesait-i istikmâli devr-endîşana ve hakikat-bînana tehyieye[254] çalışan ve şimdiye kadar pek, pek geri kalmış olan zavallı vatanımızda yeni bir mektep hayatı hazırlayan maarif-i umumiyye nazır-ı muhteremi[255] Emrullah Efendi hazretlerine matuftur.[256]

Senelerden beri hissiyat-ı vataniyye[257] bî-ruh[258] gibi, câmid[259] gibi hareketsiz idi. Fakat Hürriyet'le[260] birdenbire tuğyan ederek[261] gezmek, dolaşmak, görmek emeli cemiyet-i Osmaniyye'nin[262] her sınıfını istila eylemiştir.

Madem ki artık mebuslar, gazeteciler, nazırlar, yani memleketin bütün anasır-ı faaliyeti[263] uzak, yakın seyahatlere çıkıyorlar; genç mekteplileri de sırf tetebbu maksadıyla gezdirmek, hiç şüphe yok ki hem kendilerinin hem de vatanın hâl ve istikbale ait en mühim ihtiyaçlarındandır.

Stambulskie Novosti Rus gazetesi sermuharriri:
Celalettin Korkmazof

Arkadaş, c.1, no. 14 (15 Temmuz 1326), s.417-419.

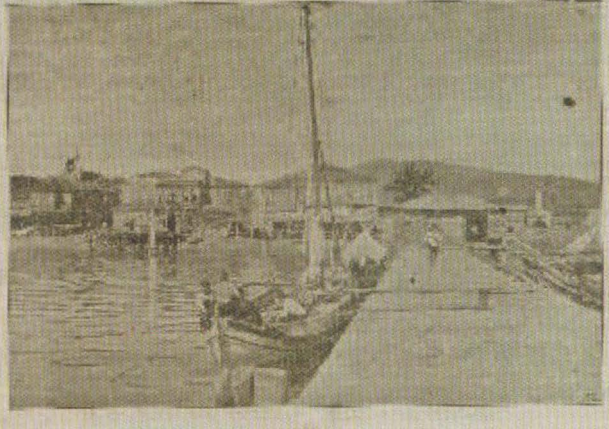
248 Teminat altına.
249 Uygun bulunamaz/izin verilemez.
250 Sohbetimizle.
251 Önemli meselesi.
252 İyiliksever.
253 Araştırıcı bakışlarını çektik.
254 Memleketin ilerleme ruhunu hamiyetlilere (milli onur ve haysiyet sahiplerine), teftişi ve tamamlama vasıtalarını devri düşünenlere ve doğru görüşlülere hazırlamaya.
255 Muhterem milli eğitim bakanı.
256 Yöneliktir.
257 Vatani duygular.
258 Cansız.
259 Donmuş/cansız.
260 1908 Devrimi ile.
261 Taşarak.
262 Osmanlı toplumunun.
263 Faal unsurları.

ГОДЪ II ПЯТНИЦА, 7 АПРѢЛЯ 1910. № 14.

СТАМБУЛЬСКІЯ НОВОСТИ

ЕЖЕНЕДѢЛЬНАЯ ИЛЛЮСТРИРОВАННАЯ ГАЗЕТА

Выходитъ по Пятницамъ

МАЛЛТЕПЕ На Анатолійскомъ берегу Мраморнаго Моря.

ПОДПИСНАЯ ЦѢНА

для Турціи для Россіи и заграницы

на 1 мѣс.—50 коп. 1 руб.

„ 6 мѣс.—4 „ 4 „

„ 12 „ —8 „ 8 „ 50 коп.

Цѣна отдѣльнаго номера

для ТУРЦІИ—10 пара, для РОССІИ—5 коп.

ЦѢНА ОБЪЯВЛЕНІЯ:

на первой или послѣдней страницѣ—5 коп. (10 пар.)

„ „ „ внутренней „ —2½ „ (20 пар.)

Для постояннаго помѣщенія объявленій и болѣе, чѣмъ одинъ разъ—особыя условія по соглашенію съ редакціей.

АДМИНИСТРАЦІЯ и РЕДАКЦІЯ „STAMBOULSKYA NOVOSTI"

Рю. ин Аджи Ибрагим № 14, ГАЛАТА Константинополь.

Національный Оттоманскій Гимнъ

Мы — сыны [illegible],
[illegible],
Побѣдимъ [illegible], мы вынесли себѣ славу
[illegible] героевъ!
Свободой нашъ [illegible] [illegible], мы [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible],
О Родина! для тебя [illegible] [illegible]
мы на [illegible] [illegible] сердца!

ПРИПѢВЪ.

Да здравствуетъ! [illegible]
[illegible] Родина!

Ты — наша [illegible], ты — наша слава!
[illegible]
[illegible] — [illegible], [illegible] [illegible]
[illegible], [illegible] — [illegible]!..
[illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible]!
На [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] и
[illegible] [illegible]!

ПРИПѢВЪ.

Osmanlı Milli Marşı'nın bestecisi Vedî Sabra Efendi, eserin notaları ve güftesi *(Stambulskie Novosti)*.

EK 4: Rus Tanıkların Gözünden 1908 Devrimi, Olaylar ve İnsanlar

İstibdat Dönemi

Korkmasov ile Skokovskaya, *İstanbul Rehberi*'nde II. Abdülhamit dönemine geniş yer ayırmışlardır. Dönemi korkunç bir kabus ve sınırı olmayan bir gericilik tarihi olarak tanımlamışlardır.

Yazarların ifadesiyle Abdülhamit, ülkenin siyasi hayatının ağırlık merkezini Babıâli'den saraya ve hareme taşımıştır. Yazarlar, hiçbir Avrupa devletinde hiçbir dönem siyasi polisin ve casusluğun devlet hayatında bu kadar baskın bir rol oynamadığını belirtirler. Doğrudan Abdülhamit'e bağlı olan gizli polisin elinden nazırlar dahil, kimse kurtulamamıştır.[1]

İstanbul Rehberi'nde basında sansürün ağırlığından da söz edilir. Hatta Abdülhamit döneminde kapalı posta bile kabul edilmemektedir. Rüşvetin boyutları da o kadar büyüktür ki

1 1892 Nisan'ında Rus elçisi Nelidov şöyle yazıyordu: "Abdülhamit, kendisini düşmanlarla ve komplocularla çevrilmiş olarak görüyor, tüm yakınlarından kuşkulanıyordu. Bu arada veziriazam, şeyhülislam ve hariciye nazırının, kardeşi ve vârisi Reşat Efendi'yi tahta geçirmek amacıyla ilişkide bulunduklarını sanıyor ve onlardan da kuşkulanıyordu. Bereket versin ki bu kişiler kendilerini temize çıkarmayı başardılar. Ama onların cezasını İstanbul garnizon komutanı Müşir Arif Paşa çekti. Arif Paşa, bayramda komutası altındaki askerlere tatlı ve Mekke'deki 'zemzem' kuyusundan gelen kutsal suyu dağıttığı için yerinden oldu. Arif Paşa'nın bu hareketinde garnizonun gözüne girme isteği seziliyor ve egemenliğin saldırıya uğradığı ileri sürülüyordu. Çünkü sultanın izni olmadan kutsal su dağıtılamazdı." *AVPRF* fond (Kantselariya) (1890), dosya 25, yaprak 320-321'den akt. Yuriy Aşatoviç Petrosyan, *Sovyet Gözüyle Jöntürkler*, çev. Mazlum Beyhan ve Ayşe Hacıhasanoğlu, Bilgi Yayınevi, Ankara, Nisan 1974, s.162-163.

"sultan bahşişi" terimi ortaya çıkmıştır.[2] Diğer taraftan, devletin parası sultan tarafından denetimsiz bir şekilde çarçur edilmiştir. Yıldız Sarayı'nda 1.250 kadın, 800 aşçı ve bunlarla orantılı sayıda hizmetli bulunmaktadır.

Korkmasov ve Skokovskaya, Abdülhamit'in dış politikasının Türkiye için ölümcül ve yıkıcı olduğunun altını çizerler. Yazarlar, bu noktada yapılan antlaşmalara ve toprak kayıplarına işaret ederler.

Yazarlara göre, eğer Avrupa Türkiye'nin "bütünlüğünü ve dokunulmazlığını" muhafaza ederek bu rejime sabır göstermişse, bu tamamen Türkiye'nin siyasetini kendi çıkarları temelinde yönlendirmek ihtiyacından kaynaklanmaktadır. İngiltere, Türkiye'yi kendi malları için bir pazar ve borçlusu olarak görmüştür.[3]

Kaufman'ın Gözünden Devrim Günleri

Rus *Birjevıe Vedomosti* gazetesinin muhabiri A. Y. Kaufman da 1908 Devrimi'nin ilk günlerinde İstanbul'a gelmiş ve izlenimlerini kaleme almıştır. Kaufman'a göre despotik Türk imparatorluğunun kan dökülmeden ve karşıdevrim gerçekleşmeden[4] anayasal bir devlete mucizevi dönüşümü, Rus toplumunu ve Rus diplomasisini hazırlıksız yakalamıştır.

Rusya'nın İstanbul'daki resmi temsilcileri Türk devrimi esnasında uyumuşlardır. Rus Büyükelçisi A. İ. Zinovyev, Meşrutiyet'in ilanından birkaç gün önce izne ayrılmış, kendisi için beklenmedik bu olayın patlak vermesiyle bir süre Petersburg'da kalmış ve ancak ondan sonra görevinin başına dönmüştür.

Kaufman, İstanbul'daki Rus diplomatlar devrimden bihaberken Petersburg'da durumun haliyle daha kötü olduğunu

2 "İlişki olmadan ve yüksek miktarda bahşiş vermeden imtiyaz anlaşması yapmak düşünülemezdi. Örneğin bir Türk firması on sene boyunca Van sancağında petrol arazisini işletme iznini alamamıştı." H. Gabidullin, "Problemı Mladoturetskoy Revolyutsii", *Revolyutsionnıy Vostok*, no. 3 (1934), s.159.

3 D. Korkmas, M. Skokovskaya, *Putevoditel Po Kostantinapolyu i Yego Okrestnostyam*, Bölüm 1, 2. basım, İzdatelstvo Babok i Sın, Konstantinapol, 1919, s.36-39.

4 Yazı, 31 Mart İsyanı'ndan önce yazılmış ve yayımlanmıştır.

ifade eder. İstanbul sokaklarında al bayraklarla yürüyüşler yapılırken Rus Büyükelçiliği'nden 23 senedir orada oturan bir beyefendi devrimi masonlara bağlamakta, bundan bir şey çıkmayacağını, her şeyin eskisi gibi kalacağını söylemektedir. Bu durumu alaya alan Rus gazeteci, gerçekleri yerinde görmek, kişisel gözlemlerde bulunmak ve sohbetlerle anlamak için İstanbul'a gelmeye karar vermiştir.

Kaufman, Odesa'dan kalkan bir yük gemisiyle İstanbul'a varır. Rus gazeteci, Türk topraklarına ayak basar basmaz ülkede gerçekleşen barışçıl devrim sebebiyle neredeyse bütün İstanbul nüfusunu saran o coşkunun tanığı olduğunu belirtir. Kaufman, hemen insan kalabalığının içine dalmıştır.

Kitleler, hilalli al ve yeşil bayraklarla yürümektedir. Hatipler, etrafını çevreleyen insanlara hürriyetin anlamını anlatmaktadır. Meşruti harekete katılan askeri katman ve ruhban temsilcileri ateşli bir şekilde devrimi selamlamaktadır. "Yaşasın padişah" ve "hürriyet" sloganları[5] havada yankılanmaktadır.

Evlerin bahçelerinde, kışlaların önündeki meydanlarda askerler ve farklı milliyetlerden insanlar kucaklaşmaktadır. Her iki taraftan da hatipler konuşmalar yapmaktadır. Askeri bandolar, coşkuyla karşılanan meşrutiyet marşını çalmaktadır. Sokaklarda düğme iliklerinde kırmızı fiyonk taşımayan kimse neredeyse yoktur. Çocuklar dahi kırmızı fiyonklardan takmıştır. Hatta Türk kadınları, haremlerden sokaklara çıkmış ve genel harekete katılmışlardır. Sandallar, çiçeklerle süslenmiştir. Her taraftan Türk denizcilerinin sevinç çığlıkları yükselmektedir.

Göstericiler, genelde Yıldız Sarayı'na, o sırada popüler olan nazırların evlerine doğru yürümektedir. İtibarını kaybetmiş devlet adamları ve devlet parasını çalmış hırsızlar kötü muamelelere maruz kalmaktadır. Önceki dönemin jurnalcilerinin ve casuslarının listesi ve karikatürleri elden ele dolaşmaktadır.

Hayat, en ücra köşelerde dahi hareketlidir. Topraktan adeta bir gazete ordusu fışkırmıştır. Birçok yeni gazete çıkmış, bazıları günde üç-dört baskı yapmaktadır. Kaufman'ın ifadesiyle İstanbul'da olanlar inanılmazdır.

5 Her iki slogan da Kiril harfleriyle Türkçe yazılmıştır.

Kaufman, o döneme kadar seyyahların Türkleri tembel, uyuşuk, en büyük olaylara dahi tepkisiz olarak tarif ettiklerini belirtir. Yazarların anlattıklarına göre Türkler, tüm gün hareminde oturmakta, keyif çatmakta ve nargilesini içmektedir. Türk kadınları ise canlı mağaza mankeni gibidir. Baştan aşağı örtünmüştür, hep yalnızdır.

Kaufman, Türklerle ilgili bu anlatılanları aktardıktan sonra şunları yazar:

> "Kim İstanbul'da hürriyet günlerini[6] geçirdiyse, Türk erkek ve kadınlarının anlatılan karakteristiğinin gerçeğe ters olduğuna gözleriyle ikna olacaktır.
> Acaba taşkın Fransızlar, özgürlüklerinin balayında burada gözlemlenen böyle bir coşkun atmosfer yaratabilmişler midir!"

Kaufman, siyasetin Türklerin ev hayatından toplumsal hayatına kadar her şeye damgasını vurduğunun altını çizer. İstanbul'daki her şeyi siyaset süslemektedir.

Rus gazeteci, yazısında devrimin coşkusunu yansıtmak için İstanbul'da yaşadığı ilginç olayları da aktarmıştır. Genç ve yaşlılardan oluşan Türk bir grup, kahvehanede oturmakta, kahve, bira, şerbet ve nargile içmektedir. Birden yaşlılardan biri yerinden fırlamış ve ak saçlı Türk, içinde "liberté"[7] sözcüğünün geçtiği meşrutiyetle vb. ilgili konuşmaya başlamıştır. Bütün topluluk anında ona dönmüş ve kahvehanenin her köşesinde "Yaşasın hürriyet!"[8] sesleri yükselmiştir.

Başka bir kahvehanede sokak müzisyenlerinin çaldığı marşın sesleri içeri girince bütün konuşmalar kesilmiş, yerini "Yaşasın hürriyet!" nidaları almıştır. Kaufman'ın anlatımıyla, doğaçlama mitinglerin ardı arkası kesilmemektedir.

Petit Champ'da (Tarlabaşı-Şişhane) tesadüfen arka masalarda oturan subayın, Niyazi Bey'in kardeşi olduğu anlaşılmıştır. Bahçede bulunan herkes kahramanın kardeşine muazzam tezahürat yapar. Sarılırlar, öperler; yüzlerce el ona uzatılmıştır. Hatıra için imza alanlar vardır. Peşi sıra konuşmalar ya-

---

6 Devrim sonrası günler kastedilmektedir. Zaten yazının başlığı "İstanbul'da 'Hürriyet Günleri'"dir.

7 Kaufman, Türklerin "hürriyet" sözcüğünü genel olarak Fransızca kullandıklarını belirtir.

8 Kiril harfleriyle Türkçe yazılmıştır.

pılmıştır. Bir tıp öğrencisi, sandalyenin üzerine çıkıp Türkçe, kötü bir Almanca ve Fransızcayla, bitmeyen uzun bir konuşma yapmış, topluluğu kendisiyle birlikte haykırmaya çağırmıştır: "Es lebe der Bruder von Niyazi Bey", "Vive le frére de Niyazi Bey"... Niyazi Bey'in kardeşi, bu manzara karşısında mahcup bir şekilde topluluğu selamlamış ve alkışlamıştır.

Kalabalıktan biri, Niyazi Bey'in İstanbul'a neden gelmediğini sorunca kardeşi, "gelişinin istenmeyen sonuçlar doğurabilecek gürültülü gösterilere neden olabileceğinden dolayı" yanıtını vermiştir. Bunun üzerine meşrutiyet simgeleri ve madalyaları taşıyan yaşlı bir Türk şöyle der: "'İstenmeyen olaylar' konusunda korkmaya gerek yok. Hürriyetimizi elimizden kaçırmayacağız."

Kaufman'ın İstanbul'daki ilk günlerinde sandalla karşı kıyıya geçerken göğsünde ve kollarında birçok meşrutiyet sembolleri taşıyan sandalcıyla arasında şöyle bir diyalog geçer:

> "—'Anayasadan memnun musunuz?' diye sordum ona.
> —Nasıl memnun olunmaz! Bizi yeniden diriltti.
> —Peki, size ne verdi?
> —Çok. İşte herhangi bir casusun bizi dinlemesinden korkmadan sizinle konuşabiliyorum. Hırsızlara bahşiş ödemeden sandalımı istediğim yere bağlıyorum. Yukarıya, istediğim yere bakma hakkına sahibim.
> İlk başta sandalcının söylediği 'yukarı bakma' hakkının ne olduğunu anlamamıştım. Ama sonra açıklık kazandı. Sultanın sarayına doğru uzanan Beşiktaş sakinleri, Yıldız Sarayı'nın sahipleriyle kazara göz göze gelmemek için gözlerini yukarıya kaldıramazlarmış. Özellikle başarısız suikast girişiminden sonra yaşamından endişe duyan sultan, gözlerle kendisinin vurulmasından korkarmış."

Kaufman, bu durumu "Yıldız Sarayı sadece saray idaresine mensup olmayan ziyaretçilere değil, ayrıca etraftaki bakışlara da kapalıymış" şeklinde yorumlar. Kaufman'a göre Müslümanların cennetine gitmek saraya girmekten daha kolaydır.

Rus gazeteci, istibdat döneminde sarayın bahçesindeki her ağacın başında, her çalının dibinde, kimse içeri girmesin diye bir casusun beklediğini, bu kurala uymayan birçok kişinin iz bırakmadan ortadan kaybolduğunu da belirtir.

Kaufman, Abdülhamit'in halktan duyduğu korkuyu anlatırken, Meşrutiyet'in ilanından sonraki ilk selamlıkta söylediği şu sözleri aktarır: "Şimdi kendi halkımı seviyorum. Yüksek bürokratlar, bugüne kadar beni kandırdılar. Artık halkımla birlik içinde yaşayacağım ve onlar da benimle yaşayacaklar."

Kaufman'a Yıldız Sarayı'nı ziyaretinde mabeyin başkâtibi Cevat Paşa, anayasanın sultan açısından dokunulmaz kalacağını söylemiştir. Cevat Paşa'nın anlatımıyla, Abdülhamit, parlamentonun açılışıyla ilgili her türlü ayrıntıyla ilgilenmektedir. Meşrutiyet, onun tarafından tamamen gönüllü olarak ilan edilmiştir. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte sultan ile halkı ayıran duvarlar yıkılmıştır. Artık halk, padişahını yakından tanıyabilecektir.

Cevat Paşa ayrıca, Abdülhamit'i yakından tanıma mutluluğuna sahip olduğunu, halkına her zaman iyi niyetle yaklaştığını ve yaklaşacağını da sözlerine eklemiştir. Mabeyin başkâtibinin ifadesiyle artık eski rejim sonsuza dek bitmiştir.

Kaufman, Abdülhamit'in meşruti rejimle ilgili şüpheleri gidermek amacıyla halkın karşısına göğsünde kırmızı meşruti sembollerle çıktığını ve hatta kendisini Jön Türk komitesinin başkanı ilan ettiğini yazar.

Rus gazeteci, görüştüğü Jön Türk yetkililerinin de tahtta Abdülhamit'i görmek istediklerini ve onun sağlığına duacı olduklarını belirtmiştir. Bu yetkililerden biri Kaufman'a doğrudan şunları söylemiştir:

> "Abdülhamit halk, ordu ve Türk olmayan nüfus gözünde itibarını, anayasayı kaldırmaya cüret edemeyecek kadar kaybetmiş durumda. Herhangi başka bir sultan daha kolay popülarite kazanabilir, popüler bir hükümdarı ise Türkler ihtilalden muaf tutabilir.
> Bunun dışında 30 sene boyunca Makedonya ve reformlar konusunda Avrupa'nın gözünü boyayabilen

Abdülhamit, diplomasi alanındaki yetenekleriyle bize hizmet edebilir."

Kaufman, İttihat ve Terakki'nin İstanbul komitesinden beş ismi sayar: Baha, Rami, Cemal, Selim Sırrı ve Rıza Tevfik Beyler. Bu isimler, İstanbul örgütünün temel çekirdeğidir. Ancak altlarında onlara bağlı çalışan birçok kişi vardır.

Rus gazeteci, Jön Türklerin faaliyetlerinin ve örgütünün önemli bir kısmının etrafında bir sır perdesi bulunduğunu ifade eder. Rus ve Avrupa basınında komite üyeleriyle ilgili yazılanların çoğu gerçeğe uymamaktadır. Eldeki tek bilgiye göre, komitenin tepesi, Türk hürriyetinin şafağının söktüğü Manastır'dadır. Ama son dönemde İstanbul komitesi de etkin rol oynamaya başlamıştır.

Yazara göre İstanbul nüfusu içinde en popüler isimler Selim (Sırrı Tarcan) ve Rıza Tevfik Beylerdir. Bu iki isme, son dönemde Pera'da, Galata'da ve bütün banliyölerde asayişi ve huzuru sağlama görevi verilmiştir. Olağandışı ağır bir görev yapmaktadırlar. 16 saat boyunca atlarından inememişlerdir. Devriye gezerken konuşmalar yapmakta, toplulukları ikna etmekte, her yere yetişmektedirler.

Emirlerinde bir askeri birlik vardır. Silaha başvurmaları her seferinde ancak kişisel izinle mümkündür. Kaufman, Selim Sırrı Bey'in subay ve orduda eskrim antrenörü, Rıza Tevfik Bey'in de ünlü bir doktor olduğunu belirtir. Her ikisi de iyi Fransızca konuşmaktadır.

Komitenin diğer üç ismi ise, kuytu bir sokaktaki mütevazı bir büroda çalışmaktadır. Bu insanlar eğitimli, mütevazı, başkalarıyla yüksek düzeyde ihtimam göstererek ilişki kuran kimselerdir.

Meşrutiyet ilan edildiğinden bu yana İstanbul'da hiç görülmemiş bir polis iktidarı kurulmuştur. Halk kitleleri taşkınlık yapmamakta, en kalabalık topluluklar hiçbir olay çıkarmamaktadır. Ama İstanbul'da huzursuzluk yaratabilecek birçok unsur söz konusudur. Siyasi tutukluların özgür bırakılmasını fırsat bilip onlarla birlikte dışarı çıkan ve artık serbest dolaşan birçok suçlu vardır. Katiller, hırsızlar ve rüşvetçiler, "Yaşasın hürriyet!" diye bağırıp serbest kalmışlardır.

Kaufman, Jön Türk ajanlarının bütün kışlalarda, çeşitli hükümet kurumlarında bulunduğunu belirtir. Görevleri anayasal

ilkelerin hiç kimse tarafından ihlal edilmemesini ve anayasaya yemin eden herkesin yeminini tutmasını takip etmektir.

Rus gazetecinin ifadesiyle komite üyeleri, her zaman boğazlarına kadar işe gömülmüşlerdir. Raporlar almakta, talimatlar vermekte, şikâyetleri dinlemekte, hükümet kurumlarıyla yoğun temaslarda bulunmakta, diğer Jön Türk komiteleriyle yazışmaktadırlar vs.

Askeri görevde bulunan üst düzey bir İttihat ve Terakki üyesi, Kaufman'ı kabul etmiş ve ona her sorusuna komite adına yanıt vereceğini söylemiştir. Kaufman, ilk önce komitenin hükümete tavrını öğrenmek ister. Şu cevabı alır:

> "Hükümet, faaliyetlerinde tamamen özgürdür. Bizim onlarla ilişkimiz denetim ve yardım organı çerçevesindedir. Biz hükümetin faaliyetlerinin bekçisiyiz, onları denetliyor ve aynı zamanda, eğer herhangi bir zorlukla karşılaşırlarsa her dakika onlara yardım etmeye hazır vaziyette bekliyoruz."

Kaufman, Jön Türk yetkilisine parlamento seçimlerinin onlar açısından olumsuz sonuçlarından korkup korkmadıklarını da sorar. Meclisin açılmasına az bir süre kalmıştır ve hâlâ seçilenlerin listesi açıklanmamıştır. Yetkili, bu mesele hakkında şöyle konuşur:

> "Biz, bu konuda hiçbir korku duymuyoruz. Halka güvenimiz tam. Sonuçları göndermekle, seçim listeleriyle ve mebus adaylarıyla ilgili bütün sorunları bizim tarafımızdan yerinde çözmekle yetkilendirilmiş güvenilir insanları taşraya yolladık ve yolluyoruz. Biz, önerdiğimiz adaylara, Türk ve Hıristiyan, işaret ediyoruz ama kimseye dayatmıyoruz."

Jön Türk yetkilisi, Kaufman'a ülkenin dört bir yanına dağıttıkları bu aday listelerinden bir örnek de göstermiştir.

Askeri görevde bulunan komite üyesi daha sonra, Türkiye'nin idari yapısı, eğitim vs. konularına dair görüşlerini ayrıntılı bir şekilde açıklamıştır. Bütün vilayetlerin birliğinden yana olduklarını ve ademimerkeziyetçiliğin karşısında durduklarını belirtir. Vilayetler, yerel meselelerin çözümünde

geniş bir özgürlüğe sahiptir. Vilayetlerin bütününe dair genel konular ise mebuslar tarafından parlamentoda görüşülecektir. Vilayetteki temsilciler meclisinin bütün kararları valiler tarafından onaylanacaktır. Vali merkezi iktidara karşı sorumludur. Zamanında Mithat Paşa tarafından getirilen vilayetler kanunu, o dönemde iki yerde (Suriye ve Tuna) uygulanmıştır. Belki artık her yerde geçerli olacaktır.

Jön Türk yetkilisi, Makedonya için talep edilen özerklik konusundaki soruyu da cevaplar:

> "Makedon talepleri parlamentoda görüşülecek. Biz, Makedonya'da uzlaşmacı bir ruhla hareket ediyoruz ve yerli vatandaşları beklemeleri ve şu an çözülmesi zor konuları gündeme getirmemeleri konusunda ikna edeceğimize inanıyoruz. Makedonya sorununu çözme zamanı gelince, Sandanski ile birlikte ve onun aracılığıyla büyük zorlukları halledeceğimizi umuyoruz."

Kaufman'ın ifadesiyle Jön Türkler, Makedonya'yı o anlık sakinleştirmişlerdir. Türk olmayan nüfus içinde büyük incelikle hareket etmişler, kısa bir süre öncesine kadar İslam'a düşman olan kesimlerden müttefikler kazanmışlardır.

Kaufman, izlenimlerini aktarırken yakın gelecekte anayasaya kesinlikle içerden tehdit gelmeyeceğini de belirtmiştir.[9] Kaufman'ın 1908 Eylül'ündeki bu tespitinin 31 Mart Ayaklanması'ndan sonra doğrulanmadığına dönemin kaynaklarında dikkat çekilmiştir.[10]

Devrimde Subayların Rolü

Dönemin tanıklarından, 16 yıl boyunca İstanbul'da Rus Büyükelçiliği'nin baştercümanlığını (dragoman) yapan ve ayrıca Uluslararası Hukuk Enstitüsü üyesi olan A. N. Mandelştam, 1908 Devrimi'nin itici gücü olan genç subayları şöyle anlatmıştır:

9 A. Kaufman, "'Dni Svobodı' v Konstantinopole", *Turetskiy Sbornik*, Sankt Peterburg, 1909, s.190-201.

10 N. M-ç., "Turetskiy Sbornik", *Jivaya Starina*, no. 2-3, 1909, s.3.

"İstanbul'daki askeri okuldan çıkan Osmanlı ordusunun genç subayları, şüphesiz Türkiye'nin en öncü unsurunu temsil ediyorlardı. Bu okul, sultanın Avrupa bilimlerinin öğretilmesine zorunlu olarak izin verdiği tek eğitim kurumuydu. Subaylar bu nedenle belirli bir eğitime sahipti. Diğer taraftan okuldaki hayat şartları, onların kalbini sultana karşı derin bir nefretle doldurmuştu. Zira sultan, bu eğitimli gençlere ancak kaçınılmaz bir nefretle katlanıyor, ajanları aracılığıyla onların her adımını takip ediyor ve her mezun grubundan hoşnut olmadığı belirli bir kısmını Afrika'nın derinliklerine sürüyor veya cezalandırıyordu. Böylece bu şekilde ömrünü geçiren genç Türk subaylığı, doğal olarak kendini Abdülhamit rejiminden vatanın kurtuluşu için görevli sayıyordu.

Makedon subaylığındaki bu duygulara ek olarak 1903 yılından itibaren yeni bir şey daha eklendi. Reformların yürütülmesiyle birlikte Makedonya'nın adım adım yabancıların kontrolü altına girdiğini, sivil görevlilerden sonra yabancı jandarma subaylarının ve yabancı maliye komisyonlarının ortaya çıktığını gören Türk subaylarının ateşli vatanseverler olarak kendilerini aşağılanmış hissetmemelerinin haliyle imkânı yoktu. Onlara göre sultan vatanı yabancılara satmıştır. Reval Mülakatı olduğu zaman geniş yetkilerle Hıristiyan valinin atanması yoluyla Makedonya'da reformların tamamlanacağı söylentileri yayılınca, Türk subaylarının ve gizli İttihat ve Terakki Partisi'nin diğer mensuplarının sabrı taştı. 'Hürriyet kahramanları' Enver ve Niyazi isyan bayrağını kaldırdı, hareket birkaç gün içinde bütün Makedonya'yı sardı."[11]

Makedonya'daki Rus yetkilisi Petryayev, bu konuyla ilgili olarak 12 Haziran 1908'de şunları rapor etmişti:

"Devrim hareketi hemen hemen tüm subayları sarmış durumda. Gerek kendi aralarında, gerekse yabancılarla konuşurken, şimdiki yönetimi hiç çekinmeden sert bir biçimde eleştiriyorlar, Türkiye'yi felaketlere sürükleyen yöneticilerden memnuniyetsizliklerini açıkça belirtiyorlar ve temsili yönetim isteminde bulunuyorlar. Garnizon

11 A. N. Mandelştam, *Mladoturetskaya Derjava. İstoriko-Politiçeskiy Oçerk*, Tipo-litorg. T-va İ. N. Kuşnerev, Moskva, 1915, s.8.

ГОДЪ II ПЯТНИЦА, 9 АПРѢЛЯ 1909. № 15.

СТАМБУЛЬСКІЯ НОВОСТИ

ЕЖЕНЕДѢЛЬНАЯ ИЛЛЮСТРИРОВАННАЯ ГАЗЕТА

Праздникъ Конституціи въ Салоникахъ.

ПОДПИСНАЯ ЦѢНА

для Турціи: для Россіи и заграницы:

на 1 мѣс.—20 коп. 5 руб.

„ 6 мѣс.—40 „ 2 „

„ 3 „ —25 „ 1 р. 50 коп.

Цѣна отдѣльнаго номера:

для ТУРЦІИ—20 коп. для РОССІИ—25 коп.

ЦѢНА ОБЪЯВЛЕНІЙ:

Обычное мѣсто за строку петитомъ—1 франкъ (40 коп.).

„ „ передней „ 2½ „ (100 коп.).

Для иностранныхъ фирмъ цѣны особыя, договорныя.

Адресъ конторы—улица Кюрекъ-чешме № 54.

АДМИНИСТРАЦІЯ и РЕДАКЦІЯ: „STAMBOULSKYA NOVOSTI"

Hareket Ordusu'nun 31 Mart Ayaklanması'nı bastırmasından sonra *(Stambulskie Novosti)*.

Арестъ реакціонера во время апрѣльскихъ событій.

bulunan taşra kentlerinin çoğunda aydın subaylar, polis gözetimine ve sansür engeline rağmen, politik çevrelerle ve yurtdışındaki Jön Türk yöneticileriyle canlı bir ilişki içindeler."[12]

Devrimden önce Jön Türk gruplarına ve onların çevrelerine girip çıkmış kişilerle şahsen karşılaşıp görüşmüş olan M. Tatarine, egemenlerin tüm engellemelerine rağmen, Jön Türk propagandasının büyük başarı kazandığını, tüm ordunun devrimci edebiyat salgınına yakalandığını yazmıştır.[13] Üsküp'teki Rus Konsolosu Orlov da 17 Haziran 1908 tarihli raporunda devrimci Jön Türk propagandacılarının Türk ordusunun subay kesiminde büyük başarı kazandığından ve bunların yüzde 75'inin Jön Türk partisine girdiklerini itiraf ettiklerinden söz etmektedir.[14]

Masonluk-İttihat ve Terakki

Mandelştam, 1908'in bir mason işi olduğu iddiasını şu şekilde ele almıştır:

"Jön Türk Devrimi'nin esas olarak masonların işi olduğu fikri var. Selanik'teki mason localarının Jön Türklere ciddi şekilde yardım ettiği, onlardan birçoğunun bu localara üye yazıldığı konusunda hiçbir şüphe yok. Ancak masonların bu katılımına abartılı bir anlam yüklememek lazım. İşaret ettiğim sebepler bu hareketin yaratılması için tamamen yeterliydi; masonların esas olarak maddi yardımları ise patlamayı hızlandırmış olabilir."[15]

Jön Türklerin Masonlarla bağı meselesine Türkiye'de görev yapmış Alman subay M. Erzberger de değinmiştir:

12 *AVPRF* fond 151 (Politarhiv) (1908), dosya 3083, yaprak 10'dan akt. Yuriy Aşatoviç Petrosyan, s.302-303.

13 M. Tatarine, "Voyennıy Perevorot v Turtsii", *Ofitserskaya Jizn*, no. 129-130 (28 Temmuz-10 Ağustos 1908), s.414'ten akt. Yuriy Aşatoviç Petrosyan, s.303.

14 *AVPRF* fond 151 (Politarhiv) (1908), dosya 3083, yaprak 16'dan akt. Yuriy Aşatoviç Petrosyan, s.303.

15 A. N. Mandelştam, s.8.

"Türkiye'de Masonluk için hiçbir zemin yok. 1908 Devrimi'nden sonra Müslümanlığın özü, yerel öğelerden oluşacak gizli Mason topluluklarına geçit vermemiştir. Jön Türklerin belirli bir kısmı Batı Masonluğuyla iyi ilişkiler kurdu. 1908'den 1911 yılına kadar Fransız Masonluğunun devrimi hazırlayan Jön Türk Partisine önemli etkisi oldu. Birleştirici halka, önüne temel görev olarak Almansever Enver Paşa'ya karşı muhalefetin başına geçme amacı konan Türk General Şerif'ti. 1914 Ekim'inden itibaren Fransız Masonluğu, Türkiye'yle ayrı bir barış yapmaya çalıştı; bazı Jön Türk unsurları, 1915 Eylül'ünde İtilaf Devletleri'nin önerisini kabul etme eğilimindeydi. Roma'daki eski Türk elçisi Nabi Bey, bu politikayı açıktan destekledi ve Roma'daki Büyük Doğu'yla birkaç sefer görüşmeler yaptı. [Dünya] Savaşı süresince bazı Jön Türk unsurları ve Paris'teki Büyük Doğu arasında görüşmeler devam etti. Ancak istenen sonucu vermedi."[16]

Abdülhamit'in 1908 Devrimi Yorumu

II. Abdülhamit, görüştüğü Rus Büyükelçisi Zinovyev'e Meşrutiyet'in ilanını şöyle yorumlamıştır:

"Tahta çıkışımla birlikte nazırlarımdan bazıları bana imparatorluğun refahını sağlamak için meşrutiyeti bahşetmemi tavsiye ettiler. Ben de kabul ettim, ancak yasama meclisinin birkaç oturumundan sonra gördüm ki benim tebaam daha meşrutiyetin sağladığı haklardan faydalanacak kadar yeterli olgunluğa erişmemiş. Bunun üzerine meclisin faaliyetini durdurmaya karar verdim. Yakın bir süre önce tebaamın bir kısmının meşruti yönetim şeklinin yeniden tesisini istediğini öğrenince, nazırlarıma danıştım ve halkın eğitim düzeyini yükseltmek yönündeki doğrudan çabalarım sayesinde imparatorluğumun nüfusunun artık yeterli olgunluğa geldiği konusunda beni ikna ettiler. Bu mütalaa, hükümdarlığımın

16 Bkz. M. Erzberger, *Germaniya i Antanta. Memuarı*, Gosudarstvennoe İzdatelstvo, Moskva-Petrograd, 1923, s.135-136.

başlangıcında kaldırdığım meşrutiyetin uygulanmasını kabul etmeme yol açtı."[17]

1908 Devrimi Kutlamaları

Türkiye'nin çeşitli vilayetlerindeki Rus yetkililer, Meşrutiyet'in ilanının nasıl karşılandığına tanıklık etmiş ve bu tanıklıklarını kayıt altına almışlardır.

İstanbul'daki Rus askeri ataşesi 28 Temmuz'da şunları yazar:

> "Bütün halk yığınları, şimdiye dek, düzeni bozucu hiçbir olay çıkarmadılar. (Hatta kırk bin kişilik bir kalabalık köprüden geçiş sırasında, geçiş ücretlerini bile ödedi.) İdari makamlar hiçbir müdahalede bulunmadıkları gibi, tutukluların salıverilmelerini coşkun alkışlarla karşılayan kalabalığa engel de olmadılar. Verilen söylevlerde, kadınlar, nazırların çocukları, şeyhülislam, imamlar ve subaylar konuştular. Hepsi de kendilerine ihsan edilen özgürlüğün önem ve değerini belirttikten sonra, sözlerini sultan için onur verici cümlelerle bitirdi. Her fırsatta, kalabalık, orduya olan minnet ve şükran duygularını dile getirdi. Özgürlük simgeleri ve bayraklara bürünmüş subaylar, kalabalık arasına karışarak, sokak sokak tüm kenti dolaşıp durdular. Şurasını da belirtmek gerekir ki Müslümanlar her yola başvurarak, Hıristiyanları kendilerine kardeş bildiklerini açıklıyorlardı."[18]

Selanik'te sokaklar üç gün üç gece, imparatorluğun bayraklarını taşıyan ve kendilerine orkestraların eşlik ettiği göstericilerle dolup taşmıştı. Kentin "Hürriyet Meydanı"nda[19] birbiri ardınca mitingler yapılmış, masalardan, balkonlardan, at arabaları üstünden söylevler verilmişti. Konuşmacılar, Meşrutiyet'in ilanıyla ilgili sevinçlerini belirtmiş, kahraman

17 *RGVİA* fond 2000, liste 1, dosya 429, yaprak 6-7'den akt. G. Z. Aliyev, *Turtsiya v Period Pravleniya Mladoturok (1908-1918 gg.)*, İzdatelstvo "Nauka", Moskva, 1972, s.118-119.

18 "Turetskaya Revolyutsiya 1908-1909 gg.", *Krasnıy Arhiv*, no. 43 (1930), s.36.

19 Jön Türk komitesinin kararı uyarınca, Selanik'teki iki alana "Hürriyet Meydanı" ve "İttihat Meydanı" adları verilmiştir. "Hamidiye Caddesi"nin adı da "Terakki Caddesi" olarak değiştirilmiştir. *AVPRF* fond 151 (Politarhiv) (1908), dosya 3083, yaprak 139'dan akt. Yuriy Aşatoviç Petrosyan, s.319.

Jön Türklere saygı gösterilerinde bulunup aydınlık gelecekten söz etmişlerdi. Yer gök "Yaşasın özgürlük! Yaşasın halk! Yaşasın ordu!" bağırışlarıyla inliyordu.[20]

Meşrutiyet'in ilan edildiği gün Selanik'te 40 arabalık bir kortej cadde cadde dolaşmıştı. Bu arabalarda, aralarında Serez mutasarrıfının karısının[21] da bulunduğu, yüzleri peçe ya da çarşafla örtülü olmayan Türk kadınları oturmuş, hep birlikte özgürlük sloganları atıyorlardı.[22]

Belyayev, Ağustos başında İzmir'den gönderdiği raporda Jön Türklerin İzmir komitesinin sultana karşı oldukça düşmanca bir tavır sergilediğini belirtmektedir. Komitenin ısrarı üzerine askerler artık sultanı selamlamak yerine "Millet çok yaşa!" diye bağırmaktadır. Ayrıca Abdülhamit'in sarayı Yıldız'dan dolayı feslerden de yıldızları sökmüşlerdir.[23]

Büyükelçi Zinovyev'in Petersburg'a gönderdiği bir rapora göre Bursa'daki kutlamalarda demokratik talepler ön plana çıkmıştır. Bir araya gelen kalabalık, validen yerel idarede önemli mevkilerde bulunan birçok kişinin kovulmasını talep etmiştir. Aynı zamanda göstericiler, Abdülhamit rejimini öven yerel bir gazetenin matbaasını basıp dağıtmıştır. Ardından kalabalık, Reji idaresi müdürünün evine doğru harekete geçmiş, evde olmadığına ikna olup herhangi bir taşkınlıkta bulunmamıştır. Hükümet, olaylar üzerine Bursa'ya tenkil taburu göndermiş, ancak askerler halka ateş açmayı reddetmiştir. O sırada Avukat Rıza Bey'in başında bulunduğu İttihat ve Terakki heyeti gelmiş ve kalabalığı sakinleştirmiştir.[24]

20 *AVPRF* fond 151 (Politarhiv) (1908), dosya 3083, yaprak 219'dan akt. Yuriy Aşatoviç Petrosyan, s.319.

21 Serez Mutasarrıfı Reşit Bey'in eşi, ünlü İttihatçı kadınlardan Emine Semiye Hanım.

22 *AVPRF* fond 151 (Politarhiv) (1908), dosya 3083, yaprak 227'den akt. Yuriy Aşatoviç Petrosyan, s.320.

23 *RGVİA* fond 2000, liste 1, dosya 429, yaprak 21'den akt. G. Z. Aliyev, s.110. Meşrutiyet'in ilan edildiğinin ertesi günü Petryayev, Makedonya'dan şunları yazmıştı: "Meşrutiyeti geri kazandıran sultanın adı görmezlikten geliniyor, bilmezliğe alınıyor. Bir grup polis 'Padişahımız çok yaşa!' yazılı pankartlarla gezinip duruyordu sokaklarda. Öyle bir alaya alındılar ki hemen yok etmek zorunda kaldılar pankartlarını." *AVPRF* fond 151 (Politarhiv) (1908), dosya 3083, yaprak 119'dan akt. Yuriy Aşatoviç Petrosyan, s.323.

24 *RGVİA* fond 2000, liste 1, dosya 429, yaprak 9-9 arkasından akt. G. Z. Aliyev, s.111.

Trabzon'da ise Vali Ferit Paşa, Meşrutiyet'in ilanını açıklamayı bir gün geciktirmiştir. Yerel idare, gece gelen telgrafı kimseye göstermeme ve başkente konu hakkında danışma kararı almıştır. Ancak ertesi gün (Pazar), Rus Konsolosu Brandt'ın bildirdiğine göre, Binbaşı Saffet Efendi ve bir öğretmenin başında bulunduğu büyük bir halk kitlesi hükümet konağına gelmiştir. Grup Ferit Paşa'yla görüşmek istemiş, bunun üzerine vali, müftünün ve başsavcının eşliğinde aşağı inmek zorunda kalmıştır. Grup, Ferit Paşa'ya anayasanın hükümlerini tamamen yerine getireceğine dair yemin ettirmiş, ardından da siyasi tutukluların cezaevinden bırakılmasını istemişlerdir. Vali, bu isteği yerine getireceğine söz vermiştir.

Birkaç gün sonra halk yeniden hareketlenmiş, toplantı ve gösteriler düzenlemiştir. Hatta cezaevinin kapılarını zorla açıp tutukluları çıkarmaya girişmişler fakat zamanında gelen askerler halkın bu girişimini engellemişlerdir. Rus konsolos, daha sonra Ferit Paşa'nın bu baskılara dayanamayıp tutukluların bırakılması emrini verdiğini belirtir. Ancak birkaç yüz kişilik bir kitle, bununla da tatmin olmayarak telgraf merkezini ele geçirmiş, sadrazama Ferit Paşa'nın, müftünün ve savcının görevden alınması talebini içeren bir telgraf göndermişlerdir. Göstericilerin bütün talepleri bir bir yerine getirilecek ve 5 Ağustos sabahı vali, savcı ve polis müdürü görevden alınacaktır.[25]

Meşrutiyet'in ilanının açıklanmasının geciktirildiği diğer bir yer de Giresun'dur. Rus Konsolos Yardımcısı Kollaro, 9 Ağustos 1908 tarihli raporunda, halkın gerçeği, siyasi sürgünde olup başkente dönen kişileri taşıyan bir geminin Trabzon'dan gelmesi üzerine ancak 30 Temmuz'da, yani neredeyse bir hafta gecikmeyle öğrendiğini ifade eder. Bunun üzerine büyük bir miting düzenlenmiş, Jön Türk komitesinin başkanı bir konuşma yapmıştır. Hatip, bir buçuk saatlik konuşmasında uzun uzun meşrutiyetin ilkelerinden bahsederek halkın bütün sınıfları arasında birlik ve kardeşliği tavsiye etmiştir.[26]

25 *AVPRF* fond 151 (Politarhiv), dosya 1430, yaprak 29-31'den akt. G. Z. Aliyev, s.111-112.

26 *AVPRF* fond 151 (Politarhiv), dosya 1430, yaprak 41'den akt. G. Z. Aliyev, s.112.

Erzurum'daki kutlamaları ise Rus Kafkas Askeri Bölgesi Karargâhı'nın yayın organı aktarmaktadır. Meşrutiyet'in ilanı haberi, şehre 24 Temmuz sabahı ulaşır. Ancak kale kumandanı Ahmet Paşa ve vali erkenden bir kutlama yapmaktan çekinmişler, bu sebeple bir program hazırlamamışlardır. Bunun üzerine, başlarında Hasankale'den yeni gelmiş olan 19. Alay'dan Yüzbaşı Hüsamettin Bey'in bulunduğu İttihatçı subaylar bu işi üstlenir. Subaylar ve çok sayıdaki er, şehrin bahçesinde toplanır, bayraklarla valiliğe doğru yürüyüşe geçer. Talepleri Meşrutiyet'in ilanının kutlanmasıdır. Vali, korkup Ahmet Paşa'ya danışarak göstericilerin talebini kabul etmek zorunda kalır. Sivil halkın da katıldığı askeri geçit törenini 21 pare top atışı takip eder. Erzurumlular, birkaç gün sonra da sürgünden dönen 15 İttihatçının şerefine görkemli bir tören düzenlemişlerdir.[27]

Beyrut'ta yaşananları Rusya'ya Prens Gagarin rapor etmiştir. Gagarin, 30 Temmuz 1908 tarihli raporunda halkın ilk başta Meşrutiyet'in ilan edildiğine inanmadığını, ancak sansürün esas olarak kalktığını ve Türk memurların mütevazı bir tavır takındığını gördükleri zaman büyük bir sevincin yaşandığını anlatır. Halk, şehri bayram yerine çevirerek sokakları doldurmuştur. Gagarin'in ifadesiyle yeni rejim için beslenen umut çok büyüktür. Halk kutlamalarının kahramanları İttihatçı Türk subayları olmuştur. Halk kitlelerinin baskısıyla yolsuzluk ve rüşvetle nam salmış olan Beyrut yönetiminde büyük bir temizlik yapılmıştır.[28]

Başka bir Rus raporuna göre Kürt feodalleri, başına buyruk iktidarlarının son bulacağını kısa süre içinde hissederek 1908 Devrimi'nin zaferini açıktan bir düşmanlıkla karşılamışlardır.[29]

Ermeniler ise devrimi, büyük bir coşkuyla kutlamışlardır. Sadece ekonomik durumun düzelmesi konusunda değil, Türklere kıyasla haklarının daha da iyileşeceğinden umut-

27 İzvestiya Ştaba Kavkazskogo Voyennogo Okruga, no. 23 (1908), s.15-16'dan akt. G. Z. Aliyev, s.112.

28 *RGVİA* fond 2000, liste 1, dosya 429, yaprak 14'ten akt. G. Z. Aliyev, s.113.

29 *RGVİA* fond 2000, liste 1, dosya 397, yaprak 18'den akt. G. Z. Aliyev, s.113 ve M. S. Lazarev, *Kurdskiy Vopros (1891-1917)*, İzdatelstvo "Nauka", Moskva, 1972, s.406.

lanmışlardır.[30] Birçok şehirde Türkler ve Ermeniler istibdat döneminin kurbanlarını birlikte anmışlardır. İmamlarla rahipler, Müslüman ve Ermeni kitlelerin gözü önünde kucaklaşmışlardır.[31]

31 Mart İsyanı

31 Mart İsyanı, Rusya'nın sadece İstanbul'daki büyükelçiliğinde değil, Osmanlı'nın diğer bölgelerindeki ve Avrupa'nın başkentlerindeki temsilciliklerinde de yoğun olarak tartışılmıştır.

Ancak daha isyan öncesinde Rus Büyükelçi Zinovyev, 10 (23) Ekim 1908 tarihli raporunda Abdülhamit'in, adım adım güçlenmekte olan ve liberal reformlara düşmanca bakan ulemanın da içinde yer aldığı gerici gruplarla gizli bağlarının olduğunu belirtmiştir.[32] Rus diplomat V. Maykov'un raporunda ise padişahın kendi kişisel çıkarları için İstanbul'da kanlı olaylar çıkartarak kendi lehine dış müdahaleyi sağlayabileceği ifade edilmiştir.[33]

İstanbul Büyükelçisi Zinovyev, isyanı Petersburg'a ilk olarak 31 Mart (13 Nisan) 1909 tarihli 74 no.lu telgrafıyla duyurur:

> "Bugün sabah erkenden İstanbul garnizonundaki ordularda genel devrimci bir hareket meydana geldi. Bir kısım subaylar tutuklandı, bir kısmı ise gizlendi. Astsubayların yönetimindeki askerler yasama meclisinin kapatılmasını, nazırların değiştirilmesini, şeriatın ve sultan iktidarının tekrardan hâkim kılınmasını talep ediyorlar. Halkı saran panik havası, kısa bir süre içinde askerlerin halka dokunmayacakları yönündeki beyanatlarından sonra dağıldı. Hareketin sonuçlarını kestirmek oldukça zor."[34]

30 *RGVİA* fond 418, liste 1, dosya 4192, yaprak 32 arkasından akt. G. Z. Aliyev, s.191.

31 *Odesskiy Listok*, (31 Temmuz 1908)'den akt. G.Z. Aliyev, s.191.

32 "Turetskaya Revolyutsiya 1908-1909 gg.", *Krasnıy Arhiv*, no. 44 (1931), s.18.

33 *RGVİA* fond 2000, liste 1, dosya 429, yaprak 18'den akt. G. Z. Aliyev, s.133-134.

34 "Turetskaya Revolyutsiya 1908-1909 gg.", *Krasnıy Arhiv*, no. 45 (1931), s.27.

Zinovyev, isyan günleri boyunca ayrıntılı raporlar yazmıştır. Hareket Ordusu'nun İstanbul'a girişini, 11 (24) Nisan 1909 tarihli 107 no.lu telgrafıyla Petersburg'a bildirecektir:

"Bugün sabah erken Makedon ordusu şehri aldı. Saat 5'te başlayan çatışmalar ancak şimdi kesildi. İstanbul ordularının elindeki kışlalar geri alındı. Yıldız sarıldı, Makedon ordusu komutanı ile sultan arasında görüşmelerin yapıldığı düşünülmeli. Ölü ve yaralı çok fazla. Hükümet yok, asayiş ordu tarafından sağlanıyor. Yakın geleceğe dair hiçbir öngörüde bulunamıyorum."[35]

II. Abdülhamit'in İstanbul'dan gönderilmesi de Zinovyev'in 16 (29) Nisan 1909 tarihli 78 no.lu raporuna yansımıştır:

"Abdülhamit, Salı'yı Çarşamba'ya bağlayan gece özel bir trenle Selanikli zengin bir Yahudi tüccar olan Alatini'ye ait bir konağa yerleştirilmek üzere Selanik'e gönderildi. 2 oğlu, hareminden 11 kadın, az sayıda hizmetçi ve ayrıca yeterli bir askeri konvoy da onunla birlikte gittiler. Bu konuyla ilgili bütün talimatlar, hiçbir nazırla görüşmeden Makedon ordusu komutanı Mahmut Şevket Paşa tarafından verildi."[36]

İsyan süresince Rusya'nın Makedonya'daki temsilciliği, Hareket Ordusu'yla ilgili gelişmeleri aktarmıştır. Rus yetkili Petryayev, İstanbul'daki elçiliğe gönderdiği 2 (15) Nisan 1909 tarihli telgrafta şunları bildirmiştir:

"Jön Türk komitesi, dünden beri kesintisiz olarak Mahmut Paşa başkanlığında toplantı halinde. İstanbul'daki yeni hükümeti tanımama kararı alındı. 3. Kolordu'nun subayları, anayasanın dokunulmazlığı konusunda sultandan telgrafla alınan garantiye hiçbir şekilde itimat etmiyor. İstanbul'a ortak harekât konusunda 3. Kolordu'yla görüşmeler devam ediyor. İlk ordu birlikleri bu gece buradan gönderilmek üzere hazır edildi. Kolağası Niyazi'nin 15 taburla Manastır'dan gelmesi bekleniyor.

35 *Age*, s.44.

36 Raporun ilgili bölümü için bkz. "Turetskaya Revolyutsiya 1908-1909 gg.", s.48.

Başarı kazandıkları takdirde Jön Türkler, sultanı indirmeyi düşünüyor."[37]

Petryayev, 4 (17) Nisan günü İstanbul'a geçtiği telgrafta da şu bilgileri verir:

"Buradaki komitede iki eğilim oluştu: Yeni partilerle anlaşmaktan ve koalisyon hükümeti kurmaktan yana olan ılımlılar ile Mahmut Paşa ve subaylar tarafından yönetilen, gericiliğin sert önlemlerle bastırılmasından, geçici askeri bir diktatörlük kurulmasından ve bütün isyancılarla amansız bir hesaplaşmaya girilmesinden yana olan diğerleri. Şimdilik ikincisi ağır basıyor. Jön Türkler tarafından yayılan iyimser haberlere rağmen taşradaki durum parlak değil. Dün Enver Bey geldi ve bugün Çatalca'daki ordulara gitti."[38]

Edirne'deki Konsolos Yardımcısı Protopopov, 6 (19) Nisan günü İstanbul'a geçtiği kısa telgrafta, "Çatalca'dan bildirilenlere göre, orada toplanan ordular sultanın öldürülmesini ya da indirilmesini talep etmektedir" şeklinde yazmıştır.[39] Hareket Ordusu'ndaki bu eğilime İstanbul'daki Rus Askeri Ataşesi Albay Holmsen ve büyükelçilik yetkilisi Albay Şebro da tanıklık etmiştir. İki askeri yetkili, Yeşilköy ve Küçük Çekmece'de bulunan birlikleri ziyaret etmişlerdir. Sultana karşı öfkelerini saklamayan genç subaylar, Rus yetkililere Türkiye'de hukuk düzeninin ancak Abdülhamit'in indirilmesiyle sağlamlaşabileceğini ifade etmişlerdir.[40]

İstanbul'daki gelişmeler Avrupa'daki başkentlerde de ilgiyle takip edilmiştir. Rusya'nın Paris Büyükelçisi Nelidov, 3 (16) Nisan 1909 tarihli Fransızca telgrafında Petersburg'un dikkatini şu noktalara çeker:

"Kral Edward'ın bir günlük Paris ziyareti sırasında, onunla Fransız hükümeti arasında, Türkiye'de yaşanan olaylara yakın olmak için Fransa ve İngiltere tarafından Pire'ye ikişer kruvazör gönderilmesi kararlaştırıldı.

37 *Age*, s.31.
38 *Age*, s.35.
39 *Age*, s.37.
40 Zinovyev'in 8 (21) Nisan 1909 tarihli 72 no.lu raporu için bkz. *age*, s.40-41.

Üçüncü Fransız kruvazörü Toulon'da hazır bekletilecek. Kral, bana Doğu'daki gelişmeler konusunda endişeli konuştu. Burası da oldukça kaygılı."[41]

Rusya'nın Berlin Maslahatgüzarı Bulatsel'in de 3 (16) Nisan 1909 tarihli raporunda aktardığına göre, Almanya'daki bağımsız basında çıkan yorumlarda, Jön Türklerin yenilgisinin İngiliz etkisi olmaksızın düşünülemeyeceği, bu sefer gericiliğin elinde oyuncak olan Türkiye'deki aşırı liberallerin de İngilizleri desteklediği vurgulanmıştır.[42]

Mebusan Meclisi ve Ahmet Rıza Bey

A. Derental'in 2 Kasım 1911'de İstanbul'dan kaleme aldığı ve *Vestnik Yevropa* dergisinde yayımlanan ayrıntılı mektubu, özellikle Mebusan Meclisi ve başkanı Ahmet Rıza Bey hakkında canlı izlenimler içermektedir. Yazarın ilk satırları Türk parlamentosu üzerinedir:

"Türk parlamentosu Avrupa'da, Boğaz'ın Avrupa kıyısında yer alıyor ama Asya'ya bakıyor, öyle ki bütün pencereleri, karşısında duran Küçük Asya kıyısına dönük. Bu, bir bakıma bugünkü 'yenilenen' ve de dermansız bir vaziyette Batı'yla Doğu arasındaki yol ağzında, 'insan ve vatandaş hakları' ve Belçika örneği anayasal güvenceyle bunların Türk tarzı uygulama ve yorumlanması arasında duran Türkiye'nin sembolü."

Rus *Vestnik Yevropı* dergisinin muhabiri Derental, parlamento binasının, daha önceleri harem olarak da kullanıldığı için, şiddetli parlamento tartışmalarına uygun bir yapıya sahip olmadığına dikkat çeker. Duvar yerine ince, neredeyse saydam bölmeler vardır. Bu bölmeler, sanki hâlâ kulaklara sahiptir. Rahat ve yumuşak divanları ve ayak seslerini bastıran kalın halılarıyla küçük odalar bulunmaktadır. Yazara göre Mebusan Meclisi, Avrupa parlamentoları içinde böyle bir manzaraya sahip olan tek yerdir: Boğaz'ın yeşile çalan dalgaları, balıkçı takalarının beyaz yelkenleri, durmaksızın koşturan yük ve

41 "Turetskaya Revolyutsiya 1908-1909 gg.", s.32.
42 *Age*, s.32-33.

yolcu gemileri... Tam karşıda da tablo gibi duran melankolik Üsküdar, ötesinde Küçük Asya'nın günbatımından hemen önce mor bir gölgenin kapladığı tepeleri. Yanlarda ise mavi sisin arasında kaybolan ufkuyla Marmara Denizi'nin enginliği...

Ancak mebusların toplanıp kendi aralarında durmaksızın konuştukları koridorlara çıkınca, yolun ortasında duran eskiden kalmış bir yığın çöpe çarpmamak elde değildir. Yanında da kırık dökük duvarlar durmaktadır. Etraflı bir tadilat yapılmak istendiği fakat bunun için sabrın ve niyetin yetersiz kaldığı anlaşılmaktadır. İzleyici tribünlerine kirli, daracık, ahşap merdivenlerden çıkılmaktadır. Basamaklar, ayakların altında acıklı acıklı gacur gucur etmektedir. Parlamento salonu da alımlı değildir.

Yazar, Meclis'in yavaş işlediğine değinerek devrimin ağır ilerlediğini anlatır:

> "Mebuslar genel olarak güçbela toplanıyorlar. Kime neye koşturacaksın? Yavaş... Yavaş!...[43] Bir Türk atasözü böyle diyor. (...) 1909'daki Nisan Ayaklanması'ndan[44] itibaren, yani Mahmut Şevket Paşa'nın Makedon ordusuyla İstanbul'u aldığı ve yeni doğan Türk hürriyetini kurtardığı, bu hürriyetin koruyucuları tarafından açık ve gizli düşmanlarının asıldığı ya da kurşuna dizildiği andan beri, Türkiye'nin yenilenme çalışması hâlâ olduğu yerde sayıyor ve bir adım dahi ileri gitmiyor.
> Jön Türkler, dar milliyetçi çıkışlarıyla ivedi devlet reformlarının yapılmasını güya engelleyen Arnavutları, Arapları Avrupa'ya şikâyet ediyor. Oysa Arnavutluk ayaklanması bastırıldı, Yemen'deki Araplar da neredeyse sindirildi ama söz verilen reformların hepsi aynen sabırla beklemeye devam ediyor...
> – Yavaş... Yavaş...[45] Acele etmeyeceğiz!"

Derental, daha sonra Mebusan Meclisi Başkanı Ahmet Rıza Bey'in kürsüsüne çıktığını görür. Yazarın ifadesiyle Ahmet Rıza Bey, çok dürüst bir kişiliğe ve sarsılmaz bir manevi otoriteye sahiptir. Heybetli, dekoratif ve sempatik bir vücut yapısı

43 Yazar, "yavaş" kelimesini Kiril harfleriyle Türkçe yazmıştır.
44 31 Mart İsyanı.
45 Yine Kiril harfleriyle Türkçe yazılmıştır.

vardır. Gümüşi ve kısa sakalı, düşünceli ve ciddi yüzü ve harikulade mavi gözlerinin hüzünlü bakışları dikkat çekmektedir. Gözleri, devamlı sanki etrafını saran gündelik hayattan kurtulup uzaklara gitmek istiyormuş gibidir.

Fakat Derental'e göre Ahmet Rıza Bey Meclis başkanlığına uygun değildir. Düşüncelere dalıp oturumları iyi yönetememektedir. Konuşmasını uzatan hatiplerin sözlerini kesmeyi sık sık unutmakta, tipik parlamento gürültüsü ve bağırışları karşısında tamamen aciz kalmaktadır. Böyle durumlarda çanı durmaksızın çalmaktadır. Ancak özgürlüğün mabedinin skandalların merkezi haline getirilmemesi için yalvaran bu hüzünlü çan sesi, mebuslar üzerinde hiçbir etki yapmamaktadır.

Muhalifler Ahmet Rıza'yı Jön Türkleri kayırmakla suçlamaktadır. Jön Türkler ise, muhaliflere yumuşak davrandığı için ondan memnun değildir. Ancak her iki taraf da onsuz yapamamaktadır çünkü geniş halk kitlelerinin gözünde Ahmet Rıza, tüm hürriyet hareketinin fikirsel tarafının canlı timsalidir.

Ahmet Rıza, Avrupa eğitimi almış, uluslararası aydın kesimin en iyi ve en elit katmanları arasında senelerini geçirmiş biri olarak cahilliğin ve dini bağnazlığın dumanlarının etrafını sardığı ülkesi açısından iyi bir geleceğin ne kadar zor ve ağır olduğunu açık bir şekilde görmektedir. Yazarın ifadesiyle Ahmet Rıza Bey'in düşüncesine göre, gerçek vatanseverler Jakoben taktikler izlemeli, güçlü ve sağlam merkezi bir iktidar yaratmalı, gerici ve düzen bozucu unsurları korkutan yöntemler kullanarak iktidarı elinde tutmalı, insanları kamu adına zoraki tedbirlerle ve onların iradelerine hilafen şu anki karanlık hayatlarından çekip kurtarmalıdır. Siyasi ve ruhi bakımdan olgunlaştıkları zaman bazen bütün organizmayı kan zehirlenmesinden ve kangrenden kurtarmak için kızgın demirle dağlamak gerektiğini anlayacaklardır. Ama hâlâ tarihi zorunluluğun tunç yasası geçerlidir: Dura lex-sed lex![46]

46 Dura lex-sed lex: (lat.) Kanun katıdır ama kanundur. Mektubun ilgili bölümleri için bkz. A. Derental, "Pismo İz Konstantinopolya", *Vestnik Yevropı*, no. 12 (1911), s.406-408, 413-414.

ГОДЪ II. ПЯТНИЦА, 18 АПРѢЛЯ 1919. № 16.

СТАМБУЛЬСКІЯ НОВОСТИ

ЕЖЕНЕДѢЛЬНАЯ ИЛЛЮСТРИРОВАННАЯ ГАЗЕТА

Выходитъ по Пятницамъ

Цѣпи бей, возвращающійся послѣ взятія Танжера.

ВОЗЗВАНІЯ ВЪ ВѢНѢ.

для Турціи: для Австріи и заграницы

на 1 мѣсяцъ—1 мтр. 4 руб.

„ 6 мѣс. 40 „ 6 „

„ 12 „ 76 „ 12 р. 50 коп.

Цѣна отдѣльнаго номера:

для ТУРЦІИ—60 пара, для РОССІИ—20 коп.

ЗА ОБЪЯВЛЕНІЯМЪ:

за строчное объявленіе на второй страницѣ—1 метръ (40 коп.

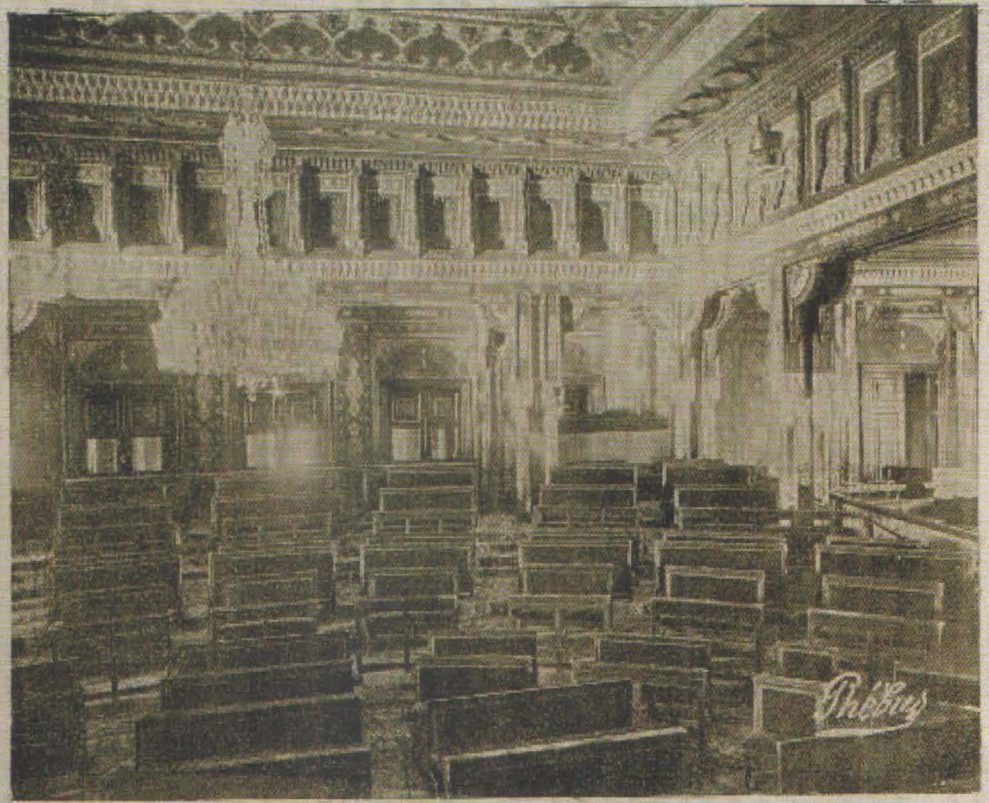
„ „ „ „ „ „ „ 2½ „ (30 „).

Для желающихъ помѣщать большія объявленія и болѣе, чѣмъ одинъ разъ—особыя условія по соглашенію съ редакціей.

АДМИНИСТРАЦІЯ И РЕДАКЦІЯ: „STAMBOULSKYA NOVOSTI"

Улица ген. Ахи Весиф № 35, ПЕРА; Константинополь.

Çırağan Sarayı'nda Mebusan Meclisi salonu *(Stambulskie Novosti)*.

ДВОРЕЦЪ ЧАРАГАНЪ, нынѣ ОТТОМАНСКІЙ ПАРЛАМЕНТЪ — ЗАЛА ЗАСѢДАНІЙ.

Makedonya Meselesi

Ahmet Rıza Bey, Mebusan Meclisi'nin başkanlığına seçildikten kısa bir süre sonra, 1909 Ocak ayının başında Rusya Büyükelçiliği'ni ziyaret etmiştir. Ziyarette Rus Elçisi Zinovyev, Ahmet Rıza Bey'e Makedonya meselesi konusundaki fikirlerini beyan eder:

> "İstanbul'a geldiğimden itibaren Makedonya meselesi konusundaki karanlık tabloya dikkat göstermemek imkânsızdı. Makedonya'da iktidarla Hıristiyan nüfus arasında olduğu gibi, farklı milletlerden Hıristiyanlar arasında da açık düşmanlık vardı. Düzeni ve huzuru sağlamakla görevli polis ve jandarma en zavallı durumda bulunuyordu. İki kurum da en olumsuz unsurlarla doluydu. Çok az miktar maaş veya hatta hiç maaş alamayan polis ve jandarma çetelerle greve gidiyor, tecrübesiz komutanların yönetimindeki ordu ise sivil halkı çetelerden koruyamıyordu. Bunun acısını sivil nüfustan çıkarması halkı iyice rahatsız ediyordu. İmparatorluk [Rus] hükümetinin görevlendirmesiyle Babıâli'nin dikkatini ısrarla durumun ne kadar acıklı olduğuna çektim, ancak Türk hükümeti tarafından durumun iyileştirilmesi konusunda bana verilen sözler yerine getirilmedi. Bu ilgisizlik Makedonya'da ülkeyi yıkıma uğratan genel isyanı doğurdu. Bu şartlar, imparatorluk hükümetini Avusturya'yla ve diğer devletlerle Makedonya'da bir dizi reform yapılması ve yabancı organların bu reformların hayata geçirilmesini takip etmesi konusunda anlaşma yoluna itti. Bu önlemler somut sonuçlar vermeye başladı. İdare adım adım düzeldi ve görevini doğru anlayıp aynı titizlikte yerine getiren jandarma kolordusu kuruldu. Şüphe yok ki söz konusu reformlar hayata geçirilmeye devam etseydi gelecekte daha tatmin edici sonuçlar verebilirdi. Fakat imparatorluk hükümetinden kaynaklanmayan bazı sebepler nedeniyle sekteye uğradı. Her halükârda şimdiye kadar yapılanlar, bu [Rus] hükümetin Balkan Yarımadası'ndaki sorunları ortadan kaldırmaya ve buna bağlı olarak Türkiye'yi ilgisizliğinin

olumsuz sonuçlarından korumaya yönelik eğiliminin önemli bir kanıtı olmaktadır.

Peki, önceki Türk hükümeti nasıl hareket etti? (...) Avusturya'yla gizli anlaşma yoluna giderek Doğu'daki dengeyi bozacak ayrıcalıklar verme yükümlülüğü altına girdi. Şimdiki Türk hükümeti bu ayrıcalıkları onaylamayı mümkün görmüyor. O zaman Babıâli'nin gizli Türk-Avusturya anlaşmasını açıklamaya karar veremeyeceğinden emin olan Avusturya hükümeti, Türkiye'ye en kaba şekilde davranmayı seçti ve Bosna-Hersek'i ilhak etti. Bu keyfi adım, sonuçlarını şimdilik öngörmenin kolay olmadığı bir dizi sorun yarattı. Buna rağmen imparatorluk hükümeti, Türkiye'nin ihlal edilen haklarını korumak için enerjik adımlar atmayı görevi saymaktadır."

Bu sözleri dinleyen Ahmet Rıza Bey, önceki Türk hükümetinin hatalarını iyi anladığını ve Avusturya'nın hareket tarzının kendisini öfkelendirdiğini belirtir. Viyana'da Avusturya hükümetiyle yaptığı görüşmelerde Balkan Yarımadası'nda statükonun korunması sözü almasına rağmen, kısa bir süre sonra Avusturya Dışişleri Bakanı, Bosna-Hersek'in Avusturya'ya bağlanacağını açıklamıştır.

Zinovyev, bu görüşmeyi aktardığı 3 (16) Ocak 1909 tarihli raporunda Ahmet Rıza Bey'in tecrübesiz ve olaylar hakkında sınırlı bilgiye sahip olduğunu not düşmüştür. Zinovyev'e göre Ahmet Rıza Bey yeni görevine hazır değildir.[47]

Arnavutluk Meselesi

Rus kadın gazeteci Ariadna Tırkova, 1911'in sonbaharından 1912'nin sonbaharına kadar *Reç* gazetesinin muhabiri olarak İstanbul'da yaşamıştır. Bu süre esnasında Tırkova, 1908 Devrimi'nin Türkiye'siyle ilgili önemli gözlemlerde bulunmuş, Jön Türklerin ve dönemin önde gelen simalarıyla birçok kez bir araya gelmiştir. Gazetede "A. Bergejskiy" imzasıyla yazan Tırkova, Rusya'ya döndükten sonra 1916 yılında, Türkiye günlerini, *Staraya Turtsiya i Mladoturki. God v Konstantinopole* (Eski Türkiye ve Jön Türkler, İstanbul'da Bir Yıl) başlığıyla kitaplaştırır.

47 Raporun tamamı için bkz. "Turetskaya Revolyutsiya 1908-1909 gg.", *Krasnıy Arhiv*, no. 44 (1931), s.29-31.

Arnavutluk sorununun anlaşılmasında, Rus gazeteci Tırkova'nın anlattıkları oldukça açıklayıcıdır. Tırkova, Mebusan Meclisi'nde Arnavutluk meselesinin tartışıldığı 17 (30) Temmuz 1911 tarihli oturumda bulunmuştur. Gazeteciler için ayrılan locada tartışmaları takip ederken Arnavutlarla yan yana oturmaktadır. Arnavutlar, hatiplerin konuşmalarını Rus gazeteciye çevirmekte ve kadının sempatisini de Arnavut hareketine çekmeye çalışmaktadır.

Tırkova, "Jön Türklerden memnuniyetsizliğiniz nedir?" diye Arnavutlara sorar. Aldığı cevap şudur: "Biz hiçbirimiz memnun değiliz. Halktan silahları toplamak, Arnavutların her zaman yönetildikleri geleneksel hukuku yok etmek ve vergi toplamak istediler."

Tırkova, devletin vergi toplamasının normal olduğu tepkisini verince genç bir toprak ağası olan Arnavut mebus Şahin Bey'in kardeşi, topraklarının güneyde bulunduğunu ve kendilerinin daha medeni olduklarını, dolayısıyla her halükârda vergi verdiklerini ama dağlıların ödemediğini belirtir.

Bu iki kardeşin babaları, Abdülhamit döneminin hariciye nazırlarındandır ve oğullarına geniş topraklar bırakmıştır.

Tırkova'nın dağlıların neyle geçindiğini sorması üzerine biri "eşkıyalıkla" diye cevap verir; hemen ardından diğeri "avcılıkla" diye düzeltir. Tırkova, günlüklerinde o anda gülmemek için kendini zor tuttuğunu yazar. Rus gazeteci, "silahları teslim etmek istememeleri doğal o zaman" diyecektir.

Tırkova'nın Arnavutların vazgeçmek istemedikleri bölgedeki idari sistemi sormasıyla, yaşlıca olanlardan biri gururla gülümseyerek ve kararlı bir yüz ifadesiyle şöyle yanıt verir:

> "Halkı biz toprak sahipleri yönetiyoruz. Topraklar esas olarak bize ait. Ama köylüler bizde mükemmel yaşıyorlar. Onlar tamamen bize tabi. Mesela eğer biri öldürülürse, ölenin kardeşi bize geliyor ve şikâyet ediyor. Biz katilin evinin yakılmasına karar veriyoruz, katili ise isteyen herkes öldürebilir. Ben size o evin yakılacağının ve katilin cezalandırılacağının teminatını veriyorum."[48]

48 Ariadna Tırkova, *Staraya Turtsiya i Mladoturki. God v Konstantinopole*, Tipografiya B. M. Volfa, Petrograd, 1916, s.103-104.

Arnavutluk meselesine Mandelştam da değinmiştir. Moskova'da 1915 yılında basılan "Jön Türk Devleti" başlıklı kitabında, özgürlüğüne düşkün olan Arnavutların hiçbir şekilde kabul edemeyeceği genel vergi sisteminin ve genel askerlik hizmetinin yürürlüğe girmesiyle Arnavutluk'ta ortamın gerginleştiğini ifade eder. Deneyimli Rus diplomata göre Jön Türkler, Slavlara karşı savaşta doğal müttefikleri olan Arnavutların kendilerine karşı ayaklanmalarını istememişlerdir. Ancak 1910 yılında Cavit Paşa'nın tenkil hareketi ve 1911'de Şevket Turgut Paşa'nın harekâtı sonucunda Balkan Savaşı'na doğru milli hareket tüm Arnavutluk'u Jön Türklere karşı sarmıştır.[49]

Cavit Bey ve Talat Paşa

O dönemde Türkiye'de bulunan Rus kadın gazeteci Ariadna Tırkova, Maliye Nazırı Cavit Bey'i büyük yeteneklere sahip, İmparatorluğun finansal hayatının iyileşmesinde önemli işler yapmış, ilk Türk bütçesini hazırlayan ve aynı zamanda Talat Bey'den sonra en popüler olan Jön Türk olarak niteler.

Tırkova'ya göre her ikisi de yeni Türkiye'nin, memurların ve hocaların sinsi iktidarına karşı mücadele bayrağını açmış olan gerçek temsilcileridir. 15 sene önce Abdülhamit rejiminin kanunsuzluğunun ve jurnallerinin ortasında Meşrutiyet için tehlikeli bir yola koyulmuşlardır. 1908 Devrimi, onu ve yol arkadaşlarını yukarılara taşımış ve ülkenin yönetimini onların eline vermiştir. Risk büyüktür, öyle ki başarısızlık onların hayatına mal olabilecektir. Ama şimdi dünün aydınları, ayda 10-15 lirayla geçinen küçük memurları, birden devletin birinci adamları olmuşlardır.

Tırkova, onların kendileriyle birlikte taze enerji ve halkın ihtiyaçlarını daha iyi anlayan bir bilinç, en önemlisi de eski rejime karşı içten bir nefret getirdiklerinin altını çizer. Türkiye'de yürekten vatanseverliğe ait olan her şey, umut ve güvenle birlikte gençlerin partisinin etrafında toplanmıştır.

Rus kadın gazetecinin ifadesiyle Cavit Bey, gerçekçiliği ve romantizmden yoksunluğuyla ön plana çıkmaktadır. Tırkova'nın tanıdığı Jön Türkler arasında en soğuk kişidir. En

49 A. N. Mandelştam, s.20.

özenli yaklaşılması gereken alan olan bütçeyi boşuna kendi üstüne almamıştır.

Tırkova, günlüklerinde Cavit Bey'in Selanikli ve Yahudi dönmesi olduğunu da belirtir.

Tırkova, Cavit Bey'in maliye alanında büyük yeteneklere sahip olduğunu ve hizmetler gördüğünü vurgular. Dönemin İstanbul'daki Rus Büyükelçisi N. V. Çarıkov, Tırkova'yla görüşmesinde Cavit Bey'i "dâhi maliyeci" olarak anmıştır.[50] Tırkova ayrıca, Cavit Bey'in İstanbul Üniversitesi profesörü olarak Türkiye'nin politik-ekonomi üzerine ilk ders kitabını yazdığına ve bu kitapta bazıları çok kesin olmamakla birlikte Osmanlı İmparatorluğu'yla ilgili o döneme kadar kimsenin araştırmadığı istatistiki veriler sunduğuna işaret eder.

Tırkova da aynı *Stambulskie Novosti*'de ifade edildiği gibi, Cavit Bey'in hatiplik yönüne dikkat çekmiştir. Özellikle Meclis'teki tartışmalarda ne söylediğini herkesten daha iyi bilen bir kişi görüntüsü vermektedir. Cavit Bey, cahil ve siyasi görgüsü zayıf mebus topluluğuna, parlamento hayatının ve çalışmasının genel kabul görecek davranış biçimini öğretmeye çabalamıştır.

Tırkova, şahit olduğu bir olayla bu fikrini örneklendirir: 1911 Kasım'ında Mebusan Meclisi'nde Ziraat Nazırı, Suriye ve Mezopotamya sınırındaki bölgelerde açlık çekenlere yardım için parlamentodan kredi talebinde bulunmuştur. Bunun üzerine sarıklı, cüppeli ve uzun sakallı bir hoca, vaaz verir gibi bir ses tonuyla yardım talebine karşı çıkmış, köylülerin tembel olduğunu, çalışmayı bilmediklerini anlatmıştır.

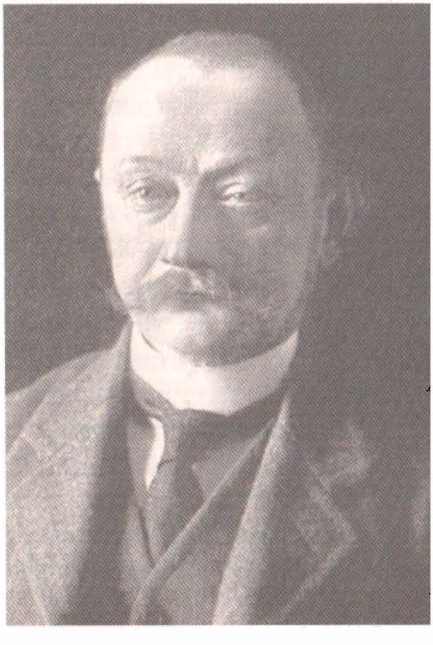
Eski geleneksel Türkiye'yle kopmaz bağları bulunan hiçbir Arap mebus bu duruma ses çıkarmazken, ufak tefek Cavit Bey, ceket, kırmızı kravat ve fesli kıyafetiyle kürsüye fırlar. Onun çevik ve telaşlı hareketleri, hızlı ve ateşli sözleri, belirgin Selanik aksanı, bir önceki konuşmacıya hiç benzememektedir.

Cavit Bey konuşmasında kesin ve sert bir şekilde hocaya karşı çıkmış, halk açlık çekerken hükümetin yardıma koşmak-

50 Çarıkov, anılarında Cavit Bey'den "yüksek yeteneklere sahip ve vatansever" olarak söz etmektedir. N. V. Tcharykow, *Glimpses Of High Politics Through War and Peace 1855-1929*, The Macmillan Company, New York, 1931, s.275.

1897-1909 yılları arasında
Rusya'nın
İstanbul Büyükelçisi olan
A. İ. Zinovyev

1909-1912 yılları arasında
Rusya'nın
İstanbul Büyükelçisi olan
N. V. Çarıkov.

la ve bunun için kredi talep etmekle görevli olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca aynı zamanda hükümet temsilcileri, bu kredinin ve masraflarının anayasanın garantisi altında olduğunu bilerek hareket etmelidirler. Ziraat Nezareti, ilk başta parayı harcamış, sonradan Meclis'e başvurmuştur. Bu bakımdan Cavit Bey, kredinin reddedilmesini, ödeneğin ise yasama inisiyatifiyle düzenlenmesini önerir.

Tırkova, Meclis'te yaşanan bu küçük olayın Cavit Bey'in hükümet ve mebuslar karşısındaki tavrını karakterize ettiğini ve gerçek bir parlamentarizmi ortaya koyduğunu ifade eder.

Tırkova, Jön Türklerin iktidardaki dördüncü yılı olsa da Avrupa'daki bakanların birçoğunun, özellikle de maliye bakanlarının tersine Cavit Bey'in çok sade yaşadığını vurgular. Rus kadın gazetecinin ifadesiyle Cavit Bey'in çevresinde eski rejimde zenginleşmiş olan önemli paşa ve beylerin gösterişi yoktur.

Cavit Bey, Babıâli'ye yakın bir yerde küçük bir konak tutmuştur. Tırkova Cavit Bey'i ziyaret ettiği zaman, alışılmış Türk ihtişamının, birçok hizmetçinin yerine onu kötü giyimli yaşlı bir kadın karşılamıştır. Ev de süslü Avrupa mobilyalarından uzak bir sadelikte döşenmiştir. Misafir odasındaki en zarif ve dikkat çeken eşya, ev sahibinin altın çerçeveli yağlıboya portresidir.

Tırkova, sorularına Cavit Bey'in içten ve ustaca cevap verdiğini belirtir. Cavit Bey, kadın gazeteciyi doğal olarak Türkiye'de işlerin çok iyi gittiğine ve ekonominin geliştiğine inandırmaya çalışmıştır.

Tırkova, son Paris ziyaretine değinip Fransa'dan istedikleri borca karşılık neyi garanti olarak gösterdiklerini sorunca Cavit Bey alınmıştır. Cevabı net olur: "Ne garantisi? Allaha şükür ben büyük bir devletin, Osmanlı İmparatorluğu'nun Maliye Nazırı'yım, herhangi bir küçük prensliğin değil."

1911 baharından 1912 baharına kadar Türkiye'de kalan Rus gazeteci Tırkova, günlüklerinde ve makalelerinde Talat Paşa'yla ilgili izlenimlerine de yer vermiştir. İlk sözleri şöyle olur:

"İsteyerek mi tesadüfen mi bilmiyorum ama o sanki her zaman saklandı, hep ikinci sırada durdu. Herkes onun rolünü biliyordu, onun Komite'deki en tecrübeli ve usta örgütçü olduğunu, geri kalanların hepsini elinde tuttuğunu biliyordu. Meclis'te, basında, yabancı muhabirlerle görüşmelerde her zaman ön plana diğerleri çıktı, Talat Bey ise kenarda durdu. Ve resmi olarak sadece Posta ve Telgraf Nazırı olarak göründü.

Ama Meclis'in koridorlarında, kırmızı, kalın halılarla kaplı bu uzun, ahşap kolonlu salonda Talat, etrafı mebuslarla çevrili bir şekilde durduğu zaman, herkes hemen o tarafa döner ve oranın merkez olduğunu bilirdi. Meclis koridorlarında, ortasında liderin durduğu mıknatıs gibi olan çekim merkezi açık biçimde hissedilirdi."

Tırkova, Talat Bey'in sakin ve kararlı bir yüzü olduğunu ve tavırlarında, başkalarıyla konuşmalarında alçakgönüllülüğe varan bir sadelik içinde bulunduğunu da belirtir; "özellikle de Fransızca konuştuğu zamanlarda" diye ekler. Diğer arkadaşlarının çoğundan farklı olarak bu dili kötü bilmektedir.

İstanbul'da uzun yıllar görev yapmış, Türkiye'yi iyi tanıyan ve özellikle de Jön Türklerle dostluk kurmuş olan bir Rus diplomat, Talat Bey hakkında Tırkova'ya şu sözleri sarf etmiştir: "Talat Bey gerçek bir vatanseverdir. Ateşli ve onurlu bir adamdır. Kendisi öldürür ama kiralık katil tutmaz."

Aynı diplomat, Zeki Bey cinayetiyle ilgili olarak, katilin Cavit Bey tarafından gönderildiğini belirtip, Talat Bey'i suçsuz olduğunu söyleyerek savunmuştur.

Tırkova, İttihat ve Terakki ile Hürriyet ve İtilaf Fırkaları arasındaki mücadele keskinleşince Talat Bey'e her taraftan suikastlara karşı dikkatli olması konusunda uyarılar yapıldığını anlatır. Ancak Talat Bey, Tırkova'nın ifadesiyle cesur biridir. Rus kadın gazeteci, örnek olarak bir arkadaşının yaşadığı olayı anlatır. Bu kişi, İstanbul'da gecenin bastırdığı bir zamanda Talat Bey'i dar, yarı karanlık bir sokakta görmüştür. Talat Bey, gaz lambasıyla aydınlatılan açık bir tezgâhtan koyun eti almaktadır.

Tırkova'nın arkadaşı, Talat Bey'e "Niye buralarda dolaşıyorsunuz? Bu karanlık sokaklarda sizi öldürmeleri an meselesi. Muhalefetin sizi takip ettiği söyleniyor" demiştir. Aldığı cevap kısa ve net olur: "Ne olacak! Kader kısmet..."[51]

Talat Bey o dönemde daha yeni evlenmiştir ve eşine âşık ve özenli yaklaşan bir kocadır. Tırkova, Talat Bey'in genç eşini ev işlerinden kurtarmak için akşam yemeğini de kendisinin aldığına dikkat çeker.

Tırkova, siyasi mücadelenin yine kızgın olduğu bir dönemde Talat Bey'le Galata Köprüsü'nün üzerinde karşılaşmıştır. Sakin, telaşsız bir şekilde yürümektedir. Tırkova, "Nasıl böyle geziniyorsunuz? Muhalefet gazetelerde sizi açıkça tehdit ediyor" der. Talat Bey, yine o her zamanki gülümsemesiyle "Kısmet"[52] cevabını verir. Tırkova'ya göre ondaki atalarından kalma bir kadercilik değildir. Daha çok kendi gücünü ve kaderin güçlüleri sevdiğini bilen bir adamın inancıdır.

Hüseyin Cahit Bey, Tırkova'da düşünceli bir yayıncı, yetenekli bir sanatçı; Cavit Bey, usta, zeki ve becerikli bir eylem adamı izlenimi bırakmışken, Talat Bey, daha karmaşık ve net olmayan bir tasavvur yaratmıştır. Kara ve pörtlek gözlerinde gülümsediğinde dahi ağır ve solgun bir hava vardır. Talat Bey Avrupalıları sevmemektedir ve Tırkova'ya göre bir vatansever olarak bunda haklıdır. Tırkova, bunlara ek olarak Talat Bey'in yapmacıksız ve dürüst bir kişiliğe sahip olduğunu, bilmediği konularda da cehaletini saklamaya çalışmadığını vurgular.

Yabancı genç diplomatlar, Osmanlı hükümeti ve yabancı uyruklular arasında çıkan bir sorunla ilgili Babıâli'ye yanına geldiklerinde, Talat Bey'in "Söyle, canım,[53] bizde Türkiye'de böyle bir kanun var mı yok mu? Gerçeği söyle yalnız, üfürme" sözleriyle karşılaşırlar. Tırkova, Talat Bey'in kanunları bilmediğini ve bir devlet adamı olarak buna gerek duymadığını ifade eder. Enerjik, otoriter ve şüphesiz ülkesine bağlı biri olan Talat Bey'in kendisi kanun olmuştur.

Tırkova, I. Dünya Savaşı sırasında askeri sansürden geçerek yayımlanan Türkiye günlüklerine yaptığı eklerde, İttihatçıların

51 "Kısmet" kelimesi, Kiril harfleriyle Türkçe yazılmıştır.
52 "Kısmet" kelimesi, Kiril harfleriyle Türkçe yazılmıştır.
53 "Canım" kelimesi, Kiril harfleriyle Türkçe yazılmıştır.

daha sonradan iktidar sarhoşluğuna kapılıp hayal kırıklığı yarattıklarını da belirtir.[54]

19. yüzyılın sonlarından 1. Dünya Savaşı'na kadar Türkiye'de görev yapmış olan Rus diplomat Mandelştam da 1915'te Moskova'da basılan kitabında Talat Paşa'ya ilişkin değerlendirmelerde bulunmuştur:

> "Dahiliye Nazırı Talat Bey'i doğal olarak Jön Türk Devrimi'nin en önemli figürü olarak kabul etmek gerekir. Jön Türklerin 'hürriyet kahramanı' unvanı hak açısından Enver'e değil, Talat'a ait olmalıdır. Oldukça düşük bir eğitime sahip olan ve Selanik'te telgraf idaresinde küçük bir memurluk görevi yapan Talat, canlı doğal aklı ve bitmeyen enerjisi sayesinde Abdülhamit iktidarının son yıllarında Makedonya'da devrimci hareketin ruhu olmayı başarmıştır. Ve sonuç olarak Jön Türk partisinin ülkedeki hâkimiyeti, esas olarak Talat'ın örgütlenme yeteneğiyle ve demir yumruğuyla sağlanmıştır."

Mandelştam, Talat Bey'i 19. yüzyılın başında İtalya'da faaliyet yürüten gizli devrimci örgütün üyeleri Karbonarlara (Carbonari) benzetir ve onu "Türk Jakobeni" olarak niteler. Rus diplomat, Türk halkının Talat Bey'i sevdiğinin ve onun hatalarının çıkarcılığıyla ya da başka kişisel dürtülerle açıklanamayacağının altını çizer. Jön Türk liderlerini Fransız devrimcileriyle kıyaslarken de Talat Bey'in Robespierre gibi toplum adına herhangi bir bireyin hayatını feda etmeye hazır olduğunu belirtir.[55]

Hüseyin Cahit Bey

Rus gazeteci Ariadna Tırkova'nın, günlüklerinde en çok yer verdiği isim Hüseyin Cahit Bey'dir. Tırkova, iyi dostluk ilişkisi kurduğu ve sık sık görüştüğü Hüseyin Cahit'i, Türkiye'nin en iyi gazetecilerinden biri ve gerçek bir yurtsever olarak tanımlar. Jön Türk aydınları içinde tanıştığı kişiler arasında kendisine en fazla güven veren ve sempatik gelenin Hüseyin Cahit olduğunu belirtir.

Rus kadın gazeteci, Hüseyin Cahit'in zeki ve güzel gözlerinde saklamaya çalıştığı bir endişe bulutu görmektedir. Otuz beş

54 Cavit ve Talat Beylerle ilgili bölümler için bkz. Ariadna Tırkova, s.79-80, 90, 94-97, 100, 107, 118-127.

55 A. N. Mandelştam, s.57-58, 62.

yaşındaki Türk yazarın güzel ve düzgün yüzü, harekete ve fiziksel çabaya duyulan tipik Doğulu tiksintisi yüzünden ödemli hale gelmiştir. Ancak kafası iyi çalışmaktadır.

Tırkova'nın ifadesiyle Hüseyin Cahit, basit, ağdasız ve yavaş konuşmaktadır. Türk yazarın zeki ve sakin yüzü, sıkça şüpheci bir gülümsemeyle aydınlanmaktadır. Tırkova'ya göre o, doğası gereği her şeyden önce gözlemci ve şair, kaderin ona sorumlu siyasi görevler yüklediği kendi içdünyasına dalmayı seven bir kişidir.

Bir memur çocuğu olan Cahit, kendisinde Kamenets-Podolsk bölgesinden getirilen bir Polonyalı kadın esirin kanı olduğunu söylese de kendisini gerçek bir Türk saymaktadır. Doğma büyüme İstanbulludur.

Hüseyin Cahit Bey Mülkiye Mektebi'ni bitirmiştir ama eğitiminin kendisine neredeyse hiçbir şey vermediğini düşünmektedir. Türk yazar, öğrendiklerinin birçoğunu gizlice okuduğu yasaklı Fransızca kitaplardan öğrenmiştir. Öyle ki II. Abdülhamit kitaplardan nefret etmiş ve okuyuculardan da hesap sormuştur. Tırkova'nın ifadesiyle Fransız diline ve kültürüne duyulan sevgi, bazı küçük istisnaları olmakla birlikte tüm eğitimli Türkler açısından tipiktir ve Hüseyin Cahit'in çevresinde etkin bir iz bırakmıştır. Bu çevreler, Jön Türklüğün ortaya çıkmasında büyük rol oynamışlardır. Vatan sevgisi, istibdada duyulan nefret, özgürlüğe ve kahramanlığa susuzluk, Mülkiye'nin soğuk kemerleri altına kitlenmiş bu gençleri birbirine yaklaştıran ortak duygulardır.

O dönemde liderleri, Türkiye'nin incelenmesinde yol gösterecek öncüleri olmamıştır. Bu yüzden çabaları ya teorik ya da Batı taklidi olmuştur. Ancak çevrelerindeki hayat, Avrupa'nın geldiği noktadan çok uzaktır. Hatta Osmanlı İmparatorluğu'nda halkın anladığı bir edebiyat dahi yoktur. Hüseyin Cahit'in çevresi, ilk önce edebiyat alanında kendini göstermenin hayalini kurmuştur. Şiirler yazmışlar, şiirin öncelikleri, kendine özgü bir Türk edebiyatının yaratılmasının, Arap formunun ölmüş hükümranlığından temizlenmesinin gerekliliği üzerine ateşli tartışmalar yapmışlardır. Bununla birlikte ortaya daha adil bir yaşam düzenine yönelik bulanık eğilimler çıkmıştır.

Tırkova, o dönemle ilgili Hüseyin Cahit'in "Yeni Zelanda'ya gitmeyi hayal etmiştik" sözlerini de aktarır. Orada toprak alıp tarımla uğraşmayı planlamışlardır. Ancak kimsenin bunun için yeterli parası yoktur. Bir arkadaşları evini satar, yol parasını çıkarırlar. Hatta Cavit Bey de onlarla birlikte gelecektir. Ancak hiçbir yere gitmezler.

Edebiyatla ilgili hayalleri gençlik fantezilerinden ağır basar. Tırkova'ya göre Hüseyin Cahit, milli edebiyatı Arapçanın etkisinden kurtararak büyük bir kültür hizmeti vermektedir. Parlak bir üsluba sahip olan Hüseyin Cahit, canlı ve anlaşılır konuşma diliyle yayınlar yapmaktadır.

Tırkova, Hüseyin Cahit'in mebus kimliğine de değinir. İstanbul'dan mebus seçilen Cahit Bey, hiçbir zaman kürsüye çıkıp konuşma yapmamıştır. Tırkova, kitabında Cahit Bey'in "Kürsüde bir çocuk gibi çaresizim" sözlerini de aktarır. Cahit Bey'in konuşkan olmadığını, daha çok dinlemeyi sevdiğini yazar.

Rus kadın yazar, Hüseyin Cahit'in İstanbul'un merkezinde bulunan -matbaanın ve yayın kurulunun da içinde yer aldığı- evine konuk olmuştur:

> "Makineler tıkırdıyor, etraf boya kokuyor. Nöbetçi, yaş tashih provasıyla koşuşturuyor. Nöbetçinin başını fes süslese de bütün bu gazete koşuşturmasının bilindik ayrıntıları Batı hayatının ana çalar saati olan basını hatırlatıyor. Basın artık İstanbul'da da insanların uyumasına izin vermiyor."

Diplomatların, gazetecilerin, profesörlerin, yabancı misafirlerin sık sık ziyaret ettiği Hüseyin Cahit'in oldukça mütevazı bir çalışma odası vardır. Küçük odada ucuz bir masa, duvarlarda Avrupalı ressamların resimlerinin düşük kalite fotoğrafları, raflarda birkaç büst... Tırkova'nın ifadesiyle herhangi bir mütevazı Batılı yazarın odasından farksızdır. Pahalı, aşırı moda, frapan hiçbir şey yoktur. Tırkova, izlenimlerini şöyle sürdürür:

> "Hüseyin Cahit basit yaşardı ve ayrıca ziyaretçilerini her türlü gösterişten uzak karşılardı. Her samimi Türk gibi soruları sakin ve dikkatlice dinler ve onlara içtenlikle

cevap verirdi. Kendi değerini bilirdi ama hiçbir zaman büyüklük taslamaz, kendine önem ve iktidara yakın insanların sevdiği gibi gizem atfetmezdi.

'—Biz Jön Türkler, hakkımızda konuşulduğu gibi kötü değiliz' dedi yeni gelenlere hafif bir gülümsemeyle Hüseyin Cahit. 'Birçok şeyde hata yaptık. Eleştirecek şeyler bulursunuz. Ama durumunuzun zorluklarını anlamayı deneyin ve adil olmaya çalışın.'"

Tırkova, Hüseyin Cahit'in yumuşak ve iyi huylu bir insan olduğunu, kendini Avrupa hümanizminin samimi bir öğrencisi saydığını ama düşmanla sert bir şekilde hesaplaşmayı zorunlu ve doğal gördüğünü vurgular. Bir keresinde Avrupalı gazeteciler ölüm cezasından nefretle bahsettiklerinde Hüseyin Cahit, onları saygıyla dinlemiş ve şunları söylemiştir: "Neden böyle karşısınız ölüm cezasına? Bazen onsuz olamayacağı durumlar olabilir. İnsanları uzun süreliğine hapse tıkmak daha mı iyi? Hemen öldürmek daha basit."

Ama aynı Hüseyin Cahit, siyasi mücadelenin en ateşli döneminde sokakta rastladığı terk edilmiş bir bebekle ilgili *Tanin*'de yazılar da yazmıştır. Tırkova'nın ifadesiyle Cahit Bey çocukları çok sevmektedir ve kendi oğluna şaşırtıcı bir yumuşaklıkla davranmaktadır. Hatta çocuğun, babasının önemli misafirleri olduğu zamanlar bile çalışma odasında koşturduğu olmaktadır. Böyle bir durumda gururla "bu, benim oğlum" diyen Hüseyin Cahit, gülümseyerek ona güven verip yumuşak bir ses tonuyla çocuğa Türkçe birkaç kelime etmiştir.

Tırkova, Hüseyin Cahit'in karısının eğitimsiz olduğunu, sadece Türkçe konuştuğunu ve kocasının içini kaynatan endişelerden, karmaşık sorunlardan çok uzak olduğunu da ekler.

Rus kadın gazeteciye göre parlak ve başarılı, zeki, yetenekli, iyi kalpli bir insan olan Hüseyin Cahit, Allah vergisi olan bu doğal özellikleriyle her ülkede birinci sıralarda yer alabilecektir.

Bir keresinde Tırkova'nın Türk köylerini, gelenek ve göreneklerini sorması üzerine Hüseyin Cahit, bu konu üzerine hiçbir zaman düşünmediğini itiraf etmiş ve birlikte gidip meseleyi yerinde incelemeyi önermiştir. Bunun üzerine Hüseyin Cahit, ilk defa Anadolu'ya ve Adana'ya Tırkova'yla birlikte gitmiştir.

Tırkova, Hüseyin Cahit'in bu gezi sırasındaki "Hayret, Türkiye nasıl bir yerdir, bilmiyoruz. Mükemmel bir ülke..." sözlerini de aktarmıştır.

Tırkova'nın dikkat çektiği diğer bir olay da Hüseyin Cahit Bey'in 31 Mart İsyanı günlerinde Rus Büyükelçiliği'nde saklanmasıdır. *Tanin*'in bürosunun basılmasının ardından Hüseyin Cahit, Rus Büyükelçiliği'ne sığındıktan sonra bir Rus gemisiyle Odesa'ya gitmiş ve burada General Tolmaçev'in konuğu olmuştur. Hüseyin Cahit, isyanın bastırılmasının ardından İstanbul'a geri dönecektir.[56] Türk gazeteci Rus Büyükelçiliği'nde saklandığı sırada Zinovyev, kendilerine yönelik bu darbe hazırlığını nasıl öngöremediklerini sorunca, "Bu sadece aptal olduğumuzu kanıtlar" şeklinde cevap vermiştir.[57]

Rusya'dan gelip döneme tanıklık eden *Vestnik Yevropı* dergisi muhabiri A. Derental'in Hüseyin Cahit Bey'le ilgili değerlendirmeleri de Tırkova'yla benzerdir. Derental, 2 Kasım 1911 tarihli "İstanbul'dan Mektup"unda Hüseyin Cahit Bey'i İstanbul'daki siyasi ufkun en parlağı olmasa da en parlak yıldızlarından biri olarak tanımlamıştır. Güzel, zarif, Avrupa eğitimi almış olan Hüseyin Cahit, kariyerine yetenekli bir edebiyatçı ve pedagog olarak başlamış ama devamında gazeteciliği ve siyaseti daha da büyük başarılarla sürdürmüştür.

Derental de Hüseyin Cahit'in 31 Mart İsyanı günlerinde Rus büyükelçiliğine sığındığına ve Rusya'ya kaçtığına değinir. O zamandan beri Hüseyin Cahit, İstanbul'da pek de popüler olmayan Rus-Türk yakınlaşması fikrine oldukça olumlu yaklaşmakta ve bu fikri, *Tanin* gazetesinin sütunlarında çıkan parlak ve iyi yazılmış makalelerle ateşli bir şekilde savunmaktadır.

Hüseyin Cahit Bey, 31 Mart İsyanı'nın bastırılmasından sonra isyancılara yönelik en sert tedbirlerin uygulanması gerektiğini savunmuştur. Takiben, Jön Türklerin iç politikası da tamamen Hüseyin Cahit'in bu teorik taleplerinin pratiğe uygulanması olmuştur.

---

56 Tırkova'nın Hüseyin Cahit'le ilgili anlatımları için bkz. Ariadna Tırkova, s.17, 22, 53, 59-60, 111-117.

57 Rus Büyükelçisi Zinovyev'in 1 (14) Nisan 1909 tarihli 68 no.lu raporunun ilgili bölümü için bkz. "Turetskaya Revolyutsiya 1908-1909 gg.", *Krasnıy Arhiv*, no. 45 (1931), s.30-31.

Derental'in Hüseyin Cahit Bey'le ilgili son sözleri şöyledir:

"Hüseyin Cahit Bey, parlamentoda kürsüden çok nadir konuşma yapar. Onun sessizliğinde gizli, kendine inanan bir güç hissediliyor. Etkili sözler yığınına hiç ihtiyacı yok. Hüseyin Cahit susar... Ama yönetir!..."[58]

Halide Edip Hanım

1911-1912 yıllarında İstanbul'da görev yapmış olan Rus kadın gazeteci Ariadna Tırkova, 1916 yılında Petrograd'da çıkan kitabında Halide Edip'e ayrı bir yer ayırır. Tırkova, özellikle Hüseyin Cahit Bey'le yaptığı sohbetlerden yola çıkarak, tüm genç Türkiye'nin Halide Edip'i sadece yetenekli bir romancı olarak değil, ateşli ve faal bir vatansever olarak da tanıdığını, bir kadın olarak isminin Osmanlı milletinin çağdaşlaşması ve uyandırılmasıyla birlikte anıldığını belirtir.

Tırkova'ya göre Halide Edip, Türkiye'deki kültür insanları arasında en saygın yerlerden birine sahiptir. Onun temsil ettiği aydınlar Batı'ya değer vermekte ve saygı duymakta ama vatanları olan Doğu'yu reddetmeyi ve Avrupalılar arasında kaybolup gitmeyi istememektedirler.

Rus gazeteci, edebiyat çalışmaları bakımından değerlendirirken Halide Edip'in esnek, canlı bir halk diliyle yazdığını, Türk dilini zenginleştirdiğini ifade eder.

Tırkova, *Tanin* gazetesinin başredaktörü Hüseyin Cahit Bey'le birlikte Halide Edip'i çalışma odasında ziyaret etmiştir. Hüseyin Cahit'in Halide Edip'le gurur duyduğunu ve bunda da haklı olduğunu söyler. Halide Edip'in odası sade, gösterişsizdir.

Tırkova'yı her şeyden önce şaşırtan şey Halide Edip'in güzelliği olur. Rus gazeteci, edebi bir dille ve ayrıntılı şekilde Halide Edip'i tasvir eder. Halide Edip'in gözlerinde karmaşık, zengin ve zeki manevi dünyasının ateşi yanmaktadır. Onda Avrupai bir sadelikle Doğu'nun ahengi büyülü bir şekilde birleşmiştir.

58 A. Derental, s.411.

Tırkova, ilk izlenimlerini şöyle anlatır:

"Ona bakınca, Türk kadınlarının çoğunda olduğu gibi kısık, yumuşak sesini dinleyince insan, onun kendisiyle, yazarlığıyla, eserlerinin mutluluğu ve hüznüyle dolu bir kulede yaşadığını düşünüyor. Ama ilk kelimelerinden itibaren görüyorum ki bu böyle değil. Kaderin hep yüzüne güldüğü biri değil, nöbetinde dimdik duran bir asker o. Bu sanatçının alımlı dış görünüşünün altında güçlü ve inatçı bir kadın toplum işçisi yaşıyor. Hiçbir şekilde hiçbir işten kaçmayan bir işçi. Bizde küçümsenerek ufak kültürel işlerden sayılan şeyleri gönüllü olarak omzuna yüklemiş ve bu yükü daha yapılmamış Türk yollarında sivri taşların üzerinde taşıyor."

Tırkova, Halide Edip'in sadece çağdaş felsefi, toplumsal, estetik fikirleri benimsemediğini, ayrıca bu fikirlerin üretimine katıldığını, 17. yüzyıl Rusya'sında böyle bir kadının varlığı düşünülse, onun kahramanlığının boyutunun anlaşılacağının altını çizer.

Görüşme sırasında Rus gazeteci, Halide Edip'e sokakta çarşaf giyip giymediğini de sorar. Aldığı cevap şöyle olur:

"Tabii ki, başka nasıl olsun. Yoksa sokakta beni taşlarlar, sadece aşağılamaz, doğrudan öldürürler de. Evet, şimdilik bu önemli değil. Çarşaf, bizim en son savaşmamız gereken şey. Ben kendim alıştım ona. Avrupa'ya gittiğim zaman ilk günler herkesin yüzüme bakmasından utanıyorum."

Tırkova, bu görüşün sadece Halide Edip'in kişisel görüşü olmadığını yazar. Halide Edip'in kurduğu ve Rus kadın gazeteciyi de götürdüğü kadın kulübündeki genç kadınlar da çarşafın hayatın bir gerekliliği olduğu fikrini ileri sürmüşlerdir.

Halide Hanım, kadın kulübünde oturdukları zaman, "eğer Meşrutiyet ilan edilmeseydi biz hepimiz mahvolmuştuk" ifadelerini de kullanmıştır. Tırkova, bu cümleyi başka birçok kişiden de duyduğunu belirtir. Sohbet siyasete gelince Halide Hanım, "ben siyasetle uğraşmıyorum" diyecektir ama sözü Hüseyin Cahit Bey girer ve itiraz eder: "E peki, İstanbul'dan

ГОДЪ II ПЯТНИЦА, 30 АПРѢЛЯ 1910. № 18.

СТАМБУЛЬСКІЯ НОВОСТИ

ЕЖЕНЕДѢЛЬНАЯ ИЛЛЮСТРИРОВАННАЯ ГАЗЕТА

Выходитъ по Пятницамъ.

За уроками, картина Хаяли бея, купленная Императорскимъ музеемъ.

ПОДПИСНАЯ ЦѢНА

для Турціи для Россіи и заграницы

на 1 мѣс.—50 пара. 3 руб.

„ 6 мѣс. 40 „ 4 „

„ 3 „ 25 „ 2 р. 50 коп.

Цѣна отдѣльнаго экземпляра для ТУРЦІИ—60 пара, для РОССІИ—20 коп.

ЦѢНА ОБЪЯВЛЕНІЙ:

За одинъ печатный листъ на первой страницѣ—5 пиастр. 60 пара

„ „ „ послѣдней „ —2½ „ 30 коп.

За повторныя печатныя объявленія и со всѣхъ другихъ листовъ особыя условія по соглашенію редакціи.

АДМИНИСТРАЦІЯ и РЕДАКЦІЯ: „STAMBOULSKYA NOVOSTI"

Pera rue Grand Champ Persan № 21. TURQUIE Constantinople

Mehmet Perinçek, Celalettin Korkmasov'un torunu Anatoliy Korkmasov (en sağda) ve Prof. Dr. Kazbek Sultanov ile. Anatoliy Korkmasov'un evi (Moskova), 20 Nisan 2011.

mebus olmama kim yardım etti? Sizsiz hiçbir zaman meclise giremezdim."

Halide Edip, eğitimin önemini vurgulamıştır:

"Biz kendimiz için değil, gelecek kuşaklar için çalışıyoruz. Onlar meydana çıktığında bize gerek kalmayacak. Şu an biz vatana her şeyden önce en fazla ihtiyacı olduğu eğitimi, eğitimi ve eğitimi vermekle yükümlüyüz. Biz, cehaletle mücadele ediyoruz. Sokağa çıktığımda beni neyin beklediğini hiçbir zaman bilmiyorum. Herhangi bir bağnaz hoca her zaman beni öldürebilir."

Halide Hanım ile Hüseyin Cahit Bey, Türk milletinin gelişiminin önündeki en büyük engelin ruhban kesim olduğunu, bunların hayatın her alanına, siyasete, aileye vb. müdahale ettiklerini de vurgulamışlardır.

Tırkova, karşılaştığı bütün Jön Türklerin, kadınların Türkiye'deki durumunun halkın gelişimini durduran en zararlı frenlerden biri olduğunu kendisine söylediğini belirtir. Ona göre bu sözler boş laftan ibaret değildir. Bunun en önemli göstergesi, Jön Türklerin Halide Hanım'ın aydınlatma faaliyetlerine gösterdikleri olumlu ve özenli tavırdır.[59]

Ahmet Hikmet Bey

Ariadna Tırkova'nın Türkiye'de görüştüğü aydınlar arasında Ahmet Hikmet Bey de bulunmaktadır. Tırkova, Ahmet Hikmet Bey'in yarı şaka ama ciddi bir ironiyle söylediği şu sözleri aktarır:

"Her birimizin, her Türk yazarın eserlerinde gizli bir hüzün bulabilirsiniz. Farklı şekilde olamaz. Bizim ruhumuz karamsarlıkla zehirlenmiş. Bir kadın toplumunda bulunurken böyle üretken ve böyle güzel bir mutluluktan yoksun olmanın imkânı olabilir mi?"

Tırkova, Ahmet Hikmet Bey'i hızlı, ilginç, parlak ve zeki bir kişi olarak tanımlar. Ahmet Hikmet Bey Fransızcaya o kadar hâkimdir ki ancak sanatçıların bildiği derinlikte ko-

59 İlgili bölümler için bkz. Ariadna Tırkova, s.141, 151, 158-171.

nuşmaktadır. Kıyafeti ve tavırları iyi eğitimli bir Avrupalı gibidir. Mimikleri, özellikle de kaş hareketleri Doğu sohbetine Batı canlılığı katmaktadır. Çünkü Müslümanlar, özellikle de Türkler jestlerden kaçınmaktadır.

Tırkova, Rusya'da yaşamış Türklerin Ahmet Hikmet Bey'i "Türk Çehovu" olarak adlandırdığını, diğer bir grubun ise daha haklı olarak onu "Türk Maupassantı" olarak gördüğünü ifade eder. Tırkova'ya göre, tarz olarak Ahmet Hikmet Bey Türk edebiyatının Arap ve Fars etkisinden temizlenmesi için mücadele eden genç ve enerjik kuşağın bir parçasıdır.

Rus yazar, Ahmet Hikmet Bey'in her Türk gibi vatansever, ancak vatanseverliğe de kendine göre bir yaklaşımı olduğunu belirtir. Halktaki eksiklikleri görmekte ve uyuyanları uyandırmak istemektedir. Onun için dildeki yabancı etkisiyle savaşmak sadece tarz ve estetik meselesi değil, ayrıca milli bir yükümlülüktür de. Daha önce Türk şairlerinin yazdıkları dil, kitleler tarafından anlaşılamamıştır. Yapılması gereken, halka edebiyatını geri vermek ve edebiyat yoluyla Türk milletinin içindeki gücü hissetmesini sağlamaktır. Tırkova, Ahmet Hikmet Bey'in "ona şiirini geri vermek ve bilincini yükseltmek ve onu yeniden adam etmek zorundayız" sözlerini de aktarır.

Tırkova, Ahmet Hikmet Bey'in Hariciye Nezareti'nde maliye dairesinin müdürü olarak çalıştığını belirtmiş ve ona maliyeyle ne alakası olduğunu sormuştur. Ahmet Hikmet Bey'in gülerek verdiği cevap şöyle olur:

> "Emin olun ki dairemi mükemmel yönetiyorum. O zaman edebi heveslerime kilit vuruyorum. Bir de geçinmek lazım. Türk yazarlar edebiyatla geçinemiyor. Bu açıdan oldukça yoksuluz. En başarılı kitap iki-üç bin basıyor."

Ahmet Hikmet Bey Tırkova'ya, savaşa karşı ve antimilitarist olduğunu, ancak tabii ki özgürlük için savaşmak gerektiğini ama değmeyecek şeyler için insanların savaşmasını istemediğini de belirtmiştir.[60]

60 Tırkova'nın Ahmet Hikmet Bey'le ilgili anlatımları için bkz. Ariadna Tırkova, s.172-180.

Tıbbiyeli İbrahim

Tırkova, İstanbul'da yolunun kesiştiği Tıbbiyeli İbrahim'e kitabında ayrı bir bölüm ayırmıştır. Onunla yaptığı sohbetlerden, vatana içten bir bağlılık kokusu aldığını belirtir. Doğmakta olan yeni Türk aydın sınıfının bu genç temsilcisinin gözleri, "vatan"[61] kelimesini her ağzına alışında yumuşak ve sevinç dolu bir ışıltıyla parlamakta, dudakları sevecen bir gülümseyişe bürünmektedir. Sanki âşık olduğu kadının ismini söylemektedir.

Tırkova'nın anlatımıyla, tıp öğrencisi olan İbrahim, geldiği küçük taşra şehrinden (Halep) eski Türk kültürünün kendine has yumuşaklığını ve etkileyici kibarlığını yanında getirmiştir. İbrahim'de yüzeysel farfaracılık, karşılaştığınızda zoraki bir gülümsemeye yol açan İstanbul Türklerinin ucuz kibirli tavrı yoktur. Tırkova, İbrahim'e baktığında eskilere hak verdiğini; Türkiye'nin, başkentinden daha iyi olduğunu ifade eder.

İbrahim, tamamen yeni fikirlerle yoğrulmuştur. Şeriatın dar çerçevesinin dışına çıkmış, bağnazlığından uzaklaşmıştır. Ancak onda nihilizmin izine de rastlamak mümkün değildir: "Halkı eski inançlardan birden koparmak olmaz. Onlara hemen bilinç veremeyiz. O zaman onlardan geriye ne kalır?"

İbrahim, Rus kadın gazeteciye zaman zaman parıldayan siyah, vişne gibi yuvarlak gözleriyle ve beyaz dişleriyle Halep'ten İstanbul'a geliş öyküsünü anlatır. Eğitim seviyesi düşük ve zengin olmayan bir ailedendir. Babası sağken oğlunu okul eğitiminin "zararlarından" uzak tutmak için elinden geleni yapmıştır. Ancak daha meşrutiyetten önce ülkede yeni fikirlerin kıvılcımları çakmaya başlamış, özgürlük ve çağdaşlık arzusu doğmuştur. Bu kıvılcımlardan biri de İbrahim'in yüreğine düşmüştür.

Okuma isteği evdeki bütün engellere üstün gelmiş, ilkokuldan sonra liseye de devam etmiştir. Öğretmenleri onda, cahilliğin Türk milletinin baş düşmanı olduğu ve her vatanseverin ilk önce aydınlanma için mücadele etmesi gerektiği bilincini uyandırmıştır. Öğretmenleri, öğrencilerine bilgiye ulaşma mutluluğunu elde eden herkesin bunu diğerleriyle paylaşması gerektiğini anlatmıştır.

61 Yazar, Kiril harfleriyle Türkçe yazmaktadır.

İbrahim, yazları küçük şehrine döndüğünde okumak isteyenlere gönüllü ders vermiştir. Öğrencileri arasında biri oldukça yetenekli çıkmıştır. Bu çocuğun babası küçük bir dükkân sahibidir ve günde ancak 10-15 kuruş kazanabilmektedir ve bu yüzden çocuğun okuma şansı yoktur. Ama İbrahim çaresini bulur.

İbrahim, o esnada liseyi yeni bitirmiş, tıp okumak için İstanbul'a gitmek üzeredir. O dönemde İbrahim'in babası da ölmüştür. İşlere ağabeyi bakmaktadır. Ağabeyi, İbrahim'e ayda olduğu kadar 3-5 lira göndermeye söz verir. İbrahim, o günleri şöyle anlatır:

> "Ağabeyim okumuş biri değil. Onda vatan duygusu hiç yok. Arkadaşımı yanımda götüreceğimi ve elimde olanı onunla paylaşacağımı öğrendiği zaman ağabeyim bana bozuldu. Ona ülkenin eğitilmiş insana ne kadar ihtiyacı olduğunu öğretmemişler ve o da bunu anlamıyor."

İbrahim'in pek çarpıcı bir güzelliğe sahip olmayan esmer ve canlı yüzü, ağabeyine olan hoşgörüsünü, haklılığına olan inancını yansıtmaktadır. İbrahim, meşrutiyetin ilk günlerinde daha lisedeyken Halep meydanında devrimci konuşmalar yapmıştır. Şimdi de üniversitede iyi bir hatip olarak tanınmaktadır ve etkilidir.

İbrahim kararlı davranmış, öğrencisini İstanbul'a yanında getirmiştir. Onu liseye yazdırır. İkisi birlikte Kapalıçarşı'nın yakınında tek odalı bir evde kalmaktadır. Kış soğuğu ve dondurucu kuzey rüzgârları evin duvarlarından içeri sızmaktadır. Sabahları çoğu zaman kuru ekmek ve çayla geçiştirirler. Kahveye paraları yetmemektedir. Sonra her biri okula koşturur.

İbrahim'in Haydarpaşa'daki tıp fakültesine gitmek için 7'den önce evden çıkması gerekir. Saat 11'de yemek arası verilir. İbrahim, peynir ekmekle idare eder. Üniversitenin etrafında restoranlar vardır ama İbrahim'e göre bunlar zenginler içindir. Öğrencilerin yüzde 90'ı da aynı İbrahim gibi yiyeceğini yanında getirmektedir.

Genç tıbbiyeli, 4 gibi eve döner ve yemek hazırlar. Pilav, bakla, patates ve biraz da koyun eti. O da bazen. Eğer ağabeyi iyi gönderirse, para bunların hepsine yetmektedir. İbrahim bütün bunları Tırkova'ya maharetli ve eğlenceli bir şekilde an-

latır. Temiz nevresim takımlarını, düzgün giysileri ve hamama gitmeyi sevmektedir ama bunların hepsi para demektir.

İbrahim, Tırkova'nın sorusu üzerine parlamentoyla (Mebusan Meclisi) ilgili fikirlerini bir Arap masalıyla anlatır. Tırkova'ya göre İbrahim iyi bir anlatıcıdır. Mimikleri fikirlerini tamamlamaktadır.

Kralın oğlu kör olmuştur. Bunun üzerine kral, bilgini çağırmış ve oğlunu iyileştirmesini, yoksa kellesinin gideceğini söylemiştir. Bilgin, prensin görmesini sağlar. Ancak prensin yüreği de vahşileşmiş ve katılaşmıştır. Büyücü, prense kedi gözleri takmıştır. Kral, bu duruma çok mutlu olmuşsa da genç prensin ruhuna giren kötülüğü fark edememiştir. Bir gün bilgin, kralın düzenlediği ziyafete katılır ve koynundan çıkardığı fareleri etrafa salar. Prens, masanın üstünden atlayarak, misafirlerin gözü önünde bir kedi iştahıyla fareleri canlı canlı midesine indirir. İşte o zaman kral, oğluna neler olduğunu anlar.

> "İşte mebusların gözleri de bu prens gibi hiçbir av ya da kârlı iş görmüyordu. Ancak şimdi..." İbrahim, tam o esnada masaya parmağıyla "tak" diye vurur, sonra kollarını hemen göğsünde kavuşturur ve devam eder: "Önceden ilkeleri vardı ama iktidara gelince vatana duydukları sevgi yuvarlandı gitti, aynı yumurtanın kubbeden yuvarlanması gibi."

Tırkova'nın sorusu üzerine İbrahim, hiçbir partide yer almadığını, meşrutiyetçi olduğunu söyler. Zaten üniversitede okurken politikayla uğraşmak zordur. Eğer vatanın onların kuşaktan beklediğini yerine getiremezlerse, tarih önünde sorumlu olacaklardır. Ülkeye doktorlar, avukatlar, mühendisler, öğretmenler, bilgili memurlar lazımdır. Eğer çalışmazlarsa vatanı ölümden kurtaramayacaklardır.

Tırkova kitabında, Türklerin bilgiye ve emeğe yatkınlığını sağlamak için Türk Ocağı'nın kurulduğunu belirtir. Türk Ocağı'nın başında Rusya Türklerinden Yusuf Akçura'nın olduğunu, kurucuları arasında partisizlerden muhalefete, İttihatçılara kadar birçok ismin bulunduğunu vurgular. Siyasal arenada birbirine düşman olan bu insanlar, ülkenin geri kalmışlığıyla mücadele etmek için burada buluşmuşlar-

dır. İbrahim de içinde yer aldığı Türk Ocağı'nın faaliyetlerini şöyle anlatır:

"Her şeyden önce propaganda. Ben, kendi çapımda bütün öğrencileri şimdiden bu çalışmalara çektim. Hepsi Türklerin yeni baştan eğitilmesi gerektiği konusunda hemfikir. Kendi içimizde örgütlendiğimiz zaman her yerde, özellikle de emekçiler arasında fikirlerimizi anlatacağız."

Tırkova'nın en çok, İbrahim'in çalışkanlığı hoşuna gitmiştir. Bir yandan tıp okumakta, yemek pişirmekte, yarı aç hemşerilerini karanlıktan çıkarıp eğitimin ışığıyla aydınlatmakta, diğer yandan öğrenci sandığında ve Türk Ocağı'nda çalışmaktadır. İbrahim, gündelik hırsları bir kenara bırakmıştır.

Tırkova, "gençler arasında sizin gibi düşünenler çok mu?" diye sorunca İbrahim şu cevabı verir: "Tabii çok. İçinde vatan duygusu uyanmış herkes." "Vatan" kelimesi İbrahim'in yüzünü yine yumuşatmış ve aydınlatmıştır.

Tırkova, daha önceden bir araya geldiği Halide Edip Hanım'la İbrahim arasında benzerlik kurar. Rus kadın gazeteci, benzer ifadeleri onun yüzünde de görmüştür. Farklı kültürlerden gelen ve kişisel yetenekleri bakımından farklı olan bu iki insan, ortak yurtsever kaygılarda buluşmuşlardır. Eski dini bağnazlık ikisinde de yoktur, onun yerini dinsel bağlılık derecesindeki vatan sevgisi almıştır. Bu aynı duygu, küçük yarı vahşi Japonya'da güçlü ve nizami bir devlet yaratmıştır.

Tırkova, vatanla ilgili benzer sözleri Halide Hanım'dan da duyduğunu İbrahim'e söyler. İbrahim çocuklar gibi mutlu olur:

"Gerçekten mi? Halide Hanım'la benzer görüşleri mi söylüyorum? Ne kadar mutlu oldum. Tabii onu sadece ismen tanıyorum. Ama onunla gurur duyuyorum. Eğer kadınlar onun gibi bizle aynı işi yaparlarsa, o zaman kader vatanımızı sadece bir imtihandan geçirmeyecek, ayrıca ona merhamet de edecektir."

Tıbbiyeli İbrahim, bu tumturaklı cümleleri gırtlaktan gelen saf Asyatik seslerle ve kırık bir Fransızcayla kurmuştur. Ama boş ağdalı sözlerle değil, sade bir coşku ve romantizmle.

İbrahim'in sözlerinden, yeni doğmakta olan halkçılık dökülmektedir.[62]

Kurban Bayramı

Kurban Bayramı, Skokovskaya gibi, Rus kadın gazeteci Ariadna Tırkova'nın da dikkatini çekmiştir. Tırkova günlüklerinde, İstanbul'un 1911 Kasım'ındaki bayram günlerini anlatır. Tırkova'nın ifadesiyle İstanbul sokakları, özellikle de camilerin bulunduğu meydanlar koyun ve keçilerle doludur. Sırtı alacalı bulacalı desenlerle kaplı kısa ceketlerin içindeki Konyalı çobanlar ve muazzam büyüklükteki zarflara benzeyen geniş beyaz kepenekler içindeki Arnavut çobanlar, sabır ve inatla müşterilerle pazarlık etmektedir.

Yaşlı bir kadın peçesini açmış, çömelmiş bir vaziyette elleriyle koyunun her tarafını yoklamakta, etrafında çocuklar dört dönmektedir. Sonunda bütün gelgitlerin ardından yaşlı kadın kirli ceketinin altından para kesesini çıkarır, altın ve gümüş bozukluklarla ödemeyi yapar. Kadınla çoban arasında son bir münakaşa yaşanır. Tırkova, gönlünün yaşlı kadından yana olduğunu yazar. Ona göre İstanbul'da para bozdurmak, her saat yaşanan bir borsa oyunu gibidir. Cebinde ne kadar para olduğunu bilmek için simsar olmak gerekmektedir.

Daha sonra -Tırkova'nın ifadesiyle- Türkiye'deki yoksulluğun canlı örneği olan genç bir Kürt hamal, kocaman koyunun ayaklarını bağlar ve birçok gönüllünün yardımıyla koyunu sırtına alır.

Tırkova, koyunun sırtının aynı ağalarınki gibi olduğunu belirtir: Geniş, heybetli ve yağlı. Tüyleri ise gür ve taranmıştır. Parlak ve avanak gözleri ve minik ağzıyla küçük, kara kafası hamalın fesine çarpıp durmakta veya onun omzuna düşmektedir. Rus kadın yazar, yol boyunca onlarca hamalla karşılaşmıştır. Şehrin dar sokakları, yokuşları koyun taşıyan hamallarla doludur.

Tırkova, zenginlerin kurbanlık koyunları önce boyadıklarını, boynuzlarını, tırnaklarını ve hatta kulaklarını bile süslediklerini yazar. Koyunun kurban edilmesi için imam çağırılır.

62 Ariadna Tırkova, s.151-157.

Hatta bazen fakirlere dağıtmak için iki koyun birden kesilir. Bayram, büyüklerin, küçüklerin, zenginlerin, fakirlerin, herkesin bayramıdır.

Tırkova, hava karardıktan sonra minarelerde yanan ışıklarla İstanbul'un bir masal şehrine, görkemli bir operanın dekoruna benzediğini belirtir. Müezzinler ise birbiri ardına solistlere dönüşmektedir.[63]

63 Ariadna Tırkova, s.22-25.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi
BOA. BEO. 3053/228913.
BOA. DH.MKT. 2762/93.
BOA. DH.MKT. 2788/62.

Rusya Federasyonu Devlet Arşivi (GARF)
fond R-5402, liste 1, dosya 109.

Rusya Federasyonu Dış Politika Arşivi (AVPRF)
fond 151 (Politarhiv), liste 482, dosya 3073.
fond 149 (Turetskiy Stol), 1909, dosya 6891.

Rusya Toplumsal Siyasal Tarih Devlet Arşivi (RGASPİ)
fond 17, liste 100, dosya 6659.
fond 64, liste 1, dosya 21.
fond 544, liste 2, dosya 44.

Resmi Yayınlar

Meclisi Âyan Zabıt Ceridesi, c.1, devre 1, içtima senesi 2, TBMM Basımevi, Ankara: ty.

Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, c.1, devre 1, içtima senesi 2, TBMM Basımevi, Ankara, 1985.

Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, c.4, devre 1, içtima senesi 2, TBMM Basımevi, Ankara, 1986.

Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, c.5, devre 1, içtima senesi 2, TBMM Basımevi, Ankara, 1986.

Gazeteler ve Dergiler

Arkadaş	(İstanbul)
Bahçe	(Selanik)
Çolpan	(İstanbul)
Demet	(İstanbul)
Donanma	(İstanbul)
Eşref	(İstanbul)
Haftalık Şûrâ-yı Ümmet	(İstanbul)
İkdam	(İstanbul)
İnkılâp	(İstanbul)
İştirak	(İstanbul)
İttihat ve Terakki	(Selanik)
Journal des Travailleurs (İşçiler Gazetesi)	(İstanbul)
Kadın	(Selanik)
Mehasin	(İstanbul)
Millet	(İstanbul)
Musavver Hale	(İstanbul)
Musavver Muhit	(İstanbul)
Ramazan	(İstanbul)
Resimli Kitap	(İstanbul)
Resimli Roman Mecmuası	(İstanbul)
Sabah	(İstanbul)
Sancak	(İstanbul)
Servet-i Fünûn	(İstanbul)
Sırat-ı Müstakim	(İstanbul)
Silah	(Selanik)
Stambulskie Novosti	(İstanbul)
Şark-ı Rus	(Tiflis)
Şehbal	(İstanbul)
Şûrâ-yı Ümmet	(İstanbul)
Tanin	(İstanbul)
Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası	(İstanbul)
Tedrisat-ı İbdidaiyye Mecmuası	(İstanbul)
Tonguç	(İstanbul)
Türk Derneği	(İstanbul)
Yeni Gazete	(İstanbul)
Yeni Tasvir-i Efkâr	(İstanbul)
Zaman	(Selanik)

Yıllıklar

Musavver Nevsal-i Osmanî, 2. sene - 1326 Sene-i Maliyyesine Mahsus, mu. Ekrem Reşat ve Osman Ferit, Matbaa-i Hayriye ve Şürekası, İstanbul, 1326.

Musavver Nevsal-i Osmanî, 3. sene - 1327 Sene-i Maliyyesine Mahsus, mu. Ekrem Reşat ve Osman Ferit, Şems Matbaası, İstanbul, 1327.

Musavver Salname-i Servet-i Fünûn, 1. sene, câ. ve mu. İsmail Suphi ve Mehmet Fuat, Ahmet İhsan ve Şürekası Matbaacılık Osmanlı Şirketi, İstanbul, 1326.

Musavver Salname-i Servet-i Fünûn, 2. sene, câ. ve mu. İsmail Suphi ve Mehmet Fuat, Ahmet İhsan ve Şürekası Matbaacılık Osmanlı Şirketi, İstanbul, 1327.

Musavver Salname-i Servet-i Fünûn, 3. sene - 1328 Sene-i Maliyyesine Mahsus, câ. ve mu. İsmail Suphi, Ahmet İhsan ve Şürekası İstanbul.

Nevsal-i Millî, 1. sene, câ. ve mü. T. Z., Artin Asadoryan ve Mahdumları Matbaası, Dersaadet, 1330.

Nevsal-i Osmanî, 1. sene - 1325 Sene-i Maliyyesine Mahsus, mu. Ekrem Reşat ve Osman Ferit, Matbaa-i Âmedi, 1325.

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 65. sene - 1326 Sene-i Maliyyesi, Selanik Matbaası, Dersaadet, 1326.

Türk Yılı 1928, top. Akçuraoğlu Yusuf, Yeni Matbaa, İstanbul, 1928.

Kitaplar, Makaleler ve Ansiklopediler

A. R., *Abdülhamid-i Sânî ve Devr-i Saltanatı Hayat-ı Hususiyye ve Siyasiyyesi*, c.3, Matbaa-i Hayriye, İstanbul, 1327.

ABDULLAYEV, M. A., "Sotsialnıe İdealı i Vozzreniya Celal-Ed-Dina Korkmasova", *D-E. A. Korkmasov (K 130-letiyu So Dnya Rojdeniya)*, Rossiyskaya Akademiya Nauk, Dagestanskiy Nauçnıy Tsenter, İnstitut İstorii, Arheologii i Etnografii, Moskva, 2009.

ADANIR, Fikret, *Makedonya Sorunu - Oluşumu Ve 1908'e Kadar Gelişimi*, çev. İhsan Catay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996.

ADIVAR, Halide Edib, *Mor Salkımlı Ev*, 7. basım, Özgür Yayınları, İstanbul, Kasım 2005.

AFFAN HİKMET, "Türkiye Komünist Partisi Milli Azadlık Savaşı Devrinde", *Milli Azadlık Savaşı Anıları*, TÜSTAV Yayınları, İstanbul, Mart 2006.

AHMAD, Feroz, *İttihat ve Terakki 1908-1914*, çev. Nuran Yavuz, 7. basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, Ekim 2007.

AHMAD, Feroz, *İttihatçılıktan Kemalizme*, çev. Fatmagül Berktay, 3. basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, Mart 1996.

AHMED EMİN [YALMAN], *The Development Of Modern Turkey As Measured By Its Press*, Faculty of Political Science Columbia University, New York, 1914.

AHMET SAİB, *Tarih-i Meşrutiyet ve Şark Mesele-i Hâzırası*, Necm-i İstikbal Matbaası, Dersaadet, 1328.

AHMET ŞERİF, *Anadolu'da Tanîn*, c.1, haz. Mehmed Çetin Börekçi, TTK Yayınları, Ankara, 1999.

AHMET ŞERİF, *Arnavudluk'da, Sûriye'de, Trablusgarb'de Tanîn*, c.2, haz. Mehmed Çetin Börekçi, TTK Yayınları, Ankara, 1999.

AKAL, Emel, "Türkiye Komünist Partisi'nde Dr. Fuat Sabit Fraksiyonu ve Süleyman Nuri Faktörü", *1920-21'ler Türkiyesi ve Mustafa Suphi'lerin Dönüşü*, TÜSTAV Yayınları, İstanbul, Haziran 2005.

AKBİYEV, S. H., "Na Grebne Kulturnogo Vozrojdeniya", *D-E. A. Korkmasov (K 130-letiyu So Dnya Rojdeniya)*, Rossiyskaya Akademiya Nauk, Dagestanskiy Nauçnıy Tsenter, İnstitut İstorii, Arheologii i Etnografii, Moskva, 2009.

AKŞİN, Sina, "Avrupa Büyük Devletleri İttihat ve Terakki'yi Neden Sevmiyorlardı?", *Tarık Zafer Tunaya Anısına Yadigâr-ı Meşrutiyet*, haz. Mehmet Ö. Alkan, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, Şubat 2010.

AKŞİN, Sina, *Jön Türkler ve İttihat Terakki*, 2. basım, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, Kasım 1998.

AKŞİN, Sina, *Şeriatçı Bir Ayaklanma 31 Mart Olayı*, 3. basım, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, Kasım 1994.

AKÜNAL, Dündar, "Jön Türk Gazeteleri", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c.3, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.

AKYÜZ, Kenan, *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri 1860-1923*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1995.

ALBAYRAK, Hasan, *Milletin Tarihinden Ulusun Tarihine İkinci Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Ulus-Devlet İnşa Sürecinde Kurumsal Tarih Çalışmaları*, Kitabevi, İstanbul, 2009.

ALİMOV, A. A. "Revolyutsiya 1908 Goda v Turtsii", *Probujdenie Azii. 1905 God i Revolyutsii Na Vostoke*, OGİZ-SOTsEKGİZ, Leningrad, 1935.

ALİYEV, G. Z., *Turtsiya v Period Pravleniya Mladoturok (1908-1918 gg.)*, İzdatelstvo "Nauka", Moskva, 1972.

ALİYEV, K. M., "Taynı Biografii Celala Korkmasova", *D-E. A. Korkmasov (K 130-letiyu So Dnya Rojdeniya)*, Rossiyskaya Akademiya Nauk, Dagestanskiy Nauçnıy Tsenter, İnstitut İstorii, Arheologii i Etnografii, Moskva, 2009.

AND, Metin, *Meşrutiyet Döneminde Türk Tiyatrosu (1908-1923)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1971.

AND, Metin, *Tanzimat ve İstibdat Döneminde Türk Tiyatrosu (1839-1908)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1972.

ARSEVEN, Celâl Esad, *Sanat ve Siyaset Hatıralarım*, haz. Ekrem Işın, İletişim Yayınları, İstanbul, Aralık 1993.

ASLAN, Yavuz, *Birinci Doğu Halkları Kurultayı (1-7 Eylül 1920 - Bakû)*, Kaynak Yayınları, İstanbul, Ekim 2007.

ATALAY, Bülent, *Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin Siyasi Faaliyetleri (1908-1923)*, Tatav Yayınları, İstanbul, 2001.

ATASAĞUN, Yusuf Saim, *Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası 1888-1939*, Kenan Basımevi ve Klişe Fabrikası, İstanbul, 1939.

ATAY, Falih Rıfkı, *Çankaya*, Doğan Kardeş Matbaacılık, İstanbul, 1969.

AVCIOĞLU, Doğan, *31 Mart'ta Yabancı Parmağı*, Bilgi Yayınevi, Ankara, Temmuz 1969.

Azerbaycan-Türkiye Münasibetleri 1920-1922, Azatam, Bakı, 2002.

BAĞCI, Serpil, Filiz Çağman, Günsel Renda ve Zeren Tanındı, *Osmanlı Resim Sanatı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2006.

BALAYEV, Aydın, *Azerbaycanskie Turki: Protsessı Formirovaniya Natsii i Natsionalnoy İdentiçnosti Na Rubeje XIX-XX vv.*, Qanun, Baku, 2010.

"Bayazıd Camii Avlusunda Ramazan Sergileri", *İstanbul Ansiklopedisi*, c.4, haz. Reşad Ekrem Koçu, İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, İstanbul, 1960.

BAYRAKTAR, Kaya, *Makedonya Sorunu ve Uluslararası Malî Komisyon (1902-1909)*, Birleşik Yayınevi, Ankara, Ekim 2011.

BERKES, Niyazi, *Patrikhane ve Ekümeniklik*, Kaynak Yayınları, İstanbul, Haziran 2002.

BERZEG, Sefer E., *Kafkasya Bibliyografyası*, Chiviyazıları Yayınevi, İstanbul, Nisan 2005.

BERZEG, Sefer E., *Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti 1917-1922, Sovyet Karanlığına Girerken*, c.3, Birleşik Kafkasya Derneği, İstanbul, Ocak 2006.

BİRGEN, Muhittin, *İttihat ve Terakki'de On Sene, İttihat ve Terakki Neydi?*, c.1, haz. Zeki Arıkan, Kitap Yayınevi, İstanbul, Mart 2006.

BİRGEN, Muhittin, *İttihat ve Terakki'de On Sene, İttihat ve Terakki'nin Sonu*, c.2, haz. Zeki Arıkan, Kitap Yayınevi, İstanbul, Nisan 2006.

BİRİNCİ, Ali, *Tarihin Gölgesinde - Meşâhir-i Meçhûleden Birkaç Zât*, Dergâh Yayınları, İstanbul, Şubat 2001.

Birinci Doğu Halkları Kurultayı – Baku 1920 (Belgeler), 3. basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, Şubat 1999.

BOZBORA, Nuray, *Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk ve Arnavut Ulusçuluğu'nun Gelişimi*, Boyut Kitapları, İstanbul, Ocak 1997.

BOZKURT, Gülnihâl, *Alman – İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)*, 2. basım, TTK Yayınları, Ankara, 1996.

BUTAYEV, M. D., "Celal-Ed-Din Korkmasov – Vıdayuşiysya Jurnalist i Publitsist", *D-E. A. Korkmasov (K 130-letiyu So Dnya Rojdeniya)*, Rossiyskaya Akademiya Nauk, Dagestanskiy Nauçnıy Tsenter, İnstitut İstorii, Arheologii i Etnografii, Moskva, 2009.

BUTBAY, Mustafa, *Kafkasya Hatıraları*, 2. basım, TTK Yayınları, Ankara, 2007.

CEZAR, Mustafa, *Sanatta Batı'ya Açılış ve Osman Hamdi*, c.1-2, Erol Kerim Aksoy Kültür, Eğitim, Spor ve Sağlık Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995.

ÇAPANOĞLU, Münir Süleyman, *Türkiye'de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi*, Pınar Yayınevi, İstanbul, 1964.

ÇELİK, Bilgin, *İttihatçılar ve Arnavutlar - II. Meşrutiyet Döneminde Arnavut Ulusçuluğu ve Arnavutluk Sorunu*, Büke Kitapları, İstanbul, Ağustos 2004.

ÇETİNKAYA, Y. Doğan, "Liberal, Sosyalist, İttihatçı Boykot Gazetesi: Gâve", *Müteferrika*, no. 20 (Güz 2001).

ÇOÇİYEV, G. V., *Severokavkazskie (Çerkesskie) Organizatsii v Turtsii (1908-1923 gg.)*, İPO SOİGSİ, Vladikavkaz, 2009.

DAVIDOV, Vladimir, *Putevıe Zapiski*, c.2, Tipografiya Y. Fişera, Sankt Peterburg, 1840.

DEMİR, Fevzi, *Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri 1908-1914*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, Haziran 2007.

DEMİRCİ, H. Aliyar, *İkinci Meşrutiyet'te Âyan Meclisi 1908-1912*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, Mart 2006.

DEMİREL, Fatmagül, *II. Abdülhamid Döneminde Sansür*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, Mart 2007.

DEMİROĞLU, Faiz, *Abdülhamide Verilen Jurnaller*, Tarih Kütüphanesi Yayınları, İstanbul, 1955.

DERENTAL, A., "Pismo İz Konstantinopolya", *Vestnik Yevropı*, no. 12 (1911).

DİZDARZADE, Handan, *İstanbul Mevlevihaneleri*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul, Ocak 2010.

DÖNMEZ, Cengiz ve Şahin Oruç, *II. Meşrutiyet Dönemi Tarih Öğretimi (Tedrisât-ı İptidâiye Mecmuâsına Göre)*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2006.

DURU, Kâzım Nami, *Arnavutluk ve Makedonya Hatıralarım*, Sucuoğlu Matbaası, İstanbul, 1959.

DURU, Kâzım Nami, *İttihat ve Terakki Hatıralarım*, Sucuoğlu Matbaası, İstanbul, 1957.

EBÜZZİYA, Ziyad, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Türkçe Dili Dışındaki Basını", *Türkiye'de Yabancı Dilde Basın "La Presse de Langue Etrangére en Turquie" (16-17-18 Mayıs 1984)*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1985.

ELDEM, Edhem, *Osman Hamdi Bey Sözlüğü*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2010.

ELDEM, Vedat, *Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1970.

ELMACI, Mehmet Emin, *İttihat Terakki ve Kapitülasyonlar*, Homer Kitabevi, İstanbul, 2005.

EMRE, Ahmet Cevat, *Atatürk'ün İnkılap Hedefi ve Tarih Tezi*, Ekin Basımevi, İstanbul, 1956.

EMRE, Ahmet Cevat, "1920 Moskova'sında Türk Komünistler", *Milli Azadlık Savaşı Anıları*, TÜSTAV Yayınları, İstanbul, Mart 2006.

[EMRE], Ahmet Cevat, *Bizde Kadın*, Kader Matbaası, Dersaadet, 1328.

EMRE, Ahmet Cevat, *İki Neslin Tarihi*, Hilmi Kitabevi, 1960.

[EMRE], Ahmet Cevat, *Yıldız'ın Sonu*, Jirayir-Keteon Matbaası, Dersaadet, 1325.

ERALP, Nejat, "İkinci Meşrutiyet'te Silahlı Kuvvetler İle İlgili Üç Önemli Kanun", *Dördüncü Askeri Tarih Semineri Bildiriler*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1989.

ERCOŞKUN, Tülay, "Ahmed Saib ve Sancak Gazetesi", *Kebikeç*, no. 26 (2008).

ERDEM, Nilüfer, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Hareketi (1919-1923)*, Derlem Yayınları, İstanbul, Ekim 2010.

ERGİN, Osman, *Türkiye Maarif Tarihi*, c.3-4, Eser Matbaası, İstanbul, 1977.

ERGÜN, Mustafa, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)*, Ocak Yayınları, Ankara, 1996.

ERYILMAZ, Bilal, *Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*, 2. basım, Risale Basın-Yayın, İstanbul, Mart 1996.

ERZBERGER, M., *Germaniya i Antanta. Memuarı*, Gosudarstvennoe İzdatelstvo, Moskva-Petrograd, 1923.

EYİCE, Semavi, "Arseven, Celâl Esat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c.3, İstanbul, 1991.

FARKAS, Paul, *Palace Revolution and Counterrevolution In Turkey (March-April 1909)*, İng. çev. Kenneth Kronenberg, The Isıs Press, Istanbul, 2005.

FATİH KERİMİ, *İstanbul Mektupları*, haz. Fazıl Gökçek, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2001.

FELEK, Burhan, *Yaşadığımız Günler*, Milliyet Yayınları, Nisan 1974.

FESCH, Paul, *Abdülhamid'in Son Günlerinde İstanbul*, çev. Erol Üyepazarcı, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş., İstanbul, 1999.

GABİDULLİN, H., "Problemı Mladoturetskoy Revolyutsii", *Revolyutsionnıy Vostok*, no. 3-4 (1934).

"Galata Mevlevihanesi", *İstanbul Ansiklopedisi*, c.11, haz. Reşad Ekrem Koçu, İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, İstanbul.

GAUTIER, Théophile, *İstanbul: Dünyanın En Güzel Şehri*, çev. Nuriye Yiğitler, Profil Yayıncılık, İstanbul, Nisan 2007.

GEORGEON, François, "İmparatorluktan Cumhuriyete İstanbul'da Ramazan", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşamak*, der. François Georgeon ve Paul Dumont, çev. Maide Selen, 2. basım, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.

GEORGEON, François, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura (1876-1935)*, çev. Alev Er, 3. basım, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Aralık 1999.

GERÇEK, Selim Nüzhet, *Türk Matbuatı*, der. Ali Birinci, Gezgin Kitapevi, Ankara.

GOLOBORODKO, İ. İ., *Staraya i Novaya Turtsiya*, Moskva, 1908.

GÖVSA, İbrahim Alâettin, *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, Yedigün Neşriyatı, (ty.).

GÜLSOY, Ufuk, *Cizyeden Vatandaşlığa Osmanlı'nın Gayrimüslim Askerleri*, Timaş Yayınları, İstanbul, Nisan 2010.

HACISALİHOĞLU, Mehmet, *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918)*, çev. İhsan Catay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Şubat 2008.

HAKSEVER, Ahmet Cahid, *Modernleşme Sürecinde Mevlevîler ve Jön Türkler*, H Yayınları, İstanbul, Nisan 2009.

HANİOĞLU, M. Şükrü, "Jön Türk Basını", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c.3, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.

HANİOĞLU, M. Şükrü, *Preparation For A Revolution – The Young Turks, 1902-1908*, Oxford University Press, New York, 2001.

HARRIS, George S., *Türkiye'de Komünizmin Kaynakları*, çev. Enis Yedek, 2. basım, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1976.

Hüseyin Siret, [ÖZSEVER], *Leyal-i Girizan*, Matbaa-i Ahmet İhsan, 1325.

IŞIN, Ekrem, *İstanbul'da Gündelik Hayat*, 4. basım, YKY, İstanbul, Şubat 2006.

İLERİ, Celal Nuri, *Uygarlıklar Çatışmasında Türkiye*, Togan Yayıncılık, İstanbul, 2008.

İRTEM, Süleyman Kâni, *Osmanlı Devleti'nin Mısır Yemen Hicaz Meselesi*, haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul, 1999.

İSKENDER, Kemal, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türk Resmi", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c.5, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.

İSKİT, Server, *Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları*, Başvekalet Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Yayınları, 1943.

İSKİT, Server R., *Türkiye'de Matbuat Rejimleri*, Ülkü Matbaası, İstanbul, 1939.

İSMAİL HABİB [SEVÜK], *Edebî Yeniliğimiz*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1935.

İstanbul'dan Geçen Ruslar, der. Orhan Uravelli, Ümit Yayıncılık, Ankara, 2005.

JELTYAKOV, A. D., "Gazeta 'Stambulskie Novosti' o Politike Mladoturok v Natsionalnom Voprose (1909-1910 gg.)", *D-E. A. Korkmasov (K 130-letiyu So Dnya Rojdeniya)*, Rossiyskaya Akademiya Nauk, Dagestanskiy Nauçnıy Tsenter, İnstitut İstorii, Arheologii i Etnografii, Moskva, 2009.

JELTYAKOV, A., "Vnutrennoe Polojenie Turtsii v Osveşenii Gazeti 'Stambulskie Novosti'", *Tyurkologiçeskiy Sbornik*, Leningrad, 1978.

KANLIDERE, Ahmet, "Türk Dünyasının Kültür ve Cazibe Merkezi Olarak İstanbul (1908-1914)", *Tarih İçinde İstanbul Uluslararası Sempozyumu, 14-17 Aralık 2010: Bildiriler*.

KANSU, Aykut, *1908 Devrimi*, çev. Ayda Erbal, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.

KARABEKİR, Kâzım, *İstiklâl Harbimizde Enver Paşa ve İttihat - Terakki Erkânı*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1990.

KARABEKİR, Kâzım, *İttihat ve Terakki Cemiyeti 1896-1909*, 2. basım, Emre Yayınları, İstanbul, Ocak 1995.

KARABULUT, Veysi, *Meşihât Müsteşârı Hüseyin Kâmil Efendi'nin Yemen Hatıraları (1912-1913)*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2010.

KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, c.9, TTK Yayınları, Ankara, 1996.

KAUFMAN, A., "'Dni Svobodı' v Konstantinopole", *Turetskiy Sbornik*, Sankt Peterburg, 1909.

KAYALI, Hasan, *Jön Türkler ve Araplar – Osmanlı İmparatorluğu'nda Osmanlıcılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık (1908-1918)*, çev. Türkan Yöney, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Ağustos 1998.

KAYMARAZOV, G. Ş., "O Jizni i Deyatelnosti Celal-Ed-Dina Korkmasova", *D-E. A. Korkmasov (K 130-letiyu So Dnya Rojdeniya)*, Rossiyskaya Akademiya Nauk, Dagestanskiy Nauçnıy Tsenter, İnstitut İstorii, Arheologii i Etnografii, Moskva, 2009.

KERİMOĞLU, Hasan Taner, *İttihat-Terakki ve Rumlar 1908-1914*, Libra Kitap, İstanbul, Eylül 2009.

KERİMOV, İ. A., "Posledniy Ekzamen", *D-E. A. Korkmasov (K 130-letiyu So Dnya Rojdeniya)*, Rossiyskaya Akademiya Nauk, Dagestanskiy Nauçnıy Tsenter, İnstitut İstorii, Arheologii i Etnografii, Moskva, 2009.

KERMAN, Zeynep, *Osman Fahri – Hayatı ve Şiirleri*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988.

KIRIMER, Cafer Seydahmet, *Bazı Hatıralar*, Emel Türk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı, İstanbul, 1993.

KIRIMLI, Hakan, *Kırım Tatarlarında Millî Kimlik ve Millî Hareketler (1905-1916)*, TTK Yayınları, Ankara, 1996.

KİREYEV, N. G., *İstoriya Turtsii XX Vek*, İV RAN, Moskva, 2007.

KOLAĞASI RESNELİ AHMET NİYAZİ, *Hatırat-ı Niyazi yahut Tarihçe-i İnkılâb-ı Kebir-i Osmanî'den Bir Sahife*, Sabah Matbaası, İstanbul, 1326.

KOLOĞLU, Orhan, "Celâl Nuri'nin *Jeune Turc* Gazetesi ve Siyonist Bağı", *Tarih ve Toplum*, no. 108 (Aralık 1992).

KOLOĞLU, Orhan, "Fransız Sosyalistlerine Göre İttihatçı Devrimi", *Tarih ve Toplum*, no. 96 (Aralık 1991).

KOLOĞLU, Orhan, *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, Pozitif Yayınları, İstanbul, Ağustos 2006.

KOLPAKİDİ, A. İ., PROHOROV, D. P., *İmperiya GRU. Oçerki İstorii Rossiyskoy Voyennoy Razvedki*, c.2, OLMA-PRESS, Moskva, 1999.

KORKMASOV, A., "Kak Bıl Podpisan Pervıy Sovyetsko-Turetskiy Dogovor", *Yoldaş*, 24 Mart 2006.

KORKMASOV, A., "Melioranskiy ili Taynı Biografii Celala Korkmasova (İz İstorii Taynoy Diplomatii i Razveddeyatelnosti Sekretnıh Slujb)", *Novoe Delo*, no. 4-13 (2004).

KORKMASOV, A. D.-E., "Relikviya Peterburgskogo Professora (Ştrihi K Biografii Celal-Ed-Dina Korkmasova)", *D-E. A. Korkmasov (K 130-letiyu So Dnya Rojdeniya)*, Rossiyskaya Akademiya Nauk, Dagestanskiy Nauçnıy Tsenter, İnstitut İstorii, Arheologii i Etnografii, Moskva, 2009.

KORKMAS, D. – SKOKOVSKAYA, M., *Putevoditel Po Kostantinapolyu i Yego Okrestnostyam*, 2. basım, İzdatelstvo Babok i Sın, Konstantinapol, 1919.

KORUCUOĞLU, Nevin, *Veled Çelebi İzbudak*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994.

KÖPRÜLÜ, Fuad, *Edebiyat Araştırmaları*, 3. basım, TTK Yayınları, Ankara, 1999.

KURAN, Ahmed Bedevî, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele*, Baha Matbaası, İstanbul, 1956.

KURAT, Akdes Nimet, *Türkiye ve Rusya*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990.

KURNAZ, Şefika, *II. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını*, MEB Yayınları, İstanbul, 1996.

KÜLÇE, Süleyman, *Osmanlı Tarihinde Arnavutluk*, İzmir, 1944.

LAZARYEV, M. S., *Kurdskiy Vopros (1891-1917)*, İzdatelstvo "Nauka", Moskva, 1972.

LENIN, V. I., *Collected Works*, c.15 ve 18, Progress Publishers, Moscow, 1973, 1975.

Les Russes Sur Le Bosphore, Imprimerie L. Babok & Fils, Constantinople, 1928.

LEVEND, Agâh Sırrı, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, 2. basım, TDK Yayınları, Ankara, 1960.

LÜTFİ SİMAVİ, *Sultan Mehmet Reşat Han'ın ve Halefinin Sarayında Gördüklerim*, c.1-2, Matbaa-i Osmaniye, 1340.

MAHMUD NEDİM BEY, *Arabistan'da Bir Ömür – Son Yemen Valisinin Hatıraları veya Osmanlı İmparatorluğu Arabistan'da Nasıl Yıkıldı?*, der. Ali Birinci, İsis Yayımcılık, İstanbul, Ağustos 2001.

MAHMUT, *Hafiyelerin Listesi*, 1909.

MANDELŞTAM, A. N., *Mladoturetskaya Derjava. İstoriko-Politiçeskiy Oçerk*, Tipo-litorg. T-va İ. N. Kuşnerev, Moskva, 1915.

MARSOT, Afaf Lutfi al-Sayyid, *Mısır Tarihi – Arapların Fethinden Bugüne*, çev. Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2007.

McCULLAGH, Francis, *The Fall of Abd-Ul-Hamid*, Methuen & Co. Ltd., London, 1910.

M-Ç., N., "Turetskiy Sbornik", *Jivaya Starina*, no. 2-3, 1909.

Meclis-i Mebusan ve Ayân Reisi Ahmed Rıza Bey'in Anıları, Arba Yayınları, İstanbul, Temmuz 1988.

MİRZABEKOV, M. Y., "Korkmasov i Problemı Kulturnogo Stroitelstva v Dagestane", *D-E. A. Korkmasov (K 130-letiyu So Dnya Rojdeniya)*, Rossiyskaya Akademiya Nauk, Dagestanskiy Nauçnıy Tsenter, İnstitut İstorii, Arheologii i Etnografii, Moskva, 2009.

MİTHAT PAŞA, *Mir'ât-ı Hayret*, c.2, naşiri Ali Haydar Mithat, Hilal Matbaası, İstanbul, 1325.

MİTHAT PAŞA, *Tebsıra-i İbret*, c.1, naşiri Ali Haydar Mithat, Hilal Matbaası, İstanbul, 1325.

Muhammed Ayaz İshaki Hayatı ve Faaliyeti, haz. Tahir Çağatay, Ali Akış, Saadet Çağatay-İshaki, Hasan Agay, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1979.

MUHAMMED FERİD, *Mısır Mısırlılarındır – İngiliz İşgaline Karşı Osmanlı Hilâfeti*, çev. Ali Benli ve Macit Karagözoğlu, Klasik, İstanbul, Kasım 2007.

MÜFTÜOĞLU Ahmet Hikmet, *Hâristan*, haz. Şehnaz Aliş, Dergâh Yayınları, İstanbul, Ağustos 2005.

NASUHOĞLU, Ahmet Muhtar, *Yâd-ı Mâzi ve Hayatımın Tarihi - Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Bir Hukukçunun Hatıraları*, haz. Ömer Hakan Özalp ve Ayşe Raziye Özalp, Dergâh Yayınları, İstanbul, Mayıs 2007.

NOVİÇEV, A. D., *Krestyanstvo Turtsii v Noveyşeye Vremya*, İzdatelstvo Vostoçnoy Literaturı, Moskva, 1959.

ODABAŞI, Arda, "II. Meşrutiyet'in İlk Tiyatro Dergilerinden *Musavver Tiyatro*", *Yeni Tiyatro*, yıl 2, no. 9 (Ocak-Şubat 2009).

ODABAŞI, İ. Arda, *Osmanlı'da Sosyalizm Türkçülük ve İttihatçılık -Rasim Haşmet Bey-*, 2. basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, Mayıs 2012.

ODABAŞI, İ. Arda, "31 Mart Vakası'nda Basına Yönelik Şiddet", *Müteferrika*, no. 35 (Yaz 2009).

ODABAŞI, İ. Arda, "Selanik İttihat ve Terakki Üçüncü Kulübü'nün Köylü/Köycü Gazetesi: Vatandaş", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, c.10, no. 22 (Bahar 2011).

ODABAŞI, Arda, "Tanzimatçılığa Karşı Yeni Osmanlılar", *Bilim ve Ütopya*, no. 132 (Haziran 2005).

OLGUN, Kenan, *1908-1912 Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın Faaliyetleri ve Demokrasi Tarihimizdeki Yeri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2008.

19. Yüzyılda Osmanlı Dış Ticareti – Tarihi İstatistikler Dizisi, c.1, haz. Şevket Pamuk, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, Ağustos 1995.

Oni Rukovodili GRU, Veçe, Moskva, 2010.

Osman Hamdi ve Sanayi-i Nefise Mektebi, Mimar Sinan Üniversitesi Yayını, Şubat 1983.

OSMAN NURİ, *Abdülhamid-i Sânî ve Devr-i Saltanatı Hayat-ı Hususiyye ve Siyasiyyesi*, c.2, Matbaa-i Hayriye, İstanbul, 1327.

Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Nizamnamesi, Rumeli Matbaası, Selanik, 1326.

Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe'nin Anıları, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, Kasım 1986.

Osmanlı Ressamlar Cemiyeti Gazetesi, haz. Yaprak Zihnioğlu, Kitap Yayınevi, İstanbul, Haziran 2007.

OSMANOV, A. İ., "Celal-Ed-Din Korkmasov – Vıdayuşiysya Gosudarstvennıy i Obşestvennıy Deyatel", *D-E. A. Korkmasov (K 130-letiyu So Dnya Rojdeniya)*, Rossiyskaya Akademiya Nauk, Dagestanskiy Nauçnıy Tsenter, İnstitut İstorii, Arheologii i Etnografii, Moskva, 2009.

OSTROROG, Dr. Count Léon, *Ankara Reformu*, çev. Yusuf Ziya Kavakçı, İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1972.

OZANSOY, Halit Fahri, *Eski İstanbul Ramazanları*, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, İstanbul, 1968.

ÖNAY, Aliye, "Türkiye'de Telefon Teşkilatının Kuruluşu", Çağını Yakalayan Osmanlı! - *Osmanlı Devleti'nde Modern Haberleşme ve Ulaştırma Teknikleri*, haz. Ekmeleddin İhsanoğlu ve Mustafa Kaçar, IRCICA, İstanbul, 1995.

ÖZÇELİK, Selahittin, *Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti*, TTK Yayınları, Ankara, 2000.

ÖZTEL, Muharrem, *II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Maliyesi*, Kitabevi, İstanbul, 2009.

ÖZYÜKSEL, Murat, *Hicaz Demiryolu*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Ekim 2000.

PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c.1-3, 16. basım, MEB Yayınları, İstanbul, 2004.

PARVUS EFENDİ, *Türkiye'nin Malî Tutsaklığı*, haz. Muammer Sencer, May Yayınları, İstanbul, Aralık 1977.

PATRICK, Mary Mills, *Son Sultanların İstanbulu'nda*, çev. Ayşe Aksu, Dergâh Yayınları, İstanbul, Mart 2009.

PAVLOVİÇ, M. P., "Revolyutsionnaya Turtsiya", *Turtsiya v Borbe Za Nezavisimost*, Nauçnaya Assotsiatsiya Vostokovedeniya Pri TsİK SSSR, Moskva, 1925.

PERİNÇEK, Mehmet, *Atatürk'ün Sovyetler'le Görüşmeleri*, 2. basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, Mart 2007.

PETROSYAN, Y. A., "Russkie v Osmanskoy İmperii: İstoriçeskiy Ekskurs", *Rossiyskie Sooteçestvenniki v Turtsii: İstoriya i Sovremennost*, Stambul, 2008.

PETROSYAN, Yuriy Aşatoviç, *Sovyet Gözüyle Jöntürkler*, çev. Mazlum Beyhan ve Ayşe Hacıhasanoğlu, Bilgi Yayınları, İstanbul, Nisan 1974.

PROTASOV, A. P., *Turtsiya i Turki*, Tipografiya M. Akinfiyeva i İ. Leontyeva, S.-Peterburg, 1900.

RACABOVA, Patimat Camalutdinovna, *Celal ed-Din Korkmasov - Vidnıy Obşestvennıy, Politiçeskiy Deyatel i Publitsist*, Dissertatsiya Na Soiskanie Uçenoy Stepeni Kandidata İstoriçeskih Nauk Dagestanskogo Gosudarstvennogo Universiteta, Mahaçkala, 2004.

RACABOVA, P. D., "Pravda Stranı Gor", *D-E. A. Korkmasov (K 130-letiyu So Dnya Rojdeniya)*, Rossiyskaya Akademiya

Nauk, Dagestanskiy Nauçnıy Tsenter, İnstitut İstorii, Arheologii i Etnografii, Moskva, 2009.
RAMSAY, W. M., *The Revolution in Constantinople and Turkey*, Hodder and Stoughton, London, 1909.
Recaî-zade M. Ekrem Bütün Eserleri II, haz. İsmail Parlatır, Nurullah Çetin, Hakan Sazyek, MEB Yayınları, İstanbul, 1997.
RIZA NUR, *Moskova-Sakarya Hatıraları*, 2. basım, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1993.
RIZA TEVFİK, *Tevfik Fikret Hayatı - San'atı - Şahsiyeti*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1945.
SARINAY Yusuf ve Recep Karacakaya, *1909 Adana Ermeni Olayları*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2012.
SENKEVİÇ, İ. G., "Mladoturetskaya Revolyutsiya 1908 g. i Albanskoe Natsionalnoe Dvijenie", *Sovyetskoe Vostokovedenie*, no. 1 (1958).
SİBGATULLİNA, Alfina, *Kontaktı Tyurok-Musulman Rossiyskoy i Osmanskoy İmperiy Na Rubeje XIX-XX vv*, İzdatelstvo "İstok", Moskva, 2010.
SİBGATULLİNA, Elfine, "Stambulskiye Novosti Gazetesi ve Türk Edebiyatı ile İlişkisi", *Türk Kültürü*, 2012/1.
SİBGATULLİNA, Elfine, "Stambulskiye Novosti Gazetesinde Tevfik Fikret ve Osmanlı Milli Marşı", *Türkbilig*, 2012/23.
Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi - II. Meşrutiyet Olayları (1908-1909), haz. Bayram Kodaman ve Mehmet Ali Ünal, TTK Yayınları, Ankara, 1996.
SORGUN, M. Taylan, *Bitmeyen Savaş Kütulamare Kahramanı Halil Paşa'nın Anıları*, 7 Gün Yayınları, İstanbul, 1972.
SÖNMEZ, Banu İşlet, *II. Meşrutiyette Arnavut Muhalefeti*, YKY, İstanbul, Nisan 2007.
STREIT, Clarence K., *Bilinmeyen Türkler*, 2. basım, Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012.
SÜLEYMAN NURİ, *Çanakkale Siperlerinden TKP Yönetimine - Uyanan Esirler*, TÜSTAV Yayınları, İstanbul, Haziran 2002.
SWIETOCHOWSKI, Tadeusz, *Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycanı 1905-1920*, Bağlam Yayınları, İstanbul, Ağustos 1988.
ŞEHBENDERZADE FİLİBELİ AHMET HİLMİ, *Muhalefetin İflası*, 2. tabı, Matbaa-i İslamiyye, Kostantiniye, 1331.

ŞEREMET, V., *Bosfor. Rossiya i Turtsiya v Epohu Pervoy Mirovoy Voyni Po Materialam Russkoy Voyennoy Razvedki*, Tehnologiçeskaya Şkola Biznesa, Moskva, 1995.

ŞİMŞİRGİL, Ahmet, *Taşa Yazılan Tarih Topkapı Sarayı*, Tarih Düşünce Kitapları, İstanbul, Ağustos 2005.

"Şurâ-yı Ümmet'ten Seçmeler", *Tarih ve Toplum*, no. 121 (Ocak 1994).

TAHMİSCİ-ZÂDE MEHMED MÂCİD, *Girit Hatıraları*, haz. İsmet Miroğlu ve İlhan Şahin, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1977.

TAHSİN PAŞA, *Abdülhamit – Yıldız Hatıraları*, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, İstanbul, 1931.

TANPINAR, Ahmet Hamdi, *Beş Şehir*, İş Bankası Kültür Cep Kitapları, Ankara, 1960.

TANPINAR, Ahmet Hamdi, *19uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, 9. basım, Çağlayan Kitabevi, İstanbul, 2001.

TANÖR, Bülent, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, 9. basım, YKY, İstanbul, Ekim 2002.

TCHARYKOW, N. V., *Glimpses Of High Politics Through War and Peace 1855-1929*, The Macmillan Company, New York, 1931.

TENGİRŞEK, Yusuf Kemal, *Vatan Hizmetinde*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981.

TER MINASSIAN, Anahide, "1876-1923 Döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketin Doğuşunda ve Gelişiminde Ermeni Topluluğunun Rolü", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923)*, der. Mete Tunçay ve Erik Jan Zürcher, çev. Mete Tunçay, 3. basım, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

TER-ARUTYUNOV, A., "Politiçeskie Partii v Sovremennoy Turtsii", *Russkaya Mısl*, no. 9 (Eylül 1908).

TERLİTSKİY, N., *Gecasskaya Jeleznaya Doroga v Mekku*, Voyennaya Tipografiya, Sankt Peterburg, 1911.

TEVETOĞLU, Fethi, *Ahmed Hikmet Müftüoğlu Hayatı ve Eserleri*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, Ağustos 1986.

Tevfik Fikret Bütün Şiirleri, haz. İsmail Parlatır ve Nurullah Çetin, 2. basım, TDK Yayınları, Ankara, 2004.

The "Farewell" Almanac, Imprimerie L. Babok&Fils, Constantinople, [1924].

TINAYRE, Marcelle, *Bir Kadın Gezgin Tinayre'nin Günlüğü Osmanlı İzlenimleri ve 31 Mart Olayı*, çev. Engin Sunar, Aksoy Yayıncılık, İstanbul, Ekim 1998.

TIRKOVA, Ariadna, *Staraya Turtsiya i Mladoturki. God v Konstantinopole*, Tipografiya B. M. Volfa, Petrograd, 1916.

TİMUR, Taner, *Marx-Engels ve Osmanlı Toplumu*, Yordam Kitap, İstanbul, 2012.

TOKAY, Gül, *Makedonya Sorunu - Jön Türk İhtilalinin Kökenleri (1903-1908)*, Afa Yayınları, İstanbul, Ocak 1995.

TOPRAK, Zafer, *Türkiye'de "Millî İktisat" 1908-1918*, Yurt Yayınları, Ankara, 1982.

TOPUZLU, Cemil, *İstibdat - Meşrutiyet - Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım*, haz. Hüsrev Hatemi ve Aykut Kazancıgil, 2. basım, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1982.

TOTOMYANTS, V., "Ekonomiçeskaya Poçva Turetskoy Revolyutsii", *Sovremennıy Mir*, bölüm 2, (Ekim 1908).

TÖRE, Enver, *II. Meşrutiyet Tiyatrosu (Yazarlar-Piyesler)*, Duyap Yayıncılık, İstanbul, 2006.

TROÇKİ, Lev, *Balkan Savaşları*, çev. Tansel Güney, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, Kasım 2012.

TSVETKOV, P., "Turtsiya i Abdul Gamid", *Srednyaya Aziya*, no. 6 (1910).

TUĞAY, Asaf, *İbret - Abdülhamid'e Verilen Jurnaller ve Jurnalciler*, Okat Yayınevi, İstanbul, (tarihsiz).

TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, c.1, İletişim ,Yayınları, İstanbul, 1998.

TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, c.3, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.

TUNCER, Hüseyin, *Servet-i Fünun Edebiyatı*, Akademi Kitabevi, İzmir, Kasım 1992.

TUNÇ, Salih, "Bir Fransız Gazetecinin Jön Türk Devrimi Sonrası Osmanlı Siyasal Ortamına İlişkin Gözlem ve Değerlendirmeleri", *100. Yılında II. Meşrutiyet - Gelenek ve Değişim Ekseninde Türk Modernleşmesi Uluslararası Sempozyumu*, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul, Haziran 2009.

TUNÇAY, Mete, *Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925)*, c.1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

TURAL, Erkan, *Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupa'da Devlet Sistemi*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, Ağustos 2009.

TURAL, Erkan, *Son Dönem Osmanlı Bürokrasisi - II. Meşrutiyet Dönemi'nde Bürokratlar, İttihatçılar ve Parlamenterler*, TODAİE Yayınları, Ankara, Şubat 2009.

"Turetskaya Revolyutsiya 1908-1909 gg.", *Krasnıy Arhiv*, no. 43-44-45 (1930-1931).

Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, c.3, kısım 6 (1908-1920), T.C. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1971.

UŞAKLIGİL, Halid Ziya, *Bütün Eserleri Bir Yazın Tarihi*, haz. Kübra Andı, Özgür Yayınları, İstanbul, Nisan 2005.

UŞAKLIGİL, Halid Ziya, *Bütün Eserleri Küçük Fıkralar (Hikâyeler)*, haz. Ferhat Aslan, Özgür Yayınları, İstanbul, Nisan 2004.

UŞAKLIGİL, Halid Ziya, *Saray ve Ötesi*, c.1-3, Hilmi Kitabevi, İstanbul, 1940-1941.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, 3. basım, TTK Yayınları, Ankara, 1988.

ÜLKEN, Hilmi Ziya, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, 7. basım, Ülken Yayınları, 2001.

ÜYEPAZARCI, Erol, "II. Meşrutiyet'in İlanı Sonrasındaki Gelişmeler Işığında Dönemin Nitelikli Mizah Dergisi: Kalem (I ve II)", *Müteferrika*, no. 33 ve 34 (Yaz ve Güz 2008).

VODOVOZOV, V., "Staryı Rejim v Turtsii i Mladoturki", *Turetskiy Sbornik*, Sankt Peterburg, 1909.

[YALÇIN], Hüseyin Cahit, *Hayat-ı Muhayyel*, Âlem Matbaası, Dersaadet, Nisan 1315.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, *Siyasal Anılar*, haz. Rauf Mutluay, 2. basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, Haziran 2000.

YALIMOV, İbrahim, "1876-1923 Döneminde Türkiye'de Bulgar Azınlığı ve Sosyalist Hareketin Gelişmesi", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923)*, der. Mete Tunçay ve Erik Jan Zürcher, çev. Mete Tunçay, 3. basım, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

YAVUZ, Erdal, "Jön Türk Basını", *İletişim*, 1981/2.

YESTİGNYEV, M., *Pravda o Turkah. İh Religiya, Nravı i Obıçai*, Tipografiya V. Y. Barbky, Moskva, 1877.
YETKİN, Sabri, *Ege'de Eşkıyalar*, 3. basım, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Ağustos 2003.
YÖNTEM, Ali Canip, "Abdülhamit Nasıl Bir İnsandı?!...", *Yakın Tarihimiz*, c.3, no. 27 (30 Ağustos 1962).
YÖNTEM, Ali Canip, "Her Yönü ile Abdülhamid", *Yakın Tarihimiz*, c.3, no. 29 (13 Eylül 1962).

1908 Devrimi, 15, 16, 18, 28, 30, 39, 53, 67, 68, 70, 74, 85, 97, 101, 115, 118, 130, 171, 173-175, 177, 178, 186, 198, 205, 207, 208, 211, 215, 221, 223, 232, 233, 245, 255, 257, 285, 286, 294, 297, 298, 310, 317, 326, 329, 330, 335, 338, 339, 362, 371, 376, 401-403, 405, 408, 409, 415-420, 456, 459, 460, 467, 472, 473, 476, 486, 488.
1897 Türk-Yunan Savaşı, 82, 232, 234.
31 Mart Olayı, 37-39, 67, 68, 71, 72, 82-89, 94, 97-99, 115, 125, 132, 141, 146, 148, 159, 173, 188, 189, 196, 264, 285, 297, 303, 307, 310, 316, 335, 336, 339, 343, 361, 371, 391, 393, 417, 432, 460, 467, 470, 477, 481, 498.

Abbott, George Frederick, 97.
Abdullah Cevdet, 406.
Abdurrahman Şeref Efendi, 72, 82, 84, 87, 297, 314, 335, 390, 391.
Abdülaziz, 73, 403, 405.
Abdülhak Hamit, 369, 381.
Abdülhalim Çelebi, 297.
Abdülhamit II., 38, 67, 71, 73, 76-80, 84, 85, 89-91, 110, 112, 116, 118, 119, 123, 124, 126, 130, 131, 148, 175, 180-182, 186, 188-190, 195, 209, 210, 223, 234, 257-261, 266, 267, 271, 296, 297, 305, 308, 312, 314, 335, 345, 346, 355, 364, 371, 372, 394, 402-405, 417, 419, 433, 459, 460, 464, 465, 468, 472, 474, 477-479, 487, 488, 494, 495.
Abdülmecit (sultan), 313, 314.
Abdülmecit Efendi (şehzade), 307.
Abdülrezak Bey, 262.
Abdülvâhid Çelebi, 297.
Abdürreşid İbrahim, 47.
Ağaoğlu Ahmet, 309.
Ahali Fırkası, 141, 144.
Ahmet Bey, 215-217, 304-306, 426.
Ahmet Mithat Efendi, 35, 360, 375-379.
Ahmet Paşa, 476.
Ahmet Refik Bey, 401.
Ahmet Rıza Bey, 29, 73, 87, 110-113, 206, 212, 288, 291, 292, 303, 307, 355, 387, 405, 406, 480-482, 485, 486.
Ahmet Saib Bey, 29, 30, 48, 73, 74, 76-79, 112, 117, 131, 174, 211, 227, 231, 254, 406.
Ahmet Şerif Bey, 104, 138, 247, 341.
Ahrar Fırkası, 140, 141.
Ahundov, M. F., 377.
Ahz-ı Asker Kanunu, 166.

Akyiğitoğlu Musa Bey, 35.
Ali Nusret Bey, 379.
Ali Vasfi Bey, 167.
Aliyev, Abiş, 31.
Aliyev, G. Z., 35, 91, 184.
Aliyev, K. M., 17.
Akçura, Yusuf, 33, 35, 169, 294, 332, 360, 376, 507.
Aleksandrov, Vladimir, 322, 323, 385-388, 428, 429.
Ali Suavi, 404.
Arif Bey, 35.
Arif İsmet Bey, 128.
Aristo, 31, 243, 438.
Arnavutluk, 69, 85, 148, 151, 197, 205-207, 230, 238, 242-252, 255, 257, 267, 268, 428.
Arşon, O. Y., 29.
Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi, 396.
Asker, 408.
Atatürk, Mustafa Kemal, 52, 56, 85, 159, 420.
Atıfet Celal Hanım, 303.
Avusturya-Macaristan, 206, 207, 216, 218, 222, 232, 250, 251, 267, 274-277, 413, 444, 485, 486.
Âyan Meclisi, 82, 88, 109, 115-120, 123-125, 129, 188, 292, 320, 412, 432.
Ayasofya Camii, 94, 109, 196, 316, 381, 393.
Ayaz İshakî, 33, 34, 379.
Azadamart, 132.
Azerbaycan, 58, 377.

Babanzade İsmail Hakkı Bey, 216, 241, 271.
Babanzade Ahmet Naim Bey, 379.
Bağdat, 115, 144, 194, 255, 260, 264, 266, 267, 389, 431.
Baha Bey, 465.
Baha Sait Bey, 56.
Bahattin Şakir Bey, 29, 33, 38, 53, 143.
Bakunin, Mihail, 412.
Belinskiy, V. G., 24.
Bellini, Gentile, 398.
Belyayev, 474.
Berkok, İsmail, 57.
Betin, Saffet Örfî, 243.
Beyazıt, 287, 317, 318, - Camii, 295.
Beyazıt II., 295.
Beyhekim Camii, 381.
Beyoğlu, 325.
Birjevıe Vedomosti, 460.
Blanqui, Auguste, 412.
Bolşevik Devrimi (Ekim Devrimi), 37, 51, 53.
Bosna-Hersek, 207, 211, 232, 486.
Boulanger, G., 400.
Boyacıyan Agop Efendi, 35.
Boykov, P. L., 61, 62.
Brandt, 475.
Bulatsel, 480.
Bulgar Federatif Halk Partisi, 144, 227.
Bulgaristan, 138, 206, 208, 211, 215- 219, 221, 227, 232, 233, 243, 267, 347.
Bunin, İ. A., 298.
Butbay, Mustafa, 56, 57.

Cavit Paşa, 488.
Cavit Bey bkz. Mehmet Cavit Bey.
Celal Bey, 32, 33, 56, 378, 380, 381, 430.
Celal Esat (Arseven), 378, 384, 385.
Cemal Bey, 110, 112-114, 126, 178, 181-184, 228, 230, 306, 308-310, 320, 322, 381-384, 401-403, 405-407, 409, 426-429, 431-433.
Celal Nuri (İleri), 187-190, 195, 309, 378, 429.
Cemiyetler Kanunu, 141.
Cenap Şahabettin, 30.
Charlotte, 28.
Comenius, J., 439.
Comte, August, 295.

Constantinople, de Byzance a Stamboul, 384.
Correspondance d'Orient, 80.

Çakırcalı Mehmet Efe, 310, 311, 426.
Çarıkov, N. V., 46, 72, 162, 216, 388, 489, 490.
Çernişevskiy, N. G., 24.
Çeteler Kanunu, 220, 221, 224, 227, 247.
Çırağan Sarayı, 109, 110, 112, 319-322, 484.
Çiçerin, N. G., 56, 58, 59.

Dağ, Şevket, 400.
Damat Ferit Paşa, 115-120, 123.
Danilov, 230, 231, 431
Danton, G. J., 437.
Darius, 323.
Darülfünun Dersleri, 408.
Daudet, Alphonse, 361.
Davıdov, Vladimir, 298, 326.
Demet, 303, 355, 357, 363.
Denikin, A., 55.
Derental, A., 156, 480-482, 498, 499.
Desmoulins, Camille, 360.
Dethier, Phillip Anton, 396.
Diderot, D., 24, 439.
Diran Kelekyan Efendi, 102, 123, 141, 156- 158, 217, 220, 262, 337 393.
Direklerarası, 287.
Divan Edebiyatı, 363.
Dobrolyubov, N., 24.
Doğu Halkları Kurultayı, 28, 51, 53.
Dolmabahçe Sarayı, 229, 293.
Donanma-i Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti, 337.
Donanma Mecmuası, 337.
Dreyfus davası, 24, 306.
Dumas, Alexandre, 376.
Duru, Kazım Nami, 244.
Dwight, Harrison Griswold, 97.

Ebüzziya Tevfik Bey, 379, 401.
Edebiyat-ı Cedide, 361-364.
Edward, 479.
Eliava, Şalva, 53.
El-Ceride, 272, 273.
El-Livâ', 272, 273.
El-Müeyyed, 128, 272.
Emre, Ahmet Cevat, 16, 18, 26, 29-32, 38, 39, 44, 48, 50, 54, 55, 77, 87, 94, 115-119, 124, 139, 140, 145-148, 151-156, 194-196, 198, 199, 217, 218, 220, 221, 233-238, 241-247, 249-251, 298-300, 303, 306, 362, 363, 366, 368, 371, 372, 393, 409, 417, 425, 428, 432.
Emrullah Efendi, 35, 123, 196, 197, 307, 308, 375, 376, 456.
Engels, Friedrich, 94.
Enver Bey/Paşa, 30, 52, 53, 55, 56, 81-83, 90, 91, 95, 240, 337, 381, 427, 468, 472, 479, 494.
Erozan, Celal Sahir, 369, 378, 379.
Erzberger, M., 471, 472.
Ethem Paşa, 81, 82, 428
Eugénie, 334.

Farkas, Paul, 97, 98, 101, 428.
Fatih Kerimi, 169, 314, 345, 364.
Fatih Sultan Mehmet, 151, 152, 155, 305.
Fatma Aliye Hanım, 303, 355.
Fecr-i Âtî, 363.
Fedakâran-ı Millet Cemiyeti, 141.
Fehim Paşa, 118.
Felek, Burhan, 284, 286, 287, 291.
Fener Rum Patrikhanesi, 151, 152, 165.
Ferdinand I., 219, 220, 228-230.
Ferit Paşa, 475.
Fesch, Paul, 402, 404, 406, 407.
Fethi Ahmet Paşa, 395.
Feyziye Mektebi, 131.
France, Anatole, 445.
Fransa, 24, 28, 51, 61, 72, 120, 157, 174, 211, 212, 222, 275, 309, 326,

334, 373, 374, 388, 439-441, 443, 444, 449, 451, 479, 491.
Fransız Devrimi (Fransa İnkılabı), 192, 360, 373, 440.
Fransız Sosyalist Partisi, 28, 35.
Fuat Paşa, 334.
Fuat Sabit (Ağacık), 52.
Fuzuli, 379, 380.

Gabidullin, H., 76, 208, 415, 460.
Gagarin, 476.
Galata, 36, 42, 136, 168, 169, 325, 337, 385, 465, 493.
Galata Mevlevihanesi, 294, 295, 297.
Galatasaray Lisesi (Mektep-i Sultani), 306-308, 432.
Gaspıralı, İsmail, 345.
Gautier, Théophile, 313, 314.
Gâve, *413*.
Genkurov, 361.
Gennadios, 151.
Gérôme, J. L., 400.
Gertsen, A. I., 24.
Girit, 38, 69, 73, 80, 205, 215, 232-238, 241, 242, 267, 268, 338, 404, 427, 429, 433.
Girs, 46.
Goloborodko, İ. İ., 287.
Gorst, Eldon, 269.
Grey, Edward, 208.
Guesde, Jules, 28.

Hâkimiyet-i Milliye, *60*.
Halide Edip (Adıvar), (Halide Salih), 303, 322,329-332, 355-357, 362, 369, 375, 425-427, 430, 499, 500, 503, 508.
Halil Bey (müze müdürü), 397.
Halil Bey / Paşa (ressam), 323-325, 400.
Halil Hamada Paşa, 175.
Halil Paşa (Kut), 30, 55,56, 312.
Halil Paşa (Bahriye Nazırı), 119.
Hallacyan Efendi, 138.
Hasan Efendi, 368.
Hasan Hulki Efendi, 38.
Hareket Ordusu, 84, 85, 88-90, 126, 160, 290, 303, 335, 470, 478, 479.
Hereke Fabrikası, 230.
Herriot, Edouard, 58.
Hicaz Demiryolu, 178, 181-183.
Hizbü'l Salah, 272.
Hizbü'l Ümme, 272, 273.
Hizbü'l Vatani, 269-273.
Hoca Kadri, 406.
Holmsen, 479.
Humbaracı Ahmet Paşa (Comte de Bonneval), 295.
Hürriyet-i Ebediye Tepesi, 229, 231.
Hürriyet ve İtilaf Fırkası, 108, 492.
Hüsamettin Bey, 476.
Hüseyin Hilmi (İştirakçi Hilmi), 409, 413.
Hüseyin Hilmi Paşa, 71, 112, 114, 138, 154, 188, 196, 257, 387.
Hüseyin Kamil Efendi, 256,261.
Hüsnü Yusuf Bey, 398.

Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası, 141.
Ispartalı Hakkı, 379.

İbrahim Alaattin, 379.
İbrahim Şinasi Efendi, 366.
İbrahim Hakkı Paşa, 73, 114.
İbrahim Tabet, 97, 426.
İkdam, 123, 144, 211, 221, 361, 376, 408.
İlm-i Hukuk ve Mukayese-i Kavânîn Mecmuası, 408.
İmam Yahya, 258, 261-263.
İngiltere, 61, 71, 72, 118, 120, 145, 160, 184, 206, 207, 209, 211, 222, 241, 258, 261, 269, 271-275, 374, 384, 390, 460, 479.
İrtem, Süleyman Kâni, 257, 258.
İnkılâp, 73, 146, 405.
İsa Bolatin, 242, 248.

İshak Sükûti, 406.
İskender Bey, 243.
İskender Paşa, 295.
İsmail Hakkı, 53, 55, 216.
İsmail Kemal Bey, 37, 38, 95, 435, 436.
İsmail Sıtkı Bey, 167.
İsmail Suphi, (Soysallıoğlu) Bey, 109, 175, 211, 285, 312, 327, 395.
İsmet Hakkı Hanım, 303.
İstanbul Rehberi, 36, 37, 155, 303, 384, 459.
İşçiler Gazetesi (*Journal des Travailleurs*), 413.
İştirak, 144, 408, 409, 412-414.
İtalya, 98, 173, 206, 251, 261, 275, 276, 443, 446, 449, 494.
İtalyan, 98, 156, 157, 207, 258, 275, 276, 333, 398.
İttihad-ı Muhammedi Fırkası, 141, 285.
İttihat, 405, 473.
İttihat ve Terakki Cemiyeti, 15, 16, 28-30, 32, 38, 39, 53, 67-70, 72, 79, 80, 87, 88, 99, 102, 104, 113-115, 127, 129, 132-134, 137, 140-148, 151,159, 160, 165 172, 194, 198, 211, 216, 227, 232, 241, 242, 285, 288, 301, 304, 316, 335, 336, 338, 339, 341-343, 371, 376, 379, 405, 408, 413, 418, 420, 425, 433, 434, 438, 444, 465, 466, 468, 471, 474, 476, 492, 493, 507.
İttihat ve Terakki kulüpleri, 102.
İttihat ve Terakki mektepleri, 198.
İttihat ve Terakki Merkez-i Umumisi, 79.
İzbudak, Veled Çelebi, 294, 376.
İzzet Holo Paşa, 101, 118, 181.
İzvolskiy, A. P., 46, 221, 222.

Jaurès, Jean, 212.
Jeune Turc, 187, 309.
Jön Mısırlılar, 274.

Kadın, 303, 355, 357.
Kalem, 384, 385, 408.
Kalinin, M. İ., 60.
Kamil Paşa, 70, 71, 115, 211, 273.
Kanun-ı Esasi, 80, 81, 94, 109, 115, 117, 124, 155, 158, 297, 379, 432, 438, 439.
Kanun-ı Esasi, 406.
Kaplanov, Raşit Han, 28, 29, 34.
Karadağ, 215, 217, 219, 221, 250.
Karagöz, 408.
Kaufman, A. Y., 460-467.
Kavânîn ve Nizâmât ve Mukarrerat-ı Maliye Mecmuası, 408.
Kâzım Bey, 56, 57.
Kırım Savaşı, 171.
Kırım Talebe Cemiyeti, 338.
Kırımer, Cafer Seydahmet, 31-33, 49-51, 335.
Kiliseler Kanunu, 221.
Knight, Edward Frederick, 97.
Kollaro, 475.
Kombi, 245.
Komintern, 52, 53.
Korkmasov, Anatoliy, 18, 20, 22, 47, 48, 60, 61, 202, 502.
Korkmasov, Celalettin, 15-19, 22-24, 27-33, 35-39, 43, 46-48, 50-52, 53, 55-61, 64, 67, 70, 122, 137, 140-142, 144, 155, 157, 160, 168-172, 175, 176, 184, 186, 187, 202-208, 256, 257, 260-264, 268, 269, 271, 274, 294, 302, 303, 332, 335, 360, 368, 370, 378, 384, 416-418, 437, 452, 459, 460.
Kovalev, P. İ., 23, 24, 28.
Köprülü, Fuat, 60, 380, 381.
Köseraif, Fuat Raif, 35, 378.
Kropotkin, P. A., 24.
Kuran, Ahmet Bedevi, 73, 159, 405, 406.
Külçe, Süleyman, 242, 244, 248.

Lasalle, F., 24.
Laurent, M. Charles, 101, 174, 191.
Lenin, Vladimir İliç, 27, 51, 55, 207, 122, 221- 223, 418.
Le Figaro, 374.
Le Radical, 267.
Le Temps, 101, 102, 272.
L'Humanité, 208, 212.
L'Indépendance Belge, 206.
Lirija, 247.
Lisan Komisyonu, 360, 376, 379.
Lord Byron, 24, 234, 242.
Lütfi Fikri Bey, 128.
Lütfi Simavi, 129.

Mahmut II., 398, 403.
Mahmut Esat Efendi, 242.
Mahmut Şevket Paşa, 82, 84, 90, 157, 159, 160, 230, 288, 290, 291, 335, 336, 338, 478, 481.
Makedonya, 46, 68, 72, 85, 143, 144, 171, 173, 174, 205-207, 209, 212, 215-220, 223, 224, 227, 244, 251, 267, 404, 416, 431, 464, 467, 474, 478, 485, 494.
Malinov, A., 217.
Mandelştam, A. N., 71, 118, 126, 143, 164, 222, 241, 360, 467, 468, 471, 488, 494.
Manyasizade Refik Bey, 72.
Marseillaise, 134, 373, 374.
Marx, Karl, 24, 94.
Maykov, V., 477.
Mazhar Bey, 248.
McCullagh, Francis, 88, 90, 97.
Mebusan Meclisi, 67, 71, 88, 109-112, 116, 119, 120, 123-127, 129, 131, 132, 143, 166, 167, 172, 196, 212, 217, 220, 242, 251, 291, 292, 320, 342, 375, 387, 405, 412, 480, 481, 484, 485, 487, 489, 507.
Meclis-i Umumi-i Millî, 88, 112.
Mehasin, 303, 330, 332, 357, 361, 363, 374.
Mehmet Ali Paşa (Kavalalı), 258, 271.
Mehmet Ali Paşa (Yemen Valisi), 264.
Mehmet Arslan Bey, 87.
Mehmet Ataullah Dede, 296.
Mehmet Cavit Bey, 172, 174, 226, 387, 393, 488, 489, 491.
Mehmet Macit Bey, 233.
Mehmet Murat Bey (Mizancı), 406.
Mehmet Rauf, 361, 362, 373, 432.
Mehmet Reşat V., 92, 112, 228, 229, 231, 288, 291, 297, 314, 316, 388, 390.
Mehmet Şahtatinskiy, 33.
Meker, Aziz, 57.
Menteşe, Halil, 129, 323, 325, 397, 400.
Meşveret, 405, 407.
Mevlana, 294, 296, 297.
Mevleviler, 188, 294, 296, 297.
Mısır, 69, 73, 208, 256, 258, 268, 269, 271-274, 382, 406, 407, 434.
Mihaylovskiy, N., 24.
Milli Edebiyat, 353, 363, 369, 496.
Milovanoviç, Milovan, 220.
Milyukov, 222.
Mithat Paşa, 87, 93, 94, 123, 150, 176, 380, 381, 403-405, 426, 467.
Mizan, 406, 407.
Molla Mustafa, 23.
Muaviye (halife), 300.
Muhammet Ferit, 273.
Muhammet Hz., 118, 161, 167, 288, 299, 334.
Musavat, 51.
Musavver Muhit, 157, 190, 316, 325, 361, 363, 372.
Musavver Tiyatro, 364, 369.
Mussolini, Benito, 58.
Mustafa Kamil Paşa, 273.
Mustafa Nail Bey, 196, 377.
Mustafa Suphi, 28, 52, 55, 272, 273.

Mutedil Hürriyetperveran Fırkası, 128, 141, 143, 144.
Müfide Hanım, 400.
Müfit Ratip, 369.
Müftüoğlu, Ahmet Hikmet, 332, 334, 357-359, 362, 379, 381, 428-431, 503, 504.

Nabi Bey, 472.
Namık Kemal, 194, 353, 355, 366, 380, 403-405.
Narodnizm/Narodnik, 334.
Nâzım Bey, 29, 33.
Nâzım Paşa (Adliye Nazırı), 87.
Nâzım Paşa (Bağdat valisi ve 6. Ordu kumandanı), 144, 264-267, 431.
Necip Hacı Bey, 91, 93, 425.
Necmettin Molla Bey, 72, 101, 115, 184, 185, 187.
Nedim, 379.
Nefi, 379.
Nejdanov, M., 86-88, 90, 91, 129-133, 137, 138, 176, 177, 311, 312, 365, 366, 368, 389, 390, 425, 426, 428, 431, 432.
Nekrasov, N. A., 24.
Neklyudov, 28.
Nelidov, A. İ., 103, 459, 479.
Nerimanov, Neriman, 53.
Neyyir-i Hakikat, 127.
Niyazi Bey (Resneli), 81, 82, 90, 91, 94, 95, 214, 381, 426, 462, 463.
Noradonkyan Efendi, 412.
Novoe Vremya, 222.
Nuri Paşa, 56.

Orbay, Rauf, 89.
Orconikidze, Sergo, 53, 55.
Orlov, 471.
Osman Gazi, 190.
Osman Hamdi Bey, 393-395, 397-399, 400.
Osman Nuri Bey, 401.
Osmanischer Lloyd, 395.
Osmanlı, 187, 406.
Osmanlı (*Stambulskie Novosti* yazarı), 70, 71, 84, 85, 103, 160, 177, 178, 233, 235, 251, 255, 427-429, 431-433.
Osmanlı Demokrat Fırkası (Fırka-i İbad), 141.
Osmanlı Müzesi (Müze-i Hümayun), 383, 393, 395, 397, 432.
Osmanlı Ressamlar Cemiyeti, 401.
Osmanlı Ressamlar Cemiyeti Gazetesi, 401.
Osmanlı Sosyalist Fırkası, 35, 36, 413.
Ostrorog, Kont Léon, 101, 184, 186, 188, 191-194, 196, 300, 330, 434.
Ozansoy, Halit Fahri, 327.

Ömer Lütfi Efendi, 262.
Ömer Paşa, 78.
Önasya, Emine Semiye, 303, 355.
Özsever, Hüseyin Siret, 361.

Paprikov, 217.
Partshverovaya, Natalya Dmitriyevna, 61.
Parvus Efendi (Alexander Israel Helphand), 171.
Pavloviç, Mihail, 53, 208.
Pera, 42, 43, 87, 89, 168, 169, 294, 295, 319, 325, 326, 365, 402, 465.
Petro Karageorgiyeviç I., 230, 431.
Petrosyan, Y. A., 28, 277, 385, 388, 406, 459, 471, 473, 474.
Petryayev, 251, 468, 474, 478, 4789.
Pirizade Mehmet Sâhib Molla, 188.
Platon, 438.
Ponafidin, P. Y., 275.
Pravda, 31, 291, 413.
Prens Sabahattin, 407.

Protopopov, 479.
Proudhon, Pierre-Joseph, 412.
Puzantiyon, 123.

Ramazan, 285-288, 316.
Ramsay, William Mitchell, 88-90, 97, 314, 396.
Recaizade Mahmut Ekrem, 353, 354, 362.
Reç, 222, 486.
Resimli Kitap, 73, 84, 94, 95, 109, 110, 119, 123, 138, 194, 230, 242, 316, 320, 322, 325, 332, 363, 369, 374, 375, 395, 408.
Resimli Roman Mecmuası, 355, 357, 363.
Rıfat Paşa, 47, 387.
Rıza Bey, 29, 73, 87, 110-113, 206, 212, 288, 291, 292, 303, 307, 355, 387, 400, 405, 406, 474, 480, 481, 482, 485, 486.
Rıza Tevfik (Bölükbaşı), 35, 306, 329, 465.
Robespierre, Maximilian, 494.
Robilier, 295.
Rodes, Jean, 101-103, 108, 114, 131, 152, 154, 187, 272, 273, 430.
Roosevelt, Theodore, 269, 271.
Rousseau, Jean-Jacques, 192, 439.
Rus Bankası, 387, 388.
Rus Denizcilik ve Ticaret Şirketi, 388.
Rus Devrimi (1905), 417.
Rusya, 15-19, 27-29, 31-33, 36, 39, 40, 43, 44, 46-48, 50, 51, 55, 56, 58, 61, 72, 183, 207, 219-222, 241, 251, 275-277, 283, 338, 344, 364, 376, 388, 416, 418, 446, 447, 460, 476-480, 485, 486, 490, 498, 500, 504, 507.

Saadet, 408.
Sabah, 35, 39, 44, 45, 138, 145, 146, 156, 205, 307, 393, 408.
Sabra, Vedî (Wadia), 373-375, 427, 458.
Sadâ-yi Millet, 408.
Sait Paşa (mirliva), 260-263, 431
Sait Paşa (sadrazam), 70, 71, 115.
Salih Zeki Bey, 307.
Sami Paşa, 160.
Sanayi-i Nefise Mektebi, 397, 400, 401.
Sancak, 30, 73, 406.
Sandanski, Yane, 227, 467.
Sarkis Balyan Efendi, 322.
Satı Bey, 39, 196, 198, 310, 409, 411.
Sazonov, 46, 47.
Selim I., 190,
Selma Rıza Hanım, 303.
Sema'î Mehmet Dede, 295.
Servet-i Fünûn, 81, 84, 123, 286, 311, 313, 316, 317, 320, 322, 323, 327, 328, 339, 358, 361-364, 373, 376, 378, 394, 395, 398, 408.
Seyit İdris, 260-263, 431.
Shakespeare, William, 24, 370.
Sırat-ı Müstakim, 189, 376.
Sırbistan, 138, 160, 215, 217, 219, 220, 221, 230, 243, 267.
Silah, 337.
Siper-i Sâika, 39, 146, 303.
Siranuş Hanım, 370.
Skokovskaya, Mariya, 27, 29, 30-32, 36, 37, 39, 48, 50, 61, 62, 93, 155, 283, 284, 286, 288, 291-297, 302, 303, 313, 314, 316, 317, 319, 323, 325-327, 339, 368, 369, 370, 384, 409, 417, 459, 460, 509.
Sokrat, 438.
Sophocles, 370.
Sorel, Albert, 33.
Sorrou, A., 97.
Stolıpin, P. A., 47.
Stalin, İ. V., 62.
Streit, Clarence K., 304, 326.
Sultanahmet Camii, 291.
Sultan Selim Camii, 382.

Süleyman Nazif, 357, 359, 362, 379, 428.
Süleyman Nuri (Bolşevik Süleyman), 52, 53, 55.
Süreyya Bey, 32.

Şahabettin Süleyman, 362, 363, 372, 434.
Şahin Bey, 487.
Şark-ı Rus, 47.
Şebro, 479.
Şefik El-Müeyyed, 127, 128.
Şeglov, A. N., 46, 81.
Şeker Ahmet Paşa, 398.
Şemsettin Bey, 134.
Şerif Abdullah Bey, 167.
Şerif Hüseyin, 183.
Şehbal, 338.
Şerif, 472.
Şevket Turgut Paşa, 488.
Şeyh Şamil, 23.
Şeyhülnezare, 374.
Şirinskiy, Abbas, 334, 335, 337, 338, 344-347, 430, 433.
Şûrâ-yı Osmanî, 407.
Şûrâ-yı Ümmet, 29, 30, 38, 39, 73, 79, 87, 146, 222, 233, 406, 407.

Tababet-i Hâzıra, 408.
Tahir Bey (Bursalı), 35.
Tahsin Paşa, 79, 126.
Takvim-i Vekayi, 403.
Talat Bey/Paşa, 72, 101, 103, 108, 129, 131, 133, 138, 152, 154, 221, 226, 259, 261, 374, 387, 492-494.
Talleyrand, C., 440.
Tanin, 28, 30, 45, 87, 104, 114, 115, 123, 127, 138, 143, 158, 222, 233, 247, 293, 294, 303, 307, 328, 329, 337, 358, 373, 376, 408, 497-499.
Tanpınar, Ahmet Hamdi, 284, 326.
Tarcan, Selim Sırrı, 465.
Tarih-i Osmanî Encümeni, 73, 156, 390, 391.
Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası, 73, 156, 390-392, 432.
Tarih-i Meşrutiyet ve Şark Meselesi-i Hâzırası, 74.
Tasvir-i Efkâr, 138, 143, 256.
Taşnaklar, 108.
Tatar Cemiyet-i Hayriyesi, 336.
Tatarine, M., 471.
Teârüf-i Müslimin, 47.
Tedrisat-ı İbtidaiyye Mecmuası, 408-412.
Tek, Ahmet Ferit, 35.
Tengirşek, Yusuf Kemal, 58, 59, 72.
Tensikat Kanunu, 335.
Tepedelenli Ali Paşa, 244.
Tepsi, Burhanettin, 366-369.
Terakki, 407.
Tercüman-ı Hakikat, 408.
Terlitskiy, N., 182, 183.
Tevfik Fikret, 306-308, 360, 362, 363, 373-375, 381, 411, 427, 428.
Tevfik Paşa, 82.
The Times, 164.
Tırkova, Ariadna, 46, 108, 115, 128, 132, 195, 212, 286, 287, 304, 305, 325, 326, 337, 486-500, 503-510.
Tinayre, Marcelle, 87, 89, 90, 91, 97, 98, 297, 300, 314, 391, 393, 429.
Tokgöz, Ahmet İhsan, 361.
Tolmaçev, 498.
Topkapı Sarayı, 163, 164, 288, 289, 296, 397.
Topuzlu, Cemil, 328.
Totomyants, V., 171.
Troçki, Lev, 208, 216, 222, 232, 413, 418.
Tsvetkov, P., 126.
Turgenyev, 24.
Türk Derneği, 33, 35, 52, 294, 332, 360, 376, 378, 418.
Türk Derneği, 35, 360, 376.

Türkiye Komünist Fırkası, 52, 53, 55.
Tyuro, Anri, 267, 268, 432.

Ulûm-ı İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası, 408.
Uritskiy, S. P., 61.
Uşaklıgil, Halit Ziya, 110, 112, 126, 131, 228, 229, 288, 291, 292, 293, 297, 314, 316, 335, 360, 361.

Vartkes Efendi, 128, 166, 167.
Vatan yahut Silistre, 355, 366.
Velikiy Okean, 43.
Venizelos, Elefterios, 236, 238.
Vestnik Yevropa, 480.
Vodovozov, V. V., 404.
Voltaire, 271.
Von der Goltz, 160.
Vramyan, 132.

Wiegand, Theodor , 395.

Yalçın, Hüseyin Cahit, 30, 69, 72, 87, 102, 103, 113-115, 123, 126-130, 134, 138, 141, 146-148, 151, 158, 159, 165, 191, 217-219, 221, 224, 243, 251, 257, 259, 263, 288, 292, 307, 322, 337, 358, 360, 364, 375, 376, 378, 379, 422, 428, 433, 434, 493-500, 503.
Yalman, Ahmet Emin, 408.
Yazıksız, Necip Asım, 35, 376.
Yemen, 69, 73, 80, 148, 151, 184, 198, 205, 224, 231, 255-265, 406, 428, 429, 431, 481.
Yeni Fikir, 407.
Yeni Gazete, 44, 69, 102, 112, 117, 137, 158, 217, 218, 220, 256, 261, 293, 306, 314, 319, 320, 337, 374, 408.
Yeni Osmanlılar, 402-404, 420.
Yeni Tasvir-i Efkâr, 98, 102, 103, 108, 112-114, 123, 131, 138, 143, 152, 154, 158, 164, 174, 175, 187, 216-218, 220, 224, 256, 266, 288, 291, 293, 311, 319, 320, 337, 339, 376, 386-389.
Yestignyev, M., 291, 326.
Yıldız Sarayı, 78, 126, 229, 250, 450, 461, 463, 464.
Yıldız'ın Sonu, 366, 371, 372, 432.
Yöntem, Ali Canip, 77.
Yunanistan, 58, 140, 155, 156, 206, 208, 211, 215, 216, 232, 234, 235-238, 241-244.
Yurtman, Abdülgani Seniyy, 256.
Yusuf İzzettin Efendi, 229.
Yusuf Şetvan Bey, 128.

Zeki Bey, 307, 492.
Zekiye Hanım, 303.
Zinovyev, A. İ., 89, 110, 460, 477-479, 485, 486, 490, 498.
Ziraat Bankası, 175-177, 264, 431.
Ziya Paşa, 380, 404, 405.